

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

ORDUDA ISLAHAT VE ORDU MÜFETTİŞLİKLERİ
(1908-1920)

HAZIRLAYAN
İSMAİL EFE

DANIŞMAN
PROF. DR. TAHA NİYAZİ KARACA

DOKTORA TEZİ

MAYIS 2015
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

İsmail EFE

Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920) adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez nerisi ve Tez yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

İsmail EFE

Danışman

Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali şAHİN

Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA danışmanlığında İsmail EFE tarafından hazırlanan “Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

02/07/2015

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman

Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA

Üye

Yrd. Doç. Dr. H. Zeki KARCI

Üye

Prof. Dr. Mustafa SAKIN

Üye

Doç. Dr. Yunus ÖZGER

Üye

Prof. Dr. Musa Sasmaz

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 10.../07/2015 tarih ve ...14... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Lütfullah ÇEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecine girmesi ile başlayan askeri başarısızlıklar, devlet adamlarının ordunun ıslah edilmesine sevk etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kaybetmeye başladığı gücünü tekrar elde etmek için yaptığı ıslahatların temelinde ordu yer almıştır. 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra modernize edilmeye çalışılan orduda Avrupalı devletlerin yardımları ile yeniden yapılanmalara gidilmiştir. Buna rağmen istenilen başarılar elde edilememiştir. Özellikle Balkan Harbi tam anlamıyla bir felaketle sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de gösterilen olağan üstü başarılarla rağmen Osmanlı ordusu yenilmekten kurtulamamıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla da hem ülke genelinde hem de ordu içerisinde büyük bir ruhi çöküntü ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz şartlar ve psikolojiye rağmen orduda gerçekleştirilen yeniden yapılanma Milli Mücadele hareketinin başarı ile sonuçlanmasına zemin hazırlamıştır.

Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920) konulu bu çalışmada II. Meşrutiyet'ten hemen sonra başlayan ıslahat teşebbüsleri ve ordu müfettişliklerinin ihdas edilmesi incelenmiştir. Çalışmada ordunun deniz ve hava kuvvetleri teşkilatında kapsamlı bir müfettişlik uygulaması yapılmadığı, Teşkilat-ı Mahsusa da özel konumu gereği ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. 1908-1920 tarihleri arasında hükümetlerin orduya yaklaşımı, ıslahat çabaları ve ordunun yeniden yapılandırılmasının ve özellikle Müfettişlik uygulamasının Milli Mücadele hareketine kadar devam eden süreçte nasıl bir sonuç ortaya çıkardığı çalışmanın temel çıkış noktası olmuştur.

İncelenen bu konuda kapsayıcı ve detaylı çalışmalar bulunmamaktadır. Kayda değer tek çalışma Zekeriya Türkmen tarafından kaleme alınan "Mütareke Dönemi'nde Ordu'nun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)" başlıklı eserdir. Bu eserde mütareke döneminde ordunun yeniden yapılanmasına dair bilgiler verilmekle birlikte ordu müfettişlikleri ele alınmamıştır. Bu nedenle 1908 yılından başlamak üzere orduyu yenileştirme çabaları ve müfettişlik uygulamasının başlatılması hakkında kapsamlı bir incelemeye ihtiyaç olduğu tespit edilmiş ve bu alandaki eksikliği giderebilmek düşüncesi ile çalışma kaleme alınmıştır.

Çalışma giriş ve üç bölüm halinde hazırlanmıştır. Giriş bölümünde, kuruluşundan II. Meşrutiyet'e kadar ordunun tarihi kaynakları, ıslah faaliyetleri genel olarak özetlenmiştir. İttihat Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

I. Bölümde, Meşrutiyet'in ilanından sonra orduda ıslah ve yapılandırılma faaliyetlerine dair ilk çalışmalar anlatılmıştır. Subay ve rütbelere dair düzenlemeler; subayların gençleştirilmesi, rütbelerin tesviyesi, kolağalık ve süvari yüzbaşı vekilliğinin

kaldırılması ve ihtiyat zabitanı teşkilatının kurulmasına değinilmiştir. Harbiye Nezareti, Askeri Şura ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti gibi yüksek askeri makamların yapılandırılması işlenmiştir. Asker alma işlemleri, ordunun sağlık hizmetlerinin yapılandırılması faaliyetleri ele alınmıştır. Orduda ihtiyaç duyulan subay ve diğer yardımcı personelin eğitimi ve eğitim kurumlarının düzenlenmesine değinilmiştir. Ayrıca jandarma teşkilatının ıslahı ve yeniden yapılandırılmasına da yer verilmiştir.

II. Bölümde, 1910 Askeri Teşkilat Nizamnamesi ile orduda müfettişlik teşkilatına geçiş ve kolordu teşkilatının teşkili anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nde müfettişlik uygulamalarının tarihi kökenleri, ordu müfettişliklerinin görev ve yetkileri değerlendirilmiştir. Ordunun müfettişlik teşkilatı çerçevesinde nizam-ı harp kuruluşu ele alınmıştır. Redif müfettişliklerinin görev ve yetkileri ile nizam-ı harp kuruluşu detaylı olarak anlatılmıştır. Müstahfız, süvari, piyade, topçu gibi askeri sınıflarda müfettişlik teşkilatı çerçevesinde yeniden yapılandırılmalar ele alınmıştır. Ayrıca Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği ve Umur-ı Hevaiye Müfettişliği hakkında bilgiler verilmiştir. Balkan Harbi hazırlık safhasında ve harp sürecinde orduda konuş ve kuruluşla ilgili yapılan değişiklikler anlatılmıştır. Balkan Harbi'nden sonra orduda müfettişlik teşkilatının yeniden yapılandırılmasına temas edilmiştir. Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti dönemi ordunun teşkilat, konuş ve kuruluşuyla ilgili yapılandırma faaliyetlerine değinilmiştir. 1. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında ordu teşkilatı, konuş ve kuruluşunda yapılan değişiklikler anlatılmıştır.

III. Bölümde ise Mondros Mütarekesi ve ordunun durumu, mütareke dönemi ordu üst yönetiminde yapılan düzenlemelere yer verilmiştir. Ordunun yeniden teşkili çerçevesinde müfettişlik teşkilatının kuruluşu ve ordu müfettişlerinin faaliyetleri, müfettişlikler arası ilişkiler ve müfettişliklerin İstanbul Hükümeti'yle ilişkileri ele alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne tayini, faaliyetleri ve görevden alınması ile müfettişlik teşkilatına son verilmesi ile çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmanın yapılması sürecinde fikirleriyle, samimi ve sıcak yaklaşımıyla sonsuz destek ve katkılarda bulunan danışman hocam sayın Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA'ya, her zaman yapıcı, yol gösterici ve samimi tavır ve yaklaşımlarından dolayı saygıdeğer hocalarım sayın Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI ve Prof. Dr. Mustafa ŞANAL'a sonsuz teşekkürler ederim. Üzerimde emeği olan bütün hocalarıma, değerli kardeşim Haşim Erdoğan'a, gösterdiği fedakârlık ve verdiği destekten dolayı eşime ve her zaman desteklerini eksik etmeyen aileme sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

İsmail EFE
Kayseri, Mayıs 2015

ORDUDA ISLAHAT VE ORDU MÜFETTİŞLİKLERİ (1908-1920)

İsmail Efe

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Mayıs 2015

Danışman: Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca

KISA ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ordunun yeniden yapılandırılması çalışmalarına girilmiştir. Bir taraftan ordunun üst yönetimini oluşturan Harbiye Nezareti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Askeri Şûra gibi kurumların çağdaş bir yapıya kavuşturulması için çalışılırken, diğer taraftan da ordu teşkilatı, subaylar, asker alma, sağlık, eğitim konularında plan ve programlar hazırlanmıştır. Yapılan çalışmalar Askeri Şûra'da görüşüldükten sonra 9 Temmuz 1910 tarihinde "Devlet-i Âliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi" adıyla yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yeni teşkilatla, Ordu Kumandanlıkları yerine Ordu Müfettişlikleri'nin kurulması kabul edilmiştir. Eskiden 7 ordudan oluşan Osmanlı Ordusu, yeni düzenleme ile 4 orduya düşürülmüştür. Kolordu teşkilatı kurularak, birlikler arasındaki iletişimin daha kolay sağlanması amaçlanmıştır. Ordu yine eskiden olduğu gibi Nizamiye, Redif, Müstahfiz ve Aşiret Süvari birliklerinden oluşturulmuştur. Subayların gençleştirilmesine karar verilmiş ve mektepten yetişen subaylarla orduyu teşkil etme yoluna gidilmiştir. Ordunun bütün sınıflarında müfettişlik uygulaması ile eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, Avrupa'daki gelişmelerin orduya taşınması amaçlanmıştır. Bütün bu yeniden yapılandırma faaliyetleri yapılırken Alman sistemi örnek alınmış ve Alman uzmanlardan yararlanılmıştır.

Yapılandırma faaliyetleri, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları nedeniyle beklenen sonucu vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Ordu Müfettişlikleri Kumandanlıklara dönüştürülmüştür. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 30 Nisan 1919'da Ordu Müfettişlikleri yeniden kurulmuştur. Bu dönem çok kısa sürmüş, 18 Ağustos 1919'da orduda müfettişlik uygulamasına son verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet dönemi, ordu müfettişlikleri, askeri teşkilat, ordunun yapılandırılması, asker alma, İttihat Terakki, Balkan ve Birinci Dünya savaşları.

THE REFORM IN THE ARMY AND THE ARMY INSPECTORATE (1908-1920)**İsmail EFE****Erciyes University, Institute for Social Sciences****Doctorate Thesis, May 2015****Advisor: Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA****ABSTRACT**

Efforts to reorganize the Military were started after the 1908 Young Turk Revolution. On the one hand institutions forming the senior management of the military such as Ministry of War, the office of Commander in Chief, Supreme Military Council were restructured to have a modern organization system, on the other hand plan and programs were prepared on the subjects such as organization of army, military officers, recruiting, health and education. These works entered into force under the name of “the regulation of the fundamental organization” 1910 after being discussed by the Military Council members.

It was decided to establish Army Inspectorships instead of Army Commanderships with the new organization system. The Ottoman Empire, comprised of 7 armies previously, was reduced to 4 armies with the new regulation. Providing communication among the military troops more easily was aimed by establishing the army corps organization. The army was comprised of Regular Army, Aged Soldiers and Tribal Cavalry Troops same as before. The army was restructured with the younger and educated military officers. It was aimed to improve the education level of the army, and to introduce the developments in the Europe to military with the new inspectorship practice. German system was the model system for all these restructuring activities and German experts were benefited.

Structuring activities didn't give the expected results as a result of the wars such as Tripoli, Balkan and I. World War. Army inspectorships were converted into commanderships after the I. World War started. However, Army Inspectorships were reestablished on 30th April 1919 after the Mudros Armistice Agreement was signed. This period lasted a short time and inspectorship implementation was terminated on 18th August 1919.

Keywords: The Second Constitutional Era, Army Inspectorships, Military organization, structuring of the army, recruiting, Committee of Union and Progress, Balkan Wars and I. World War.

İÇİNDEKİLER

ORDUDA ISLAHAT VE ORDU MÜFETTİŞLİKLERİ (1908-1920)

Sayfa

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
KABUL VE ONAY	iv
ÖNSÖZ	v
KISA ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiv
TABLolar LİSTESİ.....	xvi

GİRİŞ:

1. Tanzimat Fermanı'na Kadar Osmanlı Ordusu.....	1
2. Tanzimat Fermanı'ndan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Ordusu	7
3. II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Devleti'nde Müfettişlik Uygulamaları.....	12

1. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI'NDAN SONRA ORDUNUN YAPILANDIRILMASINA DAİR ÇALIŞMALAR

1.1. Ahmet İzzet Paşa'nın Çalışmaları (1908-1910)	20
1.2. Von Der Goltz Paşa'nın Çalışmaları	25
1. 3. Subay ve Rütbelere Dair Düzenlemeler	28
1.3.1. Subayların Gençleştirilmesi.....	28
1.3.2. Rütbelerin Yeniden Düzenlenmesi ve Tasfiyesi Kanunu.....	30
1.3.2.1. Nişan ve Madalyaların Rütbelere Uygun Hale Getirilmesi	32
1.3.3. Kolağalık ve Süvari Yüzbaşı Vekilliği'nin Kaldırılması.....	33
1.4. İhtiyat Zabitanı Teşkilatı'nın Kurulması	34
1.5. Yüksek Askerî Makamların Yapılandırılması	36
1.5.1. Harbiye Nezareti Teşkilatı'nın Yapılandırılması	36

1.5.2. Askerî Şûra'nın Yapılandırılması.....	46
1.5.3. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Yapılandırılması	50
1.6. Asker Alma İşlerinin Yapılandırılması.....	58
1.7. Ordunun Sağlık Hizmetlerinin Yapılandırılması	69
1.7.1. II. Meşrutiyet'e Kadar Orduda Sağlık Hizmetleri.....	69
1.7.2. II. Meşrutiyet Dönemi Ordu Sağlık Hizmetlerinin Yapılandırılması	71
1.7.3. Ordu Sağlık Hizmetlerinde Müfettişlik Teşkilatının Teşkili.....	75
1.7.4. Hayvanların Sağlık Hizmetlerinin Düzenlenmesi	84
1.8. Subay ve Diğer Personelin Yetiştirilmesine Dair Düzenlemeler	88
1.8.1. Askerî Okulların Yapılandırılması	88
1.8.2. Avrupa Ülkelerine Öğrenci Gönderilmesi	103
1.8.3. Subayların Eğitiminde Yabancı Uzmanlardan Yararlanma	105
1.9. Jandarma Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması	113
1.9.1. Kuruluşundan Müfettişlik Teşkilatına Jandarma	113
1.9.2. Jandarmada Müfettişlik Teşkilatına Geçiş	118
1.9.2.1. Jandarma Umûm Müfettişliği Görev ve Yetkileri.....	118
1.9.2.2. Jandarma Mıntıka Müfettişlikleri Görev ve Yetkileri	120
1.9.3. Jandarmada Müfettişlik Teşkilatı Dönemi	121

2. BÖLÜM

MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATI ÇERÇEVESİNDE ORDUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

2.1. 1910 Askerî Teşkilat Nizamnamesi'nin Kabulü ve Uygulanması	126
2.2. Kolordu Teşkilatı'nın Kuruluşu	128
2.3. Ordu Müfettişliklerinin Kuruluşu, Vazife ve Yetkileri	130
2.3.1. Ordu'da Müfettişlik Teşkilatı'nın Teşkili	130
2.3.2. Ordu Umûm Müfettişleri'nin Vazife ve Yetkileri	133
2.4. Müfettişlik Teşkilatına Göre Hazırlanan Nizamiye Kuvvetleri Nizam-ı Harp Kuruluşu	137
2.4.1. I. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi İstanbul)	137
2.4.2. II. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Selanik)	139
2.4.3. III. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Erzincan)	142

2.4.4. IV. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Bağdat)	144
2.4.5. Bağımsız XIV. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Yemen)	144
2.4.6. Bağımsız Fırkalar	145
2.4.6.1. Bağımsız 42. Trablusgarp Fırkası, (Trablusgarp).....	145
2.4.6.2. Bağımsız 43. Hicaz Fırkası (Hicaz)	145
2.5. Redif Kuvvetleri Müfettişlik Teşkilatı Nizam-ı Harp Kuruluşu	146
2.5.1. Redif Teşkilatı'nın Kuruluşu	146
2.5.2. Redif Müfettişlikleri Kuruluşu, Vazife ve Yetkileri.....	148
2.5.2.1. Redif Müfettişlikleri Nizam-ı Harp Kuruluşu	150
2.6. Müstahfız Teşkilatı'nın Yapılandırılması.....	154
2.7. Süvari Sınıfının Yapılandırılması.....	160
2.7.1. Osmanlı Ordu Teşkilatında Süvari.....	160
2.7.2. Süvari Sınıfında Müfettişlik Teşkilatının Teşkili	162
2.7.2.1. Süvari Müfettişlikleri Vazife ve Yetkileri.....	162
2.7.2.2. Aşiret Süvari Alayları'nın Kuruluşu	164
2.7.2.2.1. Aşiret Süvari Müfettişliği Görev ve Yetkileri.....	169
2.8. Piyade Sınıfının Yapılandırılması.....	175
2.8.1. Osmanlı Ordu Teşkilatı'nda Piyade Sınıfı	175
2.8.2. Piyade Sınıfı'nda Müfettişlik Teşkilatının Teşkili.....	177
2.9. Topçu Sınıfının Yapılandırılması	182
2.9.1. Osmanlı Ordusu'nda Topçu Sınıfı.....	182
2.9.2. Topçu Sınıfında Müfettişlik Teşkilatına Geçiş	185
2.9.2.1. Topçu Sınıfında Müfettişlik Teşkilatının Teşkili.....	185
2.9.2.2. Topçu Müfettiş-i Umûmîleri'nin Vazife ve Yetkileri	191
2.9.2.3. Ordularda Bulunacak Topçu Müfettişleri'nin Vazife ve Yetkileri....	193
2.9.2.4. Kale Topçu Müfettişleri Vazife ve Yetkileri.....	194
2.10. Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği.....	195
2.10.1. Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği.....	195
2.10.2. Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği.....	196
2.12. II. Meşrutiyet Dönemi Umûmî Müfettişlik Teşkilatı (1913-1914)	196
2.12.1. Umûmî Müfettişliklerin Teşkili	196
2.12.2. Umûmî Müfettişler'in Vazife ve Yetkileri.....	198
2.13. Umur-ı Hevaiyye Müfettişliği	201

2.13. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Ordunun Yapılandırılması (1912-1914)	202
2.13.1. Balkan Harbi Hazırlık Dönemi	202
2.12.2. Orduların Konuş ve Kuruluşu	207
2.12.2.1. I. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi İstanbul).....	208
2.12.2.2. II. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Selanik).....	210
2.12.2.3. II. Ordu Müfettişliği'ne Bağlı Müstakil Fırkalar	213
2.13. 1914 Yılı Başından I. Dünya Savaşı'na Ordunun Yapılandırılması	216
2.13.1. Alman Islah Heyeti ve Faaliyetleri.....	216
2.13.2. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı Olmasından 1. Dünya Savaşı'na Orduyu Yapılandırma Faaliyetleri	222
2.13.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu.....	229
2.13.3.1. Seferberlik ve Birinci Dünya Savaşı'nın İlk Yıllarında Ordu Teşkilatı (Kasım 1914-Aralık 1915)	229
2.13.3.2. Ocak 1916'dan Ekim 1918'e Ordunun Cephe, Kuruluş ve Kadro Durumunda Meydana Gelen Değişmeler	235

3. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ ORDUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

3.1. Mondros Mütarekesi ve Uygulamaları	243
3.2. Mütareke Şartları Altında Ordunun Durumu	247
3.3. Mütarekeden Sonra Ordu Üst Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması.....	253
3.3.1. Harbiye Nezareti'nin Yapılandırılması.....	253
3.3.2. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Yeniden Yapılandırılması.....	256
3.3.3. Askerî Şura'nın Yeniden Yapılandırılması	258
3.4. Ordunun Yeniden Teşkiline Dair Çalışmalar	260
3.5. Orduda Müfettişlik Teşkilatının Kuruluşu	262
3.5.1. Müfettişliklerin Teşkili.....	262
3.5.2. Müfettişliklerin Vazife ve Yetkileri	265
3.5.2.1. 29 Mayıs 1919 Tarihli Ordu Müfettişlikleri Görev ve Yetkileri	265
3.5.2.2. Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği Vazife ve Yetkileri	266
3.6. Ordu Müfettişlerinin Atanması ve Müfettişlerin Faaliyetleri	267
3.6.1. Müfettişliklere Yapılan Atamalar.....	267

3.6.1.1. Fevzi Paşa'nın 1. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri...	269
3.6.1.2. Cemal Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri.	276
3.7. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri	282
3.7.1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne Atanması.....	282
3.7.2. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Hareketi ve Samsun'daki İlk Faaliyetleri	288
3.7.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Askerî, Mülki ve Mali Konulardaki Faaliyetleri	292
3.7.4. Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'nden Alınmasına Sebep Olan Gelişmeler	298
3.8. 3. Ordu Müfettişliği'nde 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Vekâleti Dönemi	311
3.9. Anadolu'daki İşgal Girişimleri Karşında 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin Tavrı	317
3.10. Müfettişlikler Arası İlişkiler.....	321
3.11. Müfettişlik Uygulamasına Son Verilmesi	325
SONUÇ.....	333
BİBLİYOGRAFYA	338
EKLER.....	368
ÖZGEÇMİŞ.....	389
DİZİN.....	390

KISALTMALAR

AKDITYK	: Atatürk Kùltür Dil Tarih Yüksek Kurumu
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı
AÜ.	: Ankara Üniversitesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	: Birinci Dünya Harbi
Bkz.	: Bakınız
BLH	: Balkan Harbi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
DH, İD	: Dahiliye İdari
DH. HMŞ	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalem
DH. KMS	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus
DH. ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalem
DH-İ UM	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakùltesi
DÜİT	: Dosya Usulü İrade Tasnifi
E.U.	: Erkan-ı Umumiye
F.	: Fihrist
G.	: Gümlek
Haz.	: Hazırlayan
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İH	: İrade Harbiye
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSH	: İstiklal Harbi
K.	: Klasör
MAZC	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

MV	: Meclis-i Vükela
No:	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TV.	: Takvim-i Vekâyi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Y.	: Yıl

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1: 3 Ağustos 1914 tarihli Başkumandanlık Vekâleti ve Karargâh-ı Umûmî...	43
Tablo 1. 2: Karargah-ı Umûmî Ocak 1915 Kuruluşu	44
Tablo 1. 3: Harbiye Nezareti Teşkilatı Ocak 1915 Kuruluşu.....	45
Tablo 1. 4: Sıhhiye Heyetinin Unvanları ve Askerî Rütbe Muadilleri.....	71
Tablo 2. 1: 21 Şubat 1911 Tarihli Ordu Müfettişlikleri Seferi Kuruluş Teşkilatı.....	131
Tablo 2. 2a: 1. ve II. Redif Müfettişlikleri Nizam-ı Harp Kuruluşu.....	150
Tablo 2. 2b: III-VI. Redif Müfettişlikleri Nizam-ı Harp Kuruluşu.....	151
Tablo 2. 3a: 1 ve 2. Ordu Müfettişliği Teşkilatında Yer Alan Piyade Alayları.....	178
Tablo 2. 3b: 2, 3 ve 4. Ordu Müfettişliği Teşkilatında Yer Alan Piyade Alayları.....	179
Tablo 2. 4: Ordu Nizam-ı Harp Kuruluşunda Yer Alan Topçu Taburları.....	187

GİRİŞ

1. Tanzimat Fermanı'na Kadar Osmanlı Ordusu

Türk teşkilat tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan “ordu” Hakan’ın karargâhı anlamına gelmektedir.¹ Ordunun yapılandırılmasına dair ilk uygulamaların Büyük Hun Devleti zamanında olduğu ve Mete Han’ın M.Ö. 209’da orduyu onluk sistem üzerine bina ettiği bilinmektedir.² Büyük Hun Devleti ile başlayan ordunun yapılanma sistemi Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu coğrafyasına kadar ulaşmıştır. Moğol istilasının getirdiği kargaşa ortamında şekillenmeye başlayan Osmanlı Devleti de, teşkilata büyük önem vermiş ve kadim köklere bağlı kalarak askeri teşkilatını şekillendirmiştir.³

Bu şekillenmede Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Memlukluların etkisi olmuştur. Kuruluş döneminde ilk önceleri yalnızca savaş sırasında bir araya gelen atlı akıncılardan ibaret olan bir askerî güç bulunuyordu.⁴ Orhan Bey döneminde, Vezir Alâeddin Paşa ile Çandarlı Kara Halil’in tavsiyeleriyle Türk gençlerinden oluşturulan ilk düzenli ordu kurulmuştur.⁵ Sultan I. Murat döneminde Selçuklu Devleti örnek alınarak “Yeniçeri Ocağı”⁶ adıyla 1362 tarihinde, daimî ve ücretli bir ordu kurulmuştur.⁷

¹Ordu kelimesi, Divan-ü Lûgat-it-Türk’te hakanın oturduğu şehir, karargâh olarak tanımlanmaktadır. Dede Korkut’da, Han’ın ve Bey’in karargâhı karşılığı olarak kullanılmıştır. Kaşgarlı **Mahmud**, *Divanü Lûgati’t-Türk*, (Çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurtsever), İstanbul 2005, s. 360; Aynı eser (Çev. Besim Atalay), C. I, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 124.

²Mete Han daha M.Ö. III. Yüzyılın başlarında tümeni; onluk, yüzlük ve binlik bölümlere ayırmış, her bölümün başına binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı adlarını verdiği komutanlar getirmiştir. Bu sistem daha sonra bütün Türk Orduları’nda ve onların etkisinde kalan bütün yabancı ordularda aynen kullanılmıştır. *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, (Yayına Hazırlayanlar: Cengiz Eroğlu, Hülya Yazar ve İ. Göktuğ Demiröz), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999. s. 19-20.

³*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (İdari ve Lojistik)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 4.

⁴Lord **Kinross**, *Osmanlı, (İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü)*, (Çev. Meral Gaspıralı), İkinci Baskı, İstanbul 2008, s. 24.

⁵Yusuf **Halaçoğlu**, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 43; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 197; İsmail Hakkı **Uzunçarşılı**, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 508.

⁶Hristiyan tutsaklarla devşirmeler, Acemi Ocağı’nda yetiştirildikten sonra iki akçe gündelikle Yeniçeri Ocağı’na alınırlar, yetenek ve kıdemine göre de gündelikleri artardı. Padişahın özel kuvvetlerinden yaya askeri olan Yeniçeri Ocağı, I. Murat zamanında kurulmuştur. Ancak bu ocak Kanuni Sultan Süleyman devrinde en mükemmel haline ulaşabilmiştir. Yeniçeri Ocağı hakkında geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 144-170; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 1. Kısım, s. 224.

⁷Rumeli’deki fetihler, yaya ve müselleme kuvvetlerinin isteklerini karşılamadığını gösterince daimî bir ordunun kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle I. Murat tarafından, Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem’in tavsiyeleriyle XIV. yüzyılın son yarısı içerisinde Yeniçeri ihtiyacını karşılamak için Gelibolu’da bir Acemi Ocağı kurulmuştur. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 5-6; *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 22; Mehmet Ali **Ünal**, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, s.47.

1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonra Fetret Devri'nde tahta çıkan Çelebi Mehmet ve oğlu Sultan II. Murat döneminde ordu tekrar düzene sokulmuş, artan asker ihtiyacını karşılamak üzere de "Devşirme Kanunu" çıkarılmıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nin temel askerî güçlerinden birini de, temelini Tımarlı Sipahilerin oluşturduğu Eyalet Kuvvetleri teşkil ediyordu.⁹ Bu sistem yalnızca askeri değil aynı zamanda mali ve idari alandaki bir yapılanmayı da şekillendiriyordu ki Anadolu Selçuklu Devleti'nin uygulaması olarak intikal etmişti.¹⁰

XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren Avrupa orduları eğitim, teçhizat ve teşkilatlanma bakımından modern bir hüviyete kavuşurken, Osmanlı Ordusu bu gelişmelere ayak uydurmak yerine daha da kötüleşmiştir. Bu kötü gidişi durdurmak amacıyla yapılan çalışmalarda, askerî meseleler üzerinde yüzeysel durulmuştur.¹¹ Sultan IV. Murat ve Köprülüler dönemi reform girişimleri kısa süreli iyileşmeler getirmiş, ancak kesin bir çözüm olamamıştır. Sultan II. Osman'ın, Sultan IV. Murat'ın ve Köprülülerin açtığı bu çılgır Lale Devri ile birlikte yeni bir biçime bürünmüştür.¹²

Lale Devri'ni müteakip tahta çıkan Sultan I. Mahmut (1730-1754), Avrupa orduları karşısında, askerî bir ıslahat yapmadan zaferler kazanmanın artık kolay olmayacağını iyice anlamıştı.¹³ Bu nedenle Avrupa'da oldukça tanınmış bir Fransız asilzadesi olan Comte Bonneval'i (Ahmet Paşa) 1731 yılında Avrupa tarzında

⁸Abdülkadir **Özcan**, "Devşirme", *İ.A., T.D.V.*, C. IX, İstanbul 1994, s. 254-257; Geniş bilgi için bkz.; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 13-29; **Uzunçarşılı**, *Kapıkulu Ocakları*, C.I, s.79; Nejat **Göyünç**, "Kuruluş Devrinde Askerî Teşkilat ve Devşirme Düzeni", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 1999, s. 558-560; Yavuz **Ercan**, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *Belleten*, S. 198, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 679 -724.

⁹Halil **Cin**, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985, s. 63-64; Geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi **Barkan**, "Tımar", *M.E.B. İ. A., C. XII*, 1. Kısım, İstanbul 1979, s. 286-332; İlber **Ortaylı**, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara 1979, s. 91; Halil **İnalcık**, "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü Dergisi*, S.118, Ankara 1972, s.1060-1061.

¹⁰Bu konuda geniş bilgi için bkz. Fuat **Köprülü**, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 94-130; Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.50; Mustafa **Akdağ**, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. II, Tekin Yayınları, Ankara 1979, s. 115; Halil **İnalcık**, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev: Ruşen Sezer) , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.118; M. Tayyib **Gökbilgin**, "Sipahi", *M.E.B. İ. A., C. X*, İstanbul 1980, s. 689-694; Barkan, s. 286-332; İsmail Hakkı **Uzunçarşılı**, *Osmanlı Tarihi*, C. III, 1. Kısım, TTK Basımevi, Ankara 1978, s. 284.

¹¹İnalcık, s. 9; Mücteba **İlgürel**, "İkinci Osman", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. X, Çağ Yayınları İstanbul 1989, s. 433-440; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, 1. Kısım, s. 133

¹²Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, 1. Kısım, s. 585; Enver Ziya **Karal**, "Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri", *Tanzimat*, İstanbul 1940, s. 154; Enver Ziya **Karal**, "Ahmed III", *İ.A., C. I*, s.168; Bernard **Lewis**, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 46.

¹³Mithat **Sertoğlu**, *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, Güven Yayınları, İstanbul 1998, s. 2497; Mücteba **İlgürel**, "I. Mahmud", *D.G.B.İ.T.*, C. XI, Çağ Yayınları İstanbul 1989, s. 144.

humbaracı kıtaları kurmakla görevlendirmiştir.¹⁴ İbrahim Müteferrika ve Humbaracı Ahmet Paşa'nın çabalarıyla humbaracı teşkilatı kurulmuştur.¹⁵ Sultan III. Mustafa döneminde (1757-1774) ise batı tarzı askerî ıslahatlar hız kesmeden devam etmiştir.¹⁶ Sultan III. Mustafa, Yeniçeri Ocağı ile uğraşmak yerine, topçu sınıfını ve tophaneyi düzenlemeye, bir mühendis okulu açmaya karar vermiştir.¹⁷

Sultan I. Abdülhamit (1774-1789) XVIII. yüzyıl padişahlarının en güçlü reformcularından biri olmuştur.¹⁸ Sultan I. Abdülhamit, başta Fransa'dan olmak üzere çok sayıda yabancı askerî danışman getirtmiştir. Böylece XIX. yüzyılda egemen olacak olan yeni reform biçimini başlatan padişah olmuştur.¹⁹ 1781 yılında kapatılmış olan Sürat Topçuları Ocağı tekrar açılmış ve Ocak için Tophane'de yeni kışlalar yaptırılarak yeni bir kanun hazırlanmıştır.²⁰

Sultan III. Selim 1789 yılında tahta çıkmasıyla ıslahatlar yeni bir döneme girmiştir. İstişareye büyük önem veren Sultan 1789'da bir "Meşveret Meclisi" toplamıştır.²¹ Yapacağı ıslahatların devlet adamları tarafından sahiplenilmesini istediğinden Meşveret Meclisi'nde ortaya çıkan görüşlere göre hareket etmek isteyen Sultan III. Selim, düşündüğü kapsamlı ıslahat projesini bir süre için ertelemek zorunda kaldı. Çünkü Meşveret Meclisi'ne katılan temsilcilerin çoğunluğu radikal girişimlerden

¹⁴Nafi Atuf **Kansu**, *Türkiye Maarif Tarihi*, Ankara 1930, s. 43-44; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 327; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, 1. Bölüm, s. 322-325; Robert **Mantran**, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, (Çeviren: Server Tanilli), İstanbul 1991, s. 339-340; Ercüment **Kuran**, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 492; Cavit **Baysun**, "Ahmet Paşa (Humbaracı)", *İ.A., MEB*, C. I, İstanbul 1979, s. 199.

¹⁵Cavit **Baysun**, "Kumbaracı", *İ.A., M.E.B.*, C. VI, İstanbul 1988, s. 983; Sina **Akşin** ve Metin **Kunt**, *Türkiye Tarihi*, C. III, Cem Yayınları, İstanbul 1988, s. 278; Ahmet **Halaçoğlu**, "Humbaracı", *İ.A., T.D.V.*, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 350.

¹⁶Roderic H. **Davidson**, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, s. 62.

¹⁷Karal, *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, s. 56-58; Mustafa **Kaçar**, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mühendishanelerin Kuruluşu", *Osmanlı*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 680-681; Ergin, s. 48-61; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 340-341; David **Gezâ**, "Baron De Tott", *İ.A., T.D.V.*, C. V, İstanbul 1992, s. 83.

¹⁸Osmanlı'da askerî sistemle ilgili süreklilik gösterecek olan ilk kurum 1776 tarihinde açılan "Mühendishane-i Bahri Hümayun" olmuştur. Beydilli, s. 23; Berkes, s.81.

¹⁹Auguste **Boppe**, "On Sekizinci Asırda Fransa ve Türk Askerliği", (Çev: Ahmet Refik), *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, C. I/4, 1930, s. 28-33; Enver Ziya **Karal**, "Tanzimat'tan Evvel Garphlaşma Hareketleri (1718-1839)", *Tanzimat 1*, İstanbul 1999, s. 23.

²⁰*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 4.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982, s. 76-77; Osman **Özkul**, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Bir Harf Yayınevi, İstanbul 2005, s.152

²¹Meclise devlet büyükleri, ordu bürokrasisinin görevli ya da görevsiz ileri gelenleri ve ulema katılmıştır. Korel **Haksun**, *Tarihten Notlar (1-2)*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s.186-187; Halil **Cin** ve Ahmet **Akgündüz**, *Anayasa ve İdare Hukuku*, s. 259; Mehmet **Seyitdanhoğlu**, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, (1999), s. 18; Yücel **Özkaya**, "III. Selim'in Devlet Yönetimi ile İlgili Hatt-ı Hümayunları", *X. Türk Tarih Kongresi (1986)*, s. 1482.

kaçınılmasını, özellikle askeri alanda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmadan yeni bir askeri ocak ile yenileşmenin gerçekleştirilmesini savundular.²² Bu görüşe uygu olarak hareket eden Sultan III. Selim, Nizam-ı Cedit hareketini başlattı.²³

Sultan III. Selim, yeni kurulan Nizâm-ı Cedit birliklerinin eğitimi için farklı sınıflara mensup, başta Fransa olmak üzere İsveç, Prusya ve İngiltere'den birçok uzman getirtmiştir.²⁴ Gerek askerî gerekse de askerî olmayan Batı'ya dönük aydın tipi, Sultan III. Selim döneminde oluşmaya başlamıştır.²⁵ Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa'da ne gibi değişimlerin olduğunun farkına varmıştır.²⁶ Batı'nın kendisiyle rekabet edebilecek güce ulaştığını daha iyi anlamaya başlamıştır.²⁷

Sultan III. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedit kuvvetleri; topçu, süvari ve piyade olmak üzere üç kısımdan oluşmuştu.²⁸ Bu dönemde Osmanlı topçuluğu yeni ve ileri bir hüviyete kavuşmuştur.²⁹ Askerî reformlar sayesinde cephane ve silah üretiminde kalite artmış, devlet kendi kendine yeter duruma gelmiştir.³⁰ Fakat Sultan III. Selim, reform karşıtlarının çıkarttığı “Kabakçı Mustafa İsyanı” ile 29 Mayıs 1807 tarihinde tahttan indirilmiştir.³¹

III. Selim'in başlattığı ıslahatlara, Sultan II. Mahmut döneminde bütün hızıyla devam edilmiştir. Sultan II. Mahmut, ilk olarak Eylül 1808'de Âyânlar ile Sened-i İttifak'ı imzalamıştır.³² Sened-i İttifak imzalandıktan sonra, padişah ordunun yeniden

²²Sertoğlu, s. 2757; Gökbilgin, “Nizâm-ı Cedit”, s. 312; Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, s.50.

²³Osmanlı'da Nizam-ı Cedit deyimi, yaygın olarak III. Selim'in Osmanlı Ordusu'nu, Avrupa orduları referans alınarak yapılan askerî yeniliklere verilen isimle özdeşleşmiştir. “Yeni Düzen” anlamına da gelmekteydi. Sipahi **Çataltepe**, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizâm-ı Cedit Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 60; Nizam-ı Cedit kavramı ilk defa 1717 yılında İstanbul'a gelen Fransız subayı De Rochefort'un, dönemin Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa'ya orduda bir fen kıtası kurulması konusunda sunduğu projede yer almıştır. Niyazi **Berkes**, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 47. Ancak Nizam-ı Cedit kavramının yaygın halde kullanılmaya başlandığı dönem, Padişah III. Selim dönemi olmuştur. Nitekim padişah tarafından elçi olarak Avusturya'ya gönderilen Ebubekir Ratib Efendi de yazdığı “Sefaretnâme” sinde Avusturya'nın idare şeklini “Nizam-ı Cedit” olarak isimlendirmiştir. Yücel ve Sevim, s. 160; Çataltepe, s. 61.

²⁴Mümtaz **Turhan**, *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1987, s. 139.

²⁵Bülent **Tanör**, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1988, s. 37-38.

²⁶Stanford **Shaw**, “19. yy. Osmanlı Reformcularının Amaç ve Başarılarının Bazı Yönleri”, *Ortadoğu'da Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 48

²⁷Tanör, s. 33; Bayram **Kodaman** ve Ahmet Turan **Alkan**, “Tanzimat'ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 8

²⁸Geniş Bilgi İçin Bkz. Çadırıcı, *Belleten*, s. 2-13.

²⁹M. Ali **Öztopçu**, “Nizam-ı Cedit ile Osmanlı Topçuluğuna Getirilen Yenilikler”, *Askerî Tarih Bülteni*, Aralık 1987, s. 89.

³⁰Gabor **Agoston**, “Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450- 1700)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, s. 684

³¹Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 69; Gökbilgin, “Nizâm-ı Cedit”, s. 316-317; Özkaya, *Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, s. 534.

³²Sened-i İttifak ile Âyânlık meşruiyet kazanıp kurumsallaşırken, aynı zamanda onları denetim altına alan ve devleti farklı esaslara göre yeniden kuran bir sözleşme, bir çeşit anayasa niteliğini almıştı. Sina **Akşin**,

düzenlenmesi işine girişmiştir.³³ Bozulmuş olan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı düşünse de muhaliflerin tepkisinden çekindiğinden, Ocakta düzenlemeler yapmaya karar vermiştir.³⁴ Ayrıca Yeniçeri kuvvetleri karşısında bir güç dengesi oluşturmak amacıyla, Ekim 1808'de Sekban-ı Cedit Ocağı'nı kurmuştur.³⁵ Sekban-ı Cedit Ocağı'ndan rahatsız olan Yeniçeriler 16 Kasım 1808'de isyan etmiştir. İsyan üzerine Sultan II. Mahmut 18 Kasım 1808'de Ocağı ilga ettiğini açıklamıştır.³⁶ Ulemanın ve halkın desteğini alan Sultan II. Mahmut 25 Mayıs 1826'da Meşveret Meclisi'ni toplamıştır. Mecliste alınan karar ile mevcut ocakların dışında “Eşkinci”³⁷ adıyla yeni ve modern bir ocağın kurulmasına karar verilmiştir.³⁸ Eşkinci Ocağı'nın kâfirlere benzediğini ileri süren Yeniçeriler, 15 Haziran 1826'de isyan etmiştir.³⁹ Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı düşünen Sultan II. Mahmut için bu isyan bir fırsat olmuştur.⁴⁰ 17 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılmıştır.⁴¹

17 Haziran 1826 günü yayımlanan bir kanunname ile “Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye” adı altında yeni ve modern bir ordunun kurulmasına karar verilmiştir.⁴²

“1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslar arası Durumu” *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, TTK Basımevi, Ankara (13-14 Mart 1985), s. 8; Sina **Akşin**, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınevi, Ankara 1998, s. 19.

³³**Engelhardt**, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev: Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 19.

³⁴Necdet **Hayta**, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi, Başak Matbaacılık, Ankara, Eylül, 2003, s. 166

³⁵Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.29. Bu ocağın başına Rusçuk Yârânından Behiç Efendi, Umûr-ı Cihâdiye Nazırı olarak tayin edilmişti. Paul **İmbert**, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, (Çev. Adnan Cemgil), Engin Yayınları, İstanbul 1995, s. 122.

³⁶*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 5. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s.166; Tarık Zafer **Tunaya**, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yenigün Yayınları, İstanbul 1999, s. 36.

³⁷Hazırlanan Eşkinci Layihası'na göre, Yeniçeri Ocağı'ndan 7650 nefer Eşkinci olarak yazılıp işe başlamıştı. Eşkinciler Yeniçeri kıyafetinde kalacaklar ancak diğer Yeniçerilerle bir arada olmayacaklardı. Eşkincilere belli bir hizmetten sonra emeklilik hakkı da verilecek, silah olarak tüfek, kılıç kullanacaklar, giderleri ağa kapısında oluşturulan sandıktan sağlanacaktı. 12 Haziran 1826 tarihinde II. Mahmud'un da yer aldığı bir törenle Eşkinci askerî Et Meydanı'nda eğitime başlamıştı. Abdülkadir **Özcan**, “Osmanlı Devletinin Askerî Yapısı”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 118.

³⁸Osman **Turan**, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, C. II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 263; Ejder **Okumuş**, “II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları”, *Türkler*, C. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 648; Hayta, s. 98.

³⁹Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, (Sadeleştiren, Neşet Çağatay), C. III, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.254; Özcan, s. 118.

⁴⁰II. Mahmut, Mora İsyanı sırasında Yeniçeri ve Sipahilerin iyice bozulduğunu görmüş, fesat yuvası haline gelen bu kurumları ortadan kaldırmaya karar vermişti. Mora İsyanı'nı bastırmak için görevlendirilen Mehmet Ali Paşa'nın kurduğu yeni, düzenli ve eğitilmiş ordunun gösterdiği başarı Yeniçerilerin iyice gözden düşmesine sebep olmuştu. II. Mahmut Yeniçerilerin aleyhine dönmüş olan kamuoyundan yararlanarak şer ocağı haline gelen bu kurumu ortadan kaldırma fırsatını bulmuştu. Ömer Faruk **Yılmaz**, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, C. III, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 279-280; Ahmet **Rasim**, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2000, s. 120.

⁴¹Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.38; Okumuş, s. 648.

⁴²Ahmet **Cevdet**, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Dersaadet 1309, s. 362.

Yeni kurulan bu ordunun başkumandanlığı için “Seraskerlik” birimi oluşturulmuştur.⁴³ Yeni ordunun kurulmasıyla, merkez ve eyalet ordularından oluşan iki yapıli anlayış kaldırılmış, tek ve düzenli bir orduya dönüştürülmüştür.⁴⁴ Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye yükümlülüğe dayanan bir sistem olduğundan, millî orduya geçiş sürecinde çok önemli bir aşama olmuştur.⁴⁵ Sultan II. Mahmut, saray ve çevresini korumakla yükümlü Bostancı birliklerinin yerine, Avrupaî tarzda “Hassa Birlikleri” ordusunu oluşturmuştur.⁴⁶ Yeni ordunun kuruluşuna paralel olarak 1834’de “Mekteb-i Ulum-ı Harbiye” kurulmuştur.⁴⁷ Orduyu modern bir yapıya kavuşturmak isteyen Sultan II. Mahmut, Avrupalı uzmanlardan yararlanmak istemiştir. Bu doğrultuda iki kişiden oluşan Prusya askerî heyetini İstanbul’a getirmiştir.⁴⁸ Heyette yer alan Yüzbaşı Von Moltke, Türkiye’de dört yıldan fazla kalmıştır.⁴⁹

Sultan II. Mahmut döneminde askeri alanda yapılan düzenlemelerden biri de Prusya’daki Landor Teşkilatı örnek alınarak Redif teşkilatının kurulmasıdır. Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu ile bütün imparatorluğun güvenliğinin sağlanması mümkün olmuyor, bu ordu için kurulan “Mansure Hazinesi’ne” birçok kaynak aktarılmasına rağmen askerlerin masrafları karşılanamıyordu. Bu soruna çözüm arayan Sultan II. Mahmut’un girişimleri üzerine toplanan Meclis-i Şura’da 1834 Ağustos’unda Redif birliklerinin kurulmasına karar verildi. Redif teşkilatının kurulmasından sonra ordu için Âsâkir-i Mansûre yerine “Âsâkir-i Nizamiye” adı kullanılmaya başlandı.⁵⁰ Rediflik barış dönemlerinde çok büyük miktarda askeri silâh altında bulundurmaya öngörmeyen bir sistemdi. Redif askerleri 23-32 yaş arası gönüllülerden oluşur, haftada iki gün askeri kıyafet giyerek eğitim yapar, diğer günlerde kendi işleriyle uğraşırlardı. Redif taburlarında görevli subaylar da haftada iki gün çalışır ve normal subay maaşının dörtte birini alırdı. Taburlar şeklinde teşkilatlandırılan redif birlikleri sefer halinde

⁴³Okumuş, s. 649; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 190.

⁴⁴Yavuz **Cezar**, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayınları, İstanbul 1986, s. 245.

⁴⁵Suat **İlhan**, “Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Yapı İçerisinde Tanzimat’ın Yeri”, *Belleten*, C. LV, s. 371.

⁴⁶Cemal **Özkan**, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ordu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 1261.

⁴⁷Turhan, İstanbul 1969, s. 229. Mühendishanelerde ve Mekteb-i Harbiye’de yapılan bütün iyi niyetli çalışmalara rağmen, istenilen seviyede bir eğitim seviyesine ulaşamaması bu kurumlarda sürekli bir ıslahat anlayışını gündemde tutmuştu. Ekmeleddin **İhsanoğlu**, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 354-356.

⁴⁸Jehuda L. **Wallach**, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), II. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 9-10.

⁴⁹Veli **Yılmaz**, *Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, Cem Ofset, İstanbul 1993, s. 34.

⁵⁰Sezgin **Kaya**, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)*, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2005, s.25.

silâhına alınarak ait oldukları ordu birliklerinde savaşa katılırlardı.⁵¹ Rediflik uygulaması ile devlet bir taraftan mali bakımdan önemli miktarda tasarruf sağlarken, bir taraftan da üretimde düşüşü önlemiş oluyordu.

2. Tanzimat Fermanı'ndan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Ordusu

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerden askeri teşkilat da etkilenmiştir. Tanzimat Fermanı ile sınırsız olan askerlik süresi sınırlandı ve askerlik, bütün Osmanlı tebaası için bir vatandaşlık ödevi haline getirildi.⁵² Ordunun ismi, “Asâkir-i Nizamiye-i Şahane” olarak değiştirildi ve 1841 yılında askeri kuvvetler, bölge komutanlıklarına bölündü.⁵³ Asker alma işleri hala eski usulde yapıldığından firarlar ve askere gitmeme eğilimi yaygındı. Askeri alanda yapılan ıslahatların yetersizliğinin iyice gün yüzüne çıkması üzerine Sultan Abdülmecit Mabeyn-i Hümayun ve Hassa Müşiri Rıza Paşa'yu ordunun ıslahıyla görevlendirdi. Diğer taraftan ıslahat konusunun ayrıntılı bir şekilde görüşülmesi için “Meclis-i Muvakkat” adı ile özel bir kurul teşkil edildi. Yapılan çalışmalar neticesinde alınan kararlar Sultan Abdülmecit tarafından onaylanarak 6 Eylül 1843'de bir fermanla ilan edildi.⁵⁴

Bu fermanla Osmanlı ordusu, Fransız ve Prusya ordu teşkilatları örnek alınarak yeniden düzenlenmiştir. Serasker Rıza Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi önemli devlet adamlarının katkılarıyla hazırlanan 1843 teşkilatına göre Osmanlı ordusu muvazzaf, yedek, yardımcı ve başıbozuk kuvvetler olarak dört bölüme ayrılmıştır.⁵⁵ Osmanlı topraklarının coğrafi konumu, nüfus yoğunluğu ve ulaşım imkânları göz önünde bulundurularak ülke beş ordu bölgesine ayrılmıştır.⁵⁶ 1848 yılında çıkartılan bir ilave kanunla bu beş bölgeye, Irak ve Hicaz orduları da ilave edilmiş, bu şekilde ülke yedi ordu bölgesine ayrılmıştır.⁵⁷

6 Eylül 1843 tarihli kanunla askerlik hizmet süreleri de belirlenmiştir. Kanun muvazzaf askerlik süresini beş yıl olarak tespit etmiş, beş yıl muvazzaflıktan sonra yedi

⁵¹J. Deny, “Redif”, *MEB İ.A.*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 666-667; Wallach, s. 13; Geniş Bilgi İçin Bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 195-200.

⁵²Geniş Bilgi İçin bkz. Ufuk **Gülsoy**, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000, s. 31-53.

⁵³Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 120.

⁵⁴Kaya, s.31.

⁵⁵Ali Rıza **Şimşek**, *Osmanlı Ordusunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2006, s. 179.

⁵⁶Kurtuluş **Kayalı**, “Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1253

⁵⁷*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 5. Kısım, s. 202-203.

yıllık bir rediflik süresi öngörülmüştür.⁵⁸ 1844 yılında asker alma kanununda yapılan düzenleme ile ise, her bölge genişliği ve nüfusuyla orantılı olarak asker vermeye başlamıştır.⁵⁹ 1846 yılı başlarında “Dâr-ı Şurâ-yı Askerî” de asker alma meselesi ele alınarak bir tasarı hazırlanmıştır. Hazırlanan tasarı “Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye”ye sunulmuştur. Mecliste yapılan görüşmelerde son şekli verilen kanun Sultan Abdülmecit’in onayıyla yürürlüğe girmiştir. 1846 asker alma kanunu ile asker almada ocak usulü terk edilerek kur’a usulüne geçilmiştir.⁶⁰

Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği sırada topçu, top arabacıları birliği, askeri dökümhane fabrikaları, tophane, fişekhane, baruthane gibi kurumlar Tophane Müşirliği’ne bağlıydı. Tophane Müşirliği bütün bu kurumların idaresi ve topçu sınıfının ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kalıyordu. 1843 tarihli kanuna dayanarak, topçu sınıfının ıslahı ve ihtiyaçlarının karşılamasını yürütmek üzere Meclîs-i Tophâne-i Âmire kurulmuştur.⁶¹

Ordu teşkilatında yapılan düzenlemelerle Seraskerlik makamı yeni bir statüye kavuşturulmuştur. Seraskerlik makamı, sadrazamlık ve şeyhülislamlik makamlarıyla aynı seviyeye getirilmiştir.⁶²

25 Haziran 1861’de Sultan Abdülmecit’in ölümü üzerine Osmanlı tahtına Sultan Abdülaziz çıkmıştır.⁶³ Sultan Abdülaziz tahta çıktıktan hemen sonra ordu ve donanmaya önem verileceğini ilan etmiştir.⁶⁴ 1861-1868 tarihleri arasında yeni askerî kıyafetlerin kabulü, tophane ve askerî okulların ıslahı ile orduda modern silahların artırılmasına çalışılmıştır.⁶⁵ 1869’dan sonra ise askerî kuvvetlerin yeniden

⁵⁸Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri*, s. 179. Bu düzenleme ile her ordu bölgesi muvazzaf alay sayısı kadar redif bölgesine ayrılmış ve her redif bölgesinde dört taburlu bir redif alayı kurulması kararlaştırılmıştır. Mahmut Şevket Paşa, C. II, s. 16

⁵⁹Gülhane Hattı Hümayunu’nda askerlikle ilgili düzenlenme “Vatanın korunması için ahalinin asker vermesi kutsal bir borçtur...” şeklinde ifade edilmiştir. Karal, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri*, s. 179-180.

⁶⁰Musa Çadircı, “Redif Askerî Teşkilatı”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 53; Kaya, s.40.

⁶¹Cevdet Küçük, “Abdülmecid”, *İ.A., T.D.V.*, C. I, İstanbul 1988, s. 261; Karal, 121.

⁶²Küçük, s.261.

⁶³İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 196-197.

⁶⁴Karal, *Islahat Fermanı Devri*, s. 3.

⁶⁵Bu dönemde Şinayder, Martin ve Vinçester gibi tüfeklerden beş-altı yüz bin kadar alınmıştır. Ayrıca, ilk defa bu dönemde, subaylara tabanca ve süvarilere de kısa filintalara bezeyen tüfekler verilmiştir. Yine bu dönemde Alman Krup firmasından çeşitli çaplarda toplar alınarak Akdeniz ve Karadeniz boğazlarıyla, Kars, Erzurum ve Tuna sınır boyları gibi önemli yerler bu toplarla teçhiz edilmiştir. Karal, *Islahat Fermanı Devri*, s. 184-186.

teşkilatlandırılması ve güçlendirilmesine yönelik daha köklü adımlar atılmıştır.⁶⁶ 18 Ağustos 1869 (10 Cemaziyülevvel 1286) tarihinde “Kuvve-i Umumiye-i Askeriyye’ye Dair Nizamname” adı ile yeni askeri teşkilat yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁶⁷ Bu kanunla ordu sayısı yediye çıkartılmıştır.⁶⁸ Ordunun Nizamiye, Redif ve Müstahfiz olmak üzere üç kısımdan oluşması uygun bulunmuştur. Ordunun çekirdeğini oluşturan Nizamiye kuvvetleri, faal ve yedek kuvvetler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Redif kuvvetleri de birinci ve ikinci tertip olmak üzere ikiye bölünmüştür. Ayrıca bu kanunla on iki yıldan ibaret olan askerlik süresi yirmi yıla çıkarılmıştır.⁶⁹

Sultan Abdülaziz döneminde 1874 Eylül’ünden itibaren Harp Okulu programlarının batı harp okulları programlarına benzetilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca yabancı uzmanlardan da yararlanılarak, sık sık manevralar ve harp oyunları tertip edilerek ordunun savaş kabiliyeti geliştirilmeye çalışılmıştır.⁷⁰ Sultan Abdülaziz döneminde yapılan düzenlemeler ve yapılanmayla 700.000 kişilik bir ordu çıkartabilecek hale gelinmiştir.⁷¹

Kara ordusu dışında, Sultan Abdülaziz döneminde donanmanın geliştirilmesi için de çaba sarf edilmiştir. Donanmanın mali idari ve askeri bütün sorumluluklarının Kaptan-ı Derya’nın uhdesinde bulunması deniz işlerinin yürütülmesinde sıkıntılara sebep oluyordu. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak için donanmanın idari ve mali işlerini yürütmek üzere 12 Mart 1268’de Bahriye Nezareti kurulmuştur. Böylece Kaptan-ı Derya’nın sadece donanmanın komutanı olması sağlanmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde hem dışarıdan alınan hem de kendi tersanelerinde üretilen zırhlı gemilerle Osmanlı donanması uluslararası deniz gücü açısından hatırı sayılır bir konuma gelmiştir.⁷²

⁶⁶Uğur **Ünal**, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 223.

⁶⁷Kaya, s. 64.

⁶⁸Bu yeni kanuna göre ordular ve merkezleri şu şekilde teşekkül etmiştir: 1. Hassa Ordusu merkezi İstanbul, 2. Tuna Ordusu merkezi Şumnu, 3. Rumeli Ordusu merkezi Manastır, 4. Anadolu Ordusu merkezi Erzurum, 5. Suriye Ordusu merkezi Şam, 6. Arabistan Ordusu merkezi Bağdat, 7. Yemen Ordusu merkezi Sana olmuştur. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 207.

⁶⁹Yirmi yılın altı yılı Nizamiye’de muvazzaflıkta, altı yılı Redif’te ve sekiz yılı da Müstahfiz adı ile yeni kurulan askerî sınıfta geçecektir. Ayten Can **Tunalı**, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 113; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 206-207.

⁷⁰Ünal, s. 233.

⁷¹Danişmend, s. 263.

⁷²Ali İhsan **Gencer**, “Osmanlı Türklerinde Denizcilik”, *Osmanlı*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 569-589, s. 583-586; Şakir **Batmaz**, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, Yitik Hazine Yayınları, 2013, s. 120-125.

Sultan Abdülaziz döneminde yapılan düzenlemelerle Osmanlı ordusu, teşkilat ve malzeme yönünden daha kuvvetli bir hale gelmiştir. Ancak mali yetersizlikler, bilgili ve tecrübeli komutanların eksikliği gibi nedenlerden dolayı hedeflenen seviyeye ulaşamamıştır.⁷³

Genç Osmanlılara Meşrutiyeti ilan sözü veren Sultan II. Abdülhamit, 31 Ağustos 1876'da Osmanlı tahtına çıkmıştır.⁷⁴ Sultan II. Abdülhamit cülus törenlerinden sonra bürokrat ve aydınları davet ederek ülke sorunlarına çözüm aramaya başlamıştır.⁷⁵

Sultan II. Abdülhamit saltanat makamına geçtikten hemen sonra askeri eğitimin düzenlenmesi ve modernize edilmesi için harekete geçmiştir. Bunun için 1876'da askerî rüştiyeler açılmış, öğrencilerin askerî rüştiyeler ve askerî idadîlerde eğitim gördükten sonra Harbiye Mektebi'ne girmeleri sağlanmıştır.⁷⁶ İlk defa İstanbul dışında Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta harp okulları faaliyete geçmiştir.⁷⁷

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra eğitimin önemine vurgu yapmak için - başka kurumlarda olduğu gibi- eğitim kurumlarında en yüksek yetkili kişiye nazır unvanı verilmeye başlanmıştır.⁷⁸ 1857'de medreseler dışındaki modern eğitim kurumlarının idaresi için Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur.⁷⁹ Sultan Abdülaziz devrinde Harp Okulu Nazırı aynı zamanda diğer askerî okulların da nazırlığı görevini yürütmüştür.⁸⁰ Sultan II. Abdülhamit döneminde ise bütün askeri okullar 1877'de kurulan Mekâtib-i Askerîyye Nezareti çatısı altında toplanmıştır. Harbiye Mektebi'nin ders müfredatının, Avrupa'daki askeri okulların müfredatlarıyla uyumlu hale getirilmesine gayret gösterilmiştir. Harbiye Mektebi içinde İstihkâm, Topçu, Piyade ve Süvari ile Erkân-ı Harbiye bölümleri oluşturulmuştur.⁸¹ 1878'de tümenlerin kurulması

⁷³Berkes, İstanbul 2004, s. 310-311

⁷⁴Alan **Palmer**, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*, (Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak), İstanbul 2003, s. 151; Ercüment **Kuran**, *Türk Çağdaşlaşması, Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, İstanbul 1997, s.106; Danişmend, s. 285.

⁷⁵Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp-II. Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar*, İstanbul 2004, s. 22-25.

⁷⁶Ergin, s. 426.

⁷⁷Ahmet Turan **Alkan**, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, s. 9.

⁷⁸Mekteb-i Harbiyye, Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbiyye ve Mekteb-i Bahriyye gibi askeri eğitim kurumlarında da en yüksek yetkili kişiye nazır deniliyordu. Burada kullanılan “nazır” unvanı bu gün karşılığı olarak kullandığımız bakanla aynı hüviyet ve yetkiye sahip değildir. II. Meşrutiyet devrine kadar makama önem vermek için birçok teşkilatta müdür yerine nazır unvanı kullanılmıştır. Teyfur **Erdoğan**, Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı-1, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51/1-4, 1996, ss. 183-247, s. 192.

⁷⁹Bayram **Kodaman**, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 38.

⁸⁰Ünal, s.202.

⁸¹Mustafa **Ergün** ve Tayyip **Duman**, “19. Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, *Yeni Türkiye*, S. 7, Ocak-Şubat 1996, s. 11.

ve muvazzaf askerlik süresinin üç yıla indirilmesine karar verilmişti.⁸² 1879 yılında Fransız Jandarma Nizamnamesi tercüme edilerek Âsâkir-i Zaptiye Nizamnamesi olarak kabul edilmiştir. Bu nizamname ile jandarmanın; kuruluş, görev, tayin ve terfileri yeni esaslara bağlanmıştır. 1880 yılında Zaptiye adı Jandarma'ya, Zaptiye Müşirliği de Jandarma Dairesi Reisliği'ne dönüştürülmüştür.⁸³

Sultan II. Abdülhamit döneminde ordunun ıslahı için Alman askeri uzmanlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. 14 Temmuz 1880'de imzalanan sözleşme çerçevesinde 11 Nisan 1882'de Albay Kaehler başkanlığındaki bir heyet İstanbul'a gelerek çalışmalarına başlamıştır.⁸⁴ Ordunun ıslahı için Alman uzmanlar getirilirken, bazı Türk subayları da eğitim için Almanya'ya gönderilmiştir.⁸⁵ Sultan II. Abdülhamit, bir taraftan orduyu ıslaha çalışırken diğer taraftan da insan kaynaklarının tespiti amacıyla 1882'de yeni bir nüfus sayımı yaptırmıştır.⁸⁶ Alman askerî heyet başkanı Kaehler'in 1885 yılında ölmesi üzerine, Colmar Von der Goltz olağanüstü yetkilerle Alman askerî heyeti başkanlığına getirilmiştir.⁸⁷ Von der Goltz İstanbul'da kaldığı 1895'e kadar, askerî eğitim sisteminin genişletilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca topçu sınıfı Almanya'dan getirilen yeni toplarla daha modern bir hüviyete kavuşturulmuştur.⁸⁸

Alman ıslah heyetinin teklifi doğrultusunda 25 Ekim 1886'da kabul edilen "Âsâkir-i Nizamiye-i Şahane'nin Ahzine Dair Kanunname-i Hümayun" ile askerlik ve asker alma sağlam esaslara bağlanmıştır. İlk defa bu düzenleme ile "Ahz-ı Asker Teşkilatı" kurulmuştur. 1886 tarihli kanunla redif sınıfına dair de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Kanun "Mukaddem" ve "Tali" isimli tabular kaldırılarak redifler iki kısımlı sınıflıktan çıkartılıp tek sınıf haline getirilmiştir. Ayrıca her redif dairesi bir tabur

⁸² Necati **Tacan**, "Tanzimat ve Ordu", *Tanzimat*, C. I, İstanbul 1999, s. 136.

⁸³ *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1982, s. 311; Cengiz **Orhonlu**, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1967, s. 140-141.

⁸⁴ Heyette Piyade Yüzbaşı Kamphövener, Topçu Yüzbaşı Von Hobe ve Dragon alayından Yüzbaşı Ristow yer almıştı. Wallach, s. 31-32; Orhan **Koloğlu**, *Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamit*, İstanbul 2005, s. 119; İlber **Ortaylı**, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 2003, s. 105; Lothar **Rathmann**, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Çev: Ragıp Zaralı), İstanbul 1982, s. 71.

⁸⁵ Mustafa **Ergün**, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 17, Mart 1990, s. 446; Shaw ve Shaw, *Modern Türkiye*, C. II, s. 75.

⁸⁶ Ancak, sayım 1893 de tamamlanabildi. Bu sayım sonuçlarına dayanarak askerî imkânların bir dökümünü çıkartıp reform çalışmalarına başlandı. François **Georgon**, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 2006, s. 285.

⁸⁷ Rathmann, *age*, s. 33; E. Ziya **Kâral**, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.174; Wallach, s. 33-34.

⁸⁸ Colmar Von Der **Goltz**, *Millet-i Müselleha (Ordu Millet)*, Yay. Haz. İsmet Sarıbal, Çankırı Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kaynak Eserler Serisi:1, Çankırı 2013; William **Hale**, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset -1789'dan Günümüze*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul 1996, s. 37.

çıkarmak şeklinde yeniden düzenlenmiştir. 1886 tarihli kanunun 1887 Mart ayında yürürlüğe gireceği kanunnameye yer almıştır.⁸⁹

Muhtemel bir sefer sırasında oluşturulacak cephe gerisi teşkillerinin süratle meydana getirilmesi amacıyla 17 Eylül 1899'da "Seferberlik Nizamnamesi" yayınlandı.⁹⁰ Savaş sırasında gerekli olan askeri malzemelerin her an kullanıma hazır bulundurulması için de tedbirler alındı. 18 Şubat 1890 tarihli "Redif Debboylarında İstihdam Edilecek Efrad-ı Askeriye Hakkında Nizamname" ile redif depolarındaki silah, elbise, mühimmat vesaire teçhizatın iyi bir şekilde muhafazası için yeterli miktarda askerin görevlendirilmesine karar verilmiştir.⁹¹

Bu düzenlemelerin dışında özellikle Ermeni isyanlarının olduğu bölgelerde asayişin sağlayabilmek için aşiretlerden ihtiyat süvari alayları oluşturulmasına karar verilmiştir. 20 Kasım 1890 tarihinde çıkartılan "Hamidiye Süvari Alaylarına Dair Kanunname" ile mensuplarını Kürtlerin oluşturduğu alaylar kurulmuş ve bu alaylara "Hamidiye Alayları" adı verilmiştir.⁹²

1903 yılının Ocak ayında yürürlüğe giren yeni bir nizamname ile her ilde piyade ve süvariden oluşan jandarma alaylarının kurulması kabul edilmiştir. Ayrıca jandarma alaylarına bağlı olmak üzere bazı vilâyetlerde seyyar jandarma taburları oluşturulmuştur.⁹³

3. II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Devleti'nde Müfettişlik Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nde askerî ve idarî birimlerde ıslahatların yapılması amacıyla müfettişlik uygulaması bazen devletin kendi iradesiyle bazen de dış baskılar nedeniyle

⁸⁹ *Asâkir-i Nizamiyye-i Şahane'nin Suret-i Ahzına Mübeyyin Kanun-ı Hümâyûn*, Matbaa-i Ceride-i Askeriyye, İstanbul 1302, s. 3-9,51; *Düstur*, Birinci Tertip, C. V, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, No:842, s. 656-694.

⁹⁰ *Düstur*, Birinci Tertip, C. VI, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1939, No: 1117, s. 523-549.

⁹¹ *Düstur*, Birinci Tertip, C. VI, No: 1118, s.550-553.

⁹² *Düstur*, Birinci Tertip, C. VI, No:1202, s. 990-998;Geniş bilgi için bkz. Halil Şimşek, *Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları*, Ankara 2001, s. 77-78; Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, (Çev. Mehmet Tuncel), İstanbul 2006, s. 59; Yücel Karadağ, *Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 2011, s. 277-278. Hamidiye Alayları'nın kuruluş amaçlarını hakkında geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, *Sultan Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Seri: 4, S. A. 21, Ankara 1987 s. 29-30.

⁹³ Zekeriya Türkmen, "Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkiya İle Mücadelesi", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri-1*, Genelkurmay ATASE Arşivi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 292; Zekeriya Türkmen, "XX. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu'da Eşkiya ile Mücadelede Osmanlı Kolluk Kuvvetlerinin Faaliyetleri: Çakırcalı Eşkiyasını Takip Harekâtı", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay ATASE Arşivi Başkanlığı Yayını, Ankara 2003, S. 2, s. 79.

gündeme gelmiştir⁹⁴ Müfettişlik uygulamalarının XIX. Yüzyılın ikinci yarısında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gündeme geldiği görülmektedir. Sultan Abdülhamit, Berlin Antlaşması'na konulan ıslahat şartının dış müdahale aracı haline gelmesini önlemek için gerek Şark vilayetlerinde gerekse Rumeli'de üst düzey güvenlik tedbirleri almıştır. Bu tedbirler sayesinde 1878'den 1895 yılına kadar ıslahat talepleri diplomatik çevrelerin dışına çıkmamıştır. Ancak 1895 yılından itibaren ıslahat talepleri etnik terör ve isyanlar vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu maksada yönelik olarak Doğu Anadolu'da Ermeni terörü, Rumeli'de ise Sırp ve Bulgar çetelerinin eylemleri ve Arnavut isyanları devreye girdi. Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale ederek yeni nüfuz bölgeleri oluşturulmasına fırsat vermek istemeyen Sultan II. Abdülhamit, 1895 yılından itibaren Vilayât-ı Sitte⁹⁵ ve Vilayât-ı Selâse⁹⁶ bölgesinde ıslahat çalışmaları başlattı.⁹⁷

Sultan II. Abdülhamit Vilayât-ı Sitte ve Vilayât-ı Selâse'de yapılacak ıslahatları denetlemek üzere “Umumi Müfettişlik” uygulamasına gitti. Umumi Müfettişlik anlayışının oluşmasında Sultan II. Abdülhamit'in, “Yaver-i Ekremlik” kurumunu yeniden düzenleyerek çeşitli kademelerden asker ve bürokratları danışman olarak istihdam etmesinin önemli bir katkısı olmuştur.⁹⁸ 1883'de “Yaver-i Ekremlik” unvanı verilen İbrahim Derviş Paşa'nın Kosova Vilayeti ve Arnavutluk bölgesinde yapılması gereken ıslahatları ihtiva eden raporları⁹⁹ ve 1881'de Hicaz kumandanlığı ve vali vekilliğine, 1886 tarihinde ise Halep valiliğine tayin edilen Müşir Osman Nuri Paşa'nın Hicaz ve Yemen'deki reform çalışmaları müfettişlik teşkilatının oluşmasında etkili olmuştur.¹⁰⁰

⁹⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu* s.102; Türkmen, “Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları”, s. 41-44.

⁹⁵ Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elazığ, Diyarbakır.

⁹⁶ Vilayet-i Selase (üç vilayet); Selanik, Manastır ve merkezi Üsküp olan Kosova vilayetleri ile bağlı bölgelerden oluşuyordu.

⁹⁷ Ramazan **Balcı**, “Kosova Islahatı (1896-1905):Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası'nın Kosova'da Uygulanması”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, Güz 2012, s.28-29.

⁹⁸ Sultan II. Abdülhamit özel danışmanları olan Yaver-i Ekremleri görevleri ve uzmanlık alanlarına göre ayırarak, devlette ihtiyaç duyulan alanlarda onlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Erman **Basar**, *Yaver-i Ekrem İbrahim Derviş Paşa'nın Hayatı ve İcraatları (1812-1896)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 102-103.

⁹⁹ Sultan II. Abdülhamit 1883 yılında Yaver-i Ekremlik unvanı verdiği İbrahim Derviş Paşa'yı Arnavutluk bölgesi ve Kosova Vilayeti'nde yaşanan olayları incelemek ve çözüm üretmek üzere görevlendirilmiştir. Derviş İbrahim Paşa vefat ettiği 1896 yılına kadar 13 yıl Yaver-i Ekremlik görevinde bulunmuştur. Basar, s. 113-117.

¹⁰⁰ 1882'de Hicaz valiliğine asaleten atanan Osman Nuri Paşa, Halep valiliğine atandığı dönemde Hicaz ve Yemen vilayetlerinde yaşayan bedevîlerin ve kabilelerin idaresi, o bölgelerde etkili olan şeyh ve şeriflerin siyasi düşünceleri ve yönetim anlayışlarını ortaya koyan raporlar hazırlamıştır. Yaptığı

Doğu Anadolu üzerindeki İngiliz–Rus nüfuz mücadelesinde her iki devlette kendi çıkarları için Ermenileri kasten ve sürekli aşırı vaatlerde bulunarak Osmanlıya karşı ayaklanmaya kışkırtıyordu.¹⁰¹ Aynı devletler diğer taraftan da Osmanlı Devleti’ne baskı yaparak Ermeniler lehine ıslahatlar yapmaya zorluyordu. Bu ıslahat senaryoları Umumî Müfettişlik anlayışını gündeme getirdi. 1879 yılında Osmanlı Devleti’nin gündemine sokulan bu anlayış ilk olarak 1895 yılında uygulamaya konuldu.¹⁰² 1895 yılına gelindiğinde İngiltere, Babiâli’ye Anadolu vilâyetlerindeki ıslahatın denetlenmesi için bir genel komiser atanmasını teklif etti. Döneminin en önemli sorunlarından biri olan Ermeni ıslahatı konusunda Avrupalı devletlerin baskılarının önüne geçmek isteyen Sultan II. Abdülhamit, 27 Haziran 1895 tarihinde, Yaver-i Ekrem Müşir Ahmed Şâkir Paşa’yı “Anadolu Islahatı Umum Müfettişi” tayin etmiştir. Ahmed Şâkir Paşa’ya Müfettişlik görevi sırasında sahip olduğu görev ve yetkileri içeren bir talimatname de verilmiştir. Geniş yetkilerle ıslahat yapmak üzere bölgeye Müşir Ahmet Şakir Paşa’nın gönderilmesinden İngilizler ve Ermeniler pek memnun olmadılar. İngilizlerin ve Ermenilerin memnuniyetsizliğine rağmen Ahmet Şakir Paşa, 24 Ağustos 1895-20 Ekim 1899 tarihleri arasında Doğu Anadolu vilayetlerinde müfettişlik görevini icra etmiştir.¹⁰³

1902 sonbaharında Selanik Vilayeti’nin Serez Sancağı’na bağlı Cuma-i Bâlâ Kazası’nda başlayan Bulgar isyanı Rusya ve Avusturya’nın bölgeye doğrudan müdahale ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Avrupalı devletlerin müdahale gerekçelerini ortadan kaldırmak isteyen Babiâli, 29 Kasım 1902’de yeni bir takım idari ve güvenlik

incelemelerde gördüğü eksiklik ve bozuklukları düzeltmek üzere reform tedbirleri öneren rapor niteliğinde müsveddeler hazırlamıştır. Ancak bu müsveddeleri tam bir rapor haline getirmeye ömrü vefa etmediğinden, müsveddeler oğlu Said Bey tarafından rapor haline getirilerek 1898’de Yıldız Sarayı’na sunulmuştur. Osman Nuri Paşa’nın hazırladığı müsveddeler incelendiğinde “Umumi Müfettişlik” tarzı bir yönetim anlayışından bahsettiği görülmektedir. Selçuk Akşin **Somel**, “Osman Nuri Paşa’nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, XVIII, S: 29, Ankara 1996, ss. 1-38, s.1-2; M. Metin **Hülagü**, “Topal Osman Nuri Paşa (1840-1898) Hayatı ve Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S:5, Ankara 1994, ss.145-153, s. 145.

¹⁰¹ Bilal N. **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, (Çev. Şinasi Orel), Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.43.

¹⁰² Fahri **Taş**, “Vilâyet-i Şarkıyye Islahatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, Sayı: 42, Kasım 1998, s.923-968.

¹⁰³ Talimatnameye göre müfettiş; hiç bir sınıfın başka bir sınıfa veya hiçbir şahsın bir başka şahsa zulmetmesine izin vermeyecek, kanunların hakkıyla uygulanmasını temin edecek, görevlerini kötüye kullanan memurların görevlerine son verebilecek. Babiâli, uygulanacak ıslahatın başarıya ulaşması için Vilâyât-ı Sitte’de asayiş ve sükûnetin sağlanmasını ilk şart olarak gördüğünden, bu vilâyetlerde düzenin sağlanması ve korunması için müfettişe gerekli gördüğü hallerde şiddete dahi başvurma yetkisi vermiştir. Ali **Karaca**, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, (Yayına Haz. Muhittin Salih Eren), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.54-60; Ferit **Yücebaşı**, *I. Umumi Müfettişlik’in Kurulması ve Faaliyetleri (1927-1952)*, (Yüzücü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2012, s.22-23.

tedbirlerini içeren “Rumili Vilayetleri Hakkında Talimat”ı yayınladı.¹⁰⁴ Hazırlanan bu talimatın uygulanması için 2 Aralık 1902’de “Vilayât-ı Selâse Müfettiş-i Umumiliği” kuruldu. Hüseyin Hilmi Paşa 8 Aralık 1902’de Sultan II. Abdülhamit tarafından “Vilayât-ı Selâse Müfettiş-i Umumisi” tayin edildi. Hüseyin Hilmi Paşa’nın Umumi Müfettiş olarak görevi Vilayât-ı Selâse adı verilen Selanik, Manastır, Kosova vilâyetlerinde öngörülen ıslahatı gerçekleştirmektir.¹⁰⁵

1907 yılına kadar geçen sürede İngiltere, Rusya ve Avusturya tarafından hazırlanan ıslahat programları Makedonya Meselesini çözmekten uzak kalmıştır. Ancak 1907’de İngilizlerin getirdiği umumi müfettişin yetkilerini artıran reform önerisinin uygulamaya konması, Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa’yı sivil memurların hakimi konumuna getirmiştir.¹⁰⁶ Kendisine verilen yetkileri başarılı bir şekilde değerlendiren Hüseyin Hilmi Paşa, müfettişlik bölgesinde karışıklıkları tam olarak önleyemese de iyi çalışan bir idare kurmayı başarmış ve bölgede yabancı güçlerin faaliyetlerini önlemiştir. 24 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile Vilayât-ı Selâse Müfettiş-i Umumiliği kaldırılınca Hüseyin Hilmi Paşa’nın altı yıl süren Umumi Müfettişlik görevi sona ermiştir.¹⁰⁷

Anadolu ve Rumeli Umumi Müfettişliği gibi bölgesel uygulamalarından sonra orduda da müfettişlik uygulamasına gidildi. Bu alanda ilk uygulama Mahmut Şevket Paşa’nın 31 Mart Vakası’na müdahale etmek üzere Hareket Ordusu’nun başında İstanbul’a girip şehrin mülkî ve askerî idaresini eline almasıyla başladı. Kısıtlanmadan hareket etmek isteyen Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırı Salih Paşa’nın teklifiyle 18

¹⁰⁴Balcı, s. 26-27. Talimatta; valilere ticaret, ziraat, bayındırlık ve eğitim işlerinin geliştirilmesinde kesin yetkiler verilmiş, bölgede idari işlerin daha hızlı yürütülebilmesi için kaymakamlıkların oluşturulması kararı yer almıştır. Mali ve idari makamlarda Hristiyanların sayılarının artırılması, memuriyette ehliyetli kişilerin yer alması, adaletin sağlanması, vilayet gelirlerinin %5’nin kamu yararına yatırımlara dönüştürülmesi için vb. kararlar bulunmaktadır. Kaya **Bayraktar**, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilişim*, S. 69, Bahar 2014, s. 15-16.

¹⁰⁵Yılmaz **Öztuna**, *II. Abdülhamîd Zamânı ve Şahsiyeti*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2008, s. 97-98; İsmail Hami **Danişmend**, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 345; Balcı, s.27.

¹⁰⁶İngilizlerin teklif ettiği reform önerisi müfettişlik bölgesindeki valilerin, vali yardımcılarının, mutasarrıfların ve kaymakamların umumî müfettiş tarafından atanmasını ön görüyordu. Ayrıca öneri Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa’nın Avrupalı iki sivil yetkili tarafından denetlenmesini içeriyordu. Nizam **Önen** ve Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye (Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929))*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.280.

¹⁰⁷Hüseyin Hilmi Paşa, görevindeki faaliyetleri sayesinde hem yabancıların takdirini kazanmış hem de Sultan II. Abdülhamit’in itimadını kazanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan II. Abdülhamit’e bağlı olmakla birlikte İttihatçılarla da iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan Kamil Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak yer almıştır. Mahir **Aydın**, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 550.

Mayıs 1909 (27 Rebiulahir 1327) tarihli Padişah iradesi ile “Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Kıtaat-ı Muhtelif-i Askeriye Müfettiş-i Umumiliği’ne” tayin edildi.¹⁰⁸ Bu tarihe kadar Osmanlı ordusunda bulunmayan bu askeri makam Mahmut Şevket Paşa’yı Harbiye Nezareti ve Hükümetin denetimi dışında bırakıyordu. İlan edilen sıkıyönetim ile Mahmut Şevket Paşa eline sınırsız bir yetki geçirmiş ve yine Paşa’nın teklifi ile bu sıkıyönetim 1911 Mart’ına kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁰⁹ Yeni teşkil edilen I., II. ve III. Ordu Müfettişlikleri yanı sıra I., II. ve III. Ordu-yı Hümayunlar Topçu Müfettişliği de kuruldu ve 30 Mayıs 1909’da Müfettişlik görevine Üçüncü Topçu Fırkası Kumandanı Mirliya Hasan Ziya Paşa tayin edildi.¹¹⁰ Bu uygulamanın ileride diğer ordulara da teşmiline karar verildi.

Ordudaki bu ilk uygulamadan sonra Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti de ordu müfettişliği teşkilatını benimsedi.¹¹¹ 1910 yılında çıkartılan “Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu’nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi” ile birkaç kolordu ve müstakil fırkadan bir “Ordu Müfettişliği” ihdasına karar verildi. 1910 tarihli “Teşkilat Nizamnamesi” ile kabul edilen orduda müfettişlik teşkilatı 8 Şubat 1913 tarihinden itibaren uygulanmaya konuldu.¹¹² Uygulamaya konan müfettişlik teşkilatına göre ordu müfettişleri, ordunun sadece eğitim ve seferberlik işlerinden sorumluydu.¹¹³

II. Meşrutiyet döneminde Avrupalı büyük devletlerin Ermeniler lehinde ıslahatlar yapılması yönündeki baskılarının artması üzerine baskıları hafifletmek isteyen hükümet, 18 Haziran 1913 tarihinde “Vilayet İdare Kanunu”nda değişiklik yaparak umumi müfettişlik uygulamasına karar verdi.¹¹⁴ 6 Temmuz 1913’de ise umumi müfettişlerin görev ve yetkileri tespit edildi.¹¹⁵ Rusya ile yapılan anlaşma çerçevesinde Erzurum, Trabzon ve Sivas bir müfettişlik bölgesi olarak belirlendi ve umum müfettişlik görevine Hollandalı Westenek’in atanmasına karar verildi. Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetleri bir müfettişlik bölgesi oldu ve umum müfettişlik

¹⁰⁸BOA, İ. AS, D: 83, G:1327, No: 35, 27 Rebiulahir 1327 (18 Mayıs 1909).

¹⁰⁹Feroz **Ahmad**, *İttihat ve Terakki*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s.94.

¹¹⁰BOA, İ. AS, D: 84, G:1327, No:23, 10 Cemaziyülevvel 1327 (30 Mayıs 1909).

¹¹¹Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 102.

¹¹²*Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu’nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi*, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul 1326, s.2; BOA, DH. İD. D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911); BOA, DH. İD, D: 158/2, Dâhiliye Giden No: 6346, 13 Şubat 326. Mülki ve Askeri Müfettişlikler İçin Bkz. (Ek: 1).

¹¹³ATAŞE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 135-001. Orduyu Hümayun Müfettiş-i Umûmîlik Vazife ve Salahiyeti Hakkında Malumat-ı Umûmîye.

¹¹⁴TV, 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913) , No: 1511.

¹¹⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 224, s. 562.

görevine Norveçli Binbaşı Nicolas Hof atandı.¹¹⁶ Osmanlı Devleti'nin Ruslarla savaşa girmesi üzerine 31 Aralık 1914 tarihli padişah iradesiyle müfettişlik teşkilatına son verildi.¹¹⁷ Böylece Doğu Anadolu bölgesinde ikinci defa uygulama aşamasına gelen Umumi Müfettişlik teşkilatı hayata geçmeden sona ermiş oldu.

1908 yılında yaşanan ülke içi karışıklıkların önüne geçmek isteyen Sultan II. Abdülhamit, Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesine dair Meclis-i Vükela Mazbatası'na 23 Temmuz (10 Temmuz 1324) tarihinde irade buyurmuştur. 24 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'nin tekrar ilan edildiği gazetelerde yayınlanmıştır.¹¹⁸

II. Meşrutiyet ilan edildiği sırada Osmanlı kara ordusu 13.777 subay, 280.926 er ve 13677 hayvan mevcudu ile yedi ordu ve iki bağımsız tümen dairesinden (bölgesi) oluşuyordu.¹¹⁹ Her orduda iki nizamiye, dört redif, iki müstahfız piyade tümeni, bir nizamiye süvari ve bir nizamiye topçu tümeni bulunuyordu. Ancak Makedonya'daki 3. ve Doğu Anadolu'daki 4. Ordu'da bir nizamiye tümeni fazlaydı. Hicaz ve Trablusgarp'ta ise birer bağımsız tümen teşkil edilmişti. 6. ve 7. Ordularda redif ve müstahfız tümenleri yoktu. Bu düzenleme ile Osmanlı Ordusu olası bir savaş sırasında 19'u nizamiye, 20'si redif, 10'u müstahfız olmak üzere 49 piyade¹²⁰, 7 süvari ve 5 topçu tümeni (ayrıca bağımsız 3 süvari alayı, 3 topçu alayı ve 1 topçu taburu) çıkarabilecek seviyeye ulaşmıştı.¹²¹ 7 ordu ve bağımsız tümenler dışında Tophane-i Amire'ye mensup kale topçu alayları, istihkâm ve sanayi alayları da bulunuyordu. Çanakkale Boğazı'nda 1. ve 2. Topçu Alayları'yla, Bolayır Topçu Alayı, Cezayir-i Bahr-i Sefid 1. ve 2. Topçu Alayları ile Karadeniz Boğazı Topçu ve İstihkâm Alayı ile 1. ve 2. İdadi Sanayi Alayları da mevcuttu.¹²² Ordunun silah araç gereçleri çok eski ve yetersizdi. Son model hızlı

¹¹⁶Yusuf Hikmet **Bayur**, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, K. 3, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.169-172, 186; Taş, s.923-967.

¹¹⁷Zekeriya **Türkmen**, "İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913-1914): Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları", *Ermeni Araştırmaları*, S. 9, Bahar 2003, s.41-76.

¹¹⁸Hikmet **Bayur**, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, K. 2, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 59; Celal **Bayar**, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*, C. I, Sabah Kitapçık Yay., İstanbul 1997, s. 99; Yücel **Aktar**, "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı", *IV. Askerî Tarih Semineri*, Ankara 1989, s. 7. II. Meşrutiyet'in ilan tarihinin bazı kaynaklarda 23, bazı kaynaklarda 24 Temmuz olarak verilmesi, Sultan II. Abdülhamit'in Meclis-i Vükela Mazbatasını 23 Temmuz'u 24 Temmuz'a bağlayan gece onaylaması ve basında 24 Temmuz da yayınlanmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁹*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 81.

¹²⁰Kayabalı ve Arslanoğlu, "Osmanlılarda Ordu Kuruluşu", s. 1029.

¹²¹Özkan, s. 1263; Kayabalı ve Arslanoğlu, "Osmanlılarda Ordu Kuruluşu", s. 1029.

¹²²*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 84.

ateşli top ve ağır makineli tüfekler alınmıştı. Ancak bunlar orduya dağıtılmadığından, bu silahları kullanabilecek askerî personel mevcut değildi.¹²³

25 Ekim 1886'da kabul edilen “Asâkir-i Nizamiye-i Şahane'nin Ahzine Dair Kanunname-i Hümayun” ile asker alma hakkında düzenlemeler de yapılmıştır. Bu kanunla ilk defa “Ahz-ı Asker Teşkilatı” kurulmuştur.¹²⁴ 1886'da yapılan ve 12 Mayıs 1914'de yürürlüğe giren “Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu”nun kabulüne kadar yürürlükte kalan asker alma ile ilgili düzenleme adaletsizliklerle doluydu. Kanun'da askerlikten istisna edilenler¹²⁵ fazlaydı ve bunlar çoğunlukla eğitimli insanlardı. Bu durum ordu kadrolarının eğitimsiz, okuma ve yazma bilmeyen, Anadolu çocuklarından oluşmasına neden oluyordu.¹²⁶

II. Meşrutiyet dönemine ordu, teşkilat şeması açısından Sultan II. Abdülhamit'in, Sultan Abdülaziz'den devraldığı şekilde gelmişti. Çok önemli bir değişiklik yapılmamıştı. Ordu, Harbiye Nezareti'ne¹²⁷ bağlı bulunuyordu. Erkân-ı Harbiye Reisliği de Harbiye Nezareti'ne bağlıydı. Nezarete ayrıca geniş kadrolu bir Askerî Şura mevcuttu.¹²⁸ Barış döneminde her orduda bir kurmay başkan ve kurmay heyeti ile levazım ve sıhhiye teşkilatı bulunuyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye dairelerinde gerçek manada eğitim, tatbikat ve manevra ile uğraşan şubeler yoktu. Ordu topçu birliklerinde topçu atış eğitimi ve manevraları da yasaktı.¹²⁹ Erkân-ı Harbiye, birlikleriyle irtibatı olmayan bir teşkilat haline gelmişti. Ordunun ıslahı için getirilmiş

¹²³ *Balkan Harbi (1912-1913)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 93.

¹²⁴ *Asâkir-i Nizamiye-i Şahane'nin Suret-i Ahzına Mübeyyin Kanun-ı Hümayun*, Matbaa-i Ceride-i Askeriye, İstanbul 1302, s. 3-9,51; *Düstur*, Birinci Tertip, C. V, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, No:842, s. 656-694.

¹²⁵ Gayrimüslimler, din görevlileri, medrese öğrencileri ve çeşitli meslek guruplarına ait kimseler askerlikten muaftı. Erik Jan **Zürcher**, *Devletin Silahlanması (Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925)*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 96-97. İstanbul'dan hiç asker alınmıyor, zengin çocukları “Bedel-i Nakdi” uygulamasından faydalanarak askerlikten kurtuluyor, “Muinsizlik” denilen uygulama sayesinde ağaların, beylerin çocukları askere gitmiyordu. Yemen, Hicaz, Irak, Trablusgarp, Arnavutluk ve Kürt bölgeleri asker vermiyordu. Faruk **Ayın**, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askerlik Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay ATASE Arşivi Yayınları, Ankara 1994, s. 31, 44-45; Aydemir, *Enver Paşa*, C. I, s. 181-182.

¹²⁶ Mehmet **Özdemir**, “Balkan Savaşı'nda Gönüllüler ve Gönüllü Askerî Birlikler”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay ATASE Arşivi Yayınları, S. 5, Ankara 2005, s. 72; *Balkan Harbi (1912-1913)*, s. 94.

¹²⁷ II. Meşrutiyet ilan edildiğinde mevcut Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Teşkilatı şu şekildeydi: Makam-ı Vâlâ-yı Seraskeri, Makam-ı Seraskeri Dairesi, (Üç Şube ve Şifre ve Tercüme Kalemleri ile Daire-i Askerîye Müdüriyeti ve Ta'cil-i Evrak Komisyonu), Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi (Beş Şube ve Fotoğrafhane, Resimhane ve Matbaa Kısımları ile Hususi Şube ve Evrak Odası)'dan müteşekkildi. Ayrıca Piyade, Süvari, Topçu, İstihkâm ve İnşaat, Sıhhiye, Muhakemat, Levazımat-ı Umûmîye ve Muhasebat-ı Umûmîye daireleri de mevcuttu. *Salname-i Askerî*, Sene 1324 (1908), s. 2-3.

¹²⁸ Aydemir, *Enver Paşa*, C. I, s. 177-178.

¹²⁹ Hüseyin Hüsnü **Emir**, *Erkân-ı Harbiye Meslek, Vazife ve Teşkilatı*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1924, s. 37-38.

olan Alman subaylardan da ordu teşkilatı, talim ve harp hazırlıkları konusunda yeterince faydalanılmıyordu.¹³⁰

¹³⁰ Joseph **Pomiankowski**, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I. Dünya Savaşı)*, (Çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990, s. 32-33.

1. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI'NDAN SONRA ORDUNUN YAPILANDIRILMASINA DAİR ÇALIŞMALAR

1.1. Ahmet İzzet Paşa'nın Çalışmaları (1908-1910)

Sultan II. Abdülhamit'in 24 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasına dair iradesi ile yeni bir döneme girildi. 22 Temmuz'da kurulan Sait Paşa hükümeti 5 Ağustos 1908 tarihine kadar çalışmasına devam etti. Sultan'ın 24 Temmuz günlü iradesi, 1 Ağustos da Babıâli'de törenle okundu. Aynı gün Sait Paşa, kabinesinde bazı değişiklikler yaptı. Harbiye Nezareti'ne Ömer Rüştü ve Bahriye'ye de Rami Paşalar atandı. Bunların dışında önemli bir değişiklik de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde yapıldı. Riyasete Ahmet İzzet Paşa getirildi.¹³¹

Ahmet İzzet Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne getirilmesi önemliydi, çünkü Paşa henüz Meşrutiyet ilan edilmeden önce ordunun durumu ile ilgili reform düşüncelerini çeşitli platformlarda dile getiriyordu. Nitekim bu konudaki düşüncelerini Akşam Gazetesi'nde yayımlanan hatıralarında dile getirmiştir. Buna göre; subayların maaşlarını düzenli bir şekilde alamadığını, toplamda yılda ancak beş, altı defa maaş alabildiklerini ifade etmiştir. Askerî binaların yetersiz olduğuna, depoların boş ve harap bir durumda bulunduğuna işaret etmiştir. Silahlı eğitim, savaş oyunları ve her türlü manevra yapılmasının yasaklandığını vurgulamıştır. Paşa, bu kısıtlanmaların bir sonucu olarak, Alman uzmanlardan uygulama safhasında pek faydalanılamadığını dile getirmiştir.¹³²

Gerçekten de Ahmet İzzet Paşa'nın ifade ettiği gibi Sultan II. Abdülhamit döneminde kara ve deniz kuvvetlerinin ihtiyacı olan ödeneklerin sağlanmasında bir takım sıkıntılar yaşanmış, ordunun modernizasyonu için getirilmiş olan General Goltz Paşa da benzer sıkıntılardan bahsetmiştir.¹³³

¹³¹ *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, s. 92.

¹³² Ahmet İzzet Paşa, "Harb-i Umûmî'nin Vukuu ve Zıya'nda Mesuller ve Mesuliyetler" (Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı), *Akşam Gazetesi*, 2 Mayıs 1928, No:3432.

¹³³ Goltz Paşa, askerî eğitimin en önemli parçası olarak gördüğü manevra, muharebe, talim ve tatbikatların Osmanlı ordusunda neredeyse hiç uygulanmadığı gibi boş atış talimlerinin de pek az yapıldığını,

Sultan II. Abdülhamit, saltanatının son yıllarında bir miktar modern, hafif ve ağır silah alımına onay vermişse de bu silahlar depolarda muhafaza altına tutulduğundan ordu mensupları bu silahları kullanabilecek eğitim kapasitesinde bulunmuyorlardı. Bunun yanı sıra donanma uzun süre Haliç'te hareketsiz kaldığından gemiler iş göremez durumdaydı. Ordunun ayağa kaldırılması devlet için hayati öneme haizdi.¹³⁴

Ordunun her alanda yetersiz olduğunu bilen ve bu konuda tespitlerde bulunan Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne geldikten sonra çalışmalarına hız vermiştir. Orduyu yeniden yapılandırmak ve modernize edebilmek için plan, kanun, yönetmelik ve tüzükler hazırlanmıştır.

Ahmet İzzet Paşa tarafından hazırlanan ordunun ıslahına dair projede ordudaki nizamiye, redif ve müstahfız teşkilatı, topçu, mitralyöz, süvari, velespit ve depo kıtaatı gibi sınıfların miktar, konuş ve kuruluşları ayrıntılı bir şekilde, eski ordu teşkilatı ile de karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Harbiye Nezareti'nden başlayarak, bölük komutanlarına kadar görev ve sorumlulukları belirleyen tüzükler hazırlanmıştı. Ayrıca asker alma işlerini düzenlemek amacıyla "Ahz-ı Asker Kanunnamesi" hazırlanmıştı. İzzet Paşa'nın bu çalışmalarına rağmen 1910 yılı Eylül'üne kadar silahlı kuvvetler bünyesinde tam anlamıyla köklü değişiklikler yapılmamış, geçici önlemlerle yetinilmiştir.¹³⁵

Ahmet İzzet Paşa 1908 yılında hazırladığı reform projesinin Harbiye Nezareti'nde bulunan Ali Rıza Paşa tarafından benimsenmemesinin nedenlerini hatıratında anlatmıştır. Ahmet İzzet Paşa projesinin kabul edilmeme nedenlerini başında bulunduğu Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin icra yetkisinin olmamasına, Harbiye Nazırlarının hala eski Seraskerlik dönemi gücüne sahip hatta daha da güçlü olmalarına, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'yi kendi şubelerinden biri gibi görmelerine

kışlalardan dışarı çıkarılmayan efradın yalnız iptidai talimler ile iştiğal ettiğini söylüyordu. Von Der **Goltz**, *Genç Türkiye'nin Hezimet ve İmkân-ı İtilası*, Kader Matbaası, İstanbul 1332, s. 9. Askerin atış talimlerine bile sınırlama getirildiği bu dönemde, Goltz reform programı kapsamında arazi eğitimleri ve askerî tatbikatlara ağırlık vermeye çalışmış, fakat her defasında Sultan II. Abdülhamit'in sıkı takibi ve engellemeleri ile karşılaştığından tam anlamıyla uygulayamamıştı. Ancak 1909'da tekrar ordu hizmetine davet edildiğinde Sultan II. Abdülhamit dönemine göre daha özgür çalıştığı, Ekim 1909-Ocak 1910 arasındaki dönemde bizzat Goltz Paşa'nın yönetiminde bazı önemli manevralar yapılmıştı. Kemal **Turan**, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000, s. 150-151.

¹³⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 90.

¹³⁵ 1908'de Hazırlanan "Ahz-ı Asker Kanunnamesi" ancak 1914 yılında kanunlaşarak yürürlüğe konulabilmiştir. Metin **Ayışığı**, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 18-23; *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, s. 92; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 90.

bağlamaktadır.¹³⁶ Muhtemelen 1908 ve 1909 yılları içerisinde birçok hükümet kurulması ve bu nedenle hükümetlerin reformlara yeterince vakit ayıracak sürede yönetimde kalamamaları, içinde bulunulan ekonomik şartlar Ahmet İzzet Paşa'nın projesinin dikkate alınmamasında etkili olmuştur.

1908 yılı Ağustos'unda Kamil Paşa hükümeti, daha sonra Hüseyin Hilmi Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa hükümetleri yönetimde bulunmuşlardı. 1909 Ağustos'unda ise tekrar Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti devraldı, Goltz Paşa'nın tekrar Osmanlı hizmetine girmesi Ahmet İzzet Paşa'nın hazırlamış olduğu reform projesinin tadil edilerek kabul edilmesini sağladı.¹³⁷

Kabul edilen bu proje şu esaslardan oluşuyordu:¹³⁸

1-Erkân-ı Harbiye Zabiti (Kurmay Subay) yetiştirime usulünün ve Harbiye Mektebi'nin Avrupa ve bilhassa Almanya'daki sisteme uygun bir şekilde değiştirilmesi ve ıslahı,

2- Birden beşe kadar ordu dairelerinde, her sınıf silah için, alay ve tabur seviyesinde kıtaların teşkili,

3- Zabitan talimgâhları ve büyük zabıt kursları meydana getirilmesi

4- Küçük Zabıt Mektepleri açılması ve bu müesseselerin tamamının başına Alman subayların getirilmesi,

5- Erkân-ı Harbiye'nin takdimi ile İhtiyat Zabitanı Heyeti'nin teşekkül etmesi,

6- Seferberlik halinde ordunun iâşe işlerinin usul ve teferruatını tanzim için Almanya'dan bir idare zabiti getirilmesi ve ona kurslar, konferanslar, teorik ve pratik dersler verdirerek sorun yaşanan iâşe meselesinin çözümü.

Hazırladığı projeleri gerekçeleriyle birlikte ve eski durumla karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyan Ahmet İzzet Paşa, Sultan II. Abdülhamit döneminde orduda alay, liva, fırka, ordu gibi isimlerin olduğuna ancak ordunun darmadağın taburlardan oluştuğuna işaret ediyordu. Yüksek kumanda makamında bulunanların, mevcut durumda kıtaat mensuplarına doğrudan kumanda ve tesirlerinin olmadığını işaret ediyordu. Eski teşkilata göre, ilk altı ordu dairesindeki nüfus takriben eşit olmasına

¹³⁶ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 15 Mayıs 1928, No:3445.

¹³⁷ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 24 Mayıs 1928, No: 3454.

¹³⁸ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 23 Mayıs 1928, No: 3453.

rağmen bazı bölgeler iki, bazıları üç bazılarının da dört nizamiye fırkası verdiğini söylüyordu.¹³⁹

Ahmet İzzet Paşa'nın orduyu yeniden yapılandırma projesinde göze çapan en büyük değişikliklerden biri ordunun yönetim biriminin komutanlıklardan müfettişliklere aktarılması olmuştur. Ayrıca yeni teşkilata göre, her ordu dairesi aynı sayıda nizamiye kıtaatı veriyordu. Süvari birimi eski ordu yapılanmasında 41 alaydan oluşurken, yeni düzenlemede 39 alaya indiriliyordu. Doğu sınırındaki Hamidiye Alayları da yarıya düşürülerek hakiki bir kuvvet haline getirilmiştir. Ahmet İzzet Paşa, yeni teşkilatın hazır mevcudu itibarıyla eski orduyu gölgede bırakacak bir noktada olduğunu işaret etmektedir.¹⁴⁰

Öngörülen yeni teşkilata göre, barış zamanında alaylar ikişer taburdan teşekkül ederken, seferberlik halinde bir üçüncü tabur ilave edilmektedir. Teşkilatta yapılan düzenleme ile barış döneminde yedi taburdan oluşan fırkalar sefer halinde on tabura, barış döneminde 23 taburdan oluşan kolordular ise sefer halinde 33 tabura çıkarılıyordu. Yeni teşkilatta nizamiye kuvvetleri, harp halinde ilk beş ordu dairesinde hassa fırkasıyla birlikte toplam 310 tabur nizamiye kuvvetine çıkıyordu. Bu nizamiye birliklerinden on kolordu ve bir müstakil fırka oluşturuluyordu. Aynı dairelerden eski teşkilata göre seferberlik halinde 320 redif taburu teşekkül ederken, yeni teşkilata göre 270 redif taburu teşekkül ediyordu. Yeni teşkilata göre 270 redif taburundan dokuzar taburlu avcı taburları, 30 fırka veyahut bu fırkalar ikişer ikişer veya üçer üçer birleştirilerek 18 ile 27 taburlu (beşinci alayı noksan) kol ordular teşkil olunuyordu. Eski teşkilatta bu beş ordu dairesinde 257 nizamiye taburu mevcut iken, yeni teşkilatta tabur sayısı 340 yükseltilmiştir. Umum mevcut eski teşkilatta 577 tabur iken yeni teşkilata göre 610 taburdan oluşturuluyordu.¹⁴¹

Askerlik hizmeti süresinde de yeni düzenlemeler yapılarak, askerlik yükümlülüğü kara ordusunda 20 seneden 25 seneye çıkartılmıştır. İhtiyat, redif ve mustahfiz sınıflarının asker sayısı yeni teşkilatın ihtiyacını karşılayabilecek seviyeye ulaştırılmıştır. Muvazzaflık hizmet süresi üç seneye indirilmiş, ihtiyatlık süresi ise altı seneye çıkartılmıştır. Bu yeni uygulama ile daha fazla sayıda askerî silâh altına alınarak ikinci tertibin azaltılması yoluna gidilmiştir. Ahmet İzzet Paşa tarafından yapılan yeni

¹³⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 92; Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 23 Mayıs 1928, No: 3453.

¹⁴⁰ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 23 Mayıs 1928, No: 3453; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 92.

¹⁴¹ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 24 Mayıs 1928, No: 3454.

teşkilatta topçu tümenleri kaldırılmış, topçu tümenlerine bağlı alaylar piyade tümenlerine bağlanmıştır. Bu düzenleme ile ateş ve çarpışma gücü yüksek piyade tümenleri kurulmuştur. Eski sistemde en büyük piyade birliği tümen iken, yeni teşkilatta alay olmuştur. Ayrıca eski teşkilatta süvari birlikleri orduların emrinde bağımsız tümenler halinde bulunurken, yeni teşkilatta bağımsız tugaylara dönüştürülmüştür. Piyade, süvari ve topçu birlikleri ayrı yer ve kıışlalarda yerleşmişken, yeni düzenlemeyle birbirlerine daha da yakınlaştırılmıştır. Tümenler halinde orduların emrinde bulunan redif birlikleri de eğitim ve seferberlik konularında ordulara bağlanmıştır.¹⁴²

Bu dönemde nizamiye birlikleri de ele alınmış, eğitim, atış ve manevralar yapılmaya başlanmıştır. Ağırlıklı olarak Trakya'da olmak üzere 1908 kışında yapılan tümen ve kolordu manevralarında büyük bir bilgisizlik içinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bilgisizlik ve noksanlıkların giderilmesi için 1909 yılında Von Der Goltz Paşa'nın idaresinde bir kolordu manevrası icra edilmiştir. Yine aynı yıl 1., 2. ve 3. Ordular sonbahar ve kış manevralarında arazi talim ve tatbikatları düzenlemiştir. 1910 yılında da 1. ve 2. Ordular arasında beş altı tümenin katıldığı büyük bir sonbahar manevrası yapılmıştır. Bundan sonra yeni teşkilata geçilmesi ve 1911'de Trablusgarp Harbi'nin başlaması nedeniyle, Balkan Harbi'ne kadar bir daha manevra düzenleme imkânı bulunamamıştır.¹⁴³

Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nde bulunduğu sırada ileride Balkan ülkeleri ile çıkabilecek bir savaş ihtimaline karşı hazırlık olması amacıyla beş ayrı harekât planı hazırlamıştır. Hazırlanan birinci, ikinci ve üçüncü plan ayrı ayrı Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a, dört numaralı sefer planı ise Slav hükümetlerinin koalisyonuna karşı planlanmıştır. Beşinci plan ise, Slav koalisyonuna Yunanistan'ın da dâhil olması ihtimali üzerine yapılmıştır. Bu ülkeler dışında kalan Balkan ülkelerinin Osmanlıya karşı harbe girmeleri için bir sebep görülmediğinden, onlara karşı harekât planları hazırlanmamıştır.¹⁴⁴ Ancak Balkan Harbi'nin başında, tatbika en uygun olan beş numaralı sefer planı olduğu halde bu plan ordulara tebliğ edilmemiştir. Şark Ordusu'na bir numaralı, Garp Ordusu'na da dört numaralı plan verilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴² Ayışığı, s. 24-25; Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 23 Mayıs 1928, No: 3453.

¹⁴³ *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, s. 130-131.

¹⁴⁴ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi* 25 Mayıs 1928, No: 3455.

¹⁴⁵ Ayışığı, s. 26.

Ordunun yeniden teşkilatlandırılması hususunda önemli çalışmalar içerisinde bulunan Ahmet İzzet Paşa, bazı konularda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştür. İzzet Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırma düşüncesinde olan Mahmut Şevket Paşa, bu sırada ortaya çıkan Yemen İsyanı'ndan faydalanarak planını uygulama fırsatı bulmuştur. Vekiller toplantısında Mahmut Şevket Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın daha önce bu bölgede bulunması nedeniyle bölgeyi ve bölge halkını tanıdığını ifade etmiştir. Yemen'e gönderilecek kuvvetin başında İzzet Paşa'nın bulunmasının faydalı olacağını söylemiştir.¹⁴⁶ Bunun üzerine hükümet 15 Şubat 1326 (1911) tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti uhdesinde olmak üzere Ahmet İzzet Paşa'yı Yemen'deki isyanı bastırmak üzere "Yemen Kuvva-yı Umûmîye Kumandanlığı"na tayin etmiştir. Paşa, 28 Şubat tarihinde beraberindeki heyetiyle birlikte İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁴⁷

Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'de bulunması ve İstanbul'a dönüş tarihinin belli olmaması nedeniyle Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 11 Mart 1912 (27 Şubat 1327) tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne 2. Ordu Müfettişi Ferik Hadi Paşa'yı vekâleten atamıştır.¹⁴⁸ Bu atamalara dair padişah iradesi 12 Mart 1912 (28 Şubat 1327) tarihinde çıkmıştır.¹⁴⁹ Ancak Hadi Paşa'nın gereken ağırlığı koyamaması nedeniyle Harbiye Nezareti, askerî birliklere doğrudan müdahale etmeye başlamıştır. Bu tür uygulamalar İzzet Paşa'nın kurduğu teşkilatın bozulmasına, hazırlık planlarının uygulanmasında ise zaafa sebebiyet vermiştir.¹⁵⁰

1.2. Von Der Goltz Paşa'nın Çalışmaları

Ahmet İzzet Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nde bulunduğu dönemde ordunun yeniden teşkilatlandırılması ve ıslahı konusunda yabancı subaylardan yararlanılma anlayışı gündeme geldi. Yararlanılması düşünülen subayların başında 1883-1895 yılları arasında Türk Ordusu hizmetinde bulunan ve birçok Türk kurmay subayını yetiştirmiş olan Alman General Von Der Goltz geliyordu.¹⁵¹ General Von Der

¹⁴⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s.132.

¹⁴⁷ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 13 Mayıs 1928, No: 3443; *Tanin Gazetesi*, 5 Şubat 1326 (18 Şubat 1911), No: 884.

¹⁴⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Harbiye (İH)*, Dosya (D): 108, Vesika (V): 37, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemî, 27 Şubat 327 (11 Mart 1912).

¹⁴⁹ *BOA, İH*, D: 108, V: 37, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemî, No: 3130, 28 Şubat 327 (12 Mart 1912).

¹⁵⁰ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 4 Haziran 1928, No: 3462.

¹⁵¹ 15 Haziran 1883'de Kurmay Yarbay rütbesiyle Osmanlı Ordusu hizmetine giren Goltz, ilk olarak Askerî Okullar Müfettişliğine getirildi. 23 Haziran 1886'da tümgeneralliğe terfi eden Goltz, 18 Ağustos'tan itibaren de Askerî Okullar Müfettişliği üzerinde kalmak şartıyla, Genelkurmay İkinci

Goltz ilk geldiği dönemde Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durumu “Genç Türkiye’nin Hezimet ve İmkân-ı İtilâsı” adlı eserinde anlatmıştır. Goltz eserinde askere manevra ve muharebe talimlerinin yaptırılmadığı gibi boş atış talimlerinin bile çok az yaptırıldığını, kışla avlusundan dışarı çıkartılmayan askerlerin iptidai talimlerle iştiğal ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁵² Goltz Paşa 1895 kadar hizmette bulunduğu ilk döneminde askeri eğitim ve strateji konusunda danışmanlık yapmış ve kitaplar yazmıştı. Bütün bu olumlu hizmetlerinin yanı sıra Paşa, Osmanlı ordusunda yapılan her reformdan sonra Alman silah fabrikalarından silah aldırarak ülkesinin menfaatini gözetmiştir. Goltz Paşa, ordudaki görevini politik oyunlar için kullanmış, büyük devletlerarasında denge politikası takip eden Sultan II. Abdülhamit’i Almanya tarafına çekmek için girişimlerde bulunmuştur.¹⁵³

Sultan II. Abdülhamit’in tahttan indirilip sürgüne gönderilmesinden sonra yönetimde Mahmut Şevket ve Ahmet İzzet Paşa gibi Von Der Goltz’un birçok eski öğrencisi yer aldı.¹⁵⁴ Eski öğrencilerinin de etkisiyle Goltz’un tekrar Türkiye’ye getirilmesi konusu Harbiye Nezareti’nde gündeme geldi. Harbiye Nezareti’nin görüşü dönemin Sadrazamı Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Sultan Mehmet Reşat’a arz ve teklif olundu. Teklif Sultan Mehmet Reşat tarafından uygun bulundu ve Goltz’un Türkiye’ye getirilmesi için Harbiye Nezareti’ne izin verildi. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, 1909 senesinde Berlin’e Türk Ordusu Askerî Ataşesi olarak atanan Kurmay Binbaşı Enver Paşa’ya Von Der Goltz Paşa’nın Türkiye’ye getirilmesi için görüşmesi talimatını verdi. Yapılan görüşmelerde Von Der Goltz Paşa Alman ordusunda emekliliğine iki yıl kaldığını, bu süreyi doldurmadan Türkiye’ye gelemeyeceğini, ancak yılda dört aylık izin döneminde Türk Ordusu’nda danışmanlık hizmeti verebileceğini söyledi. Harbiye Nezareti, Goltz Paşa’nın şartlarını kabul etmiş ve her izinli olarak gelişinde 250 Osmanlı altın lirası maaş vermeyi uygun görmüştür.¹⁵⁵ Goltz Paşa 12 Temmuz 1909’da İstanbul’a gelerek Osmanlı ordusunda yarı zamanlı danışmanlık görevine başlamıştır.¹⁵⁶

Başkanlığı görevine getirildi. Veli **Yılmaz**, *Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, Cem Ofset, İstanbul 1993, s. 39-40; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 97.

¹⁵²Von Der Goltz Paşa, *Genç Türkiye’nin Hezimet ve İmkân-ı İtilâsı* (Çev. H. Cevdet), Kader Matbaası, İstanbul 1332 (1916), s. 9.

¹⁵³İlber **Ortaylı**, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008s.110-118.

¹⁵⁴Wallach, s. 81.

¹⁵⁵*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 97-98.

¹⁵⁶Adem **Ölmez**, “II. Meşrutiyet Devrinde Bir Askeri Meclis: “Şura-yı Askeri””, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 42, S.1, Mart 2009, ss.43-54, s. 47.

Paşa İstanbul'a geldikten sonra -devlet hizmetinde bulunduğu müddetçe kaydıyla- Askeri Şura'nın ikinci başkanlığına atandı. Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ordunun genel düzeni, seferberlik hazırlıkları, askeri eğitim, yeni savaş taktikleri ve harp araç gereçleri, müstahkem mevki inşa ve ilgası, sahillerin savunulması gibi konularda Askeri Şura'nın müzakere ve kararına müracaat ediyordu. Ayrıca Askeri Şura'nın, üst rütbeli subayların terfii, nakil, yer değiştirme, açığa alma, atama, tekaüt ve ihtiyat sınıfına nakillerinin sağlıklı biçimde yürütülmesi için gerekli tedbirleri alma yetkisi vardı.¹⁵⁷

Genellikle iyi yetişmiş komutanlarla, güçlü silahlı kuvvetlerin birbirini tamamladığına inanan Goltz Paşa, Osmanlı hizmetinde bulunduğu süre içinde ağırlıklı eğitici yönünü ön plana çıkartarak iyi komutanlar yetiştirmeye çalıştı. Subayların eğitim sisteminde bazı değişiklikler yapan Paşa, subaylar için eğitim alanları da inşa ettirdi. Goltz Paşa orduda çeşitli sınıf ve silahların eğitiminde birlik ve beraberliği sağlayabilmek amacıyla Numune Alayları'nı kurdurdu.¹⁵⁸ Ordunun eğitim merkezi haline gelen bu Numune Alayları'nda ders vermek üzere Goltz Paşa'nın talebi ile Almanya'dan 14 subay getirildi. Paşa'nın Askeri Şura'da bulunduğu dönemde sınır taburlarının kurulması, Aşiret Süvari Alayları'nın düzenlenmesi, Balkan devletleriyle çıkabilecek muhtemel bir savaş için plan hazırlıkları, donanmaya yeni gemiler alınması kararları verildi. Trablusgarp'ta mevcut ordunun güçlendirilmesi ve yerlilerden oluşacak yeni bir ordunun kurulması, Edirne, Kırklareli, Yanya ve İşkodra istihkâmlarının güçlendirilmesi Askeri Şura'da alınan kararlar arasındaydı.¹⁵⁹

General Goltz'un hazırladığı program doğrultusunda 1909-1910 yıllarında, arazi eğitimleri yapılmıştır. Bu tatbikatlar Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yapılan en büyük tatbikatlar olmuştur. Buna rağmen Goltz, programının eksiksiz yürümediğini öne sürerek, özellikle genç subayların askerî projelere müdahale ederek kendilerine pay çıkarmaya çalıştıklarından şikâyetçi olmuştur. 1909 sonbaharında başlanan tatbikat hazırlıklarında, genel olarak savunmaya yönelik eğitimler yaptırılmıştır.¹⁶⁰ Tatbikat

¹⁵⁷ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, 10 Temmuz 1324- 29 Teşrinievvel 1325, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet 1329, No:138, s.658- 659.

¹⁵⁸ Goltz, *Milleti Müsellaha*, s.9.

¹⁵⁹ Ölmez, s.52.

¹⁶⁰ Goltz Paşa, savaş stratejisi olarak her zaman taarruzu benimsemiş olsa da devletlerin içinde bulundukları siyasi ve tarihi durumlarının taarruz veya müdafaa stratejisini belirlemesinde etkili olduğunu söylemiştir. Osmanlının içinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak 1909 sonbahar tatbikatları müdafaa anlayışı ile yapılmıştır. Kolmar Von Der **Goltz**, *Millet-i Müsellaha: Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi*, (Çev. Mehmet Tahir), Matbaa-i Ebüziyya, İstanbul 1915, s.301.

modeli, Osmanlı ordusunun Rumeli’de savunma pozisyonunda kalması ve karşı taraftan gelecek saldırıdan hemen önce tamamlanması gereken seferberliğin beklenmesi üzerine oluşturulmuştur. Ancak, uygulamada bazı sorunlar yaşanmıştır. Redif birlikleri bölgeye planlanandan geç gelmiş, topçu ve süvari sınıfından da yeterince istifade edilememiştir. Bu aksaklıkları da göz önünde bulunduran Goltz, tatbikatlar sırasında Anadolu’da bulunan askerî birliklerin daha iyi seferber olmaları ve Rumeli’ye kaydırılmadan önce bir araya getirilmeleri gerektiği sonucuna varmıştır.¹⁶¹

Daha geniş kapsamlı olan tümen manevrası Edirne’de yapılırken, Selanik, Manastır, Serez ve Üsküp’te garnizon tatbikatları ve çok sayıda küçük tatbikat yapıldı. Son olarak Ocak ayı sonunda İstanbul’da bir kapanış manevrası düzenlendi. 1910’da Bulgaristan’ın Edirne’yi işgal ettiği varsayımı üzerine Doğu ve Batı Orduları’nın katılımı ile dört günlük askerî tatbikat planı hazırlamıştı. Ancak tatbikatın yapılacağı sırada İstanbul’da ortaya çıkan kolera salgını manevralara katılımı azalttığından, tatbikatlarda beklenen hedefe ulaşılamadı.¹⁶² Tatbikatların tamamlanmasından sonra 1910 Ocak ayı sonunda Türkiye’den ayrılan Goltz Paşa, Osmanlının 1. Dünya Savaşı’na girdiği günlerde 12 Aralık 1914’de tekrar Türkiye’ye geldi ve Başkomutanlık Karargâhı’nda danışmanlık görevi üstlendi. 1915 Nisan ayı ortalarında 1. Ordu Komutanlığı’na getirilen Goltz Paşa, 18 Ekim 1915’de Mezopotamya’da yeni teşkil edilen 6. Ordu Komutanlığı’na atandı. Irak Cephesi’nde 6. Ordu’nun başında bulunduğu sırada rahatsızlanan Goltz Paşa, 16 Nisan 1916’da vefat etti.¹⁶³

1. 3. Subay ve Rütbelere Dair Düzenlemeler

1.3.1. Subayların Gençleştirilmesi

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, düzene sokulması düşünülen ilk kurumlardan biri silahlı kuvvetler olmuştur. Bu hususta da öncelik silahlı kuvvetlerin en önemli unsuru olarak görülen subaylara verilmiştir. Ordunun ihtiyaç duyduğu subaylar iki kaynaktan temin ediliyordu. Kara ve deniz kuvvetlerinde bulunan subayların büyük bir bölümü “alaylı” adı verilen kıtadan ve erlikten, bir bölümü de “mektepli” olarak adlandırılan harp okullarından yetişiyordu. Hem bilgi hem de yaş itibarıyla birbirine zıt olan bu iki subay gurubu arasında anlaşmazlık ve geçimsizlik oluyordu. Alaylı subaylar,

¹⁶¹M. E. Yapp, “War, Technology, and Society In The Ottoman Empire From The Reign of Abdulhamid II to 1913: Mahmud Şevket and The German Military Mission”, *War, Technology an Society In The Middle East*, Oxford University Press, 1975, s. 375.

¹⁶²Wallach, s. 86; Yapp, s. 375.

¹⁶³Ramazan Çalık, “Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.12, S.36, Kasım 1996, s.765-815; Wallach, s.166-168.

mekteplileri kendi mevkilerine göz diken rakipler olarak görüyor, mektepliler ise alaylıların bilgisizlik ve yetersizliklerinden şikâyet ediyordu. Bu durum orduda disiplinin bozulmasına neden oluyor, disiplinsizlik ise memleketin savunma sistemine zarar veriyordu.¹⁶⁴

Subaylarla ilgili ilk ciddi düzenleme düşüncesi, ordudaki subayların gençleştirilmesi hakkında olmuştur. 26 Haziran 1909 (13 Haziran 1325) tarihinde Berri ve Bahri Erkân, Ümera ve Zabitanın tekaüdü için bir kanun çıkartılmıştır. Kanunla belirtilen dereceye ulaşmış olanların alaylı, mektepli ayrımı gözetilmeksizin hizmet edebilecek durumda dahi olsalar emekliliklerine karar verilmiştir.¹⁶⁵ Kanunun getirdiği düzenleme ile emeklilik yaşı teğmen ve üsteğmenler için 41 yaş, yüzbaşı ve yüzbaşı vekilleri için 46 yaş, kıdemli yüzbaşı ve binbaşı için 52 yaş tespit edilmiştir. Yarbaylar için 55, albaylar için 58 yaş sınırı olarak belirlenmiştir. Mirliwa için 60, ferik¹⁶⁶ ve orgeneraliler için 65, mareşaller için 68 emeklilik yaşı olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁷ Bu kanuna göre emekliye sevk edilecek subaylardan bedensel sağlığı yerinde olan ve ehliyetli olanların emekliye ayrılmalarıyla birlikte orduda ihtiyat zabitanlığına nakilleri uygun görülmüştür. Kanunun uygulanması Harbiye ve Bahriye nezaretlerine verilmiştir.¹⁶⁸ Kanuna bir geçici madde eklenerek, emeklilik uygulaması nedeniyle orduda subay sıkıntısı ortaya çıkacak olursa ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak emekliye sevk işlemlerinin yaşlılardan başlayıp kademeli olarak yapılmasına karar verilmiştir.¹⁶⁹

Kanunun uygulamaya konulmasıyla, subaylar arasındaki yaş uçurumu büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Alaylı subayların büyük bir kısmı (7.500) emekliye sevk edilmiştir. Kara ordusunda 1908 yılı Aralık ayında (Jandarma ve Deniz Kuvvetleri hariç) 26.310 subay bulunurken 1911 yılı Ocak ayında sayı 16.121 indirilmiştir. Ancak ordunun teşkilatı kurulmadan ve kadro ihtiyaçları hesaplanmadan bu denli geniş bir tasfiye hareketine girişmenin doğuracağı olumsuz sonuçlar düşünülmemiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁴*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 104-106.

¹⁶⁵*Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)*, C. V, Devre (Dvr) 1, TBMM Basımevi, Ankara (Tarihsiz) s. 248; Harbiye Nezareti seferberlik halinde emekli olan bu zevata ihtiyaç duyacak olursa, onları bulundukları rütbenin mahsusatı ile istihdam edebilecekti. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, 10 Temmuz 1324-29 Teşrinievvel 1325, Matbaa-i Osmanî, Der-saadet 1329, No: 87, s. 324.

¹⁶⁶Ferik: tümgeneral ile korgeneral arası bir rütbe.

¹⁶⁷*TV*, 28 Kanunievvel 1326 (10 Ocak 1911), No: 718.

¹⁶⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No:87, s. 324-325.

¹⁶⁹*TV*, 28 Kanunievvel 1326 (10 Ocak 1911), No: 718; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 87, s. 325.

¹⁷⁰*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 106-107.

1.3.2. Rütbelerin Yeniden Düzenlenmesi ve Tasfiyesi Kanunu

Meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli rol oynayan İttihatçı subaylar, yaş sınırlaması yoluyla subayların gençleştirilmesini yeterli görmüyorlardı. Hak etmeden padişah tarafından lütuf olarak verilen rütbelerin geri alınması için bir kanun çıkartılmasını istiyorlardı. Ancak kanunun hızlı bir şekilde hazırlanması ve herkesçe kabul edilebilir bir adaletle icrası, ordunun birliğinin muhafazası ve güvenlik açısından önem arz ediyordu. Harbiye Nezareti tasfiye hususunda hazırlanmış olan muhtelif lâyiha ları tetkik ederek bir kanun projesi hazırlanması amacıyla eski Manastır Valisi Ferik Abdülkerim Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kurmuştur.¹⁷¹ Komisyonun teşkili ve üyelerinin listesinin yer aldığı Harbiye Nezareti tezkeresi 20 Şubat 1909 (7 Şubat 1324) tarihinde Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na sunulmuş, tezkere 9 Şubat'ta mecliste görüşülmüştür.¹⁷²

Rütbelerin tasfiyesine dair kanununa, deniz kuvvetleri ve kara kuvvetlerinde bulunan her rütbedeki subaylar ile askerî memurlar dâhil edilmiştir. Ancak şehzadeler ve mukavele ile ordu hizmetinde bulunan yabancı subaylar kanun dışında bırakılmıştır. Kanuna tâbi olanlar için iki farklı uygulama yapılmasına karar verilmiştir. Bunlardan birinci grupta yer alanlar için Tasfiye-i Rütbe (tenzili rütbe) uygulaması yapılmasına, ikinci grupta yer alanlar -Sultan II. Abdülhamit döneminde hafiyelik yapmış olanlarla, kötü ahlaka sahip olanlar- özel olarak teşkil edilen Divan-ı Harp'te yargılanmalarına karar verilmiştir. Kanunda yargılama sonunda suçlu bulunanların askeriye den tamamen ilişkilerinin kesilmesi ve emekli maaşı dahi verilmemesi hükmü yer almıştır.¹⁷³

Mektep veya alaydan yetişmeyen nizamiye, redif veya bahriyede hiçbir fiili hizmette bulunmamış olanların, yeni kanun mucibince askeriye den kayıtları silinerek emekli edilmeleri uygun görülmüştür. Mektep veya alaydan yetişmediği halde herhangi

¹⁷¹Tasfiye-i Rütbe Komisyonu: Başkan Ferik Abdülkerim Paşa(Eski Manastır Valisi), Üyeler: Süvari Feriki Osman Paşa (Muhakemat Dairesinden Sorumlu), Ferik Hurşit Paşa (Topçu Dairesi Reisi), Erkânı Harp Mirlivası Sabri Paşa (Jandarma Dairesinden Sorumlu), Erkânı Harp Mirlivası Mahmut Paşa, (Tophaneden Sorumlu), Doktor Miralay Abdüsselâm Bey (Humbarahane Ser Tabibi), Piyade Miralay Ahmet Bey (Hassa İkinci Alay Kumandanı), Süvari Miralay Ömer Bey (Üçüncü Ordu 14. Alay Kumandanı), Erkân-ı Harbiye Binbaşı Remzi Bey (Üçüncü Ordudan Sorumlu), Erkân-ı Harbiye Kol Ağası İsmet Bey (İkinci Ordudan Sorumlu), Mümtaz Yüzbaşı Seyfi Efendi (İkinci Ordudan Sorumlu), Topçu Yüzbaşı Kâzım Efendi (Mühendishane-i Berri Hümayun Muallimlerinden), MMZC, C. I, Dvr. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 758.

¹⁷²MMZC, C. I, Dvr. 1, s. 758.

¹⁷³MMZC, C. V, Dvr. 1, s. 258. Tasfiye-i Rütbe-i Askerîye Kanunu'nun üçüncü maddesi meşrutiyetin ilanından sonra emekli olan subaylar arasında hafiyeliği tespit edilenler olur ise onlar hakkında da aynı kanun mucibince askeriye den kayıtları silinerek maaşlarının kesilmesini öngörüyordu. Buna karşın hem bu grupta hem de daha önce ordudan uzaklaştırılmış olan hafiyelerden aileleri geçim zorluğu içinde bulunanların ailesine kanunun öngördüğü şekilde aile maaşı bağlanacaktır. TV, 3 Teşrinievvel 1326 (16 Ekim 1910), No: 648; *Düstur*, Tertib-i Sanî, C. I, s. 422; MMZC, C. V, Dvr. 1, s. 258.

bir rütbe ile askerlik mesleğine dâhil olmuş olanların, askerliğe giriş tarihleri esas kabul edilerek kendileri alaylı kabul edilmiştir. Geçmişte düşmana karşı ve eşkıya takibinde hizmetleri bilinenler ile Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın özel durumundan dolayı aşiretlere mensup ümera ve zabitan tasfiye kanunun dışında tutulmuştur. Yabancı askerî okullardan subaylık diploması almış olanların, diploma tarihleri mezuniyet tarihi olarak kabul edilerek mektepli muamelesi yapılmıştır. Ayrıca yabancı tıbbiye ve mülkiye mekteplerinden mezun olup askeriyede görev alanlar için de diploma tarihleri Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den mezuniyet tarihi olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁴

Kanunla askerî okulda iken alınan rütbelere kaldırılmıştır. Mektepli subayların mezuniyet tarihlerinde sahip oldukları rütbelerle, alaylı subayların askerliğe giriş tarihleri tasfiye hesabına başlangıç kabul edilmiştir. Bütün general, subay ve üstsubayların rütbe tasfiyeleri, rütbe sahibinin sahip olması gereken rütbe ve kıdeminin hesabı, hazırlanan cetvele¹⁷⁵ göre yapılacak denilmiştir.¹⁷⁶

Meşrutiyet öncesi dönemde haksız bir şekilde emekliye ayrılmış veya ordudan atılmış olan erkân, ümera ve zabitanın rütbeleri iade olunanların askerlik hizmeti dışında kaldıkları süreler hizmetteymiş gibi kabul edilmiştir. Bu durumda bulunanların kıdemlerine bir sene ilave olunmuştur. Ayrıca yabancı bir devletle vuku bulan harbe bi'l-fiil iştirak etmiş olanların kıdemine de bir yıl ilave olunması uygun görülmüştür. Savaş veya çatışmalara iştiraktan dolayı terfi edenlerden tenzili rütbeye uğrayanların, emsallerinden bir fazla rütbeye sahip olmalarına karar verilmiştir. 1908 (1324) senesi Temmuz'undan itibaren usul ve nizamı uymadığı tespit edilen küçük zabitan ve efrattan üsteğmenliğe terfi etmiş olanların fırka merkezlerinde imtihana tabi tutulmalarına karar verilmiştir. Bunlardan ehliyetini ispat edenlerin mevcut hizmetlerine devam etmeleri, edemeyenlerin ise terhis edilerek ihtiyat zabıtlığına geçirilmesi öngörülmüştür.¹⁷⁷

Kanun ve nizamlara göre mevcut olmayan askerî rütbede ve olmaması icap eden mesleklerde istihdam edilmiş olup, Rütbe-i Askerîye'ye tabi olanların rütbeleri ilga edilmiştir. Tasfiye sonrası sahip olacağı rütbe ile çalışmayı arzu etmeyenlerin istifalarının uygun olacağı, emeklilik hakkını elde etmiş olanların ise emekli edileceği ifade edilmiştir. Yeni istifa kanununa göre istifa hakkına haiz olmayanların istifaları tasfiye emrinin ilanını müteakiben iki ay müddetle geçerli olması öngörülmüştür. 7

¹⁷⁴MMZC, C. V, Dvr. 1, s. 259; TV, 3 Teşrinievvel 1326 (16 Ekim 1910), No: 648.

¹⁷⁵Rütbe cetveli: **Ek: 3.**

¹⁷⁶Düstur, Tertib-i Sani, C. I, No:87, s. 423-424; MMZC, C. V, Dvr. 1, s. 259; TV, 3 Teşrinievvel 1326 (16 Ekim 1910), No: 648.

¹⁷⁷MMZC, C. V, Dvr. 1, s. 261.

Ağustos 1909 (25 Temmuz 1325) tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren kanunun uygulanması görevi Harbiye ve Bahriye nezaretlerine verilmiştir.¹⁷⁸

1.3.2.1. Nişan ve Madalyaların Rütbelere Uygun Hale Getirilmesi

Tasfiye Kanunu'yla subayların sahip oldukları nişanların da rütbeleri ile uyumlu hale getirilmesi gündeme gelmiştir. Avrupa kültürüne ait olan madalya ve nişan geleneği Osmanlı'da Avrupa'dan çok sonra kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da madalya; askerî, mülkî ve idarî personele, halktan kişilere ve üst düzey yabancılara, devlete yararlılık ve üstün başarıdan dolayı padişah emriyle verilirdi.¹⁷⁹ Madalya, zamanla askerî başarıları takdir amacıyla göğse takılan bir nevi nişan haline gelmiştir. Osmanlı'da madalya ilk defa 1730-1731 yılında hazırlanmıştı.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde verilen nişanların ilk örneği, III. Selim döneminde Fransız Donanması'nı yakan İngiliz Amiral Nelson'a verilen mücevherli çelenktir.¹⁸¹ Ardından İskenderiye Savaşları'nda üstün başarı gösteren İngiliz kaptan Hacenson'a verilmiştir. 1852 tarihinde Sultan Abdülmecit'in ismine izafetle "Mecidi Nişanı" yapılır.¹⁸² Mecidi Nişanı bir tür kahramanlık nişanı olup başarılı olan Türk ve yabancı askerlere veriliyordu. Bu nişanın beş ayrı derecesi vardır, kişinin başarıları arttıkça bir üst derecesi verilir, üst derece verilince alt derece geri alınır. Beratla verilen ve kullanılan Mecidi Nişanı, kayd-ı hayat şartıyla verilir, nişan sahibinin ölümünde hazineye iade edilir.¹⁸³ Bu nişan, 1862'de Sultan Abdülaziz devrinde geliştirilmiştir.

¹⁷⁸Düstur, Tertib-i Sani, C. I, No: 87, s. 426-427; MMZC, C. V, Dvr. 1, s. 261.

¹⁷⁹Metin **Erüreten**, *Osmanlı Madalya ve Nişanları Belgelerle Tarihi: Ottoman Medals and Orders Documented History*, İstanbul 2001, s. 14.

¹⁸⁰1730'da I. Mahmud devrinde Ferahi adı verilen altın madalya çıkarılmıştı. Bu madalyadan sonra, Sikke-i Cedid Madalyası, Vak'a-i Mısriyye Madalyası, Hilal-i Osmanî Madalyası, İşkodra Madalyası (Cami-i Nusretiye), Hadimü'l-Harameyn-i Şerifeyn Madalyası gibi farklı isimlerle ve farklı tarihlerde madalyalar çıkartılmıştır. Ahmet **Gündüz**, "Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar, (M.1879-1909)", *History Studies*, Volume 3/3 2011, s. 128.

¹⁸¹T. Nejat **Eralp**, " Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 683.

¹⁸²Devlet hizmetinde özel gayret ve başarı göstermiş olan herhangi birisini ödüllendirmek üzere ihdas edilen bu nişan birçok yabancı nişan gibi birden beşe kadar sıralanan beş derece veya rütbeden oluşuyordu. Layık olan kişiye kaydı hayat şartıyla verilen Mecidi Nişanı'nın her rütbesinin âdeti belirlenmiştir. Bu dönemde birinci rütbesinden 50, ikinci rütbesinden 150, üçüncü rütbesinden 800, dördüncü rütbesinden 3.000 ve beşinci rütbesinden 6000, toplam 10.000 adet basılması kararlaştırılmıştır. Gündüz, s. 135.

¹⁸³Sadece 1. Derece Mecidi Nişanları'nda murassa süsleme mevcuttu. Birinci ve 2. Derece Mecidi Nişanları yanlarında şemseleriyle beraber takdim edilirdi. Savaş esnasında üstün cesaret ve fedakârlık gösterenlerin nişanına çifte kılıç eklenmiştir. <http://koleksiyonerim.blogspot.com/2013/01/osmanli-donemi-nisan-ve-madalyalari-1.html#!/2013/01/osmanli-donemi-nisan-ve-madalyalari-1.html>.

Mecidi Nişanı dört rütbe ve murassası olan Osmanî Nişanı gibi Sultan II. Abdülhamit hatta Sultan Reşat devirlerinde de verilmeye devam edilmiştir.¹⁸⁴

Osmanî Nişanı, Sultan Abdülaziz döneminde devlet hizmetinde başarı göstermiş kişilere iftihar ve imtiyaz olmak üzere verilmeye başlandı. 1. Derece Osmanî Nişanı'na sahip olmanın en önemli şartı, Mecidi Nişanı'nın 1. Derecesi'ne sahip olmaktır. Padişahın huzurunda verilen bu nişana sahip kişi, padişahın himayesi altında kabul ediliyordu. Osmanî Nişanları 4 rütbeden oluşuyordu. Nişan “Berat” olarak isimlendirilen bir belge ile beraber veriliyordu. Bu belgede dönemin padişahının tuğrası, nişanı alanın adı, görevi, rütbesi ve nişanın verilme sebebi yer alıyordu.¹⁸⁵

Tasfiye Kanunu'yla birlikte subayların sahip oldukları nişanların da rütbeleri ile uyumlu hale getirilmesi amacıyla bir kanun hazırlanmıştır. Kanun 13 Ekim 1909 (30 Eylül 1325) tarihinde Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiştir. Kanunun uygulanmasına Tasfiye-i Rütbe-i Askerîye Komisyonu memur edilmiştir. Bu kanuna göre mareşaller, orgeneraller ve ferikler, birinci; mirlivalar ikinci, albay ve yarbaylar üçüncü Osmanî ve Mecîdî Nişanı'na sahip olacaklar. Binbaşılar üçüncü Osmanî, kıdemli yüzbaşı ve yüzbaşılar dördüncü Osmanî ve Mecîdî, teğmenler beşinci Mecîdî nişanlarına sahip olacaklar. Askerî rütbe sahibinin takabileceği nişanın üstünde almış olduğu nişanlar var ise, askerî rütbesi yükseldikçe rütbesine karşılık gelen mevcut nişanları takabilir.¹⁸⁶

1.3.3. Kolağalık ve Süvari Yüzbaşı Vekilliği'nin Kaldırılması

Barışta ve seferde mühim fiili vazifeleri olmayan Tabur Kolağalığı'nın kaldırılması gündeme gelmiştir. Muhtelif sınıflardaki kolağalık ve yüzbaşı vekilliği rütbesinin süvari sınıfından kaldırılması hakkında Harbiye Nezareti bir tezkere hazırlamıştır. Nezaret tezkeresi Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve bu konuyla ilgili bir kanun layihası hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kanun layihası ile Şura-yı Devlet Mazbatası, 14 Aralık 1909 tarihinde Sadaret makamınca Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne sunulmuştur.¹⁸⁷ Meclis-i Mebusan'da 10 Mart 1910'de görüşmelerine başlanmış, 1

¹⁸⁴Edhem **Eldem**, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004, s. 176.

¹⁸⁵Bu nişanların yanı sıra Şevkat Nişanı, Nişan-ı İftihar, Hidiv Adalet Nişanı, Osmanlı Meclis-i Mebusan Nişanı, Maarif Nişanı, Nişan-ı Ali İmtiyaz, Hanedan-ı Ali Osmanî Nişanı gibi nişanlarda mevcuttu. koleksiyonerim.blogspot.com/2013/01/osmanli-donemi-nisan-ve-madalyalari-2013/01/osmanli-donemi-nisan-ve-madalyalari-1.html, 02.01.2014;

obarsiv.com/dokumantasyon/numismatik/osmanli_nisan_madalya.html, 02.01.2014.

¹⁸⁶MMZC, C. II, Dvr. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 654-655.

¹⁸⁷MMZC, C. III, Dvr. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 71.

Haziran 1910 tarihinde müzakereleri tamamlanarak kabul edilmiştir.¹⁸⁸ Meclis-i Âyân'daki görüşmeler ise 4 Haziran 1910 tarihinde başlamış, 21 Haziran 1910 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁸⁹ 25 Haziran 1910 tarihinde Sultan Mehmet Reşat tarafından onaylanarak icrasına Harbiye Nazırı memur edilmiştir.

Bu kanunla Osmanlı Ordusu'ndaki muhtelif sınıflarda bulunan kolağalık ve süvari yüzbaşı vekilliği rütbesi ilga edilmiştir. Kanunun uygulanması aşamasında mekteplilerde mezuniyet tarihi, alaylılarda ise teğmenliğe giriş tarihine göre Tasfiye-i Rütbe-i Askerîye Kanunu'nun kıdem hesabı esas alınarak kol ağalar ve yüzbaşılardan kıdem sırasına konulmasına karar verilmiştir. Sıralamaya göre, şartları uygun olan en kıdemli kolağaları ile yüzbaşılardan boş bulunan binbaşı kadrolarına terfian tayinler yapılmıştır.¹⁹⁰ Kadro fazlası olarak açıkta kalacak olan kolağaları ve yüzbaşı vekillerinin sahip oldukları rütbeler ile mevcut vazifelerinde istihdam olunmasına karar verilmiştir.¹⁹¹

Kolağalığın kaldırılması üzerine açık olmaması halinde, yüzbaşılardan terfiinde gecikme meydana gelebileceği düşünülmüştür. Bu gecikmeden dolayı teğmen ve üsteğmen için beşer sene hesap edilmek şartıyla, yüzbaşılık müddeti altı seneye ulaşanlara yüzbaşılık ile binbaşılık arasındaki maaş farkının dörtte biri nispetinde zam yapılması öngörülmüştür. Zamlı maaşın 1911 senesi bütçesine konulacağı ve aynı yılın Mart ayından itibaren ödenmeye başlanacağı ifade edilmiştir.¹⁹²

1.4. İhtiyat Zabitanı Teşkilatı'nın Kurulması

Ordunun masrafinin azaltılması amacıyla, barış zamanlarında birliklerde subay kadrosu ya hiç bulundurulmaz ya da noksan olurdu. Harbiye Nezareti, sefer halinde birliklerdeki subay kadrosunun ikmali için ihtiyat kadrosu teşkil edilmesi amacıyla bir tezkere hazırlanmıştır. Tezkere, Sadaret tarafından 28 Haziran 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na "İhtiyat Zabitanı Teşkilatı'na Dair Kanun Lâyihası" olarak sunulmuştur. Bu kanun layihası, ihtiyat zabitanını birinci ve ikinci sınıf olmak üzere ikiye ayırıyordu. Birinci sınıf ihtiyat zabitanı, muhtelif nedenlerle ordudan ayrılarak

¹⁸⁸Konunun Meclis-i Mebusan'daki görüşmeleri hakkında Geniş bilgi için Bkz. *MMZC*, C. III, s. 604, 1490, 1596, 1719, 1765.

¹⁸⁹Meclisi Âyân Görüşmeleri İçin Bkz: *Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi (MAZC)*, C. II, Dvr. 2, TBMM Basımevi, Ankara (Tarihsiz), s. 696, 723, 792, 863.

¹⁹⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, 1 Teşrinisani 1325- 31 Teşrinievvel 1326, Matbaa-i Osmanî, Der-saadet 1330, No:111, s. 382-383; *MMZC*, C.I, Dvr. 2, s. 78.

¹⁹¹*TV*, 28 Ağustos 1326 (10 Eylül 1910), No: 652.

¹⁹²*MMZC*, C. III, Dvr. 2, s.78.

ihtiyat zabıtlığı sınıfına nakledilen erkân ve ümera ve zabıtanıdan, ikinci sınıf ihtiyat zabıtanı ise, Atış Okulu'ndan özel eğitim ve öğretim olarak yetişenlerden oluşuyordu.¹⁹³

Birinci sınıf ihtiyat zabıtanı seçiminde, birinci öncelik istifa hakkını elde ettikten sonra istifa edenlere verilmiştir. İkinci sınıf ihtiyat zabıtanı seçiminde ise, birinci öncelik nizamiye ordusunda en az on yıl hizmet etmiş ve ordudan ayrılmış olan küçük zabıtanıdan arzu edenlere tanınmıştır. Ayrıca Mekteb-i Aliye mezunlarından ihtiyat zabıtlığıne talip olup, bir sene eğitim görmüş olanlarla Mekteb-i İdadî ve Rüştiye mezunlarından ihtiyat zabıtlığıne talip olup, iki sene eğitim görmüş olanlar arasından da ihtiyat zabıtanı seçilecektir. Birinci sınıf ihtiyat zabıtanının bilgili ve başarılı olanları, ihtiyaç duyulması halinde barış zamanlarında da Harbiye Nezareti ile ordular ve redif dairelerinde, depo, ambar, imalathane ve fabrikalarda istihdam edilebileceği gibi, askerî mekteplerde de muallim olarak istihdam edilebilecekleri ifade edilmiştir. İhtiyat zabıtanından imtihanda başarılı olanlar, Harbiye Nezareti daireleri ile bi'l-umûm daireler ve askerî tesislerde açılacak sivil memuriyetlere girme hakkı verilmiştir. Ayrıca muvazzaflıktan ihtiyat sınıfına geçen zabıtanıdan seferde başarılı hizmetlerde bulunanlardan tekrar muvazzaflığa geçmek isteyenler olur ise amirlerinin şahitliği ile orduya kabulü mümkündür.¹⁹⁴

İhtiyat zabıtanı adaylarının numune taburlarındaki eğitimleri Erkân-ı Harbiye Dairesi'nce tanzim edilen program çerçevesinde icra olunur. Tıbbiye ve Baytar Mektebi mezunları altışar ay numune taburlarında neferlik yaptıktan sonra, ihtiyat zabıtanı muavinliğine veya ihtiyat baytar muavinliğine nakil olunabilir. İhtiyat zabıtanı, askerî eğitimlerini tamamlamak için kendi sınıflarının düzenleyeceği talim ve manevralarda bulunmak mecburiyetindedir. İhtiyat zabıtanı yüzbaşılığa kadar terfi edebilir, ancak ihtiyaç duyulduğu hallerde binbaşı da olabilir.¹⁹⁵ İhtiyat zabıtanı silâh altında bulundukları müddetçe nizamiye zabıtanı -talim, manevra, seferberlik, celp ve terhisleri- kanununa tabidir. İhtiyat zabıtanı teşkilatı hakkındaki bu kanun Meclis-i Mebusan'da 15 Haziran 1909 tarihinde, Meclis-i Âyân'da da 12 Nisan 1910 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁹⁶ Kanun, Sultan Mehmet Reşat'ın 18 Nisan 1910 tarihli iradesi ile onaylanmış ve icrasına Harbiye Nazırı memur edilmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca ihtiyaç duyulan subay kadrosunu yetiştirmek üzere, Harbiye Nezareti'ne bağlı Muhtelif Sınıf Okullar

¹⁹³ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No:71, s. 189; *MMZC*, C. I, Dvr. 1, s. 69.

¹⁹⁴ *TV*, 5 Haziran 1326 (18 Haziran 1910) , No: 562; *MMZC*, C. I, Dvr. 1, s. 69-71.

¹⁹⁵ *MMZC*, C. I, Dvr. 1, s. 69-71; *TV*, 5 Haziran 1326 (18 Haziran 1910) , No: 562

¹⁹⁶ *MAZC*, C. I, Dvr. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1986, s. 54; *MMZC*, C. I, Dvr. 1, s. 73.

¹⁹⁷ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No:71, s. 196-197.

Müfettişliği bünyesinde, İhtiyat Zabitan (Yedek Subay) okulları kurulmasına karar verilmiştir.¹⁹⁸

1.5. Yüksek Askerî Makamların Yapılandırılması

1.5.1. Harbiye Nezareti Teşkilatı'nın Yapılandırılması

Ordunun ıslahı, modernleştirilmesi ve yeniden teşkilatlandırılması sürecini gerçekleştirecek, idare ve denetimi sağlayacak bir kuruma ihtiyaç vardı. Sultan II. Mahmut döneminde, 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılırken “ağalık” unvanı da kaldırılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın yerine yeni nizamiye teşkilatı yapılırken “Umur-ı Berriye-i Askerîye Nezareti”nin başında bulunan kişiye “Serasker” denilmişti.¹⁹⁹ Ordunun en yüksek sevk ve idare makamı olan seraskerlik kurumu, 1879-1880 senesinde yapılan teşkilatta lağvolarak yerine “Harbiye Nezareti” kurulmuştur. Ancak bu unvan da bir iki seneden fazla sürmemiş, tekrar seraskerlik unvanı kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁰

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Müşir Mehmet Rıza Paşa'nın başında bulunduğu Bab-ı Seraskerî (Harbiye Nezareti) teşkilatı: Makam-ı Vala-yı Seraskerî, Makam-ı Seraskerî Dairesi, Makamı Seraskerî Dairesi Birinci, İkinci ve Üçüncü şubelerden oluşuyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi (Müşir Ömer Rüştü Paşa Reis Vekili), Piyade, Süvari, Topçu, İstihkâm ve İnşaat Daireleri ile Sıhhiye, Muhakemat, Levazımat-ı Umûmîye ve Muhasebat-ı Umûmîye Daireleri'nden teşekkül ediyordu.²⁰¹ Bu dairelerin yanı sıra, nezaret bünyesinde faaliyet gösteren çeşitli komisyonlar da bulunuyordu.²⁰² II. Meşrutiyet'in ilanına kadar varlığını sürdürmüş olan Seraskerlik, Sadrazam Sait Paşa başkanlığında kurulan ilk kabinenin aldığı bir kararla, “Harbiye Nezareti'ne” çevrilmiş ve Serasker adı da “Harbiye Nazırı” olmuştur.²⁰³

Meşrutiyet döneminin ilk Harbiye Nazırlığı'na Ömer Rüştü Paşa getirilmiştir. Ömer Rüştü Paşa döneminde Harbiye Nezareti'nde ciddi değişiklikler ve yenilikler yapılmamış, sadece ad değişikliği ile sınırlı kalmıştır. 12 Ocak 1910 tarihinde Harbiye Nezareti'nin teşkilat yapısında değişiklik ve yenilik yapma görevi dönemin en çok

¹⁹⁸ *Salname-i Umûmî*, Sene: 1328, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328, s. 250-251.

¹⁹⁹ Mehmet Zeki **Pakalın**, “Serasker”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 176.

²⁰⁰ Pakalın, “Serasker”, s. 177.

²⁰¹ *Salname-i Askerî*, Sene: 1324, s. 2-3.

²⁰² Aydemir, *Enver Paşa*, C. I, s. 178.

²⁰³ Hüseyin Hüsnü **Emir**, *Erkân-ı Harbiye Meslek, Vazife ve Teşkilatı*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1924; s. 38; *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 86.

sevilen ve güvenilen komutanı olan Mahmut Şevket Paşa'ya verilmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın gayreti ve genç kurmaylarının azim ve çabalarıyla Harbiye Nezareti, yeni bir teşkilat yapısına kavuşturulmuştur.²⁰⁴ Mahmut Şevket Paşa'nın devraldığı Harbiye Nezareti, Askerî Şura'da teşkilat yapısına dâhil edilerek, bir Harbiye Müsteşarlığı ve müsteşarlığa bağlı bir tahrirat dairesi ve hukuk müşavirliğinden teşkil olunmuştur.²⁰⁵

Yeni teşkil edilen Harbiye Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi (Genelkurmay Başkanlığı) ile Piyade, Süvari²⁰⁶, Sahra Topçu ve Nakliye Kıtaaatı dairelerinden oluşmuştur. Ayrıca Ağır Topçu Müfettişi Umûmîliği Dairesi, Sıhhiye²⁰⁷ Dairesi, Umur-ı Baytariye Müfettişi Umûmîliği, Kıtaaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği,²⁰⁸ Muhakemat (yargılama), Muhasebe-i Umûmîye, Levazımat-ı Umûmîye Daireleri'nden kurulmuştur. Bir de doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'na bağlı, bağımsız İnşaat ve Evrak Mahzeni (arşivi) şubeleri teşkil edilmiştir. Askerî Kitaplar Seçme Komisyonu, Borç Verme Komisyonu, Askerî Basımevi ve İstanbul Merkez Komutanlığı da Harbiye Nazırlığı'na bağlı kurumlar olarak teşekkül etmiştir.²⁰⁹

Harbiye Nezareti'ne bağlı dairelerden biri de bütün askerî okulların idaresini elinde bulunduran Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umûmîliği'dir. Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye (Harp Akademisi), Topçu Mektebi, İstanbul Askerî İdadîsi (askerî lise), İstanbul Askerî Rüştîyesi Umûm Müdürlüğü, İstanbul Askerî Rüştîye Mektebi (askerî

²⁰⁴ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 86.

²⁰⁵ *TV*, 2 Ağustos 1326 (15 Ağustos 1910), No:601; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 35.

²⁰⁶ 3 Şubat 1909'da oluşturulan Süvari Müfettişliği doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne tabi kılınmıştır. Ordularda bulunan süvari kıtaatının teftişi görevine haiz olacak müfettişler, teftişleri sırasında hazırladıkları raporları Harbiye Nezaretine sunacaklar. Raporların içeriğine göre Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye veya Süvari Dairesi'ne veya diğer ilgili dairelere havale edilerek gereği havale edilen dairelerce yapılır. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 45, s.110-113; *TV*, 10 Kanunısani 1326 (23 Ocak 1911), No: 729.

²⁰⁷ Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi, ordunun bi'l-umûm sağlık hizmetlerinin idaresinden sorumlu olmak üzere 10 Ağustos 1911 tarihinde kurulmuştur. Ayrıca askerî hastanelerdeki sağlık hizmetlerinin tanzimi, yeni ihtiyat hastanelerinin teşkili, muharip ordunun sağlıkla ilgili malzemelerinin tedariki, hastanelerin sağlık teçhizatlarının temini ile sağlıkla ilgili nakliye araçlarının temini gibi hususlar Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin sorumluluğundadır. *ATASE, Balkan Harbi (BLH)*, Klasör: 361, Dosya: 34, Fihrist: 002, 25 Kanunısani 1327 (7 Şubat 1912); *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, 1 Teşrinisani 1326- 1 Teşrinievvel 1327, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet 1330, No: 189, s. 714.

²⁰⁸ Doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere 19 Şubat 1910 tarihinde Kıtaaatı Fenniye Müfettiş-i Umûmîliği kurulmuştur. Umûmî Müfettişlik, Kıtaaatı Fenniye Şubesi, Mevki-i Müstahkeme Şubesi ve Muamelat Şubesi olmak üzere üç şubeden teşekkül etmiştir. *Düstur*, Tertib-i Sani, C: II, No: 34, s. 112-117; *TV*, 6 Şubat 1325 (19 Şubat 1910), No: 677.

²⁰⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 125; Mehmet Zeki **Pakalın**, "Harbiye Nezareti", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 1993, s. 738; Geniş Bilgi İçin Bkz. *Salname-i Umûmî*, Sene: 1328, s. 230-251.

ortaokul) gibi kurumlar Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umûmîliği'nin idaresine verilmiştir.²¹⁰ İstanbul ve İstanbul dışında bulunan Askerî Rüştîye ve İdadîlerin idaresi için Harbiye Nezareti'nde Askerî Okullar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca Harbiye Nezareti'ne bağlı diğer bir önemli müfettişlik de Muhtelif Sınıf Okullar Müfettişliği'dir. Bu müfettişliğe bağlı okullar: Piyade Endaht Mektebi (Piyade Atış Okulu), Sahra Topçu Endaht Mektebi, Ağır Topçu Endaht Mektebi, Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu, İstanbul ve Selanik Zabitan Talimgâhları, Levazım ve İhtiyat Zabitan okullarıdır. Bunun yanı sıra Piyade, Süvari ve Topçu Astsubay Okulları da yine bu müfettişliğe bağlanmıştır. Nezarete bağlı olarak oluşturulan bir diğer genel müfettişlik, İmalat-ı Harbiye (Fen, Sanat ve Askerî Fabrikalar) Genel Müdürlüğü'dür. Hemen hemen tamamı İstanbul Ataköy muhitinde bulunan genel müdürlüğe bağlı bu tesislerde top, tüfek, piyade ve topçu mermisi ile tapa gibi ordu ihtiyaçları üretilmektedir.²¹¹

1911 (1326) Salname-i Umûmîsi'nde Harbiye Nezareti teşkilatına Ordu-yı Hümayunlar ve Memurin-i Saire ilave edilmiştir.²¹² 1912 (1327) tarihinde Harbiye Nezareti ordu teşkilatında kolordu kuruluşuna geçiş kararı aldığından, nezarete ordu yerine kolordu erkânı yer almıştır. Yeni düzenleme ile nezaretin ordu teşkilatını on dört kolordu ve iki müstakil fırka meydana getirmiştir.²¹³ Harbiye Nezareti'nin bir parçası konumunda olan kurumlardan biri de, Jandarma Genel Komutanlığı'dır. Yeni teşkilatta bu komutanlığa tabi Umûm Jandarma Kumandanlığı Müfettişliği yer almıştır. Ayrıca, jandarmanın ihtiyacı olan subay, astsubay ve erleri yetiştirmek üzere açılmış olan İstanbul Jandarma Mektebi de bu kumandanlığa bağlanmıştır.²¹⁴

Balkan Harbi'nden sonra Alman ıslah heyetinin de görüşleri doğrultusunda ordunun konuş ve kuruluşu ile birlikte Harbiye Nezareti'nde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler neticesinde nezaret şu şekilde teşekkül etmiştir:²¹⁵ Harbiye Nezareti, Nezaret Müsteşarlığı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Harbiye Dairesi²¹⁶, İstihkâm Kıtaatı ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği, Islah

²¹⁰Salname-i Umûmî, 1328, s. 249-251.

²¹¹Osmanlı Ordu Teşkilatı, s. 87-88; Pakalın, "Harbiye Nezareti", s.738; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 125-126.

²¹²Salname-i Umûmî, Sene: 1326 (1911), s. 206-217.

²¹³Salname-i Umûmî, Sene: 1327 (1912), Selanik Matbaası, Dersaadet 1327 (1912), s. 263-267.

²¹⁴Salname-i Umûmî, Sene: 1328 (1913), Selanik Matbaası, Dersaadet 1328 (1913), s. 260-261; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 126.

²¹⁵ATASE, BDH, K:1666, D:11A, F:001. (Ek-4)

²¹⁶Yeni teşkilatta Harbiye Dairesi, Muhabere ve Muvasala Şubesi, İstihkâm Şubesi, Ağır Topçu Şubesi, Sahra Topçu Şubesi, Süvari Şubesi (Süvari Şubesine bağlı; Süvari Küçük Zabit Mektebi ve Süvari Binicilik ve Tatbikat Mektebi), Piyade Şubesi (Dersaadet Piyade Küçük Zabitan Mektebi, Erzincan

Müfettişi Umûmîliği, Dersaadet Merkez Kumandanlığı da doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bununla birlikte Muhasebat Dairesi, Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği, Sahra Topçu Müfettiş-i Umûmîliği, Nakliye Müfettiş-i Umûmîliği, Süvari Müfettişliği, Askerî Demir Yollar ve Limanlar Müdüriyeti, Daire Müdüriyeti, Baytar Müfettiş-i Umûmîliği, Levazımat-ı Umûmîye Dairesi, Divan-ı Temyiz-i Askerî, Hukuk Müşavirliği, Umur-ı Havaiye Müfettiş-i Umûmîliği, Muhakemat Müdüriyeti, Otomobil Umur-ı Müfettişliği, Remont Müfettişliği²¹⁷, Sıhhiye Dairesi, Şark Askerî Umur-ı Şube-i Mahsusa, İhtiyat Küçük Zabit Mektebi Müdüriyet-i Umûmîyesi, Ordu Dairesi²¹⁸, Asayiş, Muhabere ve Mufasssala Müfettiş-i Umûmîliği, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye²¹⁹, Muamelat-ı Zatiye, Tetkik Masrafı, Mektebi Harbiye Müdüriyet-i Umûmîyesi, Tahrirat Dairesi, İstihbarat Dairesi gibi dairelerden oluşmuştur.²²⁰

3 Ocak 1914 tarihli Tanin Gazetesi'nde, Harbiye Nazırı İzzet Paşa'nın istifa ettiği ve yerine Enver Bey'in tayin olacağı haberi yer almıştır.²²¹ Bir gün sonraki Tanin'de ise Enver Bey'in Bingazi ve Balkan Harbi'ndeki fedakârlıklarından dolayı rütbesinin mirlivalığa yükseltilerek, Harbiye Nezareti'ne tayini hususunda Padişah iradesinin sadır olduğu duyurulmuştur.²²² Enver Paşa'nın 4 Ocak 1914'te Harbiye Nazırı olmasından üç gün sonra yayınlanan bir iradeyle, Balkan hezimetinde sorumluluğu görülen kumandanlar ile 55 yaşını aşmış olan generallerin çoğunun emekli edileceği açıklanmıştır.²²³ Harbiye Nazırı olmasından dört gün sonra, 8 Ocak 1914 tarihinde

Küçük Zabit mektebi Alayı, Şam Küçük Zabit Mektebi Alayı, Malatya Endaht Mektebi, Maçka Silahhanesi, Gülhane Ambarları, Halep malzeme ve mühimmat deposu, Piyade Endaht Mektebi Endaht Taburu, Gülhane Hendese Bölüğü), Kanun ve Nizam Şubesi (Askerî Musiki Mektebi, Matbaa-i Askerî, Mektebi Harbiye Matbaası), İlaç İttihaz ve Etabılar Müfettişliği, Nakliye Şubesi, Umuru Havaiye Şubesi, Hususat-ı Şifre Şubesi, Malzeme-i Tıbbiye Şubesi gibi birçok şubeyi bünyesinde toplamıştır. *ATASE, BDH*, K: 1666, D: 11A, F: 001.

²¹⁷II. Meşrutiyet'in ilanından sonra orduların at ihtiyacını karşılamak üzere her ordu bünyesinde Remont Müfettişlikleri ve bunlara bağlı remont depoları kurulmuştur. Osman **Köksal**, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S. 2, Eskişehir Aralık 2009, s. 357.

²¹⁸Ordu Dairesi, Ahzı Asker Muamelat Şubesi, Ordu Şubesi, Sicil ve Teftiş Şubesi, İkmal Şubesi, Teftiş-i Melbusat Komisyonu, Birinci Sevk Taburu, İkinci Sevk Taburu, Ordu Dairesi Seferi Sevkiyat-ı Umûmîye şubelerini uhdesinde toplamıştı. *ATASE, BDH*, K: 1666, D: 11A, F: 001.

²¹⁹Erkân-ı Harbiye Mektebi, Şube-i Merkeziye, Birinci Şube (Erkân-ı Harbiye Matbaası, Erkân-ı Harbiye Kütüphanesi Birinci Şubeye bağlı), İkinci, Üçüncü, Dördüncü Şubeler ile Harita Şubesi, Tarihi Harp Şubesi Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'nin şubelerini oluşturmuştur. *ATASE, BDH*, K: 1666, D: 11A, F: 001.

²²⁰*ATASE, BDH*, K:1666, D:11A, F:001

²²¹*Tanin*, 21 Kanunievvel 1329 (3 Ocak 1914), No: 1806.

²²²*Tanin*, 22 Kanunievvel 1329 (4 Ocak 1914), No: 1807.

²²³Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 179.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisliği görevini de üzerine alan Enver Paşa, ilk iş olarak ordunun düzenlenmesine girişmiştir.²²⁴

Enver Paşa, Tanin Gazetesi'ne 10 Ocak 1914 (28 Kanunievvel 1329) tarihinde verdiği mülakatta, bu tarihe kadar orduda barış zamanı ve muharebe zamanı olmak üzere adeta iki kadronun olduğunu söylemektedir. Ordu içindeki eski-yeni ikiliğine ordunun selameti açısından bir son vermek gerektiğini, emeklilik ve rütbe düzenlemelerinin bundan dolayı yapıldığını ifade etmektedir. Enver Paşa amacın orduyu gençleştirmek olduğunu, otuz kırk sene evvel Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş, görevini kıta başında yapmamış ya da askerlikle pek az meşgul olmuş, askerî konulardaki yeni gelişmeleri takip edememiş, sırf nazari bilgiye sahip, irade ve faaliyetlerine halel gelmiş, ümit ve maneviyatları kırılmış zevat ile ordunun hedefe ulaşamayacağını düşündüğünden gençleştirmeyi ilk iş olarak gördüğünü beyan etmiştir.²²⁵ Enver Paşa, orduyla ilgili görüşlerine şöyle devam etmiştir: "... Ordu demek yeni elbise, yeni kundura demek değildir, ordu talim ve terbiyedir, ordu ilim ve fendir, ordu çalışma ve gayrettir... Bu şartları ancak çalışma ve öğrenme çağlarını geçmemiş erkân ve ümerada bulabiliriz... Emin olmalısınız ki Osmanlı ordusu çalışmadan bir dakika geri durmayacaktır, ilerlemenin yegâne yolu da budur..."²²⁶ diyerek yapılan gençleştirme ve emekliye sevk kararının gerekçesini ortaya koymuştur.

Osmanlı Ordusu Islah Heyeti'nde bulunan Alman subayları tarafından da Türk Ordusu'nun talim, terbiye, bilim vb. yeteneklerden mahrum olduğu ifade ediliyordu. Alman subaylar askerin seferi hizmetleri bildiğini ancak atış eğitiminin, gez-göz ve arpacıkla sınırlı olduğunu hatta bazı birliklerde yürüyüş disiplinin bile eksik olduğunu, sadece sahra topçuluğunda iyi durumda bulunulduğunu söylüyorlardı.²²⁷ Ordunun içinde bulunduğu kötü durumu göz önünde bulunduran Osmanlı genelkurmayı, orduyu bir an evvel yeniden genç subaylarla teşkilatlandırmak için çok geçmeden tasfiye ve emeklilik işlemlerine başlamıştır. 1 Şubat 1914 (19 Kanunısanî 1329) tarihli Tanin'de emeklilik uygulamalarına dair haberler yer almıştır. 4. Mardin Fırkası Kumandanı Süvari Miralay

²²⁴Mustafa Çolak, *Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları*, Fakülte Kitapevi, Isparta 2006, s. 8

²²⁵Enver Paşa'nın yapmayı düşündüğü gençleştirme çalışmasına aslında Ahmet İzzet Paşa döneminde başlanmıştır. Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Hadi Paşa başkanlığında bir komisyon teşkil ederek Balkan Harbinde görevlerini yerine getirmeyen, gerek yaşları gerekse de bilgileri itibarıyla kendilerinden bir şey beklenmeyen subayları emekliye sevk etmek amacıyla bir inceleme yapmış, miralaylardan üç yüz kişinin adı tespit edilmiştir. Ancak İzzet Paşa bu listeyi imzalamadan istifa etmiş ve İzzet Paşa'nın yerine geçen Enver Paşa, yeni eklemelerle bu sayıyı bin beş yüz'lere çıkarmıştır. Şerif Köprülü, *Sarıkambi*, (Yayına Haz. Sami Önal), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 26.

²²⁶Tanin, 28 Kanunievvel 1329 (10 Ocak 1914), No: 1812.

²²⁷Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı*, (Çeviren: Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-26.

Ahmet Şükrü Bey ile 35. Süvari Alayı'ndan Binbaşı Mehmet Akif ve 2. Kolordu İdare Reisi Mehmet Hidayet Efendilerin emekli edildiklerine yer verilmiştir.²²⁸

Bir taraftan yaşlı, yeteneksiz ve muhalif subaylar emekliye sevk edilirken, diğer taraftan da Enver Paşa'nın Harbiye ve Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı'na karşı çıkabilecek olan Fethi ve Mustafa Kemal gibi isimler Ataşemiliter olarak çeşitli ülkelere tayin edilerek ülkeden uzaklaştırılmıştır.²²⁹ Enver Paşa, askerî açıdan yeteneksiz ne kadar general, üstsubay, subay varsa hepsini emekliye sevk etmiştir. Albaylardan kolordu kumandanları, yarbaylardan fırka (tümen), binbaşılardan alay ve yüzbaşılardan tabur komutanları yapmıştır. Gençleştirme hareketi sayesinde ordu bir-iki ay gibi kısa bir zaman zarfında yeni bir ruh ve heyecana kavuşmuştur.²³⁰ Gençleştirme hareketinin başarısı konusunda Enver Paşa'ya muhalif olanlar bile onun hakkını teslim etmiştir.²³¹ Ordu içinde bulunan birçok subay gençleştirme ve tasfiye sürecinin Enver Paşa tarafından haksızlık yapılmadan adaletli bir şekilde uygulandığını ifade etmiştir.²³² Bu süreçte alaylı subayların çoğunun görevine son verilirken, bazı subayların hak etmeden aldıkları rütbeleri de geri alınmıştır. Ordunun ancak dinamik ve bilgili komutanların elinde yükseleceğine inanan Enver Paşa, kara ve deniz ordularında geniş kapsamlı bir tasfiye hareketi gerçekleştirmiştir. Ayrıca ordunun siyasetin dışında kalmasına özen gösterilmiştir. Enver Paşa, yeni teşkilatta ordunun kilit noktalarına kendi görüşlerini paylaşan genç subayları getirerek orduda yeni bir değişim rüzgârı estirmeye başlamıştır.²³³ Bu düzenleme ile bir bakıma Milli Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli roller oynayacak olan kadronun Osmanlı Ordu Teşkilatı'nda yükselmesini sağlamıştır.²³⁴

Enver Paşa bir taraftan orduyu gençleştirme faaliyetlerini yürütürken, diğer taraftan da Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi olarak, her iki dairede Alman sistemini örnek alarak hızlı bir değişim başlatmıştır. Özellikle Harbiye Nezaretî'nde önemli düzenlemeler yapmıştır. Nezaret'te; Harbiye, Ordu, Levazım,

²²⁸Tanin, 19 Kanunısani 1329 (1 Şubat 1914), No: 1833.

²²⁹Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 180.

²³⁰Cemal Paşa, s. 99.

²³¹Enver Paşa'ya muhalif olarak bilinen Miralay Şerif Bey bu husustaki görüşlerini şöyle ifade eder: "Atandıkları komutanlıklara kısa bir süre içinde hareket etmeyerek eski alışkanlıklarına bağlı kalıp ayak sallayan her komutan ve subay derhal emeklilik emrini aldı. İtiraz lakırdısı ağza alınmaz oldu ve herkese bir çeviklik, bir sürat, bir askerlik geldi. Ordu, yeni bir dünyaya doğdu. Harbiye Nezaretî'nin açık kapıları kapandı ve içeriye iş bilir kimselerden başka kimse girmez oldu... Ordumuz orduya, subaylarımız subaya benzedi..." diyerek hakkını teslim etmiştir. Ş. Köprülü, s. 27.

²³²İnönü, *Hatıralar*, C. I, s. 86.

²³³Hayta, s. 210.

²³⁴Çolak, s. 8-9.

Maliye ve Özlük İşleri gibi daireler kurulmuştur. Ayrıca genel kuvvetler, asker alma, seferberlik, kanun ve nizamlar, küçük askeri sınıfların eğitim ve öğretimi gibi işler Harbiye Nezareti'ne devredilmiştir. Yapılan bu düzenleme ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'nin büyük oranda yükü hafiflemiştir. Üzerindeki yükün hafiflemesi ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti kendi işi ile uğraşma fırsatı bulduğundan daha ciddi ve etkili bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Yapılan düzenlemelere uygun olarak hem Harbiye Nezareti hem de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye için yeni yönergeler hazırlanmıştır.²³⁵ Enver Paşa, Harbiye Nazırı olarak orduyu hızlı bir şekilde modernleştirme amacıyla Avrupa'dan önemli miktarlarda araç-gereç temini yoluna gitmiştir. Tophane ve askerî fabrikaların modernleştirilmesini sağlamıştır.²³⁶

27 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki münasebetlerin kesilmesi ile işin bir dünya savaşına gideceği anlaşılmıştı. Bu gelişme karşısında Osmanlı genelkurmayının aldığı ilk karar Sana, Musul ve Bağdat'taki kolordular ile Asir ve Hicaz'daki bağımsız tümenler istisna tutularak, diğer kolordulara dört haftalık talim için ikmal efradının celbi ve piyade alaylarında dördüncü bölüklerin teşkili, bütün bölüklerin mevcudunun 130'a tamamlanması emri verilmiştir. Ayrıca o yıl, silâhı altına alınacak efrat ile son iki ay içinde birliklerinden terhis olan efradın, silâhı altına alınması emredilmiştir.²³⁷ Bu uygulama seferberlik ilanından önce Osmanlı Devleti'nde savaş ihtimaline karşı bazı hazırlıkların yapıldığını göstermektedir.

2 Ağustos tarihinde sokak duvarlarına kırmızı zemin üzerinde yeşil bayrak ve tuğra-yı hümayun basılmış beyannameler yapıştırıldığı basında yer almıştır. Adı geçen beyannamelerde: "*seferberlik var asker olanlar silah başına*" ibaresinin bulunduğu ve seferlik uygulamasının 3 Ağustos itibariyle başlayacağı duyurulmuştur. 3 Ağustos 1914 (21 Temmuz 1330) tarihi itibariyle seferberlik ilanı basında yayınlanmıştır. Bu seferberliğin öncekilerden farklı olduğu, çevremizde gelişen kargaşalardan dolayı vatan müdafaası amacıyla yapıldığına vurgu yapılmıştır. Seferberlik ilanının bir icabı olarak Osmanlı ülkesinin her yerinde İdare-i Örfiye ilan edilmiştir.²³⁸

3 Ağustos tarihinde padişah iradesi ile Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu'nun 147. Maddesinde ifade edilen vasıflara haiz olanlardan Eylül'de silâhı altına alınacak olan efratla, aynı vasıflara haiz 1892 doğumlu efradın, hemen silâhı altına alınarak askerî

²³⁵Emir, s. 59.

²³⁶Shaw ve Shaw, *Modern Türkiye*, C. II, s. 370.

²³⁷Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 151; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, 1.Dünya Harbi*, C. I, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 103.

²³⁸*Tanin*, 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914), No: 547.

eğitime başlamalarına karar verilmiştir.²³⁹ Yine aynı tarihte yayınlanan geçici kanun ile 45 yaşına kadar olanların askerlik hizmetiyle mükellef oldukları ilan edilmiştir. İstanbul halkı ile gayrimüslimlerden 1891'den önceki doğumlulardan 45 yaşına kadar olanların da filen bu mükellefiyete dâhil oldukları bildirilmiştir.²⁴⁰ 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilanı ile birlikte barış dönemi için oluşturulan ordu müfettişlikleri uygulamasına son verilerek ordu, komutanlıklara dönüştürülmüştür.²⁴¹ 3 Ağustos 1914 tarihinde örfi idarenin ilanı ile birlikte Başkomutanlık Vekâleti ve Karargâh-ı Umûmî (Tablo1.1) deki şekilde teşekkül etmiştir.²⁴²

Tablo 1.1: 3 Ağustos 1914 tarihli Başkomutanlık Vekaleti ve Karargah-ı Umûmî

İsmi	Görevi	Rütbesi
Enver Paşa	Harbiye Nazırı ve Başkomandan Vekili	Mirliva
Kazım Bey (Orbay)	Başkomandan Vekili Yaveri	Yüzbaşı
Bronzart Paşa	Karargâh-ı Umûmî veya Başkomandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiye Reisi	Mirliva
Hafız Hakkı Paşa	Karargâh-ı Umûmî İkinci Reisi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Birinci Başkan Yrd.	Albay
Bahaeddin Bey	Karargâh-ı Umûmî İkinci Reisi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Birinci Başkan Yrd.	Albay
Von Kress	Harekât Şubesi Müdürü	Yarbay
İsmet Bey (İnönü)	Harekât Şubesi Müdür Yrd.	Binbaşı
Ali İhsan Bey (Sabis)	Harekât Şubesi Müdür Yrd.	Binbaşı
Kazım Karabekir	İstihbarat Şubesi Müdürü	Binbaşı
Seyfi Bey (Düzgören)	İstihbarat Şubesi Müdür Yrd.	Binbaşı
Ömer Lütfi Bey	İstihbarat Şubesi Müdür Yrd.	Binbaşı
Patrich Bey	Demiryolu ve Muvasala Şube Müdürü	Binbaşı
Refik Bey	Demiryolu ve Muvasala Şube Müdür Yrd.	Binbaşı
Mümtaz Bey (Aktay)	Demiryolu ve Muvasala Şube Müdür Yrd.	Yüzbaşı
Nihat Bey	Menzil Umûm Müfettişi	Yüzbaşı
Süleyman Numan Paşa	Sıhhiye Umûm Müfettişi	Albay

Kaynak: Görgülü, s. 53; Sabis, C.I, s. 146-147; *Tanin*, 21 Temmuz 1330, No: 547.

²³⁹TV, 22 Temmuz 1330. (4 Ağustos 1914), No: 1897.

²⁴⁰TV, 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914), No: 1897.

²⁴¹Sabis, C.I, s. 103.

²⁴²İsmet **Görgülü**, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, TTK Basımevi, Ankara 1993, s.53; Sabis, C.I, s. 146-147; *Tanin*, 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914), No:547.

Savaşın başlamasından sonra merkez karargâhta bulunan Türk subaylar, memleketin hayrına kararlar alabilmek için, Alman subayların merkez karargâhtan çıkartılması amacıyla girişimlerde bulunurken, tam aksi bir durum ortaya çıkmıştır. İkinci Başkan, Harekât ve İstihbarat Daireleri'nin Türk başkanları değiştirilerek, İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve yerlerine Alman subaylar getirilmiştir.²⁴³ Bu değişikliklerle on şubeden oluşan Karargâh-ı Umûmî Ocak 1915'de (Tablo1.2) deki şekilde teşekkül etmiştir.²⁴⁴

Tablo 1.2: Karargâh-ı Umûmî Ocak 1915 Kuruluşu

İsmi	Görevi	Rütbesi
Enver Paşa	Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili	Mirliva
Bronzart Von Şellendorf Paşa	Erkân-ı Harbiye Reisi	Ferik
Fişer Bey	Yaver	Binbaşı
Brinet Fontovoni	Karargâh-ı Umûmî 1 ve 2. Şube Müdürü	Kaymakam
İsmet Bey (İnönü)	Harekât Şubesi Müdürü	Kaymakam
Seyfi Bey	İstihbarat Şubesi Müdürü	Binbaşı
Püterih Bey	Şimendifer Şubesi Müdürü	Kaymakam
Pişof Bey	Nakliye Şubesi Müdürü	Miralay
Şale Bey	Top ve Mühimmat Şubesi Müdürü	Miralay
Abdi Bey	Menzil Müfettişliği Şubesi Müdürü	Binbaşı
Süleyman Nihat Bey	Sıhhiye Müfettişliği Şubesi Müdürü	Miralay
Poçimik Bey	Muhabere ve Muvassala Şubesi Müdürü	Kaymakam
Mahmut Bey	Karargâh-ı Umûmî Kumandanlığı Şubesi	Kaymakam
Sabri Bey	Evrak Şubesi Müdürü	Binbaşı

Kaynak: ATASE, BDH, K:1666, D:11A, F:002.(1915)

²⁴³Karabekir, *Birinci Cihan Harbi*, C. II, s. 401-403.

²⁴⁴ATASE, BDH, K:1666, D:11A, F:002. Belgede tarih bulunmamakla birlikte 1914 yılı Aralık ayı ile 14 Aralık 1915 tarihleri arasında ait olduğu görülmektedir. Çünkü Genel Karargâhta 1. Şube (harekât şubesi) Müdürlüğünde bulunan İsmet Bey'in (İnönü) 2 Kasım 1914'de I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine rütbesi Kaymakamlığa (Yarbay) yükseltilmiştir. 1915 yılı sonuna doğru Genel Karargâhta Birinci Şube Müdürü bulunduğu sırada 2. Ordu Kurmay Başkanlığına tayin edilmiş ve rütbesi 14 Aralık 1915'de Albaylığa yükseltilmiştir. Ayrıca İsmet Bey'in Birinci Şube Müdürlüğüne getirilmesinin Sarıkamış Harekâtı'ndan sonra olduğunun ifade edilmesi muhtemelen Ocak 1915'de olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum hem Harbiye Nezareti teşkilatının hem de Genel Karargâhın 1915 yılına ait olduğu netleşmektedir. Şevket Süreyya **Aydemir**, *İkinci Adam*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s. 84.

Bu dönemde yapılan düzenleme ile Harbiye Nezareti teşkilatı (Tablo 1.3)'deki şekilde oluşmuştur.²⁴⁵

Tablo 1.3: Harbiye Nezareti Teşkilatı Ocak 1915 Kuruluşu

İsmi	Görevi	Rütbesi
Enver Paşa	Harbiye Nazırı	Mirliva
İsmail Hakkı Paşa	Harbiye Nezareti Müsteşarı	Mirliva
Fethi Bey	Harbiye Nezareti Müsteşar Muavini	Kaymakam
Nedim Bey	Refakat Memuru	
Kazım Bey	Nezaret Yaveri	Binbaşı
Salim Bey	Nezaret Yaveri	Yüzbaşı
Müfit ve Şükrü Beyler	Nezaret Yaveri	

Kaynak: ATASE, BDH, K:1666, D:11A, F:002.(1915)

Nezarete bulunan dairler ise şu şekilde teşekkül etmiştir: Tahrirat Dairesi, Ordu Dairesi, Harbiye Dairesi, Levazım Dairesi, Muhasebat Dairesi, Sıhhiye Dairesi, Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, Divan-ı Temyiz-i Askerî, Hukuk Müşavirliği, Muhakemat Müdüriyeti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Baytar Müfettiş-i Umûmîliği, Müstakil Asayiş ve daire müdürlerinden oluşmuştur.²⁴⁶

Sultan Mehmet Vahdettin'in 4.05.1916 (01.07.1334) tarih ve 11/27/355 sayılı kararı ile Karargah-ı Umûmî'nin lağvedildiği yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatının kurulmasına dair iradesi yayınlanmıştır. 4.05.1916 (01.07.1334) tarih ve 8/16/195 sayılı kararla Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ndeki makamlara ait değişiklikler şu şekilde olmuştur: Padişah Osmanlı Orduları Başkumandanlığı'nı uhdesine aldığından Başkumandanlık Vekaleti unvanı kaldırılmıştır.²⁴⁷ Enver Paşa da Başkomutanlığı eline alan Sultan Vahdettin'in Kurmay Başkanı olmuştur. Yeniden teşkilatlanan Karargâh-ı Umûmî Harbiye Nezareti'ne bağlı yedi şubeye indirilmiştir. Bu durum mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar devam etmiştir.²⁴⁸

²⁴⁵ ATASE, BDH, K: 1666, D: 11A, F: 002, (1915).

²⁴⁶ ATASE, BDH, K: 1666, D: 11A, F: 002, (1915).

²⁴⁷ ATASE, *Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı Defteri (1334-1335)*, Dolap No: 110-143, Göz No: 9-2, A-1/65, D: 450, F: 1, 30-32.

²⁴⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s.135; ATASE, *Teşkilatı Defteri*, Dolap No: 110-143, Göz No: 9-2, A-1/65, D: 450, F: 1, 30-32.

1.5.2. Askerî Şûra'nın Yapılandırılması

Sultan II. Abdülhamit, 1879'da Askerî Teftiş Komisyonu adı ile kurulan ve üst düzey askerî bürokratlardan oluşan bir heyet vasıtasıyla askerî konularda bilgi sahibi oluyordu. Bu heyet, padişahın istediği birçok konuda araştırmalar yaparak raporlar hazırlıyordu. Ancak II. Meşrutiyet ile ortaya çıkan yenilik düşüncesi, Sultan II. Abdülhamit dönemi askerin idaresi biçiminin değişmesini öngörüyordu. Bu anlayış doğrultusunda Meşrutiyet'in ikinci kabinesini kuran Kamil Paşa Hükümeti'nin askerî alanla ilgili ilk icraatlarından biri Askerî Teftiş Komisyonu'nu kaldırmak olmuştur.²⁴⁹

Harbiye Nezareti'nin kararını görüşmek üzere kabine Sadrazam Kamil Paşa başkanlığında 7 Eylül 1908 (25 Ağustos 1324) tarihinde özel bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Osmanlı memleketinin müdafaa ve muhafazası için ordunun güçlendirilmesi ve ihtiyaçlarının teminine karar verilmiştir. Gerekli tedbirlerin alınması, askeriyedeki düzenlemelerle ilgili hazırlanacak kanun layihalarının tetkiki amacıyla Müdafaa-i Memleket Komisyonu adıyla bir heyetin teşkili uygun bulunmuştur. Kurulan bu heyete Meclis-i Meham-ı Harbiye ismi verilmiştir. Padişah iradesine sunulmak üzere hazırlanan bu sadaret tezkeresinde, kurulacak heyetin üyeleri de yer almıştır. Heyet, Harbiye Nazırı'nın nezaretinde Müşir Ahmet Muhtar, İbrahim Ethem, Tophane Nazırı ve Hassa Ordusu Kumandanı paşalar ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi, topçu ve istihkâm erkânından (generaller) oluşmuştur. İleride icap edenlerin de bu listeye dâhil edilebileceği ifade edilerek, 7 Eylül 1908 tarihinde padişahın iradesine sunulmuştur. Sadaret tezkeresi 8 Eylül 1908 tarihinde padişahın iradesi ile yürürlüğe girmiştir.²⁵⁰ 13 Eylül 1908 tarihinde memleketin müdafaası, ordularda yapılacak tensikat ve ıslahat işlerinin görüşülmesi için Meclis-i Meham-ı Harbiye ilk toplantısını yapmıştır. Toplantıya Harbiye Nazırı ile Müşir Gazi Ahmet Muhtar, Ethem ve Tophane Nazırı Ferik Rıza, Hassa Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Muhtar, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ferik İzzet paşalar katılmıştır.²⁵¹

Meclis-i Meham-ı Harbiye ordunun düzenlenmesi ve eksikliklerin giderilmesi için bazı faaliyetlerde bulunmuş olmasına rağmen beklentileri karşılayamamıştır. Bu heyet, Meşrutiyet idaresinin tasavvur ettiği görüşlerin gerisinde kalan bir görüntü ortaya koymuştur. Ordunun düzeltilmesinin bu şekilde mümkün olmayacağını düşünen Erkân-ı

²⁴⁹Ölmez, s. 44.

²⁵⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 28, s. 75-76.

²⁵¹Ali **Cevat Bey**, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz bir Mart Hadisesi*, (Yayına Haz. Faik Reşit Unat), 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 169.

Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Askerî Şûra'da değişiklikler yapmak üzere çalışmaya başlamıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nce hazırlanan yeni Askerî Şûra taslağı, 11 Ağustos 1909 tarihinde Harbiye Nezareti'ne sunulmuştur.²⁵²

Yeni hazırlanan nizamnameye göre Askerî Şûra'nın görevi, Harbiye Nezareti veya Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından tevdi edilen harple ilgili hazırlıkları incelemektir. Kendisine tevdi' edilen diğer önemli hususlarda gerekli tetkikleri yaparak, sonucu Harbiye Nezareti'ne veya Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bildirmektir. Ayrıca şûra ordunun ve memleketin müdafaasının güçlendirilmesi için girişilen bütün faaliyetleri bir fikre ve amaca uygun olarak düzenleme ve birleştirmekle yükümlüdür. Şûranın karar verme noktasında ihtiyaç duyduğu her türlü bilgi, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından verilir.²⁵³

Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi lüzum gördükleri hallerde ordunun teşkilatı, seferberlik hazırlıkları, yeni stratejik yollar, eğitimlerde uygulanacak genel usuller, yeni harp silah araç gereçleri, müstahkem mevkiiler inşası veya ilgası ve sahillerin müdafaası²⁵⁴ gibi hususlarda, Askerî Şûra'nın görüş ve kararlarına müracaat eder. Ayrıca şûra Terfi-i Rütbe Kanunnamesi'ne göre; tuğgenerallerin tümgeneralliğe, tümgenerallerin korgeneralliğe terfileri ile mevcut generallerin nakil, becayış, açığa alma, tayin, emekli ya da ihtiyat sınıfına nakil edilmeleri, ordunun teşkilatı ve mevcut durumunun düzeltilmesi yönündeki bütün tedbirleri alama yetkisine haizdir.²⁵⁵

Askerî Şûra ihtiyaç duyuldukça toplanacağı gibi her ayın ilk pazartesi günleri toplanarak kaç kere toplanılacağına karar verir. Görüşülecek olan konular toplantıdan en azından üç gün önce şûra üyelerinin her birine ayrı ayrı bildirilir. Acil durumlarda Şûra Reisi tarafından yapılan toplantı çağrılarında, bu süre uygulaması dikkate alınmaz.²⁵⁶ Ayrıca ordu ve donanmanın başkumandanı sıfatına haiz olan Padişah, Askerî Şûra'nın

²⁵² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 126.

²⁵³ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 138, s. 658.

²⁵⁴ Askerî Şûra, bir müstahkem mevkiinin yapımını veya yıkımını müzakere edeceği zaman mümkünse adı geçen müstahkem mevkiinin bulunduğu mıntıkadaki kolordu kumandanıyla kale topçu ve istihkâm umum müfettişlerini toplantıya çağırır. Şayet mesele sahil savunmasıyla ilgili ise Bahriye Nazırı, Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi ve bahriyeden icap eden şahıslar toplantıya katılır. ; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 138, s. 660.

²⁵⁵ *TV*, 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911), No: 756.

²⁵⁶ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 138, s. 659.

toplanmasını emredebileceği gibi, arzu ederse şûra toplantısına başkanlık etme yetkisine de sahiptir.²⁵⁷

Mahmut Şevket Paşa, 30 Mayıs 1909 tarihinde kendisini 1., 2. ve 3. Ordular Müfettişliği'ne tayin ettirmesiyle başlayan orduda müfettişlik uygulaması,²⁵⁸ 21 Şubat 1911 (8 Şubat 1326) tarihinde uygulamaya konan yeni askerî teşkilat ile kapsamlı bir hale gelmiştir.²⁵⁹ Askerî Şûra üyeleri de müfettişlik teşkilatına uygun olarak ordu müfettişlerinden teşkil edilmiştir. Yeni düzenleme ile Askerî Şûra teşkilatı ve üyeleri şöyle oluşmuştur: Harbiye Nazırı Şûra'nın başkanı, bir de ikinci başkan bulunur, bu görevi devlet hizmetinde bulunduğu sürece Goltz Paşa yürütecektir. Şûra'nın üyeleri daimi ve geçici olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Daimi üyeler: Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi, 1, 2 ve 3. Ordu Müfettişleri, 1. Ordu Kumandanı, İstanbul'da bulundukları müddetçe diğer ordu kumandanları, 1, 2 ve 3. Ordular Topçu Müfettişi, 1. Süvari Fırkası Kumandanı ile eski Harbiye Nazırı Orgeneral Nazım Paşa'dan oluşmuştur.²⁶⁰

Geçici üyeler ise 1., 2. ve 3. Ordular Süvari Müfettişi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye İkinci Reisi, bunlar lüzum görüldükçe şûra toplantılarına katılır. Harbiye Nezareti daire başkanları ile Erkân-ı Harbiye şube müdürleri kendi şubelerine ait hususların müzakerelerinde bulunur, ancak oy hakkına sahip değildirler, sadece görüşlerini açıklarlar. Yine şûra toplantılarına rütbe farkına bakılmaksızın uzman veya bilirkişi sıfatıyla görüşlerine başvurmak üzere ordudan diğer subaylar da oy hakkı olmaksızın davet edilebilir.²⁶¹

Askerî Şûra'da müzakereler başkan veya ikinci başkanın gerekli bilgiyi veren açış konuşmasından sonra, konu hakkında görüş beyan etmeleri için üyelere söz hakkı vermesiyle başlar. Aynı madde üzerinde hiçbir üye üç defadan fazla söz hakkı alamaz. Başkan ya da ikinci başkan dışında hiç kimse konuşmacının sözünü kesemez. Şûra toplantılarında müzakere yapılabilmesi ve karar alınabilmesi, İstanbul'daki mevcut üyenin en az üçte ikisinin toplantıda bulunması ile mümkündür. Şûra'da görüşülen her konunun sonunda başkan veya ikinci başkanın daveti ile oylama yapılır. Oylamada eşitlik durumu ortaya çıkarsa başkan iki oy hakkına sahip olacağından sonucu onun oyu

²⁵⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 127; TV, 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911), No: 756.

²⁵⁸ Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 107-109.

²⁵⁹ BOA, DH. İD. D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911); BOA, DH. İD. D: 158/2, Dâhiliye Giden No: 6346, 13 Şubat 326.

²⁶⁰ *Salname-i Umûmî*, 1326, s. 206.

²⁶¹ TV, 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911), No: 756; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 138, s. 659-660.

belirler. Şûra'nın her bir toplantısında alınan kararlar imzalı olarak saklanır, kararlardan birer nüsha da Harbiye Nezareti'ne veya Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne gönderilir.²⁶²

Askerî Şûra'nın yazı işleri ve haberleşme ile ilgili faaliyetleri, şûra için görevlendirilen kurmay subaylar tarafından icra edilir. Şûra'nın evrak kayıtlarının usulüne göre tutulması ve gizli dosyaların hassas bir şekilde muhafazasından yine bu kurmay subaylar mesuldür. Evraklar işlemleri tamamlanınca, genel bir dosya halinde birleştirilip başkan tarafından Askerî Şura Mührüyle mühürlenerek, Harbiye Nezareti evrakına tevdi' edilir. Şura'nın ihtiyaç duyduğu kâtip ve diğer görevliler Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nce karşılanır. Şura'nın “Şura-yı Askerî” ibaresi kazınmış özel bir mührü bulunur, imza edilen bütün şura kararları ve Askerî Şura'dan gönderilen evrak ve dosyalar ile paketlerin üzerine mühür vurulur. Askerî Şura'ya ait bu nizamname 23 Ağustos 1909 (10 Ağustos 1325) tarihinde kabul edilmiştir.²⁶³

23 Ağustos 1909 tarihinde kurulan Askerî Şura, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olduğu 6 Ocak 1914 tarihinden bir gün sonra 7 Ocak'ta lağvedilmiştir. Bu döneme kadar yapılan yeniliklerde özellikle Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa ve Goltz Paşa'nın önemli katkıları olmuştur.²⁶⁴ Şura'da alınan kararlar ile 1914'e kadar geçen süre içinde önemli düzenlemeler yapılmıştır. Subay ve kurmay subay yetiştiren okullarda önemli değişiklikler, sınır taburlarının kurulması kararı, Aşiret Süvari Alayları'nın yeniden düzenlenmesi gibi önemli kararlar alınmıştır. Balkan devletleriyle çıkabilecek muhtemel bir harp için savaş planı hazırlıkları ile donanmanın yenilenmesi ve güçlendirilmesi, Trablusgarp'ta bulunan mevcut ordunun güçlendirilmesi ve yerli halktan oluşacak yeni bir ordunun kurulması, Edirne, Kırklareli, Yanya ve İşkodra istihkâmlarının güçlendirilmesi Şura'da alınan önemli kararlardandır.²⁶⁵ Yine bu dönemde İstanbul civarından başlayarak sınırlara doğru 1/100.000 ve doğu sınırından geriye doğru olmak üzere 1/200.000 ölçekli keşif haritaları yapılmıştır.²⁶⁶ 7 Ocak

²⁶²Düstur, Tertib-i Sani, C. I, s. 660-661; *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 128.

²⁶³Düstur, Tertib-i Sani, C. I, No: 138, s.662; *TV*, 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911), No: 756.

²⁶⁴M. Naim **Turfan**, *Jön Türklerin Yükselişi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2005, s. 203; *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 129.

²⁶⁵Ölmez, s. 52.

²⁶⁶Ayışığı, s. 23.

1914’de Enver Paşa tarafından kaldırılan Askerî Şûra, ancak 2 Ağustos 1919 tarihinde yeniden kurulabilmiştir.²⁶⁷

Osmanlı Kara Kuvvetleri’nde Askerî Şûra’nın ifa ettiği görevleri Bahriye’de ifa etmek üzere Şura-yı Âli Bahriye teşkilatı kurulmuştur. Şûra-yı Bahriye Nezaret’ten havale edilecek kanun, nizamât ve bahriye teşkilat layihalarını, inşası icap eden fabrika, tersane ve mektep gibi müesseselerin planlarını veya tekliflerini hazırlar. Maliyeti bin lirayı geçen tamirat, tadilat planları ile keşiflerini ve dairelerce lüzumuna binaen talep edilen silah, cephane ve mühimmatın cins ve miktarını tespit ve temin eder. Donanma kumandanı ile bi’l-cümle komodorların nasb ve tayini konusunda yetkili kılınmıştır. Şura-yı Âli Bahriye Nezaret’ten havale edilen mühim ve olağanüstü durumları tetkik ederek bu konulardaki görüşünü bildirir.²⁶⁸

Şûra, nezaret dairelerince hazırlanan gelecek yıla ait bütçeyi Maliye Nezareti’ne göndermeden önce tetkik eder. İçinde bulunulan yıla ait bütçenin harcanmasını kontrol ettikten sonra bu hususta gerekli izahatı Nezaret’e vermekle yükümlüdür. Şûra en az on beş günde bir Bahriye Müsteşarı’nın başkanlığında toplanarak, icap eden hesapları yapar. Bu toplantılara bahriye daire reisleri görüşleri alınmak üzere davet edilebilir. Müsteşarın nezaretinde yapılan toplantılara mesarefat reisi, birinci, ikinci ve altıncı daire reisleri ile donanmanın İstanbul’da bulunduğu zamanlarda Donanma Kumandanı veya komodoru katılır. Lüzum gördüğü hallerde Bahriye Nazırı kendi başkanlığında Şura’yı toplayabilir. 22 Eylül 1912 tarihinde Sultan Mehmet Reşat’ın iradesinden çıkan kararnamenin icrasına Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa memur edilmiştir.²⁶⁹

1.5.3.Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nin Yapılandırılması

Erkân-ı Harp (kurmay) tabiri ilk önceleri ordunun harple ilgili faaliyetlerini hazırlayıp, icra eden ve fennî işleri yapmakla görevli devlet adamları ve askerler için kullanılıyordu. Harbiye eğitiminde başarılı olanlar arasından seçilenler Erkân-ı Harbiye eğitimi görürdü. Bu eğitimde başarılı olanlara Erkân-ı Harp unvanı verilirdi. Büyük askerî birimleri kumanda eden, general ve kumandanların fikirlerini aydınlatan, onların emirlerini uygulayan devlet adamları ve askerler heyetine Erkân-ı Harbiye Heyeti

²⁶⁷TV, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

²⁶⁸TV, 16 Eylül 1328 (29 Eylül 1912), No: 1241.

²⁶⁹Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, 1 Teşrinievvel 1327- 31 Teşrinievvel 1328, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1331, No: 245, s. 631-632; TV, 16 Eylül 1328, No: 1241.

denilirdi. Harbiye Nezareti'ne tabi olan Erkân-ı Harbiye Dairesi ordunun hazırlanması ve sevki ile askerin toplanması ve yükselme işlerini yürütme görevine sahipti.²⁷⁰

Erkân-ı Harbiye teşkilat olarak ilk defa 1860'da Serasker Müşir Nâmık Paşa tarafından seraskerliğe bağlı tek bir şube olarak kurulmuştur. İlk dönemlerinde bu şube sadece tahkimat ve ihtiyaçlara binaen bazı bölgelerin korunması ve haritaların çizilmesi yetkisine sahipti. Erkân-ı Harbiye'nin ciddi bir teşkilata kavuşması ise ancak 1880'de "*Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reis-i Umûmîsi'nin ve Erkân-ı Harbiyye Dâiresi'nin Vezâif-i Dâhiliyyesi Nizâm-nâmesi*" ile olmuştur. Bu düzenleme ile yedi şubeden teşekkül eden Erkân-ı Harbiye Dairesi, müstakil ve doğrudan doğruya başkumandana bağlı bir yapıya kavuşturulmuştur.²⁷¹ II. Meşrutiyet'in ilanına kadar da Harbiye Nezareti bünyesinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi adı altında bir daire olarak varlığını devam ettirmiştir. Meşrutiyet'e Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Müşir Ömer Rüştü Paşa başkanlığında ve yedi şubeden ibaret bir teşkilatla intikal etmiştir.²⁷²

Teşkilat yapısı ise şu şekilde oluşturulmuştur:

Makam-ı Vâlâ-yı Seraskerî (Serasker Müşir Mehmed Rıza Paşa), Makam-ı Seraskerî Dairesi ve bu daireye bağlı Birinci Şube, İkinci Şube (evrak kayıt işleri), Üçüncü Şube (mektup işleri) Üçüncü Şubeye bağlı Şifre ve Tercüme kalemli ile Daire-i Askerîye Müdüriyeti ve Tacil-i Evrak Komisyonu'ndan müteşekkildi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi (Müşir Ömer Rüştü Paşa Reis V.), Birinci Şube (Kuvve-i Umûmîye Kısmı), İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Şube'den oluşmuştu. Beşinci Şubeye tabi Fotoğraf, Resimhane ve Matbaa Kısmı ile Hususi Şube ve Evrak Odası mevcuttu. Ayrıca teşkilat yapısı Piyade, Süvari, Topçu, İstihkâm ve İnşaat, Sıhhiye, Muhakemat, Levazımat-ı Umûmîye, Muhasebat-ı Umûmîye Daireleri ile bu dairelere bağlı şube ve kalemlerden teşekkül ediyordu.²⁷³

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, ülke savunmasını güçlü temeller üzerine inşa etme düşüncesi, ordunun teşkilat ve yapısında köklü düzenlemeler yapma anlayışını ortaya çıkarmıştır. Harbiye Nezareti'ne tabi olan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından ordunun bütün yönleriyle düzeltilmesi ve geliştirilmesi amaçlanıyordu. Bu amaçla incelemeler yapılmaya, plan, kanun, yönetmelik ve tüzükler hazırlanmaya

²⁷⁰Mehmet Zeki **Pakalın**, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 544-545.

²⁷¹M. Mazlum **İskora**, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkân-ı Harbiyye) Tarihçesi*, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944, s. 10-13.

²⁷²*Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 130.

²⁷³*Salname-i Askerî*, 1324, s. 2-3.

başlanmıştır.²⁷⁴ 5 Ağustos 1908’de Sadrazamlığa atanan Kamil Paşa, orduda düzenleme ve kalkınmanın zaruretiye inanıyordu. Ancak mevcut Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Müşir Ömer Rüştü Paşa ile bunun mümkün olmayacağını düşündüğünden, 10 Ağustos 1908’de onu görevden almış, yerine düşünülen düzenlemeleri yapacağına inanılan Ferik Ahmet İzzet Paşa’yı (15 Ağustos 1908)’de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine getirmiştir.²⁷⁵

Türk Ordusu’nu Avrupa ordularında olduğu gibi çağın gereklerine uygun bir teşkilat yapısına kavuşturmak gibi kapsamlı ve ciddi bir projenin başına Ahmet İzzet Paşa’nın getirilmiş olması, doğru bir tercih olmuştur.²⁷⁶ Ancak Ahmet İzzet Paşa bu göreve geldikten sonra birçok güçlkle karşılaşmıştır. Öncelikle ihtiyaçlara cevap vermeyen Erkân-ı Harbiye Dairesi’ni günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde değiştirmek ve ıslah etmek istemiştir. Çünkü neredeyse yarım asırdır dairenin yaptığı işler kalem işlerinden ibaret kalmıştır. Ancak yerleşmiş olan bu anlamsız ve faydasız uygulamaları kaldırmak, askerlikle ilgisi sadece üzerindeki üniformadan ibaret olanların yerine işin ehillerini tayin etmek hiç de kolay olmamıştır.²⁷⁷

Bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Harbiye Nezareti’ne bağlı on daireden birini teşkil ediyordu. Ordunun barış ve seferî bi’l-cümle işlerini yürütmekle mükellef olan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Jandarma veya bir Muhakemat Dairesi derecesine indirilmiş durumdaydı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Harbiye işlerini gerçek bir nizama kavuşturmak istiyordu. Bunun için de Erkân-ı Harbiye’nin Harbiye Nezareti’nden ayrılması ve (Ali Paşa Konağı) denilen Mektep-i İdadi binasına naklini münasip görüyordu. Ordunun ıslahı hususunda örnek alınan Avrupa devletlerinde bilhassa da Almanya’da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Harbiye Nezareti’nin bir unsuru değil, bilakis ayrı ve başlı başına bir yapıya sahipti. Zaten müstakil olması icap eden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nin Harbiye Nezareti’yle yalnız birkaç ortak noktası vardı.²⁷⁸

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi’ni modern esaslara ve gereksinimlere göre yeniden teşkilatlandırmak isteyen Ahmet İzzet Paşa, hazırlamış olduğu teşkilat taslağını 10 Kasım 1908’de Harbiye Nazırı Müşir Ali Rıza Paşa’ya sunmuştur. Taslakta Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye’nin daire sayısını yediden beşe indirmeyi önermiştir. Bu öneri

²⁷⁴ *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, s. 92.

²⁷⁵ *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 130-131.

²⁷⁶ *Ayışığı*, s. 19.

²⁷⁷ *Ayışığı*, s. 21.

²⁷⁸ “Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi”, *Asker Dergisi*, S: I, 21 Ağustos 1324, İstanbul 1324, s. 316-317.

dönemin Sadrazamı Kamil Paşa tarafından da uygun bulunmuştur. Bu öneride yine eskiden olduğu gibi Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Harbiye Nezareti'ne bağlı bir daire olarak teşkil edilmiştir.

Şayet Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Harbiye Nezareti teşkilatı içinde kalacak olursa, ordunun gerçek manada geliştirilip, güçlendirilemeyeceği düşünülüyordu. Özellikle de Sultan II. Abdülhamit'in çevresinde bulunan kurmay heyeti, gelişmeler önünde engel olarak görülüyor ve lağvedilmesinin gerekliliğine inanılıyordu. Bu ancak 31 Mart Vakası (31 Mart 1325/13 Nisan 1909) olayı sonunda Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ile mümkün olmuştur. Bu kurmay heyetinin dağıtılması ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, kuruluş amacına uygun görevleri, geniş bir yetki ile uygulama şansı bulmuştur.²⁷⁹

1910 (1326) tarihli salnamede yer alan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ferik Ahmet İzzet Paşa tarafından oluşturulan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Teşkilatı şu şekilde teşekkül etmiştir:

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reis-i Sânisî.

Tahrirat Kalemî; haberleşme, kurmay subayların maaş ve şahsi işleri ile bazı genel işlerin ifası amacıyla sivil memur ve emir subaylarının yardımcılarında oluşur.

Birinci Şube; eğitim ve öğretim, harp tarihi ve manevralardan mesuldür.

İkinci Şube; yabancı devletlerin ordularına ait bilgilerin toplanması, yerli ve yabancı yayınların takibi ile toplanan bilgilerin değerlendirilmesi ile iştigal eder.

Üçüncü Şube; harp planlarının hazırlanması, seferberlik işleri, kuvvetlerin konuşlandırılması, jandarma teşkilatının düzenlenmesi, kale ve tren teşkilatlarından sorumludur.

Dördüncü Şube; harita ve topografya işleriyle görevlendirilmiştir.²⁸⁰

Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne geldiği andan itibaren Erkân-ı Harbiye subayı yetiştirme ve Harbiye Mektebi'nin (Harp Akademisi) Avrupa'daki muadilleri seviyesine ulaştırmak için ıslah çalışmasına başlamıştır. Ordunun teşkilat ve harp planlarının hazırlanması ile seferberlik halinde ordunun iâşe işlerinin düzenlenmesi, ordu dairelerinde alay ve tabur seviyelerinde kıtaların teşkili, subay talimgâhları ve büyük subay kurslarının düzenlenmesi ve Küçük Zabıt

²⁷⁹*Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 131; *Asker Dergisi*, S: I, s. 316-317.

²⁸⁰Emir, s. 39-40; *Salname-i Umûmî*, 1326, s. 206.

Mektepleri'nin açılması, İhtiyat Zabitanı heyetinin teşekkülü ile İhtiyat Zabitanı Mektebi'nin açılması gibi faaliyetlere girişmiştir.²⁸¹

Ahmet İzzet Paşa'nın çalışmaları sonucunda 19 Aralık 1910 tarihinde kabul edilen nizamname ile Erkân-ı Harbiye heyetinin düzenlenmesi ve ıslahına karar verilmiştir. Bu düzenlemede ihtiyaca binaen Erkân-ı Harbiye'ye ayrılan subayların kendi sınıflarıyla irtibatlarının devam etmesi uygun görülmüştür. Erkân-ı Harbiye subayı sıfatını Erkân-ı Harbiye hizmetinde bulundukları süre içinde taşımalarına karar verilmiştir. Erkân-ı Harbiye subayı yetiştirme hakkındaki yeni usul ve nizamnamenin kabulünden evvel mektepten Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı olarak mezun olanlar dahi, istihdam edilmek üzere kıtaata gittiklerinde, katıldıkları askerî sınıfın kayıt sayısına dâhil edilmektedir.²⁸²

Erkân-ı Harbiye subayları ile kıtaatta bulunan Erkân-ı Harbiye tahsili görmüş bütün subayların ilmî yönden geliştirilmelerine hizmet etmek ve bu hususta gelişip, gelişmediklerini anlamak için Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından Harbiye uygulaması yaptırılmasına karar verilmiştir. Subayların Harbiye uygulaması sonuçları, memuriyetteki gayret ve başarısı, hal hareket ve ahlaki hakkındaki görülen gelişmeler, sorumlular tarafından kayıt ve tescil olunması uygun bulunmuştur.²⁸³ Erkân-ı Harbiye tarafından ihtiyaç görüldükçe kıtaatta bulunan Erkân-ı Harbiye tahsili görmüş subaylardan ihtiyaç duyulduğu kadar subay yeniden celp edilebilir.²⁸⁴

Önemli çalışmalar içerisinde bulunan Ahmet İzzet Paşa, bazı konularda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştür. Kendisi açısından Ahmet İzzet Paşa'yı tehlikeli görmeye başlayan Harbiye Nazırı, onu İstanbul'dan uzaklaştırma düşüncesi içine girmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Yemen İsyanı, Mahmut Şevket Paşa'ya planını uygulama fırsatı vermiştir. Vekiller toplantısında Mahmut Şevket Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın daha önce bu bölgede bulunması nedeniyle bölgeyi ve bölge halkını tanıdığını ifade ederek, gönderilecek kuvvetin başında bulunması halinde isyanı bastırabileceğini söylemiştir.²⁸⁵ Bunun üzerine vekiller heyeti, 1911 (1326) tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti de uhdesinde olmak üzere Ahmet İzzet Paşa'yı Yemen'deki isyanı bastırmak üzere "Yemen Kuvva-yı Umûmîye Kumandanlığı"na tayin etmiştir. Paşa, 8 Şubat'ta beraberinde nizamiye ve redif olarak

²⁸¹ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 23 Mayıs 1928, No: 3453.

²⁸² *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No:12, s. 18.

²⁸³ *TV*, 13 Kanunievvel 1326 (26 Aralık 1910), No: 705.

²⁸⁴ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No:12, s.18; *TV*, 13 Kanunievvel 1326 (26 Aralık 1910), No: 705.

²⁸⁵ *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 132.

kırk tabur piyade, on cebel, bir hafif obüs bataryası, on bölük makineli tüfek ve güzide bir Erkân-ı Harbiye Heyeti²⁸⁶ ile İstanbul'dan hareket etmiştir.²⁸⁷

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'de bulunması ve İstanbul'a dönüş tarihinin de belli olmaması nedeniyle, bu mevkiinin açık olmasının münasip ve uygun olmadığını ifade ediyordu. Mahmut Şevket Paşa, 2. Ordu Müfettişi Ferik Hadi Paşa'yı ehliyetini de işaret ederek, 11 Mart 1912 (27 Şubat 1327) tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne vekâleten atamıştır.²⁸⁸ Bu atamalara dair padişah iradesi 12 Mart 1912 (28 Şubat 1327) tarihinde alınarak yürürlüğe girmiştir.²⁸⁹

II. Meşrutiyet döneminin ilk Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi olan Ahmet İzzet Paşa, bir taraftan ordunun savaş ve barış teşkilatı konusunda vatan savunması meselesini düzenlemek için çalışıyor bir taraftan da yetersiz olan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatına bir nizam verme çabası içinde bulunuyordu. Eksikliği hissedilen konulardan biri de harp tarihi yazmakla mükellef bir şubenin olmamasıydı. Bu amaca hizmet edecek ayrı bir şubenin kurulması düşünülüyordu. Ayriyeten karadan ve denizden güçlü devletlerce kuşatılmış bulunan Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumu da göz önüne alınınca, güçlü bir istihbarat teşkilatına sahip olması zarureti ortaya çıkıyordu. Hayati öneme sahip bu işlerin sadece bir şubeye sıkıştırılması uygun görülüyordu. En azından biri Batı diğeri Doğu devletleriyle ilgilenmek üzere istihbarat teşkilatının iki şube şeklinde kurulması düşünülüyordu. İki şube olarak kurulması düşünülen istihbarat teşkilatının şubeler arasında koordinasyonun sağlanmasının gerekli olduğuna inanılıyordu.²⁹⁰

1912 Salnamesi'nde görüldüğü üzere İhtiyaçlar dikkate alınarak Balkan Harbi'nin başlamasından önce, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nde yapılan yeni

²⁸⁶ Ahmet İzzet Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Heyetinde şu isimler yer almıştır: Miralay Ahmet Hamdi, Miralay Avni, Binbaşı Asım, Binbaşı Ali Fuad, Kolağası Kadri, İsmet ve Alâeddin, Yüzbaşı Saffet Beyler yer almıştır. Mümtaz kolağası olup Erkân-ı harbiye hizmetine tayin edilen Aziz Bey de bulunacaktı. Karargâh Mülhak zabıtları Yüzbaşı Bekir ve Mülazım Reşit ve Fuad efendiler olacaktır. *Tanin*, 5 Şubat 1326 (18 Şubat 1911), No: 884.

²⁸⁷ Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam Gazetesi*, 13 Mayıs 1928, No: 3443; *Tanin*, 5 Şubat 1326 (18 Şubat 1911), No: 884.

²⁸⁸ 1. Kolordu Kumandanı Zeki Paşa'yı da Hadi Paşa'nın yerine 2. Ordu Müfettişliğine vekâleten tayin etmişti. *BOA, İH*, D: 108, V: 37, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi, 27 Şubat 1327 (11 Mart 1912).

²⁸⁹ *BOA, İH*, D: 108, V: 37, İrade-i Seniyye, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi, No: 3130, 28 Şubat 1327 (12 Mart 1912).

²⁹⁰ Emir, s. 40; *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 134.

düzenleme ile Erkân-ı Harbiye Dairesi yedi şubeye ayrılmıştır.²⁹¹ Yeni teşkilatlanma çalışmalarının yapıldığı sırada, Balkan Savaşı seferberlik emrinin verilmesi üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın karargâhını oluşturmuştur.²⁹²

Savaşın başladığı sırada Yemen'de bulunan Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul'a döndüğü günlerde, Birinci Balkan Harbi kaybedilmiş ve mütareke devresine girilmişti. Bu tarihte Başkumandanlık Vekâleti'ne getirilen Ahmet İzzet Paşa, derhal harekete geçerek birliklerin iâşe durumlarını iyileştirmiş ve yapılan düzenlemeler ile birlikler işe yarar hale getirilmiştir. İzzet Paşa'nın bu gayretleri sayesinde Kırklareli ve Edirne yeniden ülke sınırları içine katılmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın suikast neticesinde ölümü üzerine Sadaret makamına getirilen Sait Halim Paşa, Başkumandan Vekilliği de uhdesinde kalmak üzere Harbiye Nezareti'ne Ahmet İzzet Paşa'yı atamıştır. Balkan Harbi sonunda Birinci Ferikliğe terfi eden İzzet Paşa'ya, kaydı hayat şartıyla “Yaver-i Ekrem”lik rütbesi ile birinci dereceden Osmanî Nişanı verilmiştir.²⁹³ Ancak İttihatçılarla aralarında çıkan anlaşmazlık sonucunda Ahmet İzzet Paşa, Harbiye Nezareti'nden istifa etmiştir.²⁹⁴

Ahmet İzzet Paşa'nın istifasından sonra Enver Paşa, Harbiye Nezareti²⁹⁵ ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirilmiştir. Enver Paşa'nın bu göreve geldiğine dair ilk resmi bilgi “Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Mirliya Enver Paşa'ya Birinci Rütbe Mecidî Nişanı ita olunmuştur” 18 Ocak 1914 tarihli irade-i seniyyenin 20 Ocak 1914 tarihli Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde yayınlanması ile ortaya çıkmıştır.²⁹⁶ Enver Paşa Nezarete geldikten sonra Alman ıslah heyetinde bulunan subayların da tavsiyelerine uyarak, Harbiye Nezareti ile birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatında Alman sistemini örnek alarak önemli değişiklikler yapmıştır. Harbiye Nezareti'nde Harbiye, Ordu, Levazım, Maliye, Özlük İşleri vb daireler kurulmuştur.²⁹⁷ Bu dairelerin kuruluşu ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye asker alma, seferberlik, kanun ve nizamlar, küçük eğitim öğretim gibi işlerin Harbiye Nezareti'ne devredilmesi ile önemli bir yükten kurtulmuş oldu. Bundan sonra Erkân-ı

²⁹¹ *Salname-i Umûmî*, 1327, s. 241-242.

²⁹² *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 134.

²⁹³ *Ayışığı*, s. 101-103.

²⁹⁴ *Ayışığı*, s. 112.

²⁹⁵ Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gelişi hakkındaki gelişmeler hususunda geniş bilgi için bkz: Yusuf Hikmet **Bayur**, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 4. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 316-321.

²⁹⁶ *TV*, 7 Kanunısani 1329 (20 Ocak 1914), No: 1704.

²⁹⁷ *ATASE*, *BDH*, K: 1666, D: 11A, F: 001, F002.

Harbiye-i Umûmîye Riyaseti üzerindeki yükler azaldığından kendi işlerine daha fazla yoğunlaşmaya ve daha ciddi çalışmalar yapma fırsatı bulmuştur.²⁹⁸

1914 Askerî Salnamesi'nde yer alan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatında Merkez Şube, İdare Kısmı, Evrak Kısmı, Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü şubeler ile Hat Komiserlikleri, Ateşemiliterlikler (Sofya, Belgrat) ve Harita Şubesi bulunmaktadır.²⁹⁹ Yapılan değişikliklerle teşekkül eden teşkilat yapısı, 1. Dünya Savaşı seferberliğine kadar mevcut durumunu muhafaza etmiştir. Seferberlik ilanından sonra Alman ıslah heyetinin tavsiyeleri doğrultusunda Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatı savaşın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmiştir.³⁰⁰

Seferberliğin ilanını müteakip Karargâh-ı Umûmî oluşturulmuştur. Başkumandan Vekilliği'ne Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın getirildiği Karargâh-ı Umûmî teşkilatında, Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne Bronzart von Schellendorf getirilmiştir.³⁰¹ 2 Ağustos 1914'de Başkumandanlık Karargâhı bazı değişiklikler yapılarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'den kurulmuştur. Erkân-ı Harbiye Birinci Başkan Yardımcılığı'na Bronzart von Schellendorf (aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reis Vekili), İkinci Başkan Yardımcılığı'na Kurmay Yarbay Hafız Hakkı getirilmiştir. Başlangıçta yedi şubeden oluşan Başkumandanlık Karargâhı, yeni kurulan şubelerle şube sayısı on üçe çıkartılmıştır.³⁰²

Savaş süresince varlığını muhafaza eden Karargâh-ı Umûmî 01.07.1918 (1334) tarih ve 11/27/355 sayılı kararla lağvedilmiştir. Padişah tarafından Karargâh-ı Umûmî yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatının kurulması irade buyrulmuştur. Sultan Vahdettin Osmanlı Orduları Başkumandanlığı'nı uhdesine alarak Başkumandanlık Vekâleti unvanını da kaldırmıştır. Bu tarihten sonra yeniden teşkilatlandırılan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, yedi şubeden teşekkül etmiştir. Birinci Şube (Harekât), İkinci Şube (İstihbarat), Üçüncü Şube (Şimendifer), Dördüncü Şube (Talim ve Terbiye), Beşinci Şube (Harp Tarihi), Altıncı Şube (Muamelatı Zatiye), Yedinci Şube (Evrak Müdürlüğü) den oluşmuştur.³⁰³

²⁹⁸Emir, s. 59.

²⁹⁹Salname-i Askerî, 1330, s. 12-14; Emir, s. 59.

³⁰⁰Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 6. Kısım, s. 135.

³⁰¹ATASE, BDH, K: 1666, D: 11A, F: 002.

³⁰²Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. I, (Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, s. 169.

³⁰³ATASE, Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı Defteri (1334-1335), Dolap No: 110-143, Göz No: 9-2, A-1/65, D: 450, F-1, 30-32.

Âyân Meclisi üyesi Birinci Ferik Ahmet İzzet Paşa, 14 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa'nın da tavsiyeleri doğrultusunda Sultan Vahdettin tarafından Müşir rütbesi ile Sadrazamlığa tayin edilmiştir. Harbiye Nazırlığı ve Erkân-ı Harbiye Reisliği görevini de üzerine alan İzzet Paşa,³⁰⁴ daha önce çeşitli cephelerde birlikte çalıştığı ve yetenekli bulduğu subayları etrafında toplayarak güçlü bir kadro oluşturmaya başlamıştır. İzzet Paşa, ilk olarak Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na 3. Kolordu Kumandanı Erkân-ı Harbiye Miralayı İsmet Bey'i 24 Ekim 1918 (24 Teşrinievvel 1334) tarihinde tayin etmiştir.³⁰⁵ Sonra da 3 Kasım 1918 (3 Teşrinisani 1334)'de 8. Ordu Kumandanı Ferik Cevat Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmî Riyaseti'ne getirilmiştir.³⁰⁶ Ancak Cevat Paşa bu görevinde uzun süre kalamaz, 24.12.1918 tarihinde görevi Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'ya bırakır. Kısa bir süre sonra 14.05.1919'da yeniden Cevat Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirilir. 02.08.1919'da tekrar görevden alınan Cevat Paşa, son defa 09.10.1919 tarihinde getirildiği Erkân-ı Harbiye Reisliği'ni 16.02.1920 tarihine kadar yürütmüştür.³⁰⁷

1.6. Asker Alma İşlerinin Yapılandırılması

Askere alma işlerinin de, ordu teşkilatı ve askerî eğitim sistemi gibi Avrupa normlarına uygun bir hale getirilmesi isteniyordu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması asker alma sisteminin yeniden ele alınarak düzenlenmesinin yolunu açtı. Fakat Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından hemen sonra, 1828-1829 yılında Osmanlı-Rus Harbi'nin çıkması, asker alma sistemi üzerine çalışma yapma fırsatı vermedi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından 1846 yılında kabul edilen Kur'a Kanunu'na kadar geçen sürede, asker alma işleri devşirme usulüyle yapıldı.³⁰⁸ Bu gecikmenin bir başka sebebi de, nüfus sayımı yapılmadığından asker kaynağının tam olarak bilinmemesiydi. Asker kaynaklarını tespit yönelik ilk nüfus sayımı ancak 1831 yılında yapılabildi.³⁰⁹

Daha sonraki yıllarda zorunlu askerlik hizmetine dair tartışmalar devam etti. 1836'da askerlik işlerinin müzakeresi ve orduyla ilgili meselelerin karara bağlanacağı

³⁰⁴Fethi **Okyar**, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz. Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 38-44.

³⁰⁵TV, 26 Teşrinievvel 1334 (26 Aralık 1918), No: 3377.

³⁰⁶TV, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), No:3386.

³⁰⁷*Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 81.

³⁰⁸*Osmanlıdan Günümüze Bedelli Askerlik*, (Proje Yöneticisi: M. Kemal Savcı), Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. V-1.

³⁰⁹Lewis, s. 91.

son mercii olarak “Darı Şurayı Askeri” adıyla bir meclis kuruldu.³¹⁰ Asker alma meselleri Dâr-ı Şûra-yı Askerî’de ele alındı. Şura’da yapılan değerlendirmeler sonunda 1838 yılı itibarıyla askerlik hizmeti süresinin beş yıl olması teklif edildi.³¹¹

Askere alımla ilgili köklü değişiklikler Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra başladı. Ferman’da askerlik, devletin bekası ve ilerlemesi için vazgeçilmez bir husus olarak ifade ediliyor ve bütün Osmanlı tebaası için yerine getirilmesi gereken bir vatandaşlık borcu olarak değerlendiriliyordu.³¹²

Ferman’da ifade edilen bu değerlendirme, Osmanlılık temeli üzerine bina edilen vatandaşlık ilkesinin bir ifadesiydi ki Müslim ve gayrimüslim bütün tebaayı kapsayacak şekilde düzenleme yapılması düşüncesi ortaya çıkıyordu. Bu düşünce Osmanlı Devleti açısından bir ilkti. Çünkü ilk defa tebaa için haklar ve görevler tespit ediliyor, tebaanın görevleri arasına askerlik hizmeti de giriyordu.³¹³ Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda askerlik hizmet süresi hakkında; “...her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak neferât-ı askeriye için bazı usul-i hasene ve dört veya beş sene müddet istihdam zımnında dahi bir tarik-i münavebe vaz ve tesis olunması icabı haldendir” denilerek sürenin dört ya da beş yıllı sınırlı olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.³¹⁴

Tanzimat’ın getirdiği ilkeler doğrultusunda mevcut askere alma sisteminde yapılması düşünülen düzenlemeler “Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî”de³¹⁵ kararlaştırıldı ve Padişahın onayından sonra 6 Eylül 1843’de “Tensîkat-ı Celîle-i Askeriye Kanûnu” ismiyle ilan edildi. Yayınlanan kanununla nizamiyede askerlik süresi 5 yıl olarak belirlendi. Her yıl Mart ayının birinci günü her orduda nizamiye askerlerinin beşte biri yenilenecektir. 5 yıllık nizamiye hizmetini tamamlayanlar 7 yıl redif sınıfında hizmetle mükellef kılındı. Nizamiyede 5 yılını dolduran askerlerin isimlerinin bulunduğu cetveller hazırlanacak, cetvelde isimleri bulunan askerler yenileri geldikçe terhis edilecektir. Askere almada “kur’a usulü” uygulamasına geçilmesi kabul edildi.³¹⁶

³¹⁰Kurulan bu meclis için “Bâb-ı Seraskeri” denilen Harbiye Nezareti’nde bir daire tahsis edildi. Bu meclisin üyeleri en yüksek rütbeli askerlerden oluşuyordu. Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1957, s.24.

³¹¹*Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, (Derleyen: E. Jan Zürcher), (Çev. M. Tanju Akad), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 90.

³¹²Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 178-179.

³¹³*Osmanlıdan Günümüze Bedelli Askerlik*, s. 2.

³¹⁴Necati Tacan, “Tanzimat ve Ordu”, *Tanzimat*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 199, s.132.

³¹⁵Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Sultan II. Mahmut döneminde 24 Mart 1838’de danışma meclisi olarak kuruldu. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat’ın Ön Hazırlıkları Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin Kuruluşu 1838-1840”, *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s.129.

³¹⁶Redif sınıfına ayrılanlar her sene bir ay bağlı oldukları kaza merkezlerinde eğitime alınacaktır. Silâh altına alınacak askerler, askerlik yaşına gelenler arasından kur’a ile belirlenecektir. Subayların

1843 tarihli “Tensikat-ı Celile-i Askeriye Kanûnu” kabul edilip yayınlanmasına rağmen askere almada kur’a uygulaması hayata geçirilemedi. Uygulama 1831 yılında yapılan nüfus sayımına dayandırıldığından askere alınması gerekenler tam olarak tespit edilemedi. Ayrıca kura usulünün nasıl uygulanacağını ayrıntıları ile belirlenmemiş olmasından dolayı uygulanamadı. Bu nedenle de 1844’de kura çekimi yapılmadan silâh altında bulunan askerlerin beşte biri terhis edildi ve terhis edilenlerin yerlerine de redifler alındı.³¹⁷ 1844’de uygulamada ortaya çıkan sıkıntılar dikkate alınarak askere alma da kesin kurallar oluşturmak amacıyla “Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî” de konu yeniden ele alındı. Üzerinde yeni düzenlemeler yapılarak hazırlanan taslak, Padişah’ın da iradesine sunuldu. Sultan Abdülmecid’in onayından sonra hazırlanan taslak 1846 yılında kanunlaştı. Böylece 1846 yılında Osmanlı Devleti’nin ilk Kur’a Kanunu ortaya çıkmış oldu.³¹⁸

Askere alım sistemini büyük oranda değiştiren 1846 Kur’a Kanunu’nun Osmanlı Devleti’nin tamamında uygulanması ancak 1862 yılına kadar devam eden bir süreç almıştır. 1846 Kanunu 20 yaşına girmiş olan her Müslüman erkeğin o yıl kuraya katılmasını zorunlu kılıyordu. O yıl kendine kura isabet etmeyenlerin ise sonraki yıl yeniden kuraya katılması gerekiyordu. 25 yaşını doldurmuş olan askerlik yükümlüleri redif sınıfına naklediliyordu. 7 yıl rediflik hizmeti ile yükümlü kılınıyorlardı.³¹⁹ Askeri yükümlülükler gayrimüslimler içinde bir görev haline gelmişti. 1847 yılında çok az sayıda gayrimüslim denizci olarak askere alındı. 1856 yılında Islahat Fermanı’nın “Cizye”yi kaldırılmasıyla gayrimüslimlerde kura uygulamasına dâhil edildi. Ancak gayrimüslimlerin askerlik yapmak istememesi “Bedel-i Askerî” uygulamasını gündeme getirdi. Genellikle gayrimüslim tebaanın tercihi vergi ödeyerek askerlikten muaf olmak oldu.³²⁰ Islahat Fermanı ile eşitliği sağlamak için Müslümanlara da bedel ödeyerek

uhdelerinde mülki memuriyetler bulunmayacaktır. **Engelhardt**, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşat), *Kaknüs Yayınları*, İstanbul 1999, s.75-76; Ziya Şakir, s.29.

³¹⁷Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839–1914)*, Genkur. ATASE Yayınları, Ankara 1994, s.11.

³¹⁸Musa **Çadircı**, “Osmanlı İmparatorluğunda Asker Almada Kur’a Usulüne Geçilmesi”, *Askerî Tarih Bülteni*, Şubat 1935, S. 18, s. 62; Faruk **Aydın**, *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839–1914)*, Genelkurmay. ATASE Arşivi Yayınları, Ankara 1994, s. 11.

³¹⁹*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 146.

³²⁰Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 250-252; *Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik* s. 99-100; Erik Jan **Zürcher**, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 93.

askerlikten muafiyet hakkı tanındı. Ancak Müslümanlar için belirlenen bedel miktarı oldukça yüksekti.³²¹

9 Şubat 1869'da Serasker olan Hüseyin Avni Paşa askerlik hizmeti ile ilgili çalışmaya başladı. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın 1869 yılında askerlik hizmetinin düzenlenmesine dair yaptığı çalışmalar 8 Mart 1870 tarihinde "Tensikat-ı Cedide-i Askeriye'ye Tefvikan Tanzim Olunan Kur'a Kanunname-i Hümayunu" adıyla yayınlanarak yürürlüğe girdi. Yeni Kur'a Kanunu 1846 tarihli Kur'a Kanunu'nun güncellenmiş, genişletilmiş ve ihtiyaçlara cevap verebilecek bir duruma getirilmiş haliydi.³²²

1870 tarihli Kur'a Kanunu gereğince askere alınacaklar, kur'a veya gönüllü usulüyle kabul edilecektir. Askerlik çağına girme yaşı yirmi yaş dahil olmak üzere yirmi beş yaşına kadardı. Kuralar redif taburlarında ve bu taburlarda bulunan binbaşı, kolağası veya tabur kâtiplerinden birinin huzurunda çekilecekti. Yapılan bu yeni düzenleme ile askerlik süresi on iki yıldan yirmi yıla çıkıyordu. Böylece yirmi-kırk yaş arası Müslüman erkekler askerlik mükellefiyeti altına alınıyordu. Yirmi yıllık askerlik hizmet süresinin altı yılı nizamiye, altı yılı redif, sekiz yılı müstahfız idi. Süvari ve topçu sınıflarındaki uygulamada ise beş yıl muvazzaf, bir yıl ihtiyat, altı yıl redif oluyordu. Altı yıl olarak kabul edilen rediflik hizmeti ikiye ayrıldı. İlk üç yıl birinci, ikinci üç yıl ise ikinci rediflik olarak tanzim edildi. 1870 tarihli Nizamnameye göre altı yıllık rediflik süresini tamamlayanların sekiz yıl müstahfız yükümlülüğü vardı.³²³

1870 Kura' Kanunu ile Müslüman erkeklere askerlik zorunlu kılınırken İstanbul, Girit, Arnavutluk, Anadolu'nun bazı kesimleri ve Suriye'nin bir kısmı askerlikten muaf tutuluyordu.³²⁴ Osmanlı ülkesi asker alma yönünden altı ordu dairesine taksim ediliyor, her redif tabur dairesi, aynı zamanda bir kur'a dairesi olarak kabul ediliyordu. Ayrıca düzenleme kendisini askerlik yapamayacak duruma getirenlerin, mazeret ve sağlık durumuna bakılmaksızın askere alınmaları şartını getiriyordu.³²⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra alınan dersler orduda asker alma konusunda yeni bir yapılanmayı zorunlu kılmıştır. 1870'den beri yürürlükte olan Kur'a

³²¹Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, C. I, (Çev. Osman Akınhay), Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, s. 112.

³²²*Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik*, s. 92; Aydın, 25-26.

³²³*Düstur-ı Askerî*, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 12 Teşrinisâni 1286, s. 7-53; Ziya Şakir, s.32.

³²⁴Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara 1956, s. 187-188.

³²⁵Aydın, s. 25-27.

Kanunu'ndaki zorlukları ortadan kaldırmak ve daha verimli bir asker alma teşkilatı oluşturmak zarureti vardı.³²⁶ Bir taraftan asker mevcudunu artırmak, bir taraftan da bütün savaş yükünü çeken Türk nüfusunu koruyabilmek için askerlik mükellefiyetinin bütün tebaaya yaygınlaştırılması düşünülüyordu. Bu aynı zamanda Tanzimat'ın getirdiği eşitlik anlayışını askerlik konusunda da hayata geçirmenin bir tezahürü olarak düşünülmüş, ancak uygulanması mümkün olmamıştır.³²⁷

Askerlik hizmeti hususunda en önemli değişiklik Sultan II. Abdülhamit döneminde 25 Kasım 1886 tarihinde kabul edilen “Âsâkir-i Nizamiye-i Şahane'nin Ahzine Dair Kanunname-i Hümayun” ile yapıldı. Kanunname 1870 Kur'a Kanunu'ndaki bazı aksaklıkları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu düzenleme askerlik çağına gelenlerden beş yıl üst üste adına kur'a isabet etmeyenlerin nizamiyeden çıkartılarak, redife kaydedilmeleri usulünü kaldırıyordu. Ayrıca nizamiye hizmetinde uygulanan bedel-i şahsî uygulamasına son veriliyordu. Ancak, rediflik hizmetinde bedel-i şahsi uygulamasının bazı şartlar dâhilinde devamı öngörülüyordu. Kanunname askerlik süresinde herhangi bir değişiklik yapmıyordu. Ancak bahriye sınıfında armacılık, topçuluk, tüfekçilik, ateşçilik ve deniz sanayinde askerlik görevini ifa edenler için muvazzaflık 8 yıl, rediflik ise 4 yıl olmak üzere 12 yıllık bir hizmet süresi kabul ediliyordu. Asker alma işlemlerinin yürütülmesi yönünde de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı ülkesi altı ordu dairesine ayrılmış, ordu dairesi fırka dairesine, fırka dairesi iki tugay dairesine taksim edilmiştir. Tugay ise iki alaya, her alay dört tabura, her tabur da dört bölük dairesine bölünmüştür.³²⁸ Her tugay bölgesinde bir ahz-ı asker kalemi, her tabur bölgesinde de bir ahz-ı asker şubesi kurularak, askerlikle ilgili işlerin düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca kanun, yoklama ve kura işlemleri, kimlerin askerlikten muaf olacağı, gönüllü askerlik, bedel-i nakdi ve bedel-i askerî uygulamasından kimlerin yararlanabileceği ile miktarının ne olacağı hususlarını da ortaya koymuştur.³²⁹

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra askere alım konusu tekrar gündeme gelmiş ve 1908 yılında yeni bir asker alma kanunu hazırlanmıştır. Fakat hazırlanan bu kanunname

³²⁶ *Asakir-i Nizamiye-i Şahane'nin Surret-i Ahzine Mübeyyin Kanunname-i Hümayun 1302 (1886)*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1327, s.51.

³²⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 361-362.

³²⁸ *Düstur*, Birinci Tertip, C. V, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, s. 656-694; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 153.

³²⁹ Sıddık Sami **Onar**, “Bedel-i Nakdi” ve “Bedel-i Askerî”, İ.A., MEB Yayınları, C. II, İstanbul 1979, s. 439-440; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 5. Kısım, s. 152-154.

ancak 1914 yılında yürürlüğe konulabilmiştir. Bundan dolayı Balkan Harbi'ne bazı kısımları hariç, eski asker alma kanunu ile girilmiştir.³³⁰ 1908'de hazırlanan Ahz-ı Asker Kanunu ile Müslim-Gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası askerlik mükellefiyetine tabi tutulmuştur. 20 yaşını dolduran her erkek ferdin takip eden yılın Mart ayının ilk gününden itibaren, askerlik hizmetiyle mükellefiyetinin başlayacağına karar verilmiştir. Söz konusu kanunla, kara ordusunda yükümlülük süresi 25 yıla çıkartılmıştır. Bu sürenin ilk 3 yılı muvazzaflık hizmeti, muvazzaflık sonrası 6 yıl ihtiyat hizmeti olarak öngörülmüştür. İhtiyat hizmetinden sonra 9 yıl redif hizmeti ve son 7 yıl ise müstahfız hizmet süresi olarak benimsenmiştir. Bahriye sınıfı için toplam askerlik hizmet süresi 20 yıl olarak kabul edilmiştir. Bu sürenin ilk 5 yılı muvazzaflık, sonraki 10 yılı ihtiyat ve son 5 yılı da redif hizmet süresi olarak öngörülmüştür. Bahriye sınıfları için müstahfızlık düşünülmemiştir.³³¹ Hazırlanan bu kanun ile ihtiyat, redif ve müstahfız birlikleriyle kurulması öngörülen ordunun savaş hali ihtiyacının karşılanacağı düşünülmüştür.³³²

1908 kanununda asker alma işlemleri hakkında da düzenlemeler yapılmıştır. Kanun her redif taburunu, bir asker alma dairesi olarak kabul ediyordu. Her sene askerlik mükellefiyeti yaşına giren bi'l-cümle efradın iki kısma ayrılmasına karar verilmiştir. Muinliler³³³ birinci kısım fertler, muinsizler³³⁴ ve ikinci kısım fertler olarak tanım ve tasnif edilmiştir. Birinci kısım fertler kendi arasında birinci tertip ve ikinci tertip olarak ikiye ayrılıyordu.³³⁵

Bedel-i nakdi uygulaması da kanunla yeniden düzenlenmiştir. Bu uygulamadan yararlanmak isteyenlerin muvazzaflık hizmet süresinin her bir yılı için 17 adet Osmanlı altını bedel ödemesine karar verilmiştir. Kanun bedel-i nakdi verenleri bulundukları mahalle yakın bir muvazzaf piyade kıtaatında yalnız bir defaya mahsus olmak üzere üç

³³⁰ *Balkan Harbi*, C. I, s. 94.

³³¹ *MMZC*, C. IV, Dvr. 1, s. 169-170.

³³² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi, İdarî Faaliyetler ve Lojistik, C. X., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 101-102.

³³³ Muinli: annesine ya da evli ise karısına bakacak kimseleri olanlardır. Bunlar askerlik yaşı geldiğinde askere alınırlardı. Mehmet Zeki **Pakalın**, "Muinsiz", *Osmanlı Tarih Devimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 573.

³³⁴ Muinsiz: annesine, evli ise karısına bakacak kimsesi olmayanlardır. Bunlar askerlik yaşı geldiğinde askere alınmaz, ertesi seneye bırakılırdı. Pakalın, C. II, s. 573.

³³⁵ Birinci tertip olanlar ordunun ihtiyaç duyduğu efrat miktarı içinde yer alan numarayı çekenler olup, bunlar doğrudan doğruya nizamiye kuvvetlerini teşkil eder. Tertib-i Sani olanlar ise ihtiyaç miktarından sonraki numaraları çekenler olup, ihtiyaç halinde piyade kuvvetlerini takviye etmek, birinci tertiplerle ilgili bir eksiklik ortaya çıkması halinde onları takviye etmekle mükelleftir. Bunlar memleketleri civarında bulunan piyade tabularında altı ay eğitim aldıktan sonra terhis olarak hanelerinde yaşarlar. *MMZC*, C. IV, Dvr. 1, s. 170-171.

ay talime katılmaya mecbur tutuyordu. Ancak seferberlik halinde bulunan nizamiye kıtaatlarında bulunan efradın bedel-i nakdiden yararlanmasına izin verilmiyordu³³⁶

Balkan Harbi'nde yaşanan hezimet neticesinde birçok toprak parçasının elden çıkması, yeni bir asker alma kanunun çıkartılmasını zorunlu kılmıştır. Harpten sonra ordunun yeni bir teşkilata tabi tutulması ve ordunun büyümesi asker alma sisteminin yeniden ele alınarak düzenlenmesinde etkili olmuştur.³³⁷ Asker alma sistemine dair çalışmalarda göz önünde bulundurulmuş en önemli husus, Tanzimat Fermanı'ndan beri sağlanmaya çalışılan herkes için aynı mükellefiyetleri içeren adil ve eşit bir asker alma kanunun hazırlanmasıydı. Ancak, bu maksatla yapılan çalışmalar 1. Dünya Savaşı tehlikesi nedeniyle istenilen şekilde tamamlanamadan uygulamaya konulmak zorunda kalmıştır. 29 Nisan'da padişah iradesini alan “Mükellefiyet-i Askerîye Kanun-ı Muvakkati” 13 Mayıs 1914 (30 Nisan 1330) tarihinde Takvim-i Vekayii'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³³⁸

“Mükellefiyet-i Askerîye Kanun-ı Muvakkati” ile askerlik hizmeti yeniden düzenlenmiştir. Kanun Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes (erkekler) için (Osmanlı hanedan mensupları hariç), askerlik yükümlülüğünü getiriyordu. Kanunda nüfus sicil kaydı olan ve olmayan her ferdin 18 yaşını doldurduğu seneyi takip eden Mart ayı başı itibariyle askerlik mükellefiyetinin başlayacağı, 20 yaşını doldurduktan sonraki Mart ayının başında ise birliklerine katılarak fiilen silâh altına alınacakları ifade edilmiştir. Kanuna göre 19-20 yaşlarında bulunan mükellefler ancak bir harp halinde silâh altına alınabilir.³³⁹

Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu, zorunlu askerlik sürelerini de yeniden düzenlemiştir. Piyade ve nakliye sınıfında bulunanlar 20 yılı muvazzaf, 5 yılı müstahfız olmak üzere, toplam 25 yıl zorunlu askerlikle mükellef tutulmuştur. Çeşitli kara birliklerine ait sınıflarda bulunanlar ile jandarma için tamamı muvazzaf olmak üzere 20 yıl, bahriye sınıfı için 12 yıl muvazzaf ve 5 yıl kara kuvvetleri sınıfında müstahfız olmak üzere 17 yıl askerlik hizmeti mükellefiyeti getirilmiştir.³⁴⁰ Bu düzenlemede dikkat çeken önemli noktalardan biri de, redifliğin yer almamasıdır. Kanunla fiili silâh altı

³³⁶MMZC, C. IV, Dvr. 1, s. 170-185.

³³⁷*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 119.

³³⁸Osman Köksal, “Osmanlı Devleti'nde Asker Almada Son Durum 29 Nisan 1330 Tarihli Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu ve Başlıca Hükümleri”, *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1990, S. 29, s. 1-2; TV, 30 Nisan 1330 (13 Mayıs 1914), No: 1815, s. 18.

³³⁹TV, 30 Nisan 1330 (13 Mayıs 1914), No: 1815, s. 18.

³⁴⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 662.

süresi de yeniden tespit edilmiştir. Silâhâltında fiili askerlik müddeti piyade ve nakliye sınıfı için 2, kara kuvvetlerinde bulunan çeşitli sınıflar ile jandarma için 3, bahriyeye ait sınıflar için 5 yıl olarak belirlenmiştir. Muvazzaflık süreleri dışında kalan kısım ihtiyatlık süresi olarak niteleniyordu. Olağanüstü durumlarda silâhâltı müddeti, Harbiye Nezareti'nin teklifi, Meclis-i Vükela'nın onayı ve padişahın iradesinin alınması ile belirlenmektedir.³⁴¹

Her yıl Mart ayı başına kadar 20 yaşını doldurmuş olan mükellefler, Harbiye Nezareti tarafından Ekim ayı içinde kıtalarında bulunmak üzere, ordunun ihtiyacına göre tamamen veya kısmen silâhâltına alınır. Silâhâltı askerlik hizmetini tamamlayanlar veya bedel-i nakdi verenler ihtiyat sınıfına nakledilir. İhtiyat süvari alayları efradı askerlik yükümlülüklerini kendilerine ait özel nizamname mucibince ifa eder. Kanunla Osmanlı coğrafyası kolordu asker alma dairelerine, kolordu asker alma daireleri fırka asker alma dairelerine taksim edilmiştir. Fırka asker alma daireleri de asker alma şubelerine taksim edilerek, asker alma işleri teşkilatlandırılmıştır. Asker alma, ihtiyat ve müstahfız sınıflarına ait bütün muamelatın bu daire ve şubelerce icra edilmesine karar verilmiştir.³⁴² Her fırka dairesinde bir teftiş komisyonunun kurulması, bu komisyonların asker alma muamelatı ve asker alma meclislerinin kararına itiraz edenlerin şikâyetlerini tetkik ederek karara bağlaması uygun görülmüştür.³⁴³

Fiilen askere alınmayacak veya askerlikten çıkartılacak olanların nitelikleri de bu kanunda sayılmıştır. Bunlar, askerlik hizmetini yapmayacak derecede bedenen malul olanlar, ömür boyu sürgün cezası alanlar, ömür boyu kalebentlik cezasına çarptırılanlar ile beş seneden fazla kürek cezasına çarptırılanlar olarak tanımlanmıştır. Bir de muinsiz olduğunu ispat edenler askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur.³⁴⁴

Kanuna göre kısa dönem veya gönüllü askerlik yapmış olanlarla, izinli, ihtiyat ve müstahfız sınıfında bulunanlar talim, manevra, iç güvenliğinin temini, genel ve kısmi seferberlik gibi durumlarda ihtiyaca binaen silâhâltına alınabilir. Umumi ve kısmi seferberlik için yükümlülerin silâhâltına celbi padişah iradesi ile olur. Manevra ve talim Harbiye Nezareti'nin, iç güvenlik ile ilgili hususlar ise kolordu kumandanının emri

³⁴¹TV, 30 Nisan 1330 (13 Mayıs 1914), No: 1815, s. 19.

³⁴²Düstur, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 663.

³⁴³Düstur, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 677.

³⁴⁴TV, 30 Nisan 1330 (13 Mayıs 1914), No: 1815, s. 23; Düstur, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 674.

yürütülür. Harbiye Nezareti ve kolordu kumandanları emri ile yapılacak çağrılarda bu makamlar çağrışı yapmadan durumu padişaha arz etmek zorundadır.³⁴⁵

Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu'nda vergi karşılığında askerlikten muaf olma uygulaması da yer almıştır. Bu uygulamadan askerlik hizmetini fiilen yapamayacak derecede bedenlen malul olanlarla, otuz beş yaşını geçmelerine rağmen sürgün ve kalebentlik cezası bitmemiş olanlar yararlanmaktadır. Bununla birlikte uygulamadan beş seneden fazla kürek cezasına çarptırılanlar, kura numarasına göre ihtiyaç fazlası olarak kalıp, izinli veya geçici serbest bırakılanlar faydalanabilir. Ayrıca kanunlara itaatsizlik dışında kalan suçları işleyenlerden otuz beş yaşını geçmiş olmasına rağmen silâh altına alınamamış olanlar içinde uygulama geçerlidir.³⁴⁶ Kanunu'nda bedel-i nakdi uygulamasına da yer verilmiştir. Nakdi bedel, elli (yüzlük) Osmanlı altını olarak tespit edilirken, uygulamadan faydalanmak isteyenlerin altı aylık piyade hazırlık eğitimine katılmaları şart koşulmuştur. Bu uygulamadan celp çağrısına zamanında icabet etmiş olanlar, sevk sırasında firari olmayanlar ve sevke bir aydan gecikmeli katılmamış olmak şartlarına haiz olanlar faydalanabilir. Seferberlik sırasında ihtiyat ve müstahfız sınıfları da dâhil olmak üzere bedel-i nakdi uygulaması yapılmaz.³⁴⁷

1914 tarihli kanunun hükümlerine muhalif olan bütün kanun, nizam ve emirlerin kaldırıldığı ifade edilmiştir. 12 Mayıs 1914 (29 Nisan 1330) tarihi itibarıyla Padişah Mehmet Reşad'ın iradesiyle kanunun icrasına vekiller heyeti memur edilmiştir.³⁴⁸ 1 Ağustos 1914 (21 Temmuz 1330) tarihli Kanun-ı Muvakkat ile zorunlu askerî hizmet süresi 45 yaşına çıkartılmıştır.³⁴⁹ İstanbul ahalisi ve bütün gayrimüslimler dâhil olmak üzere 1883-1884 (1299) öncesi doğumlular ile mevcut durumda mükellef durumunda bulunanlar, fiilen askerlik hizmetiyle mükellef olmuştur.³⁵⁰ Yine aynı tarih itibarıyla, ihtiyat sınıfında silâh altına celp olunan gayrimüslim efrat için bedel-i nakdi kabul edileceğine dair kanun kabul edilmiştir. Sadece uygulamaya konulan seferberlikle sınırlı olmak üzere, silâh altına çağırılan gayrimüslim ihtiyat efradından bedel-i nakdiden yararlanmak isteyenlerin 30 Osmanlı altını nakdi bedel ödemesine karar verilmiştir.³⁵¹

³⁴⁵ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 686.

³⁴⁶ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 682.

³⁴⁷ *TV*, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), No: 1816; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 697-698.

³⁴⁸ *TV*, 1 Mayıs 1330, No: 1816; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 296, s. 703.

³⁴⁹ *TV*, 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914), No: 1897.

³⁵⁰ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 396, s. 12.

³⁵¹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 397, s. 913.

Kanun'un icrasına Hariciye, Harbiye ve Maliye Nazırları'nı memur eden padişah iradesi 1 Ağustos 1914 (21 Temmuz 1330) tarihinde sadır olmuştur.³⁵²

4 Ağustos 1914 (24 Temmuz 1330) tarihinde yayınlanan kanunla, daha önce gayrimüslim ihtiyatlar için çıkartılmış olan bedel-i nakdi uygulaması, aynı şartlar dâhilinde gayrimüslim müstahfizları da içine alacak şekilde genişletilmiştir.³⁵³ Müslüman müstahfiz ve ihtiyat efradının da bedel-i nakdi uygulamasından yararlanabileceğine dair kanun ise 6 Ağustos 1914 (26 Temmuz 1330) tarihinde padişah iradesi ile yürürlüğe girmiştir.³⁵⁴ Sadece içinde bulunulan dönem için geçerli olacak bu uygulamadan yararlanmak isteyenler 43 lira nakdi bedel ödeyecektir.³⁵⁵

8 Ekim 1914 (25 Eylül 1330) tarihli “Bedel-i Nakdi Kabulü'nün Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat” ile ihtiyat ve müstahfiz sınıfında bulunan Müslim ve gayrimüslim efrattan sağlık yönünden doktor raporuyla askerlik hizmeti dışına çıkartılmış olanlardan, bir ay süreyle bedel-i nakdi kabul edileceği ilan edilmiştir.³⁵⁶ Ancak bir sene müddetle silâh altına alınacaklardan ihtiyat zabitanı adaylığına ayrılmış olanlar, bedel-i nakdi uygulamasının dışında tutulmuştur. Bedel-i nakdi miktarı 43 yüzlük Osmanlı altını olarak tespit edilmiştir.³⁵⁷

10 Kasım 1914 (28 Teşrinievvel 1330) tarihli “Efrat ve Zabitan-ı Askerîye'nin Suret-i Tehlifî Hakkında Nizamname” ile askerlik yemini kabul edilmiştir. Orduya giren her ferde, girdiği günden itibaren, hayatını padişahı ve vatani uğruna vakfederek, sadakat ve itaat ile hizmet edeceğine yemin ettirilmesine karar verilmiştir. Resmi yemin merasiminin ölünceye kadar askerin kalbinden çıkmayacak şekilde fevkalade ihtiramla icra edilmesi istenmiştir.³⁵⁸

1914 Asker Alma Kanunu'nda hem 1. Dünya Savaşı seferberliği sırasında hem de savaş yıllarında ihtiyaca binaen bazı değişiklikler yapılmıştır. 12 Mayıs 1914 (29 Nisan 1330) tarihli Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu'nda yer alan 19 ve 20 yaşındaki yükümlülerin ancak bir harp halinde silâh altına alınabileceği hükmü 29 Nisan 1915 (16

³⁵²TV, 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914), No:1897.

³⁵³TV, 25 Temmuz 1330 (7 Ağustos 1914), No:1900; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 410, s. 926.

³⁵⁴*Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 414, s. 931.

³⁵⁵TV, 27 Temmuz 1330 (9 Ağustos 1914), No: 1903.

³⁵⁶*Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 549, s. 1331; TV, 27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914), No: 1961.

³⁵⁷TV, 27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914), No: 1961.

³⁵⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 578, s. 1377. Yemin merasiminin yapılacağı gün, ders ve talim yapılmıyacaktı. Yemin eden ve resmi yemin törenine hazır olan her zabıt büyük üniforma giyecek, yalnız sancak bölüğü törende seferi teçhizat ile yer alır. Yemin merasiminden önce, bölük komutanları bölük efradına yeminin önemi, kutsiyeti, yemine sadakat ve riayet ile insan hayatındaki yeri hakkında bilgi vererek törene hazırlar. Resmi yemin merasimi gerçekleşikten sonra acemilik sürecini tamamlamış olan efrat kıtalarına taksim edilir. TV, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914), No: 1991.

Nisan 1331) tarihinde değiştirilerek, 18 yaşını bitirenleri de silâh altı kapsamına almıştır. Ayrıca 19 ve 20 yaşını doldurdıkları halde silâh altına alınmamış olanların da harp hali durumu nedeniyle irade-i seniyye ile silâh altına alınması uygun bulunmuştur.³⁵⁹ 1914 tarihli asker alma kanunun 140. Maddesi'nde 17 Mayıs 1915 tarihinde yapılan değişiklikle askerlik muayenesi yapılmış olan efrattan yaş ile ilgili değişiklik yaptırılanların bu değişikliğinin askerî muamelat için geçerli olmayacağına karar verilmiştir.³⁶⁰ Hatta askerî muayene olsun olmasın kayıttaki yaşları ile bedensel görünüşleri uymayanların kayıttaki yaşlarının düzeltilmesine dair müracaat sadece ahz-ı asker meclisleri veya ahz-ı asker rüesası tarafından yapılacaktır. Askeriyece yapılan bu müracaatlar neticesinde, yaşlarında düzeltme yapılanlar emsallerinin tabi olduğu muamelat-ı askerîyeye dahil edilir.³⁶¹

20 Mart 1916 (7 Mart 1332) tarihli kanunla askerlik mükellefiyeti yaş süresi 50'ye çıkartılmıştır. Hatta bu yeni düzenleme askerlik hizmetini yapmış olanları da mükellef haline getirmiştir.³⁶² 24 Ekim 1916 (11 Teşrinievvel 1332) tarihi itibarıyla muhacirlerden ailelerini memleketlerinde bırakarak tek başlarına gelmiş olanların da zaman geçirmeden derhal askerlik hizmetine girmeleri istenmiştir.³⁶³ Ayrıca, 24 Ekim 1916 (11 Teşrinievvel 1332) tarihli kanunla yaşça askerlik mükellefiyetine tabi olmayanlardan, asker alma şubelerince askerlik hizmetine elverişli bulunanların celp ve sevkine karar verilmiştir.³⁶⁴

Türk Ordusu'nda, kökenleri çok eski tarihlere dayanan, asker temini usullerinden biri olan gönüllülük uygulamasına da zaman zaman başvurulmuştur. Bunun en yakın örnekleri 1911-1912 Osmanlı-İtalya Savaşı, Balkan Harbi sonlarına doğru Edirne'nin geri alınması ve Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulması, gönüllülerin de içinde yer aldığı dönemler olmuştur. Yine 1. Dünya Savaşı yıllarında, bazı cephelerde gönüllüler orduyla birlikte cephede savaşmıştır. Bunun en çarpıcı örneği, Milli Mücadele yıllarında gönüllülerce oluşturulan Kuvva-yı Milliye birlikleri olmuştur.³⁶⁵

³⁵⁹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VII, 1 Teşrinisani 1330- 31 Teşrinievvel 1331, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1336, No: 226, s. 589; *TV*, 21 Nisan 1331 (4 Mayıs 1915), No: 2161.

³⁶⁰ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VII, No:237, s. 600.

³⁶¹ *TV*, 7 Mayıs 1331(20 Mayıs 1915), No: 2177; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VII, No: 237, s. 600.

³⁶² *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, No: 355, s. 730; *TV*, 11 Mart 1332 (24 Mart 1916), No: 2477.

³⁶³ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, No:811, s. 1353; *TV*, 11 Teşrinievvel 1332 (24 Ekim 1916), No: 2685.

³⁶⁴ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, No: 812, s. 1353; *TV*, 11 Teşrinievvel 1332 (24 Ekim 1916), No: 2685.

³⁶⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 5. Kısım, s.121.

1914 tarihli asker alma kanunu ile ilk defa 1. Dünya Savaşı seferberliği yapılmıştır. Ancak ihtiyaç duyuldukça bazı değişiklikler yapılarak 1111 Sayılı Askerî Yükümlülük Kanunu'nun TBMM'de 21 Haziran 1927'de kabul edilerek yürürlüğe girdiği tarihe kadar, 1914 Asker Alma Kanunu yürürlükte kalmıştır.³⁶⁶

1.7. Ordunun Sağlık Hizmetlerinin Yapılandırılması

1.7.1. II. Meşrutiyet'e Kadar Orduda Sağlık Hizmetleri

Orduda bulunan insan ve hayvanların sağlıklarının muhafazasını sağlamak ve onların iyi bir şekilde beslenmesine yardımcı olarak ordunun muharebe gücünü artırmak sıhhiye ve veteriner sınıflarının sorumluluğuna verilmiştir. Ayrıca muharebelerde yaralanan veya hastalanan insan ve hayvanların tedavi edilerek iyileştirilmesi de bu sınıfların görevleri arasında yer almıştır.³⁶⁷

Ordunun sağlık hizmetleri ciddi manada ilk defa Sultan II. Mahmut döneminde ele alınmıştır. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Âsâkir-i Mansure Ordusu'nun tabip ihtiyacını karşılamak üzere bir tıp mektebinin açılması yönünde padişaha teklifte bulunmuştur. Sultan II. Mahmut'un bu teklifi uygun bulması üzerine Tıphane açılmıştır. Tıp ilmi tahsil olunan mektepten yetişen tabipler ordu hizmetinde kullanılmıştır. Ancak mektebin programına bakıldığında, dört yıllık tıp eğitimi süresinde sarf ve nahve, lisan kaidelerine, bilhassa dinî ilimlere fazla yer verildiği, boş vakitlerde ise tıbbı dair derslerin tedris edildiği görülmektedir. Bu durum 1827 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. 1827 senesinin Şubat, Mart ayları içinde Tıbbiye Mektebi'nin açılması ile kapatılan Tıphane, daha sonra Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak yeniden açılmıştır. Bu kurumun açılış amacı, ordunun ihtiyaç duyduğu Müslüman tabipleri yetiştirmek olduğundan, ilk başlarda Müslüman olmayanlar mektebe alınmamıştır. Fakat Tanzimat'ın ilanından sonra din farkı uygulamasına son verildiğinden, bu ayırım kaldırılmıştır. Haydarpaşa Askerî Hastanesi'nin ameliyat ve tatbikat mektebinin açılmasıyla, tıp tahsilini bitirenler iki yıl burada ameliyat ve uygulama eğitimi almaya başlamıştır.³⁶⁸

Sultan Abdülaziz devrinde askerin sağlık hizmetlerinin temini için ihtiyaç duyulan tabiplerin yetiştirilmesi hususunda tıbbiye eğitime daha bir önem verilmeye

³⁶⁶İsmet **Polatcan**, *Yedek Subay Kanunu ile Askerlik Kanunu ve Ekleri*, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul 1985; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 119.

³⁶⁷*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 149, 282.

³⁶⁸Ziya **Şakir**, *Tanzimat Devrinden Sonra, Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1957, s. 44-45.

başlanmıştır. Tıbbiye'ye Müslim ve gayrimüslim tebaadan öğrenciler kabul edilerek sayıları ve kaliteleri her geçen sene artırılmaya çalışılmıştır. Bu gelişimi ifade eden örnekler dönemin basınında da yer almıştır. 10 Şubat 1868 (16 Şevval 1284) tarihi itibarıyla Mektebi Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'ye devam etmekte olan öğrencilerin isim listesi Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.³⁶⁹

Sultan Abdülaziz döneminde sağlık alanındaki bütün çabalara rağmen, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde sıhhiyede ciddi eksiklikler olduğu görülmüştür. Eksiklikleri telafi etmek amacıyla, 1876'da Macar, Avusturyalı ve İngiliz hekimler anlaşmalı olarak ordu hizmetine alınmıştır. Merkez hastaneleri yanı sıra, sahra hastaneleri de ordu emrine tahsis edilmiştir. Bu dönemde sağlık personeli olarak alay ve taburlarda birer tabip, cerrah ve eczacı kadrosu bulunuyor, fakat redif ve müstahfiz taburlarında sıhhiye memurları bulunmuyordu.³⁷⁰

Tıp eğitime önem veren Sultan II. Abdülhamit, iktidarının ortalarından itibaren Tıp Mektebi'nde Alman uzmanlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Tıp eğitiminin ıslahı ve geliştirilmesi yönünde Rider Paşa'nın öncülüğünde önemli atılımlar yapılmıştır. Bir taraftan Türkiye'ye Alman uzmanlar getirilirken diğer taraftan da Almanya'ya tıp eğitimi almak üzere öğrenciler gönderilmiştir. Almanya'daki eğitimlerini tamamlayıp geri dönen öğrenciler, Osmanlı'da tıp eğitimi ve pratiğinin yerleşmesinde önemli katkılar sağlamıştır.³⁷¹ Osmanlı tıp sistemindeki Alman etkisi, Sultan II. Abdülhamit döneminden sonra aynı şekilde devam etmiş, Almanya'dan getirilen uzmanlardan biri olan Weiting Paşa tarafından "Encümen-i Tıbb-i Askerî" meclisi kurulmuştur. Alman uzmanlardan bir başkası olan Folbrecht, 365.000 altın liralık malzemeye hastanelerde birer laboratuvar, kışlalarda ise birer revir oluşturmuştur.³⁷² 1908 yılı Osmanlı Askerî Salnamesi'nde Erkân-ı Harbiye Nezareti teşkilatında ordunun sağlık işlerinin idaresinden sorumlu olmak üzere Sıhhiye Dairesi yer almıştır. Daire Tahrirat Kalemi, Birinci ve İkinci şubeden müteşekkildir. İkinci şubeye bağlı olarak Umur-ı Sıhhiye-i İnsaniye, Umur-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Teftiş

³⁶⁹TV, 16 Şevval 1284 (10 Şubat 1868), No: 924.

³⁷⁰Kemal **Özbay**, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneler*, C. I, İstanbul 1976, s. 44-60; Turhan **Şahin**, *Öncesi ve Sonrasıyla 93 Harbi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

³⁷¹Ergin, s. 1202.

³⁷²İlter **Uzel**, "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918), Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri" *Dördüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay ATASE Arşivi Yayınları, Ankara 1989, s. 208-209.

Komisyonları ile Ecza Müfettişleri yer almıştır.³⁷³ Bu düzenlemelerle Harbiye Nezareti bünyesinde ordunun sağlık hizmetleri teşkilatlı bir yapıya kavuşmuştur.

1.7.2. II. Meşrutiyet Dönemi Ordu Sağlık Hizmetlerinin Yapılandırılması

II. Meşrutiyet döneminde Tıp Mektebi başkanlığı görevinde bulunan Cemil Paşa'nın da (Topuzlu) gayretleriyle tıp alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle yüksek maaşlı ve rütbeli işini yapmayan 185 muallimin işine son verilmiş, Askerî Tıbbiye ve Mülki Tıbbiye okulları, Tıp Fakültesi adı altında birleştirilmiştir. Okulun ve bağlı hastanelerin ilkel yapısı değiştirilmiştir. İki adet olan mikroskoplara 200 adet daha eklenerek teorik bilginin pratik bilgiyle dönüştürülmesinin yolu açılmıştır. Hastanelerde yatak sayısı 250'ye çıkarılmış, Doğumevi ve Dişçi Mektebi açılmıştır.³⁷⁴

Meclis-i Mebusan'da 10 Mart 1909 (25 Şubat 1324) tarihinde kabul edilen “Memurin-i Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi” ile ordunun sıhhiye hizmetleri esaslı bir şekilde teşkilatlandırılmıştır. Bu teşkilat ile sıhhiye heyetinin mertebe ve unvanları ile muadili oldukları askerî rütbelere (Tablo 1.4) gösterildiği gibi düzenlenmiştir.³⁷⁵

Tablo 1. 4: Sıhhiye Heyetinin Unvanları ve Askerî Rütbe Muadilleri

Tabip	Eczacı	Baytar	Cerrah	Muadili Oldukları Askerî Rütbe
Sıhhiye Müfettiş				Ferik
Ordu Ser-Tabibi				Liva
Ser-Tabib		Baytar Müfettişi		Miralay
Tabib-i Evvel	Eczacı Müfettişi	Ordu Ser-Baytarı		Kaymakam
Tabib-i Sani	Ser-Eczacı	Alay Ser-Baytarı		Binbaşı
Tabip Muavini	Ser-Eczacı Muav.	Alay Baytarı	Ser-Cerrah	Kolağası
Tabip Muavin-i Evveli	Eczacı	Alay Baytar Muavini	Cerrah	Yüzbaşı
Tabip Muavin-i Sanisi	Eczacı Muavini Eczacı Namzedi	Baytar Baytar Namzedi		Mülazım-ı Evvel

Kaynak: MMZC, C. 1, s. 446.

Nizamname ile bütün sıhhiye heyeti mensuplarının sahip oldukları mertebe ve unvana göre askerî rütbeye tekabül eden üniformaları giymeleri kuralı getirilmiştir. 10

³⁷³Salname-i Askerî, 1324 (1908), s. 3.

³⁷⁴Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, (Yay. Haz: H. Hatemi, A. Kazancıgil), Arma Yayınları, İstanbul 1982, s. 91-98.

³⁷⁵MMZC, C. 1, Dvr. 1, s. 446.

Mart 1909 (25 Şubat 1324) tarihinde Meclis-i Mebusan'da kabul edilen sıhhiye teşkilatında yer alan muhtelif tabip sınıfının mertebeleri, unvan ve istihdam mahalleri şu şekilde olmuştur:³⁷⁶

Sıhhiye Müfettişi: Sıhhiye Dairesi Reisi, Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyon Reisi.

Ordu Ser-Tabibi: Sıhhiye Dairesi Reis-i Sâîsi, Ordu-yı Hümayunlara birer Ser-Tabip, Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nda aza (1), Mekteb-i Tıbbiye Nazırı.

Ser-Tabip: Sıhhiye Dairesi Birinci ve İkinci Şube Müdürleri, Levazım Dairesi İkinci Şube Müdürü, Piyade Nizamiye fıkralarına birer Ser-Tabip, Ordu Merkez Hastaneleri Tabib-i Evvelleri, 750-1.000 yataklı hastaneler Tabib-i Evvelleri, Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nda aza (2).

Tabib-i Evvel: Sıhhiye Dairesi Birinci, İkinci Şube Müdür Muavinleri, Levazım Dairesi Üçüncü Şube Müdür Muavini, Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane Tabib-i Evvelleri, Ecza Medharı Müdürü, Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu'nda aza (4), Tophane-i Âmire Tabib-i Evveli, 750-1.000 yataklı hastaneler Tabib-i Sâîsi, 250-500 yataklı hastaneler Tabib-i Evveli.

Tabib-i Sâî: Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane Tabib-i Sâîleri, sunûf-ı muhtelif alaylarının birinci taburları tabibi, Hademe ve Muzika-i Hümayûn Tabibi, Levazım Dairesi Teftiş ve Muayene Komisyonu azası (2), Kuleli İdadisi Tabibi. Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu azası (4), Ecza Medharı Kimyager Tabibi, Feshane ve Tahniyeye birer tabip, Çifteler Çiftliği Remont Alayı'nın Tabib-i Evveli, 250'den aşağı yataklı bil-umûm hastaneler Tabib-i Evveli, 250-500 yataklı hastaneler Tabib-i Evvel Muavini, 750-1.000 yataklı bi'l-umûm hastanelerde dörder tabip.

Tabip Muavin-i Evveli: Sunûf-ı muhtelif alaylarının birinci taburdan gayri taburları etıbbası, Taşra Mektep-i İdadisine bir tabip, Çifteler Çiftliği'nden gayri diğer çiftlikât-ı askerîyeye birer tabip, bil-umûm hastanelere her 30 yatağa Tabib-i Evvel'den maada birer tabip.

Tabip Muavin-i Sâîsi: İsabet edecek surette icabı kadar Sürre Tabibi, Feshane'ye, İzmit Fabrikasına, Muzika-i Hümayuna, Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane'ye ve Kuleli İdadisine, Çifteler Çiftliğine birer tabip, Süvari Topçu Taburuna, Cebel Topçu Taburuna, Şimendifer Taburuna birer tabip.³⁷⁷

³⁷⁶MMZC, C. 1, Dvr. 2, s. 446-447.

³⁷⁷MMZC, C. I, Dvr. 2, s. 447.

10 Mart 1909 (25 Şubat 1324) Meclis-i Mebusan'da kabul edilen sıhhiye teşkilatında bulunan muhtelif eczacı sınıfının mertebeleri, unvan ve istihdam mahalleri şu şekilde tespit edilmiştir:³⁷⁸

Eczacı Müfettişi (Miralay): Umur-ı İspençiyariyye Fen Komisyonu Reisi, Ordu Merkez Hastaneleri ve 750-1.000 yataklı hastanelerin Ser-Eczacısı.

Ser-Eczacı (Kaymakam): Nizamiye Piyade Fırkaları merkez hastahanesine birer Ser-Eczacı, Umur-ı İspençiyariyye Fen Komisyonu'nda aza (1), 750-1.000 yataklı hastahanelerin Ser-Eczacı Muavini.

Ser-Eczacı Muavini (Binbaşı): Umuru İspençiyariyye Komisyonuna Aza, Tophane ve Mühendishane, Mekteb-i Harbiye'ye birer Ser-Eczacı, Dersaadet Ecza Ambarına bir Kimyager Eczacı, 250-500 yataklı hastaneler Ser-Eczacısı, 750-1.000 yataklı hastanelere dörder Ser-Eczacı, Levazım Dairesi Teftiş ve Muayene Azası.

Eczacı (Kolağası): Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu ve istatistik kısmına aza (1), muhtelif sınıflarda Ser-Eczacı, Dersaadet Ecza Medharı Ambar Refiki Memuru.

Eczacı Muavini (Yüzbaşı): Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane Ser-Eczacısı, Hademe ve Muzika-i Hümayun Eczacısı, 350 den aşağı yataklı bi'l-umûm hastaneler Ser-Eczacı Muavini. 750-1.000 yataklı bi'l-umûm hastaneler sıra eczacısı (dörder), ordu merkeziyle Tophane ve müstakil fırkalar ecza medharlarından Ser-Eczacılar refakatine birer eczacı, Feshane, İzmir ve Bez Fabrikaları eczacısı.

Eczacı Namzedi (Mülazım-ı Evvel): Sınıf-ı Muhtelif Alaylarının diğer taburlar eczacısı, Dersaadet ve Taşra Mekteb-i İdadisi Eczacısı, Askerî Çiftlikler Eczacısı, bilUmûm hastanelerde Ser-Eczacı ve muavininden maada her 60 hastaya bir hesabıyla sıra eczacısı, Süvari Topçu Taburları ve Cebel Topçu Taburu'na ve Şimendifer Taburu'na birer eczacı.

Rütbesiz veya diplomasız olup da hala askerîyede çalışmakta olan eczacı ve cerrahların kendi özelliklerine muadil cetvelde ³⁷⁹ gösterilen kıtaat ve askerî müesseselerde istihdam edilmelerine de karar verilmiştir.

Heyet-i Sıhhiye-i Askeriye'nin rütbe ve unvanlarının tahviline dair Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nce tanzim edilen kanun layihası Harbiye Nezareti tarafından Sadarete gönderilmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından da Meclis-i

³⁷⁸MM.ZC, C. I, DvT. 2, s. 448- 4450.

³⁷⁹Cetvel için Bkz. Ek: 5.

Mebusan'a tetkik ve tasdik olunmak üzere 21 Kasım 1909 (8 Teşrinisani 1325) tarihinde havale edilmiştir.

Askerî Sıhhiye Heyeti'ni teşkil eden bi'l-cümle tabip, eczacı, cerrah ve baytarların bazı düveli muazzama ordularında olduğu gibi rütbe ve unvanlarının tahviline karar verilmiştir. Sıhhiyenin en üst yönetim birimi olan Sıhhiye Dairesi Riyaseti ve Umur-ı Tıbbiye Fen Komisyonu Riyaseti için feriklik rütbesi muadil olarak kabul edilmiştir. Sıhhiye Müfettişi ve ordularda bulunan sıhhiye heyetinin mercii olan Memur-ı Sıhhiye mirlivalık rütbesi muadili olarak ön görülmüştür. Ordu sertabibi ve eczacı sınıfı için en büyük rütbenin miralay, Eczacı Müfettişi ve baytar sınıfı için en büyük rütbenin mirliva muadili olarak tespit edilmiştir. Baytar Müfettişi ve bu iki sınıftan ordularda bulunacakların en büyük rütbelerinin de eczacılarda Ser-Eczacı ve baytarlarda Ordu Sertabibi unvanlarına haiz olması kararlaştırılmıştır. Umûm sıhhiye heyetinin sahip olacağı mertebeler, unvan ve teferruatına dair nizamname lâiyhası Meclis-i Mebusan tarafından 24 Mayıs 1909 (11 Mayıs 1325) tarihinde kabul edilerek padişahın iradesine sunulmuştur.³⁸⁰

7 Eylül 1910 (25 Ağustos 1326) tarihinde yayımlanan “Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi” ile Osmanlı Ordusu'nda sıhhiye hizmetleri köklü bir değişiklikle yeniden teşkilatlandırılmıştır. Ordu ve donanmanın sıhhiye heyeti, zabıt rütbesine sahip tabip ve eczacılar, sıhhiye zabitanı vazifesinde istihdam olunanlar (cerrah ve tımarcılar da buna dahil), sıhhiye efradı ve askerî hasta bakıcılarından teşekkül etmiştir. Osmanlı Ordusu Sıhhiye Heyeti Reisi, Harbiye Nezareti'nde Ferik rütbesinde bir tabip bulunur.³⁸¹ Her orduda Liva rütbesinde bir Ordu Sıhhiye Müfettişi, her kolorduda Miralay rütbesinde bir Kolordu Baş-Tabibi yer alır. Her fırkada Kaymakam veya Miralay rütbesinde bir Fırka Baş-Tabibi bulunur. Her Alaya Binbaşı veya Kaymakam rütbesinde bir Tabib-i-Evvel tayin olunur.³⁸²

Sıhhiye zabitanı ihtiyacının öncelikle Askerî Tıbbiye Mektebi'nden tabib mülazım-ı evvelik diploması alan hekimlerden karşılanması uygun görülmüştür. Yeterli olmadığı durumlarda ise orduya muvazzaflık hizmetini ifa etmek üzere katılmış olanlardan veya bir yıllık muvazzaflık hizmetini tamamlamış olan sivil hekimlerden ikmal edilir.³⁸³ Seferberlik halinde, ihtiyat tabiplerinin yetmediği durumlarda, altı ay

³⁸⁰MMZC, C. I, Dvr. 2, s. 443.

³⁸¹Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No:160, s. 676.

³⁸²TV, 3 Teşrinisani 1326 (16 Kasım 1910), No: 675.

³⁸³Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No:160, s. 677.

süreyle askerlik hizmetini ifa eden fakülte öğrencilerinden 7. Sömestriyi tamamlayanlar orduya tabip muavini (Mülazım-ı Sani) olarak alınır. Henüz 7. Sömestriyi tamamlamamış olanlar ise sıhhiye küçük zabitanı olarak görevlendirilir.³⁸⁴

Sıhhiye efradı, sıhhiyeye mahsus bir sınıfı teşkil eder. Sıhhiye efradının seçimi şu şekilde olmaktadır: Efradın firkalara tayin ve dağıtımı ile kayıt ve sicil işlemleri kolordu baştabibi tarafından icra edilir. Barış dönemlerinde sıhhiye efradı askerî ve merkez hastaneleri ile kıtaatı askeriye'nin sağlık hizmetleri, sıhhiye depoları ve sağlık hizmetleri ile ilgili diğer görevlerde istihdam olunur. Harp dönemlerinde ise, bu görevlerinin yanı sıra, seyyar hastaneler ve menzil sağlık hizmetlerinde görev ifa eder.³⁸⁵ Sıhhiye efradı seçilirken özellikle silâh altında en azından bi'l-fiil altı ay talim ve terbiye görmüş, gerekli bilgiye haiz bulunanlar arasından seçilir.³⁸⁶

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi, ordunun bi'l-umûm sağlık hizmetlerinin idaresinden sorumlu olmak üzere 10 Ağustos 1911 tarihinde kurulmuştur. Ayrıca askerî hastanelerdeki sağlık hizmetlerinin tanzimi, yeni ihtiyat hastanelerinin teşkili, muharip ordunun sağlıkla ilgili malzemelerinin tedariki bu dairenin idaresinde bulunur. Hastanelerin sağlık teçhizatlarının temini ile sağlıkla ilgili nakliye araçlarının temini gibi hususlar da Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin sorumluluğuna verilmiştir.³⁸⁷

1.7.3. Ordu Sağlık Hizmetlerinde Müfettişlik Teşkilatının Teşkili

10 Ağustos 1911 tarihinde Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu, Fırka ve Kıtaat Etıbbı vazifesini belirleyen nizamname yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³⁸⁸ Nizamnameye göre ülkede, İstanbul ve Çanakkale civarı başta olmak üzere bütün Anadolu'da bulunan askerî hastanelerdeki sağlık hizmetlerinin tanziminden, birinci derecede Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte, ülkede yeniden ihtiyat hastanelerinin açılması, hastanelerde bulunan yaralı ve hastaların başka il kıtalarına veya malulen memleketlerine gönderilmesi yetkisi de bu daireye verilmiştir. Hâlihazırda tevkifte bulunan kıtaattaki sağlık hizmetleri ve ordunun sağlık malzemesinin temininin icrası da birinci derecede Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne

³⁸⁴TV, 4 Teşrinisani 1326 (17 Kasım 1910), No: 676.

³⁸⁵Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No:160, s. 681-682.

³⁸⁶TV, 5 Teşrinisani 1326 (18 Kasım 1910), No: 677; Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 160, s. 683.

³⁸⁷ATASE, BLH, K: 361, D: 34, F: 002, 25 Kanunısani 1327 (7 Şubat 1912); Düstur, Tertib-i Sani, C. III, No: 189, s. 714.

³⁸⁸Düstur, Tertib-i Sani, C. III, Dersaadet 1330, No: 189, s. 714.

bırakılmıştır.³⁸⁹ Ordu Sıhhiye Müfettişi, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nden sonra ilk büyük sıhhiye kademesini teşkil eder. Ordu Sıhhiye Müfettişi hem Sıhhiye Reisi'nin hem de mensup olduğu müfettişliğin maiyeti olmaktadır. Ordu Sıhhiye Müfettişliği kadrosunda bir mirliva (tuğgeneral) Ordu Sıhhiye Müfettişi, bir yüzbaşı tabip ve iki sıhhiye küçük zabiti yazıcı bulunur.³⁹⁰

Ordu Sıhhiye Müfettişliği Teşkilatı: 1 Ordu Sıhhiye Müfettişi (mirliva), 1 tabip (yüzbaşı), 2 sıhhiye küçük zabiti (yazıcı) dan teşekkül eder. Kolordu sıhhiye teşkilatı: 1 baştabip (Miralay veya liva), 1 tabip (kıdemli yüzbaşı), 2 sıhhiye küçük zabitinden müteşekkildir. Bunların yanı sıra baş eczacı, kimyager, bakteriyolog, işinin ehli memur ve uzmanlar ile merkez hastanesi tabibi, kolordu baştabipliğinin maiyetini teşkil eder. Ordu Sıhhiye Müfettişleri ordunun sağlıkla ilgili hizmet, teçhizat ve müesseseleri teftiş eder. Bütün hizmet şubelerine nezaret etmek ve teftiş raporlarını Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne göndermekte Ordu Sıhhiye Müfettişlerinin yükümlülüğündedir.³⁹¹

Ordu Sıhhiye Müfettişi, her sene icra edeceği dönem sonu teftişinin sonuçlarını gözlemleriyle birlikte Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne gönderecektir. Ayrıca gelecek sene için icap eden ıslahat ve yenilenmelerle ilgili görüşünü, o seneye ait bütçenin hazırlanmasını dikkate alarak, Temmuz ayı bitmeden Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bildirir. Sıhhiye Müfettişleri, kendilerine Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nce tevdi' olunan hususlar hakkında icap edenleri ifa ederek sonucunu kendi görüşleriyle birlikte bildireceklerdir. Müfettişler teftiş seyahatleri sırasında muvazzaf zabitan, memurlar, sıhhiye efradı ve talime davet edilen sıhhiye ihtiyat zabitan ve efradının ilmî kabiliyet ve uygulamalarının harp şartlarına uygun olup olmadığı açısından denetler. Bunun yanı sıra Sıhhiye Müfettişleri, ordu hizmetine alınacak veya emekli ya da ihraç edilecek olanların muayene işlemlerini de ifa eder.³⁹²

Kolordu baştabibi, kolordunun sağlıkla ilgili bütün hususlarında ordu kumandanının müşaviri ve uygulayıcısı konumundadır. Barış dönemlerinde kolordu baştabibinin en önemli görevi, askerin sağlığını muhafaza, hastanelerin hizmetini kaliteli bir şekilde icra etmeleri için gerekli olan teşkilat ve tertibatı noksansız olarak temin etmektir. Ayrıca kolordu baştabibi kolorduya mensup bütün sıhhiye heyetinin reisidir. Onların mevkilerini, rütbelerini nazar-ı dikkate almak kaydıyla ve kolordu

³⁸⁹ ATASE, BLH, K: 361 D: 34 F: 002, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin Vazifesi, 25 Kanunısanı 1327(7 Şubat 1912).

³⁹⁰ Düstur, Tertib-i Sani, C. III, No: 189, s. 714.

³⁹¹ TV, 17 Ağustos 1327 (30 Ağustos 1911), No: 913.

³⁹² Düstur, Tertib-i Sani, No: 189, s. 715-717; TV, 17 Ağustos 1327 (30 Ağustos 1911), No: 913.

kumandanının oluruyla geçici olarak görevden alma veya herhangi birine özel bir görev verme yetkisine haizdir.³⁹³

Fırka baştabibi, mensup olduğu fırka kumandanının emri ile bulunduğu firkanın sağlıklı olması için lazım gelen icraatı ifa eder. Rütbesi kaymakam veya mirliya olan fırka baştabibi, hem mensup olduğu fırka kumandanına hem de kolordu baştabibine karşı sorumludur.³⁹⁴

Her piyade, süvari ve topçu alayında birer alay tabibi bulunur. Alay kumandanı emri altında bulunacak olan alay tabibi, mensubu olduğu alayın bütün sağlık hizmetlerini bizzat kendisi yürütür. Rütbesi binbaşı veya kaymakam olacak olan alay tabibi mensup olduğu alay kumandanına ve fırka baştabibine bağlıdır. Taburların sıhhiye ve levazımat-ı sıhhiye işlerine bizzat rütbesi yüzbaşı olacak olan tabur tabibi nezaret eder. Mülazım-ı evvel rütbesindeki tabip muavinleri kışlalarda revir hizmetlerini yerine getirir, talim dönemlerinde ise kıtaata refakat eder.³⁹⁵

Askerî Sıhhiye Teşkilatı'nın yurt içi, menzil bölgesi ve hareket alanlarında bulunan sabit hastaneler, menzil hastaneleri, ordu seyyar hastaneleri ve sıhhiye depoları esas tesisleri olarak planlanmıştır. Sıhhiye birlikleri de teşkilatın icra unsuru olarak tanımlanmıştır. Askerî doktorlar içerisinde ilk müdahale için gerekli tıbbî gereçler bulunan bir çanta taşırılar. Sıhhiye erlerinde ise içinde basit pansuman alet ve malzemesi bulunan bir çanta ve kütükler bulunur. Sıhhiye birliklerine yaralı ve hastaların taşınması için teskere ve teskereci erler verilir. İhtiyaç duyulan bütün bu gereçler bir tim halinde karargâh ve birliklerin kadrolarında ihtiyaç ölçüsünde yer alır.³⁹⁶

7 Şubat 1912 (25 Kanunısanı 1327) tarihinde Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin görevleri yeniden tespit ve tayin edilmiştir. İstanbul ve Çanakkale civarı başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının tamamında mevcut askerî hastanelerdeki sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi Sıhhiye Dairesi'nin birinci derecede görevi sayılmıştır. Ayrıca ülkede bulunan hastanelerin tahliyesi ve hazır bulundurulması, yeniden ihtiyat hastanelerinin teşkili bu kurumun görevleri arasında yer almıştır. Hastanelerde bulunan yaralı ve hastaların başka ile kıtalarına veya malulen memleketlerine gönderilmesi ile tevkif halinde bulunan kıtaatın sıhhiye hizmetlerinin ifası Sıhhiye Dairesi'nin görevleri arasında zikredilmiştir. Sahra Sıhhiye

³⁹³*Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No:189, s.719-720.

³⁹⁴*TV*, 17 Ağustos 1327 (30 Ağustos 1911), No: 913.

³⁹⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No: 189, s. 722-723; *TV*, 17 Ağustos 1327 (30 Ağustos 1911), No: 913.

³⁹⁶*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi Osmanlı Devri (1912-1913)*, C. III, 2. Kısım, s. 694.

Müfettişliği'nin emir ve talimatları doğrultusunda muharip ordunun sıhhi malzemesinin ve hastanelerin sıhhi teçhizatları ile memleket ve menzil için gerekli olan nakliye araçlarının tedariki de sorumlulukları arasındadır. Boş yataklar ve genel sağlık konularında Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ni daima bilgilendirmek de Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin vazifeleri arasında ifade edilmiştir.³⁹⁷

Sağlık hizmetlerinde müfettişlik teşkilatına geçiş sürecinde Sahra Sıhhiye Müfettişliği de kurulmuştur. Müfettişlik genel karargâha mensup olup bütün ordunun Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne malumat vermeye mecburdur. Müfettişler harp meydanları ve menzil mıntikalarında hareket eden ordunun bütün sağlık hizmetlerini idare eder. Sahra Sıhhiye Müfettişleri'nin yetki alanı, harp meydanlarından başlayarak vatan sınırlarına kadar uzanır. Bütün muharip ordunun sağlık teşkilatı ve sağlık memurları, müfettişin idaresi altındadır. Bu bölgelerde levazım ve memurlar hakkında ortaya çıkan bütün sağlıkla ilgili sorunlar, ancak müfettişlik tarafından hallolunabilir. İhtiyaç duyulan sağlık malzemeleri ve memurlar ile ilgili bütün işler Sıhhiye Dairesi tarafından çözülür. Ordu tabibi ile menzil tabibi, Sahra Sıhhiye Müfettişliği ile yazılı ve şifahi münasebetlerde bulunur.

Mıntikalar dâhilinde levazım ve memurlar hakkında cereyan edecek her türlü sıhhiye ile ilgili mesele müfettişlik tarafından hallolunur. Sıhhiye memurları ve levazım la ilgili bütün işler ve meseleler sıhhiye dairesi tarafından yürütülür. Sahra Umûm Sıhhiye Müfettişi daima menzil müfettişi ve şimendifer askerî baş komiseri ile irtibatla bulunarak, hasta, yaralı ve sıhhiye malzemesinin naklini temin eder. Ülkemize gelen ecnebi Salib-i Ahmer cemiyetlerinin mevkii ve yardımları hakkındaki düzenlemeyi tanzim eder. Ancak mıntıkada bunlara ihtiyaç olmadığına karar verir ise ülke içerisinde sıhhiye hizmetinde istihdam edilmek üzere geçici olarak Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin emrine verebilir. İsteddiği anda gönderdiği sıhhiye personeli veya yardımları yeniden mıntikası dâhiline alma yetkisine de haizdir.

7 Şubat 1912 tarihinde ordu tabibinin görevleri de yeniden tespit edilmiştir. Ordu karargâhına tabi olacak olan ordu tabibi, ordunun sıhhiye hizmetlerini tanzim etme noktasında ordunun erkân-ı harbiye reisi tarafından harekâtı askeriyyeden haberdar edilir. Ordu tabibi, günlük sıhhi konularda Sahra Sıhhiye Umûm Müfettişliği'ni haberdar

³⁹⁷ATASE, BLH, K: 361, D: 34, F: 002, 25 Kanunısanı 1327 (7 Şubat 1912).

etmekle yükümlüdür.³⁹⁸ Memurlar ve sahra sıhhiyesi hakkındaki görüşünü doğrudan doğruya Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne arz eder. Kendi ordusu dâhilinde bulunan sıhhiye memurları ve malzemesinin tanzim ve idaresinden de sorumludur. Ordu tabibi menzil tabibi ile de daima irtibat halinde bulunur.

Menzil tabibinin görevleri de bu düzenleme ile ele alınarak yeniden düzenlenmiştir. Düzenleme ile menzil tabibi, menzil mıntıkası dâhilindeki hasta ve yaralıların hastanelere yerleştirilmesi ve tedavileri tanzim ve idare etmekle mükelleftir. Ayrıca intaniye hastanelerinin teşkili, muharip ordu için ihtiyaç duyulan sıhhiye malzemesinin ulaştırılması da sorumluluğundadır. Menzil mıntıkasındaki sıhhiye heyetinin düzenlenmesi ve mıntıkada bulunan kıtaatın sağlık hizmetlerinin idaresini yürütür. Menzil tabibi Sahra Sıhhiye Müfettişi'nin emri altında bulunmakla birlikte ordu tabibi ile de daima münasebette bulunur. Menzil mıntıkasındaki nakliye memurları ve sıhhiye malzemesinin tedariki konularındaki durumu Sahra Sıhhiye Müfettişine izah eder. Ayrıca yaralı ve hastaların nakliyle ilgili hususları Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne, müfettişliğin emri halinde ise Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bildirir.³⁹⁹

Kışlada verilecek sıhhiye hizmeti 1 Kasım 1913 (19 Teşrinievvel 1329) tarihinde yayımlanan nizamname ile düzenlenmiştir. Kışlada sağlık hizmetleri kışlaya memur sıhhiye zabitanı, sıhhiye memurları ve sair personelce ifa edilir. Hastalanan efrat ve küçük zabitan muayene için revire gider, hafif hastalar merkez hastaneye gönderilmeden kışlada tedavi edilir. Hastaneden tedavisi bitip çıkan ve istirahat verilen hastaların kontrolleri de yine kışla revirinde yapılır.⁴⁰⁰ Revirde görevli sıhhiye zabiti muayene ettiği hastalardan merkez hastaneye sevkleri icap edenler ile askerlik hizmetini ifa edemeyecek durumda bulunanları ayırarak hastaneye sevk eder. Revir hizmetleri, tabib-i evvel ve tabib-i sâni ile sıhhiye efradı tarafından ifa edilir. Tabib-i evvel revirin güvenliği ve intizamından, kışlanın sıhhi ve tıbbi hususlarından sorumludur. Mürettebatın sağlık durumları hakkında alınacak sıhhi tedbir ve tetkikatı raporla kışla müdürüne teklif eder.

Tabib-i sâni ise askerlerden hasta olanların muayenesi, tabib-i evvelin malumatı dâhilinde hastaların tedavisi ile ilgilenir. Mesuliyeti tabib-i evvele ait olmak üzere hastaların tedavisine mahsus levazım ve eşyanın muhafazasına nezaret ve sıhhiye

³⁹⁸ ATASE, BLH, K: 361, D: 34, F: 002, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin Vazifesi, 25 Kanunısani 1327 (7 Şubat 1912).

³⁹⁹ ATASE, BLH, K: 361, D: 34, F: 002-001, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin ve Menzil Tabibi'nin Vazifesi, 25 Kanunısani 1327 (7 Şubat 1912).

⁴⁰⁰ TV, 30 Teşrinisani 1329 (13 Aralık 1913), No: 1664.

efradının talim ve eğitimi ile iştigal eder. Revir hizmeti için tayin olunan sıhhiye efradı ise revir hastalarını daima gözetim altında bulundurur. Hastaların ateşlerini düzenli olarak ölçmek, tabip tarafından istenen ilaçları eczaneden tedarik etmek ve tabibin tarifi doğrultusunda hastalara düzenli olarak ilaçları vermek tabib-i sâninin görevleri arasında sayılmıştır. Ayrıca pansuman yapmak, sargı sarmak, ağır hasta veya yaralı nakil olunurken yanlarında bulunmak, hastaların muayenesi sırasında tabibin yanında bulunarak hastaların şikayetleri hakkında tabibe bilgi vermek tabib-i saninin görevlerindedir.⁴⁰¹

1 Kasım 1913 (19 Teşrinievvel 1329) tarihinde bahriye sınıfında ihtiyaç duyulan sıhhiye teşkilat ve personeli için bir düzenleme yapılmıştır. Bahriye sıhhiye sınıfı; sıhhiye neferi, onbaşısı, çavuşu, başçavuşu, sıhhiye gediklilerinden oluşturulmuştur. Sıhhiye efradının umumi idaresi Bahriye Nezareti Dairesi'ne aittir. Daire her sene donanma, hastane ve mevkilerdeki ihtiyaç duyduğu efradı tersane kumandanlığından talep eder. Sıhhiye efradı sefer halinde Cenevre Sözleşmesi uyarınca sol koluna hilal işareti olan bir pazubant takar, barış dönemlerinde ise yalnızca kırmızı hilal takar. Sıhhiye efradı merkez hastanesi, kışla ve bahriyeye ait mevkilerde, donanmada, sıhhiye depolarında istihdam olunur.⁴⁰² Sıhhiye efradı hastalara bakacak, cerrahi operasyonlarda tabibe yardım ve hastaların sair hizmetlerine nezaret eder. Askerlik hizmetleri sırasında sadece sıhhiye hizmetiyle mükellef olup, başka hizmetlerde hiçbir şekilde istihdam edilmez. Tezkere aldıklarında da kendilerine verilen belge ile redifliğe nakledildiklerinde yine sağlık hizmetlerinde kullanılırlar.⁴⁰³

Sıhhiye efradının yanı sıra hastalara bakmak üzere, askerî hasta bakıcılar da bulunur. Hastaların her türlü kişisel hizmetlerini görmek üzere maaşlı hasta bakıcılar istihdam edilir. İhtiyaca göre her sene kumandanlık tarafından askerî hasta bakıcı alınır. Bunlar ya bahriye efradı arasından seçilir veya kara efradı arasından ayrılarak tedarik edilir. Bu hasta bakıcılar askerî efrat gibi muameleye tabidir.⁴⁰⁴

11 Ağustos 1914 (29 Temmuz 1330) tarihinde seferberlikte orduya alınacak mükellef sivil sıhhiye memurları hakkında geçici kanun yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun; mükellef (20-45 yaşları arası) tabip, eczacı ve dişçilerden seferberlik halinde ihtiyaç nispetinde en gençlerden başlayarak sıhhiye hizmeti için orduya

⁴⁰¹*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 345, s. 881-883.

⁴⁰²*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 344, s. 876-877.

⁴⁰³*TV*, 27 Teşrinisani 1329 (10 Aralık 1913), No: 1663.

⁴⁰⁴*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 344, s. 880.

celplerine karar vermiştir. Kanuna göre mükellef tabipler orduda ihtiyat zabiti sıfatıyla, kıdemsiz yüzbaşı rütbesi ve tahsisleriyle ile istihdam edilir.⁴⁰⁵ Yüzbaşı rütbesindeki sıhhiye zabitanının sahip olduğu hakların tamamı, ihtiyat sıhhiye zabitanı için de geçerlidir. Mükellef eczacı ve diş doktorları da orduda mülazım-ı evvel rütbesi ile istihdam edilir. Bunlar da orduda mülazım-ı evvelin sahip olduğu bütün haklara sahiptir. Barış dönemlerinde asker alma muamelesi için celp ve istihdam edilen sivil tabibe, seferde olduğu gibi tahsisat ve harcırah verilir.⁴⁰⁶

3 Ekim 1914 (20 Eylül 1330) tarihli “Sıhhiye Heyet-i Teftişiyesi Hakkında Nizamname” ile sıhhiye hizmetlerinin teftişi hakkında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Heyete Osmanlı memleketi dâhilinde bulunan bütün sıhhiye hizmetlerini istisnasız bütün müessese, sıhhiye memurlarını, kanun ve nizamlar, emirlerin tatbikini teftiş yetkisi verilmiştir. Teftiş edecek müfettişler doğrudan doğruya sıhhiye umum müdürüne bağlı olup, her türlü talimat ve emr-i heyet-i teftişiyeye riyaseti vasıtasıyla tebliğ ederler. Teftiş heyeti bir reisin idaresinde bulunmak üzere şimdilik üç sınıfa ayrılmış ve on üç müfettişten teşkil edilmiştir. Ayrıca reisin maiyetinde bir teftiş heyeti kalemi bulunur ve refakatinde daima iki müfettiş görev ifa eder.⁴⁰⁷

Bütün devlet daireleri sıhhiye müfettişlerinin vazifeleri ile ilgili istedikleri malumat ve evrakı vermek mecburiyetindedir. Sıhhiye müfettişleri müfettiş-i umûmîler, valiler, müstakil mutasarrıflıklar ve sıhhiye müdürleri tarafından lüzum görülen konu hakkında ilgili birimlere malumat vererek teftiş ve tetkik ile mükellef tutulmuştur. Sıhhiye müfettişlerinin görev süresi en az beş sene olup, bulundukları vazifelerde başarılı görülen, ehliyet ve liyakati özel encümenince kabul edilenler arasından irade-i seniyye ile atanacaktır.⁴⁰⁸

Sıhhiye personeline duyulan ihtiyaç üzerine 10 Haziran 1915 (28 Mayıs 1331) tarihinde diplomasız cerrah ve eczacıların da orduda istihdamları hakkında geçici kanun çıkartılmıştır. Bu geçici kanun 19 Şubat 1917 (6 Şubat 1332) tarihinde kanun olarak yeniden yayınlanmıştır. Kanun on beş seneyi doldurmadan askerlik hizmetinden istifa eden veya emekliye sevk edilen cerrah ve eczacıların orduya alınarak kıdemli küçük zabıt ve çavuş rütbesi ile istihdamlarını öngörüyordu. On beş seneyi doldurduktan sonra

⁴⁰⁵TV, 1 Ağustos 1330 (14 Ağustos 1914), No:1907.

⁴⁰⁶Düstur, Tertib-i Sani, C. VI, No:426, s. 950-951; TV, 1 Ağustos 1330 (14 Ağustos 1914), No:1907.

⁴⁰⁷TV, 22 Eylül 1330 (5 Ekim 1914) , No:1958; Düstur, Tertib-i Sani, C. VI, No: 545, s. 1306.

⁴⁰⁸Düstur, Tertib-i Sani, C. VI, No: 545, s.1306-1307.

ordudan ayrılmış olanlar ise askerlik hizmetinden istisna tutularak ihtiyat zabitanı gibi muameleye tabi tutuluyordu.⁴⁰⁹

1917’de orduda sağlık personeline olan ihtiyacın iyice artması üzerine sıhhiye talebelerinin de askere alınması gündeme gelmiştir. Bu amaçla çıkartılan kanunla Askerî Tıbbiye ve Tıp Fakültesi, Mülkiye Mekteb-i Tıbbiyesi ve yabancı ülkelerde tahsil görerek Osmanlı ülkesinde görev yapabilmek için imtihana girmiş olan sıhhiye mensuplarının seferde ihtiyaç halinde askerî sıhhiye hizmetine alınmasına karar verilmiştir.⁴¹⁰ Yapılan düzenleme ile yukarıda ifade edilen okulların son sınıf öğrencileri ve yabancı ülkelerde eğitim görmüş olanlardan henüz sınava girmemiş olanların sıhhiye zabıt vekili kadrosunda bulunmaları uygun bulunmuştur. İfade edilen okulların dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencileri ile eczacı ve dişçi mektepleri son sınıf öğrencileri başçavuş muavini rütbesine muadil sıhhiye zabıt adayı, ikinci ve birinci sınıf öğrencileri ise mektepte okuma ihtimalinin kalmaması halinde çavuş rütbesine muadil sıhhiye zabıt adayı olarak merkez sıhhiye müesseselerinde istihdamlarına karar verilmiştir.⁴¹¹ Bunlardan askerî okul öğrencisi olanların muvazzaf, diğerlerinin ise ihtiyat sınıfında yer almaları uygun görülmüştür.⁴¹²

Sıhhiye zabıt vekilleri ile adaylarından istihdam edildikleri yerlerde liyakat ve üstün başarı gösterenler en büyük sıhhiye amiri veya kumandanları tarafından mezuniyet tarihinden altı ay sonra sıhhiye mülazım-ı sâniligine tayin edilebilir. Sıhhiye zabıt adaylarından son sınıfta olanlar ise talimgâha katılmalarından yedi ay sonra sıhhiye zabıt vekilligine ve bundan altı ay sonra da sıhhiye mülazım-ı sâniligine atanır.⁴¹³ Çavuş rütbesiyle (yani ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri) katılanlar talimgaha katılmalarından on üç ay sonra sıhhiye zabıt vekilligine terfi eder.⁴¹⁴

1917’de yapılan düzenlemeye göre ihtiyaca binaen seferberlikte orduda istihdam edilen muvazzaf sıhhiye zabitan adayları okulda bulundukları sınıf maaşının aynısını alır. İhtiyat sınıfında bulunanlar ise, orduda istihdam oldukça veya eğitim amacıyla mekteplere alındıkları sürece muadili oldukları muvazzaf sıhhiye zabitan adaylarının aldıkları maaşı alır. Muvazzaf ve ihtiyat sıhhiye zabitan adaylarına

⁴⁰⁹TV, 4 Haziran 1331 (17 Haziran 1915) , No: 2205; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VII, No: 254, s. 620; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 116, s. 176; TV, 13 Şubat 1332 (26 Şubat 1917) , No: 2806.

⁴¹⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 236, s. 590.

⁴¹¹MMZC, C. III, Dvr. 3, s. 1043-1044; TV, 17 Nisan 1333 (1917), No: 2856.

⁴¹²TV, 17 Nisan 1333 (1917), No: 2856.

⁴¹³MAZC, C. II, Dvr. 3, TBMM Basımevi, Ankara 1990, s. 761.

⁴¹⁴*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No:236, s. 591.

talimgâhta veya mektepte bulundukları müddetçe bir nefer tayini verilir. Sıhhiye zabıt vekillerinin tahsisleri diğer sınıflardaki zabıt vekilleri ile aynıdır.⁴¹⁵

Savaş yıllarında ordunun sağlık hizmetlerinin karşılanabilmesi için yabancı tabip ve sağlık personeli istihdamı yoluna da gidilmiştir. Bu çerçevede 1916 yılı sonlarına doğru Avusturyalı doktor ve sağlık ekipleri Suriye bölgesine gelerek sağlık hizmeti icra etmiştir. 1917 yılı sonbaharında ise İstanbul Şişli’de 100 yataklı Avusturya-Macaristan İhtiyat Hastanesi kurulmuştur. Beyoğlu’nda bulunan İlk Yardım Hastanesi de İhtiyat Hastanesi’nin hafif yaralıları kısmı olarak kullanılmıştır. Filistin bölgesindeki Osmanlı ordularının geri çekilmesi üzerine Avusturyalı sağlık ekipleri de orduyla birlikte geri çekilmiştir. Filistin bölgesinde bulunan İhtiyat Hastanesi Şam’a, nekahet hasta yurdu Zahle’ye, seyyar hastane de Afule’ye nakledilmiştir. 1917 Aralık ayında iki Avusturya-Macaristan sahra hastanesi Suriye’ye gelmiştir. Bu hastaneler Galiçya’da savaşı 15. Kolordu emrine verilmiştir. 1918’e gelindiğinde Avusturya-Macaristan sahra hastaneleri Tull Kerim ve Anepta’da, ihtiyat hastanesi Şam’da bulunuyordu. Ayrıca Dera’da bir seyyar hastane, Lübnan’da da bir nekahet yurdu mevcuttu. Diyarbakır’da bulunan Avusturya-Macaristan ihtiyat hastanesi otomobil kollarının Suriye’ye kaydırılması üzerine kapatılmıştır.⁴¹⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında hem Harbiye Nezareti’nde hem de ordularda bulunan sıhhiye sınıfı subay ve erlerinin teşkilattaki bağlantı durumlarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Harbiye Nezareti ve ordularda bağımsız sıhhiye daireleri ile ordu, kolordu, tümen ve alay baştabiplerine yer verilmiştir. Sıhhiye daireler Harbiye Nezareti’ne bağlanırken, birlikler baştabip ve fennî bakımdan amirlerine bağlanmıştır. Ancak idari bakımdan bağlı oldukları kıtaların komutanları emrine verilmiştir.⁴¹⁷

Savaş sürecinde ordunun sağlık sisteminin yeterli olmadığı da görülmüştür. Osmanlı ordusunun seferber ettiği asker sayısı bir milyondan fazlayken, savaşın başında ordudaki doktor sayısı 1.060’dır.⁴¹⁸ Beş cephede savaşı Osmanlı ordusunda merkezden uzaklaştıkça sağlık hizmetleri ve koruyucu sağlık hizmetleri yetersiz kalmıştır. Sağlık sisteminin en iyi işlediği cephe Çanakkale Cephesi olmuştur. Çanakkale Cephesi’nde

⁴¹⁵MMZC, C. III, Dvr. 3, s. 1043-1044; TV, No: 2856; MAZC, Sene: 1332-1333, İ: 53, s. 761; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No:236, s. 591.

⁴¹⁶Pomiankowski, s. 234-235, 283, 353.

⁴¹⁷*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 150.

⁴¹⁸Şahap **Erkoç**, Aykut **Kazancıgil**, “Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşı’nda 3 Teşrinisani 1330- 3 Nisan 1333 Tarihleri arasında (1914-1917) Şehit Olan Sağlık Subaylarının Listesi” *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Yüce Yayınları, İstanbul 2001, s. 74.

çoğu tümen hastanesi olmak üzere 52 hastane, 8’de vapur hastanesi bulunuyordu.⁴¹⁹ Bu cephede her piyade tümeninin kadrosunda bir sıhhiye bölüğü ve bir sahra hastanesi bulunmaktadır. Ayrıca ileri bölge tesislerinin gerisindeki Güney Trakya kasabalarında 11.080 yatak kapasiteli 22 bölge hastanesinin yanı sıra 1.600 ilave yatak kapasiteli 4 hastane daha vardır. Bunun yanı sıra sıhhiye ikmal depoları ordunun yaralı ve hastaları için destek sistemini ikmal ediyordu.⁴²⁰

Genel olarak bakıldığında hem Balkan hem de Birinci Dünya Savaşı’nda orduda sağlık hizmetlerinin yeteri düzeyde verilemediği görülmektedir. Sağlık hizmetlerinde yeterli düzeyde verilememesi iki ana nedenden kaynaklanmaktadır. Nedenlerden biri, yeteri miktarda paranın olmaması, diğeri de yeteri derecede eğitilmiş ve bilgi sahibi personelin bulunmamasıdır. Özellikle para bakımından imkânsızlıklar içinde bulunulduğundan ne koruyucu tabiplik ne de tedavi hususlarında önemli başarılar elde edilememiştir. Balkan Savaşları’ndan önce başlayan kolera salgınına karşı yeterli tedbir alınamamasından dolayı, savaşta yaşanan kayıpların büyük bir kısmının buna bağlı olduğu bilinmektedir. Bu durum Birinci Dünya Savaşı’nda da aynen devam etmiş, savaşta verilen kayıpların yüzde 50’si sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklanmıştır.⁴²¹

1.7.4. Hayvanların Sağlık Hizmetlerinin Düzenlenmesi

Orduda kullanılan hayvanlar ordunun savaş gücünü doğrudan etkileyen unsurlardan biridir. Ordudaki hayvanların sağlıklarının korunması, iyi beslenerek muharebe güçlerinin artırılması ve muharebelerde yaralanan, hastalanan hayvanların tedavisinden baytar sınıfı sorumludur. II. Meşrutiyet öncesi dönemde baytar sınıfı Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi bünyesinde yer alıyor, ayrıca bir baytar dairesi bulunmuyordu.⁴²² Ordu hayvan sağlığı teşkilatı, veteriner, tabip ve eczacılarla yardımcı personelden oluşuyordu.⁴²³ 10 Mart 1909’da (25 Şubat 1324) Meclis-i Mebusan’da kabul edilen “Memurin-i Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi” ile efradın sıhhiye hizmetlerinin yanı sıra orduda kullanılan hayvanların sağlık hizmetleri de

⁴¹⁹ Ayhan Aydın, “Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir ile Kazalarında Harp Hastaneleri” *Tip Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, ss. 156-174, Yüce Yayınları, İstanbul 2001, s. 157-164.

⁴²⁰ Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu –Çanakkale, Kut’ül Amare ve Filistin Cephesi*, (Çev. K. Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 98.

⁴²¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 282-283.

⁴²² İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, “Veteriner Sınıfı”, *Türk Kültürü, Kara Kuvvetleri Özel Sayısı*, S. 132, Yıl: 11, Ekim 1973, s. 1545; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 149.

⁴²³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, C. III, 2. Kısım, s. 696.

düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeyle teşkilatta yer alacak muhtelif baytar sınıfının meratip, unvan ve istihdam mahalleri ile askeriyedeki görev rütbeleri de şu şekilde olmuştur:⁴²⁴

Baytar Müfettişi (Mirliva): Umur-u Baytariye Komisyonu Reisi, Süvari Dairesi İkinci Şube Müdürü.

Ordu Ser-Baytarı (Miralay): Ordu-yı Hümayunlar Ser-Baytarı, Umur-u Baytariye Fen Komisyonu ile Ceride-i Tıbbiye ve Tercüme Kısımına aza (2), Süvari Dairesi İkinci Şube Müdür Muavini.

Alay Ser-Baytarı (Kaymakam): Müstakil Fırkalar Ser-Baytarı, ordu merkezindeki hayvan hastaneleri baytar-ı evveli, süvari ve topçu alaylarının, Dersaadet İtfaiye Alayı'nın Ser-Baytarları.

Alay Baytarı (Binbaşı): Süvari, topçu taburlarıyla nakliye taburları ser-baytarı, Umur-u Baytariye Komisyonu'nda aza (3), Levazım Dairesi Üçüncü Şubesine bir baytar.

Alay Baytar Muavini (Kolağası): Süvari ve topçu alaylarının, Dersaadet İtfaiye Alayı'nın, süvari topçu taburu ile nakliye taburunun diğer birer baytarı.

Baytar (Yüzbaşı): Cebel Topçu Taburuna birer baytar, Umur-u Baytariye Komisyonuna aza (1), ordu merkezlerindeki hayvan hastanelerine (ikişer) bunlar aynı zamanda Ordu Nalbant Mektepleri muallimliklerini de ifa eder.

Baytar Namzedi (Mülazım-ı Evvel): Baytar Mektebi'nde eğitim ve amaliyat yapar.⁴²⁵

Baytar muavinleri yetiştirmek amacıyla 15 Ekim 1910 (2 Teşrinievvel 1326) yılında “Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi” açılmıştır. İki yıllık bir eğitim süresine sahip olan bu mektepten mezun olanlar memuriyetteyken askerlikten muaf olma hakkına sahiptir. Bu mektebe taşra idadîlerinin 5., İstanbul İdadîleri'nin 2. sınıfını bitirenler sınavsız, özel okul ve rüştiye mezunları sınavla girer. İlk mezunlarını 1912 yılında veren mektebin, 1913-1914 öğretim yılında “Muavin-i Baytar Mektebi” adını alarak öğretime başlayacağı ifade edilmişse de yine eski isimle eğitime devam etmiştir.⁴²⁶

29 Nisan 1911 (16 Nisan 1327) tarihli Tanin Gazetesi'nde İstanbul'daki Askerî Baytar Mektebi'nin Baytar Müfettiş-i Umûmîliği'ne bağlı olduğu, teftiş ve nezaretinin

⁴²⁴ *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 80.

⁴²⁵ *MMZC*, C. 1, Dvr. 2, s. 448-449.

⁴²⁶ *Ergün, İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 352-353.

ordu kumandanlığı tarafından icra edileceği yazılmıştır.⁴²⁷ 11 Temmuz 1911 (28 Haziran 1327) tarihinde yayımlanan “Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi” ile baytar sıhhiye heyeti görev ve yetkileri tespit edilmiştir. Nizamname ile ordunun baytar heyetinin zabıt rütbesine haiz tabip baytar ve eczacılardan oluşmasına karar verilmiştir.⁴²⁸ Ordu baytar heyetinin riyasetinde liva rütbesinde bir tabip baytar “Umur-ı Sıhhiye-i Baytariyye Müfettiş-i Umûmîsi” bulunur ve Harbiye Nezareti’ne tabidir. Ayrıca nizamnameye göre her kolorduda binbaşı veya miralay rütbesinde bir kolordu ser-baytarı, her müstakil fırkada binbaşı veya kaymakam rütbesinde bir fırka ser-baytarı bulunur.

Nizam name her topçu alayına binbaşı veya kaymakam rütbesinde bir ser-baytar tayini öngörmektedir. Bu ser-baytar aynı zamanda topçu alayının birinci taburunun baytarı olacağından, bu tabura bir mülazım-ı evvel baytar muavini tayin edilir. Diğer taburların her birine yüzbaşı rütbesinde bir baytar atanır. Süvari alaylarının ser-baytarı binbaşı veya kaymakam rütbesinde olup maiyetine bir yüzbaşı ve bir mülazım rütbesinde iki baytar tayin olunur. Nizamname, nizamiye taburlarıyla alaylara bağlı mitrilyöz hayvanlarına bakmak üzere üç nizamiye piyade alayına yüzbaşı rütbesinde bir baytar, nakliye taburlarına ise biri kıdemli olmak üzere yüzbaşı rütbesinde ikişer baytar verilmesini öngörmektedir. Maiyet-i Seniyye ve Mekteb-i Harbiye Numune Bölüğü’ne yüzbaşı rütbesinde bir baytar, estersüvar (katıra binen süvari) taburlarına birer ve mevkii müstahkeme ile remont alaylarına lüzumu kadar baytar tayin edilir.⁴²⁹ Ordunun ihtiyacı olan baytarlar, askerî baytar mektebinden diplomasını almış tabip askerî baytarlar ile askerlik hizmetini ifa etmek üzere orduya katılmış olan baytar mektebi mezunlarından temin edilir. İhtiyaç halinde bir yıllık muvazzaflık hizmetini tamamlamış sivil tabip baytarlar arasından baytar açığı kapatılır.⁴³⁰

11 Temmuz 1911 tarihli “Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi” seferberlik halinde her kolordu ve tümende birer beygir deposu kurulmasını istemektedir. Depolar için gerekli olan malzemenin barış dönemlerinde tedarik edilerek İstanbul ve Selanik’teki Veteriner Eşya Depoları’nda saklanmasını, seferberliğin ilanıyla birlikte bu eşyaların ilgili oldukları kuruluşlar emrine gönderilmesini

⁴²⁷ *Tanin*, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911) , No: 954.

⁴²⁸ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No:175, s. 643.

⁴²⁹ *TV*, 21 Temmuz 1327 (3 Ağustos 1911), No:890.

⁴³⁰ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No:175, s. 645.

öngörmektedir. Kurulacak olan hayvan depolarının asıl görevi, hasta hayvanları tedavi etmektir. Ancak hayvan depolarının bir başka görevi de orduda yeteri miktarda yedek hayvan bulunduğu hallerde, yurt içinden veya menzil bölgelerinden toplanan hayvanları seyyar birliklere sevk edilinceye kadar bu depolarda muhafaza etmektir.⁴³¹

24 Ağustos 1914 (11 Ağustos 1330) tarihli geçici kanunla seferberlik halinde orduya alınacak sivil baytar ve baytar muavinleri hakkında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Düzenleme ile askerlik mükellefiyetine tabi 20-45 yaş arası Mülkiye Baytar Mektebi mezunlarının tabip baytar olarak, Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi mezunu olanların muavin baytar olarak orduya alınmasına karar verilmiştir.⁴³² Ayrıca ihtiyat olarakta askerlik mükellefiyeti yaşını geçmiş olanların seferberlik halinde en gençlerinden başlamak üzere ihtiyaca göre baytarlık hizmeti için orduda kıdemsiz yüzbaşı rütbesi ve tahsisleri ile istihdamı kabul edilmiştir. Mükellef muavin baytarların ise mülazım-ı sâni rütbesiyle ve mülazım-ı sâni hukukunun tamamına sahip olarak orduda istihdamına karar verilmiştir.⁴³³

Ortaya çıkan baytar ihtiyacı üzerine 15 Şubat 1917 (2 Şubat 1332) tarihinde “Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Baytar Memurları ile Muavin Baytar Mektebi Mezunu Hakkında Kanun” çıkartılmıştır. Kanun, askerlik mükellefiyeti yaşlarında bulunan Mülkiye Baytar Mektebi mezunu tabip baytar ile Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi’nden mezun muavin baytarların ordu baytarlığı hizmetine alınması kararını vermiştir. Ordu hizmetine alınacak olan muavin baytarların, ihtiyat sıhhiye baytarı sıfatı ile ve kıdemsiz yüzbaşı rütbesinde istihdam edilen baytar zabitanının haiz olduğu hakların tamamına sahip olmaları uygun görülmüştür.⁴³⁴ Çıkartılan bu kanun 24 Ağustos 1914 (2 Şevval 1332- 11 Ağustos 1330) tarihli geçici kanunu yürürlükten kaldırmıştır.⁴³⁵

Orduda sıhhiye ve baytara duyulan acil ihtiyaçlar nedeniyle 1917’de çıkartılan kanunla sıhhiye öğrencilerinin de istihdamına karar verilmiştir. Kanun askerî ve mülkî baytar mektepleri ile muavin baytar mektebi öğrencilerinin orduda istihdamını gündeme getirmiştir. Ayrıca bu kanun yabancı ülkelerde eğitim gördükten sonra ülkeye dönüp imtihana tabi tutulmuş olan baytarların seferberlik halinde ihtiyaç hâsıl olması

⁴³¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, C. III, 2. Kısım, s. 697.

⁴³² *TV*, 16 Ağustos 1330 (29 Ağustos 1914), No: 1919.

⁴³³ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 484, s. 1035.

⁴³⁴ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 100, s. 158.

⁴³⁵ *TV*, 7 Şubat 1332 (20 Şubat 1917) , No: 2800.

durumunda askerî hizmete alınmalarını da içermektedir.⁴³⁶ Askerî ve mülkî baytar mekteplerinin son sınıf öğrencileri ile yabancı ülkelerde eğitimini tamamlamış, ancak Osmanlı'da çalışmak üzere imtihana girmemiş olanların baytar zabıt vekili olarak, baytar mektepleri dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencilerinin baytar zabıt adayları olarak (başçavuş rütbesine muadil) istihdamları uygun bulunmuştur.⁴³⁷ Baytar mektebi, ikinci ve birinci sınıf öğrencilerinden tahsil imkânı kalmayanların zabıt baytar adayları olarak (çavuş rütbesine muadil) merkez müesseselerde istihdamlarına karar verilmiştir. Bunlardan askerî mektep öğrencisi olanların muvazzaf, diğerlerinin ise ihtiyat sınıfına alınması kararlaştırılmıştır.⁴³⁸

Öğrenci iken ordu hizmetine alınan baytar zabıt vekili adaylarından liyakat, iktidar ve kişilikleri yönünden uygun bulunanlar mahallerinin en büyük sıhhiye amiri veya kumandanlarınca mezuniyet tarihlerine tekabül eden tarihten altı ay sonra baytar mülazım-ı sânisini olarak atanabilir. Baytar zabıt adaylarından son sınıfta olanlar ise talimgâha katılmalarından yedi ay sonra baytar zabıt vekilliğine ve bundan altı ay sonra da baytar mülazım-ı sânilğine yükselir.⁴³⁹ Çavuş rütbesiyle (yani baytar mektebi ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri) katılanlar, talimgaha katılmalarından on üç ay sonra baytar zabıt vekilliğine terfi eder.⁴⁴⁰

Seferberlikte orduda istihdam edilen muvazzaf baytar zabıt adayları, okulda bulundukları sınıf maaşının aynısını alır. İhtiyat sınıfında bulunanlar ise, orduda istihdam olundukça ve eğitim amacıyla mekteplere devam ettikleri sürece muadili oldukları muvazzaf baytar zabıt adayları ile aynı maaşı alır. Muvazzaf ve ihtiyat baytar zabitan adaylarına talimgâhta ve mektepte bulundukları müddetçe bir nefer tayini verilir. Baytar zabıt vekillerinin tahsisleri diğer sınıflardaki zabıt vekillerinin muadili olarak kabul edilmiştir.⁴⁴¹

1.8.Subay ve Diğer Personelin Yetiştirilmesine Dair Düzenlemeler

1.8.1. Askerî Okulların Yapılandırılması

Osmanlı Ordusu'nda eğitim teşkilatı, II. Meşrutiyet'e kadar fazla gelişim kaydedememiş, dar bir çerçeve içinde gelişmiştir. Sınırlı ve verimsiz programlar

⁴³⁶MAZC, C. II, Dvr. 3, s. 761; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No:236, s. 590.

⁴³⁷*Düstur*, Tertib-i Sani, C.IX, No: 236, s. 590; TV, 17 Nisan 1333 (1917), No: 2856.

⁴³⁸MM.ZC, C. III, Dvr. 3, s. 1043-1044; TV, 17 Nisan 1333 (1917), No: 2856.

⁴³⁹MAZC, C. II, Dvr. 3, s. 761.

⁴⁴⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 236, s. 591.

⁴⁴¹MMZC, C. III, Dvr. 3, s. 1043-1044; TV, No: 2856; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No:236, s. 591.

nedeniyle askerî okullarda modern bir gelişme olmamıştır. Meşrutiyetle birlikte eğitim teşkilatı ıslah edilmeye başlanmıştır. Özellikle ihtisas okulları ve talimgâhların ilave edilmesiyle eğitim teşkilatı daha modern bir yapıya kavuşturulmuştur. Meşrutiyet öncesi eğitim kurumlarında, bilim daha ziyade teorilere dayandırıldığından uygulama yönü ihmal edilmiştir.⁴⁴²

Osmanlı'da eğitim alanında ilk ciddi girişim, Sultan II. Mahmut döneminde ilköğretimin zorunlu hale getirilmesiyle yapılmıştır.⁴⁴³ 1830'da ise Sultanahmet'te Mekteb-i Maarif-i Adliye adı ile bir ortaokul açılmıştır.⁴⁴⁴ Yüksek öğretim kurumlarına da büyük önem veren Sultan II. Mahmut, daha önce kurulmuş olan Mühendishane, Tıbbiye, Harbiye üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁴⁵ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, yeni ordunun kuruluşuna paralel olarak 1834'de "Mekteb-i Ulum-u Harbiye" kurulmuştur.⁴⁴⁶

Bu dönemde "Tıphane-i Amire" ve "Cerrahhane-i Amire" de açılmıştır. Ancak zamanla, Tıphane ve Cerrahhane'de verilen eğitimin yeterli olmadığı görüldüğünden, bu okulları yeniden düzenlemek üzere Viyana Üniversitesi'nden Profesör Doktor C. Ambroise Bernard çağırılmıştır. 1838'de okul yeni ismiyle "Mekteb-i Tıbbiye-i Âliye-i Şahane" olarak öğrenime açılmıştır.⁴⁴⁷ Gerek mühendishanelerde, gerek Tıbbiye'de, gerekse de Mekteb-i Harbiye'de yapılan bütün iyi niyetli çalışmalara rağmen, istenilen düzeyde bir eğitim seviyesine ulaşılamamıştır. Bu durum kurumlarda sürekli ıslahat anlayışını gündemde tutmuştur. Beklenen neticeye ulaşılamaması, yeni müesseselerin sağlam temeller üzerine kurulamaması ve Osmanlı idarecilerinin Avrupa ile aradaki farkı hızlı bir şekilde kapatma arzusundan kaynaklanmıştır. Ayrıca müesseselerin çok daha başarılı olabilmeleri için gereken maddi, teknik ve fikri desteğin verilmeyişi etkenler arasında sayılabilir. Müesseselere uygun talebe hazırlayacak eğitim

⁴⁴² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 238-239.

⁴⁴³ Turhan, *Kültür Değişimleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, s. 229.

⁴⁴⁴ Ergin, C. II, s. 394.

⁴⁴⁵ Er, s. 212.

⁴⁴⁶ Turhan, *Kültür Değişimleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, s. 229. "Mekteb-i Ulum-u Harbiye"nin kuruluş çalışmalarına 1831 yılında başlanmıştır. Öncelikli olarak açılacak olan bu mektebin masraflarını karşılayacak tahsisatı temin edilmişti. Hazırlıklar tamamlanınca Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa, Selimiye Kışlası'ndaki Hassa Alayı'ndan bazı gençleri seçerek bir bölük oluşturmuştur. Sıbyan bölüğü adı verilen bu bölük gençleri, Harbiye Mektebi'nin ilk öğrencileri olmuştur. 1834'de Maçka Kışlası mektep haline getirilerek Harbiye Mektebi ve öğrencileri buraya nakledilmiştir. Şakir, s. 46.

⁴⁴⁷ Koçer, s. 37.

kurumlarının bulunmayışı da hedefe ulaşılamamasında etkili olan faktörlerden olmuştur.⁴⁴⁸

Orduyu son model tüfek ve toplanla teçhiz eden Sultan Abdülaziz, Kırım Savaşı ve Girit İsyanı'nda beklediği sonucu elde edemeyince, ordudaki sorunun silah ve teçhizat sorunu olmadığını anlamıştı. Sorunun liyakatli subay eksiğinden kaynaklandığını, çözümün ise askerî okulların ıslahında olduğunu görmüştü. 1866 yılında askerî okulların ıslahı için Serasker Rüştü Paşa'nın da girişimiyle, Viyana Harp Okulu'nda eğitim görmüş olan Galip Paşa, Harp Okulu'nun müdürü yapılmıştır. Hubar adındaki bir İngiliz subayı da, Heybeliada'da bulunan Deniz Okulu'na müdür olarak atanmıştır. Ayrıca askerî okulların ıslahı için gerekli tespitleri yapmak ve tedbirleri almak üzere altısı Osmanlı, üçü yabancı subaylardan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon öncelikli olarak, suiistimalleri önleyecek ve idarede disiplini sağlayacak bir nizamname hazırlamıştır. Ancak reformları benimsememiş olan Serasker Rüştü Paşa, yüksek idare amirlerinin bu tedbirler konusunda gönülsüz olduklarını görünce, derhal bu komisyonu dağıtarak Galip Paşa'yı da azletmiştir.⁴⁴⁹

Sultan Abdülaziz döneminde Seraskerlik makamına Rüştü Paşa'nın yerine Hüseyin Avni Paşa'nın getirilmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın yaptığı ıslah girişimleri ile Osmanlı ordusu için Prusya ordu teşkilatı esas alınarak yeni talim usulleri benimsenmiştir. Avrupa'ya askerî eğitim için gönderilen harp okulu hoca ve zabitlerinin etkisiyle 1874 Eylül'ünden itibaren harp okulu programlarının, Batı harp okulları programlarına benzetilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Yabancı uzmanlardan da yararlanılarak sık sık manevralar ve harp oyunları tertibi ile ordunun savaş kabiliyeti geliştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁵⁰

Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı döneminde, Osmanlı ordusunu modernleştirme ve Batı standartlarına yaklaştırma gayretleri artarak devam etmiştir. Bu dönemde ilk defa İstanbul dışında Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta harp okulları kurulmuştur.⁴⁵¹ 1876'da askerî eğitim amaçlı Askerî Rüştîyeler açılmıştır. Nitelikli subayların yetiştirilmesi amacıyla askerî eğitim ilkokul düzeyine indirgenmiştir. Öğrencilerin Askerî Rüştîyeler ve Askerî İdadilerde eğitim gördükten

⁴⁴⁸İhsanoğlu, s. 354-356.

⁴⁴⁹Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, s. 184-186.

⁴⁵⁰Ünal, s. 233.

⁴⁵¹Alkan, s. 9.

sonra Harbiye Mektebi'ne girmeleri sağlanmıştır.⁴⁵² 1877 yılında tüm askerî okullar, Mekâtib-i Askerîyye Nezâreti'ne bağlanarak askeri eğitim kurumları tek çatı altında toplanmıştır. Harbiye Mektebi'nde ise ders programları, Avrupa'daki okullar ile paralel düzeye getirilmek suretiyle önemli bir reform programından geçirilmiştir. Mekteb-i Fünun-ı Harbiye içinde farklı dallar ve bunlara uygun olarak farklı programlar hazırlanmıştır. Bu mektebe gelen öğrenciler, kura ile istihkâm ve topçu, piyade ve süvari sınıflarına ayrılmaya başlanmıştır. Böylece dönemin Harbiye Mektebi, İstihkâm ve Topçu, Piyade ve Süvari ile Erkân-ı Harbiye mekteplerinin bileşiminden oluşmuştur.⁴⁵³

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirilen Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye (Kurmay Subay) yetiştirme ve Harbiye Mektebi'nin (Harp Akademisi) Avrupa'daki muadilleri seviyesine ulaştırmak için ıslah çalışmasına hız vermiştir. Subay talimğâhları ve büyük subay kurslarının düzenlenmesi ve Küçük Zabit Mektepleri'nin açılmasını sağlamıştır. İzzet Paşa İhtiyat Zabitanı Heyetinin teşekkülü ile İhtiyat Zabitanı Mektebi'nin açılması gibi faaliyetlere öncelik vermiştir.⁴⁵⁴

15 Ekim 1909 tarihinde Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde yayınlanan “Tedrisatı Askerîye Müfettişliği Talimatı” ile Mekteb-i Askerîye Nezareti'nin lağvedildiği, Mekteb-i Askerîye için “Terbiye ve Tedrisatı Askerîye Müfettiş-i Umûmîliği”nin ihdas olunacağını duyurulmuştur. Haberde Müfettiş-i Umûmîlik görevine ferik rütbesine haiz ve fırka kumandanı salahiyetiyle bir zatın tayin olunacağı, kendisine bir de muavin verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Müfettiş-i Umûmîlik vazifesi ve heyeti hakkında Almanya'da uygulanan talimatnameye uygun olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nce bir talimatname hazırlanarak Şura-yı Askerîye'ye sunulmuştur.⁴⁵⁵

Yeni kurulan Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umûmîliği bütün askerî okulların idaresini eline almıştır.⁴⁵⁶ Ayrıca İstanbul ve İstanbul dışında bulunan Askerî Rüştîye ve İdadîlerin (askerî lise ve ortaokulları) idaresi için Harbiye Nezareti'nde Askerî Okullar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Yine bu dönemde Harbiye Nezareti'ne bağlı önemli

⁴⁵²Ergin, C. II-III, s. 426

⁴⁵³Ergün ve Duman, s. 11.

⁴⁵⁴Müfettiş-i Umûmî Tıbbiye, Baytar, İptidai Küçük Zabit Mektepleri, Endaht Mektebi, Erkân-ı Harbiye Mektebi ile zabitanın devam edeceği bütün askerî mekteplerin eğitim ve imtihanlarının, teftiş ve programlarının tertibi, muallimlerinin seçimi ve tayininden sorumludur. Ahmet İzzet Paşa, “Harb-i Umûmî'nin Vukuu ve Ziya'nda Mesuller ve Mesuliyetler”, *Akşam*, No: 3453.

⁴⁵⁵*Tasvir-i Efkâr*, 15 Teşrinievvel 1909/ 30 Ramazan 1327 (15 Ekim 1909), No: 137.

⁴⁵⁶*Salname-i Umûmî*, Sene: 1328, s. 249-251.

müfettişliklerden biri de, Muhtelif Sınıf Okullar Müfettişliği'dir. Bu müfettişliğin idaresinde Piyade Endaht Mektebi (Piyade Atış Okulu), Sahra Topçu Endaht Mektebi, Ağır Topçu Endaht Mektebi, Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu, İstanbul ve Selanik Zabitan Talimgâhları, Levazım ve İhtiyat Zabitan (Yedek subay) okulları bulunmaktadır. Bu sırada ayrıca piyade, süvari ve topçu astsubay okulları da mevcuttur.⁴⁵⁷

Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi): Harbiye Mektebi ilk defa “Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane” adıyla 20 Temmuz 1848’de İstanbul Pangaltı Piyade ve Süvari Harp Okulu’nda kurulmuştur.⁴⁵⁸ İki senelik bir öğrenim süresi olan bu okulun programları 1867’de kuvvetlendirilmiştir. Bu tarihten sonra mühendishaneden üst derecelerle mezun topçu ve istihkâm subaylarının da mektebe alınmalarına karar verilmiştir. 1878’den sonra okulun öğrenim süresi üç yıla çıkarılmıştır.⁴⁵⁹ 1884 yılında kurmay sınıfları fennî ve askerî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Askerî kısımda, yalnız askerî derslere ve bunların tatbikatına, fenni kısımlar da ise askerî derslerin yanı sıra yüksek teknik derslere de yer verilmiştir.⁴⁶⁰ 1898’den itibaren Erkân-ı Harbiye sınıflarına “Erkân-ı Harbiye Namzet Sınıfları” adı verilerek daha fazla sayıda öğrenci alma yoluna gidilmiştir. Erkan-ı Harbiye Mektebi’ne alınan öğrenciler, mezun olduklarında başarı derecelerine göre orduda “Erkân-ı Harp” veya “Mümtez” adı altında kurmaylık hizmetinde çalıştırılmıştır.⁴⁶¹

Erkân-ı Harbiye sınıfları 1861’den II. Meşrutiyet’e kadar Mekteb-i Harbiye ile beraber ve onun bir yüksek kısmı olarak devam etmiştir.⁴⁶² Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) ile ilgili ilk ciddi düzenleme 1909 yılı Ağustos’unda yapılmıştır. 17 Ağustos 1909 (4 Ağustos 1325) tarihinde yayınlanan “Erkân-ı Harbiye Mektebi Nizamname-i Dâhilîsi” ile mektebin hangi amaca yönelik eğitim faaliyeti yürüteceği açıklanmıştır. Mektebin amacı, muhtelif sınıflara ait zabitanı daha üst seviyede askerî eğitim vermek olarak ifade edilmiştir. Bu suretle onların bilgi ve askerî düşüncelerini

⁴⁵⁷Osmanlı Ordu Teşkilatı, s.87-88; Pakalın, “Harbiye Nezareti”, s.738; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 125-126; *Salname-i Umûmî*, Sene: 1328, s. 250-251.

⁴⁵⁸*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 263.

⁴⁵⁹Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 69-70.

⁴⁶⁰*Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 287.

⁴⁶¹Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 69-70.

⁴⁶²Alaettin Avcı, *Türkiye’de Askerî Yüksekokullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, T.C. Milli Savunma Bakanlığı Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963, s. 51; Şakir, s. 53.

geliştirmek, takviye etmek ve onları aydınlatmak hedeflenmiştir. Mektepte eğitim alan zabıtların gerekli olan yabancı dilleri konuşabilecek ve yazabilecek derecede öğrenmelerinin sağlanması amaçlanmıştır.⁴⁶³ 1 Ekim 1909'a kadar harp okulunun bir şubesi olarak kalan Harbiye Mektebi, 24 Ekim'de harp okulu topluluğundan ayrılarak ayrı bir kimlik kazanmıştır. Erkân-ı Harbiye Nezareti'ne bağlanan bu okullara Erkân-ı Harbiye Mektebi adı verilmiştir.⁴⁶⁴

Erkân-ı Harbiye Mektebi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi'nin idaresi altında verilmiştir.⁴⁶⁵ Mektep Erkân-ı Harbiye miralay veya mirlivasi rütbesinde bir müdürün emir ve idaresinde verilmiş, iâşe ve idare yönünden ise Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştır. Mektepte mahkemeye intikal etmesi icap eden olaylar ortaya çıkar ise 1. Ordu-yı Hümayun Divan-ı Harbi'ne ve temyiz konusunda da Muhakemat Dairesi'ne tabi kılınmıştır.⁴⁶⁶ Mektebe kabulde aranan şartlar ise en az bir veya iki yıl bölüklerde bi'l-fiil hizmet etmiş olmak. Alay veya müstakil tabur kumandanları tarafından gerekli şartlara haiz bulundukları tasdik edilen mülazımlar mektebe girmek için müracaat edebilir.⁴⁶⁷ Mektepteki tahsil müddeti üç yıl olup, her sümestri de 9 ila 10 ay fiil eğitim yapılmaktadır. Eğitim, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi tarafından hazırlanan programa göre icra edilir.⁴⁶⁸

Erkân-ı Harbiye hakkında 19 Aralık 1910 (6 Kanunievvel 1326) tarihinde "Erkân-ı Harbiye Heyeti'nin Tensik ve Islahına Dair Nizamname" ile bazı düzenlemeler yapılmıştır. Nizamname Erkân-ı Harbiye sınıfına ayrılmış olan zabitanın asıl sınıflarıyla irtibatlarının kesilmeyeceğini, Erkân-ı Harbiye zabıtlığı sıfatının Erkân-ı Harbiye sınıfı hizmetinde bulunmalarına mahsus olduğunu bildirmiştir.⁴⁶⁹ Ayrıca Erkân-ı Harbiye yetiştirme hakkındaki yeni usul ve nizamların kabulünden önce mektepten erkân-ı harp yüzbaşılığı ile mezun olanların emir ve kumandada istihdam edilmek üzere kıtaata gitmeleriyle beraber katılacakları askerî sınıfın zabitanı olmalarına karar verilmiştir.⁴⁷⁰

1912 yılında Erkân-ı Harbiye Mektebi Nizamnamesi'nde mektepten mezun olanlar hakkında bir düzenleme yapılmıştır. 10 Haziran 1912 (28 Mayıs 1328) tarihinde yapılan düzenleme ile Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde eğitimini tamamlayarak diploma

⁴⁶³TV, 1 Kanunısani 1326 (14 Ocak 1911), No: 718.

⁴⁶⁴*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 264.

⁴⁶⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 122, s. 608; TV, 1 Kanunısani 1326 (14 Ocak 1911), No: 718.

⁴⁶⁶*Düstur*, Tertib-i Sani, C.I, No: 122, s. 610.

⁴⁶⁷TV, 1 Kanunısani 1326. (14 Ocak 1911), No:719; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 122, s. 612.

⁴⁶⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 122, s. 616.

⁴⁶⁹TV, 12 Kanunievvel 1326 (25 Aralık 1910), No: 705.

⁴⁷⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No: 12, s. 18.

almış olan zabitanın kıdemine iki sene zam yapılmıştır.⁴⁷¹ Eğitimini tamamlayanlar arasından en başarılı olanların Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nde görevlendirilmelerine karar verilmiştir. Harbiye dairelerdeki muhtelif şubelerde bir veya iki yıl hizmet edenlerden, Erkân-ı Harbiye sınıfına girmeye hak kazandıklarına Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nce karar verilenlerin kıdemlerine iki sene zam yapılmıştır.⁴⁷²

Erkân-ı Harbiye Mektebi 1910-1914 yılları arasında iki sınıf -1912 ve 1914 yıllarında- mezun vermiştir. 1914 yılı sonuna doğru 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine okul kapatılmıştır. Meşrutiyet döneminde Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden 138 genç kurmay subay yetişmiştir. Meşrutiyet öncesi yetişen kurmay subaylarla birlikte 1. Dünya Savaşı'na girildiğinde toplam sayı 290'ı geçmiyordu. Bu da kurmay sınıfı açısından orduda ciddi bir açık olduğunu göstermektedir. Erkân-ı Harbiye Mektebi 1919 yılında bir ara Şerif Paşa Konağı'nda açılarak tekrar eğitime başlamıştır. Ancak buradaki eğitim çok kısa sürmüş, okul buradan Beylerbeyi'ne taşınmıştır. Bu arada İstiklal Savaşı da başlamış olduğundan, öğrenciler ve subaylar okulunu terk ederek guruplar halinde Anadolu'ya geçmiştir. Bunun üzerine kapanan mektep, 1 Ekim 1923'de yeniden eski Harbiye Nezareti binasında "Mekteb-i Âli-i Askerî" adıyla açılmıştır. 24 Mart 1924'de tekrar Yıldız Sarayı'na taşınan okulun adı 1927 yılında Harp Akademisi olarak değiştirilmiştir.⁴⁷³

Harbiye Mektebi; 1831'den itibaren Avrupa'da "Lancaster Sistemi" olarak bilinen yöntemle önce Selimiye, sonrada Maçka Kışlaları'nda okul bölükleri kuruldu. Bu okul bölüklerinde sıkı bir eğitim veriliyordu.⁴⁷⁴ Ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa tarafından Selimiye Kışlası'ndaki kur'a neferleri arasından istidatlı öğrencilerin seçilmesi ile işe başlanmış oldu.⁴⁷⁵ Seçilen gençler Sıbyan Bölükleri adı altında Mekteb-i Harbiye'nin (Harp Okulu) ilk nüvesini teşkil eden bir birlik şeklinde 1834'de kuruldu.⁴⁷⁶ Harbiye Mektebi'nin ilk zamanlarında askerî disipline önem veriliyordu. Mektepte piyade talimleri, istihkâm dersleri yapılıyor, topçu

⁴⁷¹TV, 4 Haziran 1328 (17 Haziran 1912), No: 1154.

⁴⁷²Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 204, s. 550.

⁴⁷³Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 6. Kısım, s. 264-266.

⁴⁷⁴Berkes, 2004, s. 193.

⁴⁷⁵Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 38.

⁴⁷⁶Avcı, s. 25; Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 74.

ve süvari talimleri ve öğretimi yapılmıyordu. Mektebin ilk eğitim kadrosunun büyük bir kısmı mühendishane mezunları ve okul bölüklerinden yetişen subaylardan oluştu.⁴⁷⁷

Kuruluşunda mektebin muallimlerinin Türk olmasına karar verildiğinden, 1834 senesinde mühendishane muallimlerinden iki zabıt ve on talebe seçilerek eğitim amacıyla İngiltere'ye gönderildi. Bu zabıt ve talebeler eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönünce mühendishane ve harbiye de muallimliğe başladılar.⁴⁷⁸ Avrupa'dan dönen kadro, artık ilk ve orta öğrenim basamaklarının üzerinde bir seviyeye ulaşmış bulunan Mekteb-i Harbiye öğrencileri için daha yüksek sınıflar açmaya, bu sınıflar için gerekli programları hazırlamaya başladı. Yapılan çalışmalar sonucunda 1845 yılında Maçka Kışlası'nda Mekteb-i Fünûn-ı İdadî'ye adı altında hazırlayıcı bir sınıf olarak Harbiye Okulu'nun açılmasına karar verildi. Aynı tarihlerde ordu merkezleriyle Bursa ve Bosna'da bu okula kaynak oluşturacak Askerî İdadîlerin açılmasına başlandı. 1847 yılına gelindiğinde mektebin adı "Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye"⁴⁷⁹ olarak değiştirildi ve büyük çoğunluğu Avrupa'da eğitim görmüş Türk öğretmenlerin ders verdiği bir okul haline getirildi. Az sayıda yabancı uzmanın da ders verdiği mektebin programına, yabancı dil olarak Fransızca dersi konuldu.⁴⁸⁰ Harbiye Mektebi'nde 1884 yılından itibaren Von der Goltz'un etkisiyle Alman askerî eğitim sistemi etkili olmaya başlamıştır. Bu etkinin bir sonucu olarak Türk ordusunda Alman üslubu, çalışma, disiplin ve dakiklik ruhu yaratılmıştır.⁴⁸¹

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, 15 Ekim 1909 tarihli "Tedrisatı Askerîye Müfettişliği Talimatı" ile Mekteb-i Harbiye'de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Mektebi-i Harbiye'ye liva kumandanlığı yetkisine haiz, 1. Ordu Kumandanlığı'na bağlı olmak üzere bir müdür tayin olunuyordu. Mektebin idare, tanzim ve tertibi için 1. Ordu Kumandanlığı'nca uygun görülen zevatin tayini Şura-i Askerîye'ye tevdi olunuyordu. Talimatname ile Harbiye Mektebi'ndeki bütün resmi muallimlikler lağvedilmiştir. Mektepte daimi surette bir süvari bölüğünün bulundurulması uygun görülmüştür. Osmanlı Türkçesi ve Osmanlılık hissiyatının yaygınlaştırılmasının askerlik açısından

⁴⁷⁷Berkes, s. 193-194.

⁴⁷⁸Şakir, s. 44.

⁴⁷⁹Hale, Harp Okulu'nun "Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye" adıyla 1836'da İstanbul'da açıldığını ifade etmektedir. Hale, s. 29.

⁴⁸⁰Koçer, s. 38-39; Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 387; Alkan, s. 83.

⁴⁸¹Alkan, s. 36.

büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır. Edirne ve Manastır Harbiye Mektepleri'nin İstanbul Harbiye Mektebine nakledilmesine karar verilmiştir.⁴⁸²

26 Ekim 1910 (13 Teşrinievvel 1326) tarihinde Harbiye Dairesi'nde istihdam edilen kâtiplerin görevleri ile ilgili ihtisaslarını temin etmek üzere “Daire-i Harbiye Mektebi” açılması kararı alınmıştır. Mekteple ilgili birde talimatname hazırlanmıştır. Mektebe Erkân-ı Harbiye sınıfından veya başka bir sınıf zabitanından bir müdür atanması, eğitim kadrosunun askerî mekteplerde hizmet tecrübesi bulunan uzman, subay veya mülkiye mektebi muallimlerinden oluşturulmasına karar verilmiştir. İki şubeye ayrılan mektepte, birinci şubede inşaat ile meşgul efendiler, ikinci şubede ise hesap sınıfı bulunmaktadır. Sınıf-ı evvel mensupları da dâhil olmak üzere Harbiye Dairesi'nde bulunan bütün kâtiplerin -mesleklerine göre- mektebin icap eden şubelerine devamları mecbur kılınmıştır.⁴⁸³ Yapılan hazırlıklardan sonra 29 Nisan 1911 (16 Nisan 1327) Cumartesi günü Daire-i Harbiye Mektebi'nin resmen açılacağı Tanin Gazetesi'nde duyurulmuştur.⁴⁸⁴ Aynen duyurulduğu gibi mektep, 29 Nisan 1911'de Mahmut Şevket Paşa tarafından büyük bir törenle açılmıştır.⁴⁸⁵

1912'de Balkan Savaşı başlayınca okulun subayları birliklerdeki eksik kadrolara verildiğinden öğretim heyeti yetersiz kalmış, bu da eğitimi aksatmış ve mezun verilememiştir. 1913 yılı sonuna doğru Almanya'dan gelen ıslah heyeti okulun eğitiminde önemli yenilikler yapmıştır. Yapılan düzenleme ile birinci sınıflar kıdemli ve kıdemsiz olmak üzere iki kısma ayrılmış, kıdemsizler normal eğitime, kıdemliler ise zabıt vekili (asteğmen) olmaları için özel eğitime tabi tutulmuştur. 1914'de 1. Dünya Savaşı seferberliği ilan edilince Harbiye Mektebinde eğitime son verilmiştir. Mektebin ikinci sınıfını bitirenler teğmen, kıdemli birinci sınıf öğrencileri asteğmen, kıdemsiz birinci sınıf öğrencileri zabıt namzedi olarak ordu birliklerine katılmıştır. 4 Ağustos 1914'de kapanan Harbiye Mektebi, 1 Ocak 1920 tarihinde tekrar açılmış, ancak İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmeleri üzerine kapanmak zorunda kalmıştır. Kapanan mektebin öğrencilerinin büyük bir kısmı Anadolu'ya geçmiş ve Milli Mücadele'de ihtiyaç duyulan subay kadrosunun tamamlanmasında önemli görevler üstlenmiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸² *Tasvir-i Efkar*, 15 Teşrinievvel 1909 (15 Ekim 1909) , No: 137.

⁴⁸³ *Tanin*, 29 Teşrinisani 1326 (12 Aralık 1910) , No: 819.

⁴⁸⁴ *Tanin*, 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911) , No: 951.

⁴⁸⁵ Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 356.

⁴⁸⁶ Avcı, s. 34-35.

Piyade Mektepleri: Meşrutiyetin ilanından sonra piyade ve süvari zabitanının eğitim konusu ele alınmıştır. Çeşitli sınıf subaylarının teorik ve pratik atış bilgilerini geliştirmek amacıyla 12 Şubat 1910 (30 Kanunısanı 1325) tarihinde yayınlanan “Piyade Endaht Mektebi Nizamnamesi” ile ilk meslek okulu açılmıştır.⁴⁸⁷ Açılan bu okul ile subaylara eğitim atışları yaptırarak tecrübe kazandırmak amaçlanmıştır. Piyade Endaht Mektebi emir kumanda, tecrübeler, imalat, inşaat, kıtaatın atış hizmeti ve raporları hususunda doğrudan doğruya Harbiye Nezareti’ne bağlanmıştır. Bi’l-umum ordulara mahsus bir mektep olması hasebiyle idare ve iâşe hususunda Levazımat-ı Umûmîye Dairesi’ne bağlı olması uygun görülmüştür.⁴⁸⁸

Endaht Mektebi’nde senelik eğitim: tahsil devri ve muvakkat (geçici) tahsil devri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Talim heyetini teşkil eden zabitan ile esas zabitan bölüğü, küçük zabitan ve efradı senelik devre-i tahsile dâhil edilmiştir. Bu şekilde ordulardan geçici tahsil devrine gelecek bi’l-umum zabitan ve efrada muallim olarak talim ve terbiye etmeleri sağlanmıştır. Ders dönemine katılacak olan zabitan, her bir piyade nizamiye livasından 1 yüzbaşı, her bir nizamiye piyade alayından 1 mülazım, her bir süvari livasından 1 yüzbaşı, her bir piyade alayından 1 mülazım şeklinde tespit edilmiştir.⁴⁸⁹ Ayrıca lüzum görülmesi halinde, Harbiye Nezareti tarafından redif veya ihtiyat zabitanına mahsus ayrı bir eğitim dönemi açılabilir kararı mektebin nizamnamesinde yer almıştır.⁴⁹⁰

Piyade Endaht Mektebi kadrosunda liva veya miralay rütbesinde 1 mektep kumandanı, miralay veya kaymakam rütbesinde 1 kumandan muavini, binbaşı rütbesinde 1 esas tabur kumandanı bulunur. Yüzbaşı rütbesinde 1 depo ve atış mahalleri kumandanı, muallim ve bölük kumandanları olarak 5 yüzbaşı, 11 mülazım-ı evvel ve sani (muavin ve refakat görevi için), 1 binbaşı veya yüzbaşı rütbesinde doktor, 1 eczacı, 1 imam, 1 tüfekçi ve 1 tabur kâtibinden mektep kadrosu teşkil eder.⁴⁹¹

1911 yılına kadar geçen süre içinde yapılan deneme eğitimleri neticesinde nizamnamede bazı değişiklikler yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hazırlanan yeni nizamname, 24 Mayıs 1911’de uygulamaya konulmuştur. Bu nizamname ile Harbiye Nezareti’ne bağlı olan mektepler, Piyade Okulları Müfettişliği’ne bağlanmıştır. Balkan Savaşı’na kadar bu şekilde faaliyetlerini sürdüren Piyade Atış Mektebi, savaşın

⁴⁸⁷TV, 30 Kanunısanı 1325 (12 Şubat 1910); No: 729.

⁴⁸⁸Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 24, s. 78.

⁴⁸⁹TV, 30 Kanunısanı 1325 (12 Şubat 1910); No: 729; Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 24, s. 82.

⁴⁹⁰Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 24, s. 83.

⁴⁹¹Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 24, s. 79.

başlaması üzerine kapatılmıştır. Balkan Savaşı'ndan sonra tekrar faaliyete geçmişse de 1. Dünya Savaşı başında tamamen kapatılmıştır.⁴⁹²

Süvari Mektepleri: 29 Nisan 1911 (16 Nisan 1327) tarihli Tanin Gazetesi'nde Süvari Küçük Zabıt Mektebi'nin 1911 yılı için bir bölük üzerine teşkil edileceği haberi yer almıştır. Haberde de yer aldığı şekliyle mektep 1911'de faaliyete geçmiştir.⁴⁹³ Ayrıca süvari için bir tatbikat mektebinin açılması yönünde yapılan çalışmalar neticesinde 25 Mayıs 1912 (12 Mayıs 1328) tarihinde "Süvari Tatbikat Mektebi Nizamnamesi" yayınlanmıştır. Nizamnamede mektebin açılış amacı; süvari zabitanını sınıfları ile ilgili vazife ve hizmetleri daha iyi ifa edebilecek duruma getirmek olarak ifade edilmiştir. Nizamnameye göre mektebin idari kadrosunda 1 müdür (miralay veya mirliva), 1 yaver (yüzbaşı), 1 müdür muavini (binbaşı), 1 müdür muavininin refakat zabiti (mülazım) bulunur. Eğitimci kadrosu ise 1 erkân-ı harbiye zabiti (yüzbaşı veya binbaşı), 5 muallim (ikisi binbaşı, üçü yüzbaşı) şeklinde oluşur.⁴⁹⁴ Ayrıca mektep kadrosunda idare heyeti, memurlar, mektebe memur bölük kadrosu, hayvanlar vd. bulunmaktadır. Süvari Tatbikat Mektebi'nin Harbiye Nezareti'ne bağlanması uygun görülmüştür. Nizamnameye göre mektebin müdürü, muamelat konusunda her türlü ihtiyacı ve eğitim programına dair değişiklikleri nezarete teklif eder. Ayrıca müdür mektepte yapılan teftişi Harbiye Nezareti'ne ve Süvari Müfettiş-i Umûmîsi'ne bildirir. Mektebin idaresi, hizmetin tanzimi ve sürdürülmesinden de müdür mesuldür.⁴⁹⁵ Mektep idare ve iase ile ilgili hususlarda 1. Kolordu'ya bağlanmıştır.

Süvari Tatbikat Mektebi'ne gönderilecek olan zabitanlar, alaylar tarafından seçilir. Mektepte 15 ay sürecek olan eğitimin, süvari sınıfına mahsus talimatname ve nizamnamelere uygun olarak icra edilmesine karar verilmiştir. Nizamnamede mektepte verilecek eğitimin amacı, müktesebatlarını alayda tatbik edebilecek muallim ve muktedir süvari zabitanı yetiştirmek olarak ifade edilmiştir.⁴⁹⁶ 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte faaliyetleri durdurulan mektepte, açık bulunduğu 1911-1914 yılları arasında daha ziyade binicilik ağırlıklı eğitim verilmiştir. Atış ve taktik öğrenim konuları Piyade Atış ve Tatbikat Okulu'nda yaptırılmıştır.

Topçu Mektepleri: Sahra Topçu Atış Okulu 1910'da İstanbul'da Metris Çiftliği'nde, Sahra Ağır Topçu Okulu ise 1911'de Rami Kışlası'nda teşkil edilmiştir.

⁴⁹² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 246.

⁴⁹³ *Tanin*, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911): No: 954.

⁴⁹⁴ *TV*, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912), No: 1140; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 196, s. 503.

⁴⁹⁵ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 196, s. 505.

⁴⁹⁶ *TV*, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912), No: 1140; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 196, s. 506-508.

Açılan bu okullara takım ve batarya komutanlarının eğitim amacıyla en az üçer aylık sürelerle katılmalarına karar verilmiştir. Balkan Savaşı sırasında faaliyetlerine kısa bir süre ara veren okul, savaş sonrası tekrar faaliyete geçmişse de 1. Dünya Savaşı'nın çıkması okulun faaliyetlerine son verilmesine sebep olmuştur. Savaş yıllarında sadece askerî lise mezunu öğrencilerden topçu sınıfına ayrılanlar, topçu subay adayı olarak atış okullarına gönderilmiştir. Bu atış okullarında altışar aylık devrelerle subay yetiştirme yoluna gidilmiştir.⁴⁹⁷

Küçük Zabıt ve Küçük Zabıt İptidai Mektepleri: Küçük Zabıt ve Küçük Zabıt İptidai Mektebi hakkında nizamname 5 Ekim 1909 (22 Eylül 1325) tarihinde yayınlanmıştır. Bu mektepler ordunun küçük zabıt ihtiyacını eğitilmiş kadrolardan temin etmek amacıyla açılmıştır.⁴⁹⁸ Hazırlanan nizamname ile Osmanlı ordusunda bulunan küçük zabitan, kıdemli ve kıdemsiz⁴⁹⁹ olarak iki kısma ayrılmıştır.⁵⁰⁰ Küçük Zabıt İptidai Mektebi'ne 15-18 yaş arası, Küçük Zabıt Mektebi'ne ise 18-21 yaş arası vücutça da elverişli olanların alınması uygun görülmüştür. Her ordu merkezinde o orduya ait kıtaata icap eden küçük zabitanı yetiştirmek üzere bir Küçük Zabıt Mektebi, birde Küçük Zabıt İptidai Mektebi açılmasına karar verilmiştir.⁵⁰¹

Mekteplerde 13 Temmuz 1911 (30 Haziran 1327) tarihinde yayınlanan nizamname ile önemli yapısal değişiklikler yapılmıştır. Küçük zabitan sınıfı çavuş, başçavuş muavini ve başçavuş olarak tespit edilmiştir.⁵⁰² Bu mektebin eğitim müddeti talebenin yaşına ve tahsilinin gelişim durumuna göre 1 veya 2 yıl olarak belirlenmiştir.⁵⁰³ Birinci ve ikinci sınıfı okuyan zabitanın küçük zabıt iptidai eğitimi almış sayılmasına, üçüncü ve dördüncü yılı tamamlayanların ise küçük zabıt eğitimi tamamlamış sayılmasına karar verilmiştir.⁵⁰⁴

1911 tarihli nizamname mektebin idari ve eğitim kadrosuna dair de bazı yenilikler getirmiştir. Nizamnameye göre Küçük Zabıt Mektebi kadrosunda kumandan olarak 1 binbaşı veya kaymakam, kumandan muavini olarak 1 yüzbaşı, emir subayı olarak 1 mülazım-ı evvel veya sani, 1 doktor yüzbaşı, 1 eczacı, 1 tımarcı (cerrah), 1

⁴⁹⁷*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 246-247.

⁴⁹⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 170, s. 790.

⁴⁹⁹Kıdemsiz küçük zabitan; hizmetini nizamiye-i askerîye dâhilinde ifa edenler, kıdemli küçük zabitan ise küçük zabıt mektebinden mezun olanlarla nizamiye görevini tamamladıktan sonra tezkere bırakarak askerlik hizmetine devam edenler olarak tanımlanmıştır. *TV*, 8 Ağustos 1327(21 Ağustos 1911), No: 905.

⁵⁰⁰*TV*, 12 Kanunısanı 1326 (25 Kasım 1910), No: 731.

⁵⁰¹*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No:170, s. 791.

⁵⁰²*TV*, 8 Ağustos 1327(21 Ağustos 1911), No: 905.

⁵⁰³*Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No: 177, s. 656.

⁵⁰⁴*TV*, 8 Ağustos 1327(21 Ağustos 1911), No: 905; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No:177, s. 664.

imam, 1 tabur kâtibi, 3 çavuş veya onbaşı (depo, yazıcı ve idare için), 1 tüfekçi ustası, 1 boru onbaşısı, 1 mekareci veya arabacı onbaşısı, 6 hizmetçi nefer, 3 çamaşırcı (sivil) yer almıştır. Küçük Zabit İptidai Mektebi kadrosunda ise 1 yüzbaşı müdür, 1 mülazım-ı evvel veya sani emir subayı, 1 yüzbaşı doktor, 1 eczacı, 1 tımarcı (cerrah), 1 tabur kâtibi, 1 imam, 1 tabur kâtibi muavini (onbaşı veya çavuş), 4 hizmetçi neferi, 2 çamaşırcı (sivil) yer almıştır.⁵⁰⁵

Yeni nizamname küçük zabitanın istihdamına dair düzenlemeler de içermektedir. Küçük zabitan, hangi ordu küçük zabitan mektebinde eğitim görmüş ise o orduya mensup kıtaatta istihdam olunur. Başka bir orduda istihdam, ancak Harbiye Nezareti ve Piyade Mektebi Müfettişliği'nin karar ve tensibiyle olabilir. Küçük zabitanın ordu dâhilinde hangi kıtaatta istihdam edileceğine ordu kumandanı karar verir. Lüzum olması halinde piyade küçük zabitanı, istihkâm ve mitralyöz kıtaatına da verilebilir.⁵⁰⁶

Askerî Tıbbiye: Osmanlı'da Mühendishane-i Bahri ve Berr-i Hümayun'lardan sonra 1826 yılında Sultan II. Mahmut tarafından kurulan üçüncü okul, Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk çekirdeği olan Tıphane olmuştur.⁵⁰⁷ Ordunun doktor ihtiyacını karşılamak gayesiyle askerî bir müessese olarak kurulan Askerî Tıbbiye'ye "Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure" adı verilmiştir.⁵⁰⁸ Mekteb-i Tıbbiye adı 1839'da "Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şahane" olarak değiştirilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'nin idadi kısmı 1845 yılında açılmış ve Tıbbiye'de eğitim süresi altı yıla çıkarılmıştır.⁵⁰⁹ Askerî Tıbbiye'den çıkan doktorların staj görmelerini temin amacıyla⁵¹⁰ 30 Aralık 1898'de⁵¹¹ Askerî Tatbikat Okulu olarak "Gülhane Tababet-i Askerîye Tatbikat-ı Mekteb ve Seririyatı" kurulmuştur. Gülhane'nin idaresi 1907 yılında Wieting Paşa'ya verilmiştir. Wieting Paşa döneminde (1907-1914) "Tababet-i Askerîye Tatbikat-ı Mektebi" haline getirilen Gülhane'de önemli yenilikler hayata geçirilmiştir.⁵¹²

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Askerî Tıbbiye alanında da bazı düzenlemeler yapılmıştır. 14 Şubat 1910 (1 Şubat 1325) tarihinde yayınlanan "Mekteb-i Tıbbiye-i

⁵⁰⁵ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No: 177, s. 657-658.

⁵⁰⁶ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 170, s. 799.

⁵⁰⁷ Koçer, s. 37; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966, s. 27.

⁵⁰⁸ Unal, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 387.

⁵⁰⁹ Avcı, s. 16-18.

⁵¹⁰ Koçer, s. 139.

⁵¹¹ Koçer, Gülhane Askerî Tababet Tatbikatı Mektebi Seririyatı'nın kuruluş tarihini 1870 olarak vermektedir. Koçer, s. 139.

⁵¹² Avcı, s. 20.

Askerîye'nin Talimatı Dâhilîsi" ile Mekteb-i Tıbbiye-i Askerîye eğitim yönünden tıp fakültesine, idaresi yönünden Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bağlanmıştır. Mektebin müdüriyetine miralay, kaymakam veya binbaşı rütbesinde sıhhiye ümerasından bir kişinin usulen atanmasına karar verilmiştir.⁵¹³ Talimatnameye göre Müdür, idare heyeti ve talim heyeti ile öğrencinin inzibat ve intizamını, askerî talim ve eğitim, idare ve sıhhiyeye dair hususlar gibi mektebin umumi muamelatına riyaset eder.⁵¹⁴ Ayrıca mektepte biri eğitim konusunda (ay da bir toplanır), biri askerî itaat ve intizam (haftada bir), biri de idare ile meşgul (lüzum görüldüğünde toplanır) olmak üzere üç meclis bulunur.⁵¹⁵

7 Eylül 1910'da kabul edilen "Teşkilât-ı Sıhhiye-i Askerîye Nizamnamesi"nde öğrencilerin tıbbiyeye girmeden süvari alaylarında 5-8 ay askerî talime tabi tutulacağı ve başarılı olanlara bir "tasdikname" verileceği ifade edilmiştir. Tasdiknameyi getirenlerin okula öğrenci olarak kabul edilmeleri uygun görülmüştür. Beş yıllık bir öğretimden sonra başarılı olanların "Tababet-i Askerîye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı"nda bir yıl uygulama görmelerine karar verilmiştir. Bu bir yıllık uygulama döneminde askerî yönetmelik ve yasaları da öğrendikten sonra, buradan diploma alanlar kıtalara ve hastanelere tayin edilir.⁵¹⁶

İdealist vatansever öğrenciler yetiştiren Askerî Tıbbiye, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan, 1912-1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 1. Dünya Savaşı boyunca eğitime kesintisiz olarak devam etmiş ve ordunun ihtiyaç duyduğu askerî hekimleri yetiştirmiştir. İstiklal Savaşı sırasında İstanbul'da kalan Askerî Tıbbiye Okulu kaldırılmamışsa da askerî kimliği ortadan kalkmıştır.⁵¹⁷

Sıhhiye Küçük Zabıt Mektebi: 3 Ekim 1914 (20 Eylül 1330) tarihli nizamname ile Sıhhiye Küçük Zabıt Mektebi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Osmanlı ordusunda kurulan Sıhhiye Küçük Zabitan Heyetine sıhhiye küçük zabiti yetiştirmek üzere fırka merkezlerinde bulunan hastanelerde, Sıhhiye Küçük Zabitan Mektepleri'nin açılması istenmiştir.⁵¹⁸ Bu mekteplere kıtaat ve hastanelerde üstün hizmetleri görülen sıhhiye neferleri, askerî hastabakıcıları, sıhhiye onbaşlıları veya askerî hastabakıcı onbaşlıların kayıt ve kabulü uygun görülmüştür. Mektebin müdüriyeti hastane baştabibine

⁵¹³TV, 13 Teşrinisani 1326 (26 Kasım 1910), No: 681-682.

⁵¹⁴Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 29, s. 89.

⁵¹⁵Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 29, s. 94.

⁵¹⁶Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 414-415.

⁵¹⁷Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 6. Kısım, s. 262.

⁵¹⁸TV, 24 Eylül 1330 (7 Ekim 1914), No:1958.

verilmiştir. Eğitim kadrosunda hastane baştabip muavini, dâhiliye şubesi amiri, hariciye şubesi amiri, bakteriyolog, eczacı başı, başkâtip, dâhiliye zabıtine yer verilmiştir⁵¹⁹

Askerî Baytar Mektebi: Sultan II. Mahmut'un saltanatının son yıllarında, 1839 da Almanya'dan getirilen bir uzmanın idaresinde hayvan tedavisi konusunda ilk adım atılmıştı. Bu dönemde atlı sınıf birliklerinden seçilen bir kısım erlere hasta hayvan tedavisini göstermek üzere pratik bir kurs halinde öğretime başlanmıştı. Ancak çok geçmeden bunun yetersizliği anlaşılmıştır. 1849'da Pangaltı'nda Harbiye Mektebi içinde hayvan tedavisinin özel bir sınıf olarak açılması ve ihtiyacın bu yolla karşılanması düşünülmüştür. 1872 yılına kadar Pangaltı'nda Harbiye Mektebi içinde eğitimine devam eden mektep, Askerî Tıbbiye'ye nakledilmiştir. Ancak 1888'de tekrar Harbiye Mektebi bünyesine alınmıştır. 1896 tarihinde mektebin eğitim süresi beş yıla çıkartılmıştır. ⁵²⁰ Askeri Baytar Mektebi 1905'de Haydar Paşa'da yeniden teşkilatlandırılan Askerî Tıbbiye'ye nakledilmiştir. 1910 yılında askerî ve sivil tıbbiyelerin birleşip "Tıp Fakültesi" adını almaları sırasında, okul bağımsızlığına kavuşmuş, Haydarpaşa'da kendine ait bir binaya yerleşmiştir. Bu sırada öğretim süresi beş yıldan dört yıla indirilmiştir.

Askeri Baytar Mektebi'ne 17-21 yaşları arasında bulunan sultani, yedi yıllık idadî ve dengi özel okul mezunlarının sınavla alınması uygun görülmüştür. Mektebe kabul edilmesine karar verilenlerin, önce bir Topçu veya Süvari Küçük Zabıt Mektebi'nde 6-8 ay askerî eğitime tabi tutulmasına karar verilmiştir. Buradan tasdikname alabilenlere Baytar Mektebi'ne kayıt hakkı tanınmıştır. Baytar Mektebi'nden mezun olanların kıtaatlarla dağılmadan önce bir yıl bilgi ve becerilerini geliştirmek üzere "Tababet-i Baytariyye-i Askerîye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı"na devamları gerekli görülmüştür.⁵²¹

15 Ekim 1910 (2 Teşrinievvel 1326) tarihinde baytar muavinleri yetiştirmek amacıyla, "Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi" açılmıştır. İki yıllık bir eğitim süresine sahip olan mektep, açıldığı andan itibaren çok sert bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Şiddetli eleştiriler üzerine Zabıta-ı Sıhhiye Komisyonu okulun adının "Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi"ne çevrilmesine karar vermiştir. Bu mektebe taşra idadîlerinin 5., İstanbul idadîlerinin 2. sınıfını bitirenler sınavsız, özel okul ve rüştiye mezunları sınavla

⁵¹⁹Düstur, Tertib-i Sani, C. VI, No: 546, s. 1308-1309.

⁵²⁰Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 68.

⁵²¹Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 417-418.

kabul edilir. İlk mezunlarını 1912 yılında veren mektep, Mülkiye Baytar Mektebi-Âlisi'ne devredilmiştir.⁵²²

29 Nisan 1911 (16 Nisan 1327) tarihli Tanin Gazetesi'nde, İstanbul'daki Askerî Baytar Mektebi'nin Baytar Müfettiş-i Umûmîliği'ne bağlı olmakla birlikte teftiş ve idaresinin ordu kumandanlığı tarafından icra edileceğine dair haber yer almıştır.⁵²³ 11 Temmuz 1911 (28 Haziran 1327) tarihinde yayımlanan “Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi” ile baytar sıhhiye heyetinin görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir.⁵²⁴ Balkan ve 1. Dünya Savaşı sonuna kadar pek az değişiklikler gösteren Baytar Mektebi, orduya çok değerli baytar subaylar yetiştirmiştir. Milli Mücadele yıllarında mektep İstanbul'da kalmıştır. Ancak bu tarihe kadar yetiştirmiş olduğu baytar subaylar, mücadelede yerlerini alarak ülkenin istiklalini elde etmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. 16 Temmuz 1918'de kaldırılan Askerî Baytar Mektebi ve Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlanmıştır.⁵²⁵

1.8.2. Avrupa Ülkelerine Öğrenci Gönderilmesi

Avrupa'ya öğrenci göndermeyi ve bu öğrencilerden yararlanmayı ilk düşünen Sultan III. Selim olmuştu. Sultan III. Selim 1789'da Osmanlı tahtına çıkınca İshak Efendi adlı bir kişiyi eğitim amacıyla Fransa'ya gönderdi. Ancak bu uygulama düzenli bir şekilde devam ettirilemedi. Sultan II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine ağırlık verildi. 1827 yılında Londra ve Paris'e orduda ihtiyaç duyulan alanlarda öğrenim görmek üzere 150 öğrenci gönderildi.⁵²⁶ 1834'de Harbiye Mektebi açılınca, gerek Harbiye Mektebi'ne gerekse Mühendishane-i Berr-i Hümayun'a öğretmen ve fabrikalara uzman eleman yetiştirilmek üzere Mühendishane öğretmenlerinden iki subay ile on öğrenci İngiltere'ye eğitime gönderildi.⁵²⁷

Sultan II. Mahmut döneminde Harbiye Mektebi'ne öğretmen yetiştirmek amacıyla 1835-1836 yıllarında Viyana, Paris ve Londra gibi Avrupa başkentlerine öğrenci gönderilmeye devam edildi.⁵²⁸ 1836-37 yıllarında “Asâkir-i Hassa-i

⁵²²Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 352-353.

⁵²³Tanin, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911): No: 954.

⁵²⁴Düstur, Tertib-i Sani, C. III, No: 175, s. 643.

⁵²⁵Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 6. Kısım, s. 263.

⁵²⁶Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.2; Koçer, s. 39.

⁵²⁷Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.331.

⁵²⁸Bilim, s. 18-19; Koçer, s. 39.

Şâhâne'den" Viyana'da askerî terzilik sanatını öğrenmek için altı öğrenci gönderildi. Avrupa'ya eğitime gönderilen öğrencilerden büyük faydalar görülünce askeri mekteplerde öğretmenlik yapmak üzere 1846, 1850, 1854 ve 1855 yıllarında Avrupa'nın muhtelif merkezlerine öğretmen subaylar eğitime gönderildi.⁵²⁹

1857 yılında Maarif Nezareti Paris de "Mekteb-i Osmanî" adında bir eğitim kurumu kurdu. Paris de kurulan bu okul, hem yabancılara Türkçe öğretecek hem de oraya öğrenim için gönderilen Türk çocuklarının Fransızca öğrenmesine hizmet edecektir. Nezaret aynı zamanda Selim Sabit Efendi ve (Hoca) Tahsin Efendi isimli iki genci hem orada öğrenim görmek hem de bu okulda öğretmenlik yapmak üzere Fransa'ya gönderdi.⁵³⁰ 1867-1869 yılları arasında ise "Ruscuk Islahhanesi"nden altısı Müslüman, beşi gayrimüslim on bir çırak öğrenci Fransa'ya gönderildi.⁵³¹

Sultan II. Abdülhamit'te reform için bir taraftan Alman subaylarını çağırırken, diğer taraftan da Osmanlı ordusundan bazı subayları eğitim için Almanya'ya gönderdi.⁵³² Yurt dışına birçok farklı alanda öğrenci gönderme anlayışı, II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. 25 Kasım 1908 (25 Teşrinisani 1323) tarihli Tanin Gazetesi'nde yurt dışına öğrenci gönderileceği haberi yer almıştır.⁵³³

28 Ocak 1909 (15 Kanunısani 1324) tarihinde eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilecek zabitanın seçimi, eğitimi ve tahsisatı hakkında bir talimatname yayınlanmıştır. Talimatnamede, askerlikte ileri olan Avrupa devletlerine harbiye, piyade, süvari, topçu, istihkâm ve tabip sınıflarından zabitanın gönderileceği ifade edilmiştir.⁵³⁴ Tahsil için Avrupa'ya gönderilecek muhtelif sınıflardaki zabitanın nerelere gönderileceği, tahsil müddetleri ve neleri tahsil edeceklerini belirleme yetkisi Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'ne verilmiştir.⁵³⁵

Nizamnamenin hazırlanmasından sonra Harbiye Nezareti'nde kurulan komisyon marifetiyle imtihanlar yapılmıştır. İmtihanlarda ehliyet ve liyakatlerini ispat edenlerden Almanya'ya gönderilecek zabitanlar tespit edilmiştir.⁵³⁶ Hüseyin Cahit 13 Ağustos 1909 tarihli Tanin Gazetesi'ndeki köşe yazısında, Avrupa'ya öğrenci gönderme

⁵²⁹ Ergin, 332.

⁵³⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2000, s.58.

⁵³¹ Bu öğrenciler Fransa'ya makine, fayans dekoratörü, mobilya tornacısı, torna-tesviye ve sobacılık dallarında eğitilmek üzere gönderildi. Şişman, s.13, 80.

⁵³² Mahmud Şevket Paşa, s. 27.

⁵³³ Tanin, 12 Teşrinisani 1324 (25 Kasım 1908), No: 115.

⁵³⁴ TV, 20 Nisan 1327 (3 Mayıs 1911), No: 821.

⁵³⁵ Düstur, Tertib-i Sani, C. 1, No: 44, s. 108-109.

⁵³⁶ Tanin, 7 Haziran 1325 (20 Haziran 1909): No: 287.

meselesini tartışmış, bunun gelecekte yapılacak ıslahatlar açısından en önemli adımlardan biri olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁷

Milli müdafaa bakımından havacılığın önemini gören Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın girişimleri neticesinde Süvari Yüzbaşı Fesa Bey ve İstihkâm Teğmen Yusuf Kenan Bey uçuş eğitimi almak üzere Temmuz 1911'de Fransa'daki Bleriot Fabrikası uçuş okuluna gönderildi. Türk Ordusu'nda ilk resmi havacılık kuruluşu da, Harbiye Nezareti bünyesinde "Havacılık Komisyonu" adıyla 1911 yılında kuruldu.⁵³⁸

1911 yılında eğitim amacıyla iki topografya subayı Paris'e, deniz subayları ise İngiltere'ye gönderildi. Kara kuvvetlerinde eğitim ve öğretim Alman subaylarının elinde bulunduğundan, bu alanda yurt dışına öğrenci göndermeye ihtiyaç duyulmadı.⁵³⁹ 23 Mayıs 1914 (10 Mayıs 1330) tarihinde yayınlanan talimatname ile yurt dışına öğrenci gönderme hususunda yeni bir düzenleme yapıldı. Talimatname ile yurt dışına gönderilecek öğrencilerde aranacak şartlar yeniden düzenlendi.⁵⁴⁰ Böylece yurt dışına öğrenci gönderme meselesi ciddi bir plan dâhilinde yapılmaya başlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra 1. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle hedeflere ulaşma yolunda önemli ilerlemeler kaydedilemedi.

1.8.3. Subayların Eğitiminde Yabancı Uzmanlardan Yararlanma

Osmanlı'da askerî okulların açılması ve geliştirilmesinde mümkün mertebe yabancı uzmanlardan faydalanma yoluna gidildi. Sultan I. Mahmut döneminde, 1731 yılında Fransız asilzadesi Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından Avrupa tarzında humbaracı kıtaları kurmakla görevlendirildi. Osmanlı ordusunun ıslahı için on dört yıl çalışan Paşa'nın teklifi ile 1734'de Üsküdar'da bir Hendesehane açıldı ve Paşa'ya "Humbaracı Başı" unvanını verildi.⁵⁴¹ Sultan III. Mustafa döneminden itibaren Avrupaî tarzda askerî okullar açılmaya başlandı. Bu okulların öncüsü olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un kuruluşunda ve gelişmesinde topçu öğretmen sıfatıyla devlet hizmetine giren Macar Baron de Tott'un önemli katkıları oldu. Hendese okulunda bazı dersler veren Baron de Tott, yeni istihkâm ve topçu kıtalarının oluşturulmasında ve eğitilmesinde katkı sağladı.

⁵³⁷Hüseyin Cahit, "Avrupa'ya Talebe İzamı", *Tanin*, 31 Ağustos 1325 (13 Ağustos 1909), No: 340.

⁵³⁸<http://www.hvkk.tsk.tr/tr/IcerikDetay.aspx?ID=19>, 29.04.2015.

⁵³⁹Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 544.

⁵⁴⁰TV, 18 Mayıs 1330 (23 Mayıs 1914), No: 1833.

⁵⁴¹İsmail Hakkı **Uzunçarşılı**, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Bölüm 1, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 322-325; Robert **Mantran**, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1991, s. 339-340.

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî okullara eğitimci olarak devamlı surette Fransa, Prusya, İsveç gibi ülkelerden uzman subaylar getirildi.⁵⁴²

1773’de Mühendishane-i Bahri Hümayun kurulunca, buraya genellikle Fransız uzmanlar getirildi. Ancak 1787 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Rusya’nın baskısı üzerine Fransa uzman subaylarını 1788’de geri çekti. 1789’da Osmanlı tahtına çıkan Sultan III. Selim, ordunun modernizasyonunda İsveç, Prusya ve İngiliz subayları çalıştırmaya başladı.⁵⁴³ 1798’de Prusyalı subay Von Goetze Türkiye’ye getirildi. Von Goetze’nin gelmesiyle birlikte Alman uzmanlardan da yararlanılmaya başlandı.⁵⁴⁴

Sultan II. Mahmut, ordunun ıslahı için eğitimci subaylar getirmek üzere Temmuz 1835’de Fransa’ya yaptığı girişimlerden olumlu sonuç alamadı. Bunun üzerine Sultan II. Mahmut eğitimci subaylar getirmek için 1835 yılı sonlarına doğru Prusya Krallığı nezdinde girişimde bulundu ve olumlu sonuç aldı. 23 Kasım 1835’de Yüzbaşı von Moltke ve Teğmen von Berg’den oluşan Prusya askeri heyeti İstanbul’a gelerek göreve başladı. 1836’da Prusya’dan ilk gelen iki uzmana ilaveten hepsi yüzbaşı olan, Köpke, Laue, Mühlbach, Vincke ve Fischer’den oluşan grup geldi. Askeri konularda danışmanlık ve askeri okullarda öğretmenlik yapmak üzere getirilen bu grup üç yıl Türkiye’de çalıştıktan sonra 1839’da ülkelerine geri döndü.⁵⁴⁵

Sultan Abdülmecit döneminde 1839 yılında albay rütbesi ile Osmanlı Bahriyesi’nde görevlendirilen İngiliz amiral Sir Wake Walker, Bahriye Mektebi’nin çağdaş düzeye ulaşmasında önemli katkıları oldu. 1840 yılında mirliya rütbesine terfi ettirilen Walker, kendisine Padişah Yaverliği tevcih edildiğinden “Yaver Paşa” olarak anılmaya başladı. 1845 yılında “Daimi Bahriye Şurası” kurulunca, tersane, deniz okulları, gemi yapımı, lojistik ve personel konularıyla ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. Bu kapsamda İngiliz Amiral Adolphus Slade, 1849’da danışman olarak Osmanlı hizmetine alındı. Mirliya rütbesiyle Osmanlı hizmetine giren Adolphus Slade, Türkiye’de kaldığı on yedi sene içinde Bahriye Mektebi’nin çağdaş bir düzeye getirilmesine çalıştı.⁵⁴⁶

⁵⁴²Niyazi **Berkes**, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s.81-83; Avcı, s. 55.

⁵⁴³Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, C. VI, İstanbul 1974, s.10-40; Lewis, s.59-60.

⁵⁴⁴Mustafa **Ergün**, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 17, Ankara Mart 1990, s.446;Stanford J. Shaw-Ezel Kural **Shaw**, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.II, E Yayınları, İstanbul 1983, s.75.

⁵⁴⁵Jehuda L.**Wallach**, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), II. Baskı, Genkur. Basımevi, Ankara 1985, s.9-15.

⁵⁴⁶Yaşar **Bedirhan** ve Figen Atabey, “Osmanlı Bahriyesi’nde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Sultan Abdülmecit Mekteb-i Harbiye’de ders vermek üzere muhtelif rütbelerde ve ihtisaslarda Fransa’dan Manyan, Mojino, Dobrovil ve Prusya’dan Malinofest’i Türkiye’ye getirdi. Bu subaylarla yapılan kontrata göre dersleri Türkçe vereceklerinden, subaylar kendi maaşlarıyla hocalar tutup Türkçe öğrenmeğe başladılar. Harp okulunda ders verecek olan bu yabancı hocaların yanlarına Avrupa’da eğitim görmüş olan birer Türk zabiti muavin olarak verildi.⁵⁴⁷

Sultan Abdülaziz döneminde 1868’de Almanya’dan askeri okullarda eğitim vermek üzere uzmanlar getirildi. Bu uzmanların sayısı 1875’e kadar gelenlerle on ikiye ulaştı. Bir kısmı Müslüman olup Türkiye’de kalan bu Alman subaylardan bazıları şunlardır: Blum, Grünwaldt, Wendt (Nadir Paşa), Lehmann, Lühling (Mahir Paşa), Schwensfeuer (Rami Paşa), Strecker (Reşit Paşa) ve von Malinowski (Emin Paşa).⁵⁴⁸

Sultan Abdülaziz döneminde 1868’de İngiliz Albay Augustus Charles Hobart Osmanlı Bahriyesi’nde danışman olarak mirliva rütbesi ile hizmete alındı. 1869’da Ferik rütbesine terfi eden Hobart Paşa, “Bahriye Islahat Komisyonu Başkanı” olarak görevlendirildi. İngiltere’nin İstanbul Büyükelçiliği istasyonier gemisi Cradoc’un ikinci komutanı olan Sir Henry Felix Woods, 1869 yılında Bahriye Mektebi’nde seyir öğretmeni olarak göreve başladı, dört yıl bu görevi yaptıktan sonra 1874 yılında binbaşı rütbesi ile Hüdavendigâr okul gemisine atandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na katılan Woods, albaylık rütbesine yükseltildi. 20 Mart 1883’de mirliva olan Woods, Bahriye Mektebi’nde “Torpedo” sınıfını kurdu ve bu sınıfın öğretmenliğini üstlendi. Sultan Abdülaziz’in son yıllarında 1773’de Bahriye Mektebi’nde İngiltere’den Morris, Wells, Conolly ve Warren gibi isimler hizmete alındı.⁵⁴⁹

Volume 8/5 Spring, Ankara 2013, s.130.

⁵⁴⁷Avrupalı öğretmen subaylardan Mösyö Mojino hendese-i resmiye ve tenazur, gölge ve sathı rakım, fenni makine, ilmi heyet, taksimi arazi ve fenni mimarî; Mösyö Manyan topografya, fenni harp, seferiye ve piyade, dahiliye kanunnamesi ve piyade talimi; Mösyö Dobrovil de süvari dahiliye kanunnamesi ve süvari ameliyat ve nazariyatı; Mösyö Malinofest ise istihkâmat-ı hafife ve cesime ile hücum ve müdafaa bahisleri ve topçuluk fenni ile top talimi derslerine görevlendirildi. Ergin, s. 366-367.

⁵⁴⁸Mustafa **Ergün**, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 17, Ankara Mart 1990, s.446;Stanford J. Shaw-Ezel Kural **Shaw**, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.II, E Yayınları, İstanbul 1983, s.75.

⁵⁴⁹Hobart Paşa, 15 Nisan 1877 tarihinde Bahriye Nezareti Kurmay Dairesi başkan oldu. 11 Ocak 1881’de Vezirlik ve Müşirlik rütbesine yükseltilerek Donanma Komutanlığına atanan Paşa, 15 Haziran 1886’da vefat etti. Padişahın Fahri Yaverliği ile de onurlandırılan Woods Paşa, 10 Ekim 1886’da feriklik rütbesine yükseltilmiş ve 26 Eylül 1896’da “Askeri Yüksek Teftiş Kurulu” üyeliğine atanmıştır. Sultan II. Abdülhamit’in tahtan indirilmesiyle elli yıla yakın bir hizmetten sonra 1909 yılının Temmuz ayında emekliye ayrılmıştır. Afif **Büyüktuğrul**, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.III, Deniz Basımevi, İstanbul 1983, s.255-257; Yaşar Bedirhan ve Figen Atabey, s.132.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ordunun çok kötü bir durumda olduğu ortaya çıkınca, orduyu ıslah etmek isteyen Sultan II. Abdülhamit, Alman büyükelçisi aracılığıyla 1880 yılında, Alman hükümetinden uzman talebinde bulundu.⁵⁵⁰ İstanbul ve Berlin arasında, 1880 Mayıs'ından itibaren başlayan görüşmeler, 14 Temmuz 1880'de Almanya'nın askerî heyet göndermeyi kabul etmesiyle sonuçlandı. Taraflar arasında yapılan sözleşme çerçevesinde 11 Nisan 1882'de Albay Johannes Kaehler başkanlığındaki Alman uzman heyeti Türkiye'ye geldi.⁵⁵¹ Heyette Piyade Yüzbaşı Kamphövener, Topçu Yüzbaşı von Hobe ve Topçu Yüzbaşı Ristow ve bazı denizci danışman subaylar da yer alıyordu.⁵⁵²

1882 yılında büyük ümitlerle getirilen Alman askerî heyet başkanı Kaehler'in 1885 yılında ölümünden sonra, 15 Ocak 1883'de Türkiye'ye gelen Colmar Von der Goltz 1886'da Alman askerî heyeti başkanlığına getirildi.⁵⁵³ Goltz, Heyet başkanlığının yanı sıra Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekili ve Ordu Müfettişi gibi birçok yetkiye sahip olmuştur.⁵⁵⁴ Görevini, siyasî oyunları için çok iyi kullanan Goltz, Osmanlı ordusunun durumunu, hükümetteki siyasi gelişmeleri, Alman Genelkurmayı'na günü gününe rapor etmiştir.⁵⁵⁵ 1895'e kadar İstanbul'da kalan General Von der Goltz, askerî eğitim sisteminin önemli ölçüde geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.⁵⁵⁶

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde donanmanın zaafılarını gören Sultan II. Abdülhamit, yabancı uzmanlardan yaralanma yoluna gitmiştir. Bu dönemde Osmanlı donanması hizmetinde bulunan İngiliz Amiral Felix Wood ve Amiral Hobart'ın yanı sıra, Amerikalı Amiral Ransford D. Bucknam, Alman Von Starke ve Kalau Von Hofe görev verildi.⁵⁵⁷

1904'de Selanik'te açılan jandarma okulun müfettişliğine Alman Von Altzen, müdürlüğüne ise İtalyan Binbaşı Rodolfo Ridorfi getirildi. Almanya'da eğitim görmüş olan Ferit Bey'de okul komutanlığına atandı. 1908 yılına kadar eğitim faaliyetini sürdüren okulda 179 subay 6742 er ve erbaş eğitim gördü. Ayrıca polislerin eğitimi

⁵⁵⁰ Koloğlu, *Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamit*, s. 119; Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 2008, s. 105; Rathmann, s. 71.

⁵⁵¹ Wallach, s. 31-32; Mahmud Şevket Paşa, s. 27.

⁵⁵² Mehmet **Beşirli**, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, Y.2004/1, s. 125. Kamphövener, 1909'a kadar 27 yıl Türk Ordusu'nun hizmetinde kaldı. Kaehler, Ristow ve Von der Goltz ise ölünceye kadar Türkiye'de kaldı. Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", s.446; Shaw- Shaw, C.II, s.75.

⁵⁵³ Rathmann, s. 33-34; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 174; Wallach, s. 44.

⁵⁵⁴ Hale, s. 37.

⁵⁵⁵ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, 2008, s. 111-113.

⁵⁵⁶ Hale, s. 37; Avcı, s. 56.

⁵⁵⁷ Yaşar Bedirhan ve Figen Atabey, s.132.

amacıyla 1907 yılında Selanik'te açılan Osmanlının ilk polis okulu olan “Vilayât-ı Şahane Polis Mektebi”ne Belçikalı Lion Brozo müdür olarak atandı. Daha sonra bu okulun müdürlüğüne Kaprini isminde bir Fransız subay getirildi.⁵⁵⁸

Jandarmanın üst yönetim birimi olan Jandarma Merkez Dairesi, 1909'da kaldırıldı ve yerine Harbiye Nezareti'ne bağlı Umûm Jandarma Komutanlığı kuruldu.⁵⁵⁹ Umûm Jandarma Komutanlığı bünyesinde oluşturulan “Jandarma Heyeti Fenniye-i Tensikiyye” jandarmanın ıslahından sorumluydu. Heyetin başına 1909 Haziran ayında İtalyan Nicolas Robilant Paşa getirildi. Robilant Paşa başkanlığındaki İtalyan heyeti 1911 Eylül'ünde Trablusgarp Savaşı nedeniyle Türkiye'den ayrılınca, 1911 Ekim'inde Fransız Bauman Paşa görevi devam ettirdi. 1. dünya Savaşı'nın başlaması üzerine jandarmanın ıslahından sorumlu Fransız Bauman Paşa 1914 Ağustos ayında Türkiye'den ayrıldı.⁵⁶⁰

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ahmet İzzet Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine gelmesiyle, ordunun yeniden teşkilatlandırılması ve ıslahı konusu gündeme gelmiştir. Ordunun ıslahında yabancı uzmanlardan yararlanma düşüncesi ortaya çıkınca ilk akla gelen isim Alman General Von der Goltz olmuştur. Çünkü 1883'de ordu hizmetine alınan Goltz'un yetiştirdiği birçok kurmay subay - Mahmut Şevket ve İzzet Paşa gibi- orduda etkin mevkilerde bulunuyordu.⁵⁶¹ Goltz'un tekrar Türkiye'ye getirilmesi teklifi Sultan Mehmet Reşat tarafından da uygun bulunmuştur. Sultan Mehmet Reşat'ın onayının alınmasından sonra Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Türk Ordusu Askerî Ataşesi olarak Berlin'de bulunan Enver Paşa'dan, Von Der Goltz Paşa ile görüşmesini istemiştir. Yapılan görüşmelerde anlaşma sağlanmış ve General Goltz yeniden Türkiye'ye getirilmiştir. Goltz Türkiye'ye geldiğinde, öncelikle orduda çeşitli sınıf ve silahların eğitiminde birlik ve beraberliği sağlayabilmek amacıyla Numune Alayları'nı kurdurmuştur.⁵⁶²

⁵⁵⁸Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durumu*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947, s.137-141, 859.

⁵⁵⁹Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1982, s. 311.

⁵⁶⁰Cavit İpek, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında (1904-1909, 1912-1929) Jandarma'da Reform Hareketleri*, Afyon Koca Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.90, 111.

⁵⁶¹Yılmaz, s. 39-40; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 97; Wallach, s. 81.

⁵⁶²Ordu için önemli eğitim merkezleri haline getirilen Numune Alayları'nda, eğitimlik yapacak Türk subayların yanı sıra yabancı subayların da yer almasını istemiştir. Bu çerçevede 14 Alman subayına ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Bu teklif Harbiye Nezareti ve hükümet tarafından da kabul edilmiştir. Anlaşmaya göre, gelecek olan subayların her birine yıllık 2300 Frank maaş, geri dönüşlerinde de iki aylık

General Goltz'un hazırladığı program doğrultusunda, 1909-1910 yıllarında arazi eğitimleri yapılmıştır. Bu tatbikatlar Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yapılan en büyük tatbikatlar olmuştur. 1909 Sonbahar'ında başlanan tatbikat hazırlıklarında genel olarak savunmaya yönelik eğitimler yaptırılmıştır.⁵⁶³ Daha geniş kapsamlı olan tümen manevrası ise Edirne'de yapılmıştır. Ayrıca Selanik, Manastır, Serez ve Üsküp'te garnizon tatbikatları ve çok sayıda küçük tatbikat yapılmıştır.⁵⁶⁴

25 Ağustos 1908 tarihinde toplanan “Şura-i Bahriyye”de, donanmada yapılacak ıslahat için İngiltere'den bir heyet getirilmesine karar verildi. Bu karar doğrultusunda İngiltere'den sırası ile Amiral Douglas Gamble, Limpus ve Williams adlı üç amiral getirildi.⁵⁶⁵ Osmanlı bahriyesi, 1909 yılı başından itibaren Amiral Gamble başkanlığındaki çeşitli sınıflardan oluşan beş kişilik İngiliz uzmanlar heyetinin idaresine verildi. Amiral Gamble Paşa, heyetinde Darmen (Katip), Foot (Seyir Uzmanı), Tutenham (Topçu Uzmanı), Gouin (Torpedo Uzmanı), Cross Dale (Makine Uzmanı)'den oluşuyordu. Gamble Paşa er eğitimi için Gazi Hasan Paşa Kışlası'nda “Efrad-ı Cedide Mektebi”ni açtırdı. Yine bu sırada çeşitli uzmanlık alanlarında kurslar açılarak personelin eğitilmesine çalışıldı. Ancak Amiral Gamble Türk deniz subaylarıyla anlaşmazlığa düşünce 26 Ocak 1910'da istifa ederek ülkesine döndü.⁵⁶⁶

Amiral Gamble'in istifasından sonra Bahriye Nezareti İngiltere'den yeni bir ıslah heyeti getirmek için teşebbüse geçti. Yapılan görüşümler sonunda Amiral Sir Hugh Pigot Willams başkanlığında ikinci İngiliz danışman heyeti iki yıl süreli olarak Türkiye'ye gelmeyi kabul etti. 3 Mayıs 1910 tarihinde Türkiye'ye gelen Willams heyetinde, Amiral Gamble heyetinden Darmen (Katip), Foot (Seyir Uzmanı), Gouin (Torpedo Uzmanı) ve kendi seçtiği Mc Quinon (Topçuluk Uzmanı), W.Reed, Blake ve Pache (Çarkçılık Uzmanları) bulunuyordu.⁵⁶⁷ Amiral Willams döneminde bütün branşlarda açılan kurslarla subay, erbaş ve erlerin eğitimlerine hız verilmiştir. Amiral Willams 3 Şubat 1911 tarihinde istifa ederek, görevden ayrıldı.

maaş tutarında yolluk verilecek ve bu subaylar Türk Ordusu'nda bir üst rütbeden hizmete başlayacaktır. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 97- 98.

⁵⁶³Yapp, s. 375.

⁵⁶⁴1910'da dört gün süren manevralarda Doğu ve Batı Orduları, Bulgaristan'ın Edirne'yi işgal ettiği varsayılan bir plana göre askerî tatbikata hazırlamıştır. Ancak bu sırada İstanbul'da ortaya çıkan kolera salgını manevralara katılımı azalttığından, tatbikatlardan beklenen sonuç elde edilememiştir. Wallach, s. 86; Yapp, s. 375.

⁵⁶⁵Büyüktuğrul, s.224.

⁵⁶⁶Hayati Tezel, *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1973, s.757-758.

⁵⁶⁷Büyüktuğrul, s.348-349.

Amiral Willams'ın ayrılmasından sonra Osmanlı bahriyesinde danışman heyetinin başına İngiliz Amiral Limpus getirildi. 3 Mayıs 1912'de göreve başlayan Amiral Limpus heyetinde, Alan E.Stack (Özel Sekreter), Arthur L.Ashby (Seyir Uzmanı), Frank Elliot (Top Uzmanı), Guy W.Halifax (Torpido Uzmanı), Gerald Moore ve Page (Makine Uzmanı) olarak görevlendirdi.⁵⁶⁸ Osmanlı donanmasını ıslah etmekle görevlendirilmiş olan Amiral Limpus, Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı'na geldiği 1914 Şubat ayına kadar fazla bir şey yapamadı.⁵⁶⁹ Amiral Limpus, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın desteği ile o zamana kadar göz ardı edilen öneri ve tasarılarını uygulama aşamasına getirdi. Limpus 22 Temmuz 1914'de donanmayı, kendi komutasında açık deniz eğitimine başlanmış, ancak 1914 Ağustos başından itibaren 1. Dünya Savaşı fiilen başladığından deniz eğitimleri sekteye uğramıştır. Amiral Limpus heyetinde 60 civarında İngiliz erbaş, er ve sivil çeşitli kademelerde görev almıştır. Limpus Paşa'nın görevi, savaş yıllarının bunalımlı bir dönemine rastlamasına rağmen personelin çağdaş usullere göre eğitimi ve donanmanın savaş kabiliyetinin üstün bir düzeye çıkarılması bakımından yararlı olmuştur. Alman gemilerinin gelmesi ve Amiral Souchon'un 9 Eylül 1914'te Donanma Komutanlığına atanması ile Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz heyetinin görevi otomatik olarak sona ermiştir.⁵⁷⁰

1912-1913 Balkan Savaşları'nda tarihi bir hezimet yaşayan Osmanlı ordusunun ıslahı çalışmaları için 22 Mayıs 1913'de Almanlara subay başvurusunda bulunulmuştur. Bu başvuru üzerine Kayser II. Wilhelm Prusya ordusunun en kıdemli tümen komutanlarından biri olan Liman von Sanders'i askerî heyet başkanı olarak görevlendirmiştir.⁵⁷¹ Osmanlı hükümeti ile yapılan görüşmelerde 1913 Kasım ayında son halini alan askerî heyet sözleşmesi⁵⁷², 27 Ekim 1913 (14 Teşrinievvel 1329) tarihinde Harbiye Nazırı Vekili Mahmut Paşa (Çürüksulu) ile General Liman von Sanders arasında imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, Liman von Sanders, 5 yıl süreyle Birinci Ferik rütbesi ve Islahat Heyeti Başkanı sıfatıyla görevlendirilmiştir. Çok

⁵⁶⁸ Fahri Çoker, "Osmanlı Bahriyesi'nde İngiliz Islah Heyetleri", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S.541, Temmuz 1988, s.25-26.

⁵⁶⁹ Doğan Hacıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbi'ne Girişi*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2001, s.43.

⁵⁷⁰ Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 10-18.

⁵⁷¹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 3. Kısım, s. 282, 284; Hayati Aktaş, "I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Görev Yapan Alman Subaylarının Faaliyetlerinin Bir Değerlendirmesi ve Türk Askerinin Konumu", *7. Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, C. II, Genelkurmay ATASE Arşivi Başkanlığı Yayınları, Ankara 200, ss. 413-428, s. 414; Wallach, s. 112.

⁵⁷² Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, (Yay. Haz., Muzaffar Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul Mart 2010, s. 23.

kapsamlı ve detaylı bir sözleşme metni hazırlamış olan Liman von Sanders, Askerî Islah Heyeti'nin her türlü faaliyetini ve eğitim kurumlarının kontrolünü sağlayabilecek bir pozisyona sahip olmuştur.⁵⁷³

14 Aralık 1913'de İstanbul'a gelen Liman von Sanders başkanlığında ilk ıslah heyetinde yaklaşık 42 kişi yer alıyordu. Ancak 1. Dünya Savaşı'nın başladığı zamana kadar geçen sürede bu sayı 70'e kadar yükselmiş⁵⁷⁴, savaş yıllarında ise sayı daha da artmıştır. Askerî Islah Heyeti'nin dışında 1914-1918 arasında 23'ü general, 10'u amiral olmak üzere kara ordusunda 130, donanmada ise 60 olmak üzere toplam 190 Alman subayı⁵⁷⁵ Osmanlı ordusunda görev yapmıştır.⁵⁷⁶ Liman von Sanders, 1. Dünya Savaşı yıllarında askerî heyet başkanlığı ve mukavele gereği 1. Kolordu Kumandanlığı'na ilaveten 1. ve 5. Ordu Kumandanlıkları ile Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevlerini de yürütmüştür.⁵⁷⁷

1. Dünya Savaşı yıllarında Liman von Sanders dışında tanınmış Alman subayları da Osmanlı ordusunda görev almıştır. Bu subaylar arasında yer alan Von Falkenhayn 1917'de Türkiye'ye gelmiş ve Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevinde bulunmuştur. Von Seeckt Paşa ise, 1917-1918 yılları arasında korgeneral rütbesiyle Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Kress Von Kressenstein 1914 yılında gelmiş, Sahra Topçu Atış Okulu'nda yarbay rütbesiyle okul kumandanlığı, tümgeneral rütbesiyle de Filistin'deki 8. Ordu Kumandanlığı görevlerinde bulunmuştur. Gessman Paşa, 1915-1916 yıllarında Çanakkale Cephesi'ndeki 5. Ordu Topçu Kumandanlığı, 1916-1917 yıllarında 6. Orduya bağlı Alman Irak Grubu Kumandanlığı ve Halep Menzil Kumandanlığı görevlerini yürütmüştür.⁵⁷⁸ Liman von Sanders Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Türkiye'de bulunan Alman subay ve askerlerinin tahliyesini tamamladıktan sonra, son gurupla birlikte 27-29 Ocak 1919

⁵⁷³Bu süre zarfında aynı zamanda 1. Kolordu Kumandanı olacaktı. Bütün askerî okulların ve burada görev yapan yabancı askerlerin amiri konumunda bulunacak, tayin, terfi, mükâfat, azletme vb konularda yetkili olacaktı. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 3. Kısım, s. 286-287.

⁵⁷⁴Aktaş, s. 414.

⁵⁷⁵Subay sayısı konusunda farklı görüşlerde mevcuttur. Farklı rakamlar ifade eden Joseph Pomiankowski, Liman Paşa başkanlığında Aralık 1913 tarihinde İstanbul'a gelen ilk heyette takriben 40 kişi olduğunu, harbin sonunda 800 subay ve 12000 Alman askerinin bulunduğunu ifade etmişti. Pomiankowski, s. 51-52.

⁵⁷⁶Sanders, s. 43; Sezen **Kılıç**, *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları* (1852'den 1945'e kadar), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 52.

⁵⁷⁷Yılmaz, s. 47-48.

⁵⁷⁸Yılmaz, s. 50.

tarikhinde İstanbul'dan ayrılmıştır.⁵⁷⁹ Böylece Osmanlı döneminde ordunun ıslahı hususunda yabancı zabitanadan yararlanma süreci de sona ermiştir.

1.9. Jandarma Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması

1.9.1. Kuruluşundan Müfettişlik Teşkilatına Jandarma

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra emniyet ve asayiş konusunda ortaya çıkan problemlerin çözülmesi amacıyla Zaptiye Müşirliği teşkilatının kurulmasına karar verildi. Zaptiye Müşirliği'nin kurulması ile ülkedeki bütün iç güvenlik birimleri zaptiye teşkilatı altında tek elde toplandı.⁵⁸⁰ 14 Haziran 1869 tarihinde yayımlanan “Âsâkir-i Zaptiye Teşkilat Nizamnamesi” ile zaptiye teşkilatının, mülkî ve askerî görevleri tespit edildi.⁵⁸¹ 10 Ocak 1871 (29 Kanunievvel 1286) tarihli “Askerî Zaptiye Hakkında Nizamname” ile her vilayette süvari ve piyadeden bir zaptiye alayının kurulması isteniyordu. Her zaptiye alayının taburlara, taburların bölüklere, bölüklerinde takımlara taksimi ön görülüyordu. Her tabur 2-10 bölükten, her bölük⁵⁸² 5-10 takımdan teşkil edilmesine karar verilmiştir. Her sancakta bir tabur⁵⁸³, her kazada ise bir bölük zaptiye askerî bulunması uygun bulunuyordu. Zaptiye askerliğinin müddeti iki yıl olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, zaptiye neferi olacakların 21 yaşından aşağı, 50 yaşından yukarı olmaması, bedensel problemlerinin bulunmaması gerekiyordu.⁵⁸⁴ 1870'lerden sonra devletin iç güvenlik teşkilatı, zaptiye ve polis olmak üzere iki temel unsur üzerine teşekkül etmiştir. Ancak, 1879 yılında zaptiye ve polis birbirinden ayrılmıştır.⁵⁸⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yapılan ıslah çalışmalarında iç güvenlik kuvvetleri de ele alınmıştır. 1879'da zaptiyenin idaresi, Zaptiye Müşirliği'nden alınarak Seraskerliğe verilmiştir. Böylece Zaptiye Müşirliği görevi Zaptiye Nezareti ile Jandarma Dairesi Reisliği'ne devredilmiştir.⁵⁸⁶ 12 Eylül 1879 tarihli seraskerlik tarafından yayınlanan bir emirde zaptiye alaylarının bundan böyle jandarma adını aldığı

⁵⁷⁹Sanders, s. 382.

⁵⁸⁰Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. I, s. 135.

⁵⁸¹Alyot, s. 93.

⁵⁸²Her süvari bölümünde 60, piyade bölümü 100 neferi geçmeyecek şekilde ve bölük ağası, bölük ağası muavini ve jurnal emini unvanıyla üçer zabitanın kumanda ve idaresinde olacak. *Düstur*, Birinci Tertip, C. II, Matbaa-i Amire, 1289, s. 728.

⁵⁸³Taburların kumandası tabur ağasında olacak, hesap işleri için bir hesap emini bulunacak, umum kumanda ise alay beyi unvanıyla bir büyük zabite, umum muhasebe işleri ise bir idare eminine verilmiştir. Bütün bu heyetin en büyük amiri ise Vali'dir. *Düstur*, Birinci Tertip, C. II, s. 728.

⁵⁸⁴*Düstur*, Birinci Tertip C. II, s.728-729.

⁵⁸⁵Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. I, s. 137.

⁵⁸⁶2000' li Yıllara Girenken Türk Ordusu, s. 224.

duyurulmuştur.⁵⁸⁷ Aynı yıl Fransız Jandarma Nizamnamesi'nden faydalanılarak hazırlanan, yeni Âsâkir-i Zaptiye Nizamnamesi uygulamaya konulmuştur. Bu nizamname ile jandarmanın; kuruluş, görev, tayin ve terfileri yeni esaslara bağlanmıştır. 1880 yılında Zaptiye adı Jandarma, Zaptiye Müşirliği de Jandarma Dairesi Reisliği olarak değiştirilmiştir.⁵⁸⁸

Balkanlar'da çetecilik, eşkıyalık faaliyetlerinin giderek artmasına karşı bir çözüm bulmak isteyen Sultan II. Abdülhamit, 1902 yılı sonlarına doğru bölgeye geniş yetkilerle donattığı Hüseyin Hilmi Paşa'yı göndermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede Osmanlı idaresini güçlendirmek için özellikle jandarmanın ıslahı konusuna yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiştir. Ancak malî nedenlerle jandarmanın ıslahı gecikmiş, kuruluş nizamnamesi, ancak 1903 yılının Ocak ayında çıkarılabilmektedir. 1903'de yürürlüğe giren nizamname ile her ilde piyade ve süvariden oluşan jandarma alaylarının kurulmasına karar verilmiştir. Her ilde bir jandarma alayı, her sancak veya mutasarrıflıkta bir tabur, ilçelerde bir bölük teşkil edilmesi öngörülmüştür. Bölüklerin takımlara, takımların da duruma göre karakol itibarıyla bucak ve köylere dağıtılması kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁹ Ayrıca jandarma alaylarına bağlı olmak üzere bazı vilâyetlerde seyyar jandarma taburlarının teşkili kabul edilmiştir.⁵⁹⁰

Avusturya ve Rusya dışişleri bakanları, Makedonya'daki karışıklıkların önüne geçmek amacıyla, 22 Ekim 1903'te Mürzteg Planı adı altında Makedonya için yeni bir ıslahat programı hazırlamıştı. Plana göre, görünüşte Osmanlı egemenliğinde bulunan Makedonya, gerçekte ıslahatı kontrol etmek isteyen Batılı devletlerin kontrolüne geçiyordu.⁵⁹¹ Padişah, başlangıçta bu programı devletin egemenlik haklarına aykırı bulduğundan kabul etmek istememişti. Ancak 1904 yılının Nisan ayında Avrupalı büyük devletlere ait savaş gemilerin Selanik Körfezi'ne demirlemesi ve aynı zamanda donanmanın bir kısmının Çanakkale Boğazı açıklarında görülmesi ıslahat planını kabule zorlayan bir gelişme olmuştur.⁵⁹²

Makedonya'daki polis ve jandarma teşkilâtının ıslahı, İtalyan Generali De Georgies'e başkanlığında yabancı memurlardan oluşacak bir heyete bırakılıyordu. Ancak bununla birlikte Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa görevine devam ediyor,

⁵⁸⁷Orhonlu, s. 140-141.

⁵⁸⁸*Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 311.

⁵⁸⁹Türkmen, "Makedonya Meselesi...", s. 292.

⁵⁹⁰Türkmen, "XX. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu'da Eşkıya ile Mücadelede ...", s. 79.

⁵⁹¹Türkmen, "Makedonya Meselesi ...", s. 306-307.

⁵⁹²Kemerdere, s. 32.

maiyetinde bulunan Rusya ve Avusturyalı sivil memurların Makedonya'da yapılan bütün ıslahatı kontrol etmelerine karar veriliyordu.⁵⁹³ Avrupalı subaylar, sadece jandarmanın düzenlenmesi ve hizmetini ilgilendiren konularda ve nizamnamenin uygulanmasından sorumlu tutuluyordu. Emir-komuta ise tamamen Osmanlı subaylarına bırakılıyordu.⁵⁹⁴ Bu dönemde yapılan çalışmalarla zaptiye büyük oranda ıslah edilmiştir. Jandarma teşkilâtı, Avrupa devletlerinininkine benzer bir güvenlik kuvveti haline getirilmiştir.⁵⁹⁵

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihte jandarma birlikleri 30 alay ve 5 bağımsız taburdan oluşuyordu. Bu tarihte jandarmanın toplam insan mevcudu 2.371 subay, 39.268 astsubay ve erden ibaretti. Hayvan mevcudu ise 75.395 idi.⁵⁹⁶ 1909 yılında jandarma teşkilatına dair yapılan çalışmalar çerçevesinde Jandarma Daire-i Merkeziyesi kaldırılarak yerine Harbiye Nezareti'ne bağlı Umûm Jandarma Komutanlığı kurulmuştur.⁵⁹⁷

10 Şubat 1912 tarihli “Jandarma Kanunnamesi” ile jandarmanın görev tanımı yeniden yapılmıştır. Bu kanunnamede jandarma, kanunlar dairesinde memlekette emniyet ve asayişini temin ve devletin emirlerini icra için tesis edilmiş silahlı bir inzibat heyeti olarak tanımlanmıştır. Jandarma teşkilatının en üst yönetim kademesi olan Jandarma Umûm Kumandanlığı askerî kanun ve nizamlara uygun olarak zabitanın talim, terbiye ve terfilerinin icrası itibarıyla Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştır. Memleketin emniyet ve asayişine, devlet emirlerinin icrasına yönelik hizmet ve vazifeler itibarıyla ise Dâhiliye Nezareti'ne tabi kılınmıştır. Bu yönü itibarıyla jandarma kuvveti bulunduğu mıntıkanın en büyük mülkî memurunun emrine verilmiştir.⁵⁹⁸ Jandarma Umûm Kumandanlığı, jandarma kuvvetini mahallî asayişini sağlayacak güçte bulundurmakla mükellef tutulmuştur. Jandarmaların görevlerini icra sırasında vukua

⁵⁹³Türkmen, “*Makedonya Meselesi...*”, s. 304-305.

⁵⁹⁴*Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, C. I, s. 157.

⁵⁹⁵Islahatın olumlu sonuç vermesinde Jandarma subay ve erlerinin aylıklarının tam ve düzenli olarak ödenmesi önemliydi. Ayrıca kurulan okullarda jandarmaların eğitim ve terbiyelerine özen gösterilmesi, her karakolda okuma yazma bilen bir jandarma personelinin bulundurulması, karakol yerlerinin özenle seçilmesi ve birbirleriyle irtibatlı olarak konuşlandırılması da başarıda önemli bir yere sahiptir. Köyler arasında devriye ve muhaberenin yapılması, seçkin Türk subaylarının ordudan jandarmaya nakledilmesi ve jandarmanın halkla ilişkilerinin iyi bir düzeye getirilmiş olması başarıyı getirmiştir. Alyot, s. 142-143.

⁵⁹⁶*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 90.

⁵⁹⁷*Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 311.

⁵⁹⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 60, s. 90; TV, 15 Teşrinievvel 1333 (15 Aralık 1917), No: 3030.

geldiği iddia edilen olaylardan dolayı yapılacak takip ve muhakemeler Divan-ı Harp'e tevdi edilmiştir.⁵⁹⁹

Rumeli'de ortaya çıkan asayiş problemleri hükümetin bu bölgede tedbir almasını zorunlu kılıyordu. Hükümet bölgede tedbir amaçlı olarak seyyar jandarma taburlarının kurulması için 24 Şubat 1912 (11 Şubat 1327) tarihinde "Rumeli'de Seyyar Jandarma Taburlarının Teşkilatı ile Vazife ve Harekâtı Hakkında Nizamname" çıkartmıştır. Bu nizamname Rumeli'de asayiş bozmak için kurulan çetelerin takibini ve ortadan kaldırılmasını amaçlıyordu. Nizamnameye dayanarak merkezleri Selanik, Manastır ve Üsküp olmak üzere 1.000'er mevcutlu seyyar jandarma taburları kurulmuştur.⁶⁰⁰ Bu taburlar Selanik, Manastır ve Kosova Jandarma Alayları'na bağlanmıştır. Selanik Taburu'nun mıntıkası Selanik ve Siroz Sancakları, Manastır Taburu'nun mıntıkası Manastır ve Serfice Sancakları, Üsküp Taburu'nun mıntıkası ise Üsküp Sancağı olarak belirlenmiştir.

Nizamnamede seyyar jandarmaların sabit jandarma birliklerinde istihdam edilemeyeceği ve bunlardan sabit müfrezeler kurulamayacağı da ifade edilmiştir. Seyyar jandarma takım, bölük ve tabur kumandanları mıntikaları dâhilinde ortaya çıkabilecek her türlü asayişsizlik ve eşkıyalıktan sorumlu olduklarından her türlü tedbiri almakla mükellef tutulmuştur.⁶⁰¹ Ayrıca, seyyar Jandarma kıtaatı kumandanlarına, itimat edilen kişilerden muhbirler kullanma yetkisi de verilmiştir. Kullanılacak olan muhbirlerin verdikleri bilginin önem derecesine göre onları istihdam eden memur vasıtasıyla vilayetlerce mükâfatlandırılması uygun bulunmuştur.⁶⁰² 5 Mart 1912 (21 Şubat 1327) tarihinde, 24 Şubat 1912 tarihli nizamnameye dayanarak, Yanya ve İşkodra vilayetlerinde 1.000'er mevcutlu birer seyyar jandarma taburu ile Kosova Vilayeti'nde ikinci bir seyyar Jandarma taburunun kurulmasına karar verilmiştir.⁶⁰³

2 Nisan 1912 (20 Mart 1328) tarihinde yayınlanan "Rumeli Jandarma Kumandanlığı Nizamnamesi" ile Rumeli Jandarma Kumandanlığı kurulmuştur. Selanik, Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra vilayetlerindeki jandarma kıtaatıyla, Selanik Efradı Cedide Mektebi'nin, elbise ve teçhizat deposunun idaresi bu kumandanlığa verilmiştir.

⁵⁹⁹TV, 5 Şubat 1327 (18 Şubat 1912), No:1053.

⁶⁰⁰Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 92, s. 133.

⁶⁰¹TV, 26 Şubat 1327 (10Mart 1912), No: 1070.

⁶⁰²Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 92, s. 134; TV, 26 Şubat 1327 (10Mart 1912), No: 1070.

⁶⁰³Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 113, s. 164; TV, 27 Şubat 1327 (11 Mart 1912), No: 1071.

Ümera veya askeriyeden dirayetli bir zatın uhdesine verilecek olan Rumeli Jandarma Kumandanlığı, Umûm Jandarma Kumandanlığı'na tabi kılınmıştır.⁶⁰⁴

Rumeli Jandarma Kumandanlığı Teşkilatı, bir jandarma kumandanı, bir kumandan yardımcısı (kaymakam veya miralay), bir yaver (mülazım veya yüzbaşı) ve üç şubeden⁶⁰⁵ oluşuyordu. Ayrıca, Rumeli Jandarma Kumandanı'nın refakatine müşavir olarak üç Avrupalı subay veriliyordu. Kumandan, Rumeli jandarmasının ikmal ve ıslahı ile bölgesinde asayiş ve huzurun temininden sorumlu tutuluyordu. Rumeli Jandarma Kumandanı mükâfat, ceza ve yetki itibarıyla fırka kumandanı yetkisine sahip oluyordu.⁶⁰⁶ Rumeli Bölgesi'ndeki Jandarmayla ilgili muamelatın düzenlenmesi, kıta kumandanlarının ve jandarmaya ait müesseselerin teftişi görevleri de Rumeli Jandarma Kumandanı'na veriliyordu. Kumandana refakatinde bulunan Osmanlı veya Avrupalı zabitanın uygun olanları teftiş için görevlendirme yetkisine de sahipti.⁶⁰⁷

Rumeli jandarmasının kısa bir zaman zarfında ikmal ve ıslahı için Rumeli Jandarma Kumandanının, 2. Ordu Müfettişliği, kolordu ve müstakil fırkalar kumandaları ile Redif Müfettişliği tarafından daima desteklenmesi istenmiştir. Rumeli Jandarma Kumandanı kanun, nizam ve kararlar dairesinde jandarmanın ikmal ve ıslahı hususunda her türlü teşebbüs ve icraat ile mükellef tutulmuştur. Ancak yetkisi haricinde bulunan hususlarda Umûm Jandarma Kumandanlığı'na müracaat eder, Umûm Kumandanlık da bu müracaatları kanun, nizam ve kararlara uygun olarak hızlı bir şekilde neticelendirir. Ayrıca Umûm Jandarma Kumandanı'na en az senede iki defa Rumeli mıntikasını özel olarak teftiş etme veya ettirme görevi de verilmiştir.⁶⁰⁸

7 Nisan 1913 tarihli düzenleme ile jandarma ümera, zabitan ve efradından suç işleyenlerin suçları hizmet ve itaatsizlikle ilgili olması halinde jandarma sınıfından kayıtlarının silinmesine karar verilmiştir. Bu kayıt silinme kararlarının uygulaması jandarma alay merkezlerinde müteşekkil Divan-ı Harp şubelerinin kararı ve Jandarma

⁶⁰⁴TV, 20 Mart 1328 (2 Nisan 1912), No: 1096.

⁶⁰⁵Birinci Şube: emir ve komuta kısmını oluşturacak şube müdürü olarak (binbaşı veya kaymakam), müdüre yardımcı olmak üzere (iki yüzbaşı ve iki mülazım) emir subayı bulunacaktı. İkinci Şube: idare ve muhasebe kısmını oluşturacak şube müdürü (binbaşı veya kaymakam), bir idare emini ve iki tabur kâtibi bulunacaktı. Üçüncü şube: hukuk müdürlüğü olacak, bir müdür ve iki müdür muavini bulunacak, yazıcı olarak bir başçavuş, bir çavuş ve bir onbaşıdan oluşacaktı. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 153, s. 415.

⁶⁰⁶*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 153, s. 415.

⁶⁰⁷TV, 20 Mart 1328 (2 Nisan 1912), No: 1096.

⁶⁰⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 153, s. 115-118; TV, 20 Mart 1328 (2 Nisan 1912), No: 1096.

Mintika Müfettişlikleri'nin tasdiki ile gerçekleşir. Jandarmadan kaydı silinmiş olan efradın bir daha jandarma sınıfına girmesi yasaklanmıştır.⁶⁰⁹

Jandarma teşkilatında ıslah çalışmaları amacıyla kurulan fenni ıslah heyeti, şubelerce verilen işler ve muayene ile ilgisi olmayan hususlarda hazırlanan özel talimata göre jandarma Umûm Müfettişi'nin idaresine verilmiştir. Umûm Müfettişin maiyetinde üç ıslah zabiti ile Jandarma Umûm Kumandanlığı şube müdürleri yer almıştır. Ayrıca, birinci şube teşkilat kısmının kısım amiri de heyetin daimi azası olmuştur. Fennî ıslah heyeti kararlarının Jandarma Umûm Kumandanlığı'na emir telakki edilerek şubeleri vasıtasıyla tatbik ve takip edilmesi uygun bulunmuştur. Bu nizamnameyle ilgili özel talimatnameler, nizamnameye uygun olmak üzere fennî ıslah heyetince düzenlenir denilmiştir. Nizamnamenin kaldırılması veya tadili fennî ıslah heyetinin kararı ve padişah iradesi ile gerçekleşir.⁶¹⁰

1.9.2. Jandarmada Müfettişlik Teşkilatına Geçiş

1.9.2.1. Jandarma Umûm Müfettişliği Görev ve Yetkileri

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra jandarmanın yeniden teşkilatlandırılmasına dair çalışmaların yapıldığı sırada ortaya çıkan 31 Mart Ayaklanması, hükümetin Rumeli'deki mevcut jandarma teşkilâtını bütün ülkede uygulamaya karar vermesine sebep olmuştur. Jandarmanın üst yönetim birimi olan Jandarma Merkez Dairesi, 1909'da kaldırılmış ve yerine Harbiye Nezareti'ne bağlı Umûm Jandarma Komutanlığı kurulmuştur.⁶¹¹ Kurulmuş olan Umûm Jandarma Komutanlığı'nın teşkilât ve kadro görevleri ile “Jandarma Umûmî Müfettişliği Yetki ve Vazifesini” düzenleyen nizamname ancak 16 Mart 1913 tarihinde çıkartılabilmıştır.⁶¹² Çıkartılmış olan bu nizamname “Umûm Jandarma Kumandanlığı Dairesi'nin Teşkilatı ve Mez-kûr Kumandanlık ile Jandarma Umûmî Müfettişliği'nin Münasebeti Hakkında Nizamname” adını almıştır. Umûm Jandarma Komutanlığı karargâh teşkilâtı; iki şube⁶¹³, bir özel kalem,⁶¹⁴ bir genel evrak kaleminden oluşturulmuştur.⁶¹⁵

⁶⁰⁹Düstur, Tertib-i Sani, C. V, Dersaadet 1332, No: 138, s. 233-234; TV, 1 Nisan 1329, No: 1431.

⁶¹⁰Düstur, Tertib-i Sani, C. V, Dersaadet 1332, No: 114, s. 175.

⁶¹¹Atatürk'ün Doğumunun Yüzyüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1982, s. 311.

⁶¹²Halim Alyot, Türkiye'de Zabıta, Kanaat Basımevi, Ankara 1947, s. 29.

⁶¹³Birinci şube üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısım (teşkilat), İkinci Kısım (muamelatı zatiye), üçüncü kısım ise (tekaüt muamelatı) tından kurulmuştur. İkinci şube dört kısma ayrılmıştır. Birinci kısım (bütçe), ikinci kısım (tetkikat), üçüncü kısım (teçhizat ve levazimat), dördüncü kısım (muamelatı merkeziye) olarak tespit edilmiştir. Şubeler birer müdür ile birer müdür muavinin idaresinde bulunur. Şube müdürleri görevleri hakkında kumandanlığa karşı sorumludur, şubeleri ile ilgili emir ve muamelatı icabına göre

Nizamnamenin uygulamaya konmasından sonra hükümet, ülkelerine geri gönderilen Rumeli'de görevli yabancı subayları tekrar ülkeye davet etmiştir. Bu defa tensik heyeti yerine “Jandarma Umûm Müfettişliği” adı altında bir teşkilât kurulmuştur.⁶¹⁶ Yabancı subaylardan da yararlanarak İstanbul, Selanik, İzmir, Trabzon, Beyrut ve Bağdat müfettişlik bölgeleri olarak tespit edilmiştir.⁶¹⁷

Kurulmuş olan Jandarma Umûm Müfettişliği, düzeni sağlamakla sorumlu olan kıtaatın çeşitli hizmetleri yerine getirmesini sağlamakla yükümlüdür. Jandarma Umûm Müfettişi aynı zamanda Umûm Jandarma Kumandanlığı Müşaviri ve Jandarma Heyet-i Tensikiyye-i Fennîyye'nin reisidir. Müfettiş-i Umûmî, Umûm Jandarma Kumandanlığı Müşaviri olması hasebiyle jandarma hizmetleri açısından gerekli gördüğü tedbirleri resen teklif edebileceği gibi, Heyet-i Tensikiyye'ye veya Umûm Kumandanlığa bildirebilir.⁶¹⁸ Jandarma Umûm Müfettişliği; yenileştirmeye ilgili kanunların seri bir şekilde hazırlanmasından sorumludur. Ayrıca yeni düzenlenmiş veya düzenlenecek birliklere ait çeşitli hizmetlerin yürürlükteki kanunlara uygun bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini kontrol eder.⁶¹⁹ Jandarma Müfettiş-i Umûmîsi, muhtelif hizmetler hususunda yetkisinin yanı sıra mektep vb. bi'l-umûm jandarma müesseselerinde hizmetlerin ircasını tetkik, noksanlıkları bildirmekle mükelleftir. Müfettiş uygun gördüğü takdirde ya kendisi ya da vekâlet verdiği Osmanlı veya yabancı zabitan delaletiyle bütün kıtaatı teftiş eder. Bütün kıtaat kumandanları, Müfettiş-i Umûmî tarafından talep edilen malumat ve izahatı vermek mecburiyetindedir.⁶²⁰

Jandarma Müfettiş-i Umûmîsi, muhtelif vazifelerin ifası için yapılacak düzenlemelerde yararlanmak amacıyla yabancı zabitan istihdam etmek istediğinde, konuyla ilgili olarak Umûm Jandarma Kumandanlığı'nın olurlu ve görüşünü alarak uygun görülen en faydalı istihdamı gerçekleştirir. Müfettiş-i Umûmî'nin refakatinde yüzbaşı veya mülazım-ı evvel (üstegmen) rütbesinde iki zabıt bulunur. Bu zabıtlar

kendi mesuliyetleri icabında da durumu kumandanlığa bildirerek, kumandanlığın görüş ve emirlerine göre uygulama yaparlar. Şubelerin her kısmında bir kısım amiri, ihtiyaç halinde kısımlarda ihtiyaç duyulduğu miktarda yaver zabıtlar ve sivil kâtiplerden muavin, tahrir ve kayıt memuru bulunur. TV, 8 Mart 1329 (21 Mart 1913), No: 1407.

⁶¹⁴Özel Kalem, kumandanlık makamının yazışmalarını ve Evamir Mecmuası'nın neşrini ifa eder. TV, 8 Mart 1329(21 Mart 1913), No: 1407.

⁶¹⁵Düstur, Tertib-i Sani, C. V, Dersaadet 1332, No: 114, s. 174.

⁶¹⁶Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (TBMM Hükümeti Dönemi), C. IV, 1. Kısım, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 388.

⁶¹⁷Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. I, Ankara 2002, s. 178.

⁶¹⁸Düstur, Tertib-i Sani, C. V, No: 114, s. 175-176.

⁶¹⁹Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. I, Ankara 2002, s. 177.

⁶²⁰TV, 8 Mart 1329 (21 Mart 1913), No: 1407; Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. I, s. 176-177.

Müfettiş-i Umûmî'nin rey ve oluru ile Umûm Jandarma Kumandanlığı tarafından tayin edilir. Zabıtların terfileri müstesna olmak üzere, Müfettiş-i Umûmî'nin oluru alınmadan değiştirilmeleri söz konusu olmaz. Umûm Jandarma Kumandanlığı birinci şubesi mürettebatı olan memurlar, onlarla aynı derecede olan diğer memurlarla aynı hak ve sorumluluklara haizdir. Bu memurlar Müfettiş-i Umûmî'nin oluru alınmadan mensup oldukları şubeden bir başka şube ya da göreve tayin ve nakil olunamaz. Umûm Jandarma Kumandanlığı ile Müfettiş-i Umûmîlik arasında bir itilafın ortaya çıkması halinde, konu Harbiye Nezareti'ne bildirilir ve nezaretin vereceği emre göre hareket edilir. Bu nizamname 16 Mart 1913 (3 Mart 1329) tarihinde Sultan Mehmed Reşad'ın iradesinden çıkarak yürürlüğe girmiştir. Nizamnamenin icrasına Harbiye ve Dâhiliye nazırları memur edilmiştir.⁶²¹

1.9.2.2. Jandarma Mıntıka Müfettişlikleri Görev ve Yetkileri

Jandarmanın ıslahı ilgili işlemlerin daha etkili bir şekilde yürütülmesi ve denetlenmesi amacıyla 1912 yılında, Jandarma Umûm Müfettişliği'ne bağlı olmak üzere Jandarma Mıntıka Müfettişlikleri teşkil edilmiştir. 2 Haziran 1912 tarihinde çıkarılan geçici talimatname ile de bu müfettişliklerin görev ve yetkileri belirlenmiştir. Talimat nameye göre Jandarma Mıntıka Müfettişlikleri, Umûm Jandarma Komutanlığı'nın teftiş ve yeniden düzenlemeyle ilgili işlerinin uygulayıcısı konumuna getirilmiştir. Osmanlı ülkesi, her birinin başında bir mirliva (tuğgeneral) olmak üzere ülke 6 Jandarma Mıntıka Müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Bu müfettişlik bölgeleri, İstanbul, Selanik, Trabzon, İzmir, Beyrut ve Bağdat'tan oluşuyordu. Jandarmanın modernizasyonu ilgili hususlar, alınan kararlar ve yapılan tebliğler mıntıka müfettişlikleri vasıtasıyla uygulanır hükmü talimatnamede yer almıştır. Mıntıka müfettişleri, jandarma personeline kendi rütbelerindeki amirlerinin yetkili oldukları derecede ceza verebilme ve gerekli hallerde subayları görevden alabilme yetkisine haizdi.⁶²²

Jandarma Mıntıka Müfettişlikleri'nin 13 Ekim 1917 tarihinde yayınlanan "Jandarmanın Kuruluş ve Asli Görevleriyle Bağlı Bulunduğu Makam Hakkındaki Kararname" ile teşkilât ve görevlerinde değişikliğe gidilmiştir. Bu kararname çerçevesinde 28 Ekim 1917 tarihli ve 1537 mükerrer sayılı padişah iradesiyle İstanbul

⁶²¹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 114, s. 177-178; *TV*, 8 Mart 1329 (21 Mart 1913), No: 1407.

⁶²² *Jandarma Evamir Mecmuası*, 15 Kanunievvel 1328 (28 Aralık 1912), S. 14, s. 3-4; *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, C. I, s. 178.

Jandarma Mıntıka Müfettişliği ikiye bölünmüştür. Böylece Osmanlı ülkesi yedi mıntıka müfettişliğine taksim edilmiştir. İstanbul Birinci ve İkinci Mıntıka Müfettişliği olarak ikiye bölünürken İzmir, Suriye, Trabzon, Elazığ ve Irak Mıntıka Müfettişlikleri kurulmuştur. Ayrıca Jandarma Mıntıka Müfettişleri'nin denetleme ve soruşturma görevlerini nasıl yapılacakları, bu talimatname ile yeniden düzenlenmiştir.⁶²³

1.9.3. Jandarmada Müfettişlik Teşkilatı Dönemi

Jandarma efradının tedariki 17 Nisan 1913 (4 Nisan 1329) tarihinde yayınlanan “Jandarma Efradının Sureti Tedariki’ne Dair Nizamname” ile yeniden tespit edilmiştir. Nizamname Jandarmanın ihtiyaç duyduğu asker miktarını her sene yeni kura yazımından önce Umûm Jandarma Kumandanlığı tarafından Harbiye Nezareti’ne bildirilmesini istemektedir. Harbiye Nezareti’nin de Umûm Jandarma Kumandanlığı’nın talebini askerlik şubelerine göndermesini uygun bulmuştur. Jandarmanın ihtiyacı olan efradın, her sene askerlik yaşına gelen yeni efrat arasından seçilmesi istenmiştir.⁶²⁴ Nizamnamede ihtiyaç halinde daha sonraki dönemlere ait kaynaklardan efrat tedarik edilebileceği de ifade edilmiştir.⁶²⁵ Ayrıca 35 yaşını geçmemiş ihtiyat efradından gönüllü olarak katılmak isteyenlerden jandarma tedariki yapılmasına da izin verilmiştir.⁶²⁶ Her türlü kaynaktan jandarmaya alınacak efradın kabulü, kayıt ve kabul, terfii, kayıt yenileme ve sevkleri Umûm Jandarma Kumandanlığı’nca kaleme alınan talimatname dairesinde yapılmaktadır.⁶²⁷

Nizamnamede Jandarma efradının görev süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Ancak, nizamiyede bulunan emsalleri görülen lüzum üzerine vaktinde terhis edilmez ise jandarma efradı da onların terhisine kadar terhis edilmez.⁶²⁸ 12 Nisan 1913 tarihli nizamname ile muhtelif jandarma kıtaatından nizamiyeye gönderilmiş zabitan ile Rumeli Jandarma Kıtaatı’nda bulunanlardan mevkileri düşman tarafından istila edilenlerden geri dönenlerin tekrar jandarmaya kabul edilmelerine karar verilmiştir.⁶²⁹

⁶²³ *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, C. I, s. 179.

⁶²⁴ Jandarmaya seçilecek efratta aranacak özelliklerde nizamnamede şöyle sıralanmıştır: Bedensel görünüşü mükemmel, bünyesi sağlam, yürüme ve hayvana binmede muktedir, askerliğin zorluklarına ve seferlere dayanıklı, yiğit ve mert olmalıdır. Boyu 1,64’den aşağı olmamalı. (Ancak, okuma yazma bilenler ile Türkçe ile mahalli dillerden bir veya bir kaçını bilenler bu miktardan 4 cm daha kısa olsalar da kabul edilebilir.) Evli ve çocuk sahibi olmayan, her türlü tavır ve hareketi temiz, cinayetten mahkûm olmamış olmak gibi özellikler jandarma efradı olmak için gerekli görülmüştür. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 155, s. 309-311.

⁶²⁵ *TV*, 11 Nisan 1329 (24 Nisan 1913), No: 1441.

⁶²⁶ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 323, s. 757-758.

⁶²⁷ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 155, s. 311.

⁶²⁸ *TV*, 11 Nisan 1329 (24 Nisan 1913), No: 1441.

⁶²⁹ *TV*, 5 Nisan 1329 (18 Nisan 1913), No: 1435.

Ayrıca Jandarma kıtaatından veya seyyar jandarma kıtaatından seferlik nedeniyle geçici olarak orduya ilhak edilenlerin, seferberliğin sonunda tekrar jandarmaya nakilleri uygun görülmüştür.⁶³⁰ Seferberlik ilanı halinde, seferberliğin sonunda asıl görevlerine dönmek üzere jandarma efradının üçte biri, zabitanının ise dörtte birinin Harbiye Nezareti emrine verilmesi hususu nizamnamede ifade edilmiştir. Bu uygulamadan dolayı jandarma kadrosunda ortaya çıkabilecek efrat noksanının ihtiyat veya müstahfız efradından tamamlanması öngörülmüştür.⁶³¹

Jandarma zabitanı, 1904 yılından 1910 yılına kadar Selanik'te açılmış olan Zabıt Mektebi'nden yetiştirildi.⁶³² Jandarma Zabıt Mektebi Meşrutiyet'in ilânından sonra iki yıla yakın bir süre daha Selanik'te faaliyetlerine devam ettikten sonra, kadro ve teşkilâtı ile İstanbul'a nakledilmiştir. Mektep Yıldız'daki Sarı Kışla ve Sergi Dairesi adlarını taşıyan binalara yerleştirilmiştir.⁶³³ 10 Temmuz 1913'de jandarmanın subay ihtiyacını karşılamak için açılacak Jandarma Zabıt Mektepleri Teşkilat Nizamnamesi yayınlanmıştır. Nizamnamede Jandarma Zabıt Mektepleri'nin kuruluş amacı, jandarmaya alınacak olan teğmen ve üsteğmenler ile jandarma zabiti olmak isteyen küçük zabıt ve tabur kâtiplerinin jandarmaya ait hizmetleri öğrenmesi olarak ifade edilmiştir. Ayrıca jandarmada teğmen rütbesini almak isteyen Mektep-i Aliye ve İdadî mezunlarına askerî terbiye ile birlikte jandarmaya mahsus genel bilgilerin Jandarma Zabıt Mekteplerince verileceği beyan edilmiştir.⁶³⁴ Alay kumandanı yetkisine sahip bir müdürün idaresinde bulunacak olan Jandarma Zabıt Mektebi, Jandarma Umûm Kumandanlığı riyasetine verilmiştir.⁶³⁵

13 Ekim 1917 (13Teşrinievvel 1333) tarihli “Jandarmanın Vazife ve Teşkilat-ı Esasiyyesi ile Cihet-i Merbutiyyeti Hakkında Kararname” ile jandarma kadrosunda istihdam edilecek zabitanın orduda en az iki sene hizmet etmiş piyade ve süvari zabitanından seçilmesi kabul edilmiştir. Kararname Jandarma zabitanının terfileri ve kıdemlerinin yükseltilmesi gibi hususları ordudaki zabitan hakkında yürürlükte olan kanun ve kaideye tabi kılmıştır. Ancak uygulamanın Dâhiliye Nezareti'nin muvaffaklığı ile Harbiye Nezareti tarafından yapılmasını uygun bulmuştur. Jandarma zabitanından

⁶³⁰ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 145, s. 245.

⁶³¹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 323, s. 758.

⁶³² *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, C. I, s. 283-284; Tokay, s. 32.

⁶³³ “Jandarmamızın Mazisi ve Geçirdiği Safahat-ı Islâhiye ve Tensikiye”, *Jandarma Mecmuası*, 1 Kanunısani 341, S. 1, s. 6.

⁶³⁴ *TV*, 8 Temmuz 1329 (21 Temmuz 1913), No: 1529.

⁶³⁵ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, Dersaadet 1332, No: 226, s. 567-568.

gerekli şartlara haiz olanlara, Dâhiliye Nezareti'nce idarî memuriyete nakil ve tayin hakkı tanınmıştır.⁶³⁶

1. Dünya Savaşı'na giden süreçte 21 Temmuz 1914 tarihinde seferberlik ilan edilince, jandarma birlikleri seyyar⁶³⁷ ve sabit jandarma olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.⁶³⁸ Savaş sırasında jandarma orduyla birlikte ve emrinde bir taraftan Kafkaslarda, Doğu ve Güneydoğu bölgesinde, Suriye ve Irak cephelerinde savaşırken, diğer taraftan da iç güvenliği sağlama faaliyetine girişmiştir.⁶³⁹ Jandarma birlikleri, birçok cephede savaşmakla beraber özellikle Çanakkale Muharebeleri'nde düşman çıkarmasına karşı ilk hatta yer alarak Türk harp tarihinde kazanılan büyük başarılarla katkıda bulunmuştur.⁶⁴⁰ 1. Dünya Savaşı'nda jandarma çeşitli görevler için farklı birlikler şeklinde de teşkilatlanmıştır. Sahil bandında düşman faaliyetlerini gözetlemek ve çıkarma girişimleri halinde müdahale etmek amacıyla jandarmadan “Kıyı Gözetleme Birlikleri”, demir yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla “Demiryolu Koruma Birlikleri” teşkil edilmiştir. Ayrıca kolordu teşkilatlarında taburlar halinde “Seyyar Jandarma Birlikleri” ve askerî inzibat görevi ifa eden “Sahra Jandarma Birlikleri” oluşturulmuştur.⁶⁴¹

1. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşan jandarma birlikleri mevcudunun yarıdan fazlasını şehit vermiştir. Verilen büyük kayıplar ve asli görevi dışında kullanılması nedeniyle, jandarma aslî görevi olan iç güvenliği tam olarak sağlayamamıştır. Hükümet, asayişini temin etmek maksadıyla jandarma açığını kapatabilmek için askerliğini yapmış 45 yaş civarında olanları silâh altına alarak, jandarma birliklerini takviye etmeye çalışmıştır. Ancak, jandarma niteliğine sahip olmayan bu kişilerle sorun çözülememiştir. 1918 Kasım'ında hükümetin, bütün asker kaçaklarını ve eşkıyaları genel af çıkararak affetmesi de sorunu tamamen içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.⁶⁴²

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, 15 Mart 1919 tarihli “Jandarmanın Dâhiliye Nezareti'ne Raptı Hakkında Kararname” ile Umûm Jandarma

⁶³⁶TV, 15 Teşrinievvel 1333 (15 Ekim 1917), No: 3030; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 323, s. 758.

⁶³⁷Seyyar jandarma birliklerinin kurulmasının amacı, orduyu dağınık görevlerle uğraştırmaktan kurtararak tüm güç ve enerjilerini eğitime ve savaşa yoğunlaştırmalarını sağlamaktır. Hüseyin Işık, *Birinci Dünya Savaşında Seyyar Jandarma Birlikleri*, Ankara 1999, s. 9.

⁶³⁸ATASE, BDH, K: 1487, D: 2/27, F: 001-06.

⁶³⁹İbrahim Açıkmeşe, “Cumhuriyetin 70. Yılında Jandarma Genel Komutanlığı” *Türk İdare Dergisi*, Ankara 1993, S. 101, s. 316.

⁶⁴⁰Şakir Atıl, “Harp Tarihinde Jandarma”, *Jandarma Dergisi*, Ankara 1955, S. 99-1, s. 26.

⁶⁴¹ATASE, BDH, K: 1487, D: 2/27, F: 001-07.

⁶⁴²*Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, (Türk Harp Tarihinde Jandarma), C. II, Ankara, 2002, s. 86-93.

Kumandanlığı her türlü iş ve muamelatıyla Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.⁶⁴³ 1919 tarihli bu kararname ile 13 Ekim 1917'de kabul edilen “Jandarmanın Vazife ve Teşkilat-ı Esasiyyesi ile Cihet-i Merbutiyyeti Hakkında Kararname”nin muhalif kararları ilga edilmiştir. Jandarma zabitan ve efradına dair tayin, terfi ve muhakeme gibi hususların daha sonra bir kararname ile tespit edileceği ifade edilmiştir.⁶⁴⁴

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra hükümet, bir taraftan düzenli ordunun kuruluşu için çalışırken, bir taraftan da iç güvenliğin temini için Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Umûm Jandarma Kumandanlığı'nı kurmuştur. Böylece hem İstanbul hem de Ankara'da olmak üzere aynı dönemde iki Umûm Jandarma Kumandanlığı olmuştur. Ankara'da kurulan Jandarma Umûm Komutanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı olarak 8 jandarma bölge müfettişliği, bunlara bağlı 17 jandarma alayı ve 13 bağımsız jandarma taburu kurmuştur.⁶⁴⁵ Bölge müfettişlikleri İstanbul, İzmir, Ankara, Konya, Sivas, Adana, Trabzon ve Bitlis'te teşkil edilmiştir.⁶⁴⁶

BMM Hükümeti, halkın can, mal ve namus güvenliğini koruyabilmek amacıyla imkânlar dairesinde sürekli jandarmanın sayısını artırma yoluna gitmiştir. Diğer taraftan da ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartları göz önünde bulundurarak iç güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla doğrudan Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olmak üzere süvari ve piyadeden oluşan “Seyyar Jandarma Müfrezeleri” kurmuştur.⁶⁴⁷ Kurulan bu seyyar jandarma müfrezeleri iç güvenliğin sağlanmasında ve eşkıyalık olaylarının önlenmesinde önemli başarılar elde etmiştir.⁶⁴⁸

Türk jandarması, Milli Mücadele yıllarında bir taraftan çok zor şartlar altında ülkede iç güvenlik ve huzuru sağlama mücadelesi içinde bulunurken, diğer taraftan da işgalci güçlerle cephelerde savaşan ordu kuvvetlerinin geri bölge emniyetini sağlamıştır. Ayrıca, halkın askere alınmasında, ulaştırma araçlarının toplanıp cephelere sevkinde, cephe gerisindeki stratejik tesislerin ve devlet dairelerinin korunmasında, yol emniyetinde ve her türlü bölücü ve yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele gibi çok çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Jandarma düşman işgaline uğrayan bölgelerde Kuvva-yı

⁶⁴³ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. XI, No:80, s. 148; “Jandarmamızın Mazisi ve Geçirdiği Safahat-ı Islâhiye ve Tensikiye”, s. 10.

⁶⁴⁴ *TV*, 18 Mart 1335 (1919) , No: 3499; “Jandarmamızın Mazisi ve Geçirdiği Safahat-ı Islâhiye ve Tensikiye”, s. 10.

⁶⁴⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi*, s. 389-391.

⁶⁴⁶ *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, C. I, s. 199.

⁶⁴⁷ İhsan Güneş, “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 1983, s. 210.

⁶⁴⁸ *ATASE, İSH*, K: 12, G: 807, B: 171.

Milliye birliklerinin kuruluşunda ve desteklenmesinde önemli görevler ifa etmiştir.⁶⁴⁹ Adana, Antep, Urfa bölgelerinde Fransızlara karşı mücadele eden, halka silah dağıtan, düşmana karşı mücadeleye teşvik eden, Kuvva-yı Milliye birlikleri kurarak bu milli direniş faaliyetlerini organize edenlerin başlarında hep jandarma subayları yer almıştır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁹Geniş Bilgi İçin Bkz. Hüseyin **Işık**, *Çanakkale ve İstiklâl Savaşı'nda Türk Jandarması*, Ankara 1974, s. 101-125.

⁶⁵⁰Işık, *Çanakkale ve İstiklâl Savaşı'nda Türk Jandarması*, s. 206.

2. BÖLÜM

MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATI ÇERÇEVESİNDE ORDUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

2.1. 1910 Askerî Teşkilat Nizamnamesi'nin Kabulü ve Uygulanması

II. Meşrutiyet ilan edildiği sırada ordunun mevcut teşkilat yapısı, 1880'de Von Der Goltz Paşa'nın etkisiyle yapılmış olan yapıyı ihtiva ediyordu. Özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde ve ortaya çıkan birçok iç olayda teşkilattaki eksiklikler ve sakıncalar tespit edilmiş olmasına rağmen Meşrutiyet'in ilanına kadar ordunun ıslahı ve düzenlenmesi konusunda ciddi bir çalışma yapılmamıştı. Sadece Balkan devletlerinin ordularını kuvvetlendirmeleri karşısında Rumeli'de bulunan 2. ve 3. ordularda bazı düzenlemeler yapılmıştı. Ancak bu düzenlemeler ordunun emir komuta, muharebe, güç ve yeteneğini geliştirici yönde olmamıştı.⁶⁵¹

31 Mart Vakası'na müdahale etmek amacıyla Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a giren Mahmut Şevket Paşa, İstanbul'da bütün idarî, mülkî ve askerî idareyi ele almıştır. İstanbul'a hakim olduktan sonra Mahmut Şevket Paşa, 18 Mayıs 1909 (27 Rebiulahir 1327) tarihli Padişah iradesi ile “Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Kıtaat-ı Muhtelif-i Askeriye Müfettiş-i Umumiliği'ne” tayin edilmiştir.⁶⁵² Bu tarihe kadar Osmanlı ordusunda bulunmayan müfettişlik makam ile Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti ve Hükümetin denetimi dışında kalıyordu.⁶⁵³ Yeni kurulan 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri yanı sıra 1., 2. ve 3. Ordu-yı Hümayunlar Topçu Müfettişliği de kuruldu. 30 Mayıs 1909'da Topçu Müfettişliğine 3. Topçu Fırkası Kumandanı Mirliha Hasan Ziya Paşa getirildi.⁶⁵⁴ Bu uygulamalar ile ilk defa Osmanlı ordu teşkilatında “ordu müfettişliği” kavramı yer aldı. Müfettişlik makamı ordu komutanlıklarının üstünde bir mevkie sahipti. Müfettişlik uygulamasını ordunun kalkınma ve modernleşmesine yönelik bir adım olarak gören Mahmut Şevket Paşa, ordunun bir bütün olarak

⁶⁵¹ *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 80.

⁶⁵² BOA, İ. AS, D: 83, G:1327, No: 35, 27 Rebiulahir 1327 (18 Mayıs 1909).

⁶⁵³ Feroz **Ahmad**, *İttihat ve Terakki*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s.94.

⁶⁵⁴ BOA, İ. AS, D: 84, G:1327, No:23, 10 Cemaziyülevvel 1327 (30 Mayıs 1909).

yükselmesi için müfettişliğin her ordu kademesinde uygulamaya konulmasını gündeme getirdi.⁶⁵⁵

Ordu Müfettişliği, Mahmut Şevket Paşa'nın ilk uygulamasından sonra Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nce de benimsenmeye başlandı. Askerî Şura'da yapılan görüşmeler neticesinde kabul edilen yeni Askerî Teşkilat Nizamnamesi, 9 Temmuz 1910 tarihinde "Devlet-i Âliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi" adıyla yayınlandı. Bu nizamname birkaç kolordu ve müstakil fırkadan bir "ordu müfettişliği" ihdasını öngörüyordu.⁶⁵⁶ Müfettişlik teşkilatına göre ordu müfettişleri, ordunun sadece eğitim ve seferberlik işlerinden sorumluydu.⁶⁵⁷ 1910 Nizamnamesi ile birlikte ordu için gerekli görülen konuş, kuruluş, genel kuvvet, kadro vesaire cetvel, kroki ve haritalar da hazırlandı.⁶⁵⁸

1910 Teşkilatı orduda müfettişlik uygulamasına geçilmesini, ordu komutanlıklarının kaldırılarak ordu müfettişliklerinin kurulmasını ve eski ordu bölgelerinin müfettişlik bölgelerine taksimini, ordu sayısının 7 den 4'e düşürülmesini öngörüyordu.⁶⁵⁹ Teşkilatta 4 ordu kuruluşu yanı sıra 1 bağımsız kolordu ile 3 bağımsız tümen de yer alıyordu. Ordu yine önceki gibi nizamiye, redif, müstahfız ve aşiret süvari sınıflarından oluşuyordu.⁶⁶⁰ Yeni teşkilatta yer alan ordu müfettişlerinin, kolordu kumandanı mevkii ve yetkisine sahip olmaları, ordunun eğitim ve seferberlik hazırlıkları ile uğraşmaları uygun görüldü. Ordu müfettişlerine kendi sınıflarının daima ileri teknolojiye uyum sağlamasını temin hususunda çaba sarf etme sorumluluğu verildi.⁶⁶¹ Osmanlı ordusunun müfettişlik anlayışı çerçevesinde yeniden

⁶⁵⁵ Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 107-109.

⁶⁵⁶ 1910 tarihli "Teşkilat Nizamnamesi" ile kabul edilen orduda müfettişlik teşkilatı 8 Şubat 1913 tarihinden itibaren uygulanmaya konulabildi. *Devlet-i Âliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi*, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul 1326, s.2.

⁶⁵⁷ ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 135-001. Orduyu Hümayun Müfettiş-i Umûmîlik Vazife ve Salahiyeti Hakkında Malumat-ı Umûmîye.

⁶⁵⁸ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911); BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umûmîye Dairesi, Şube: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911).

⁶⁵⁹ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Üçüncü Şube, Giden No: 2779, 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911); BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umûmîye Dairesi, Şube:3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911); Bkz. Ek:2.

⁶⁶⁰ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umûmîye Dairesi, Şube: 2, No: 6346, Evrak No:115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911); BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911); *Balkan Harbi*, C. I, s. 94-95; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 95.

⁶⁶¹ ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 135-001. Orduyu Hümayun Müfettiş-i Umûmîlik Vazife ve Salahiyeti Hakkında Malumat-ı Umûmîye.

teşkilatlandırılması çalışmaları yapılırken ordu kuruluşunda kolordu teşkilatına geçiş kararı verildi.⁶⁶²

2.2. Kolordu Teşkilatı'nın Kuruluşu

Kolordu teşkilatına geçilmeden önceki Osmanlı ordu teşkilatında, ordu emri altında bulunan piyade, süvari ve topçu tümenleri ayrı ayrı sevk ve idare ediliyordu. Ancak bu dönemde Avrupa'nın modern ordularında ateş gücünün artması, muharebe cephelerinin genişlemesi gibi gelişmeler yardımcı sınıfları gündeme getirmişti. Ayrıca, savaş teknolojisindeki gelişmeler, karşılıklı ateş ve müsademe kuvvetinden teşekkül eden ordudan ziyade, daha küçük çeşitli birliklerin kurulmasına sebep oluyordu.⁶⁶³ Dönemin Osmanlı idarecileri Avrupa'da meydana gelen bu gelişmeleri göz önünde bulundurarak, Osmanlı ordusunu yeniden teşkilatlandırma çabası içine girdi. Yapılan çalışmalar neticesinde, Osmanlı ordusunda kolordu teşkilatına geçilmesini öngören bir tezkere hazırlandı. Tezkere 24 Aralık 1910 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın 17. İçtimaı'nda müzakere edilirken Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, orduda kolordu teşkilatına geçişin gerekçelerini şöyle izah ediyordu.⁶⁶⁴

“...1259 tarihinden beri esaslı bir teşkilat yapılmadı. Merkezi Selanik olan 3 üncü ordunun toplam kuvveti 18,5 firkadan ibaretti ki bu Balkan hükümetleri içinde en kuvvetli bir hükümetin askerî kuvvetlerine muadil bir kuvvet oluyordu. Yalnız bir kumandan tarafından hem idare olunuyor, hem kumanda oluyor, hem de teftiş ediliyor. İşte, bugünkü teşkilatta bu gibi sorunlar mevcuttur. Bu hali izale etmek istedik, kolordu teşkilatını kabul ettik ve bu bütün Avrupa hükümetleri tarafından kabul edilmiş bir teşkilattır. Bizde, ordu teşkilatıyla fırka teşkilatı kabul edilmişti. Avrupa devletlerinin kabul ettiği kolordu teşkilatı, barış zamanında kabul edilmedi. Biz, şimdi bunu kabul ediyoruz. Mesela, 3 üncü orduda 3 kolordu teşkil ediyoruz. Demin söylediğim 18.5 firkalık bir kuvvet bir adam tarafından kumanda ediliyor. Biz, bugün onu 3 kolorduya taksim ediyoruz ve 3 müstakil fırkaya taksim ediyoruz. Demek, bugün bu kuvvete 6 kişi kumanda edecek. Bundan başka nizamiye birliklerini redif birliklerinden ayırıyoruz. Onu da bir müfettişin kumandası ve idaresi altına veriyoruz. Demek ki bugün bir adam tarafından kumanda ve idare edilen ve teftiş olunmak lâzım gelen bir kuvveti 7 kişinin kumanda, idare ve teftişine veriyoruz. Bu suretle, idare kolaylaşmış oluyor. Şimdiki kolordu tertibatının en büyük faydası budur...”

⁶⁶²MMZC, C. I, Dvr. 1, s. 594.

⁶⁶³Balkan Harbi, C. I, s. 124-125.

⁶⁶⁴MMZC, C. I, s. 594.

Mebusan Meclisi tarafından kabul edilen kolordu kuruluşu ile ilgi hükümet tezkeresi, 25 Aralık 1910 tarihinde Meclis-i Âyân'a havale edildi. Konu Âyân Harbiye Encümeni'nde görüşüldükten sonra encümen mazbatasıyla birlikte Meclis-i Âyân'a tevdi edildi. Âyân Meclisi'nde yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı ordusunda kolordu teşkilatının uygulanması yönündeki Mebusan Meclisi kararı, 3 Ocak 1911 tarihinde kabul edilmiştir.⁶⁶⁵ 8 Ocak 1911 tarihinde Sultan Mehmet Reşad'ın iradesini alan orduda kolordu kuruluşunun uygulamasına Harbiye ve Maliye Nazırları memur edildi. Kanun, Osmanlı ordusunun 1911 yılı sonuna kadar tasviyesi ve kolordu teşkilatının teşekkülü için ihtiyaç duyulan üç yüz milyon kuruşun, 1911 yılı Harbiye bütçesinden kesilerek yeni düzenleme için kullanılmasını öngörüyordu.⁶⁶⁶

Kolordu teşkilatına geçilmeden önceki teşkilat yapısında Osmanlı ordusu birkaç orduya taksim ediliyor, alaylar ve taburlar küme halinde bulunuyor, harp dönemlerinde bunlardan fırkalar teşkil ediliyordu. Sefer dönemine kadar kumandanı bulunmayan fırkalara sefer kararı verilince kumandanlar tayin ediliyor, savaş sırasında da ordu fırka halinde kullanılıyordu. Ancak günün şartlarında sadece ordu ve fırka teşkilatı ile bir harbi kazanmak mümkün olmuyordu. Çünkü çok daha büyük kuvvetlerin cepheye sevki gerekiyordu. Böyle bir ortamda yirmi fırkaya bir kumandanın idare etmesi mümkün olmadığından, fırkalar ikişer üçer toplanarak kolordu teşkilatı oluşturulması icap ediyordu. Kolordu teşkilatında kolordunun başında sadece kolordu komutanının bulunması da yeterli görülmediğinden yanına bir kurmay subay ve bir levazım heyetinin verilmesi uygun görüldü. Kolordu teşkilatına geçile birlikte fırkaların barış zamanında da kolordu teşkilatında bulunması, başlarında kumandanları, sıhhiye heyetlerinin olmasına karar verildiğinden, savaş halinde teşkilatla tertibatla uğraşmaya gerek kalmıyordu. Bu yeni düzenleme, kumandan ve kurmay heyetinin kendi askerini tanımasına, askerinin eğitim ve savaş kabiliyetinin yükseltilmesine katkı sağlıyordu.⁶⁶⁷

Eski askerî teşkilatta orduların altında en büyük birlik tümen iken, yeni düzenleme ile üç dört tümeden bir kolordu teşkil edildiğinden ordunun altında en büyük birlik kolordu oldu.⁶⁶⁸ Ordular kuruluşuna kolordu kademesinin girmesi ile ordular ile tümenler arasında bir bağlantı kuruldu. Ordu karargâhına paralel şubelerle donatılan kolordu karargâhının idaresi bir kurmay başkanına veriliyordu. Ayrıca

⁶⁶⁵MAZC, C. 1, s. 224.

⁶⁶⁶Düstur, Tertib-i Sani, C. III, No: 25, s. 30; TV, 30 Kanunievvel 1326 (12 Ocak 1911), No: 720; MAZC, C. I, s. 224.

⁶⁶⁷MAZC, C. I, s. 225.

⁶⁶⁸Balkan Harbi, C. I, s. 124-125.

kolordu karargâhlarına yargılama yetkisi doğrudan kolordu komutanlarına bağlı olmak kaydıyla fazladan bir yargılama heyeti eklendi.⁶⁶⁹ Yeniden teşkilatlandırılan Osmanlı ordusu beş ordu müfettişliği, beş ordu müfettişliğine bağlı on dört kolordu ve kırk üç firkadan oluşturuldu.⁶⁷⁰

2.3.Ordu Müfettişliklerinin Kuruluşu, Vazife ve Yetkileri

Giriş kısmında da anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti'nde müfettişlik uygulamalarının ilk örnekleri Sultan II. Abdülhamit döneminde görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mahmut Şevket Paşa'nın yeni bir uygulama ile üç ordu için kendisini müfettiş tayin ettirmesi, müfettişlik uygulamasında yeni bir dönem başlatmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın başlattığı bu dönem, Ordunun ıslahı amacıyla 1910 yılında çıkartılan “Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi” ile kanuni bir mahiyette kavuşmuş ve orduda müfettişlik uygulamasına geçilmesine karar verilmiştir.⁶⁷¹

II. Meşrutiyet döneminde müfettişlik anlayışı askeri alanda olduğu gibi idari alana da taşınmıştır. Avrupalı devletlerin Ermeniler lehine ıslahatlar yapılması yönündeki baskılarını hafifletmek isteyen hükümet, 18 Haziran 1913 tarihinde “Vilayet İdare Kanunu”nda değişiklik yapmıştır. Bu değişiklikle Osmanlı ülkesi çeşitli müfettişlik bölgelerine ayrılmış ve her bölgenin bir umumi müfettişin idaresine verilmesine karar verilmiştir.⁶⁷²

2.3.1.Ordu'da Müfettişlik Teşkilatı'nın Teşkili

1910 yılında kabul edilen “Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi” ile orduda müfettişlik teşkilatına geçiş kabul edilmiştir.⁶⁷³ Kabul edilen teşkilatın uygulamaya konulmasına karar verilmesi üzerine, Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 21 Şubat 1911 (8 Şubat 1326) tarihinde, yeni askerî teşkilatın uygulamaya konulduğu bildirilmiştir. Yeni kurulan Ordu Müfettişlikleri mıntıkasında yer alan kolordu ve nizamiye firkalarının numara ve merkezlerini içeren bir kıta cetveli de ekte Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.

⁶⁶⁹*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 138-139.

⁶⁷⁰*Salname-i Umûmî*, Sene: 1327, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327, s. 263-267; *BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberratı Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911), (Ek Belge).

⁶⁷¹*Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi*, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul 1326, s.2.

⁶⁷²*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, 1 Teşrinisani 1328- 31 Teşrinievvel 1329, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332, No:120, s.186-216; *TV*, 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913) , No: 1511.

⁶⁷³*Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi*, s.2.

Harbiye Nezareti'nin bu yazısı üzerine Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi 21 Şubat 1911 (13 Şubat 1326) tarihinde bütün vilayet ve müstakil sancaklara askerî teşkilatın değiştiğini duyurmuştur. Yeni askerî teşkilata göre eski ordu-yı hümayunlar dairesinin müfettişliklere taksim olunduğunu bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti, her ordu müfettişliği mıntikasına tesadüf eden kolordu ve nizamiye fırkalarının isim ve bulunduğu merkezleri gösteren cetveli (Tablo 2.1) bi'l-umûm vilayet ve müstakil sancaklara göndermiştir.⁶⁷⁴

Tablo 2. 1: 21 Şubat 1911 Tarihli Ordu Müfettişlikleri Seferi Kuruluş Teşkilatı

Müfettişlik ve Merkezi	Kolordu ve Numarası	Nizamiye Fırkaları ve Merkezleri
1.Dersaadet	1.Dersaadet	1.Dersaadet, 2. Dersaadet, 3. Dersaadet
	2.Tekfur Dağı	4. Tekfurdağı, 5. Gelibolu, 6. İzmir
	3. Kırkkilise	7. Kırkkilise, 8. Çorlu, 9. Babaeski
	4. Edirne	10. Edirne, 11. Dedeoğlu, 12. Gümölcine
2.Selanik	5. Selanik	13. Selanik, 14. Serez, 15. İstranca
	6. Manastır	16. İştib, 17. Manastır, 18. Debre
	7. Üsküp	19. Üsküp, 20. Metroviçe, 21. Yağve
	Müstakil Fırkalar	22. Gozane, 23. Yanya, 24. İşkodra
	8. Şam	25. Şam, 26. Halep, 27. Hayfa
3.Erzincan	9. Erzurum	28. Erzurum, 29. Bayburt
	10. Erzincan	30. Erzincan, 31. Erzincan, 32. Harput
	11. Van	33. Van, 34. Muş
4.Bağdat	12. Musul	35.Musul, 36.Kerkük
	13. Bağdat	37. Bağdat, 38.Basra
	14. Yemen	39.Sana, 40. Hedide, 41. Asir
	Müstakil Fırkalar	42.Trablusgarp, 43.Hicaz

Kaynak: BOA. DH. İD. D: 158, V: 2, 8 Şubat 1326/ 21 Şubat 1911; Salname-i Umûmî, Sene: 1327, s. 263-267.

Yeni askerî teşkilata göre 4. Ordu Müfettişliği'nin kurulmasına ve müfettişlik merkezinin Bağdat olmasına karar verilmiştir. Yeni kurulan 4. Ordu Müfettişliği'ne,

⁶⁷⁴ BOA, DH. İD. D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911); BOA, DH. İD, D: 158/2, Dâhiliye Giden No: 6346, 13 Şubat 326.

eski 6. Ordu Kumandanı Nazım Paşa tayin edilmiştir.⁶⁷⁵ 4. Ordu Müfettişliği'ne Musul'da bulunan 12. Kolordu, Bağdat'ta ki 13. ve Yemen'de bulunan 14. Kolordu ile müstakil firkalar bağlanmıştır.⁶⁷⁶

Yeni yapılan ordu teşkilatında yer alan kolordu kumandanlıklarına da atamalar yapılmıştır. Musul'da bulunan 12. Kolordu Kumandanlığı'na eski 12. Nizamiye Fırka Kumandanı Ferik Yusuf Paşa, 13. Bağdat Kolordu Kumandanlığı'na Medine-i Münevvere eski muhafızı, Erkân-ı Harbiye Mirlivalarından Ali Rıza Paşa tayin edilmiştir. Ayrıca nizamiye fırka kumandanlıklarına da atamalar yapılmıştır. 38. Basra Nizamiye Fırka Kumandanlığı'na eski Musul Liva Kumandanı Mazhar Paşa, 35. Musul Nizamiye Fırka Kumandanlığı'na eski Kazımiye Liva Kumandanı Mirliva Şamil Paşa atanmıştır. 36. Kerkük Nizamiye Fırka Kumandanlığı'na eski 6. Ordu'dan açıkta kalan Mirliva Tevfik Paşa, Kerkük Redif Fırkası Kumandanlığı'na Yemen'den dönen Erkân-ı Harp Mirlivalarından Fuat Bey tayin edilmiştir. Tayinlere dair nezaret kararı 8 Şubat 1911 (26 Kanunısani 1326) tarihinde Harbiye Nezareti'nden Meclis-i Vükela'ya gönderilmiştir.⁶⁷⁷ Aynı gün Meclis-i Vükela tarafından tezkere hazırlanarak padişahın iradesine sunulmuştur.⁶⁷⁸ 9 Şubat 1911 (9 Safer 1329) tarihinde irade-i seniyye sudur etmiştir.⁶⁷⁹ 9 Şubat 1911'de yayınlanan kararname ile irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memur edilmiştir.⁶⁸⁰

Müfettişlik teşkilatının fiilen uygulamaya konulmasından dolayı -eski ordulara vazife kalmadığından- ordu kumandanlarının tayinleri gündeme gelmiştir.⁶⁸¹ 1. Ordu Müfettişliği görevi Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın uhdesine verilmiştir.⁶⁸² 2. Ordu Müfettişliği'ne eski 3. Ordu Kumandanı Ferik Hadi Paşa, 3. Ordu Müfettişliği'ne hala bu görevde bulunan eski 4. Ordu Kumandanı Müşir Osman Paşa atanmıştır. 1. Redif Müfettişliği'ne, eski 2. Ordu Kumandanı Birinci Ferik Abdullah Paşa'nın

⁶⁷⁵BOA, İH, D: 76, V: 12, Babıâli Daire-i Sadaret, Meclis-i Vükela ve Maruzat Kalemi No: 4263, 26 Kanunısani 326 (8 Şubat 1911).

⁶⁷⁶BOA, DH. İD. D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326/ 21 Şubat 1911 (Ek Belge).

⁶⁷⁷BOA, İH, D: 76, V: 12, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi, No: 1439, 26 Kanunısani 326.

⁶⁷⁸BOA, İH, D: 76, V: 12, Babıâli Daire-i Sadaret, Meclis-i Vükela ve Maruzat Kalemi No: 4263, 26 Kanunısani 326.

⁶⁷⁹BOA, İH, D: 76, V: 12, İrade-i Seniyye No:4263, 9 Safer 329 (9 Şubat 1911).

⁶⁸⁰BOA, İH, D: 76, V: 12, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi, Kararname, 27 Kanunısani 326 (9 Şubat 1911).

⁶⁸¹BOA, İH., D: 79, V: .4, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi Tahrirat Kalemi, No: 1514, 16 Şubat 326 (1 Mart 1911).

⁶⁸²BOA, İH., D: 79, V: .4, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi Tahrirat Kalemi, Kararname, 17 Şubat 326 (2 Mart 1911).

atanmasına dair Harbiye Nezareti Tezkeresi 1 Mart 1911 (16 Şubat 326) tarihinde padişahın iradesine sunulmuştur. 2 Mart 1911 tarihinde Abdullah Paşa'nın atanmasına dair Padişah'ın iradesi alınmıştır. İrade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memur edilmiştir.⁶⁸³ Harbiye Nezareti tarafından 6 Eylül 1911 tarihinde 4. Ordu Müfettişliği Vekâleti'nde bulunan Ferik Yusuf Paşa, merkezi Bağdat'ta bulunan 4. Redif Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. 13. Kolordu Kumandanı Mirliya Ali Rıza Paşa da Yusuf Paşa'nın yerine 4. Ordu Müfettişliği'ne getirilmiştir.⁶⁸⁴ Bu atamalara dair Harbiye Nezareti'nin tezkeresi, Meclis-i Vükela kararıyla hazırlanan kararname ile Sadrazam tarafından 7 Eylül 1911 tarihinde Padişah'ın iradesine sunulmuş, 9 Eylül 1911 tarihinde irade-i seniyyenin hâsıl olmasıyla atamalar yürürlüğe girmiştir.⁶⁸⁵

2.3.2.Ordu Umûm Müfettişleri'nin Vazife ve Yetkileri

ATASE Arşivi'nde Birinci Dünya Harbi'ne dair belgeler arasında "Ordu-yı Hümayun Müfettiş-i Umûmîlik Vazife ve Selahiyeti Hakkında Mütalat-ı Umûmîye" başlığı altında yer alan tarihsiz belgede Ordu Umûm Müfettişlikleri'nin yetki ve görevleri şu şekilde tespit edilmiştir:⁶⁸⁶

1- Ordu Müfettiş-i Umûmîleri, kendi sınıflarının tekâmülünü temin etmek ve her bakımdan mükemmel bir seviyeye ulaştırmak, sınıflarını her zaman harbe hazır bir halde buldurmakla yükümlüdür. Bu maksadın temini için kendi sınıflarını, vazifelerini kusursuz bir şekilde ifa edebilecek bir noktaya getirebilmek ve bu durumu muhafaza edebilmek için icap eden bi'l-cümle vesaiti temin eder. Ayrıca Ordu Müfettiş-i Umûmîleri, kendi sınıflarının daima ileri teknolojiye uygun sağlamasına dikkat edeceklerdir. Bundan başka yabancı ordularda bulunan kendi sınıflarının ne gibi ilerleme ve gelişmeler kaydettiklerini daima dikkatle takip etmekle yükümlüdürler.

2- Ordu Müfettiş-i Umûmîleri, birinci maddede ifade edilen hususlarda doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'nın müşaviridir. Memleketin müdafaası ile ilgili meselelerde Harbiye Nazırı'na müracaatta bulunmadan önce, Erkân-ı Harbiye

⁶⁸³BOA, İH., D: 79, V: 4, İrade-i Seniyye No: 4492, 1 Rebiyülevvel 329 (2 Mart 1911); BOA, İH., D: 79, V: 4, Babıali Daire-i Sadaret, Meclis-i Vükela Maruzat Kalemî No: 4492, 16 Şubat 326; BOA, İH., D: 79, V: 4, Kararname, 17 Şubat 326 (2 Mart 1911).

⁶⁸⁴BOA İH., D: 98, V: 43, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi Tahrirat Kalemî No:484, 24 Ağustos 327(6 Eylül 1911).

⁶⁸⁵BOA İH., D: 98, V: 43, Babıali Daire-i Sadaret, Meclis-i Vükela Maruzat Kalemî, No: 1653, 25 Ağustos 327 (7 Eylül 1911); BOA İH., D: 98, V: 43, İrade-i Seniyye No:1653, 16 Ramazan 329 (9 Eylül 1911); BOA, İH, D: 98, V: 43, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi Tahrirat Kalemî, Kararname, 27 Ağustos 1327(9 Eylül 1911).

⁶⁸⁶ATASE, BDH, K:1482, D: 72, F: 135-001 (Ordu-yı Hümayun Müfettiş-i Umûmîlik Vazife ve Salahiyeti Hakkında Malumat-ı Umûmîye) (Tarihsiz).

Reisi'nden izin alınması lazım gelir. Ancak izin alınamaması halinde bu hususu Harbiye Nazırı'na arz ederler.

3- Herhangi bir sınıfın ilerleme ve tekâmülünün temini söz konusu olduğu hallerde, bi'l-cümle askerî sınıf, makam vesaire ile çalışmaları birleştirme icap ettiğinden Müfettiş-i Umûmîler, amaçlarını kesin bir teklif halinde Harbiye Nazırı'na arz etmeden bu konu ile ilgili olan bütün makamlar ile (Harbiye Nezareti Daireleri, Erkân-ı Harbiye Şubeleri, Ordu Müfettişleri, Müfettiş-i Umûmîler...) konuyu şifahen veya yazılı olarak müzakere ettikten sonra açıklarlar. Bu suretle Harbiye Nazırı, kendisine arz olunan teklif hakkında ilgili diğer bütün makamların görüşü hakkında bilgi sahibi olur. Sonra Harbiye Nazırı kendisine arz olunan teklifin uygulamaya konulup konulmayacağına, ne oranda uygulanabileceği, gerekli paranın tedarik edilip edilemeyeceği gibi konuları da değerlendirerek lazım gelen emri verir.⁶⁸⁷

4- Harbiye Nazırı tarafından kabul edilen teklifler, gerek görüldüğü hallerde Müfettiş-i Umûmî vasıtasıyla Harbiye Nezareti daireleri ile ilgili diğer makamlara bildirilir.

5- Müfettiş-i Umûmîler Kolordu Kumandanı mevki ve yetkisine sahiptir.

6- Müfettiş-i Umûmîler mensubu oldukları sınıfın amiri konumundadır. Amiri konumunda bulundukları sınıflara sadece teftiş, talim ve manevra sırasında doğrudan doğruya emir verme yetkisine sahiptir. Bunun dışında müfettişler aşağıda ifade edilen yetkilere de sahiptir:

a- Müfettiş-i Umûmîler kendi maiyeti ve doğrudan doğruya kendi emri altında bulunan teşkilat mensuplarını cezalandırma yetkisine haizdir. Ancak suçun kendi ait oldukları sınıf mensuplarına karşı veya bizzat kendi şahıslarına karşı ya da Müfettiş-i Umûmîlik vazifesi aleyhinde işlenmesi veyahut bizzat gözü önünde işlenmesi halinde ceza verebilir.

b- Müfettiş-i Umûmîler, kendi erkânına veya doğrudan kendi emri altında bulunan kıtaat mensuplarına izin verme yetkisine sahiptir.

c- Müfettiş-i Umûmîler, kendi sınıflarındaki binbaşı ve daha üst rütbedeki zabitanın değişim ve tayinleri, umum zabitanın Harbiye Nezareti daire ve şubeleriyle Erkân-ı Harbiye, yaverlik ve muallimlik gibi özel makamlara tayinleri hakkında teklifte bulunmaya yetkilidir. Ayrıca bunların kademelerine zam ve emekliye sevklerini karar

⁶⁸⁷ ATASE, BDH, K:1482, D: 72, F: 135-001 (Tarihsiz).

verir. Şayet teklif başka kumanda makamlarından gelecek olur ise Harbiye Nazırı'nın kesin kararı alınmadan önce özlük işleriyle ilgili Müfettiş-i Umûmî'nin bu konudaki görüşü alınır.

d- Müfettiş-i Umûmîler, binbaşından itibaren daha büyük rütbelerdeki zabitan ile 6- c fırkasında ifade edilen makamlarda bulunan kendi sınıfına mensup zabitanın sicil durum evraklarını tetkik ve değerlendirmesini yazar. (Ancak Muhabere ve Muvassala, Nakliye Müfettiş-i Umûmîlikleri kendi sınıflarına mensup bil-umum zabitanın sicil durum evraklarını tetkik eder ve görüşlerini yazar) Bu maksadın temini için sicil durum evraklarını bu işle ilgi olan Müfettiş-i Umûmîlere gönderir.

7- Müfettiş-i Umûmîler gerek duydukları askerî makamlar ile şahsen muhabere yetkisine sahiptir.⁶⁸⁸ Başka kumanda makamının emri altında bulunan kıtaatta vuku bulacak tebligatı, o kıtaatin mensup olduğu en büyük kumandan vasıtasıyla icra eder. Ancak bu emir ve tebligattan esaslı emirler ve yeni kararlar, doğrudan doğruya Müfettiş-i Umûmî'nin emri altında olmayan kıtaat için Harbiye Nazırı tarafından imza edilir.

8- Müfettiş-i Umûmîler, 6. maddede yazılı yetkilerinden başka, kendi sınıflarına karşı aşağıdaki yetkilere de sahiptir:

a. Başarılı zabıt ve küçük zabıt yetiştirmek için eğitimi buna uygun olarak düzenlemek ve idare etmek Müfettiş-i Umûmîler'in yetkisi dâhilindedir.

b. Fennî hususların eğitim ve öğretimi için lazım gelen talimat ve hazırlıkların yapılması, bilhassa Harbiye Nezareti'nden tebliğ olunacak talimatın hazırlanması ve düzenlenmesinin sağlanması, Müfettiş-i Umûmîler'in görevleri arasındadır.

c. Müfettiş-i Umûmîler bizzat teftişler yaparak kendi sınıflarında memleket müdafaası ile ilgili tertibatın vücuda getirilmesine, doğrudan tesir eder. Bu esnada kendi sınıflarının talim, terbiye ve istihdam usullerinin fenni usullere uygun olup olmadığını tahkik eder. Müfettiş-i Umûmî her bir aylık teftişin sonunda, teftişin sonucu hakkında bir rapor hazırlayarak Harbiye Nezareti'ne takdim etmeğe mecburdur. Bu raporların birer sureti de Ordu Müfettişleri'ne verilir.

d. Hususî tatbikat ve harp oyunlarının tanzim ve tertibi ile tatbikatların ne zaman, ne maksatla nerelerde yapılacağını ilgili resmi makamlar ile (Harbiye Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Ordu Müfettişleri, Müfettiş-i Umûmîler, Kolordular)

⁶⁸⁸ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 135-001a (Tarihsiz).

kararlaştırılır. Mesele karara bağlandıktan sonra teftişlerin vb. icra tarihi hakkında Harbiye Nazırı'nın emrini tebliğ etmek lazım gelir. Kıtaatın teftişi sırasında Ordu Müfettişleri, muhtelif sınıfların Müfettiş-i Umûmîleri, kolordu kumandanları ve diğer müfettişler teftiş, talim ve manevraların icrası sırasında hep bir arada hazır bulunur ise, yapılacak tenkitler evvela manevranın icrasını emreden veya bunu idare eden zata aittir. Ordu Müfettişleri kendi tenkitlerini beyan etmeden önce tenkit hakkına sahip olan diğer zevatın değerlendirmelerini dinleyip, en son kendi görüşlerini açıklayacaklardır. Sınıf-ı Muhtelif Müfettiş-i Umûmîleri'yle, Sınıf-ı Muhtelif Müfettişleri icra edilen talim veya manevrayı bizzat idare etmişler ise, heyet-i umûmîyesi hakkında, etmemişler ise sadece kendi sınıflarına ait hususlar hakkında görüş beyan edebilir.⁶⁸⁹

9- Müfettiş-i Umûmîler bütün ordu için, Ordu Müfettişleri ise bulundukları ordu mıntıkasındaki kendi sınıflarına ait bütün kıtaatın fennî eğitim ve terbiyesinden sorumludur. Ordu Müfettişleri, icap eden talimatları Müfettiş-i Umûmîler'den alır. Her üç ayda bir defa fenni talim ve terbiyenin durumuna ve gelişimine dair raporlar, Ordu Müfettişleri vasıtasıyla aynen Müfettiş-i Umûmîler'e gönderilir. Ordu Müfettişleri, lüzum görürler ise kendi görüşlerini de bu raporlara yazarlar.

10- Seferberlik halinde Müfettiş-i Umûmîlikler, doğrudan doğruya Başkumandanlık Vekâleti'ne bağlanır. Müfettiş-i Umûmîler bu durumda müşavirlik vazifesi ifa edecekleri gibi kendi sınıflarının değer ve kabiliyetlerini mükemmel bir halde bulundurarak memleket müdafaası konusunda ikinci maddeye göre hareket ederler. Başkumandanlık Vekâleti'ne vukuu bulacak maruzatta, Karargâh-ı Umûmî Erkân-ı Harbiye Reisi hazır bulunur.

11- Şu Müfettiş-i Umûmîlikler Mevcuttur: Sahra Topçu Müfettiş-i Umûmîliği, Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği, İstihkâm Kıtaatı ve Mevkii Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği, Muhabere ve Muvassala Müfettiş-i Umûmîliği, Nakliye Müfettiş-i Umûmîliği, Sahil Müdafaa Müfettiş-i Umûmîliği (teşkil olunacak), Ağır ve Sahra Topçu Müfettiş-i Umûmîlikleri (Müfettiş-i Umûmîliği namıyla bir müfettişlik olarak birleştirilecektir.)

12- Umur-ı Havaiye ve Otomobil Müfettişliği gibi müstakil müfettişlikler hakkında çalışmaların devam etmekte olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 135-002, 002a (Tarihsiz).

⁶⁹⁰ ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 135-002a (Tarihsiz).

2.4. Müfettişlik Teşkilatına Göre Hazırlanan Nizamiye Kuvvetleri Nizam-ı Harp Kuruluşu⁶⁹¹

2.4.1. I. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi İstanbul)

I. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi İstanbul)

1. Fırka (Tümen) : İstanbul
2. Fırka: İstanbul
3. Fırka: İstanbul⁶⁹²
 1. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 1, 2 ve 3. Piyade Alayları (İstanbul)
 2. Fırkaya tabi Piyade Alayları:⁶⁹³ 4, 5 ve 6. Piyade Alayları (İstanbul)
 3. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 7, 8 ve 9. Piyade Alayları (İstanbul)
1. Nişancı Alayı, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)
1. Müstakil Süvari Fırkası⁶⁹⁴, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)
1. Topçu Taburu, 1. Fırkaya tabi (İstanbul)
2. Topçu Taburu, 2. Fırkaya tabi (İstanbul)
3. Topçu Taburu, 3. Fırkaya tabi (İstanbul)
1. Dağ Topçu Taburu, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)
1. Obüs Taburu, I. Ordu Müfettişliğine bağlı (İstanbul)
1. İstihkâm Taburu, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)
1. Telgraf Taburu, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)
1. Nakliye Taburu: I. Ordu Müfettişliğine bağlı (İstanbul)

Kuruluş teşkilatında, Köprücü Parkı ve Sıhhiye (Sefer halinde) sınıflarına da yer verilmiş ancak her hangi bir numara verilmemiştir.⁶⁹⁵

II. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Tekirdağ)

4. Fırka: Tekirdağ
5. Fırka: Gelibolu

⁶⁹¹Hazırlanma tarihi kesin olarak ifade edilmemekle birlikte teşkilat şemasının yanına düşülen notta 326 ve 327 senelerinde alınacak topraklar yeni teşkil olunacak topçu taburlarından bahsedilmesi hazırlanış tarihi olarak 1910-1911 yılları olmasını muhtemel kılmaktadır. *ATASE, BLH, K:14, D:5, F:001-05*(Teşkilat-ı Cedide Kuvve-i Nizamiye Nizam-ı Harbi).

⁶⁹²*BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umûmiye Dairesi, Şube:3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911), (Ek Belge).*

⁶⁹³1326-1327 nizam-ı harp kuruluşunda 2. Fırkaya tabi Piyade Alayları'nın 3/1 Kosova da bulunmaktaydı. *ATASE, BLH, K:25, D:62, F:001* (Teşkilat-ı Cedide Kuvve-i Nizamiye Nizam-ı Harbi).

⁶⁹⁴1326-1327 ordu teşkilatı nizam-ı harp kuruluşunda Müstakil Süvari Fırkası ve Fırka Süvarisi birleştirilerek süvari fırkası adını almıştır. *ATASE, BLH, K:25, D:62, F:001* (Teşkilat-ı Cedide Kuvve-i Nizamiye Nizam-ı Harbi).

⁶⁹⁵*ATASE, BLH, K:14, D: 5, F:001-05 (ÖA); ATASE, BLH, K:25, D:62, F:001(1326-1327); Balkan Harbi, C. I, s. 96.*

6. Fırka: İzmir⁶⁹⁶
4. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 10, 11 ve 12. Piyade Alayları (Tekirdağ)
5. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 13, 14 ve 15. Piyade Alayları (Gelibolu)
6. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 16, 17 ve 18. Piyade Alayları (İzmir)
2. Nişancı Alayı: II. Kolorduya bağlı (Tekirdağ)
4. Topçu Taburu, 4. Fırkaya tabi (Tekirdağ)
5. Topçu Taburu, 5. Fırkaya tabi (Gelibolu)
6. Topçu Taburu, 6. Fırkaya tabi (İzmir)
2. Dağ Topçu Taburu, II. Kolorduya tabi (Tekirdağ)
2. İstihkâm Taburu, II. Kolorduya tabi (Tekirdağ)
2. Telgraf Taburu, II. Kolorduya tabi (Tekirdağ)
2. Nakliye Taburu: II. Kolorduya tabi (Tekirdağ)
- Numara verilmemiş Bir Fırka Süvarisi Alayı (Gelibolu)⁶⁹⁷

III. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Kırklareli)

7. Fırka: Kırklareli
8. Fırka: Çorlu
9. Fırka: Babaeski⁶⁹⁸
7. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 19, 20 Ve 21. Piyade Alayları (Kırklareli)
8. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 22, 23 ve 24. Piyade Alayları (Çorlu)
9. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 25, 26 ve 27. Piyade Alayları (Babaeski)
3. Nişancı Alayı, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
7. Topçu Taburu, 7. Fırkaya tabi (Kırklareli)
8. Topçu Taburu, 8. Fırkaya tabi (Çorlu)
9. Topçu Taburu, 9. Fırkaya tabi (Babaeski)
3. Dağ Topçu Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
4. Dağ Topçu Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
2. Obüs Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
3. İstihkâm Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
3. Telgraf Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)

⁶⁹⁶ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube:3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911), (Ek Belge).

⁶⁹⁷ ATASE, BLH, K:14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); Balkan Harbi, C. I, s. 96; ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001.

⁶⁹⁸ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube:3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911), (Ek Belge).

3. Nakliye Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)

Numara verilmemiş İki Fırka Süvarisi Alayı (Kırklareli ve Çorlu)⁶⁹⁹

IV. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Edirne)

10. Fırka: Edirne

11. Fırka: Dimetoka

12. Fırka: Gümülcine⁷⁰⁰

10. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 28, 29 ve 30. Piyade Alayları (Edirne)

11. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 31, 32 ve 33. Piyade Alayları (Dimetoka)

12. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 34, 35 ve 36. Piyade Alayları (Gümülcine)

4. Nişancı Alayı, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)

10. Topçu Taburu, 10. Fırkaya tabi (Edirne)

11. Topçu Taburu, 11. Fırkaya tabi (Dimetoka)

12. Topçu Taburu, 12. Fırkaya tabi (Gümülcine)

5. Dağ Topçu Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)

3. Obüs Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)

4. İstihkâm Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)

4. Telgraf Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)

4. Nakliye Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)

Numara verilmemiş Süvari ve Müstakil Süvari Alayları (Edirne ve Dedeoğlu)⁷⁰¹

2.4.2. II. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Selanik)

V. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Selanik)

13. Fırka: Selanik

14. Fırka: Serez

15. Fırka: Ustorumca⁷⁰²

13. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 37, 38 ve 39. Piyade Alayları (Selanik)

14. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 40, 41 ve 42. Piyade Alayları (Serez)

15. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 43, 44 ve 45. Piyade Alayları (Ustorumca)

⁶⁹⁹ ATASE, BLH, K:14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); ATASE, BLH, K:25, D: 62, F:001.

⁷⁰⁰ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube:3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911), (Ek Belge).

⁷⁰¹ ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001.

⁷⁰² BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi Osmanlı Devri*, C. III, 2. Kısım, s. 66.

- 5. Nişancı Alayı, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
- 13. Topçu Taburu, 13. Fırkaya tabi (Selanik)
- 14. Topçu Taburu, 14. Fırkaya tabi (Serez)
- 15. Topçu Taburu, 15. Fırkaya tabi (Usturumca)
- 6. ve 7. Dağ Topçu Taburu, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
- 4. Obüs Taburu, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
- 5. İstihkâm Taburu, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
- 5. Telgraf Taburu V. Kolorduya bağlı (Selanik)
- 5. Nakliye Taburu V. Kolorduya bağlı (Selanik)
- Numara verilmemiş Müstakil Fırka Süvarisi (Selanik ve Serez)⁷⁰³

VI. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Manastır)

- 16. Fırka: İştîp
- 17. Fırka: Manastır
- 18. Fırka: Debre⁷⁰⁴
- 16. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 46, 47 ve 48. Piyade Alayları (İştîp)
- 17. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 49, 50 ve 51. Piyade Alayları (Manastır)
- 18. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 52, 53 ve 54. Piyade Alayları (Debre)
- 6. Nişancı Alayı, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
- 16. Topçu Taburu, 16. Fırkaya tabi (İştîp)
- 17. Topçu Taburu, 17. Fırkaya tabi (Manastır)
- 18. Topçu Taburu, 18. Fırkaya tabi (Debre)
- 8 ve 9. Dağ Topçu Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
- 5. Obüs Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
- 6. İstihkâm Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
- 6. Telgraf Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
- 6. Nakliye Taburu VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
- Numara verilmemiş Fırka Süvari ve Müstakil Süvari (İştîp ve Manastır)⁷⁰⁵

VII. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Üsküp)

⁷⁰³ ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (1326-1327); *Balkan Harbi*, C. I, s. 97.

⁷⁰⁴ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, Balkan Harbi (1912-1913), C. III, 1. Kısım, (Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturumca Kolordusu), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1993, s. 36.

⁷⁰⁵ ATASE, BLH, K:14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01.

19. Fırka: Üsküp
 20. Fırka: Mitroviçe
 21. Fırka: Yakova⁷⁰⁶
19. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 55, 56 ve 57. Piyade Alayları (Üsküp)
 20. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 58, 59 ve 60. Piyade Alayları (Mitroviçe)
 21. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 61, 62 ve 63. Piyade Alayları (Yakova)
7. Nişancı Alayı, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)
 19. Topçu Taburu, 19. Fırkaya tabi (Üsküp)
 20. Topçu Taburu, 20. Fırkaya tabi (Mitroviçe)
 21. Topçu Taburu, 21. Fırkaya tabi (Yakova)
10. Dağ Topçu Taburu, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)
 6. Obüs Taburu, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)
 7. İstihkâm Taburu VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)
 7. Telgraf Taburu, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)
 7. Nakliye Taburu, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)
- Numara verilmemiş Fırka Süvarisi (Üsküp, Mitroviçe, Yakova)⁷⁰⁷
- VIII. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Şam)
25. Fırka: Şam
 26. Fırka: Halep
 27. Fırka: Hayfa⁷⁰⁸
25. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 73, 74 ve 75. Piyade Alayları (Şam)
 26. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 76, 77 ve 78. Piyade Alayları (Halep)
 27. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 79, 80 ve 81. Piyade Alayları (Hayfa)
8. Nişancı Alayı, VIII. Kolorduya bağlı (Şam)
 26. Topçu Taburu, 26. Fırkaya tabi (Halep)
 14. ve 15. Dağ Topçu Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)
 8. istihkâm Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)
 8. Telgraf Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)
 8. Nakliye Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)

⁷⁰⁶ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi Osmanlı Devri*, C. III, 2. Kısım, s. 66.

⁷⁰⁷ ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F:001-01(326-327); *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913)*, C. III, 1. Kısım, s. 37.

⁷⁰⁸ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326; *Balkan Harbi*, C. I, s. 98.

Numara verilmemiş Fırka Süvarisi (Halep), Müstakil Süvari (Şam)

II. Ordu Müfettişliğine Bağlı Müstakil Fırkalar:

22. Bağımsız Kozana Fırkası (Kozana)

22. Kozana Fırkasına tabi Piyade Alayları: 64, 65 ve 66. (Kozana)

22. Topçu Taburu, 22. Kozana Fırkasına tabi (Kozana)

11. Dağ Topçu Taburu, 22. Kozana Fırkasına tabi (Kozana)

Numara verilmemiş Fırka Süvarisi ve Nakliye Taburu (Kozana)

23. Bağımsız Yanya Fırkası (Yanya)

23. Yanya Fırkasına tabi Piyade Alayları: 67, 68 ve 69. (Yanya)

23. Topçu Taburu, 23. Yanya Fırkasına tabi (Yanya)

12. Dağ Topçu Taburu, 23. Yanya Fırkasına tabi (Yanya)

Numara verilmemiş Nakliye Taburu (Yanya)

24. Bağımsız İşkodra Fırkası (İşkodra)

24. İşkodra Fırkasına tabi Piyade Alayları: 70, 71 ve 72. (İşkodra)

24. Topçu Taburu, 24. İşkodra Fırkasına tabi (İşkodra)

13. Dağ Topçu Taburu, 24. İşkodra Fırkasına tabi (İşkodra)

Numara verilmemiş Nakliye Taburu (İşkodra)⁷⁰⁹

2.4.3. III. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Erzincan)

IX. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Erzurum)

28. Fırka: Erzurum

29. Fırka: Bayburt⁷¹⁰

28. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 82, 83 ve 84. Piyade Alayları (Erzurum)

29. Fırkaya tabi piyade Alayları: 85, 86 ve 87. Piyade Alayları (Bayburt)

9. Nişancı Alayı, IX. Kolorduya bağlı (Erzurum)

28. Topçu Taburu, 28. Erzurum Fırkasına tabi (Erzurum)

29. Topçu Taburu, 29. Bayburt Fırkasına tabi (Bayburt)

16 ve 17. Dağ Topçu Taburu, IX. Kolorduya bağlı (Erzurum)

9. İstihkâm Taburu, IX. Kolorduya bağlı (Erzurum)

9. Telgraf Taburu, IX. Kolorduya bağlı (Erzurum)

9. Nakliye Taburu, IX. Kolorduya bağlı (Erzurum)

⁷⁰⁹ ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (326-327); *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, C. III, 1. Kısım, s. 37.

⁷¹⁰ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326; *Balkan Harbi*, C. I, s. 98.

Numara verilmemiş iki Müstakil Süvari Alayı (Erzurum)⁷¹¹

X. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Erzincan)

30. Fırka: Erzincan

31. Fırka: Erzincan

32. Fırka: Harput (Elazığ)

30. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 88, 89 ve 90. Piyade Alayları (Erzincan)

31. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 91, 92 ve 93. Piyade Alayları (Erzincan)

32. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 94, 95 ve 96. Piyade Alayları (Harput)

30. Topçu Taburu, 30. Erzincan Fırkasına tabi (Erzincan)

31. Topçu Taburu, 31. Erzincan Fırkasına tabi (Erzincan)

32. Topçu Taburu, 32. Harput Fırkasına tabi (Harput)

18, 19 ve 20. Dağ Topçu Taburu, X. Kolorduya bağlı (Erzincan)

7. Obüs Taburu, Erzincan, X. Kolorduya bağlı (Erzincan)

10. Telgraf Taburu, X. Kolorduya bağlı (Erzincan)

10. İstihkâm Taburu, X. Kolorduya bağlı (Erzincan)

10. Nakliye Taburu X. Kolorduya bağlı (Erzincan)

Numara verilmemiş iki Fırka Süvarisi Alayı (Erzincan, Harput)

XI. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Van)

33. Fırka: Van

34. Fırka: Muş⁷¹²

33. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 97, 98 ve 99. Piyade Alayları (Van)

34. Fırkaya Tabi Piyade Alayları: 100, 101 ve 102. Piyade Alayları (Muş)

23. Topçu Taburu, 23. Van Fırkasına tabi (Van)

24. Topçu Taburu, 24. Muş Fırkasına tabi (Muş)

21 ve 22. Dağ Topçu Taburu, XI. Kolorduya bağlı (Van)

11. İstihkâm Taburu, XI. Kolorduya bağlı (Van)

11. Telgraf Taburu, XI. Kolorduya bağlı (Van)

11. Nakliye Taburu, XI. Kolorduya bağlı (Van)

Numara verilmemiş iki Fırka Süvarisi Alayı (Van, Muş)

⁷¹¹ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05.

⁷¹²BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326; ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05.

2.4.4. IV. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Bağdat)

XII. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Musul)

35. Fırka: Musul

36. Fırka: Kerkük

35. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 103, 104 ve 105. Piyade Alayları (Musul)

36. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 106, 107 ve 108. Piyade Alayları (Kerkük)

23. ve 24. Dağ topçu Taburu, XII. Kolorduya bağlı (Musul)

12. Telgraf Taburu, XII. Kolorduya bağlı (Musul)

12. Nakliye Taburu, XII. Kolorduya bağlı (Musul)

Numara verilmemiş iki Fırka Süvarisi Alayı (Musul, Kerkük), bir topçu taburu, bir obüs taburu ve bir takım köprücü parkı, XII. Kolorduya bağlı (Musul)

XIII. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Bağdat)

37. Fırka: Bağdat

38. Fırka: Basra⁷¹³

37. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 109, 110 ve 11. Piyade Alayları (Bağdat)

38. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 112, 113 ve 114. Piyade Alayları (Basra)

25 ve 26. Dağ Topçu Taburu, XIII. Kolorduya bağlı (Bağdat)

13. Telgraf Bölüğü, XIII. Kolorduya bağlı (Bağdat)

13. Nakliye Taburu, XIII. Kolorduya bağlı (Bağdat)

Numara verilmemiş bir, Fırka Süvari Alayı (Kerkük), Müstakil Süvari Alayı (Bağdat), bir topçu taburu (Bağdat), bir istihkâm bölüğü ve bir takım köprücü parkı, XIII. Kolorduya bağlı (Bağdat)

2.4.5. Bağımsız XIV. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Yemen)

39. Fırka: Sana

40. Fırka: Hedide

41. Fırka: Asir

39. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 115, 116 ve 117. Piyade Alayları (Sana)

40. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 118, 119 ve 120. Piyade Alayları (Hedide)

41. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 121, 122 ve 123. Piyade Alayları (Asir)

27 ve 28. Dağ Topçu Taburu (28. Taburun bir bataryası havran), (Sana)

14. İstihkâm Bölüğü, XIV. Kolorduya bağlı (Yemen)

⁷¹³BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326; ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05; Balkan Harbi, C. I, s. 99.

14. Telgraf Bölüğü, XIV. Kolorduya bağlı (Yemen)

14. Nakliye Taburu, XIV. Kolorduya bağlı (Yemen)

Numara verilmemiş 3 bölük süvari, bir topçu taburu, XIV. Kolorduya bağlı (Yemen)

2.4.6. Bağımsız Fırkalar:

2.4.6.1. Bağımsız 42. Trablusgarp Fırkası, (Trablusgarp)

42. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 124, 125, 126 ve 127. Piyade Alayları (Trablusgarp)

1 Topçu Taburu, 42. Trablusgarp Fırkasına bağlı (Trablusgarp)

1 Dağ topçu Taburu, 42. Trablusgarp Fırkasına bağlı (Trablusgarp)

1 Telgraf Takımı, 42. Trablusgarp Fırkasına bağlı (Trablusgarp)

1 İstihkâm Bölüğü, 42. Trablusgarp Fırkasına bağlı (Trablusgarp)

5 Bölük Süvari, 42. Trablusgarp Fırkasına bağlı (Trablusgarp)

2.4.6.2. Bağımsız 43. Hicaz Fırkası (Hicaz)

43. Fırkaya tabi Piyade Alayları, 128, 129 ve 130. Piyade Alayları (Hicaz)

30. Dağ Topçu Taburu, 43. Hicaz Fırkasına bağlı (Hicaz)

1 Telgraf Takımı, 43. Hicaz Fırkasına bağlı (Hicaz)⁷¹⁴

Kabul edilen yeni askerî teşkilat kuruluşunda kolordular bölgesinde kuruluş dışı muhafız, inzibat, şimendifer, itfaiye, sanayi, ağır topçu, demiryolu muhafızı gibi çeşitli birlikler ve sınır bölükleri yer almaktadır. Ayrıca Karadeniz Boğazı, Akdeniz Boğazı, Edirne, Erzurum, İşkodra, Yanya, Selanik, Karaburun, İzmir, Bolayır müstahkem mevkileri bulunmaktadır.⁷¹⁵

1910 yılında kabul edilen yeni askerî teşkilata göre, alaylar önce ikişer taburdan oluşturulmuştur. Ancak 1911 yılında Balkanlar'da ortaya çıkan karışık durum ve İtalyanlarla başlayan Trablusgarp Savaşı, ordunun her ihtimale karşı hazırlıklı olması düşüncesini ortaya çıkartmıştır. Bu düşünce doğrultusunda üçüncü piyade taburları da teşkil edilerek kuruluşun piyade kısımları tamamlanmıştır. Ancak bazı sebeplerden dolayı ordunun diğer sınıflarında aynı düzenleme yapılamamıştır.⁷¹⁶ Kısa bir süre içerisinde yeterli miktarda top alınması mümkün olmadığından topçu alayları ikişer

⁷¹⁴ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05; BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 1326.

⁷¹⁵Balkan Harbi, C. I, s. 99.

⁷¹⁶Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi C. III, 1. Kısım, s. 26.

taburdan oluşturulmuştur. Top temin edilince bunların da üçer tabura çıkartılması planlanmıştır. Ancak Balkan Savaşı'nın kısa bir süre sonra çıkmasından dolayı planlanmasına rağmen topçu alayları üç tabura çıkartılamamıştır. Ayrıca kuruluş planında her piyade alayında bir ağır makineli tüfek bölüğünün bulunması düşünülmesine rağmen, yeterince tüfek temin edilemediğinden bu da gerçekleştirilememiştir. Tümenlerde atlı piyade bölüklerinin, kıtaatlarda ise bisiklet birliklerinin teşkili ön görülmüş, ancak bu da hayata geçirilememiştir.⁷¹⁷

Hazırlanan kuruluş planında fırkalarda bulunacak piyade alayları, piyade alaylarında yer alacak nişancı tabuları numaralarıyla gösterilmiştir. Kuruluş planında neredeyse hemen her fırkada atlı piyade bölükleri kurulması öngörülmüştür. Seferberlik halinde her fırka da sıhhiye bölükleri, köprücü parkı gibi birliklere de yer verilmiştir. 326 ve 327 senelerinde alınacak toparla yeniden teşkil edilecek topçu tabuları da kuruluş planında gösterilmiştir.⁷¹⁸ Ancak, yeni teşkilatın daha çok maliyeti yüksek top, tüfek ve araç gerece dayalı kısımları büyük oranda hayata geçirilememiştir. Silah, araç-gerece ihtiyaç duyulmayan kısımlar ise büyük oranda gerçekleştirilmiştir.

2.5. Redif Kuvvetleri Müfettişlik Teşkilatı Nizam-ı Harp Kuruluşu

2.5.1. Redif Teşkilatı'nın Kuruluşu

Osmanlı ordusunda redif teşkilatı ilk defa Moltke'nin uzman olarak bulunduğu 1834 yılında Prusya'daki Landor teşkilatı örnek alınarak kuruldu. 1834 Ağustos'unda hazırlanan Redif Nizamnamesi, büyük miktarda askeri, barış dönemlerinde silâh altında bulundurmamayı öngörüyordu. Nizamname Rumeli ve Anadolu'nun uygun görülen yerlerinde redif taburlarının teşkilini emrediyordu. Her sancaktan eşit olarak 23-32 yaş arası gönüllülerden oluşan, subayları ile beraber 1.426 mevcutlu, dörder bölüklü birer redif taburu teşkili isteniyordu.⁷¹⁹ 1834-1835 yıllarında ilk redif taburları Karahisar-ı Sahib, Ankara, Çankırı, Siroz, Menteşe Sancaklarında kuruldu. Her sancaktan 3 veya 4 tabur redif olmak üzere, her eyalette 10-12 tabur bulunuyordu. Bu taburlarda görevli subaylar normal subay maaşının dörtte birini alıyor, haftada iki gün çalışıyor ve resmi üniforma giyiyordu. 1836-1837 yılına gelindiğinde daha büyük redif teşekkülleri

⁷¹⁷*Balkan Harbi*, C. I, s. 95.

⁷¹⁸ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F:00 1-05; ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05 (ÖA).

⁷¹⁹Osmanlı Ordusu'nda Redif Teşkilatı'nın Kuruluşu Hakkında Geniş Bilgi İçin Bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 4. Kısım, s. 195-200.

kurularak başına bir müşir tayin edilmesine ve bunun valilik ile birleştirilmesine karar verildi. Böylece vali-müşirler ortaya çıkmış oldu.⁷²⁰

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından sonra "Asâkir-i Nizamiye-i Şahane" adını alan Osmanlı askerî kuvvetleri, 1841'de bölge komutanlıklarına bölündü.⁷²¹ Bu düzenleme ile her ordu bölgesi muvazzaf alay sayısı kadar redif bölgesine ayrılmış ve her redif bölgesinde dört taburlu bir redif alayı kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca, redif birliklerinin tabur merkezlerinde yılda bir ay eğitim görmeleri, bu süre içinde muvazzaf askerler gibi maaş ve tayinat almaları benimsendi.⁷²² Yine bu düzenleme ile her ordunun kendisinin bir redif sınıfının olmasına, barış dönemlerinde rediflerin ordu merkezlerinde bulunan bir liva kumandanı idaresine verilmesine karar verildi. 1853 yılına gelindiğinde ise redifler, 4 veya 6 ordu şeklinde teşkilatlandırıldı.⁷²³

Sultan Abdülaziz döneminde, 1869 yılının Haziran ayında yayınlanan kanunla Osmanlı ordusunda köklü değişiklikler yapıldı. Kanunla ordu; nizamiye, redif ve müstahfiz olmak üzere üç kısma ayrıldı. Osmanlı askerî kuvvetleri 7 ordu olarak yeniden teşkilatlandırıldı. Redif kuvvetleri de birinci ve ikinci tertip redif kuvvetleri olmak üzere ikiye ayrıldı.⁷²⁴

Orduda Fransız teşkilat ve taktiği yerine Alman teşkilat ve taktiğinin uygulanmasına karar verilerek, sistem değişikliğine gidildi. Bu değişikliğe uygun olarak 1882'den başlayarak ordunun ıslahı konusunda Alman subaylardan faydalanılmaya başlandı.⁷²⁵ 1882'deki bu düzenleme ile ordu teşkilatı küçük değişikliklerle II. Meşrutiyet'e kadar devam etmiştir. 1882'de yapılan düzenlemenin en belirgin özelliği, topçu tümenlerinin yanı sıra redif ve müstahfiz tümenlerinin de kurulması oldu. Ordu barış zamanında 7 ordu ve 2 bağımsız tümen, yine aynı şekilde asker alma dairesi olarak teşkilatlandırılmıştı.⁷²⁶ 1886 tarihli Kur'a Kanunu⁷²⁷ ile askerlik hizmet sürelerinde bazı düzenlemeler yapıldı. Bu kanunla 20 yıl süreli askerlik hizmeti, 3 döneme ayrıldı. İlk 6 yıl nizamiye, ikinci 6 yıl rediflik ve geri kalan 8 yıl müstahfizlik dönemi olarak

⁷²⁰J. Deny, "Redif", *MEB İ.A.*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 666-667.

⁷²¹Shaw, *Modern Türkiye*, C. I-II, s. 120.

⁷²²Mahmut Şevket Paşa, C. II, s. 16.

⁷²³Deny, s. 667.

⁷²⁴Tunalı, s. 113; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 206-207.

⁷²⁵*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 75.

⁷²⁶Özkan, s. 1263.

⁷²⁷1886 tarihli kanun, 1846 ve 1870 tarihli kanunların biraz daha genişletilmiş ve ülke şartlarına biraz daha uygun hale getirilmiş olması dışında özellikle, askere alma faaliyetleri açısından eskiden beri süregelen sorunlara bir çözüm bulamadığından vatandaşlar arasında yükümlülük açısından eşitliği sağlayamamıştır. Ayın, s. 44-45.

düzenlendi. Böylece daha önce 7 yıl olan rediflik süresi 6 yıla indirilmiş oldu.⁷²⁸ Ayrıca kanunla ordu merkezlerinde bulunan subayların bir kısmının gerek duyulması halinde redif sınıflarına kumanda etmelerine karar verildi.⁷²⁹

28 Eylül 1887’de hazırlanan rediflere mahsus kanun, ancak 1892 yılında yürürlüğe konulabildi. Redif askerlerinin hizmet süresini 8 yıla çıkartan kanun, redif birliklerindeki fırka kumandanından çavuşa kadar subayların derecelerini muvazzaf ordudakilerle eşitliyordu. Ayrıca bu kanun subaylara askerlik şubesi memuriyeti görevi de getirdi.⁷³⁰ 1892 yılında uygulamaya giren redif teşkilatı, II. Meşrutiyet’e kadar mevcut durumunu muhafaza etmiştir. Meşrutiyet’in ilan edildiği sırada Osmanlı ordusunun her birinde 6. ve 7. Ordular hariç dört redif tümeni bulunuyordu. Olası bir savaş sırasında toplamda 20 redif tümeni teşkil ediliyordu.⁷³¹ Ayrıca redif askeri her orduda, redif alayları şeklinde de teşkilatlandırılmıştı.⁷³²

2.5.2. Redif Müfettişlikleri Kuruluşu, Vazife ve Yetkileri

6 Aralık 1908 tarihinde yapılan düzenleme ile piyade ve süvari sınıfından oluşan redif teşkilatının süvari kısmı kaldırıldı, sadece piyade kısmı bırakıldı.⁷³³ 9 Temmuz 1910 tarihinde ordunun düzenlenmesi amacıyla hazırlanan “Devlet-i Âliye-i Osmaniyye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi” ile redif teşkilatında da düzenlemeler yapıldı. Bu düzenleme rediflerden oluşacak redif tümenlerinin duruma göre redif kolordularını oluşturmasını içeriyordu.⁷³⁴ Nizamname alaylardan oluşan redif tümenlerinin redif müfettişliklerini teşkilini öngörüyordu. Yeni teşkilata göre Osmanlı coğrafyasında 6 redif müfettişliği kuruluyor,⁷³⁵ redif tümenleri de müfettişlikler emrine veriliyordu. Eski teşkilatta tümenler halinde ordu emrinde yer alan redif birlikleri, yeni teşkilatta sadece eğitim ve seferberlik bakımından ordulara bağlanıyor, diğer konularda Harbiye Nezareti emrinde bulunmak üzere redif müfettişlikleri emrine veriliyordu.⁷³⁶

1911/1912 (1327) tarihli “Redif Müfettişlikleri Vazifesine Dair Nizamname” ile redif müfettişlikleri vazife ve görevleri yeniden tanımlandı. Nizamname ile redif askeri ve zabitanı talim ve terbiye konularında redif müfettişlerinin idaresine verildi.

⁷²⁸Özdemir, s. 72.

⁷²⁹Aydemir, *Enver Paşa*, C. I, s. 179.

⁷³⁰Deny, s. 667.

⁷³¹Kayabalı ve Arslanoğlu, “Osmanlılarda Ordu Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler”, s. 1029.

⁷³²Aydemir, *Enver Paşa*, C. I, s. 179.

⁷³³*Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, s. 80.

⁷³⁴*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 95-96; *Balkan Harbi*, C. I, s. 94.

⁷³⁵ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-03; ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-04.

⁷³⁶*Balkan Harbi*, C. 1, s. 127-128.

Asker alma işleri de redifler tarafından yürütüldüğünden, asker alma kanunları ve askere alınacakların muayenelerinin yapılma usulleri, muayene sonuçlarına göre askerlerin tahsisi, bunların birliklerine sevk işlemleri de redif müfettişliğine bırakıldı. Ayrıca müfettişlik, ihtiyat, redif ve müstahfız sınıflarına ayrılanların işlemleri ve tezkerelerinin hazırlanması ile bütün bu işlemlerin kayıt altına alınmasından sorumlu tutuldu. Nizamname ile redif müfettişlikleri, birliklerinin ve yedek birliklerin silah ve teçhizatının muhafaza, ikmal, bakım ve kontrolü, ihtiyaç duyulan depoların inşa ve tamiri ile yükümlü kılındı.

Nizamnameye göre redif müfettişleri seferberlik halinde seferberlik hazırlıklarının teferruatlı bir şekilde düzenlenip düzenlenmediğini kontrol eder. Ayrıca müfettişler redif taburlarının toplanmalarına nezaret etmek, tüm teçhizatlarıyla ve mümkün olan sürat ve intizam ile seferber olmalarını sağlamakla sorumludur. Müfettişlerin görevleri arasında sayılan bir başka husus ise ihtiyaç duyulan hallerde redif müfettişliğine tâbi fırkalarda kurulacak müstahfız taburlarına komuta edecek subayların tespiti ve kayıtlarının yapılarak nezarete bildirilmesidir. Bu görevlere ilaveten müfettişliğin gerek görmesi halinde, birliklerde her konuda denetlenme yapma yetkisi vardır.⁷³⁷

Yeni ordu teşkilatına göre, Osmanlı ülkesi Havran Askerlik Dairesi de dâhil olmak üzere 54 redif fırkası (tümen) ve 167 alay teşkil etmek üzere altı müfettişlik (Tablo 2.2.) şeklinde tasnif edilmiştir.⁷³⁸ Redif birlikleri seferde silâhına alınacak eratla teşkil edilerek, sefer ordusuna katılmak üzere yeniden teşkilatlandırılmıştır. Eski ordu teşkilatında sefer ordusunun üçte ikisini oluşturan redif birlikleri, yeni düzenlemede sefer ordusunun yarısından biraz fazlasını oluşturmaktadır. Redifler yeni teşkilatta, eski teşkilatta olduğu gibi piyade tümenleri halinde teşkil olunmuş, ancak nizamiye topçu taburları, istihkâm ve sihiye bölükleriyle de takviye edilmiştir.⁷³⁹

⁷³⁷ *Redif Müfettişliklerinin Vazifesine Dair Nizamname*, Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1327.

⁷³⁸ *ATASE, BLH*, K: 14, D: 5, F: 001-03, 001-04; *Balkan Harbi*, C. I, s. 102-103.

⁷³⁹ *Balkan Harbi*, C. I, s. 101-102.

2.5.2.1. Redif Müfettişlikleri Nizam-ı Harp Kuruluşu

Tablo 2. 2a: 1. ve II. Redif Müfettişlikleri Nizam-ı Harp Kuruluşu

Müfettişliği	Bölgesi	Fırka Adı	Alay Adı
1.Redif Müfettiş.	Anadolu	İstanbul, Fatih	Fatih, Süleymaniye, Hırka-i Şerif
		İstanbul, Selimiye	Selimiye, Cihangir, Kasımpaşa
		İzmit	İzmit, Bilecik, Eskişehir
		Bursa	Bursa, Bandırma, Kermasti
		Ereğli	Ereğli, Bolu, Bartın
		Kastamonu	Kastamonu, İnebolu, Sinop
		Ankara	Ankara, Ayaş, Çankırı, Tosya
		Yozgat	Yozgat, Sungurlu, Kırşehir
	Rumeli	Babaeski	Babaeski, Çorlu, Kırklareli, Keşan
		Edirne	Edirne, Gümüş Kavak, Dedeoğlu
		Gümölcine	Gümölcine, Sultanyeri, İskeçe
		Kırcaali	Kırcaali, Eğridir'e, Balas
		Kala-i Sultaniye	Kala-i Sultaniye, Pazar, Biga
		Edremit	Edremit, Bayramiç, Ayvacık
2.Redif Müfettiş.	Rumeli	Drama	Drama, Kavala, Üsküp
		Serez	Serez, Usturumca
		Selanik	Selanik Kameriye, Vardar, Durine
		İştip	İştip, Kocane, Köprülü
		Manastır	Manastır, Perliye, Dire
		Üsküp	Üsküp, Pereşve, Kalkandelen
		Piriştine	Piriştine, Kilan, Velçitin
		Mitroviçe	Mitroviçe, Taşlıca, Akva
		Prizren	Prizren, Goze, Yağva
		Elbasan	Elbasan, Draç, Berat, Tiran
		Yanya	Yanya, Ergri, Avlonya
		Nasliç	Gozane, Nasliç, Körice
		İşkodra	İşkodra

Kaynak: ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-03; BOA, DH. İD, D: 147-1, V: 34, 21 Haziran 328 (4 Temmuz 1912); Balkan Harbi, C. 1, s. 103.

Tablo 2. 2b: III-VI. Redif Müfettişlikleri Nizam-ı Harp Kuruluşu

Müfettişliği	Bölgesi	Fırka Adı	Alay Adı
3.Redif Müfettiş.	Anadolu	Erzurum	Erzurum, Bayburt, Erzincan
		Trabzon	Trabzon, Gümüşhane, Rize
		Samsun	Samsun, Giresun, Ünye
		Amasya	Amasya, Tokat, Merzifon
		Sivas	Sivas, Karahisar ve Şehri Kışla
4. Redif Müfettiş.	Anadolu	Elazığ	Elazığ, Arapkir, Palu
		Van	Van, Bitlis, Muş
		Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Siverek
		Bağdat	Mercaniye, Kazımiye, Bakube
		Hille	Kerbela, Kerç, Basra
		Kerkük	Kerkük, Dohuk, Süleymaniye
		Musul	Musul, Başbağ, Erbil
5. Redif Müfettiş.	Anadolu	Adana	Adana, Sis, Mersin
		Antep	Antep, Maraş, Urfa
		Halep	Halep, Kilis, Antakya, Edlib
		Trablusşam	Humus, Trablusşam, Lâskîye
		Şam	1.Şam, 2. Şam ve Zebdani
		Kudüs	Kudüs, Yafa, Gazze
		Akka	Akka, Beyrut, Nablus
		Havran	Havran Ahzı Asker Dairesi
6. Redif Müfettiş.	Anadolu	Afyonkarahisar	Afyonkarahisar, Kütahya, Akşehir
		Konya	Konya, Seydişehir, Karaman
		Kayseri	Kayseri, Nevşehir, Develi
		İzmir	İzmir, Akhisar, Soma
		Aydın	Aydın, Ödemiş, Nazilli
		Uşak	Uşak, Simav, Kasa
		Denizli	Denizli, Çivril, Isparta
		Antalya	Antalya, Muğla, Alanya

Kaynak: ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F:00 1-03, F:001- 04.

1910 teşkilatına göre redif müfettişlikleri, barışta bulundukları bölgede yer alan ordu müfettişliklerinin emir ve denetiminde bulunuyor, seferde de yine aynı ordu müfettişliklerinin emrinde muharebeye katılıyordu. Redif birliklerinin barış durumunda en büyük birliği tümendir, sefer halinde ise bu tümenlerden bir kaç nizamîye kolorduları emrine verilebilir veya bağımsız redif tümenlerinden kolordular kurulabilirdi. Redif tümenlerinin kuruluşu, nizamîye tümenlerinde olduğu gibi dörder bölüklü üç taburu kapsayan üçer alaydan meydana geliyordu.⁷⁴⁰

Yeni teşkilatta redif birliklerine barış dönemlerinde asker alma işleri de verildi. Özellikle tümenlerde asker alma işleriyle iştigal edecek bazı alay ve taburlar oluşturuldu. Oluşturulan bu alay ve taburlar aynı zamanda ordunun seferber edilmesinde yetkili tek icra organı haline getirildi.⁷⁴¹ Barış dönemlerinde redif birliklerinin tümen karargâhları ve asker alma işiyle meşgul olan tabur karargâhlarında az sayıda subay bulunmasına, sefer halinde ise ihtiyaç duyulan subay kadrosunun geri hizmetlerden ve diğer birlik subaylarından tamamlanmasına karar verildi.⁷⁴²

Redif birliklerinin nizamîye birlikleriyle karıştırılmaması için herhangi bir numara verilmemiş, bulundukları yer adları ile anılması uygun görülmüştü.⁷⁴³ Ancak uygulama aşamasına geçildiğinde yer isimlerinin kullanımından kaynaklı bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu karışıklıkların ortadan kaldırılması için 31 Ağustos 1911 tarihinde Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'nden resmi muhaberatta redif kıtalarının yeni teşkilatta kararlaştırıldığı isimlerle yazılıp söylenmesini istemiştir.⁷⁴⁴ Dâhiliye Nezareti de Harbiye Nezareti'nin bu talebi doğrultusunda, 2 Eylül 1911 tarihinde umuma yayınladığı tebligat ile askerîye ile yapılacak muhaberatta karışıklığa meydan vermemek için redif kıtalarının yeni teşkilatta ifade edilen isimleriyle yazılıp söylenmesini tebliğ etmiş, böylece sorun ortadan kaldırılmıştır.⁷⁴⁵

⁷⁴⁰*Balkan Harbi*, C. I, s. 101-102.

⁷⁴¹*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, C. III, 1. Kısım, s. 27.

⁷⁴²*Balkan Harbi*, C. I, s. 102.

⁷⁴³*BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 326 (21 Şubat 1911); *BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No. 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 326 (26 Şubat 1911).

⁷⁴⁴Redif taburlarının bazılarının yerel yöneticilerce farklı isimlerle anıldığı, hatta askerîye ile yapılan muhaberatta da çoğunlukla aynı redif kıtaatının farklı isimlerle anıldığı bu durumun bazı yanlışlıklara sebep olduğu ifade edilmiştir. Bu yanlışlıkların ortadan kaldırılması için askerîye ile yapılacak muhaberatta, yeni teşkilatta ifade edilen isimlerle redif kıtalarının anılması için mülki idarecilere tebligatta bulunulması istenmiştir. *BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Şube: 3, No: 2305, 18 Ağustos 1327 (31 Ağustos 1911).

⁷⁴⁵*BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube:4, No: 3337, Evrak No: 928, 20 Ağustos 1327 (2 Eylül 1911).

Balkan devletlerinin seferberlik ilan ederek Osmanlı sınırlarında askerî yığınaklar yapmaları, sınır bölgelerinde olayların artmasına sebep olmuş, bunun üzerine Osmanlı Devleti, 1 Ekim 1912’de seferberlik ilan etmiştir.⁷⁴⁶ Aynı gün Harbiye Nezareti, Balkan ülkelerinden gelebilecek bir tehdide karşı hazırlanmış olan 5 numaralı projeye göre seferberlik yapılması kararını vermiştir. Seferberlik emri 1. ve 2. Ordu Müfettişlikleri’ne, 1., 2. ve 6. Redif Müfettişliklerine, 3. Ordu Müfettişliği’nden 29. ve 30. Tümenlere, 3. Redif Müfettişliği’nden Trabzon Redif Tümeni’ne, 8. Kolordu’nun 26. Tümeni’ne, 5. Redif Müfettişliği’nden Adana ve Halep Redif Tümenleri’ne göndermiştir.⁷⁴⁷

Ordunun seferi duruma geçmesi ve redif birliklerinin toplanmaya başlaması üzerine, 29 Ekim 1912 (16 Teşrinievvel 1328) tarihinde Dâhiliye Nezareti’nden Harbiye Nezareti’ne bir yanlışığa mahal vermemek için redif müfettişliklerinin yerleri ile kolordu kumandanlıkları teşkilatını teşkil eden alay ve taburların mevkiilerinin bildirilmesini istemiştir.⁷⁴⁸ Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti’nin tezkeresine 2 Kasım 1912 (20 Teşrinievvel 1328) tarihinde verdiği cevapta, kolordularla redif müfettişliklerinin numaralarıyla barış hali mevkiini ve kuruluşunda yer alan fırka numaraları ve isimlerini ihtiva eden bir kıta defterinin ekte gönderildiğini ifade etmiştir. Ancak, alay ve taburların merkezlerinin harekât nedeniyle değişmekte olduğu, gönderilen defterin muhteviyatının yeterli olmadığı hallerde Harbiye Dairesi’nden bilgi alınabileceği ilave edilmiştir.⁷⁴⁹

Redif teşkilatı çabuk seferber olma ve barışta askerlik şubesi görevlerini ifa etmesi bakımından faydalı görülüyordu. Ancak subaylarının eğitimden uzak kalması, sefer halinde birliklerinde bulunan askerlerin askerlik hizmetlerini tamamlamalarının üzerinden 6-16 yıl geçmiş olmasından dolayı muharebe gücü çok zayıf oluyordu. Topçu ve teknik birliklerinin bulunmayışı da bir başka eksiklik olarak ortaya çıkıyordu. Balkan Savaşı’nda rediflerin eğitim, teşkilat, topçu, makineli tüfek ve teknik araçlar yönünden zayıf olmalarının doğurduğu sakıncalar açık bir şekilde ortaya çıktığından, savaştan hemen sonra redif teşkilatının kaldırılmasına karar verildi.⁷⁵⁰ Aslında daha 31 Ağustos

⁷⁴⁶Görgülü, s. 11.

⁷⁴⁷*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 157.

⁷⁴⁸*BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube: 1, 16 Teşrinievvel 1328 (29 Ekim 1912).*

⁷⁴⁹*BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Şube: 3, No: 2993, 20 Teşrinievvel 1328 (2 Kasım 1912).*

⁷⁵⁰Akbay, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi*, C. I, s. 108-109.

1912 (18 Ramazan 1330) tarihli kanunla redif efradının 2. Ordu Müfettişliği ihtiyat taburlarından müstahfız birliklerinin teşkilinde kullanılmasına karar verilmesi, redif teşkilatına son verileceğinin bir işareti olmuştu.⁷⁵¹ Son olarak Balkan Savaşı'nda kullanılan redif teşkilatına, 1913 yılı teşkilat ve kuruluşunda yer verilmeyerek tamamen kaldırıldı.⁷⁵² Redif teşkilatının kaldırılmadan sonra rediflerce yapılan asker alma işlemleri için her kolordu bölgesinde bir asker alma heyeti başkanlığı teşkil edildi. Ayrıca tümenlerde de asker alma kalemleri ve bir veya birkaç asker alma şubesi kuruldu.⁷⁵³

2.6. Müstahfız Teşkilatı'nın Yapılandırılması

Müstahfız; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından önce kale, hisar ve memleket muhafazası işlerinde görevli olanlara verilen addı. Ocağın kaldırılmasından sonra ise rediflikten sonraki askerlik hizmetiyle mükellef olanlar hakkında kullanılan bir tabir haline geldi. Başlarda müstahfızlık daimi bir hizmet olduğundan kendilerine tımar veriliyordu. Müstahfızlar daha sonra harp hali gibi olağanüstü durumlarda askerlik hizmetine çağırılmaya başlandığından, yalnız askere çağırıldıkları dönem için diğer askerî efrat gibi maaş ve tayin verilmeye başlandı.⁷⁵⁴

Sultan Abdülaziz döneminde, 1869 yılında yapılan askerî düzenlemeler ile Osmanlı Ordusu nizamiye, redif ve müstahfız olmak üzere üç kısma ayrıldı. Müstahfız kısmı, redifteki 6 yıllık hizmet sürelerini tamamlayanların 8 yıllık hizmet süresini kapsıyordu.⁷⁵⁵ 8 yıllık süre içinde bu sınıfa kayıt olacak müstahfızların efrat sayısının 300.000 ve üzerinde olmasına karar verilmişti.⁷⁵⁶ Müstahfızların vazifesi, devletin nizamiye, ihtiyat ve redif askerlerinin tamamının hazırlık ve sevki halinde, bulundukları memleket köşelerinin muhafazasını sağlamak olarak tanımlanmıştır. 1869 yılında yapılan düzenleme ile müstahfızlara olağanüstü durumlarda silah verilemesine ve idareleri için subaylar tayin edilmesine karar verilmiştir. Müstahfızlar yukarıda ifade edilen şartlar haricinde hiçbir sebep ve vesile ile askerlikte istihdam edilmezler, talim için toplanmazlar, her türlü askerî kayıttan muaftırlar.⁷⁵⁷

⁷⁵¹*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, Dersaadet 1331, No: 233, s. 615; Deny, s. 667-668.

⁷⁵²*Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, s. 80-81; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 112.

⁷⁵³Akbay, s. 109.

⁷⁵⁴Mehmet Zeki **Pakalın**, "Müstahfız", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB. Yay, İstanbul 1993, s. 630.

⁷⁵⁵Aydın, s. 23-24; *TV*, 27 Eylül 1285 (9 Ekim 1869), No: 1149.

⁷⁵⁶*TV*, 27 Eylül 1285 (9 Ekim 1869), No: 1149.

⁷⁵⁷*TV*, 29 Eylül 1285 (11 Ekim 1869) , No: 1150.

1910 Askerî Teşkilat Kanunu'nda eskiden olduğu gibi müstahfızlar aynen muhafaza edilmiştir. Müstahfız birliklerinin ihtiyaç duyulduğunda, seferde kullanılması için gerekli düzenlemelere ancak 1911 senesi sonlarında başlanabildi. 1912 senesi Mart ayı sonlarına kadar müstahfız teşkilatının tamamlanması düşünülmüşse de bu mümkün olmadı. Ancak 1912 Temmuz ayı sonlarına doğru birlikleri teşkil edecek erat miktarının tespiti, subayların atanması, silah, cephane ve kısmen giyecek ve donatımın müstahfız merkezlerinde depo edilmesi tamamlanabildi. Müstahfızlar sınırların takviyesi, iç güvenliğin temini, demiryolu ve sahillerin korunması gibi yapacakları görevlere uygun ve yakın yerlerde bulunan redif tümenlerine verildi. İlk önce Rumeli'de 2. Ordu Müfettişliği bölgesinde yer alan 2. Redif Müfettişliği'ne bağlı redif tümenlerinde müstahfız hazırlıklarına başlandı.⁷⁵⁸

Balkan Harbi seferberliğinden önce yürürlükte bulunan “Memurin-i Mülkiyye ve Maliyenin Seferberlik Esnasındaki Vezâifini Mübeyyin Talimat”a göre mülkiye ve maliye memurları seferberlik halinde, müstahfız askerlerle ihtiyat zabitanının celbi, redif, müstahfız depo taburlarının teşkili ve gereğinde bunların harp alanına sevkinden sorumluydu.⁷⁵⁹ Seferberlik planında bildirilen zamanlarda ihtiyat, redif veya müstahfız askerlerinin toplanma yerlerine sevk ve bu esnada firar olaylarına karşı tedbir alınması mülkiye makamlarına aitti.⁷⁶⁰

31 Ağustos 1912 (18 Ramazan 1330) tarihinde kabul edilen “Müstahfız Teşkilatı Hakkında Talimat” ile müstahfız teşkilatı yeniden oluşturuldu. Yeni talimata göre, müstahfız kıtaları barış dönemlerinde taburlar halinde, sefer halinde ise ihtiyaca göre alay veya fırka şeklinde teşkil edilmekteydi. Her müstahfız taburu 2-4 bölükten, her bölük 2-3-4 takımdan ve her takım 4-6 mangadan, her manga 8-12-16 neferden oluşuyordu. Mangalara birer onbaşı veya kıdemli nefer, 2-3 mangaya bir çavuş ve her bölüğe bir başçavuş veriliyordu. Bu durumda bir bölüğün mevcudu 150-250 neferden oluşuyordu.

Muamelatın selameti açısından müstahfız teşkilatının redif teşkilatına mümkün mertebe uyumlu olması elzem olduğundan, bir redif bölük ve taburu dairesinde bir veya birkaç müstahfız takım, bölük ve taburu çıkarılmasına dikkat edilerek, tabur dairelerinin karıştırılmamasına özen gösterilmiştir. Bir redif taburu dairesinden bir müstahfız taburu teşkil olunamadığı takdirde o redif taburunun mensup olduğu alaya bağlı diğer redif

⁷⁵⁸Balkan Harbi, C. I, s. 104-105.

⁷⁵⁹ATASE, BLH, K: 14, D: 4, F: 001-04.

⁷⁶⁰ATASE, BLH, K: 14, D: 4, F: 001- 6a.

taburu dairesindeki müstahfız bölükleriyle veya fazla müstahfız efradıyla birleştirilerek bir tabur teşkil olunuyordu. Şimendifer hattı civarındaki müstahfız bölüklerinin gerekli olduğunda şimendifer yardımcıları ile birleşmeleri uygun görüldüğünden, bunların tabur halinde düzenlenmesinde teşkilat yapısının birleşmeye müsait olup olmadığı dikkate alınmamıştır.

Müstahfız teşkilatında esas belirleyici olan “redif alayı” dairesi olmuştur. Bir alay dairesi dâhilinde tabur halinde birleştirilemeyen münferit bölükler müstakil olarak bırakılmış, farklı alaylar bölgesindeki bölüklerin tabur halinde birleştirilmesi uygun görülmemiştir. Müstahfız taburları ve müstakil bölükleri bulundukları merkezlerinin isimleri ile anılmıştır. Aynı mevkiden birden fazla tabur teşekkül etmiş ise taburlara numara verilerek karışıklıklar önlenmiştir. Taburlara tâbi bölükler, kendi taburları içinde numaralandırılmıştır. Redif dairelerinde müstahfız gönüllülerin artması gibi nedenlerle yeniden yeni manga, takım veya bölükler teşkili gerektiğinde teşkilat genişletilmiştir. Müstahfız taburları rediflerin harp nizamına göre tanzim olunarak, harp düzeninde her redif alayına tekabül eden bölüme o alay dairesinde kaç tabur veya müstakil bölük veya takım var ise merkezlerinin isimleri ve numaraları yazılmıştır.⁷⁶¹

Müstahfız taburlarının efradı 18-20 yaşlarındaki gönüllüler, 38-40 yaşındaki müstahfız efradı, 45 yaşını geçmiş veya henüz 45 yaşına gelmemiş ancak, askerlik hizmetinden muaf olmuş olmasına rağmen gönüllü olarak katılmak isteyenlerden oluşmaktadır. Ayrıca, jandarma müstahfız teşkilatına dâhil olan gerek gönüllü gerekse muvazzaf 38-45 yaşlarındaki efratlarda müstahfız umum kuvvetine kayıt edilmekte ve isimlerinin yanına jandarma müstahfız teşkilatına dâhil oldukları yazılmaktadır.

Müstahfız birliklerinin subay gereksinimi mıntıkları dâhilinde bulunan ordunun, sefer ihtiyacından fazla olan ihtiyat ümera⁷⁶² ve zabitanından karşılanmaktadır. İhtiyat, ümera ve zabitanı mevcudunun yeterli olmadığı durumlarda eşraf veya o mahalde kabul gören biri bu göreve tayin edilmektedir.⁷⁶³ Ancak harpte sevk ve idareyi temin için her müstahfız bölüğünde birer ihtiyat zabiti veya emekli zabıt bulundurmaya

⁷⁶¹*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 233, s. 615-616.

⁷⁶²Ümera: sancak beyleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça reis, bey yerine kullanılan emir’in çoğuludur. Askerî terim olarak binbaşı, yarbay, albay rütbelerinde bulunan subaylar için kullanılmıştır. Bu rütbelerin altında bulunan subaylara zabitan denilmiştir. Mehmet Zeki **Pakalın**, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay, İstanbul 1993, s. 558; Ferit **Devellioğlu**, “Ümera”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s. 1127.

⁷⁶³Eşraf veya mahallerden zabıt seçilmesi durumunda halk arasında sahip oldukları şeref ve itibarları dikkate alınacaktır. Bir mahaldeki müstahfız teşkilatının ihtiyacından daha fazla zabıtlığa layık şahıslar var ise bu durumda daha fazla itibarlı olanlar, askerliğini yapmış olanlarla okuma yazma bilenler tercih edilecektir. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 233, s. 617.

dikkat edilmektedir. Müstahfiz teşkilatı için seçilen zabıtana Harbiye Nezareti tarafından görev yazısı verilmektedir. Olağanüstü haller nedeniyle sırf memleketin asayişinin muhafazasında istihdamı zaruri olan müstahfiz taburlarına, ihtiyaç halinde jandarma zabitanından bölük ve tabur kumandanları seçilebiliyordu. Sefer halinde ise her müstahfiz taburuna ihtiyat veya muvazzaf zabitanadan bir tabur yaveri verilmekte, bunlar barış dönemlerinde redif fırka kumandanlarınca seçilmektedir. Ayrıca, sefer halinde her müstahfiz taburuna kâtiplik hizmeti için mahallî memurlardan veya redif başçavuşluğundan biri verilmektedir.

Müstahfiz taburları zabitanının haki elbise giymesine, kılıç ve rovelver tabanca ve dürbün bulundurmasına karar verilmiştir. Tabur kumandanının yakasında üç, bölük kumandanının iki ve takım kumandanının bir sarı yıldız bulunmaktadır. Müstahfiz tabur ve bölük kumandanlarına sefer halinde binmek için birer hayvan verilir. Müstahfiz taburları efradı ise siyah üniforma giyer ve martini tüfekte donatılır. Müstahfizlere verilecek silah, teçhizat ve elbiseler dâhil oldukları redif taburlarına ait depo ve cephaneliklerce verilir. Bunların muhafazası ve iyi bir konumda bulundurulması da mensup oldukları redif taburları heyetlerine aittir.⁷⁶⁴

Müstahfiz kıtaatının zabıt ve efradının künyeleri ve bütün kayıt işlemleri mensup oldukları redif taburlarınca ve yoklamaları da redif yoklamalarıyla birlikte yapılır. Müstahfiz taburlarının umum kuvvetleri, mensup oldukları redif taburlarınca bağlı olunan umum kuvvetlere uygun olarak tanzim edilir ve redif taburu umum kuvvetiyle birlikte usulüne uygun olarak gönderilir. Müstahfiz kıtaatının mensup oldukları redif, fırka ve müfettişliğiyle Harbiye Nezareti'nde adı geçen kıtaatın tabur, bölük ve takım kumandanlarının künyelerini içeren birer künye defteri bulunur. Redif fırka kumandanları Erkân-ı Harbiye Daireleri dâhilinde bulunan müstahfiz kıtaatının bütün muamelatına nezaret eder. Ayrıca redif fırka kumandanları, müstahfiz kıtaatının her zaman istifade edilecek halde bulunmasına ve zabitanın durum hal ve hareketine dikkat etmekle yükümlüdür. Müstahfiz kıtaatı her türlü durumundan dolayı redif müfettişliğine karşı sorumludur. Jandarma ve hudut bölüklerine tahsis olunan efrat künyeleri redif taburlarınca jandarma ve hudut bölükleri kumandanlarına verilir.

Müstahfiz taburları silâh altında bulundukları müddetçe müstahfiz efradı, redif efradı gibi iâşe alır, ancak maaş alamaz. Eşraf veya mahallinden seçilen müstahfiz tabur, bölük veya takım kumandanlarına, kâtiplik hizmetinde istihdam olunanlara

⁷⁶⁴Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 233, s. 617- 619.

silâh altında bulundukları müddetçe, muvazzaflıktaki görevlere karşılık gelen makamların maaşlarının yarısı kadar maaş ve bir tek tayin istihkakı verilir. Tabur ve bölük kumandanlarının hayvanları devlet tarafından temin edilmektedir. Müstahfız ümera ve zabitanı, nizamiye ve redif kıtaatının alay ve tabur talim ve tatbikatları döneminde davet edilir, talim ve tatbikatlarda hazır bulunurlar. Müstahfız ümera ve zabitanı hem redif hem de nizamiye kumandanları ile daima irtibatta bulunarak, askerlik bilgi ve tecrübesini geliştirmeye gayret eder.

Müstahfız efradının talimleri planlanırken işlerine zarar vermeyecek zaman ve mevsimlerde, köyleri civarında yapılması göz önünde bulundurularak bir veya birkaç seferde yapılır. Talimlerde silah kullanma, teknik nizam talimleri, silah temizlik ve muhafazası gösterilir, talime katılan her efrat senede azami otuz fişek atışı yapar. Hudutlarda bulunan efrat, hudut bölükleri zabitanı tarafından yetiştirilir. Hudut civarındaki müstahfız efradına el bombalarının kullanımı dahi öğretilir. Müstahfız kıtaatı münhasıran harp dönemlerinde silâh altına celp ve davet edilir, bu celp ve davet redif tabularınca, ihtiyat ve redif efradına yapıldığı gibi yapılır.

Müstahfız birlikleri kendi bölgelerindeki hudutların, sahil ve demir yollarının, askerî mekânların, menzil hatları, askerî ambar ve depoların muhafazası ile mahallî asayişin temini, devlet binaları, sanayi ve mali müesseselerin korunması, müstahkem mevkiilerin müdafaasında görev alır. Ayrıca, mıntıkaları dâhilinde cereyan edecek her türlü harp hareketine iştirak etme görevleri arasındadır. Mıntıkalarında ihtiyaç olmadığı hallerde müstahfız birlikleri, ihtiyaç duyulması halinde kendi mıntikalarına en yakın mevkilere hizmette istihdam edilmek üzere sevk edilebilir. Zabitan ve efrattan celp çağrısına davete uymayanlar hakkında İhtiyat Zabitan Nizamnamesi'yle Redif Hakkında Kanunname'deki açık muamele tatbik olunur.⁷⁶⁵

31 Ağustos 1912 tarihli müstahfız teşkilatı hakkındaki irade-i seniyye ile 2. Redif Müfettişliği bölgesindeki müstahfız efradıyla, gönüllü olarak katılmak isteyenlerden müteşekkil olmak üzere talimat ve harp nizamına göre müstahfız birliklerinin kurulmasına karar verilmiştir. 110 tabur, 3 müstakil bölük ve gerekli hallerde hudut bölüklerini takviye edecek olan efrattan oluşacak bir müstahfız teşkilatı kurulması uygun görülmüştür.⁷⁶⁶ 2. Redif Müfettişliği bölgesinde müstahfız teşkilatının kurulmasına dair irade 31 Ağustos'ta çıkmasına rağmen, Balkan Harbi seferberliğinden

⁷⁶⁵Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 233, s. 620-623.

⁷⁶⁶Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 233, s. 615.

ancak üç gün önce müstahfız teşkilatının kurulması için 2. Ordu Müfettişliği'ne tam yetki verilmiştir. Yetkinin verilmesinden sonra, 2. Redif Müfettişliği bölgesindeki 12 redif tümeninden oluşan müstahfız kıtalarının genel kuvveti 27.000 er askerlik çağında ve geri kalanı gönüllülerden olmak üzere 106.000'i aşkın müstahfız erat kaydedilmiştir. Ayrıca müstahfızlar için 1689'u küçük çaplı mavzer olmak üzere, 100.000 tüfek ile 56.000 sandık cephaneye, 53.000 kat elbise, 30.000 yağmurluk temin edilmiştir.⁷⁶⁷

Balkan Harbi seferberlik planına göre İşkodra ve Yanya Müstahkem Mevkilerinin, İşkodra ve Yanya Müstakil Kolorduları ile birer redif fırkası ve bir nizamiye alayı ve o bölgelerde toplanacak müstahfız birlikleri tarafından korunmasına karar verilmiştir.⁷⁶⁸ Bölge dâhilinde asayişin muhafazasında, sınırlarda kurulacak kontrol noktalarında, demiryolu hattının muhafazasında müstahfız birliklerinin kullanılmasına karar verilmiştir.⁷⁶⁹ Müstahfız teşkilatlarının kurulması seferberliğin ilânıyla beraber kabul edilmişse de seferberlik boyunca müstahfızların celbi konusu halkın müracaatına bırakıldığından, beklenen fayda sağlanamamıştır.⁷⁷⁰

6 Ocak 1915 (24 Temmuz 1330) tarihli irade-i seniyye ile 12 Mayıs 1914 tarihli geçici Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu'nun 92. maddesine geçici bir madde ilave edilmiştir. İlave madde ile ihtiyat veya müstahfıza kayıtlı olan bazı memurların memuriyetlerinin devamı müddetince seferberlik için silâh altına alınmaktan muaf tutulmalarına karar verilmiştir.⁷⁷¹ Aynı tarihte müstahfız da bulunan taşra aşar emanet memurlarının seferberlik halinde silâh altına alınmamlarına dair geçici kanun çıkartılmıştır.⁷⁷² Geçici olarak çıkartılan bu kanun 9 Aralık 1915 (26 Teşrinisani 1331) tarihinde Meclis-i Mebusan'da⁷⁷³, 24 Şubat 1916 (11 Şubat 1331) tarihinde de Meclis-i Âyân'da görüşülerek kabul edilmiştir.⁷⁷⁴ 6 Mart 1916 (22 Şubat 1331) tarihinde ise padişah iradesinin çıkmasıyla kanun haline gelmiştir.⁷⁷⁵ Yine 6 Ocak 1915 tarihli bir başka geçici kanun ile sonradan silâh altına alınacak gayrimüslim müstahfız efradının kayıtsız şartsız Bedel-i Nakdi'den yararlanabileceğine karar verilmiştir.⁷⁷⁶

⁷⁶⁷ *Balkan Harbi*, C. I, s. 106.

⁷⁶⁸ *ATASE, BLH*, K: 660, D: 57, F: 001- 3a.

⁷⁶⁹ *ATASE, BLH*, K: 660, D: 57, F: 001-05.

⁷⁷⁰ *ATASE, BLH*, K: 97, D: 16, F: 001- 95.

⁷⁷¹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 408, s. 924-925; *TV*, 25 Temmuz 1330 (7 Ağustos 1914), No: 1902.

⁷⁷² *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 409, s. 925; *TV*, 25 Temmuz 1330 (7 Ağustos 1914), No: 1902.

⁷⁷³ *MMZC*, İ: 7, Sene: 1330-1331, s. 78.

⁷⁷⁴ *MAZC*, İ: 32, Sene: 1330-1331, s. 370.

⁷⁷⁵ *TV*, 27 Şubat 1331 (11 Mart 1916), No: 2464; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, 1 Teşrinisani 1331- 31 Teşrinievvel 1332, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, No: 201, s. 462.

⁷⁷⁶ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 410, s. 926; *TV*, 25 Temmuz 1330, No: 1902.

4 Mart 1915 (19 Şubat 1330) tarihinde tanzim edilerek geçici olarak yürürlüğe konan kanun layihası ile ihtiyat sınıfından müstahfiz sınıfına nakil ve müstahfiz sınıfından açığa çıkarılma işlemlerine seferberlik halinde son verilmesi kararı alınmıştır.⁷⁷⁷ Geçici olarak yürürlüğe konan bu kanun layihası Meclis-i Mebusan'da 2 Aralık 1915 (19 Teşrinisani 1331) tarihinde kabul edilmiştir.⁷⁷⁸ 27 Aralık 1915 (14 Kanunievvel 1331) tarihinde ise Meclis-i Âyân tarafından aynen kabul edildikten⁷⁷⁹ sonra, 5 Ocak 1916 (23 Kanunievvel 1331) de Sultan Mehmet Reşad'ın iradesini almıştır.⁷⁸⁰

2.7. Süvari Sınıfının Yapılandırılması

2.7.1. Osmanlı Ordu Teşkilatında Süvari

Süvari sınıfının Osmanlı ordu teşkilatı içindeki varlığı ilk dönemlere kadar gitmektedir. İlk dönem Osmanlı ordusu sevk ve idare makamları manevra ve süratle çok ehemmiyet verdiği için, süvari sınıfını diğer sınıflardan üstün tutuyordu.⁷⁸¹ Süvariler kendi aralarında farklı isimler ile çeşitli sınıflara ayrılıyordu. Bu sınıflardan biri olan Kapıkulu Süvarisi, daimi olarak silâh altında bulunan İstanbul'da kışlaları olan, ihtiyaç duyulduğunda seri bir şekilde toplanabilen, İstanbul, Edirne, Bursa şehirleri arasında ikametlerine müsaade edilen sınıfı teşkil ediyordu. Bu süvari askeri silahtar, sipahi,⁷⁸² sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garip bölüğü, sol garip bölüğü isimleri ile altı bölükten müteşekkildi.⁷⁸³ Kapıkulu Süvari Ocağı, Sultan I. Murat döneminde Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Bey'in tavsiyesi ile kurulmuştu. Kapıkulu Süvarileri, yeniçeriler gibi padişahın şahsına özel atlı bir kuvvetti. Bu kuvvet derece ve maaş itibarıyla yeniçerilerden daha üstün bir mevkiye bulunuyordu.⁷⁸⁴

Süvarinin önemli bir kısmını ise Topraklı veya Tımarlı Süvari oluşturuyordu. Bu sınıfı iktâ denilen tımar sistemi meydana getiriyordu. Süvari askeri has, zeamet ve

⁷⁷⁷TV, 2 Kanunısani 1331 (15 Ocak 1916), No: 2409; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, No: 161, s. 280.

⁷⁷⁸MMZC, İ: 36, Sene: 1330-1331, s. 45.

⁷⁷⁹MAZC, İ: 14, Sene: 1330-1331, s. 144.

⁷⁸⁰TV, 2 Kanunısani 1331 (15 Ocak 1916), No: 2409; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, No: 161, s. 280.

⁷⁸¹*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 143.

⁷⁸²Sipahi: süvari ocağının en gözde ve itibarlı bölüğü olup "Kırmızı Bayrak" adını almıştı. Bu bölüğün eratı barış dönemlerinde cizye, adet-i ağnam, mukataa gibi devlet gelir kalemlerinin toplanmasında görevlendirilmişti. 17. Yüzyılda kendilerine tevliyet, voyvodalık ve başka görevlerde verilmişti. Padişahın camiye ve sefere gidişinde ikişerli sıralanarak sağında yürürler, savaş alanında da ordu merkezinin sağ kanadında, saltanat bayraklarının altında ve bezende padişahın gerisinde dururlardı. İsmail **Kayabalı**, Cemender **Arslandoğlu**, "Kapıkulu Süvarileri", *Türk Kültürü, Kara Kuvvetleri Özel Sayısı*, S. 131, Yıl: 11, Eylül 1973, s. 1023.

⁷⁸³Mahmud Şevket Paşa, s. 6.

⁷⁸⁴Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 514; Kayabalı ve Arslanoğlu, "Kapıkulu Süvarileri", s. 1023.

tımar karşılığında sefer dönemlerinde kanunen çıkarmaya mecbur oldukları cebelülerden oluşan birliklerle savaşa katılıyordu. Tımarlı Süvariler barış dönemlerinde ise devlet tarafından kendilerine gösterilen topraktan maişetlerini temin ederlerdi.⁷⁸⁵ Büyük bir kısmını Tımarlı Sipahilerin teşkil ettiği süvari sınıfı, esasen atlı birliklerden oluşuyordu.⁷⁸⁶ Hafif süvari birlikleri olan Tımarlı Sipahiler, XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar, Osmanlı ordusunun en büyük ve en önemli kısmını teşkil ediyordu. Savaş düzeninde ordunun iki kanadında bulunuyorlar ve düşmanı hızla çevirmek için yarım ay şeklini alıyorlardı.⁷⁸⁷

Serasker Rıza Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi devlet adamlarının çabalarıyla hazırlanan 1843 Kanunu'yla Osmanlı ordusu, Fransız ve Prusya ordu teşkilatları örnek alınarak yeniden teşkilatlandırıldı. Yeni teşkilatta 7 süvari alayına yer verildi.⁷⁸⁸ Sultan Abdülaziz döneminde ise ordu, 7 ordu olarak teşkilatlandırıldı. 1. Ordu kuruluşunda 5 süvari alayı, 1 kazak 1'de dragon süvari alayı yer almıştır.⁷⁸⁹ 2, 3, 4 ve 5. Ordu kuruluşunda 4'er süvari alayı, 6. Ordu'da ise 2 süvari alayı teşkil edildi.⁷⁹⁰

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde kara kuvvetleri 7 ordu ve 2 bağımsız tümen dairesinden müteşekkildi.⁷⁹¹ Ordunun her birinde 1 nizamiye süvari tümeni

⁷⁸⁵ Mahmud Şevket Paşa, C. I, s. 11-12.

⁷⁸⁶ Cemalettin Taşkıran, "Yükselme Dönemi Osmanlı Ordusu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 562.

⁷⁸⁷ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s.118; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 3. Kısım, s. 132.

⁷⁸⁸ 1843'te yayınlanan bir emirle, süvari de birinci alaylara "sipahi", ikinci alaylara "dragon", üçüncü alaylara "hüzar" ve dördüncü alaylara "mızraklı" adının verilmesi kararlaştırılmıştı. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 5. Kısım, s. 201-203.

⁷⁸⁹ Kazak Süvari Alayı, Kırım Harbi sırasında Mehmet Sadık Bey tarafından kurulan atlı askeri birliktir. Aslen Macar asıllı olan Mehmet Sadık Bey'in Osmanlıya sığınıp Müslüman olmadan önceki adı Michal Czajkowski'dir. Mehmet Sadık Paşa'nın idaresinde bulunan Dragon Alayı'nın görevleri arasında, sınırlarda güvenliği sağlamak, haydutlukla mücadele, savaşlarda askerî birlik olarak yer almak ve resmigeçit törenlerinde bulunmak vb. vardır. Alay, Dragon (Ejder) bölükleri şeklinde alt bölüklere ayrılarak, özel harekât timi şeklinde tanzim edilmiştir. Kazak Süvari Alayı'nın teşkili ve çalışma biçiminde daha çok Avrupaî usuller kullanılmıştır. Görev ve eğitim şekli buna göre düzenlenmiştir. Alayın komuta kademesi ve erlerinin büyük bir kısmı Leh ve Macar mültecilerinden Kazak ve Tatarlardan oluşturulmuştur. Birliğe bağlı Dragon (Ejder) Bölükleri, bazen alaydan bağımsız olarak Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Ordu bünyesinde çeşitli bölgelere gönderilmiştir. Mehmed Sadık Paşa 1869 yılında emekli olup Rusya'ya gidince Osmanlı topraklarında kalan Kazak Süvari Alayı ve buna bağlı Dragon Bölükleri lağvedilmiş, mensupları da Üçüncü Ordu olmak üzere çeşitli ordulara dağıtılmıştır. Musa Gümüş, "Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti'nde Kazak Süvari Alayı", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/3 Summer 2010, s. 1367-1370.

⁷⁹⁰ Şakir, s. 69-72.

⁷⁹¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 81.

bulunuyordu.⁷⁹² Müşir Mehmet Rıza Paşa'nın başında bulunduğu Harbiye Nezareti teşkilatında Süvari Dairesi de kurulmuştu.⁷⁹³ Meşrutiyetin ilanını müteakip Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirilen Ahmet İzzet Paşa tarafından eski teşkilatta ordular emrinde bağımsız tümenler halinde bulunan süvari birlikleri bağımsız tugaylara dönüştürüldü. Eski ordu kuruluşunda 41 süvari alayı bulunurken, yeni düzenleme ile alay sayısı 39 indirildi.⁷⁹⁴ 12 Ocak 1910 tarihinde Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gelmesiyle teşekkül eden Harbiye Nezareti teşkilatında, Süvari Dairesi yerini muhafaza etti.⁷⁹⁵ Nezaret teşkilatında bulunan Süvari Şubesi'ne, Süvari Küçük Zabıt Mektebi ve Süvari Binicilik ve Tatbikat Mektebi de bağlandı.⁷⁹⁶

1910 teşkilatı ile orduda müfettişlik uygulamasına geçilmesine karar verildiğinden ordu komutanlıkları yerine, ordu müfettişlikleri kurularak eski ordu bölgeleri müfettişlik bölgelerine taksim edildi.⁷⁹⁷ Ordu müfettişleri kendi sınıflarının daima ileri teknolojiye uyum sağlamasından sorumlu tutuldu.⁷⁹⁸ Ordu yine önceki gibi nizamiye, redif, müstahfız ve süvari birliklerinden oluşuyordu.⁷⁹⁹

2.7.2. Süvari Sınıfında Müfettişlik Teşkilatının Teşkili

2.7.2.1. Süvari Müfettişlikleri Vazife ve Yetkileri

3 Şubat 1909 (21 Kanunısani 1324) tarihi itibarıyla çıkartılan talimatname ile Süvari Müfettişlikleri'nin kuruluş, görev ve yetkileri tespit edildi. Talimatnameye göre, Osmanlı ordusunda bulunan süvari kıtaatının teftişi için iki veya üç ordu bölgesinde birinci ferik (orgeneral) veya kıdemli bir ferik rütbesinde Ordu Süvari Müfettişi namıyla bir müfettiş tayin olunması kararlaştırıldı. Müfettişlerin maiyetinde süvariden yetişme Erkân-ı Harbiye'den bir binbaşı veya bir kolağası (kıdemli yüzbaşı) ve yaver vazifesini

⁷⁹²Kayabalı ve Arslanoğlu, "Osmanlılarda Ordu Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler", s. 1029.

⁷⁹³*Salname-i Askerî*, Sene:1324, s. 2-3.

⁷⁹⁴Ahmet İzzet Paşa, *Akşam Gazetesi*, No: 3453; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 92.

⁷⁹⁵*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 125; Pakalın, "Harbiye Nezareti", s. 738; Geniş Bilgi İçin Bkz. *Salname-i Umûmî*, Sene: 1328, s. 230-251; *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 86; *TV*, 2 Ağustos 1326 (15 Ağustos 1910), No: 601; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 35.

⁷⁹⁶*ATASE, BDH*, K: 1666, D: 11A, F: 001.

⁷⁹⁷*BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Şube:3, No: 2779, 8 Şubat 326; *BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 326.

⁷⁹⁸*ATASE, BDH*, K: 1482, D: 72, F: 135-001(Ordu-yı Hümayun Müfettiş-i Umûmîlik Vazife ve Salahiyeti Hakkında Mütalaat-ı Umûmîye).

⁷⁹⁹*Balkan Harbi*, C. I, s. 94-95; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 95; *BOA, DH. İD*, D: 158, V: 2, 13 Şubat 1326.

ifa etmek üzere bir süvari yüzbaşısı veyahut mülazımı, yazı işleri için bir süvari mülazımı ve iki emir çavuşu bulunmana karar verildi.⁸⁰⁰

Ordu Süvari Müfettişleri, teftişlerine memur oldukları ordu merkezlerinin teftişi açısından en uygun yerlerde ikamet eder. Senede bir defa süvari kıtaatının bulunduğu merkez ve mevkileri gezmek ve teftiş etmekle yükümlüdür. Müfettişler, gezi ve teftiş zamanlarını duruma ve mevsim şartlarına göre belirleyebilecekleri gibi Harbiye Nezareti'nin emri ile de teftiş görevini icra ederler. İki veya üç orduya bağlı süvari kıtaatının teftişinden sorumlu olan müfettişler, bir sene zarfında sırasıyla iki veya üç ordu bölgesindeki süvari kıtaatını teftişe mecburdur.⁸⁰¹

Ordu Süvari Müfettişleri, maiyetleriyle birlikte süvari kıtaatına vardığında süvari fırka kumandanı ve diğer mevkilerde bulunan liva veya alay kumandanları hazır bulunur. Müfettiş, süvari askerinin bütün müfredatını kontrol ve teftişle işe başlar. İlk olarak askerin elbise, silah, eşya ve hayvanlarını muayene eder. Sonra süvari kıtaatına atlı ve yaya talimler ve sefer tatbikatı yaptırarak ümera, zabitan ve efradın süvariye ait bilgi ve beceri seviyelerini ölçer. İhmal ve hatalarını tespit eder ise tashih için gerekli öneri ve uyarılarda bulunur. Daha sonra hayvanların ve ahırlarının durumunu muayene eder. Ordu Süvari Müfettişi, süvari zabitan ve küçük zabitanının vazifelerindeki başarı durumlarını kontrol eder. Lüzum görür ise alayların muhasebe ve kayıt defterlerini kontrol ve tetkik ederek, tanzim edeceği raporları mütalaasıyla birlikte Harbiye Nezareti'ne gönderir.⁸⁰² Müfettişler, askerin sağlık ve sıhhatini, askerî kanunlar çerçevesinde hastanelerin sağlıklı bir ortama sahip olmaları için alınması lazım gelen tedbirler hakkında icap eden uyarıları da yapar.

Ordu Süvari Müfettişi, Harbiye Nezareti'ne karşı sorumludur. Harbiye Nezareti'ne bildirdiği ve gönderdiği tafsilatlı yazılar, teftiş ve tetkikler ile ne tür icraat ve uyarılarda bulunduğu, süvari sınıfının gelişim ve tekâmülü açısından ne tür hazırlıklar yapıldığını içerir.⁸⁰³ Gönderilen bu yazı ve raporlar içeriğine göre Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye veya Süvari Dairesi'ne veyahut konuyla ilgili daireye havale olunur. Gönderilen daireler tarafından usulüne uygun bir şekilde gereği yapılır.⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 45, s. 110-111.

⁸⁰¹ *TV*, 10 Kanunısanı 1326 (23 Ocak 1911), No: 729.

⁸⁰² *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 45, s. 111.

⁸⁰³ *TV*, 10 Kanunısanı 1326 (23 Ocak 1911), No: 729; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 45, s. 112.

⁸⁰⁴ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 45, s. 113.

2.7.2.2. Aşiret Süvari Alayları'nın Kuruluşu

19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti doğu bölgelerinde çok sayıda iç ve dış tehditle karşı karşıyaydı. Rusya Doğu Anadolu üzerindeki emelleriyle Osmanlıya karşı büyük bir tehdit oluşturmuyordu. Bu dönemde bölgedeki Kürt aşiretleri ve şeyh sülaleleri devlete “paralel otoriteler” olarak hareket ediyordu. Ancak bölgede algılanan en büyük tehdit milliyetçi-devrimci Ermeni faaliyetleriydi. Pek çok Osmanlı idarecisi Ermenileri, Rusları içeri sokacak bir Truva atı işlevi görme ihtimali de olan beşinci kol olarak görüyordu.⁸⁰⁵

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, devletin uzak bölgelerinde de merkezi otoriteyi hâkim kılmak isteyen Sultan II. Abdülhamit, öteden beri başına buyruk hareket eden, devlet otoritesini tam olarak tanımayan Kürt aşiretlerini devletin otoritesi altına almak istiyordu.⁸⁰⁶ Sultan II. Abdülhamit, bu şekilde Doğu Anadolu'da devletin etkin olacağı yeni bir sosyopolitik denge kurumayı düşünüyordu. Devlet aşiretlerin askeri gücünden faydalanarak Ermenilerin sürdürdüğü faaliyetleri engellemeyi, muhtemel bir Rus saldırısına ve İngiliz politikalarına karşı Doğu Anadolu'yu korumayı, Panislamizm politikasını etkin kılmayı amaçlıyordu.⁸⁰⁷ Öte yandan kurulacak bu alaylar sayesinde konar-göçer aşiretlerin hayat seviyelerinin yükseleceği de düşünülüyordu. Bölgede güvenlik unsuru ve düzen sağlayacak bir teşkilat olarak düşünülen alayların, aynı zamanda aşiretlerin kanunsuz davranışlarına karşı da kullanılması planlanıyordu.⁸⁰⁸ Hamidiye Alayları'nın kurulmasında fikirleriyle Sultan II. Abdülhamit'i en çok etkileyen Rus Kazak Alayları'nı yakından tanıyan Müşir Zeki Paşa oldu.⁸⁰⁹

1890 yılı başlarından itibaren “Hamidiye Alayları”nın kuruluş çalışmalarına başlandı. Kuruluş çalışmalarında IV. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu Islahat-ı Umumi Müfettişi Ahmed Şakir Paşa, Teftiş-i Askeri Komisyonu üyesi Miralay

⁸⁰⁵Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (Çev. Renan Akman), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.17-18.

⁸⁰⁶McCarthy, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, s. 59.

⁸⁰⁷Kodaman, *Sultan Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 29-30; Klein, s.20.

⁸⁰⁸Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa*, s. 174-175.

⁸⁰⁹Karaca, s.174. Müşir Zeki Paşa, Van, Erzurum ve Bitlis bölgelerine yaptığı bir seyahat dönüşünde Sultan II. Abdülhamit'in bölgeyi nasıl buldu sorusuna: “Padişahım Anadolu her bakımdan ihmal edilmiş, sınırlarımızın hemen öbür tarafındaki Ruslar bize örnek teşkil edecek gayretler içindeler. Hele bir Kazak teşkilatları var ki örnek alınmaya değer...” diyerek kazak teşkilatını ve işleyişini anlatmıştır. Sultan II. Abdülhamit, Müşir Zeki Paşa'nın anlattıklarından etkilenecek, Doğu Anadolu'daki aşiretlerden benzer şekilde faydalanmak istemiştir. Bunun sonucu olarak da Hamidiye Alayları projesi ortaya çıkmıştır. Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul 1992, s. 54-55.

İbrahim Bey aktif rol aldı.⁸¹⁰ Hamidiye Alayları'nın ilk fiili kuruluşu, Müşir Zeki Paşa'nın 1890 yılında Erzurum'da yaptığı toplantıda on üç aşiretin mevcut silahlı güçleriyle Osmanlı Devleti'ne biat etmeleriyle gerçekleşti. 20 Ekim 1890 tarihinde çıkartılan 233 sayılı kanun ile Hamidiye Alayları'nın kurulması resmîyet kazandı. Hamidiye Alayları'nın öncelikle Rus tehdidine karşı Van-Erzurum, İngiliz etkisine karşı da Urfa-Mardin bölgelerinde kurulmasına karar verildi.⁸¹¹

11 Ocak 1891'de 4. Ordu Müşirliği'nden Yaver-i Ekrem Şakir Paşa'ya Hamidiye Alayları'nın teşkili dolayısıyla suçlular hakkında takibata girişilmesinin alaylara katılımı olumsuz yönde etkileyebileceğinden bahisle suçlu durumda bulunan aşiret mensupları için af çıkartılmasının uygun olacağı arz edildi. Şakir Paşa'da 4. Ordu'dan kendisine bildirilen durumu Padişaha arz etmiştir.⁸¹² Ayrıca Şakir Paşa, Hamidiye Alayları teşkilatına başlanacağından alaylara verilecek kanun, sancak ve beratların hazırlanması için gerekli olan irade-i seniyyenin çıkartılması hususunu 6 Haziran 1891 (28 Şevval 1308) tarihinde Sultan II. Abdülhamit'e arz etmiştir.⁸¹³ İradenin gecikmesi üzerine 4. Ordu Müşirliği'nden 30 Haziran 1891 (23 Zilkade 1308) tarihinde Yaver-i Ekrem Şakir Paşa'ya bir telgraf çekilerek, Hamidiye Alayları teşkilatına başlandığı kayıt defterlerinin hazırlanması için nizamnamenin bir an evvel gönderilmesi istenmiştir.⁸¹⁴

Hamidiye Alayları ile ilgili ilk nizamname 5 Ağustos 1891 (29 Zilhicce 1308) tarihinde çıkartılmıştır. Hatt-ı Hümayun olarak hazırlanan elli üç madde ve birde sonuç bölümünden oluşan kanunnamenin ilk maddesinde alayların kuruluş gerekçesi, adının "Hamidiye Alayları" olması kararı yer almıştır.⁸¹⁵ Hamidiye Alayları hakkında 1891'de hazırlanan nizamnamede, kurulacak alayların 4 bölükten (4'er takımlı) az, 6 bölükten fazla olamayacağı, her alayın en az 512, en fazla 1.152 mevcutlu olabileceği ifade edilmiştir. Her bölük en az 192, her takım en az 32, en fazla 48 mevcutlu olabilecektir. 1891 tarihli nizamname alaylara katılacak askerleri yaşlarına göre üç guruba ayırıyordu.

⁸¹⁰Cezmi **Eraslan**, "Hamidiye Alayları", *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, C.XV, İstanbul 1997, s. 462.

⁸¹¹Bayram **Kodaman**, *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1983, s.45-46;Levon Panos **Dabağyan**, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeniler*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2010, s.198.

⁸¹²BOA, *Yıldız Esas Evrakı (YEE)*, D:139, G:1, 11 Cemaziyülâhır 1308 (11 Ocak 1891).

⁸¹³BOA, YEE, D:139, G:5, 28 Şevval 1308 (6 Haziran 1891).

⁸¹⁴BOA, YEE, D:139, G:9, 23 Zilkade 1308 (30 Haziran 1891).

⁸¹⁵BOA, YEE, D:112, G:10, 29 Zilhicce 1308 (5 Ağustos 1891); McCarthy, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, s. 59; Ahmet **Akgündüz**, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 46.

Aşiret ve kabilelere bağlı bütün 17-40 yaş arası erkekler için askerlik süresi 23 yıl olarak tespit ediliyordu. Bu sürenin 17-20 yaş arası “İptidaiye”, 20-32 yaş arası “Nizamiye”, 32-40 yaş arası “Redif” olarak tanımlanıyordu. Nizamname büyük aşiretlere bir ve birden fazla alay kurma, küçük aşiretlere ise birkaç bölük kurma hakkı veriyordu. Ancak küçük aşiretlerin oluşturduğu bölüklerin birleştirilerek alay oluşturulması ve eğitim amacıyla da bölüklerin birleştirilmesi kesin olarak yasaklanıyordu. Başta bazı aşiretlere verilen alay kurma hakkı, nizamnamedeki şartlara göre alay kuramayan aşiretlerin ısrarlı talepleri üzerine zamanla bütün aşiretlere verilmiştir. Ancak farklı aşiret mensuplarından oluşan bölüklerin sadece merkezi otoritenin ve ordu kumandanlarının emri ile savaş zamanında birleştirilmelerine izin verildi.⁸¹⁶

1891 tarihli nizamnamede alayların eğitime dair düzenlemelerde yer alıyordu. Alayların eğitimlerinin genelde bulundukları yerlerde yapılması, eğitim subaylarının merkezden gönderilen nizamiye subaylarından olmasının isteniyordu. Eğitimlerde alay mensuplarına savaş tekniklerinin, silahların bakımının ve kullanılmasının öğretilmesi uygun görülmüştü. Alayların komuta kademesinde İstanbul’daki Aşiret Mektepleri’nde eğitimini tamamladıktan sonra ordu merkezlerinde iki yıl görev ifa eden aşiret mensuplarının bulunması kararlaştırılmıştı.⁸¹⁷

Sultan II. Abdülhamit, kurduğu bu askerî teşkilatın başına geçecek komutan ve subayların okuryazar bir duruma getirilmesini istiyordu. Özellikle de alaylarda teğmen veya yüzbaşı olarak takım ve bölüklere komuta edecek aşiret ileri gelenlerinin çocuklarının eğitimi önemseniyordu.⁸¹⁸ Bu şekilde Hamidiye Alayları’nın mektepli subaylar idaresinde, daha etkili bir hale getirilmesi amaçlanıyordu. Aynı zamanda bu uygulama aşiretleri devlete yakınlaştırma ve devletle kaynaştırmanın en pratik çaresi olarak görülüyordu.⁸¹⁹ Aşiret mensuplarının eğitimi için düşünülen kurum, İstanbul’da açılan “Aşiret Mektepleri” oldu. Aşiret Mektepleri ilk etapta 1892’de cehalet içinde

⁸¹⁶Kodaman, *II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası*, s.39; Aşiretlerin Hamidiye Alayları’na ısrarla girmek istemlerinin temelinde, alaylara dâhil olmayan aşiret fertlerinin nizami orduda askerlik yapacak olmaları yatıyordu. Çünkü aşiret alaylarına dâhil olanlar askerliklerini kendi memleketinde yapıyordu. Şimşek, s. 77-78. Belki daha da önemlisi bu alaylara katılanlardan, daha önce kanun ve nizamı ihlalden dolayı kovuşturmayla uğrayan aşiret mensuplarına devletin af çıkartacak olması alaylara katılma ısrarının sebeplerindendi. Devletin aşiret reislerini taltif siyaseti de, alaylara girme talebini etkileyen bir başka unsurdur. Karaca, s. 175.

⁸¹⁷Berivan **Tapan**, *Terörün Bekçileri Hamidiye Alaylarından Günümüze Koruculuk*, Güncel Yayınları, İstanbul 2007, s.37.

⁸¹⁸*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 85.

⁸¹⁹Kodaman, *Sultan Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 46.

bulunan Arap aşiret bireylerini eğitmek amacıyla açılmıştı. Sonradan Hamidiye Alayları'ndaki aşiret reislerinin çocukları da bu mektebe alınmaya başlandı. Bu mektepte eğitimlerini tamamlayan aşiret çocukları Aşiret Alayları'na subay olarak atandı.⁸²⁰

Hamidiye Alayları'nın uygulamaya konulduğu 1891 yılından itibaren alayların idaresi hususunda aşiretler arasında ciddi sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Problemin ciddiyetini dikkate alan hükümet, Müşir Ahmet Şakir Paşa'yı müfettiş olarak bölgeye gönderdi. Bölgede teftişler yapan Ahmet Şakir Paşa ve Müşir Zeki Paşa, Padişaha bölgedeki sorunları ve alınması gereken tedbirleri içeren raporlar sundular.⁸²¹ Bu raporlarda ifade edilen sorunları ortadan kaldırmak amacıyla 1896'da 121 maddeden oluşan ikinci nizamname çıkartıldı. İkinci nizamnamede alaylara "Hamidiye Hafif Süvari Alayları" veya "Hafif Süvari Alayları" adının verilmesinin uygun olacağı ifade edildi. Nizamnamede dört alayın bir liva (tugay) sayıldığı, gerekli hallerde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye kararıyla alaylardan fırkaların (tümen) kurulabileceği yer aldı. Ayrıca aşiretler arasındaki sürtüşmelerin önüne geçebilmek için askeri kurallara ve nizamnameye aykırı hareketlerin cezalandırılacağı net bir şekilde ortaya konuldu. 1896 nizamnamesiyle alaylara katılmayan aşiretlerin katılımını sağlamak amacıyla aşiret mensuplarına cazip gelecek bazı düzenlemeler yapıldı. Aşiret Süvari Alayları teşkilatı 1896'da yapılan bu düzenlemelerle, II. Meşrutiyet'e kadar çok fazla sorun çıkmadan yapısını devam ettirdi.⁸²²

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında 64 Hamidiye Süvari Alayı bulunuyordu. Bu alayların biri Edirne'de diğerleri Doğu Anadolu'nun muhtelif mahallerindeydi. 1908 Eylül ayında alayların silahsızlandırılması hakkında hükümet bir emir çıkardı, fakat bazı siyasi sebeplerle bu emir uygulanamadı. Alayların tamamen ortadan kaldırılması da düşünülmüyordu, Rusya ile muhtemel bir savaşta alaylardan azami derecede istifade edilebileceği hesaplandığından kaldırılmadı. Ancak Hamidiye Süvari Alayları adı, "Aşiret Hafif Süvari Alayları" olarak değiştirildi.⁸²³

⁸²⁰ Alişan **Akpınar**-Eugene L. Rogan, *Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2001, s.127.

⁸²¹ Cevdet **Ergül**, *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s. 73-75.

⁸²² Metin **Argunhan**, *Hamidiye Alayları İle Koruculuk İlişkisi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 32-33.

⁸²³ Klein,s.21; TV, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No: 1096; Dabağyan, s.200-201; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 86.

17 Ağustos 1910 (4 Ağustos 1326) tarihli “Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi”, ile aşiret alaylarında bazı düzenlemeler yapıldı. Nizamname Osmanlı ülkesinin muhtelif muhitlerinde göçebe ve yarı göçebe yaşayan aşiret ve kabilelerden lüzum görülen mevki ve miktarda Aşiret Hafif Süvari Alayları’nın teşkil olunmasına öngörüyordu. 1910 Nizamnamesi kurulacak olan alayların özel bir eğitime tabi tutularak devletin ihtiyaç duyduğu her türlü hizmet dalında ve her bölgede istihdam edilebileceğini ifade ediyordu.⁸²⁴ 1910 Nizamnamesinin çıkmasından önce teşkil edilmiş olan Aşiret Süvari Alayları’nın, yeni nizamnameye göre tekrar düzenlenmesi isteniyordu.⁸²⁵

1910 Nizamnamesi aşiret alaylarını oluşturan aşiret ve kabileler halkından, 12 yıllık nizamiye efradından bir alay teşkiline uygun olan bölgelerin, alay dairesini oluşturmaya karar veriyordu. Alay bölgelerinde redif sınıfında bulunan aşiret mensuplarının seferberlik halinde “Aşiret Redif Süvari Bölüklerini” teşkil etmesi, barış dönemlerinde redif alayı teşkilatını oluşturmaya karar verilmiştir. Seferberlik halinde oluşturulacak olan aşiret redif süvari bölüklerinin, aşiret alaylarına bağlanmaları uygun görülmüştü. Nizamnameye göre aşiret alayları 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olamaz. Her bir bölük 4 takımdan müteşekkil, her takım 32 neferden az, 48 neferden fazla olmayacaktır.⁸²⁶ Bölüklerin silahlı efradı 128’den az, 192’den fazla olmaz, bölükler nizamiye alaylarında olduğu gibi tertip ve taksim olunur.⁸²⁷ Aşiret halkı nüfus durumuna göre bir veya birkaç alay oluşturabilir. Nüfusu bir alay kuruluşu için yeterli olmayan veya bir alayın teşkilinden sonra bir veya iki bölük teşkiline yetecek miktarda efradı kalan muhtelif aşiretlerden yakın ve iyi münasebetleri olanlardan karışık bir alay teşkil edilebilir. Ancak bölükler aynı aşiretten teşkil edilir, bölük teşkili için yeterli efrada sahip olmayan aşiret ve kabileler teşkilata dâhil edilmez.⁸²⁸

1910 düzenlemesi ile alay kadrolarında aşiret reislerinin etkinliği azaltılmış ve aşiret alayları çete savaşı yapacak yardımcı birlikler halinde düzenlenmiştir. 1911’de çıkartılan “Cerâd Nizamı” adlı talimatname ile alaylara düşman süvarisinin yanaşık nizamdaki birliklerini dağıtmak, düşman keşif kollarına engel olmak, düşmanı

⁸²⁴*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 139, s. 371; *TV*, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No: 1096; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 649.

⁸²⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 649.

⁸²⁶*TV*, 15 Teşrinisani 1326 (28 Kasım 1910), No: 685; *TV*, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No: 1096; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 139, s. 372.

⁸²⁷*TV*, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No: 1096.

⁸²⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 650.

yanılmak, oyalamak ve düşmana baskın yapmak, geri çekilen düşman birliklerini takip ederek zarar vermek gibi görevler verilmiştir.⁸²⁹

1912’de 66 alay yerine, alayların birleştirilmesi ile “Aşiret Süvari Fırkaları”nın kurulmasına karar verildi. Ayrıca alayların teftişi ve kontrolü amacıyla yedi kişiden müteşekkil “Aşiret Süvari Müfettişliği” görevine bir tümgeneralin tayini ile alayların tek elden idaresine geçildi. Bu uygulama ile alayların merkezi yönetimin kontrolü altına alınması amaçlanmıştır.⁸³⁰

2.7.2.2.1. Aşiret Süvari Müfettişliği Görev ve Yetkileri

Aşiret süvari teşkilatında müfettişlik uygulamasına geçiş kararıyla birlikte aşiretlerin münasebetleri göz önünde bulundurularak, birkaç alay dairesinin bir müfettişlik mıntıkası olmasına karar verildi. Her müfettişlikte bir erkân-ı harbiye heyeti bulunması ve aşiret alaylarında muktedir küçük zabitan heyeti yetişinceye kadar her müfettişlik maiyetine iki senede bir değiştirilmek üzere 4. Ordu’ya mensup birer nizamiye süvari bölüğü katılması uygun görüldü. Bu bölükler talim toplantılarında alaylara lazım olan küçük zabitan, denetlemelerde de maiyet görevi ile yükümlü kılındı. Müfettişlik ve alay dairelerine birden başlamak üzere numaralar verildi.⁸³¹

Aşiret Süvari Müfettişliği, redif müfettişliği ve kolordu kumandanlığı yetkisine sahip olup, doğrudan Harbiye Nezareti’yle muhabere etmesine karar verildi. Aşiret Süvari Müfettişliği talim-terbiye ve seferberlik yönünden mıntıkasında bulunduğu ordu müfettişliğine bağlandı.⁸³² Asker alma kanunları ve askere alınacakların muayenelerinin yapılma usulleri, muayene sonuçlarına göre askerlerin tahsisi, bunların birliklerine sevk işlemleri, bu konularda tutulması istenen cetvel ve defterler gibi konular da Aşiret Süvari Müfettişliği’nin idaresine verildi. Müfettişlikler birliklerinin silah ve teçhizatının ikmal ve kontrolü, yedek birliklere ait silah ve teçhizatın bakım ve muhafazasından, ihtiyaç duyulan depoların inşa veya tamir işlemlerinden de sorumlu tutuldu.

Seferberlik halinde askerlere dağıtılacak olan toplanma pusulalarının her zaman hazır bulundurulması ve her yoklama sonrasında yoklama sonuçlarına göre seferberlik hazırlıklarının teferruatlı bir şekilde düzenlenip düzenlenmediğinin kontrolü de müfettişliğin görevleri arasında yer aldı. Ayrıca müfettişliğe, gerek görülmesi halinde

⁸²⁹Eraslan, s.464.

⁸³⁰Aytar, s.84.

⁸³¹TV, 15 Teşrinisani 1326 (28 Kasım 1910), No: 685; Düstur, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 651.

⁸³²TV, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No:1096.

birliklere dair her konuda denetlenme yapma yetkisi de verildi.⁸³³ Barış dönemlerinde müfettişliğin bir erkân-ı harbiye, bir de idare heyeti bulunacaktı. Sefer halinde ise müfettişliğin idare memurları fırkalara kaydırılarak, her fırkaya mahsus birer idare heyeti oluşturulacaktı. Fırkalarda ihtiyaç duyulan seyyar hastaneler ve erzak kolları seferberlik halinde ayrıca tertip edilecekti.⁸³⁴

Aşiret Süvari Müfettişliği kadrosunda, bir aşiret süvari müfettişi ferik (tümgeneral ile korgeneral arası), bir yaver yüzbaşı bulunur. Müfettişlik erkân-ı harbiye heyetinde ise bir erkân-ı harbiye reisi miralay (albay) veya kaymakam (yarbay), bir mülhak yüzbaşı (emir subayı yardımcısı), birinci sınıf bir sivil memur, iki küçük zabıt ve bir odacı bulunur. Müfettişlik idare heyetinde bir idare reisi yarbay veya binbaşı, üç idare memuru -bir alay kâtibi, bir yüzbaşı, bir tabur kâtibi-, dört de sivil memur (yazıcı), iki küçük zabıt, bir odacı yer alır.⁸³⁵ Her bir aşiret müfettişliği nezdinde, liva merkezlerinde olduğu gibi ahz-ı asker (asker alma) kalemi teşkil olunur ve müfettiş bu kalemin de reisidir. Aşiret Süvari Müfettişi kendi dairesi dâhilindeki alayların asker alma ve rediflerle ilgili muamelatına da nezaret eder.⁸³⁶

Aşiret süvari fırka kadrosu, bir fırka kumandanı (mirliva), bir erkân-ı harp (binbaşı veya yüzbaşı), bir emir subayı yardımcısı (yüzbaşı veya mülazım-ı evvel), bir askerlik şube memuru (alay emini veya alay kâtibi), bir sivil memur, iki küçük zabıt, bir odacıdan oluşur. Müfettişlik ve fırka kadrolarındaki erkân, ümera ve zabitan nizamiyeden seçilir.⁸³⁷ Ayrıca, aşiret müfettişlik kadrosunda nizamiyeden bir mıntika müfettişi albay veya tuğgeneral (miralay veya mirliva), bir erkân-ı harp yüzbaşı-binbaşı ile iki yardımcı teğmen-yüzbaşı ve bir yazıcı çavuş bulunur. Süvari Mıntika Müfettişliği, Ordu Süvari Müfettişliği'nin emri altında bulunur.⁸³⁸

Aşiret alaylarında bulunan erler için muvazzaf askerlik süresi 27 sene olarak tespit edilmiştir. Muvazzaf askerlik mükellefiyeti 18 yaşını doldurunca başlar ve 45 yaşını doldurunca sona erer. 27 senelik muvazzaflık müddetinin ilk 3 senesi iptidaiye ve onu takip eden 12 senesi nizamiye ve son 12 senesi rediflikte geçer. Seferberlik halinde iptidaiye efradı ile redif efradı depo kıtaatını teşkil edecekleri gibi, lüzum halinde redif

⁸³³ *Redif Müfettişliklerinin Vazifesine Dair Nizamname* (Müsvedde Halinde), Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1327 (1911).

⁸³⁴ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No:139, s. 372-373; *TV*, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No: 1096.

⁸³⁵ *TV*, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No: 1096.

⁸³⁶ *TV*, 20 Teşrinisani 1326 (3 Aralık 1910), No: 690; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 654.

⁸³⁷ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, No: 139, s. 372-373; *TV*, 27 Mart 1328 (9 Haziran 1912), No: 1096.

⁸³⁸ *TV*, 15 Teşrinisani 1326 (28 Kasım 1910), No: 685.

efradından redif süvari bölükleri kurmak için lüzumu kadarı silâhı altına alınabilir.⁸³⁹ Aşiret nizamiye süvari alayını teşkil eden 12 yıllık erlerden ilk dört yılında olanlar, her yıl üç veya dört ay, dört ila sekiz yıllık hizmet süresine sahip olan erler yılda bir iki ay, eğitim için silâhı altına alınır. 8 ila 12 yıllık hizmet süresi içinde bulunan erler ise her iki yılda bir defa, bir iki ay eğitim amacıyla silâhı altına alınır.⁸⁴⁰ Eğitimler alay merkezlerinde yapılmakla birlikte, sonbahar manevralarına katılacak olanlar alay haricinde de tatbikata katılabilir.⁸⁴¹ Aşiret Nizamiye Süvari Alayları'nın bil-hassa uzun yürüyüşler ve keşifler icra etmeleri, yüzme talimleri yapmaları istenmektedir.⁸⁴² Sonbahar manevralarında aşiret süvarilerinden oluşacak kıtaata topçu ve mitralyöz müfrezeleri de katılarak birlikte harekât icra etmeleri faydalı görülmüştür. İptidaiye efradı barış dönemlerinde her sene bir ay müddetle silâhı altına alınarak, yaya talimi ve silah kullanma eğitimi yapar. Bu yaya ve silah talimleri, aşiret alaylarına mahsus olarak düzenlenen talimatnameye göre icra edilir.⁸⁴³

Aşiret süvari redif efradının ilk dört senelik efradı, iki senede bir defa silâhı altına alınarak bir veya iki ay müddetle yaya ve silah kullanma talimi yapar. İkinci dört senelik efrat ise, ilk dört senelik efradın silâhı altına alınmadığı senelerde silâhı altına alınarak, bir ay müddetle ve aynı ilk dört senelikte olduğu gibi talimler icra eder. Üçüncü dört yıllık efrat barış dönemlerinde silâhı altına alınmaz.⁸⁴⁴ İhtiyat sınıfında bulunan bil-umum aşiret ümera ve zabitanı her iki senede bir, bir iki ay müddetle silâhı altına alınarak vazifeleri ile ilgili talimler yapar.⁸⁴⁵

Maaş ve tayinat işleri de müfettişlik teşkilatına geçişle birlikte yeniden düzenlenmiştir. Harbiye Süvari Mektebi'nden başarılı bir şekilde mezun olup aşiret alaylarında zabitan olarak istihdam olanlar, nizamiye zabitanının sahip olduğu bütün

⁸³⁹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 653; *TV*, 15 Teşrinisani 1326 (28 Kasım 1910), No: 685, s. 2.

⁸⁴⁰ 19 Mart 1912 nizamnamesi ile nizamiyede 12 yıllık hizmet süresinin ilk 3 yılında bulunanlar için her yıl 2-6 ay ve ondan sonraki 9 yıllık nizamiye görevinde bulunanlar için yılda 1-2 ay eğitim için silah altına alınmalarına karar verilmiştir. Eğitimleri fırka erkân-ı harbiyesince alay mıntıkası dâhilinde ve civarında tespit edilen müsait yerlerde çadırli ordugâh kurularak icra edilecektir. Gerek görüldüğü hallerde muhtelif sınıfların manevralarına katılmak üzere mıntika dışına sevk edilebilecekleri ifade edilmiştir. *TV*, 27 Mart 1328 (9 Nisan 1912), No:1096.

⁸⁴¹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 661; *TV*, 17 Teşrinisani 1326 (30 Kasım 1910), No: 687, s. 2.

⁸⁴² 19 Mart 1912 talimatnamesi ile ilaveten yaya savaş, toplu ve dağınık düzende hücum hareketleri ve aşiret alaylarına mahsus basit hareketlerin yaptırılması da istenmiştir. *TV*, 27 Mart 1328 (9 Nisan 1912), No: 1096.

⁸⁴³ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 661.

⁸⁴⁴ Efradın silâhı altına alınmasının zirai üretime zarar vermemesi için talimler münasip mevsimlerde yapılacaktır. Hiçbir aşiret subay ve neferi hiçbir bahane ile bu talimlerden istisna olmayacak, hiçbir meşru mazereti olmadan talimlere katılmayanlar hakkında kanuni muamele yapılacaktır. *TV*, 17 Teşrinisani 1326 (30 Kasım 1910), No:687; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 661-662.

⁸⁴⁵ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 662.

maaş ve tayinat haklarına sahip kılınmıştır. Aşiret mensuplarından nizamiye alaylarında eğitim gören veya Aşiret Küçük Zabit Mektebi'nden mezun olup aşiret alaylarında bilfiil hizmet edenlere tam maaş verilmesine, ancak tayinat verilmemesine karar verilmiştir.⁸⁴⁶

Seferberlik halinde, seferberlik emri alan alay ve bölükler, kendi merkezlerinde veya başka bir mahal emredilmişse orada toplanır. Seferberlikte aşiret ümera ve zabitanı efradın celp ve toplanmasında ve seferberliğe dair bil-cümle hususlarda mülkî memurlara ve jandarmaya yardımcı olur. Aşiret alaylarında seferberlik halinde ihtiyaç duyulan yaya efrat, kendi alaylarının redif efradından, alayların sıhhiye memurları ve sıhhiye malzemesi ile nakliye vasıtaları devlet tarafından karşılanır.⁸⁴⁷

5 Kasım 1911 (23 Teşrinievvel 1327) tarihinde Harbiye Nezareti'nden 3. Ordu Müfettişliği'ne yapılan tebligatta, müfettişlik bölgesindeki aşiret süvari alaylarından seferberlik halinde yeterli derecede istifade edebilmek için talim ve terbiyelerinin mükemmel bir şekilde yapılması, kıyafetlerinin hazırlanması istenmiştir. Ancak maddî imkânlar yetersiz olduğundan, aşiret süvari alayları düzenleninceye kadar, her aşiret süvari fırkasına daha hazır durumda olan birer nizamiye süvari fırkasının dâhil edilmesi uygun görülmüştür. Her sene nizamiye alaylarının, aşiret süvari fırkalarından yeterli sayıda zabit ve küçük zabiti celp ederek fırka kumandanı ve erkân-ı harplerin nezaretinde talim ve terbiyelerinin yapılması istenmiştir. Aşiret alaylarının eğitimi için ihtiyaç duyulan eğitimcilerin nizamiye alaylarınca karşılanmasına karar verilmiştir. 3. Ordu bölgesinde 6 alay mevcut olduğundan aşiret fırkalarına tahsis olunacak alayların dörder bölüklü olması yeterli görülmüştür.⁸⁴⁸

14 Ekim 1911'de 3. Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan nizamiye süvari fırka ve alayları ile aşiret süvari alaylarının yeni teşkilatı kabul edilmiştir.⁸⁴⁹ Kabul edilen yeni teşkilata göre 12 Aralık 1911 tarihli kararname ile 3. Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan 20., 22. ve 24. Nizamiye Süvari Alayları'nın 5. bölükleri ayrılarak, ayrılan 4 bölüğün bir araya getirilmesiyle 4 bölükten oluşan 39. Alay adıyla yeni bir alay teşkil olunmuştur. Yine bu kararname ile 20. Nizamiye Süvari Alayı 4. Mardin Aşiret Süvari Fırkası'na, 22. Alay İkinci Fırka'ya, 24. Alay, 3. Erciş ve yeni kurulan 39.

⁸⁴⁶TV, 18 Teşrinisani 1326 (1 Aralık 1910), No: 688, s. 1; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 662-663.

⁸⁴⁷*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 155, s. 664.

⁸⁴⁸BOA, İH, D: 102, V: 41, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Şube: 3, No: 3068, 23 Teşrinievvel 1327 (5 Kasım 1911).

⁸⁴⁹BOA, İH, D: 102, G:1329, 20 Zilkade 1329 (14 Ekim 1911).

Alay 1. Erzurum Aşiret Süvari Fırkası'na bağlanmıştır. Ayrıca 3. Ordu Müfettişliği'ne bağlı nizamiye süvari müfettişliği ve süvari liva kumandanlıklarının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸⁵⁰ Bu düzenlemeden sonra, aşiret süvari teşkilatı şu şekilde oluşmuştur: Aşiret Süvari Müfettişliği merkezi Erzurum olmuştur. 1. Aşiret Süvari Tümeni (6 alay ve 1 bağımsız bölükten müteşekkil) merkezi Erzurum, 2. Aşiret Süvari Tümeni (8 alay) merkezi Karakilise, 3. Aşiret Süvari Tümeni (5 alay) merkezi Erciş ve 4. Aşiret Süvari Tümeni (5 alay) merkezi Mardin şeklinde teşekkül etmiştir.⁸⁵¹

19 Mart 1912 tarihinde, 19 Ağustos 1910 (12 Şaban 1328) tarihli “Aşiret Hafif Süvari Alayları Hakkında Nizamname'ye Muadil Nizamname” ile bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenleme ile aşiret alayları bölge ve münasebetleri göz önünde bulundurularak birleştirilip, aşiret süvari fırkaları kurulmuştur. Ayrıca yeni düzenleme ile her aşiret süvari fırkasına birer nizamiye süvari alayının numune alayı olarak verilmesine, alayların asker alma heyetlerinin alay merkezlerinde bulunmasına karar verilmiştir. Yapılan düzenlemede asker alma heyetinin de yer alacak üyeler de tespit edilmiştir. O mahallin en büyük mülkî memurunun asker alma heyeti reisi olması, alay kumandanının ise reis vekili olması uygun görülmüştür. Asker alma heyetinde aza olarak ise müftü veya belde ulemasından bir zatın, bir aşiret reisinin, nizamiyeden iki yüz başı ve iki mülazımın, aşirete mensup iki zabıt ve bir alay kâtibinin bulunmasına karar verilmiştir.⁸⁵²

18 Nisan 1914 (5 Nisan 1335) tarihinde Nizamiye ve Aşiret Müfettişliği'nden 3. Ordu Müfettişliği'ne en son açıklanan ordu kadrosuna göre 3. Süvari Müfettişliği muhitindeki nizamiye süvari alaylarından dördünün bağımsız olarak aşiret fırkalarına, geri kalan üçünün de bağımsız olarak kolordulara verildiğinden 9. ve 11. Süvari Livalarının kapatıldığı bildirilmiştir. 3. Ordu Nizamiye Aşiret ve Süvari Müfettişliği yeni ordu kadrosuna göre aşiret alaylarının talim ve terbiyeleri ile ilgili ortaya çıkması muhtemel sorunları ihtiva eden görüşlerini 3. Ordu Müfettişliği'ne arz etmiştir.⁸⁵³

3. Ordu Müfettişliği 28 Nisan 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'ne 3. Ordu bölgesindeki nizamiye ve aşiret süvari birlikleri hakkında Nizamiye ve Aşiret Süvari Müfettişliliği'nden aldığı görüşleri ekte arz etmiştir. Müfettişlik dâhilindeki mevcut 7 nizamiye alayından kolordulara birer tane verildiği, geri kalan bakiyesinin ise aşiret

⁸⁵⁰ BOA, İH, D: 102, V: 41, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Şube: 3, Kararname, No: 2112, 29 Teşrinievvel 1327 (12 Aralık 1911).

⁸⁵¹ Balkan Harbi, C. I, s. 110.

⁸⁵² Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, No: 139, s. 371-374; TV, 27 Mart 1328 (9 Nisan 1912), No: 1096.

⁸⁵³ ATASE, BDH, K: 1642, F: 18-0012-01, 02, 05 Nisan 1330 (18 Nisan 1914).

alaylarının eğitimi amacıyla aşiret fırkalarına dağıtıldığı ifade edilmiştir. Nizamiye süvarisinden eğitim amaçlı aşiret fırkalarına birer bölük verilerek, iyi bir eğitim verilmesinin aşiret kuvvetlerini amaca hizmet edecek bir konuma getireceği, böylelikle harp durumunda elde muntazam bir süvari gücünün bulunacağı kanaati beyan edilmiştir. Kadro durumuna göre nizamiye süvarilerinin aşiret fırkalarına verilmesi ile ilgili Süvari Müfettişliği'nin görüş ve teklifleri sorulmuştur.⁸⁵⁴

Harbiye Nezareti Nizamiye ve Aşiret Müfettişliği, 3. Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği yazıda yeni ordu teşkilatı çerçevesinde Aşiret Alayları Nizamnamesi'ne göre yapılan düzenlemelerden duyduğu memnuniyeti bildirmiştir. Devamında ise Nizamiye Süvari ve Aşiret Süvari Müfettişi'nin tek başına bir senede bütün süvari kıtaatını teftiş ve nezaret edemeyeceğinden bahisle, müfettişlikle nizamiye ve süvari alayları arasında ikinci bir kademenin teşkilinin yararlı olacağını beyan etmiştir. Oluşacak bu kademenin nizamiye kıtaatının talim terbiye ve teftişinde ordu süvari müfettişliğine yardımcı olacağı vurgulanmıştır. Hatta aşiret fırka kumandanlarının, aşiret alaylarının talim ve terbiyesinden ziyade (inşaat, teçhizat, seferberlik... gibi) işlerle meşgul olduğu, bundan dolayı nizamiye liva kumandanlarının alayların bulundukları mıntika dâhilindeki aşiret nizamiye efradının, Aşiret Küçük Zabit İptidaiye Mektebi ile Küçük Zabit Talimgâhları'nın talim ve terbiyelerinde daha faydalı olabileceği beyan edilerek, liva kumandanlıklarının varlığını muhafaza etmelerinin faydalı olacağı söylenmiştir. Ayrıca nizamiye kıtaatı ve aşiret fırka kumandanlıklarına daha fazla yardımcı olabilmek için 4 nizamiye süvari alayının tamamen aşiret fırkalarına bağlanması ve kolorduların manevralarda süvariden istifade etmeleri istenmiştir. Bu çerçevede de 3. Ordu Süvari Müfettişliği mıntikasındaki nizamiye süvari alaylarının teşkilat gergince taksimlerinin uygun olduğu bildirilmiştir.⁸⁵⁵ Harbiye Nezareti'ne arz edip bir cevap alıncaya kadar mevcut teşkilatın ve bi'l-hassa süvari liva teşkilatının muhafazasının önemli olduğu ifade edilerek durumun icap edenlere bildirilmesi, Nizamiye ve Aşiret Süvari Müfettişliği tarafından 3. Ordu Müfettişliği'ne yazılmıştır.⁸⁵⁶

1914'de 1. Dünya Savaşı'na girmeden hemen önce, Osmanlı orduları barış kuruluşunda 4 ordu müfettişliği halinde ve 13 kolordu şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Bu teşkilat yapısı içinde 4 süvari tümeni yer alıyordu. 1. ve 2. İhtiyat Süvari Tümenleri 3. Ordu Müfettişliği teşkilatında yer alan 9. Kolordu'ya, 3. ve 4. İhtiyat Süvari Tümenleri

⁸⁵⁴ ATASE, BDH, K: 1642, D: 72, F: 18-0012, 15 Nisan 1330 (28 Nisan 1914).

⁸⁵⁵ ATASE, BDH, K: 1642, D: 72, F: 18-0012-01, 28 Nisan 1330 (11 Mayıs 1914).

⁸⁵⁶ ATASE, BDH, K: 1642, D: 72, F: 18-0012-02, 28 Nisan 1330 (11 Mayıs 1914).

de 11. Kolordu'ya bağlanmıştır. Ayrıca 1., 2., 3., 9. ve 11. Kolordular da üçer alaylı süvari tugayları yer almıştır.⁸⁵⁷ 5 Ağustos 1914 seferi kuruluşunda ise 1. Ordu'ya bağlı Bağımsız Süvari Tugayı, 3. Orduya bağlı 2. Süvari Tümeni ve İhtiyat Süvari tümenleri (1-4. Süvari Tümenleri) şeklinde olan kuruluştaki savaşa girmeden bazı değişiklikler yapılmıştır. Son değişikliklerle oluşan seferi kuruluştaki 1. Süvari Tugayı 1. Orduya, İhtiyat Süvari Kolordusu (1., 2., 3. ve 4. tümenler) ve 2. Süvari Tümeni 2. Orduya bağlı süvari birlikleri olarak kuruluş teşkilatında yer almıştır.⁸⁵⁸

Süvari sınıfının muharebelerde oynadığı önemli rol, çabuk ateşli silahların ve hava kuvvetlerinin savaşlarda etkili olmaya başlamasıyla birlikte önemini yitirmeye başlamıştır. Bu gelişmelerle stratejisi değişen süvari sınıfı, düşmanı uzaktan keşfetmek, ilerleyen düşman kuvvetlerini oyalamak ve geciktirmek, elverişli durumlarda yalnız kalmış düşman birliklerine baskınlar düzenlemek gibi roller üstlenmiştir. Süvariye büyük ölçekli hareketlerde ordu ve kolorduların açık yanlarını korumak ve boşluklarını kapatmak, bozguna uğrayan düşman birliklerini takip ederek, kesin sonucun alınmasına yardım etmek gibi önemli görevler verilmiştir. Yaklaşık ordunun %15'ini teşkil eden süvari sınıfı, Balkan Savaşı'nda önemli bir başarı gösterememiş, 1. Dünya Savaşı'nda da yine çok büyük başarılar ortaya koyamamıştır.⁸⁵⁹

Aşiret süvari alayları 1. Dünya Savaşı başladığı zaman 3. Ordu kuruluşunda savaşa katılmıştır. Ancak Sarıkamış yenilgisinden sonra kitleler halinde silahlarıyla birlikte cepheden kaçarak dağlara sığınmışlardır. Cepheden kaçmakla kalmayan bu aşiret mensupları bir taraftan halka, bir taraftan da orduya karşı saldırıya geçmiştir. Bütün bu olumsuz gelişmeler aşiret süvari alaylarının tarihe karışmasıyla sonuçlanmıştır.⁸⁶⁰

2.8. Piyade Sınıfının Yapılandırılması

2.8.1. Osmanlı Ordu Teşkilatı'nda Piyade Sınıfı

Piyade sınıfı Osmanlı ordusunda ilk defa Orhan Bey döneminde azablar adı altında yer almıştır.⁸⁶¹ Bu kuruluş aynı zamanda ilk sürekli piyade teşkilatının başlangıcı olmuştur. Oluşturulan bu piyade askerî birlikleri XV. Yüzyıl ortalarına kadar savaşlarda

⁸⁵⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. I, s. 163-166.

⁸⁵⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. I, s. 171-173.

⁸⁵⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 143.

⁸⁶⁰ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 89.

⁸⁶¹ Kinross, *Osmanlı*, s. 24; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 517.

bizzat kullanılmıştır.⁸⁶² Osmanlı ordusunda ıslahat sürecinin başlaması ile kurulan Nizam-ı Cedid kuvvetleri içinde topçu ve süvari ile birlikte piyade sınıfı da yer almıştır.⁸⁶³ 1848 yılında piyade sınıfı için Fransız Talimnamesi kabul edilmiştir.⁸⁶⁴ Sultan Abdülaziz döneminde 7 ordudan oluşan Osmanlı ordu kuruluşunda, 1. Ordu'da 7, 2. Ordu'da 6, 3. Ordu'da 7, 4. Ordu'da 6, 5. Ordu'da 7, 6. Ordu'da 6 piyade alayı bulunuyordu. Yemen de kurulacak olan 7. Ordu henüz teşekkül etmediği halde orada ordu kuruluşunda yer alacak olan 5 piyade alayı kuruldu.⁸⁶⁵ 1908 yılına gelindiğinde 7 ordu ve iki bağımsız tümen dairesinden oluşan kara kuvvetlerinde, 7 ordunun her birinde 2 piyade tümeni bulunuyordu.⁸⁶⁶ Bu kuruluşta ordunun büyük bir kısmı piyade sınıfından meydana geliyordu.⁸⁶⁷ Meşrutiyet'e intikal eden Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatında, Piyade Dairesi de bulunuyordu. Piyade Dairesi, tahrirat kalemi, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü şubelerden teşekkül eden bir teşkilat yapısına sahipti.⁸⁶⁸

Meşrutiyet'in ilanından sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirilen Ahmet İzzet Paşa, topçu tümenlerini kaldırmış ve topçu tümenlerine bağlı alayları piyade tümenlerine bağlanmıştır. Bu düzenleme ile ateş ve çarpışma gücü yüksek piyade tümenleri teşkil edilmiştir. Eski ordu teşkilatında en büyük piyade birliği tümen olduğu halde Ahmet İzzet Paşa'nın hazırladığı yeni teşkilatta alay olmuştur. Ayrıca eski teşkilatta ayrı yer ve kışlalarda bulunan piyade, süvari ve topçu birlikleri yeni düzenleme ile birbirlerine iyice yakınlaştırılmıştır.⁸⁶⁹ Piyadenin subay ihtiyacının karşılanması için Harbiye Nezareti'ne bağlı Muhtelif Sınıf Okullar Müfettişliği bünyesinde Piyade Endaht Mektebi (Piyade Atış Okulu) ve Piyade Astsubay Okulları kurulmuştur.⁸⁷⁰

⁸⁶²Y. Halaçoğlu, s. 43; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 1. Kısım, s. 197.

⁸⁶³Çadircı, "Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid Ortasının Teşkili...", s. 2-3.

⁸⁶⁴Tacan, s. 6.

⁸⁶⁵Şakir, s. 69-73.

⁸⁶⁶*Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, s. 78; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 81; Kayabalı ve Arslanoğlu, "Osmanlılarda Ordu Kuruluşu...", s. 1029.

⁸⁶⁷Özkan, s. 1263; Kayabalı ve Arslanoğlu, "Osmanlılarda Ordu Kuruluşu...", s. 1029.

⁸⁶⁸*Salname-i Askerî*, Sene 1324, s. 2-3.

⁸⁶⁹Ayışığı, s. 24-25; Ahmet İzzet Paşa, "Harb-i Umûmî'nin Vukuu ve Ziya'nda Mesuller ve Mesuliyetler", *Akşam*, 23 Mayıs 1928, No: 3453.

⁸⁷⁰*Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 87-88; Pakalın, "Harbiye Nezareti", s.738; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 125-126.

2.8.2. Piyade Sınıfı'nda Müfettişlik Teşkilatının Teşkili

1910 yılı yeni askerî teşkilatı, kara kuvvetlerini barış döneminde dört ordu müfettişliği şeklinde yapılandırıyordu.⁸⁷¹ 1910 yılı ilk kuruluş planında alaylar önce ikişer taburdan oluşturulmuştu. Ancak 1911 yılında Balkanlar'da ortaya çıkan karışık durum ve İtalyanlarla Trablusgarp Savaşı'nın başlaması ordunun her ihtimale karşı hazırlıklı olması düşüncesini ortaya çıkardı. Bu düşünce doğrultusunda piyade alaylarında üçüncü piyade taburları teşkil edilerek kuruluşun piyade kısımları tamamlanmıştır. Ancak ordunun diğer sınıflarında⁸⁷² aynı düzenleme hayata geçirilememiştir.⁸⁷³ Kuruluş planına göre her piyade alayında en az dörder tüfekli, birer ağır makineli tüfek bölüğünün bulunması planlanmıştı ancak, yeterince tüfek temin edilemediğinden bu gerçekleştirilemedi. Tümenlerde atlı piyade bölüklerinin, kıtalarda ise bisiklet birliklerinin teşkili ön görülmüştü, bu da hayata geçirilemedi.⁸⁷⁴ Yeni askerî teşkilata göre hazırlanan kuruluş planında fırkalarda bulunacak piyade alayları (Tablo 2.3) ve piyade alaylarında yer alacak nişancı taburları da gösteriliyordu.

Ordunun seferi kuruluşunda piyade tümenlerine dörder topa sahip üçer bataryadan oluşan ikişer taburlu birer topçu alayının verilmesi de planlanmıştı. Bütün bu planlama ve hesaplamalar teorik olarak yapılmıştı, ancak şartların izin vermemesinden dolayı fiiliyata geçirilememiştir. 9 Temmuz 1910 da yayınlanan Askerî Teşkilat Nizamnamesi'nin kabulünden sonra 8 Ocak 1911 tarihinde orduda, kolordu teşkilatına geçilmesi kabul edildi. Eski teşkilatta orduların altındaki en büyük birlik tümen iken, yeni teşkilatta ordunun altındaki en büyük birlik kolordu oldu. Bu uygulama gereğince topçu ve süvari tümenleri ile piyade tugayları lağvedildi. Üçer piyade tümeni ve birçok bağlı birlikten oluşan kuvvetli kolordular kuruldu. Normal bir piyade tümeni, üç piyade alayı, bir nişancı taburu, bir sahra topçu alayı ve bir mızıka bölüğünden teşkil edildi.⁸⁷⁵

Eski ordu teşkilatında piyade, süvari, topçu gibi sınıfların komutanları kendi birliklerini sevk ve idare ediyordu. Birliklerin müşterek sevk ve idaresi ise ordu komutanları tarafından yapılıyordu. Bu idare ve sevk sistemi modern ordularda

⁸⁷¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 2. Kısım, s. 65.

⁸⁷² Özellikle topçu alaylarının üçer tabura çıkartılması önemli görülmesine rağmen kısa bir süre içerisinde yeterli miktarda top alınması mümkün olmadığından topçu alayları ikişer taburdan oluşturulmuştur. Top temin edilince bunlarında üçer tabura çıkartılması planlanmıştır. Ancak Balkan Savaşı'nın kısa bir süre sonra çıkması nedeniyle bunu gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. *Balkan Harbi*, C. I, s. 95.

⁸⁷³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 1. Kısım, s. 26.

⁸⁷⁴ *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1993, s. 95; *Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, C. III, 6. Kısım, s. 94.

⁸⁷⁵ *Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 94-96; *Balkan Harbi*, C. I, s. 123.

birliklerin birlikte etki oluşturması noktasında yetersiz kaldığı için terk edildi. Önceki teşkilatta alaylar 16 bölüklü 4 taburdan oluşuyordu, yeni teşkilatta 12 bölüklü üçer taburdan teşekkül etti. Bu uygulama ile birliklerin müsademe kuvvetleri azaldı, ancak makineli tüfekle takviye edilmek suretiyle ateş gücü artırıldı.⁸⁷⁶

Tablo 2. 3a: 1 ve 2. Ordu Müfettişliği Teşkilatında Yer Alan Piyade Alayları.

Ordu Müfettişliği	Kolordu Merkezi ve No:	Fırka No:	Piyade Alayı No:
1.Ordu Müfettişliği	1.Kolordu (İstanbul)	1.Fırka	1- 3. Alaylar
		2. Fırka	4- 6. Alaylar
		3.Fırka	7- 9. Alaylar
	2. Kolordu (Tekirdağ)	4. Fırka	10- 12. Alaylar
		5.Fırka	13- 15. Alaylar
		6.Fırka	16- 18. Alaylar
	3.Kolordu (Kırklareli)	7. Fırka	19- 21. Alaylar
		8. Fırka	22- 24. Alaylar
		9. Fırka	25- 27. Alaylar
	4.Kolordu (Edirne)	10. Fırka	28- 30. Alaylar
		11. Fırka	31- 33. Alaylar
		12. Fırka	43- 36. Alaylar
2.Ordu Müfettişliği	5. Kolordu (Selanik)	13. Fırka	37- 39. Alayları
		14. Fırka	40- 42. Alaylar
		15. Fırka	43- 45. Alaylar
	6.Kolordu (Manastır)	16.Fırka	46- 48. Alaylar
		17.Fırka	49- 51. Alaylar
		18.Fırka	52- 54. Alaylar
	7.Kolordu (Üsküp)	19.Fırka	55- 57. Alaylar
		20.Fırka	58- 60. Alaylar
		21. Fırka	61- 63. Alaylar
	8.Kolordu (Şam)	25.Fırka	73- 75. Alaylar
		26.Fırka	76- 78. Alaylar
		27.Fırka	79- 81. Alaylar

Kaynak: BOA. DH. İD, D: 158, V: 2, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911; ATASE, BLH, K:14, D: 5, F:001-5 (ÖA).

⁸⁷⁶Fakat yeterli miktarda silah temin edilemediğinden, her alayda ağır makineli tüfek bölümü teşkil edilememiştir. *Balkan Harbi*, C. I, s. 124-125.

Tablo 2. 3b: 2, 3 ve 4. Ordu Müfettişliği Teşkilatında Yer Alan Piyade Alayları.

Ordu Müfettişliği	Kolordu Merkezi ve No:	Fırka No:	Piyade Alayı No:
2.Ordu Müfettişliği	Bağımsız Fırkalar	22.Fırka(Kozana)	64- 66. Alaylar
		23.Fırka (Yanya)	67- 69. Alaylar
		24.Fırka(İşkodra)	70- 72. Alaylar
3.Ordu Müfettişliği	9.Kolordu (Erzurum)	28. Fırka	82- 84. Alaylar
		29. Fırka	85- 87. Alaylar
	10.Kolordu (Erzincan)	30. Fırka	88- 90. Alaylar
		31. Fırka	91- 93. Alaylar
		32. Fırka	94- 96. Alaylar
	11. Kolordu (Van)	33. Fırka	97- 99. Alaylar
		34. Fırka	100- 102.Alaylar
4.Ordu Müfettişliği	12.Kolordu (Musul)	35.Fırka	103- 105. Alaylar
		36. Fırka	106- 108. Alaylar
	13.Kolordu (Bağdat)	37.Fırka	109- 111. Alaylar
		38. Fırka	112- 114. Alaylar
Bağımsız	14. Kolordu (Yemen)	39. Fırka	115- 117. Alaylar
		40. Fırka	118- 120. Alaylar
		41. Fırka	121- 123. Alaylar
Bağımsız Fırkalar	Trablusgarp	42. Fırka	124- 127. Alaylar
	Hicaz	43. Fırka	128- 130. Alaylar

Kaynak: ATASE, BLH, K:14, D: 5, F: 001-5 (ÖA)-F: 001-05; BOA. DH. İD, D: 158, V: 2, 13 Şubat 1326 (26 Şubat 1911); Balkan Harbi, C. I, s. 99.

Piyade, en zor şartlarda bile düşman mevzilerine girerek kesin sonucun alınması, işgal edilen yerlerin muhafazası gibi önemli görevleri ifa eden bir askeri sınıf olarak görülüyordu. Balkan Savaşı'ndan önceki muharebelerde piyade silahlarıyla düşmana verdirilen insan kayıpları, toplam kaybın yüzde doksanına tekabül ediyordu. Ancak bu oran kısa bir zaman içinde topçu sınıfı lehine değişmeye başladı. Buna rağmen temel sınıf olarak kabul edilen piyadenin değerinde bir değişiklik olmadı. Balkan Savaşı'na girmeden önce, piyade sınıfının muharebe görevlerini iyi yapabilmesi için ihtiyaç duyduğu ateş gücü desteği sağlanmıştır. Ağır makineli tüfekler bu sınıfın

teşkilatı ve emrine girdi. Böylece piyade muharebe görevlerini daha iyi yapar bir konuma geldi.⁸⁷⁷

Balkan Savaşı sırasında Makedonya’da bulunan 2. Ordu, 5., 6. ve 7. kolordulardan oluşuyordu. Bu kolorduların her biri üç piyade tümeni ve bir süvari tugayından teşkil edilmişti. Ayrıca ihtiyat olarak da üç piyade tümeni bulunuyordu. 1. Ordu ise her biri üç piyade tümeninden oluşan 1., 2. ve 3. kolordular ile toplamda iki piyade tümeni ve dört kale tümenine sahip olan 4. ve 14. Müstahkem Bölge Komutanlıkları’ndan oluşuyordu. Ancak 1913 Nisan ayı sonlarında, 1. Ordu parçalandı ve yarı güce düştü.⁸⁷⁸ Balkan Savaşı başında 43 piyade tümenine sahip olan Türk Ordusu, 14 tümenini ve kolordu büyüklüğündeki Edirne Garnizonu’nu harpte yitirmiştir. Balkan Savaşı sırasında, savaşın dışında sadece 6 piyade tümeni kalmıştı. Seferber edilen Türk tümenlerinin yüzde 90’ı Balkan Savaşı’na katıldı. Bu savaşta 250.000’in üzerinde bir kayıp yaşanmış ve ordu etkin savaş gücünü neredeyse tamamen kaybetmiştir.⁸⁷⁹

Balkan Savaşı’nda yaşanan felaket, orduda bulunan bütün sınıfların piyade sınıfının başarılı olması için büyük gayret sarf etmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Piyadenin yeteri derecede desteklenememesi halinde ortaya çıkacak olan yenilgi durumunun bütün sınıfları etkilediği net bir şekilde görüldü. Balkan Savaşı’nın acı tecrübelerinden ders çıkartan idare makamları, 1913 teşkilatını yaparken makineli tüfekleri piyade sınıfının ayrılmaz bir parçası haline getirdi. Artan önemine binaen kolordulara bağlı bir bölük halinde bulunan makineli tüfekler, bölük halinde piyade taburlarının kuruluşunda yer aldı. 1. Dünya Savaşı’nda piyadenin daha başka silahlarla donatılmasına ihtiyaç duyulunca, piyade birliklerine makineli tüfekler, tüfek bombaları ve havanlar da verildi.⁸⁸⁰

Avrupa’da ortaya çıkan siyasî gerginlik dikkate alınarak 27 Temmuz 1914 tarihinde dört haftalık bir eğitim için ihtiyat eratının çağrılmasına karar verildi. Aynı emirle piyade bölükleri mevcutlarının 130 kişiye çıkartılması, bataryalara 20 şer er verilmesi emredildi.⁸⁸¹ Arkasından seferberliğin ilan edilmesi üzerine seferberlik planı uygulamaya konuldu. Seferi orduda kolordu ve tümenler aynen muhafaza edilerek, 3.

⁸⁷⁷ *Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 142.

⁸⁷⁸ Edward J. **Erickson**, *Size Ölmeyi Emrediyorum (Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusu)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 42.

⁸⁷⁹ Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 29.

⁸⁸⁰ *Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 142-143.

⁸⁸¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. I, s. 222.

taburları eksik olan piyade alaylarında eksik olan 3. taburların ve yedekteki silahlarla da bir miktar makineli tüfek bölüğünün teşkiline karar verildi. Ancak piyade alayları ikişer taburlu olan kolorduların bir kısmında subay ve silah bulunamadığı için 3. taburlar, seferde kurulması planlanan topçu birlikleri de top olmadığı için kurulamadı.⁸⁸²

1914 Ağustos’unda Enver Paşa tarafından yapılan yeni düzenleme ile piyade tümenleri 12 taburdan oluşturuldu. Kasım ayına gelindiğinde bazı kolordularda değişiklikler yapılarak seferi düzene geçildi. Kasım düzenlemesi ile bütün piyade alaylarının dördüncü taburları ayrıldı, kolordular 6 veya 9 taburdan oluşan birlikler haline getirildi. 1915 yılına gelindiğinde seferi kolordulara jandarma ve çeşitli gönüllü taburlarından oluşan 12 yeni piyade tümeni katıldı.⁸⁸³ 1915 yılı başlarında Çanakkale bölgesinde bulunan 5. Ordu’nun ana bölümlerini 3. ve 15. Kolordu teşkil ediyordu. 3. Kolordu 7., 9. ve 19. Piyade Tümenleri’ne komuta ederken, 15. Kolordu 3. ve 11. Piyade Tümenleri’ne komuta ediyordu.⁸⁸⁴ Liman von Sanders Çanakkale’de komutayı ele aldığı anda, 6 piyade tümeni bulunurken, 1915 Mayıs ayı içinde 1., 4., 6., 13. ve 14. Piyade Tümenleri cepheye ulaştı. 14. Kolordunun 8. ve 10. Piyade Tümenleri de Temmuz’da cephedeki yerini aldı. Böylece 1915 yılı Temmuz ayı sonunda Liman von Sanders idaresinde Çanakkale Cephesi’nde 250.000 mevcuda ulaşan asker’in 120.000’i piyade birliklerinden oluşuyordu.⁸⁸⁵

Çanakkale Cephesi’nde kazanılan zaferde piyade birliklerinin ne derece önemli bir yere sahip olduğu hem ordu içindeki piyade askerinin mevcudu hem de muharebelerde ortaya koydukları başarılarla ispatlanmıştır. Piyadenin ordu içindeki ağırlığı ve muharebelerdeki rolü teşkilat yapısında da kendini göstermiştir. 1918-1919 senelerine ait Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı’nda piyade şubesinin teşkilat yapısı genişletildi. Piyade şubesi çatısı altında, süvari, sahra topçu, ağır topçu, istihkâm ve mevki-i müstahkeme, muhabere, nakil, umur-ı havaiye, harbiye ve otomobil şubelerini toplamıştır.⁸⁸⁶

1914’de 1. Dünya Savaşı’na girmeden 36 piyade tümeni mevcutken, savaş sonunda geriye kalan piyadelerin toplanması ile ancak 20 piyade tümeni

⁸⁸²Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. I, s. 224-225.

⁸⁸³Pomiankowski, s. 84-85.

⁸⁸⁴Edward J. Erickson, *Dünya Savaşı Tarihi, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı (1914-1918)*, C. IV, (Çev. Sare Levin Atalay), Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 65.

⁸⁸⁵Erickson, *Dünya Savaşı Tarihi*, C. IV, s. 92.

⁸⁸⁶Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilat Defteri (1334-1335), ATASE Arşivi, A-1/65, D: 450, F: 1-5, 6, 7.

oluşturulmuştur. Ayakta kalan piyade tümenlerinin çoğu Anadolu'dan gelen Türklerden oluşuyordu. Savaş sonunda piyade tümenlerindeki her piyade alayının bir taburu yüzde 50, diğer iki taburu ise yüzde 25 kuvvetle kalmıştır. Tümenlerin her birinde dört top bataryası ve 36 makineli tüfek bulunuyordu. Mütareke sonrası Anadolu'yu ortaya çıkabilecek işgallere karşı koruyabilmek için 240 topla silahlanmış 40.000 piyade den oluşan bir kuvvet muhafaza edilmeye çalışılıyordu.⁸⁸⁷ Bütün bu silah ve cephane ile piyadeden geriye kalanlar, Milli Mücadele döneminde faydalanılan kaynaklar arasında yer almıştır. Milli Mücadele'nin zafere ulaşmasında, Anadolu'nun işgalden kurtarılacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında, Türk piyadesi önemli bir yere sahiptir.

2.9. Topçu Sınıfının Yapılandırılması

2.9.1. Osmanlı Ordusu'nda Topçu Sınıfı

Top, Osmanlı ordusunda ilk defa Şehzade Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu muhasarasında 1354 tarihinde kullanıldı. Topun ilk defa yoğun bir şekilde kullanıldığı savaş ise Sultan I. Murat döneminde, 1389'daki Kosova Muharebesi olmuştur.⁸⁸⁸ Bu savaşta Osmanlı ordusunda 100 binden fazla top bulunuyordu. Topçu Ocağı da yine bu dönemde kurulmuştur.⁸⁸⁹ Topçu Ocağı'nın top dökən kısmı ile top kullanan kısmı ayrı bölüklerden teşkil edilmiştir. Topların nakilleri için de Kapıkulu Ocakları'nın yaya kısmından daha sonraki dönemlerde Top Arabacıları Ocağı kurulmuştur.⁸⁹⁰

İstanbul'un Fethi'ne kadar geçen süre içinde kale kuşatmalarında ve meydan muharebelerinde kullanılan top miktarı artmıştır. Toplardan bataryalar kurulmaya başlanmıştır. Fatih'in İstanbul'u fetih hazırlığı aşamasında, orduda 14 batarya oluşturduğu ve her bir bataryada 4 top, toplamda ise 56 top bulunduğu ifade edilmektedir.⁸⁹¹ Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u kuşatmasında, Bizans surlarını parçalamak amacıyla 62,8 çapında, 300 kilo ağırlığında mermer güller atan toplar dökütürerek, topçulukta büyük bir ilerleme kaydetmiştir.⁸⁹² İstanbul'un Fethi'nden sonra topçu kışlaları ve top dökümhanesi Fatih tarafından Tophane semtinde kurulmuştur. Sultan II. Bayezid döneminde burası genişletilmiş, Kanuni Sultan Süleyman döneminde

⁸⁸⁷Erickson, *Dünya Savaşı Tarihi*, C. IV, s. 215-216.

⁸⁸⁸Kosova Muharebesinde kullanılan toplar, tüfek gibi elde omuzda taşınan, küçük çaplı bakır ve tunçtan dökülmüş hafif toplardı. Ziya Şakir, s. 9.

⁸⁸⁹Mücteba **İlgürel**, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, s. 605-606.

⁸⁹⁰Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 514; Mahmut Şevket Paşa, s. 5.

⁸⁹¹İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", s. 606.

⁸⁹²Ziya Şakir, s. 9-10.

ise yeniden ele alınarak modernleştirilmiştir. Ayrıca top naklinin zorluğu göz önünde bulundurularak Belgrat, Semendire, Budin, İşkodra, Pravišta ve Gulanber gibi bazı stratejik yerlere yakın mevkilerde de tophaneler tesis edilmiştir.⁸⁹³

Yavuz Sultan Selim döneminde çok sayıda büyük ebatlarda dövme demirden toplar yapılmıştır. Tophane-i Amire’de bir yılda 22 adet demir top yapıldığı da tespit edilmiştir.⁸⁹⁴ Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan Lale Devri’nde askerî düzenlemeler diğer alanlara nispetle sınırlı kalmıştır. 1730’da tahta çıkan Sultan I. Mahmut savaş araç-teknikleri ve strateji metotları tamamen değişen Avrupa orduları ile mücadele edebilmenin yolunun modern topçu kuvvetlerinde, Avrupa taktik ve silahlarının kullanılmasında görmüştür.⁸⁹⁵ Bu dönemde Osmanlı ordusunda yenilik, özellikle sanat ve imalât alanında yapılmıştır. Bu alanda da yeniliklere ilk olarak topçulukta ve humbaracılıkta başlanmıştır.⁸⁹⁶

1768’de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan savaş, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanmıştır.⁸⁹⁷ Bu savaş Yeniçeri Ocağı’nın ıslaha ihtiyacı olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Ancak Sultan III. Mustafa bunun oldukça zor hatta imkânsız olduğunu çok iyi bildiğinden, Yeniçeri Ocağı’yla uğraşma yerine topçu sınıfını ve tophaneyi düzenleme yoluna gitmiştir. Fransa kralı tarafından Türk topçuluğunu ıslah etmek üzere gönderilmiş olan Macar asilzadesi Baron de Tott, Surat Topçuları⁸⁹⁸ adıyla 250 kişilik bir topçu sınıfı teşkil etmiştir. Bu sınıfın mevcudu sonradan 2.000’e çıkarılmıştır. Askerleri Avrupa usulüne göre talim ettiren Baron de Tott, Tophane’yi de ıslah ederek ağır toplar yerine yeni hafif toplar döktürmüştür. Ayrıca Hasköy’de modern bir top dökümhanesi kurdurmuştur.⁸⁹⁹ Baron de Tott gibi isimlerle bütünleşen Humbaracı ve Topçu ocaklarındaki yenilikler, genel olarak kısa ömürlü

⁸⁹³İlgürel, “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, s. 606; Salim **Aydüz**, “Osmanlı Devleti’nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, s. 639.

⁸⁹⁴Aydüz, s. 639-640.

⁸⁹⁵Sertoğlu, s. 2497; İlgürel, “I. Mahmud”, s. 144.

⁸⁹⁶Kuran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri”, s. 492; Baysun, “Ahmet Paşa s. 199.

⁸⁹⁷Davinson, “Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi”, s. 62.

⁸⁹⁸Sultan I. Abdülhamit döneminde, Sultan III. Mustafa tarafından kurulan Sürat Topçuları Ocağı, masraflı olduğu gerekçesiyle 1781 yılında kapatılmıştır. Ancak, Halil Hamit Paşa 31 Aralık 1782 tarihinde Sadrazamlığa getirilince, ilk iş olarak kapatılan Sürat Topçuları Ocağının yeniden kurulmasına padişahı ikna etmiştir. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 4. Kısım, s. 76-77; Özkul, s. 152. Sürat Topçuları Beyoğlu’ndaki Talimhane denilen meydana veya Kâğıthane sırtlarında haftada üç gün talime tabi tutulmuştur. Haftanın geri kalan dört gününde ise Tophane’deki kışlalarında nazari bilgi ile iştilal ediyorlardı. Ziya Şakir, s. 13.

⁸⁹⁹Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, s. 56-58; İlgürel, “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, s. 608; Kaçar, s. 680-681; Ergin, C. I-II, s. 48-61; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I-II, s. 340-341; Gezâ, s. 83.

olmuştur. Belki de topçuluk alanında en önemli icraatlardan biri 1772’de Topçu Mektebi’nin ve 1775’de Hendesehane’nin açılması olmuştur.⁹⁰⁰

Sultan III. Selim’in Nizâm-ı Cedîd programında, Topçu, Humbaracı ve Lağımcı Ocakları’nın yenileştirilmesi de yer almıştır. Topun ordu için önemli bir silah olduğunun farkında olan Padişah, İsveç, İngiltere ve Fransa’dan top ve yuvarlak dökümcülüğü konusunda uzmanlar getirmiştir. 1794 Nisan’ında Baruthane Nazırlığı kurularak bütün baruthaneler buraya bağlanmış ve yeni baruthaneler açılarak kaliteli barut imalatına başlanmıştır.⁹⁰¹ Sultan III. Selim’in ıslahıyla birlikte Topçu Ocağı’nın verimi arttırılmıştır.⁹⁰²

Sultan II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı’nın yerine Âsâkir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni usulde bir askerî ocak kurmuştur.⁹⁰³ Sekiz tertibe (tabur) ayrılmış olan yeni ordunun her safında bir top ustası, iki top kalfası, sekiz topçu, bütün alet ve edevatıyla bir top bulunuyordu. Ayrıca her tertipte bir topçu başı, bir topçu çavuşu mevcuttu.⁹⁰⁴ Sultan Abdülmecit döneminde 1843’de Osmanlı ordusu beş ordu bölgesine ayrılmıştır.⁹⁰⁵ Her bir ordu kuruluşunda bir topçu alayı teşkil olunmuştur. Ayrıca, topçu sınıfının ıslahı için Meclis-i Tophane-i Âmire kurulmuştur.⁹⁰⁶

Sultan II. Abdülhamit döneminde 1887-1888 (1303) Askerî Tensikâtı’nda topçu sınıfı ile ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. Sefer halinde her nizamiye ve redif fırkasına bir alay topçunun verilmesi kararı alınmıştır. 1902 (1307) tarihinde her orduda üç liva üzerine tertip edilmiş ve altı alaydan oluşacak bir topçu fırkasının teşkili kabul edilmiştir.⁹⁰⁷ Sultan II. Abdülhamit’in olağanüstü yetkilerle Alman Askerî heyeti başkanlığına getirdiği⁹⁰⁸ Von der Goltz’un 1895’e kadar İstanbul’da kaldığı süre içerisinde topçu sınıfı, Almanya’dan getirilen yeni toplarla modern bir hüviyete kavuşturulmuştur.⁹⁰⁹ Sultan II. Abdülhamit dönemi ordunun en belirgin özelliği, topçu teşkilatının büyümesi ve topçu tümenlerinin kurulması olmuştur. Ordu bu teşkilat yapısı

⁹⁰⁰Kemal **Beydilli**, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 23-24, 29-30; Kaçar, s. 688-690.

⁹⁰¹Eyice, “Baruthane”, s. 184; Geniş Bilgi İçin Bkz. Ünal, “III. Selim Devrinde Kapıkulu Ocaklarının Islahı Çalışmaları”, ss. 167-177; Kütükoglu, s. 96.

⁹⁰²Öztopçu, s. 89.

⁹⁰³Karal, “II. Mahmut”, s. 165-166.

⁹⁰⁴Ziya Şakir, s. 17.

⁹⁰⁵Kayalı, s. 1253.

⁹⁰⁶Küçük, “Abdülmecid”, s. 261.

⁹⁰⁷Mahmut Şevket Paşa, s. 30-32; Şakir, s. 73.

⁹⁰⁸Rathmann, s. 33; Kâral, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 174.

⁹⁰⁹Hale, s. 37.

ile II. Meşrutiyet'e kadar devam etmiştir.⁹¹⁰ Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada Osmanlı ordusunun her birinde bir nizamiye topçu tümeni bulunuyordu. Ordu olası bir savaş sırasında 5 topçu tümeni (ayrıca bağımsız 3 topçu alayı ve 1 topçu taburu) mevcuduna çıkabiliyordu.⁹¹¹ Bunların yanı sıra Tophane-i Âmire'ye mensup kale topçu alayları ile Çanakkale Boğazı'nda 1. ve 2. Topçu Alayları, Bolayır Topçu Alayı, Cezayir-i Bahr-i Sefid 1. ve 2. Topçu Alayları, Karadeniz Boğazı Topçu Alayı mevcuttu.⁹¹²

Meşrutiyet'in ilanını müteakip Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirilen Ahmet İzzet Paşa tarafından hazırlanan yeni teşkilatta, topçu tümenleri kaldırılmış, topçu tümenlerine bağlı olan alaylar piyade tümenlerine bağlanmıştır.⁹¹³

2.9.2. Topçu Sınıfında Müfettişlik Teşkilatına Geçiş

2.9.2.1. Topçu Sınıfında Müfettişlik Teşkilatının Teşkili

12 Ocak 1910 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gelen Mahmut Şevket Paşa'nın gayreti, genç kurmaylarının azim ve çabalarıyla Harbiye Nezareti yeni bir teşkilat yapısına kavuşturulmuştur.⁹¹⁴ Yeni teşekkül eden Harbiye Nezareti'nde Sahra Topçu Dairesi ve Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği Dairesi de teşkil edilmiştir.⁹¹⁵ Ayrıca bu düzenleme ile Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere askerî okulların idaresini elinde bulunduran, Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umûmîliği kurulmuştur. Topçu sınıfı için zabitan yetiştiren Topçu Mektebi de bu müfettişliğin idaresine verilmiştir.⁹¹⁶

Harbiye Nezareti'ne bağlı önemli bir diğer müfettişlik ise Muhtelif Sınıf Okullar Müfettişliği'dir. Bu müfettişliğe bağlı okullar arasında Sahra Topçu Endaht Mektebi, Ağır Topçu Endaht Mektebi, Topçu Astsubay Okulları bulunmaktadır. Nezarete tabi genel müfettişliklerden bir diğeri ise İmalat-ı Harbiye (Fen, Sanat ve Askerî Fabrikalar) Genel Müdürlüğü'dür. Neredeyse tamamı İstanbul Ataköy muhitinde bulunan genel müdürlüğe bağlı bu tesislerde top, tüfek, piyade ve topçu mermisi ile tapa gibi ordu ihtiyaçları üretiliyordu.⁹¹⁷

⁹¹⁰Özkan, s. 1263.

⁹¹¹Kayabalı ve Arslanoğlu, "Osmanlılarda Ordu Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler", s. 1029; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 81; Özkan, s. 1263.

⁹¹²*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 6. Kısım, s. 84.

⁹¹³Ayışığı, s. 24-25; Ahmet İzzet Paşa, Aynı hatırat, *Akşam*, 23 Mayıs 1928, No: 3453.

⁹¹⁴*Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s.86; *TV*, 2 Ağustos 1326(15 Ağustos 1910), No:601; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No:35.

⁹¹⁵Geniş Bilgi İçin Bkz. *Salname-i Umûmî*, Sene: 1328, s. 230-251; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III 6. Kısım, s. 125; Pakalın, "Harbiye Nezareti", s. 738.

⁹¹⁶*Salname-i Umûmî*, Sene: 1328, s. 249-251.

⁹¹⁷*Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 87-88; Pakalın, "Harbiye Nezareti", s. 738; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 125-126.

Koşulu ağır bataryaların gerektiğinde sahra ve muhasara muharebelerinde ve sahil müdafaasında kullanımı göz önünde bulundurularak, isminin kullanımı ile uyumlu bir hale getirilmesine karar verilmiştir.⁹¹⁸ Kale topçu sınıfının adının ağır topçu olarak değiştirilmesine dair Harbiye Nezareti tezkeresi, 15 Ağustos 1910 tarihinde Padişah'ın iradesine sunulmuş, 16 Ağustos'ta 1910'da (3 Ağustos 1326) Padişah'ın iradesi ile yürürlüğe girmiştir.⁹¹⁹ Bundan sonraki dönemde topçu, sahra ve ağır topçu olmak üzere iki isimle anılmaya başlanmıştır. Sahra topçu sınıfı erleri toplara binerek veya yaya olarak hareket ederken, süvari tümenlerine bağlı sahra topçu erleri süvariler gibi atlar üzerinde hareket ediyordu. Sahra toplarının hayvanlarla çekilenlerine sahra, at sırtında taşınanlarına ise dağ topçusu denilmiştir.⁹²⁰ Topçu sınıfının düzenlemesi sırasında Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği ile Sahra Topçu Müfettiş-i Umûmîliği, Ağır ve Sahra Topçu Müfettiş-i Umûmîlikleri olarak birleştirilmiştir.⁹²¹

1910'da kabul edilen yeni askerî teşkilat kuruluşunda kolordular bölgesinde kuruluş dışı birliklere de yer verilmiştir. Bu kuruluş dışı birliklerden birisi de ağır topçu birlikleri olmuştur.⁹²² Balkan Savaşı'na girmeden önce 1911'de topçu tümenleri lağvedilmiş ve topçu, piyade tümenleri içine yerleştirilmiştir. Yapılan düzenleme ile her piyade tümenine bir topçu alayı verilmiştir. Bu teşkilat yapısı Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklal Harbi'nde de aynen uygulanmıştır.⁹²³ Yeni düzenleme Harbiye Nezareti teşkilat yapısına da yansımıştır. 1908 Askerî Salnamesi'nde Harbiye Nezareti teşkilatında iki şube ve bir tahrirat kaleminden oluşan Topçu Dairesi mevcutken⁹²⁴ 1911 sonrası dönemde Piyade Şubesi içinde Sahra ve Ağır Topçu Şubeleri olarak yer almıştır.⁹²⁵

1910 askerî teşkilatına göre alaylar önce ikişer taburdan oluşturuldu. Ancak 1911 yılında Balkanlar'da ortaya çıkan kargaşa ve İtalyanlarla başlayan Trablusgarp Savaşı nedeniyle piyadede üçüncü taburlar da teşkil edilmiştir. Piyade de yapılan bu düzenlemeyi ordunun diğer sınıflarında yapmak bazı sebeplerden dolayı mümkün olamamıştır.⁹²⁶ Kısa bir süre içerisinde yeterli miktarda top alınması mümkün

⁹¹⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No: 154, s. 648.

⁹¹⁹TV, 4 Haziran 1327 (17 Haziran 1911), No: 8513; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. III, No: 154, s. 649.

⁹²⁰*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 145.

⁹²¹ATASE, BDH, K: 1482 D: 72 F: 135-002a.

⁹²²*Balkan Harbi*, C. I, s. 99.

⁹²³*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 144.

⁹²⁴*Salname-i Askerî*, 1324, s. 2-3.

⁹²⁵*Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilat Defteri*, A: 1/65, D: 450, F: 1-5 (1334-1335 yılları).

⁹²⁶*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913)*, C. III, 1. Kısım, s. 26.

olmadığından, Balkan Savaşı'nda topçu alayları ikişer taburdan oluşturulmuştur. Top temin edilince bunlarında üçer tabura çıkartılması planlanmıştır.⁹²⁷

1910 yılında kabul edilen kuruluş planında, 1911-1912 senelerinde alınacak toplarla yeniden teşkil edilecek topçu taburlarına da yer verilmiştir.⁹²⁸ Kuruluş planında özellikle 1. ve 2. Ordu Müfettişliği'nde bazı değişiklikler yapılmıştır. 1913 yılına gelindiğinde ortaya çıkan son haliyle Nizamiye Ordusu Nizam-ı Harp kuruluşunda yer alan topçu taburları numarasıyla birlikte (Tablo 2. 4) de gösterilmiştir.

Tablo 2. 4: Ordu Nizam-ı Harp Kuruluşunda Yer Alan Topçu Taburları.

Ordu No	Kolordu No	Topçu, Dağ Topçu ve Obüs Tabur No
1. Ordu	1. Kolordu	1, 2, 3. Sahra Topçu, 1. Dağ Topçu, 1. Obüs Taburu
	2. Kolordu	4, 5, 6. Sahra Topçu, 2. Dağ Topçu Taburu
	3. Kolordu	7, 8, 9. Sahra Topçu, 3. Dağ Topçu, 2. Obüs Taburu
	4. Kolordu	10, 11, 12. Sahra Top., 5. Dağ Top., 3. Obüs Taburu
2. Ordu	5. Kolordu	13, 14, 15. Sahra Top., 6, 7. Dağ Top., 4. Obüs Taburu
	6. Kolordu	16, 17, 18. Sahra Top., 8, 9. Dağ Top., 5. Obüs Taburu
	7. Kolordu	19, 20, 21. Sahra Top. Taburu, Dağ Topçu (4 Kadro)
	8. Kolordu	26. Topçu, 14, 15. Dağ Topçu Taburu
	Müstakil Fırkalar	22. Sahra Topçu Taburu (Kozana)
		23. Sahra Topçu Taburu (Yanya)
		24. Sahra Topçu, 13. Dağ Topçu Taburu (İşkodra)
3. Ordu	9. Kolordu	28, 29. Topçu, 16, 17. Dağ Topçu Taburu
	10. Kolordu	30, 31, 32. Topçu, 18, 19, 20. Dağ Topçu, 7. Obüs
	11. Kolordu	33, 34. Topçu, 21, 22. Dağ Topçu Taburu
4. Ordu	12. Kolordu	23, 24. Dağ Topçu (numarasız 1 topçu 1 obüs) Taburu
	13. Kolordu	25, 26. Dağ Topçu (numarasız 1 topçu) Taburu
Bağımsız	14. Kolordu	27, 28. Dağ Topçu (numarasız 1 topçu) Taburu
Bağımsız	42. Fırka	1 Topçu ve 1 Dağ Topçu Taburu (Trablusgarp)
	43. Fırka	30. Dağ Topçu Taburu (Hicaz)

Kaynak: ATASE, BLH, K:25, D:62, F:001(1326-1327); K:25, D:62, F:001-01; F:002 (1327-1328); F:002-03 (1329); BLH, K:14, D:5, F:001-05a; F:001-05.

⁹²⁷ *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 1, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1993, s.95.

⁹²⁸ ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5; ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5 (ÖA).

Harbiye Nazırı Enver Paşa, 6 Ocak 1914 (24 Kanunievvel 1329) tarihinde dört ordu müfettişliğine ve topçu müfettişliklerine yeni atamalar yapmıştır.⁹²⁹ 1. Ordu Topçu Müfettişliği'ne ilga edilen Vardar Ordusu Topçu Kumandanı Topçu Miralva Hasan Rıza Paşa, 2. Ordu Topçu Müfettişliği'ne 4. Kolordu Topçu Kumandanı Miralay İbrahim Talat Bey atanmıştır. 3. Ordu Topçu Müfettişliği'ne 3. Kolordu Topçu Kumandanı Miralay İskender Bey, 4. Ordu Topçu Müfettişliği'ne ise Erkân-ı Harbiye'den Erkân-ı Harbiye Miralayı Yusuf Ziya Bey tayin edilmiştir. Harbiye Nezareti tarafından yapılan bu atamalar padişahın iradesini alarak yürürlüğe girmiştir.⁹³⁰

Birinci Dünya Savaşı için seferberlik ilan eden Osmanlı ordusunun teşkilatında, çoğu tümen kuruluşunda görülen 24 adet 75 mm'lik sahra topundan sadece 21 veya daha azı mevcuttu. Ordunun toplam top mevcudu ise yaklaşık 900 parça civarındaydı. Kolordu topçusunun üç bataryası için gerekli olan 105 mm'lik obüsün büyük bir kısmı mevcuttu. Ayrıca, Edirne, Erzurum, Çanakkale, İstanbul Boğazları ile Çatalca'da sabit ve yarı sabit kıyı veya kale topu bulunuyordu.⁹³¹ Seferberlik planına göre 280 sahra topuna ihtiyaç vardı. Ayrıca mantelli sahra toplarıyla adi ateşli topların da değiştirilmesi düşünüldüğünden toplam top ihtiyacı 500'ün üzerindeydi. Top ihtiyaçlarının karşılanması için bir taraftan yurt dışına bazı siparişler verilirken, bir taraftan da mümkün olduğunca bu ihtiyaçların ordu bünyesinden karşılanması yoluna gidiliyordu. Yukarıda ifade edilen top ihtiyaçları karşılanmış olsa bile bir Türk tümeni bir Alman tümeninin yarısı, Rus tümeninin 2/3 si kadar bir ateş gücüne sahip olabiliyordu. Ayrıca Osmanlı ordusunda topçu cephanesi de son derece yetersizdi. Top başına düşen topçu mermisi 588 idi. Bu eksiklikleri temin edebilmek için Berlin Ateşemiliterliği aracılığı ile Alman Krup fabrikalarından 304.000 atım sahra, 170.000 atım dağ topçu mermisi temini talep edilmiştir.⁹³²

1. Dünya Savaşı seferberliğinin ilanından itibaren yaklaşık iki aylık bir süre içinde 25 Eylül 1914 itibariyle, kolordular ve müstahkem mevkiilerde dâhil olmak üzere toplam top mevcudu 1.666'dır.⁹³³ 1914 Kasım ayına gelindiğinde yapılan tedariklerle top mevcudu 1.717'ye ulaşmıştır.⁹³⁴ Silah ve mühimmat hususunda yaşanan sıkıntıları

⁹²⁹BOA, İH, D: 148, V: 32, 8 Safer 1332/ 24 Kanunievvel 1329 (6 Ocak 1914) Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi.

⁹³⁰BOA, İH, D: 148, V: 32, İrade No: 2821, 8 Safer 1332/ 24 Kanunievvel 1329 (6 Ocak 1914) .

⁹³¹Edward J Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum!, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, İstanbul Aralık-2003, s. 25-26.

⁹³²Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. I, s. 190-191.

⁹³³Sabis, *Harp Hatıralarım, I. Dünya Harbi*, C. I, s. 285-286; Aydemir, *Enver Paşa*, C.III, s. 103-104.

⁹³⁴Sabis, *Harp Hatıralarım, I. Dünya Harbi*, C.II, s. 122-123.

çözmek amacıyla 1916 yılında Esliha Müfettiş-i Umûmîliği kurulmuştur. Bu müfettişliğin görevi, ordunun silah ve mühimmat işlerini bir düzene koymak ve eksiklikleri gidermektir.⁹³⁵

Savaş yıllarında top ve top malzemelerinin nakli konusunda da bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntıların çözülmesi için nakliye işlerinden mesul olan birimler tarafından yoğun çabalar sarf edilmiştir. 27 Ocak 1918 tarihinde Rami Kışlası Ağır Topçu Depo Taburu Kumandanlığı, Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği'ne hafif cephane kolları için verileceği ifade edilen on arabanın gönderilen hayvanlarla Tekirdağ Araba Fabrikası'ndan aldırıldığını bildirmiştir. Tekirdağ Araba Fabrikası'ndan tekerleksiz olarak alınan 100 arabanın Paşabahçe Vapuru ile Ahır Kapı'ya götürüleceği, Eyüp Sultan'daki Bahariye Araba Fabrikası'nda tekerleklerinin takılacağı bilgisi de verilmiştir.⁹³⁶

Rami Kışlası Ağır Topçu Depo Taburu Kumandanlığı tarafından 9 Şubat 1918 tarihinde kurulmakta olan 78. ve 79. Taburların araba ihtiyaçlarının temin edilmekte olduğu, 13., 14. ve 15. kollara ait 100 arabanın Sirkeci'ye götürülmek üzere olduğu bilgisi Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği'ne verilmiştir.⁹³⁷ Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmîliği'nden 11 Şubat 1918'de Ağır Topçu Depo Taburu Kumandanlığı'na 13., 14. ve 15. kollara ait tekerleksiz arabaların Sirkeci'ye ulaştığı, bir an evvel tetkikinin yapılarak tesliminin gerçekleştirilmesi ve sonucun kendilerine bildirilmesi talep edilmiştir.⁹³⁸ Ağır Topçu Taburu, müfettişliğin talebine 13 Şubat 1918 tarihinde verdiği cevapta, 13., 14. ve 15. kollara ait arabaların Sirkeci'ye ulaştığını tekerleklerinin takılması için fabrikaya götürmek üzere nakliye aracı tedarikine çalışıldığını bildirmiştir.⁹³⁹

Savaşın sonlarına doğru özellikle İstanbul'un güvenliği dikkate alınarak, boğazlar bölgesinde topçu birliklerinin güçlendirilmesi ve teşkilatta bazı değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda Karargâh-ı Umûmî Harekât-ı Harbiye Şubesi Müdürlüğü'nden 4 Nisan 1918'de Boğazlar Umûm Kumandanlığı'na bağlı Karadeniz Boğazı Kumandanlığı emrinde bulunan 14. Ağır Topçu Taburu'na iki adet 7.5./27'lik seri tayyare topu verildiği, bu bataryanın numarasının da 133 olduğu

⁹³⁵Yılmaz, s. 160.

⁹³⁶ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 113, Ağır Topçu Depo Taburu, No: 75, 27. 01. 1334 (1918).

⁹³⁷ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 113-01, Ağır Topçu Depo Taburu, No: 115, 09. 02. 1334 (1918).

⁹³⁸ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 113-02, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti Şube: 15, No: 4162, 11. 02. 1334 (1918).

⁹³⁹ATASE, BDH, K: 1482, D: 72, F: 113-03, Ağır Topçu Depo Taburu No: 143, 13. 02. 1334 (1918).

yazılmıştır. Yapılan düzenlemem ile 3,7 ve 2,7'lik 442, 444 ve 445 numaralı bataryalar 503 ve 443, 446 bataryalara 50. Tabur emrine verilmiştir. Müstahkem mevki emrinde 5 numaralı 8,8'lik bir adet tayyare topu ile 29, 30, 31 numaralı tayyare makineli tüfek takımları teşkil olunmuştur. 384 ve 387 numaralı bataryalar ile 7,5/22'lik 390 ve 391 numaralı bataryaların topları Boğazlar Umûm Kumandanlığı emrine verilmiştir. 11. ve 21. Taburlar emrine 7,5/13'lük iki toplu bir dağ bataryası oluşturulmuş ve bu bataryanın numarası 512 olmuştur.

Savaş sırasında muharebelerdeki şartlar göz önünde bulundurularak topçu sınıfında bazı değişiklikler yapılmıştır. Özellikle hava saldırılarına karşı koyabilmek için ağır topçu bataryaları tayyare topçu bataryalarına dönüştürülmüştür. 322 numaralı ağır topçu bataryası 118 numaralı tayyare topçu bataryasına, 323 numaralı ağır topçu bataryası 119 numaralı tayyare topçu bataryasına çevrilmiştir. 324 numaralı ağır topçu bataryası 120 numaralı tayyare topçu bataryasına, 325 numaralı ağır topçu bataryası 121 numaralı tayyare topçu bataryasına, 326 numaralı ağır topçu bataryası 122 numaralı tayyare topçu bataryasına dönüştürülmüştür.

1918'de artık savaşın sonlarına doğru 1. Kolordu'da yapılan düzenleme ile Zonguldak Müstahkem Mevki Kumandanlığı lağvedilmiştir. Zonguldak Müstahkem Mevki emrinde bulunan 382, 387, 390 ve 391 numaralı bataryaların topları Boğazlar Umûm Kumandanlığı'na, 573 numaralı batarya da Donanma-yı Hümayun Kumandanlığı'na verilmiştir. Aynı kumandanlığa bağlı 3 ve 4. Sahil Topçu Liva Karargâhları kaldırılmış, karargâh heyetleri 5. ve 6. Liva karargâhlarına devredilmiştir. 3. Ordu'da ise 4. Kolordu'da bulunan 7,5'lik bomba topları lağvedilmiştir. 5. Ordu'da 15,24/45'lik bir top bataryası teşkil edilerek numarasının 165 olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 17. Kolordu'da teşkil olunan iki toplu mantelli tayyare topçu takımına 134 numarası verilmiştir.⁹⁴⁰

1918 (1334) tarihine gelindiğinde, İstanbul'un güvenliği birinci derecede önemli bir husus haline gelmiştir. İstanbul'un güvenliğini dikkate alan Başkumandanlık, topçu bataryalarının İstanbul'un güvenliğini sağlama noktasında yeniden düzenlenmesine karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda topçu bataryalarının hangi ordularda bulunacağına dair Başkumandanlık emri yayınlanmıştır. Emirde 1. Kolordu nizamı harpte iken 2. Ordu'ya (Suriye sahili için) tahsis edilmiş olan 8,7'lik 287, 311,

⁹⁴⁰ ATASE, BDH, K: 1614, D: 34, F: 002, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Şube:1, 04.04.1334 (1918).

313 numaralı mantelli bataryaların 2. Ordu'ya gitmemesi, bu bataryaların Çanakkale Cephesi için 5. Ordu'ya verilmesi emredilmiştir. Ayrıca 3. Ordu nizamı harbinde bulunan 289 ve 290 numaralı mantelli bataryaların da Çanakkale Cephesi için 5. Ordu'ya verilmesi istenmiştir. Bu bataryaların mevcut numaralarını muhafaza ederek, nakliye vesaitleriyle birlikte, mürettebatsız olarak 5. Ordu'ya gönderilmesi, mürettebatın 5. Ordu tarafından tedarik edilmesi uygun görülmüştür. 5. Ordu'ya verilen bu bataryalara mürettebat temini hususunda ise 24.04.1918 (1334) tarih ve 3482/3471 numaralı emirle lağvedilen bahriyeye ait bataryalardan bahriyeye mensup olmayarak serbest kalan ağır topçu mürettebatından faydalanılacağı ifade edilmiştir.

2. Ordu'dan 1. Kolordu'ya devredilen 278, 311 ve 313 numaralı bataryaların mürettebatı yeni teşkilatta kullanılmak üzere ağır topçu depo taburuna verilmiştir. Bu üç bataryadan artan nakliye vesaitleri, Nakliye Müfettiş-i Umûmîliğine teslim edilmiştir. 289 ve 290 numaralı bataryaların mürettebatı elde edilecek toplar da istihdam edilmek üzere 3. Ordu emrinde kalmıştır. Bu beş bataryanın mülazımının evvela eğitim için tophaneye gönderilmesine, eğitimleri tamamlanınca 5. Ordu'ya katılmalarına karar verilmiştir.⁹⁴¹

Birinci Dünya Savaşı yıllarında orduda bulunan topçu sınıfı, içinde bulunduğu bütün imkânsızlıklara rağmen kendisine verilen görevi yerine getirme mücadelesi içinde olmuştur. Özellikle Çanakkale savunmasında ortaya koymuş olduğu başarı takdire şayandır. Osmanlı topçu kuvvetlerinin burada büyük bir görev aşkıyla yapmış olduğu savunma sayesinde İtilaf Donanması Çanakkale Boğazı'nı geçememiştir. Müttefikler donanmalarının önemli bir kısmını Osmanlı topçusunun başarılı atışları neticesinde kaybetmiştir. Osmanlı topçuluğunun en son sınavı Milli Mücadele yıllarında Anadolu topraklarında olmuştur.⁹⁴²

2.9.2.2. Topçu Müfettiş-i Umûmîleri'nin Vazife ve Yetkileri

18 Temmuz 1909 (5 Temmuz 1325) tarihinde kabul edilen Topçu Müfettiş-i Umûmîleri hakkında talimatname ile müfettişlik uygulamasına geçilmesi kabul edilmiştir. Aynı talimatnamede müfettişlerin görev ve yetkileri de tespit edilmiştir. Talimatname'ye göre Topçu Müfettiş-i Umûmîleri, teftiş bölgelerinde bulunan topçu sınıfının en büyük amiri olarak kabul edilmiştir. Topçu zabitanının sicillerini tutmak,

⁹⁴¹ ATASE, BDH, K: 584, D: 32, F: 004-05, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Şube:1, No: 6192/7307, (Baskumandanlık Emri), 14.07.1334 (1918).

⁹⁴² İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", s. 610.

terfi ve emeklilik hususunu düzenlemek müfettişlerin görevleri arasında sayılmıştır. Müfettişler zabitan hakkında tuttıkları bu sicil evrakını, doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne takdim etmek ve bir suretini de ordu kumandanlarına vermekle mükellef tutulmuştur.⁹⁴³ Ayrıca topçu sınıflarına ait talim ve terbiye konularının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ile topçu sınıfı malzemelerinin muharebeye uygun bir halde bulundurulması ve zamanın şartlarına uygun bir seviyeye getirilmesi müfettişlerin görevleri arasında yer almıştır. Ayrıca müfettişler topçu malzemesinin geliştirilmesi ve tekâmülü için gerekli teklifler ile mevcut talimatnameler ve kanunlar hakkında lüzum gördükleri değişiklikleri ya da düzenlemeleri doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne arz etmekle görevlendirilmiştir. Topçu müfettişleri topçu zabitanı arasında fennî düşüncenin ve sanatın yaygınlaşmasına uygulamalı olarak öncülük etmekle yükümlüdürler.⁹⁴⁴

Topçu Müfettiş-i Umûmîleri, topçu kıtaatının atış ve beşeri bilgiler konusunda tekâmülüne, gerçeğine tam uygun bir şekilde mevcut talimnamelerin uygulanmasına başkanlık ederler. İstanbul'da bulunan Topçu Müfettiş-i Umûmîsi aynı zamanda Şurayı Askerî'nin daimi üyelerinden biri olduğu gibi Topçu ve İstihkâm Mektebi'nin meclisinde de yer almıştır. Atış Mektebi zabitan heyeti ve efradı disiplin ve hizmetlerin yürütülmesine dair bütün konularda İstanbul'da bulunan Topçu Müfettiş-i Umûmîsi'ne bağlanmıştır. Ayrıca Atış Mektebi'nde eğitimde takip edilecek kaide ve kuralları belirleyerek uygulanmasına nezaret etmek müfettişin görevlerindendir. Müfettiş istediği zaman Atış Mektebi'nin atış talimlerine katılabilir. Atış Mektebi'ne tahsil için gönderilecek nizamiye ve ihtiyat zabitanının adedi de yine Topçu Müfettiş-i Umûmîsi tarafından belirlenir. Topçuya ait talimat ve kanunların hazırlanması ile zabitan imtihanlarında görevlendirilecek komisyonların belirlenmesi hakkı Topçu Müfettiş-i Umûmîsine verilmiştir. Ayrıca ordu topçu müfettişleri talim ve terbiye hususlarında Topçu Müfettiş-i Umûmîliği'ne bağlanmıştır.⁹⁴⁵

En az iki senede bir kere atış talimlerini teftiş etmek ve bu teftişe ait raporu yazılı olarak Harbiye Nezareti'ne ve ordu kumandanlarına göndermek, Topçu Müfettiş-i Umûmîsi'nin görevleri arasındadır. Müfettiş-i Umûmî kıtaat ile resmi haberleşmeyi Harbiye Nezareti ve ordu kumandanları vasıtasıyla gerçekleştirir.⁹⁴⁶ Topçu Müfettiş-i Umûmîleri'nin refakatinde yaver ve refakat amiri olarak bir bin başı, bir yüz başı veya

⁹⁴³*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 102, s. 374-375.

⁹⁴⁴*TV*, 1 Teşrinisani 1326 (14 Kasım 1910), No: 673

⁹⁴⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 102, s.374.

⁹⁴⁶*TV*, 1 Teşrinisani 1326 (14 Kasım 1910), No: 673; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 102, s. 375.

üsteğmen yaver, bir tabur kâtibi muavini, yazıcı ve evrak memuru bulunur.⁹⁴⁷ Seferberlik halinde Müfettiş-i Umûmîlikler doğrudan doğruya Başkumandanlık Vekâleti'ne bağlanır. Müfettiş-i Umûmîler bu durumda müşavirlik vazifesi ifa edecekleri gibi kendi sınıflarının değer ve kabiliyetlerini mükemmel bir halde bulundurarak memleket müdafaası için üzerlerine düşen görevi ifa ederler.⁹⁴⁸

2.9.2.3. Ordularda Bulunacak Topçu Müfettişleri'nin Vazife ve Yetkileri

Ordu Topçu Müfettişleri, ordularda bulunan topçu kıtaatının talim ve terbiyesinden, mevcut talimnamelerin tatbiki ile döneminin talimlerinin icrasından sorumludur. Bununla birlikte zabitanın topçu tabyası ve atış usulleri hakkında açık ve net bir fikre sahip olmalarını sağlamakla yükümlüdürler. Topçu müfettişleri her sene en azından bir defa atış talimleri esnasında kıtaatı teftiş eder. Bu teftişleri Topçu Müfettiş-i Umûmîsi veya ordu ve fırka kumandanlarının teftişi zamanına tesadüf ettirirler. İcra edecekleri teftişlerde hayvanların sağlık durumu ile gücünü de incelerler. Her sene çürüğe çıkartılan veya kıtaata yeni katılan hayvanların miktarını resmi kayıt altına alırlar. Topçu müfettişleri bütün bu faaliyetlerini doğrudan doğruya ordu kumandanlarına bildirir, faaliyet raporlarının bir suretini de Topçu Müfettiş-i Umûmîsi'ne gönderirler. Müfettişler malzemede, harp ve atış noktalarında görülen eksiklikleri Topçu Müfettiş-i Umûmîsine ayrıca arz ederler. Merkez orduda veya diğer mahallerde teşkil edilecek olan Topçu Numune Taburları veya Çavuş Mektepleri doğrudan doğruya topçu müfettişlerinin idaresinde bulunur. Topçu Müfettişleri, her sene zabitanın sicillerini Topçu Müfettiş-i Umûmîsi'ne gönderir. Kıtaat ile resmi muhaberatı ordu ve fırka kumandanları vasıtasıyla yürütürler. Topçu müfettişlerinin refakatinde bir yaver yüzbaşı ve bir kâtip muavini bulunur.⁹⁴⁹

Seyyar topçuların⁹⁵⁰ emir ve idareleri kumanda yönünden ordu ve fırka kumandanlarına tabi kılınmıştır. Ordu ve fırka kumandanları diğer sınıflarda olduğu gibi seyyar topçuların da muharebeye hazırlanmasından sorumludur. Ordu ve fırka

⁹⁴⁷ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 102, s. 376.

⁹⁴⁸ *ATASE, BDH*, K: 1482 D: 72 F: 135-002a.

⁹⁴⁹ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 102, s. 377-378.

⁹⁵⁰ Sahra ordularıyla birlikte hareket eden ve yüksek manevra kabiliyetine sahip olan küçük çaplı (75-105 mm'lik) toplardan oluşan topçuya sahra ve seyyar topçu denilmiştir. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 144.

kumandanları icra edecekleri teftiş, manevra ve tatbikatlarda topçu kıtaatını da teftiş ederler. Bu teftişleri mümkün mertebe topçu müfettişleriyle müştereken icra ederler.⁹⁵¹

2.9.2.4. Kale Topçu Müfettişleri Vazife ve Yetkileri

7 Ağustos 1909 (25 Temmuz 1325) tarihinde “Kale Topçu⁹⁵² Müfettişliği Vazifesi Hakkında Talimatname” kabul edilmiştir. Talimatnameye göre, kale ve sahil topçularına mahsus talimnameler ile atış talimnameleri lüzumu halinde, kale topçu müfettişleri tarafından tadil ve ıslah veya yeniden tanzim edilir. Kale ve sahil topçularının her sene eğitim öğretim dönemi sonunda yapacakları atış uygulamalarını belli aralıklarla bir veya birkaç mevkide icra etmeleri uygun görülmüştür. Bu atışların kontrol ve tetkik edilmesi müfettişlerin görevleri arasında sayılmıştır. Kale topçu müfettişleri, talim ve terbiye konusunda görülen eksikliklerin sebepleri ile eksikliklerin çözümüne dair araştırmalar yapmakla mükelleftir. Kale ve sahil toplarının malzeme, mermi ve diğer ihtiyaçları ile kale topçularına mahsus hafif silahların muayenesi de kale topçu müfettişleri tarafından yapılır.⁹⁵³

Kale topçu müfettişleri, kale topçularına mahsus nizamnameye uygun olarak muhasara bataryaları kurdurmak ve muhasara tatbikatı yaptırmakla yükümlüdür. Kale ve sahil topçularında meydana gelen her nevi gelişme ve tekâmülü takip etmek, mevcut istihkâmlardan tamire muhtaç olanların tamir edilmesini veya tamamen yenilenmesini sağlamak müfettişlerin görevlerindendir. Ayrıca kale topçu ümera ve zabitanından emeklilik veya mükâfat hak edenlerin sicil durum evraklarını düzenlemek, kale topçu müfettişlerinin sorumluluğundadır.⁹⁵⁴

Kale topçu müfettişi, Topçu ve İstihkâm Mektebi’nin meclisine de dâhildir. Kale topçu sınıflarına ait ders programları hakkında Terbiye ve Tedrisat-ı Askerîye Müfettişliği ile müzakere ederek gerekli düzenlemeleri yapmak, gerekli gördüğü uygulamaları Tecrübe Dairesi veya Kale Atış Mektebi vasıtasıyla icra ettirmek hakkına haizdir. Kale topçu müfettişi yukarıda ifade edilen düzenlenmesi icap eden hususlar hakkında gerekli raporları Harbiye Nezareti’ne takdim eder. Kale topçu müfettişinin

⁹⁵¹TV, 1 Teşrinisani 1326 (14 Kasım 1910), No: 673; *Düstur*, Tertib-i Sani, C.I, No: 102, s. 376.

⁹⁵²Çapı 105 mm ve daha büyük olan, kalelerde, kıyılarda sabit olarak bulunan ve muhasaralarda kullanılan ağır hareketli koşulu büyük çaplı topların teşkil ettiği topçuya kale topçusu adı verilmiştir. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 144-145.

⁹⁵³*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 117, s. 436.

⁹⁵⁴TV, 1 Teşrinisani 1326 (14 Kasım 1910), No: 673.

maiyeti, refakat amiri bir bin başı, bir teğmen yaver, bir tabur kâtibi ve iki yazıcıdan oluşur.⁹⁵⁵

2.10. Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği

2.10.1. Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği

19 Şubat 1910 (6 Şubat 1325) tarihinde kabul edilen nizamname ile Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlı bir müfettişlik olarak kurulmuştur. Bu müfettişliğin başında bulunan Müfettiş-i Umûmî, fırka kumandanlarının sahip olduğu kanuni yetkiye sahiptir.⁹⁵⁶ Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîsi, Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri vasıtasıyla bütün kıtaatı fenniye ile Tahkim ve İnşaat-ı İstihkâmiyye Komisyonları'nın amiri konumundadır. Ayrıca İstihkâm Mektebi'nin teftişinden, kıtaat-ı fenninyenin talim ve terbiyesi ile teçhizat-ı fenniyesinden ve tahkimine karar verilen mevki-i müstahkemin zamanın şartlarına uygun bir şekilde yapılması ve muhafazasından sorumludur.⁹⁵⁷

Ordularda bulunan mevcut istihkâm taburları ve telgraf bölükleri ile balon ve benzeri kıtaat-ı fenniye talimat ve teçhizatları ile ilgili konularda Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri vasıtasıyla Müfettiş-i Umûmîliğe bağlanmıştır. Kıtaat-ı fenniye birlikleri silahlanma ve idare, talim ve manevra, düzen ve disiplin ile ilgili hususlarda Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri vasıtasıyla mensup oldukları ordu kumandanlıklarına tabi kılınmıştır. Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği, Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme ve Muamelat namıyla üç şubeden oluşturulmuştur.⁹⁵⁸

Ordular Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri ile Müfettiş-i Umûmîlik, maiyetinde bulunan zabitanın bedensel ve manevi durumu ile askerî becerilerine dair sicil evraklarını doğrudan Müfettiş-i Umûmîliğe takdim etmekle yükümlüdür. Müfettiş-i Umûmî de bu evraka kendi şahsi görüşünü ilave ederek hazırladığı sicil evrakının bir suretini terfi komisyonuna gönderir, bir suretini de kendisi saklar.⁹⁵⁹

⁹⁵⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. I, No: 117, s. 437; *TV*, 1 Teşrinisani 1326 (14 Kasım 1910), No: 673.

⁹⁵⁶*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 34, s. 112.

⁹⁵⁷*TV*, 6 Teşrinisani 1326 (19 Kasım 1910), No: 677.

⁹⁵⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 34, s. 113.

⁹⁵⁹*TV*, 6 Teşrinisani 1326 (19 Kasım 1910), No: 677; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 34, s. 114.

2.10.2. Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği

Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri, bulundukları ordu mıntikasındaki istihkâm inşaatının fennî usullere ve talimatnameye uygun olarak yapıp yapılmadığını denetler. Ayrıca şimendifer ve telgraftan gayrı kıtaat-ı fenniye'nin talim ve terbiyesini teftişe memurdur. İstihkâm inşaatı ve komisyonlarının takdim ettiği masraf cetvellerini tetkik ve mütalaasını da ilave ederek Müfettiş-i Umûmî'liğe gönderir. Bununla beraber ordusuna mensup kıtaat-ı fenniye zabitanının ruh ve beden sağlıkları ile askerî bilgi ve yeteneklerini içeren sicil evraklarını, bizzat tanzim ederek Müfettiş-i Umûmî'liğe tevdi eder.⁹⁶⁰

Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri, ordusu dahilindeki müstahkem mevkileri daima teftiş etmekten, kale ve kıtaatin her an mükemmel ve hizmete hazır bir halde bulundurulmasından sorumludur. Ordu merkezlerindeki Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği'nin refakatine yüzbaşı veya kolağası rütbesinde bir muavin ile maiyetine bir kâtip muavini çavuş verilir. Umûm kıtaat-ı fenniye'nin teftişini, Kıtaat-ı Fenniye Mevki-i Müstahkeme Müfettişi ile ordu kumandanlığı birlikte icra eder.⁹⁶¹

Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri mevcut talimnamelerin bir veya bir kaçının içeriği ile ilgili bir düzenleme veya kaldırmaya lüzum görülürse, bu hususa dair görüşlerini içeren raporlar hazırlarlar. Sonra bu raporlarda ortaya çıkan sonuca göre tadili uygun görülenler talimatnameye zeyil olarak ilave edilir ve incelenmek, onaylanmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'ne tevdi edilir. Mensubu bulundukları askerî sınıfın gelişimine dair her türlü tedbirin alınması, müfettişliğe numune olarak gönderilen alet ve edevatın korunarak bir müze teşkil edilmesi, Ordu Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği'nin vazifeleri arasında sayılmıştır.⁹⁶² 19 Şubat 1910 (6 Şubat 1325) tarihinde kabul edilen Ordu Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği vazifesine dair nizamnamenin icrası Harbiye Nezareti'ne verilmiştir.⁹⁶³

2.12. II. Meşrutiyet Dönemi Umûmî Müfettişlik Teşkilatı (1913-1914)

2.12.1. Umûmî Müfettişliklerin Teşkili

II. Meşrutiyet öncesi dönemde olduğu gibi meşrutiyet döneminde de müfettişlik uygulaması sadece askeri alan ile sınırlı kalmamış, mülki idarede de

⁹⁶⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, No: 34, s. 115.

⁹⁶¹*TV*, 6 Teşrinisani 1326 (19 Kasım 1910), No: 677.

⁹⁶²*Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, Dersaadet 1330, No: 34, s. 116.

⁹⁶³*TV*, 6 Teşrinisani 1326 (19 Kasım 1910), No: 677; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, Dersaadet 1330, No: 34, s. 117.

uygulanmaya konulmuştur. Bu hususta çalışmalar “Vilayet İdare Kanunu” üzerinde II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra başlamıştır. Ancak Balkan Savaşı nedeniyle mülki alanda müfettişlik teşkilatı uygulamaya konulamamıştır. Avrupalı büyük devletlerin Ermeniler lehinde ıslahatlar yapılması yönündeki baskılarının artması üzerine bu baskıları hafifletmek isteyen hükümet yeniden ıslahat programlarını gündemine almıştır. 26 Mart 1913 (13 Mart 1329) tarihinde kabul edilen “İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkat-ı” ile mahalli idarelerin yetkisi artırılmıştır.⁹⁶⁴ 18 Haziran 1913 tarihinde ise 26 Mart 1913 tarihli “Vilâyât İdare Kanunu”nda yedi maddelik değişiklik yapılarak ülkede müfettişlik teşkilatına geçiş kabul edilmiştir. 18 Haziran tarihli kanun, Osmanlı ülkesinin çeşitli müfettişlik bölgelerine taksimini ve her bölgenin bir umumi müfettişin idaresine vermesini ön görüyordu.⁹⁶⁵

6 Temmuz 1913 (23 Haziran 1329) tarihli “Müfettiş-i Umumilerin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Talimat” ile Müfettiş-i Umûmîler’in vazife ve salahiyetleri 24 madde halinde tespit edilmiştir.⁹⁶⁶ Talimatname ile Müfettiş-i Umûmîler, bölgelerinin ilmi, mali, iktisadi gelişimi için gerekli her türlü bayındırlık teşebbüsünü tetkik etmek, mahkemelerin hiçbir müdahale altında kalmadan adalet dağıtmasını sağlamakla yükümlüdür.⁹⁶⁷ Müfettişlik bölgesinde bulunan mülkiye, adliye, jandarma, nafia, ziraat ve diğer vilayet memurları Müfettiş-i Umûmî’nin nezaretine verilmiştir.⁹⁶⁸ Müfettiş-i Umûmîler bölgelerindeki farklı unsurlar arasında sükûnu sağlamak, kanun ve nizamların uygulanmasını temin ve teftiş etmekle mükelleftir.⁹⁶⁹

Rusya’nın baskıları neticesinde Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu vilayetlerinde ıslahat yapmak üzere Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa ile Rusya Büyükelçisi Gulkeviş arasında 8 Şubat 1914 tarihinde anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre iki müfettişlik bölgesine ayrılan Doğu Anadolu’ya mülki, idari, adli, askeri, eğitim, tarım, ticaret vb. alanlarda geniş yetkilere haiz iki yabancı Umum Müfettişin tayini kabul edildi. Anlaşma ile Erzurum, Trabzon ve Sivas bir müfettişlik bölgesi, Van,

⁹⁶⁴ Kanunun mukaddimesinde Kanun-ı Esasi’nin 107. Maddesi mucibince vilayetlerin idare şekli, idareciler arasındaki görev dağılımı, her memurun kanunen sahip olduğu yetki dairesinde vazife ile mükellef ve mesul olduğu ifade edilmiştir. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, 1 Teşrinisani 1328- 31 Teşrinievvel 1329, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332, No:120, s.186-216.

⁹⁶⁵ Meclis-i Vükela kararıyla ve Padişah iradesiyle beş yıl müddetle atanacak olan Müfettiş-i Umumilerin görev ve yetkilerinin bir talimatname ile belirleneceği, müfettişlerin refakatine istihdamı icap eden yerli ve yabancı uzmanların verileceği kanun hükümleri arasında yer almıştır. *TV*, 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913), No: 1511.

⁹⁶⁶ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 224, s. 562.

⁹⁶⁷ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No:224, s. 564-565; *TV*, 5 Temmuz 1329 (18 Temmuz 1913), No: 1526

⁹⁶⁸ *BOA, DH. HMŞ*, D: 27, V: 83, s. 2, (Tarihsiz).

⁹⁶⁹ *BOA, DH. HMŞ*, D: 27, V: 83, s. 2, (Tarihsiz); *TV*, No: 1526.

Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetleri bir müfettişlik bölgesi yapılmıştır.⁹⁷⁰ Rusya ile yapılan anlaşma ve büyük devletlerin elçilerinin önerileri üzerine Erzurum-Trabzon-Sivas Umum Müfettişliğine Hollandalı Westenek, Van-Bitlis-Harput-Diyarbakır bölgesi Umum Müfettişliğine Norveçli Binbaşı Nicolas Hof atanmıştır.⁹⁷¹

Müfettişlerle Dahiliye Nazırı Talat Paşa arasında 25 Mayıs 1914 tarihinde bir kontrat imzalanmıştır. Kontrata göre müfettişler, Osmanlı memuru sayılıyor, vilayet kanunlarının valilere tanıdığı tüm haklardan yararlanan müfettişlere yaver olarak birer yabancı subay veriliyordu. Prosedürlerin tamamlanmasından sonra görev bölgesine gitmek üzere yola çıkan Nicolas Hof, 4 Ağustos 1914 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır. Ancak Hof henüz yoldayken 1. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmişti. Dahiliye Nezareti tarafından 7 Ağustos 1914 tarihinde çekilen telgrafta Hof'a Erzurum'da kalmasını veya İstanbul'a geri dönmesini, henüz müfettişlik bölgesine hareket etmemiş olan Westenek'e ise yolculuğunu tehir etmesini tebliğ etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Ruslarla savaşa girmesi üzerine Dahiliye Nezareti 28 Aralık 1914 tarihinde müfettişlik teşkilatına son verilmesini gündeme getirmiştir. 31 Aralık 1914 tarihli padişah iradesiyle müfettişlik teşkilatı fesih edilmiş, bir gün sonra da müfettişlerin görevlerine son verilmiştir.⁹⁷² Böylece Doğu Anadolu bölgesinde ikinci defa uygulama aşamasına gelen Umumi Müfettişlik teşkilatı hayata geçmeden sona ermiştir.

2.12.2.Umûmî Müfettişler'in Vazife ve Yetkileri

1 Temmuz 1913 (18 Haziran 1329) tarihli Geçici Vilayet İdare Kanunu'na ilave edilen geçici madde ile Osmanlı ülkesi çeşitli müfettişliklere taksim edilmiştir. Her müfettişlik bölgesinin bir Müfettiş-i Umûmî'nin idaresine verildiği ifade edilmiştir.⁹⁷³ Müfettiş-i Umûmîler'in Meclis-i Vükela kararı ve padişahın irade-i seniyyesi ile beş yıllığına tayinleri uygun görülmüştür. Kanun, müfettişlerin refakatlerinde icap eden memurlar ile yerli ve yabancı uzmanları bulundurmalarına izin

⁹⁷⁰Müfettişler kendi bölgelerinde idare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyecekler. Oradaki umum emniyet kuvvetleri yetmediği takdirde askerî kuvvetler de müfettişlerin emrine verilecektir. Bu müfettişler gerektiğinde valiler ve memurlar hakkında takibat yapabilecekler. Gerekli gördüklerini işe alabilir, istediklerinin işine son verebilirler. Kanun, nizamname ve resmî bildiriler her bölgede mahalli dillerde ilan edilecektir. Herkes mahkemelerde ve devlet dairelerinde kendi dilini kullanabilecektir. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, K. 3, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.169-172.

⁹⁷¹Taş, s.923-967; Bayur, s. 186.

⁹⁷²Zekeriya Türkmen, "İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913-1914): Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları", *Ermeni Araştırmaları*, S. 9, Bahar 2003, s.41-76.

⁹⁷³TV, 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913), No: 1511.

vermektedir. Kanuna göre her müfettişlik bölgesinde ihtiyaca göre sayıları değişen uzmanlar, Meclis-i Vükela veya Müfettiş-i Umûmîler tarafından seçilir, ya da oylama ile tayin edilir. 1 Temmuz 1913 tarihli Geçici Vilayet İdare Kanunu'nda Müfettiş-i Umûmîler'in vazife ve salahiyetinin bir umum talimatla belirleneceği, bu talimat hükümlerinin vilayetler ve nezaretler için bağlayıcı olacağı beyan edilmiştir.⁹⁷⁴

6 Temmuz 1913 (23 Haziran 1329) tarihli Geçici Vilayet İdare Kanununu ile Müfettiş-i Umûmîler'in vazife ve salahiyetleri tespit edilmiştir. Bu talimatnameye göre Müfettiş-i Umûmîler, görevli oldukları bölgede münasip gördükleri bir şehri kendilerine merkez olarak seçer.⁹⁷⁵ Bölgeleri dâhilinde bizzat veya vasıta ile icra edecekleri teftiş ve tetkikatın zaman ve süresini kendileri belirler. Müfettişler lüzum görürler ise, ikametgâhlarında resmi muhabere ve muamelat için telgraf memuru, jandarma veya asker bulundurur. İdare-i Vilayet ve İdare-i Nahiye kanun hükümlerinin, devletin diğer kanun ve nizamlarının bölgelerinde tatbik ve icrasını teftiş ve temin ederler.⁹⁷⁶ Müfettiş-i Umûmîler bölgelerinde uygulanan kanun ve nizamların ihtiyaçları karşılamayan kısımları için gerekçeli liva kanunu tanzim ve valilerin mütalaasını aldıktan sonra Babî'î'ye gönderme yetkisine sahiptir. Kanun ve nizamların kendi teftiş bölgelerinde uygulanmasına dair talimatnameler tanzim eder ve bunları tasdik için ait oldukları nezarete gönderirler.⁹⁷⁷

Müfettiş-i Umûmîler teftiş bölgeleri dâhilinde, Vilayet İdare Kanunu'na uygun olarak mülki teşkilat icrasına ihtiyaç hissedilen mevkilere tayinler yaparken vali ve kolordu kumandanlarının görüşünü alarak, kanun layihalarını hazırlarlar. İki vilayete münasebeti olduğu iddia edilen nahiye ve karyelerin irtibatlarını belirleme yetkisine sahiptirler. Liva ve kaza merkezlerini değiştirme, sınırlarını değiştirme ve düzenleme yetkileri bulunur. Ayrıca kaza ve nahiyeler hakkında vilayet meclislerinin vereceği kararlarla ilgili görüşlerini Dâhiliye Nezareti'ne bildirirler.⁹⁷⁸

Müfettiş-i Umûmîler bölgelerinde bulunan göçebe aşiret ve kabileleri mizaçlarına uygun mevkilere ihtimamla iskân eder. Bunlarla ilgili özel kanun layihaları tanzim ederek Dâhiliye Nezareti'ne gönderir. Bölgelerindeki farklı unsurlar arasında sükûnu desteklemek ve unsurlar arasında bir yanlış anlama varsa onu ortadan

⁹⁷⁴*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, 1 Teşrinisani 1328- 31 Teşrinievvel 1329, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332, No: 223, s. 561; *TV*, 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913), No: 1511.

⁹⁷⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No: 224, s. 562.

⁹⁷⁶*BOA, DH. HMŞ*, D: 27, V: 83, (Tarihsiz).

⁹⁷⁷*TV*, 5 Temmuz 1329 (18 Temmuz 1913), No: 1526.

⁹⁷⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. V, No:224, s. 562.

kaldırmak, adaleti tesis etmek Müfettiş-i Umûmîler'in görevleri arasındadır.⁹⁷⁹ Bölgelerindeki bütün memurların ehliyet ve liyakatlerini, vazifelerini hakkıyla ifa edip etmediklerini teftiş ve tetkik eder. Suiistimali, hata ve yetersiz gördükleri memurları azil, başka bir yere nakil veya gerekli gördüklerini doğrudan doğruya mahkemeye verme yetkisine haizdir.⁹⁸⁰ Müfettiş-i Umûmîler tarafından azledilen memurlar hakkında azli gerektiren kanuni ve idari sebep anlaşılmadıkça tekrar göreve dönme kararı verilemez.⁹⁸¹

Her müfettişlik bölgesinde bulunan mülkiye, adliye, jandarma, nafia ve ziraat müfettişleri ve diğer vilayet memurları Müfettiş-i Umûmîlik nezareti altındadır. Yukarıda ifade edilen müfettişler Umûmi Müfettişlik tarafından kendilerine tebliğ edilecek hususları uygulamak zorundadır. Adı geçen müfettişler icra edecekleri teftiş raporlarının asıllarını Müfettiş-i Umûmîye, suretlerini de ait oldukları nezaretlere takdimle mükelleftir.⁹⁸²

Mahkemelerin her türlü tesirden uzak ve tam bağımsız bir şekilde yapılması, hâkimlerin hiçbir müdahale ve baskı altında kalmamasını temin etmekte Müfettiş-i Umûmîler'in görevleri arasındadır. Adliyenin idare ve yazışmalarla ilgili hususlarının düzenli bir şekilde olması amacıyla, Müfettiş-i Umûmî tarafından yapılan tebligat adıyla memurlarınca yerine getirilir.⁹⁸³ Her müfettişlik bölgesindeki jandarma ve polis teşkilat ve tensikatı Müfettiş-i Umûmîler'in nezaret ve malumatı dâhilinde yapılır. Jandarma ve polis teşkilat ve tensikatında tadile muhtaç konular görülmesi halinde, Müfettiş-i Umûmîler tarafından valilerin oluru alındıktan sonra konu, merkezi idareye yazılır ve merkezi idare gerekli düzenlemeyi yapar.⁹⁸⁴

Sonuç olarak; Müfettiş-i Umûmîler, refakatlerinde bulunacak uzmanlarla birlikte müfettişlik bölgelerinin ilmi, mali, iktisadi gelişimi için gerekli her türlü bayındırlık teşebbüsünü tetkik ettirmek görevleri arasında yer alır. Özel bir kanun düzenlemesine ve irade-i seniyyeye ihtiyaç duyulan konular nezarete tevdi edilir.⁹⁸⁵

⁹⁷⁹TV, 5 Temmuz 1329 (18 Temmuz 1913), No: 1526.

⁹⁸⁰BOA, DH. HMŞ, D: 27, V: 83, s. 2, (Tarihsiz).

⁹⁸¹Düstur, Tertib-i Sani, C. V, No: 224, s. 563.

⁹⁸²BOA, DH. HMŞ, D: 27, V: 83, s. 2, (Tarihsiz).

⁹⁸³Düstur, Tertib-i Sani, C. V, No:224, s. 564.

⁹⁸⁴BOA, DH. HMŞ, D: 27, V: 83, s. 3, (Tarihsiz).

⁹⁸⁵TV, 5 Temmuz 1329 (18 Temmuz 1913) , No: 1526; Düstur, Tertib-i Sani, C. V, No: 224, s. 565.

2.13. Umur-ı Hevaiyye Müfettişliği

Osmanlı ordusundaki bi'l-cümle Umur-ı Hevaiyye kıtaatının idaresini elinde bulundurmak ve doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere 13 Ocak 1917 (31 Kanunievvel 1332) tarihi itibarıyla, "Umur-ı Hevaiyye Müfettişliği" kurulmuştur. Ayrıca Harbiye Dairesi'ne bağlı olmak üzere bir de Umur-ı Hevaiyye Şubesi teşkil edilmiştir.⁹⁸⁶ Umur-ı Hevaiyye Müfettişi, fırka kumandanının sahip olduğu yetkiye sahiptir. Müfettişliğe kaymakamdan mirilivaya kadar olan rütbede bir subay tayin olunur. Müfettişlik maiyetinde yüzbaşından binbaşuya kadar rütbede bir heyet-i erkân reisi ve mülazımdan yüzbaşuya kadar rütbede bir yaver bulunur. Fennî konularda istihdam edilmek üzere dışarıdan iki, askerî veya mülki bir olmak üzere üç mühendis tayin edilir. Üçüncü sınıftan mümeyyiz, biri birinci ve ikisi ikinci sınıftan olmak üzere üç kâtip ve iki emir eri ve bir de odacı kadroda yer alır.⁹⁸⁷

Umur-ı Hevaiyye Müfettişliği emri altında, Tayyare ve Balon Kıtaatı ile Fotoğraf, Fotogrametri ve Rasadât-ı Hevaiyye şubeleri bulunur. Ancak bu kıtaatlar elbise, maaş, tayinat gibi idari konularda gerek seferberlik ve gerek askerî konularla ilgili yargılamalar ve yeni asker tedariki gibi hususlarda dairesinde bulundukları kolordu kumandanına bağlanmıştır.⁹⁸⁸

Barış halinde Umur-ı Hevaiyye Müfettişleri'nin vazifeleri; bi'l-cümle umur-ı hevaiyye kıtaat ve müessesleri ile fabrikalarının bütçesini Harbiye Dairesi'ne bağlı Hevaiyye Şubesi'yle birlikte hazırlamaktır. Umur-ı hevaiyyeye ait gerekli teçhizat, alet edevatı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti ile istişare ederek tedarik eder. Umur-ı hevaiyye kıtaatına ait bütün müessese ve fabrikaların çalışmalarını senede en az bir defa teftiş Umur-ı Hevaiyye Müfettişinin görevlerindendir. Ayrıca bu müessese ve fabrikaların gerekli olan alet edevatının temini ve muhafazasından sorumludur. Umur-ı Hevaiyye Müfettişleri tayyare merkezlerine ait inşaat ve tamiratın teklifinde bulunma⁹⁸⁹ sivil amelenin istihdam ve kayıtlarını tanzim etme, zabitanın talim ve terbiyesinin aynı şekilde olması ile ilgili kuralların konulmasından sorumludur. Sonbahar manevralarına kıtaat-ı hevaiyye'nin de katılmasını temin, umur-ı hevaiyye ile ilgili kanun ve nizam layihalarını tanzim, hava ile ilgili bütün icat ve gelişmeleri takip ve tetkik etmek, uygun görülenlerinin tatbik ve tecrübesi hususunu Umur-ı Hevaiyye Şubesi'ne teklif Umur-ı

⁹⁸⁶TV, 6 Kanunısani 1332 (19 Ocak 1917), No: 2768.

⁹⁸⁷Düstur, Tertib-i Sani, C. 9, 1 Teşrinisani 1332- 31 Teşrinievvel 1333, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, No: 50, s. 100; TV, 6 Kanunısani 1332 (19 Ocak 1917), No: 2768.

⁹⁸⁸TV, 6 Kanunısani 1332 (19 Ocak 1917), No: 2768.

⁹⁸⁹Düstur, Tertib-i Sani, C. IX, No: 50, s. 100.

Hevaiyye Müfettişleri'nin görevlerindendir. Yabancı orduların umur-ı hevaiyye ait kanun ve nizamnamelerini tetkik etmek, umur-ı hevaiyye kıtaatına ait otomobillerin idaresi gibi hususlar Umur-ı Hevaiyye Müfettişleri'nin vazifeleri arasında sayılmıştır.⁹⁹⁰

Sefer durumunda Umur-ı Hevaiyye Müfettişi, maiyetiyle birlikte umum karargâha katılarak doğrudan Karargâh-ı Umûmî Erkân-ı Harbiye Reisi'nin emri altına girer. Karargâh-ı Umûmî'nin verdiği emirlerin takibi, ktaat-ı hevaiyye istihdamı veya teşkilatın genişletilmesi hususlarında Karargâh-ı Umûmî Erkân-ı Harbiye Reisi'ne teklifte bulunabilir. Hava kıtaatının teftişiyle ilgili sonuçlar lüzum görülürse müfettiş tarafından Harbiye Nezareti'ne bir rapor olarak sunulur. Sefer halinde kıtaat-ı hevaiyyeye verilecek emir ve talimatlar, Umur-ı Hevaiyye Müfettişliği vasıtasıyla verilir. Umur-ı Hevaiyye Müfettişliği nizamnamesi Sultan Mehmed Reşad'ın iradesiyle 13 Ocak 1917 tarihinde yürürlüğe girmiş ve kararnamenin icrasına Harbiye Nazırı memur edilmiştir.⁹⁹¹

2.13. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Ordunun Yapılandırılması (1912-1914)

2.13.1. Balkan Harbi Hazırlık Dönemi

Osmanlı Devleti'nin İtalya ile fiili savaş halinde bulunduğu, Yemen, Arnavutluk, Suriye'de ayaklanma ve olayların olduğu ortamı fırsat bilen Balkan devletleri Osmanlı'ya karşı aralarında ittifaklar yapmaya başlamıştı.⁹⁹² Balkanlar'daki gelişmeler üzerine Harbiye Nezareti bu bölgede bulunan 1. ve 2. Orduyu hazır hale getirebilmek için efrat açığını tamamlamak istiyordu. Bu amaçla 4 Temmuz 1912 (21 Haziran 1328) tarihinde Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne, 1 ve 2. Ordu Müfettişlikleri dâhilindeki kolordu ve müstakil fırkalara mürettep 1308 doğumlu efradın görülen lüzum üzerine acilen celp ve sevkine karar verildiği bildirilmiştir. Sevke tabi olan fırkalar ve bulundukları vilayetlerin isimleri de ekli listede Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Ayrıca mürettep efradın celp ve sevkleri hususunda mülki memurların gerekli takibat ve desteği vermesi Dahiliye Nezareti'nden rica edilmiştir.⁹⁹³

Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen listede yer alan, efradı tamamlanarak sevk edilmesi istenen redif fırkaları ve vilayetleri; İzmit Müstakil Mutasarrıflığı (İzmit Redif Fırkası), Kastamonu Vilayeti (Ereğli ve Kastamonu Redif

⁹⁹⁰TV, 6 Kanunısanı 1332 (19 Ocak 1917), No: 2768; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 50, s. 101.

⁹⁹¹*Düstur*, Tertib-i Sani, C. IX, No: 50, s. 102-104.

⁹⁹²Görgülü, s. 10-11; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 2. Kısım, s. 22-23.

⁹⁹³BOA, DH. İD, D: 147-1, V: 34, Harbiye Nezareti, Piyade Dairesi, Şube: 2, No: 315, 21 Haziran 1328 (4 Temmuz 1912).

Fırkaları), Ankara Vilayeti (Ankara ve Yozgat Redif Fırkaları), Trabzon Vilayeti (Samsun Redif Fırkası), Sivas Vilayeti (Amasya Redif Fırkası), Edirne Vilayeti (Babaeski, Edirne, Gümilcine, Kırcaali Redif Fırkaları), Müstakil Mutasarrıflık (Kala-i Sultaniye Redif Fırkası), Selanik Vilayeti (Drama, Siroz, Selanik Redif Fırkaları), Manastır Vilayeti (Manastır, Teselya ve İlbasan Redif Fırkaları), Aydın Vilayeti (İzmir, Uşak ve Denizli Redif Fırkaları), Konya Vilayeti (Konya ve Antalya Redif Fırkaları), Suriye Vilayeti (Trablus Şam, Şam ve Akka Redif Fırkaları), Müstakil Kudüs Mutasarrıflığı (Kudüs Redif Fırkası), Adana Vilayeti (Adana Redif Fırkası), Yanya Vilayeti (Yanya Redif Fırkası), Kosova Vilayeti (Üsküp, Priştine, Metroviçe, Prizren ve İştip Redif Fırkaları).⁹⁹⁴

Dâhiliye Nezareti yukarıda adları sayılan vilayet ve mutasarrıflıklara 6 Temmuz 1912 (23 Haziran 1328) tarihi itibarıyla Harbiye Nezareti'nin yazısını tebliğ etmiştir. İlâveten askerin celp ve sevkleri hususunda mülki makamların ciddi bir biçimde takibat ve destekte bulunmalarını istemiştir.⁹⁹⁵ Dahiliye Nezareti'nin tebligatına rağmen bazı bölgelerde jandarmanın ve diğer mülkî makamların celp ve sevk konusunda gereken özeni göstermediğine dair şikâyetler gelmeye başlamıştır. Bu şikâyetlerden biri Samsun Redif Fırkası Kumandanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne yapılmıştır. Kumandanlık bölgedeki jandarmanın celp sırasında sadece efrada tebliğde bulunduğunu celp ve sevk hususunda yeterince yardımcı olmadığını şikâyet etmiştir. Bu şikâyet üzerine Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'nden icap edenlere efradın biran evvel celp ve sevkleri konusunda katî tebligatta bulunulmasını istemiştir.⁹⁹⁶ Harbiye Nezareti'nin bu yazısı üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Canik (Samsun) Mutasarrıflığı'na 19 Eylül 1912 tarihinde çekilen telgrafta, jandarmanın efradın biran evvel celp ve sevki konusunda daha hassas ve ciddi çalışılması tebliğ edilmiştir.⁹⁹⁷

İzmit Redif Fırkası'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 10 Eylül 1912 (28 Ağustos 1328) tarihli şikâyet telgrafı üzerine, Harbiye Nezareti celp ve sevklerdeki aksaklıkları 17 Eylül 1912 (4 Eylül 1328) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti'nden durumun Bilecik, Geyve, Söğüt, Eskişehir, Seyitgazi kaymakam

⁹⁹⁴BOA, DH-İD, D: 147-1, V: 34, Harbiye Nezareti, Piyade Dairesi, 21 Haziran 1328 (4 Temmuz 1912).

⁹⁹⁵BOA, DH-İD, D: 147-1, V: 34, Dahiliye Nezareti, Muhaberatı Umûmîye Dairesi, Evrak No: 672, 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912).

⁹⁹⁶BOA, DH-İD, D: 147-1, V: 53, Harbiye Nezareti, Piyade Dairesi, Üçüncü Kuvve-i Umûmîye Şubesi, No: 485, 4 Eylül 1328 (17 Eylül 1912).

⁹⁹⁷BOA, DH-İD, D: 147-1, V: 53, Dahiliye Nezareti, Muhaberatı Umûmîye Dairesi Şube 4, Evrak No: 3191(veya1054), 6 Eylül 1328 (19 Eylül 1912).

ve jandarmaları ile Bursa, Ankara Vilayetleri ve İzmit Mutasarrıflığı'na tebliği istenmiştir.⁹⁹⁸ Dâhiliye Nezareti de durumu 19 Eylül 1912 (6 Eylül 1328) tarihinde Bursa ve Ankara Vilayetleri ile İzmit Mutasarrıflığı'na tebliğ etmiştir. Ayrıca adı geçen kaza kaymakamları ve jandarmanın da celp ve sevk konusunda gerekli hassasiyeti göstermesi istenmiştir.⁹⁹⁹

1. ve 2. Ordu Müfettişliği askeri efradının ikmali konusunda Edirne Fırka Kumandanlığı'ndan da yeni efradın ve rediflerin celbinde, mülki idareye tabi olan muhtarların yardımcı olmadıkları Harbiye Nezareti'ne şikâyet edilmiştir. Bu şikâyet üzerine Harbiye Nezareti, hususu Dâhiliye Nezareti'ne bildirerek gerekli tebligatın yapılmasını istemiştir.¹⁰⁰⁰ Dâhiliye Nezareti de Ankara, Edirne, Çatalca, Kala-i Sultaniye, Karasi, Selanik, Yanya, Kosova vilayet ve sancaklarına meselenin ehemmiyetini ifade ederek, muhtarların da mülkî idareci olarak celp ve sevk konusunda sorumlu olduklarını bildirmiştir.¹⁰⁰¹

Osmanlı idarecileri bir taraftan ordunun efrat yönünden ikmaline çalışırken, diğer taraftan da silah-cephane ve araç-gereç ihtiyaçlarını temin mücadelesi veriyorlardı. 28 Eylül 1912 (15 Eylül 1328) tarihli irade ile sene sonuna kadar askerî idarenin ihtiyaçlarının temini için Harbiye Nezareti'nin 1328 yılı bütçesine ilaveten 399.935.100 kuruşun verilmesi kabul edilmiştir. Bu tahsisatın harcanması hususunda da Harbiye ve Maliye Nezaretleri'ne yetki verilmiştir.¹⁰⁰²

Bir taraftan ordunun efrat ihtiyacı giderilmeye çalışılıyor, bir taraftan silah-cephane ve araç-gereç teminine çalışıyor, bir taraftan da savaş planları hazırlanıyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye tarafından hazırlanan sefer planlarına göre Balkanlar'da çıkacak bir harpte, bütün kuvvetlerin kullanılmasına lüzum görülmüyordu. Bu planlardan 5 numaralı sefer planında Balkan devletlerine karşı kullanılacak nizamiye ve redif gibi çeşitli birliklerden oluşacak kuvvetlerin Doğu ve Batı orduları adı altında sefere katılmaları, diğer kuvvetlerin ise garnizonlarında kalmaları planlanıyordu. Barıştaki 1. Ordu seferde Doğu Ordusu, 2. Ordu'da Batı Ordusu oluyor ve redif

⁹⁹⁸BOA, DH-İD, D: 147-1, V: 53, Harbiye Nezareti, Piyade Dairesi, Üçüncü Kuvve-i Umûmîye Şubesi, No: 486, 4 Eylül 328 (17 Eylül 1912).

⁹⁹⁹BOA, DH-İD, D: 147-1, V: 53, Dâhiliye Nezareti, Muhaberâtı Umûmîye Dairesi Şube 3, Evrak No: 1055, 6 Eylül 328 (19 Eylül 1912).

¹⁰⁰⁰BOA, DH-İD, D: 147-1, V:53, Harbiye Nezareti, Piyade Dairesi, No:498, 11 Eylül 328 (24 Eylül 1912)

¹⁰⁰¹BOA, DH-İD, D: 147-1, V: 53, Dâhiliye Nezareti, Muhaberâtı Umûmîye Dairesi Şube 1, Evrak No: 3361, 16 Eylül 328 (29 Eylül 1912).

¹⁰⁰²TV, 19 Eylül 1328 (2 Ekim 1912), No: 1244.

tümenleriyle takviye ediliyordu. Diğer ordulardan bazı nizamiye tümenlerinin bu ordular emrine verilmesiyle seferi teşkilat tamamlanmış oluyordu. Ayrıca plana göre redif tümenleri nizamiye kolorduları emrine verilebildiği gibi redif tümenlerinden yeni kolordularda kurulabiliyordu.¹⁰⁰³ Rumeli, Trakya ve Makedonya olmak üzere iki savaş alanı olarak kabul ediliyordu. Osmanlı askerî kuvvetleri de bu plan dairesinde iki komutanlık şeklinde bölünüyor, savaşın yüksek idaresi Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili'ne veriliyordu.¹⁰⁰⁴

Osmanlı idarecileri Balkan ülkelerinin kendisine karşı yaptıkları ittifaktan ancak, 5 Ekim 1912'de haberdar olmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki'ye karşı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, hükümeti destekleyen bir politika takip etmesi ülkenin dengesini iyice bozmuş, devletin bu durumu Balkan ülkeleri için cesaret verici bir ortam yaratmıştır. Osmanlıya karşı aralarında ittifak yapmış olan Balkan ülkeleri, 30 Eylül 1912'de seferberliklerini ilan etmiştir.¹⁰⁰⁵ Balkan devletlerinin seferberlik ilanını müteakiben Osmanlı Devleti de 1 Ekim 1912'de seferberlik ilan etti. Aynı gün Harbiye Nezareti'nden ordu ve redif müfettişliklerine verilen emirle, celp olunacak ihtiyat ve rediflerin yanı sıra yüzde 25 nispetinde gayrimüsliminde silâh altına çağırılması istendi.¹⁰⁰⁶ 1. ve 2. Ordu Müfettişlikleri dâhilinde bulunan nizamiye, redif ve müstahfız birliklerinin savaşa hazır hale getirilmesi istendi. 3. Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan 1. ve 2. Ordu Müfettişlikleri'ne mürettep askerî birliklerin de hazır hale getirileceği bildirildi.¹⁰⁰⁷

Seferberlik emri bildirilmiş ancak seferberliğin başlama tarihi, celp edilecek efradın girişlerinin ne olacağına dair kesin bilgi verilmemiş olmasının kargaşaya sebep olduğu görüldü. Ancak dört gün sonra Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâleti'nden 2. Ordu Komutanlığı'na, 6 Ekim 1912 tarihinde, seferberliğin başlangıç tarihinin 1 Ekim 1912 olduğu bildirildi.¹⁰⁰⁸ Seferberlik ilanından kısa bir süre önce 1908 girişli efradın terhisine karar verilmiş ve uygulama başlamıştı.¹⁰⁰⁹ Terhis uygulaması nedeniyle 2. Ordu Müfettişliği'nde otuz bin civarında asker terhis edildi. Bazı birliklerin terhis

¹⁰⁰³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 1. Kısım, s. 35.

¹⁰⁰⁴ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 310.

¹⁰⁰⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 2. Kısım, s. 22-23; Görgülü, s. 10-11.

¹⁰⁰⁶ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 1. Kısım, s. 382.

¹⁰⁰⁷ *Balkan Harbi*, C. I, s. 227.

¹⁰⁰⁸ ATASE, BLH, K: 74, D: 10, F: 001-53.

¹⁰⁰⁹ ATASE, BLH, K: 97, D: 16, F: 001-27.

işleminde geç kalmaları ve bu arada seferberlik ilanının yapılması bu birliklerin mevcudunu muhafaza etmesine fırsat vermiştir.¹⁰¹⁰

Yapılacak seferberliğin genel¹⁰¹¹ olduğu ve bütün efradı kapsadığı hatta bir kısmı terhis edilmiş olan 1908 girişli erlerin de geri çağırılması istendi. Ayrıca seferberlikte 5 numaralı planın¹⁰¹² uygulanacağı ifade edildi. Bedel kabul edilmeyeceği, muinli erlerin yetmediği durumlarda kadroların müstahfızlardan tamamlanmasına karar verildiği bildirildi.¹⁰¹³ 7 Ekim 1912 (24 Eylül 1328) tarihli irade-i seniyye ile Rumeli ve İstanbul Vilayetleri ile Çatalca Sancağı dâhilinde Örfî İdare ilan edildi.¹⁰¹⁴

Yapılan planlara göre Balkan ülkelerinin ittifak halinde Osmanlı'ya karşı harbe girmeleri halinde, 5 numaralı sefer planı çerçevesinde Şark Ordusu'nun 478.848 mevcuda, Garp Ordusu'nun ise 333.815 mevcuda ulaşması planlanmıştır. Şark ve Garp Orduları'nın genel mevcudunun 812.663 olması öngörülmüştür.¹⁰¹⁵ Bu mevcutlara ulaşıldığında düşmana karşı güçlü bir muharebeye girişilmesi planlanmıştır.¹⁰¹⁶ Ancak seferberliğin 20. günü (tamamlanması ön görülen gün) birliklerden alınan bilgiler sayının beklenenlerin çok altında olduğunu gösteriyordu. Şark Ordusu'nun toplam kuvveti 196.144 olarak tespit edildi.¹⁰¹⁷ Garp Ordusu'nda 19 Ekim 1912'de, yani seferberliğin 19'uncu günü itibariyle toplam mevcut 173.000 askere ulaşabilmişti.¹⁰¹⁸ Bu sayı seferberlik planında ön görülen sayının ancak yarısını teşkil eden miktardı. Şark Ordusu'nun taarruza başladığı 22 Ekim 1912 günü, sefer planına göre toplanması gereken 478.848 insan mevcudu yerine 115.000 mevcutla savaşa başlamıştı. Balkan Harbi'ni yapacak olan Şark ve Garp Orduları, sefer planında ön görülen 812.663 mevcut

¹⁰¹⁰ATASE, BLH, K: 713, D: 22, F: 01-04.

¹⁰¹¹Seferberlik genel olarak ifade edilmiş olmasına rağmen, emir 1 ve 2. Ordu Müfettişlikleri'yle 1, 2 ve 6. Redif Müfettişlikleri, 3. Ordu Müfettişliği'nden 29 ve 30. Tümenler ile Trabzon Tümeni, Suriye'de bulunan 8. Kolordu'nun 26. Tümeni, 5. Redif Müfettişliği'nden Adana ve Halep Tümenleri için verilmiştir. Daha sonra 3. Redif Müfettişliği'nden Amasya Tümeni, 5. Redif Müfettişliği'nden Antep ve Kudüs Tümenleri de seferberlik emri verilmiştir. 7 Ekim'den sonra Samsun, Sivas, Elazığ ve Akka Tümenlerine de seferber olma emri verilmiştir. *Balkan Harbi*, C. I, s. 228.

¹⁰¹²Seferberlik ilanında Ahmet İzzet Paşa'nın hazırladığı 5 numaralı planın uygulanacağı bildirilmiş olmasına rağmen uygulanmadığı ifade edilmiştir. Seferberliğin başında Birinci Ordu'ya (Şark Ordusu) 1 numaralı planın, İkinci Ordu'ya (Garp Ordusu) 4 numaralı plan verilmiştir. Ayışığı, s. 57.

¹⁰¹³*Balkan Harbi*, C. I, s. 227.

¹⁰¹⁴TV, 25 Eylül 1328 (8 Ekim 1912), No: 1249.

¹⁰¹⁵*Balkan Harbi*, C. I, s. 132.

¹⁰¹⁶ATASE, BLH, K: 97, D: 16, F: 001-89.

¹⁰¹⁷ATASE, BLH, K: 97, D: 16, F: 001-86.

¹⁰¹⁸Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik (Garbi Rumeli'nin Ziyat ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi)*, Yayına Hazırlayan, Ahmet Tetik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 95.

yerine, 290.000 mevcutla savaşmak zorunda kaldı. Aynı dönemde Balkan ülkelerinin ordularının toplam insan mevcudu 482.000 civarındaydı.¹⁰¹⁹

Balkan Harbi'nde seferber orduların sevk ve idaresi için Genel Karargâh da oluşturuldu. Başkumandan Vekili olarak Nazım Paşa (23 Ocak 1913'de Nazım Paşa'nın öldürülmesi üzerine) Ahmet İzzet Paşa bu görevi üzerine almıştır. Başkumandan Vekili Yardımcısı (26 Ekim 1912'de ihdas edilmiş) Salih Paşa, Kurmay Başkanı Hadi Paşa oldu. Birinci Kurmay Başkan Yardımcısı Albay Ziya, İkinci Kurmay Başkan Yardımcısı Albay Pertev Paşa'lar oldu. Harp harekât, istihbarat, menzil ve nakliye, evrak ve muamelat şubeleri ve karargâh kurmay heyeti de teşekkül etmişti.¹⁰²⁰

2.12.2. Orduların Konuş ve Kuruluşu

Balkan Harbi öncesi ordunun konuşu hakkında yapılan plan dâhilinde ordular nizam-ı harp teşkilatına geçmiştir. Abdullah Paşa komutasındaki Şark Ordusu Doğu Trakya'da, Edirne-Kırklareli dolaylarında konuşlanmıştır. Edirne-Kırklareli hattının gerisinde 4 kolordu konuşlanmıştır. Bu kolorduların idaresi; 1. Kolordu Ömer Yaver, 2. Kolordu Şevket Turgut, 3. Kolordu Mahmut Muhtar ve 4. Kolordu Ahmet Abuk Paşalara verilmiştir. Edirne Garnizonu Şükrü Paşa'nın idaresine bırakılmıştır. Filibe ve Filibe-Edirne demiryolu güvenliğini sağlamak üzere Ali Yaver Paşa'nın komutasında 15-16.000 kişiden mürettep bir kol ordu teşkil olunmuştur.

Ali Rıza Paşa'nın komutasında bulunan Garp Ordusu'nun ana kısmı İştip-Üsküp dolaylarında, Vardar Ordusu adıyla Zeki Paşa komutasına verilmiştir. Vardar Ordusu'nun sağ kolu Bergalniça ve Struma Ovalarına, sol kolu Priştine dolaylarına kadar yayılmıştır. Garp Ordusu'nun diğer iki kısmından biri Tahsin Paşa Komutası'nda Kozana-Alasonya dolaylarında, diğeri Esat Paşa komutasında Yanya bölgesinde konuşlanmıştır. Yine Garp Ordusu'na bağlı olmak üzere İşkodra bölgesinde Karadağ'a karşı koymak üzere Hasan Rıza Paşa komutasında küçük bir kuvvet teşkil edilmiştir. Ayrıca yine Garp Ordusu'na bağlı Yenipazar, Taşlıca, Gozene, Yakova bölgelerinde dağınık halde kuvvetler bulunuyordu.¹⁰²¹

Balkan Harbi seferberliği nedeniyle harbe katılacak olan 1. (Doğu Ordusu) ve 2. (Batı Ordusu) Ordu Müfettişliği, nizamiye kuvvetleri nizam-ı harp kuruluş teşkilatında (1326, 1327, 1328 ve 1329) 1912-1913 yıllarında bazı değişiklikler

¹⁰¹⁹Balkan Harbi, C. I, s. 133.

¹⁰²⁰Görgülü, s. 17; Pertev **Demirhan**, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmî*, Askerî Matbaa, İstanbul 1927, s. 3.

¹⁰²¹Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 2. Kısım, s. 19-20.

yapılmıştır. Son olarak 1913 yılı itibariyle 1. ve 2. Ordu Nizam-ı Harp kuruluşu şu şekildeydi:¹⁰²²

2.12.2.1. I. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi İstanbul)

I. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi İstanbul)

1. Fırka (Tümen): İstanbul

2. Fırka: İstanbul

3. Fırka: İstanbul¹⁰²³

1. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 1, 2 ve 3. Piyade Alayları (İstanbul)

2. Fırkaya tabi Piyade Alayları:¹⁰²⁴ 4, 5 ve 6. Piyade Alayları (İstanbul)

3. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 7, 8 ve 9. Piyade Alayları (İstanbul)

(1, 2, 4, 5, 7 ve 8. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü yer almıştır)

1. Nişancı Alayı, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)

1. ve 2. Süvari Livası¹⁰²⁵, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)

1. Sahra Topçu Taburu, 1. Fırkaya tabi (İstanbul)

2. Sahra Topçu Taburu, 2. Fırkaya tabi (İstanbul)

3. Sahra Topçu Taburu, 3. Fırkaya tabi (İstanbul)

1. Dağ (cebel) Topçu Taburu, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)

1. Obüs Taburu, I. Ordu Müfettişliğine bağlı (İstanbul)

1. İstihkâm Taburu, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)

1. Telgraf Taburu, I. Kolorduya bağlı (İstanbul)

1. Nakliye Taburu: I. Ordu Müfettişliği'ne bağlı (İstanbul)¹⁰²⁶

II. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Tekirdağ)

4. Fırka: Tekirdağ

5. Fırka: Gelibolu

6. Fırka: İzmir¹⁰²⁷

¹⁰²²Kuruluş için Bkz: Ek: 6.

¹⁰²³BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmiye Dairesi, Şube: 3, No. 6346, Evrak No: 115,13 Şubat 326 (Ek Belge).

¹⁰²⁴1326-1327 Nizam-ı Harp Kuruluşu'nda 2. Fırkaya tabi piyade alaylarının 3/1 Kosova da bulunmaktaydı. ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001.

¹⁰²⁵Birinci süvari livasında bir makineli tüfek bölüğü ve iki süvari topçu taburu, ikinci süvari livasında iki makineli tüfek taburu yer almıştı. ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002 (1327-1328).

¹⁰²⁶ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002 (1328-1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F:001 (1326-1327); Balkan Harbi, C. I, s. 96.

¹⁰²⁷BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmiye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 326 (Ek Belge).

4. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 10, 11 ve 12. Piyade Alayları (Tekirdağ)
5. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 13, 14 ve 15. Piyade Alayları (Gelibolu)
6. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 16, 17 ve 18. Piyade Alayları (İzmir)
(10, 13 ve 16. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü yer almıştır)
2. Nişancı Alayı: II. Kolorduya bağlı (Tekirdağ)
4. Sahra Topçu Taburu, 4. Fırkaya tabi (Tekirdağ)
5. Sahra Topçu Taburu, 5. Fırkaya tabi (Gelibolu)
6. Sahra Topçu Taburu, 6. Fırkaya tabi (İzmir)
2. Dağ Topçu Taburu, II. Kolorduya tabi (Tekirdağ)
2. İstihkâm Taburu, II. Kolorduya tabi (Tekirdağ)
2. Nakliye Taburu: II. Kolorduya tabi (Tekirdağ)¹⁰²⁸

III. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Kırklareli)

7. Fırka: Kırklareli
8. Fırka: Çorlu
9. Fırka: Babaeski¹⁰²⁹
7. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 19, 20 Ve 21. Piyade Alayları (Kırklareli)
8. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 22, 23 ve 24. Piyade Alayları (Çorlu)
9. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 25, 26 ve 27. Piyade Alayları (Babaeski)
(19, 22, 25 ve 27. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü mevcuttur)
3. Nişancı Alayı, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
3. Süvari Livası, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
7. Sahra Topçu Taburu, 7. Fırkaya tabi (Kırklareli)
8. Sahra Topçu Taburu, 8. Fırkaya tabi (Çorlu)
9. Sahra Topçu Taburu, 9. Fırkaya tabi (Babaeski)
- 3 ve 4. Dağ Topçu Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
2. Obüs Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
3. İstihkâm Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli)
3. Nakliye Taburu, III. Kolorduya bağlı (Kırklareli).¹⁰³⁰

IV. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Edirne)

¹⁰²⁸ ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002 (1328-1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001 (1326-1327).

¹⁰²⁹ BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmiye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 326 (Ek Belge).

¹⁰³⁰ ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002 (1328-1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001 (1326-1327). ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05 (ÖA).

10. Fırka: Edirne
11. Fırka: Dedeğaç
12. Fırka: Gümülcine
10. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 28, 29 ve 30. Piyade Alayları (Edirne)
11. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 31, 32 ve 33. Piyade Alayları (Dedeğaç)
12. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 34, 35 ve 36. Piyade Alayları (Gümülcine)
- (28, 31, 32 ve 36. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü mevcuttur)
4. Nişancı Alayı, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)
4. Süvari Livası, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)
5. Süvari Livası (hafif), IV. Kolorduya bağlı (Edirne)
- (4. Süvari Livasında iki makineli tüfek bölüğü ve iki topçu taburu, 5. Süvari livasında da bir makineli tüfek bölüğü mevcuttu.)
10. Sahra Topçu Taburu, 10. Fırkaya tabi (Edirne)
11. Sahra Topçu Taburu, 11. Fırkaya tabi (Dedeğaç)
12. Sahra Topçu Taburu, 12. Fırkaya tabi (Gümülcine)
5. Dağ Topçu Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)
3. Obüs Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)
4. İstihkâm Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne)
4. Nakliye Taburu, IV. Kolorduya bağlı (Edirne).¹⁰³¹

2.12.2.2. II. Ordu Müfettişliği (Müfettişlik Merkezi Selanik)

V. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Selanik)

13. Fırka: Selanik
14. Fırka: Serez
15. Fırka: Usturumca¹⁰³²
13. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 37, 38 ve 39. Piyade Alayları (Selanik)
14. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 40, 41 ve 42. Piyade Alayları (Serez)
15. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 43, 44 ve 45. Piyade Alayları (Usturumca)
- (38, 40, 42 ve 43. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü yer almıştır)
5. Nişancı Alayı, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
6. Süvari Livası, V. Kolorduya bağlı (Selanik)

¹⁰³¹ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002 (1328-1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001 (1326-1327).

¹⁰³²ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002-03(1329/1913-1914); BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115,13 Şubat 326 (Ek Belge); *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 2. Kısım, s. 66.

13. Sahra Topçu Taburu, 13. Fırkaya tabi (Selanik)
14. Sahra Topçu Taburu, 14. Fırkaya tabi (Serez)
15. Sahra Topçu Taburu, 15. Fırkaya tabi (Usturumca)
- 6 ve 7. Dağ Topçu Taburu, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
4. Obüs Taburu, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
5. İstihkâm Taburu, V. Kolorduya bağlı (Selanik)
5. Nakliye Taburu V. Kolorduya bağlı (Selanik)¹⁰³³

VI. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Manastır)

16. Fırka: İştîp
17. Fırka: Manastır
18. Fırka: Debre¹⁰³⁴
16. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 46, 47 ve 48. Piyade Alayları (İştîp)
17. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 49, 50 ve 51. Piyade Alayları (Manastır)
18. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 52, 53 ve 54. Piyade Alayları (Debre)
- (46, 47, 49 ve 52. Piyade alaylarına tabi birer makineli tüfek bölüğü mevcuttur)
6. Nişancı Alayı, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
7. Süvari Livası,¹⁰³⁵ VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
16. Sahra Topçu Taburu, 16. Fırkaya tabi (İştîp)
17. Sahra Topçu Taburu, 17. Fırkaya tabi (Manastır)
18. Sahra Topçu Taburu, 18. Fırkaya tabi (Debre)
- 8 ve 9. Dağ Topçu Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
5. Obüs Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
6. İstihkâm Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
2. Telgraf Taburu, VI. Kolorduya bağlı (Manastır)
6. Nakliye Taburu VI. Kolorduya bağlı (Manastır).¹⁰³⁶

VII. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Üsküp)

19. Fırka: Üsküp

¹⁰³³ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002-03 (1329); ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05 (ÖA); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (1326-1327); *Balkan Harbi*, C. I, s. 97.

¹⁰³⁴BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 326 (Ek Belge); *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 1. Kısım, s. 36.

¹⁰³⁵Süvari livasına tabi bir makineli tüfek bölüğü ile 3 adet dağ topçusu mevcuttur. ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002-03 (1329).

¹⁰³⁶ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F:002-03 (1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (1326-1327); ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05 (ÖA).

20. Fırka: Mitroviçe

21. Fırka: Yakova¹⁰³⁷

19. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 55, 56 ve 57. Piyade Alayları (Üsküp)

20. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 58, 59 ve 60. Piyade Alayları (Mitroviçe)

21. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 61, 62 ve 63. Piyade Alayları (Yakova)
(55, 56, 58 ve 61. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü mevcuttur)

7. Nişancı Alayı, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)

8. Süvari Livası¹⁰³⁸, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)

19. Sahra Topçu Taburu, 19. Fırkaya tabi (Üsküp)

20. Sahra Topçu Taburu, 20. Fırkaya tabi (Mitroviçe)

21. Sahra Topçu Taburu, 21. Fırkaya tabi (Yakova)

Dağ Topçusu (4 Kadro), VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)

7. İstihkâm Taburu VII. Kolorduya bağlı (Üsküp)

7. Nakliye Taburu, VII. Kolorduya bağlı (Üsküp).¹⁰³⁹

VIII. Kolordu Kuruluşu (Kolordu Merkezi Şam)

25. Fırka: Şam

26. Fırka: Halep

27. Fırka: Hayfa¹⁰⁴⁰

25. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 73, 74 ve 75. Piyade Alayları (Şam)

26. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 76, 77 ve 78. Piyade Alayları (Halep)

27. Fırkaya tabi Piyade Alayları: 79, 80 ve 81. Piyade Alayları (Hayfa)

8. Nişancı Alayı, VIII. Kolorduya bağlı (Şam)

26. Topçu Taburu, 26. Fırkaya tabi (Halep)

14. ve 15. Dağ Topçu Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)

8. istihkâm Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)

8. Telgraf Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)

8. Nakliye Taburu VIII. Kolorduya bağlı (Şam)

Numara verilmemiş Fırka Süvarisi (Halep), Müstakil Süvari (Şam)¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 326 (Ek Belge); *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 2. Kısım, s. 66.

¹⁰³⁸Süvari livasına tabi iki makineli tüfek bölüğü yer almıştır. ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002-03.

¹⁰³⁹ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002-03 (1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (326-327); ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05 (ÖA); *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 1. Kısım, s. 37.

¹⁰⁴⁰BOA, DH. İD, D: 158, V: 2, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 6346, Evrak No: 115, 13 Şubat 326 (Ek Belge); *Balkan Harbi*, C. I, s. 98.

2.12.2.3. II. Ordu Müfettişliği'ne Bağlı Müstakil Fırkalar

22. Bağımsız Kozana Fırkası (Kozana)

22. Kozana Fırkasına tabi Piyade Alayları: 64, 65 ve 66. (Kozana)
(64 ve 66. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü mevcuttur)

22. Sahra Topçu Taburu, 22. Kozana Fırkasına tabi (Kozana)
Numara verilmemiş Nakliye Taburu (Kozana)

23. Bağımsız Yanya Fırkası (Yanya)

23. Yanya Fırkasına tabi Piyade Alayları: 67, 68 ve 69. (Yanya)
(67 ve 68. Piyade alaylarında birer makineli tüfek bölüğü mevcuttur)

23. Sahra Topçu Taburu, 23. Yanya Fırkasına tabi (Yanya)
Numara verilmemiş İstihkâm ve Nakliye Taburu (Yanya)

24. Bağımsız İşkodra Fırkası (İşkodra)

24. İşkodra Fırkasına tabi Piyade Alayları: 70, 71 ve 72. (İşkodra)
(70, 71 ve 72, piyade alaylarına tabi birer makineli tüfek bölüğü yer almıştır)

24. Sahra Topçu Taburu, 24. İşkodra Fırkasına tabi (İşkodra)
13. Dağ Topçu Taburu, 24. İşkodra Fırkasına tabi (İşkodra)

Numara verilmemiş İstihkâm ve Nakliye Taburu (İşkodra)¹⁰⁴²

Seferde nizami kuvvetler, harp nizamı kuruluşunda redif kuvvetleriyle takviye edilmektedir. Balkan Harbi seferi kuruluşunda 1. Ordu (Doğu Ordusu) 1, 2, 3 ve 4. Kolordularla¹⁰⁴³ 15, 16, 17, 18, 23 ve 24. Redif Kolorduları¹⁰⁴⁴ ve Edirne Müstahkem Mevki kuvvetleri (4 tümen), Kırcaali Müfrezesi (2 tümen), Paşmaklı Müfrezesi (2 alay) ve Bağımsız Süvari Tugayı'ndan teşkil olunmuştur. Bu durumda Doğu Ordu'su 15 nizamiye, 20 redif olmak üzere 35 piyade, 1 süvari tümeni ve 1 süvari tugayından meydana gelmektedir.¹⁰⁴⁵ 2. Ordu (Batı Ordusu) seferi kuruluşunda 5, 6 ve 7. Kolordular¹⁰⁴⁶ ile 2. Redif Müfettişliği birlikleri yer alır ve 6. Redif Müfettişliği'nden 4

¹⁰⁴¹ ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (326-327).

¹⁰⁴² ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002-03 (1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (326-327); ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 1-5 (ÖA); *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913)*, C. III, 1. Kısım, s. 37.

¹⁰⁴³ ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002 (1328-1329); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001 (1326-1327).

¹⁰⁴⁴ ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-03; BOA, DH. İD, D: 147-1, V: 34, Harbiye Nezareti, Piyade Dairesi, Şube: 2, No: 315, 21 Haziran 1328 (4 Temmuz 1912) (ek liste).

¹⁰⁴⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 1. Kısım, s. 35.

¹⁰⁴⁶ ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 002-03 (1329); ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-05 (ÖA); ATASE, BLH, K: 25, D: 62, F: 001-01 (1326-1327).

tümenle takviye edilir.¹⁰⁴⁷ Batı Ordusu 2. Ordu Müfettişliği'nden 12 nizamiye tümeni, 2. Redif Müfettişliği'nden 12 redif tümeni, 6. Redif Müfettişliği'nden 4 redif tümeni olmak üzere toplamda 28 tümen (fırka) ile 1 süvari tümeninden müteşekkildir.¹⁰⁴⁸

17 Ekim'de Sırp, 18'inde Bulgarlar, Osmanlı'ya harp ilan etmiştir.¹⁰⁴⁹ Osmanlı ordusunun henüz seferberliğini tamamlamadığı 18 Ekim 1912 tarihinde Bulgar kuvvetleri, Edirne-Kırklareli arasında bulunan Osmanlı ordusunun büyük kuvvetlerini saf dışı bırakmak amacıyla harekete geçmesi üzerine Balkan Harbi başlamıştır.¹⁰⁵⁰ Bunun üzerine Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa kuvvetleri 21 Ekim 1912'de saldırıya geçmiş, yapılan savaşta Türk ordusu bozguna uğrayarak, Vize-Lüleburgaz hattına geri çekilmiştir. Kırklareli'nin de Bulgarların eline geçmesi üzerine toplanan Osmanlı Hükümeti, Çatalca'da bir savunma hattının kurulmasına karar vermiş ve komutanlığa da Topçu Ferik'i Rıza Paşa'yı tayin etmiştir. Diğer taraftan da Batı Cephesi'nde Sırp ordusu 20 Ekim'de Priştine'yi ele geçirdikten sonra, Ali Rıza Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu 22 Ekim'de Kosova'da yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı Batı Ordusu'nun büyük kısmını teşkil eden Vardar Ordusu, 23-24 Ekim tarihinde yaşanan Komanova Muharebesi'nde bozguna uğrayarak Manastıra doğru çekilmiştir. Sırp ve Bulgar kuvvetleri 24 Ekim'de Koçana, 26 Ekim'de de Üsküp'ü ele geçirmiştir. 8 Kasım 1912 tarihinde Selanik kendi arzusu ile Yunan ordusuna teslim olmuştur.¹⁰⁵¹

Yunan donanması Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız ve Ege Denizi'nin Anadolu tarafındaki diğer adaları işgal etmiştir. Ayrıca Yunanistan Yanya ve Girit'i de topraklarına katmıştır. Bu adaların elden çıkması ile Osmanlı'nın Makedonya ile deniz bağlantısı kesilmiş oldu. Kargaşa ortamından istifade eden Arnavutluk 26 Kasım 1912'de bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁰⁵² Osmanlı Devleti'nin birkaç hafta içinde facia

¹⁰⁴⁷BOA, DH. İD, D: 147-1, V: 34, Harbiye Nezareti, Piyade Dairesi, Şube: 2, No: 315, 21 Haziran 1328 (ek liste); ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-03.

¹⁰⁴⁸Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 1. Kısım, s. 39.

¹⁰⁴⁹Tuncer Baykara, Milli Mücadele, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 17.

¹⁰⁵⁰Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.V, s. 311.

¹⁰⁵¹Ayışığı, s. 57-58; Baykara, s. 17.

¹⁰⁵²Nuri Yavuz, "Türk Tarihi Açısından I. Balkan Harbi'nin Sonucu", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 7, S. 1, Ankara Nisan 2003, s. 232; Ege adalarının Yunanlıların eline geçmesi hususunda geniş bilgi için bkz. Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın işgali Süreci", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. XII/25, Güz 2012, ss. 9-32.

olarak nitelendirilebilecek bir bozgun yaşaması ve neredeyse bütün Rumeli'nin Bulgarların eline geçmesi beklenmeyen bir gelişme oldu.¹⁰⁵³

Osmanlı'nın beklenmedik bir şekilde Balkan Harbi'nde ağır bir yenilgiye uğraması, iç politikada da büyük tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tepkiler Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 29 Ekim 1912'de Sadaret'ten istifasıyla sonuçlandı. Yeni hükümeti kurma görevi Şura-yı Devlet Reisi Kamil Paşa'ya verildi.¹⁰⁵⁴ Kamil Paşa ile İttihatçılar arasında eskiye dayanan bir husumetten dolayı, hükümet İttihatçılar üzerindeki baskısını artırmaya başladı.¹⁰⁵⁵ 23 Ocak 1913'de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Enver Bey ve bazı arkadaşları "Bab-ı Ali Baskını" adı verilen olayı gerçekleştirerek, Sadrazam Kamil Paşa'yı zorla istifa ettirdi. Baskın sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa vuruldu.¹⁰⁵⁶ Kamil Paşa'nın istifasından sonra Mahmut Şevket Paşa Sadrazamlığa ve Harbiye Nazırlığı'na, Cemal Bey ise İstanbul'da bulunan 1. Ordu Komutanlığı'na getirildi.¹⁰⁵⁷

Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda 30 Mayıs 1913'te, Londra'da Barış Anlaşması imzalanması ile Birinci Balkan Savaşı sonra ermiştir.¹⁰⁵⁸ Londra Anlaşması Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında barışı temin etmiş, ancak Balkan Devletleri arasında Osmanlı'dan elde ettikleri toprakları paylaşım noktasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözememiştir.¹⁰⁵⁹ Bu arada 11 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bir suikastla öldürüldü. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine, Sait Halim Paşa

¹⁰⁵³ Ahmet **Halaçoğlu**, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 16-17.

¹⁰⁵⁴ Ayışığı, s. 59.

¹⁰⁵⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 265.

¹⁰⁵⁶ Mustafa Ragıp **Esatlı**, *İttihat ve Terakki*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1975, s. 299; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 335; Fahrettin **Altay**, *10 Yıllık Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s. 63.

¹⁰⁵⁷ Fethi **Okyar**, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 196-197; Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 19; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.165.

¹⁰⁵⁸ Danişmend, s.406. Londra Anlaşması ile Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un bağımsızlığını tanıyarak sınırlılarının tespitini büyük devletlere bırakmış, Girit üzerindeki bütün haklarını bağlaşıklık devletlere, Ege Adaları'nın kaderini büyük devletlere bırakmıştır. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Midye-Enez çizgisinin batısında kalan bütün Avrupa topraklarını Balkan devletlerine bırakmayı kabul etmiştir. Ege Denizi üzerindeki egemenliğini de bu anlaşma ile yitirmiş oldu. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, 2. Kısım, s. 313; Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, s. 19.

¹⁰⁵⁹ Özellikle Makedonya'nın Balkan Devletleri arasında paylaşılabilmesi, yeni bir savaşın çıkmasına sebep olmuştur. Makedonya konusunda Yunanistan ile Sırp 1 Haziran 1913'de Bulgaristan'a karşı bir ittifak anlaşması yapmıştır. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 338-339.

Sadrızamlığa getirildi.¹⁰⁶⁰ Harbiye Nezareti'ne de Başkumandan Vekilliği uhdesinde kalmak üzere Ahmet İzzet Paşa tayin edildi.¹⁰⁶¹

29 Haziran'da Bulgar kuvvetlerinin Sırlara karşı baskın şeklinde bir saldırıya geçmesi ile İkinci Balkan Savaşı başladı.¹⁰⁶² Bulgaristan'ın dört bir taraftan saldırıya uğraması üzerine İttihat ve Terakki'nin desteğiyle, Türk kuvvetleri Edirne'ye bir askerî harekât başlattı.¹⁰⁶³ Enver Bey'in komutasında bir baskın hareketiyle Edirne, harap olmadan 23 Temmuz 1913'te Bulgarların elinden kurtarıldı.¹⁰⁶⁴

29 Eylül 1913'de Osmanlı ile Bulgaristan arasında 20 maddeden oluşan İstanbul Barış Anlaşması imzalandı.¹⁰⁶⁵ Bu anlaşmayla Edirne, Kırklareli, Dimetoka Osmanlı sınırları içinde kaldı ancak buna rağmen, Osmanlı'nın Balkanlar'da uğradığı kayıp çok büyüktü.¹⁰⁶⁶ Balkan Savaşları'nda karşılaşılan bu sonuç sınırların daralmasına, itibar kaybına, milliyetçilik fikrinin uyanışına ve İttihat ve Terakki'nin iktidarının güçlenmesine yol açtı. Ayrıca, bu sonuç Asya'daki Osmanlı topraklarının paylaşılması fikrinin ortaya çıkmasına ve Doğu Avrupa'da dengesizliğe neden oldu.¹⁰⁶⁷

2.13. 1914 Yılı Başından I. Dünya Savaşı'na Ordunun Yapılandırılması

2.13.1. Alman İslah Heyeti ve Faaliyetleri

Meşrutiyet'in ilanından itibaren Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından, ordunun ıslahı ve yeniden teşkilatlandırılması düşüncesi benimsenmişti. Düşünülen ıslahatın mutlaka Alman subaylarının rehberliğinde yapılması görüşü hâkim olduğundan, Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrızamlığı ve Harbiye Nazırlığı zamanında Almanya ile temaslara başlandı.¹⁰⁶⁸ Mahmut Şevket Paşa,¹⁰⁶⁹ geniş kapsamlı bir Alman ıslah heyetini getirmek ve hatta icap ederse de bir Alman generali

¹⁰⁶⁰ Bu suikast, ortalığı karıştırmak ve İttihat ve Terakki'yi yıpratmak, yıkmak amacına yönelik bir girişim olarak görülmüştür. Armaoğlu, 1999, s. 679; Ayışığı, s. 85; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 2. Kısım, s. 319.

¹⁰⁶¹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 2. Kısım, s. 318-319.

¹⁰⁶² Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 339-340.

¹⁰⁶³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 166.

¹⁰⁶⁴ Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, s. 22.

¹⁰⁶⁵ Danişmend, s. 407.

¹⁰⁶⁶ Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 534-535; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 166. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913'de Atina Barış Anlaşması, Sırbistan'la 14 Mayıs'ta İstanbul Anlaşmaları imzalanarak savaş durumuna son verilmiştir. Baykara, s. 19; Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, s. 24.

¹⁰⁶⁷ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 349.

¹⁰⁶⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 107; Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 543-544.

¹⁰⁶⁹ Mahmut Şevket Paşa, otuz seneden daha fazla bir zamandan beri orduda Alman harp usulünün ve subaylarının bulunduğunu, bundan dolayı da Osmanlı ordusunun Alman askerî talim ve terbiyesinin ruhu ile yetiştiğini, bunun kısa bir sürede değiştirilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. *Peyam*, 14 Kanunievvel 1313/1 Kanunievvel 1329, No: 31.

kumandasına bir Osmanlı kolordusunu vermek niyetindeydi. Mahmut Şevket Paşa, kolordunun bütün birliklerine Alman subaylarından kumandanlar tayin ederek, bir örnek kolordu oluşturmak isteğinde olduğunu söylüyordu. Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı ordusundaki bütün subayların belirli sürelerle stajyer olarak bu kolorduya gönderip bilgilerini artırmayı planlamaktaydı. Hatta Harbiye Nezareti daireleri, Erkân-ı Harbiye-i Umûmî'ye, askerî mektep ve fabrikaların ıslahı amacıyla ıslah heyeti içinde uzmanlar getirmek istiyordu.¹⁰⁷⁰ Mahmut Şevket Paşa, Bir Alman generalinin kolordu kumandanlığı görevine getirilmesinin ıslah ve teftiş heyetlerinden beklenen sonucu vermediğinin uzun yıllardır yaşanan örneklerde görüldüğünü ifade ediyordu.¹⁰⁷¹

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa ise ıslah heyetine çok geniş yetkiler verilmesinin sakıncalı olduğunu düşündüğünden, hükümetin aksine ordu kademelerinde çok fazla sayıda Alman askeri uzmanın bulunmasına karşı çıkıyordu. Getirilecek askeri uzmanların kontrollü alınmasında, sözleşmenin bağlayıcı şartlar içermesinde ısrar ediyordu. İzzet Paşa, Alman uzmanlarca örnek birlikler kurulmasını, ancak bunların bağımsız olmamasını istiyor, uzmanların eskiden olduğu gibi harp okulları ve harp akademisinde görev yapmalarını uygun görüyordu. Ahmet İzzet Paşa'nın bu ısrarlı tutumu sayesinde İstanbul'da kurulan örnek 1. Kolordu, yapılan anlaşma ile Başkumandanlığa bağlandı.¹⁰⁷²

Osmanlı ordusunun ıslahı çalışmaları için 22 Mayıs 1913'de Almanlara subay başvurusunda bulunuldu. Ancak İngilizlerin tavrından çekinen Almanya, 1913 yılı sonlarına doğru İngiltere ve Rusya'nın onayını aldıktan sonra gönderme kararına olumlu cevap verdi. Kayser II. Wilhelm Prusya, ordusunun en kıdemli tümen komutanlarından biri olan Liman von Sanders'i, askerî heyet başkanı olarak göndermek istediğini 15 Haziran'da Sanders'e bildirdi. İstanbul'da bulunan Almanya büyükelçisi 17 Temmuz'da, Osmanlı hükümetine Kayser'in bir Alman generalinin Osmanlı ordusunda görevlendirilmesini kabul ettiği haberini verdi.¹⁰⁷³

Osmanlı hükümeti ile Alman büyükelçisi arasında İstanbul'da yapılan görüşmelerde askerî heyet sözleşmesi hazırlandı ve incelenmek üzere Alman makamlarına sunuldu. Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde sözleşme 1913

¹⁰⁷⁰Cemal Paşa, s. 82-83.

¹⁰⁷¹Peyam, 14 Kanunievvel 1913/1 Kanunievvel 1329, No: 31; Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s. 80.

¹⁰⁷²Ayışığı, s. 109-110.

¹⁰⁷³Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 3. Kısım, s. 282, 284; Aktaş, s. 414; Wallach, s. 112.

Kasım ayında son halini aldı.¹⁰⁷⁴ 27 Ekim 1913 (14 Teşrinievvel 1329) tarihinde Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazır Vekili Mahmut Paşa (Çürüksulu) ile General Liman von Sanders arasında yetki konusunda antlaşma imzalandı. Çok kapsamlı ve detaylı bir sözleşme metni hazırlayan Liman Paşa, geniş yetkilerle Askerî İslah Heyeti'nin her türlü faaliyetini, eğitim kurumlarının kontrolünü sağlayabilecek bir pozisyona sahip oldu.¹⁰⁷⁵

Liman von Sanders'le sözleşmenin imzalanmasından sonra, 28 Kasım 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararı ile beş sene müddetle Liman Paşa başkanlığındaki Alman ıslah heyeti Türkiye'ye davet edildi.¹⁰⁷⁶ 14 Aralık 1913'de İstanbul'a gelen ilk ıslah heyetinde, yaklaşık 42 kişi yer alıyordu. Ancak 1. Dünya Savaşı'nın başladığı zamana kadar geçen sürede bu sayı 70'e kadar yükseldi. Heyette bulunanların çoğunu yüzbaşı ve binbaşı rütbesindeki subaylar oluşturuyordu.¹⁰⁷⁷

Liman Paşa gelmeden önce ordunun çeşitli sınıflarının ıslahı için bazı Avrupa ülkelerinden getirilmiş olan uzmanlar bulunmaktaydı. 1912'de jandarmanın ıslahı için Fransız General Baumann başkanlığında bir Fransız ıslah heyeti getirilmiş ve ıslah faaliyetlerine başlamıştı. Osmanlı donanmasının ıslahı için de İngiltere'den Limpus Paşa başkanlığında bir ıslah heyeti getirilmişti.¹⁰⁷⁸ Osmanlı idarecileri İngiltere ve Fransa'dan getirdikleri ıslah heyetlerine paralel olarak, kara ordusunun ıslahı için de Alman ıslah heyetinin getirilmesinde hiçbir siyasî sakınca görmüyordu. Hatta bu şekilde bütün büyük devletlerle dostluk ilişkisi kurulacağını düşünüyorlardı.¹⁰⁷⁹ Ancak durum hiç de düşünüldüğü gibi olmamış, Almanya'dan kara ordusu için askerî ıslah heyetinin getirilmesine Rusya, İngiltere ve Fransa çok ciddi tepkiler göstermiştir. Alman ıslah heyetinin vazife ve yetkisinden rahatsız görünen sefirler, Osmanlı'nın bağımsızlığının

¹⁰⁷⁴ Sanders, s. 23.

¹⁰⁷⁵ Antlaşmaya göre Liman von Sanders, beş yıl süreyle Birinci Ferik rütbesi ve ıslahat heyeti başkanı sıfatıyla görevlendirilmiştir. Liman Paşa, bu süre zarfında aynı zamanda I. Kolordu Kumandanı olacak, bütün askerî okulların ve Osmanlı ordusunda görev yapan yabancı askerlerin amiri konumunda, tayin, terfi, mükâfat, azletme vb konularda yetkili olacaktır. Ordu için gerekli gördüğü yabancı subayların getirilmesi ve eğitim için Almanya'ya gönderilecek zabitanın seçimi yetkisine haizdi. Makamı Harbiye Nazırı'ndan sonra gelmekteydi, ancak Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi, Liman Paşa'dan kıdemli olursa, makamı reisten sonra gelecektir. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 3. Kısım, s. 286-287; *Peyam*, 14 Kanunievvel 1913/1 Kanunievvel 1329, No: 31.

¹⁰⁷⁶ Ayışığı, s. 110.

¹⁰⁷⁷ Aktaş, s. 414; Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 2008, s. 122.

¹⁰⁷⁸ Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 544; Cemal Paşa, s. 35-36; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 108.

¹⁰⁷⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 108.

zarar göreceğinden endişe ettiklerini ifade ediyorlardı. Aslında gerçek düşünceleri bu değildi, ülkelerinin çıkarlarının zarar görmesiydi.¹⁰⁸⁰

Islah heyeti başkanı Liman von Sanders ve maiyeti 27 Aralık 1913 (14 Kanunievvel 1329) tarihinde trenle İstanbul'a geldi. Liman Paşa'yla birlikte ilk heyette Miralay Brosar von Schellendorf, Miralay Weber, Binbaşı Fonteldeman, Binbaşı Perinen Tesafontavonni, Yüzbaşı Von Konnink, Mülazım Mühlmann, Levazım Müşaviri Buhardi, Tabip Binbaşı Profesör De Kuzmayer yer alıyordu. Heyet, aynı gün Harbiye Nazırı İzzet Paşa tarafından Sadrazam'a takdim edildi.¹⁰⁸¹ Alman ıslah heyeti 28 Aralık da Harbiye Nazırı İzzet Paşa ile Padişah'ın huzuruna çıktı. İzzet Paşa, heyette bulunanları ayrı ayrı Padişaha takdim etmiş ve heyet padişahın iltifatına mazhar olmuştur.¹⁰⁸² Aynı gün fiilen göreve başlayan Liman Paşa, 1. ferik rütbesiyle beş sene müddetle hizmete kabul edilerek, Islah Heyeti Reisliği, 1. Kolordu Kumandanlığı ve Şura-yı Askerî azalığına tayin edildi. Liman Paşa ile maiyetinin tahsisatının ödenmesi hususu aynı gün Maliye Nezareti'ne tebliğ edildi.¹⁰⁸³

Islah heyeti reisi unvanıyla işe başlayan ve 1. Kolordu Kumandanlığı'nı da üstlenen Liman Paşa'nın bu kolordudaki 3. Tümen Komutanlığı görevi, Bronzart von Schellendorf'a verildi. Rütbesi yarbaylığa yükseltilen von Ştrumbel Islah Heyeti Kurmay Başkanı olmuştur.¹⁰⁸⁴ 5. Piyade Tümeni'ne Zadernstorn, 10. Piyade Tümeni'ne Albay Tronnier görevlendirilmiştir. Ayrıca Yarbay Nikolai ve Yüzbaşı Stange 3. Topçu ve 8. Piyade alaylarının komutanlıklarına getirilmiştir. 1., 4. ve 9. Kolordulara kurmay başkanı olarak Alman kurmay subayları tayin edilmiştir. Bu düzenlemelerle 1., 2. ve 3. ordulardaki taktik görevler Alman subaylara verildi.¹⁰⁸⁵ Rütbesi yarbaylığa yükseltilen Feldman, Erkân-ı Harbiye 3. Şube Müdürlüğü'ne, diğer Alman subaylar da rütbeleri birer derece yükseltilerek, karargâhlara ve okullara dağıtıldı. Liman Paşa heyetiyle ve

¹⁰⁸⁰ Tepkilerin temelinde Almanya'nın Osmanlı üzerinde etkili olmasının kendi menfaatlerine aykırı olması, boğazlarda Alman denetimi, Osmanlının toparlanarak tekrar bölgede bir güç unsuru haline gelmesini istememeleri bu tepkilerin temel gerekçeleri olarak görülmüştür. Heyetin gelişine engel olmak isteyen İngiltere, Rusya ve Fransa'nın İstanbul'da bulunan sefirleri, 13 Kanunievvel 1913 tarihinde Sadrazam Sait Halim Paşa'yı ziyaret etmiş ve ziyaretlerinde, Alman Askerî Islah Heyeti hakkında bilgi almışlardır. Yunus Nadi, "Siyaset", *Tasfir-i Efkâr*, 15 Kanunievvel 1913, No: 941-142.

¹⁰⁸¹ Heyeti, Harbiye Nazırı İzzet Paşa, müsteşarı Fuat Paşa, 1. Kolordu Kumandan Vekili Cemal Bey, polis müdürü Bedri Bey ile Harbiye Nezareti ve 1. Kolordu yaverleri karşılamıştır. Alman sefareti ateşemilteri ve sefaret personelinin de bulunduğu karşılamada, bir bölük itfaiye efradı ile bando mızıkta takımı da yer almıştır. Peyam, 15 Kanunievvel 1913/2 Kanunievvel 1329, No: 32.

¹⁰⁸² Peyam, 16 Kanunievvel 1913/3 Kanunievvel 1329, No: 33.

¹⁰⁸³ *Tasfir-i Efkâr*, 16 Kanunievvel 1913, No: 942-143.

¹⁰⁸⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 109.

¹⁰⁸⁵ Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 31.

daha önce gelmiş Alman subayların sayısı, heyet başkanıyla birlikte 41'e ulaştı.¹⁰⁸⁶ 5 Ocak 1914 (23 Kanunievvel 1329) tarihli Tanin Gazetesi'nde Askerî Islah Heyeti üyelerinden Kaymakam Von Burhardi'nin Harbiye Nezareti Levazım Dairesi'ne, Von Mayer'in Sıhhiye Dairesi'ne tayin edildikleri haberi yer aldı.¹⁰⁸⁷

Ordular için teknik eleman olmadığından Erkân-ı Harbiye'de, topçu sınıfında, teknik birliklerde, harp sanayinde ve bahriyedeki önemli görevler ister istemez Almanlara bırakılmak zorunda kalındı. Böylece Almanlar sadece danışman, uzman olarak değil çeşitli dairelerde aktif olarak çalışmaya başladı. Hatta fabrikalarda çalıştırmak üzere Almanya'dan büyük çapta işçi getirildi. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın savunmasını, ağır bataryaların atışa hazırlanmasını, istihkâmcılığın kuvvetlendirilmesini, denizaltılara karşı savunma usullerini, silah cephane ve patlayıcı madde imal eden fabrikaların ve tersanelerin faaliyetleriyle ilgili bütün görevleri Almanlar kendi personelleri ile üstlenmiştir.¹⁰⁸⁸

Liman Paşa'nın Boğazlar ve İstanbul'un savunmasından sorumlu bir ordunun başında bulunması, İstanbul'daki yabancı elçileri kuşkulandırmış ve bundan dolayı elçiler tarafından Sadrazam Sait Halim Paşa'ya karşı sert eleştiriler yapılmıştır.¹⁰⁸⁹ Hatta bu durum İtilaf Devletleri'nce protesto edildi. Osmanlı hükümeti bunun iç meselesi olduğunu ifade ederek protestoları reddetti. Ancak Osmanlı idarecileri açık bir itilaftan kaçınmak istediklerinden, Liman Paşa'yı kolordu kumandanlığı yerine ordu müfettişliğine tayin ettiler.¹⁰⁹⁰ Sözleşmede Liman Paşa'nın Osmanlı ordusundaki rütbesinin Almanya'dakinin bir üst derecesi olması kuralı gereği Paşa, Osmanlı ordusunda müşirliğe (mareşal) yükseltilerek, 1. Kolordu Komutanlığı'ndan ayrılmış ve Ordu Genel Müfettişliği'ne¹⁰⁹¹ atanarak İstanbul'da görevine devam etmiştir.¹⁰⁹² Bu sırada General Bronsart von Schellendorf Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne

¹⁰⁸⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 109. Danişmend, ilk heyetin 42 kişiden oluştuğunu, ertesi sene sayının 71 kişiye ulaştığını ve çok geniş yetkiler verildiğini ifade etmiştir. Danişmend, s. 408.

¹⁰⁸⁷ *Tanin*, 23 Kanunievvel 1329 (5 Ocak 1914), No: 1808.

¹⁰⁸⁸ Pomiankowski, s. 51.

¹⁰⁸⁹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 3. Kısım, s. 302-303.

¹⁰⁹⁰ Pomiankowski, s. 37-38.

¹⁰⁹¹ Cemal Paşa, Liman Paşa'nın 1. Kolordu Kumandanlığı'ndan Ordu Genel Müfettişliğine atanmasını, Liman'ın 1. Kolordu Kumandanlığı'nda bulunmasını tehlikeli gören Enver Paşa'nın bir tasarrufu olarak ifade etmiştir. Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 83. Liman Paşa ise bu değişikliği ne diğer büyük devletlerin tepkisine nede Enver Paşa'nın tutumuna bağlamamıştır. Sözleşme gereği Alman ordusunda bulundukları rütbenin bir üst rütbesi ile istihdam olunacakları kuralına bağlamıştır. Osmanlı ordusunda müşirlik (mareşallik) rütbesinde bulunmasından dolayı 1. Kolordu Komutanlığı makamını bırakmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Sanders, s. 29-30.

¹⁰⁹² Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 376; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 3. Kısım, s. 302-303.

getirildi.¹⁰⁹³ Ancak Enver Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ni de uhdesine alması üzerine, Schellendorf bu makama vekâlet eden bir konuma geldi.¹⁰⁹⁴

Enver Paşa, Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi olarak bütün görevleri üzerine aldıktan sonra, her iki dairede de ıslah heyetinin teklifleri doğrultusunda Alman sistemlerini uygulamaya koydu. Harbiye ve Ordu dairelerinin başkanlıklarına Almanları getirdi.¹⁰⁹⁵ Enver Paşa dairelerin başına getirdiği Alman subaylara, ordunun seferberlik planlarını hazırlatmaya başlattı.¹⁰⁹⁶ Daire başkanlıklarının yanı sıra Harbiye Nezaretî ve Erkân-ı Harbiye'deki bütün önemli görevler, muhtelif silahların kontrolü, vilayetlerdeki orduların teftişi Alman subayların idaresine geçti.¹⁰⁹⁷ 1914 yılının ilk yarısında merkez birlikleri yanı sıra İstanbul'daki Piyade, Sahra ve Ağır Topçu Mektepleri ile Ayazağa'daki Süvari Astsubay Okulu'nda müdür ve öğretmen olarak Alman subaylar görev aldı. Alman subaylar tarafından bu okullardaki eğitim planları genişletilmiş, Subay Binicilik Mektebi ve Nakliye Mektebi açıldı.¹⁰⁹⁸

Alman ıslah heyeti, Osmanlı ordusunda talim, terbiye ve geri hizmetlerin düzenlenmesi hususlarında faydalı çalışmalar yaptı. Islah heyetinin başında bulunan Liman Paşa ile Enver Paşa arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Enver Paşa'nın Liman Paşa'ya pek güvenmediği, Harbiye Nazırı olduktan sonra Alman generalin kontratına aykırı olarak birçok yüksek rütbeli subayı emekliye ayırırken ona danışmadığı iddia edildi. Liman Paşa, Enver Paşa'nın kendisini saf dışı ederek maiyetinde bulunan diğer Alman subayları ile işleri götürmek istediğini ifade etmektedir.¹⁰⁹⁹ Ancak Alman askeri misyonuna teşkilat, talim ve terbiye hususunda tam yetki vermiş olması, Enver Paşa'nın mantıklı hareket ettiğinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Osmanlı ordusunun bu kadar kısa bir zaman içerisinde maddi ve manevi çehresindeki değişim ve bir dereceye kadar modern hale getirilmesi, paşanın tavrına bağlanmaktadır. 1. Dünya Savaşı'nda ortaya koyduğu mücadele de Osmanlı ordusunda doğru işlerin yapıldığının kanıtı olarak gösterilir.¹¹⁰⁰

1. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunda Alman subayların sayısı daha da arttı. Askerî ıslah heyetinin dışında 1914-1918 yılları arasında 23'ü general, 10'u

¹⁰⁹³Görgülü, s. 53.

¹⁰⁹⁴Pomiankowski, s. 37.

¹⁰⁹⁵Emir, s. 59.

¹⁰⁹⁶Cemal Paşa, s. 99.

¹⁰⁹⁷Pomiankowski, s. 37.

¹⁰⁹⁸Sanders, s. 43.

¹⁰⁹⁹Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, 3. Kısım, s. 306.

¹¹⁰⁰Pomiankowski, s. 41.

amiral olmak üzere kara ordusunda 130, donanmada ise 60 olmak üzere toplam 190 Alman subayı Osmanlı ordusunda görev yapmıştır.¹¹⁰¹ General Liman von Sanders, 1. Dünya Savaşı yıllarında askerî heyet başkanlığı ve mukavele gereği 1. Kolordu Kumandanlığına ilaveten 1. ve 5. Ordu Kumandanlıkları ile Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevlerini de yürütmüştür.¹¹⁰² Liman von Sanders Osmanlı'nın Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaşı bitirmesi üzerine, Türkiye'de bulunan Alman subay ve askerlerinin tahliyesini tamamladıktan sonra son gurupla birlikte 27-29 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı.¹¹⁰³

Liman von Sanders dışında tanınmış Alman subayları da bu dönemde Osmanlı ordusunda görev aldı. Bunlardan biri olan Von Falkenhayn 1917'de gelmiş ve Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı yapmıştır. Von Seeckt Paşa ise 1917-1918 yılları arasında korgeneral rütbesiyle Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti görevinde bulunmuştur. Kress Von Kressenstein 1914 yılında gelmiş, Sahra Topçu Atış Okulu'nda yarbay rütbesiyle Okul Kumandanlığı, tümgeneral rütbesiyle de Filistin'deki 8. Ordu Kumandanlığı görevlerinde bulunmuştur. Gessman Paşa, 1915-1916 yıllarında Çanakkale Cephesi'ndeki 5. Ordu Topçu Kumandanlığı, 1916-1917 yıllarında 6. Orduya bağlı Alman Irak Grubu Kumandanlığı ve Halep Menzil Kumandanlığı görevlerini ifa etmiştir.¹¹⁰⁴

2.13.2. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı Olmasından 1. Dünya Savaşı'na Orduyu Yapılandırma Faaliyetleri

1913 yılı ortalarından itibaren oldukça güçlü bir duruma gelen İttihat ve Terakî'nin 20 Eylül 1913'de yapılan kongresinde, bir taraftan devletin ekonomik yönden canlandırılmasına karar verilirken, diğer taraftan da ordunun yeniden teşkilatlandırılmasına karar verildi.¹¹⁰⁵ Aynı günlerde Balkan Harbi'nde mesuliyetli görülen bazı erkân ümera ve zabitanın yargılanmaları için teşkil edilen Divan-ı Harp Başkanlığı'na 3. Ordu Müfettişi Müşir Osman Paşa tayin edildi. Müşir Osman Paşa, 23 Kasım 1913 (10 Teşrinisani 1329) tarihinde Divan-ı Harp Başkanlığı uhdesinde kalmak üzere, 3. Ordu Müfettişliği görevinden 1. Ordu Müfettişliği'ne tayini hususunda

¹¹⁰¹Sanders, s. 43; Kılıç, s. 52.

¹¹⁰²Yılmaz, s. 47-48.

¹¹⁰³Sanders, s. 382.

¹¹⁰⁴Yılmaz, s. 50.

¹¹⁰⁵*Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 145.

Harbiye Nezareti mazbatası hazırlandı.¹¹⁰⁶ 25 Kasım'da çıkan irade-i seniyye ile Müşir Osman Paşa, 1. Ordu Müfettişliği'ne getirildi.¹¹⁰⁷

11 Aralık 1913 (28 Teşrinievvel 1329)'de yayınlanan teşkilat nizamnamesi ile Osmanlı kara ordusunun, Harbiye Nezareti'ne bağlı 4 ordu müfettişliği halinde teşkil edildiği duyuruldu. Ordu teşkilatı biri bağımsız olmak üzere 13 piyade kolordusu, 38 piyade tümeni (ikisi bağımsız) ve 4 süvari tümeninden teşekkül ediyordu.¹¹⁰⁸ “Teşkilat-ı Umûmîye-yi Askerî Nizamnamesi” adıyla yayımlanan nizamnameye göre, her bir ordu daimi nizamiye kolordularıyla, müstakil nizamiye tümenlerinden oluşturuldu. İki veya daha fazla sayıda kolordu ve gerek duyulduğu miktarda müstakil tümenlerden bir ordu müfettişliğinin kurulması öngörülüyordu. 4 ordu müfettişliği olarak planlanan yeni teşkilat şu şekilde teşkil edilmişti:¹¹⁰⁹

1. Ordu Müfettişliği; (merkezi İstanbul), 1, 2, 3, 4 ve 5. Nizamiye Kolordulardan,

2. Ordu Müfettişliği; (merkezi Şam), 6 ve 8. Nizamiye Kolordular ile Hicaz Müstakil Tümeni'nden,

3. Ordu Müfettişliği; (merkezi Erzincan), 9, 10 ve 11. Nizamiye Kolorduları'ndan,

4.Ordu Müfettişliği; (merkezi Bağdat), 12 ve 13. Nizamiye Kolorduları'ndan oluşmuştur.

Ayrıca herhangi bir müfettişliğe tabi olmayan, Yemen Vilayeti'nde merkezi Sana'da bulunan 7. Kolordu ile Aşiret Müstakil Tümeni de ordu teşkilatında yer almıştır. Ordunun toplam nizami kuvveti 13 nizamiye kolordusu ile 2 müstakil tümeninden teşkil edilmiştir. Her bir kolordu kuruluşu 2 veya 3 nizamiye tümeni, 1 nişancı alayı (Yemen'deki kolordu hariç), 2 veya 3 alaylı, duruma göre süvari topçusunu da içeren bir süvari tugayı (7 ve 11. Kolordularda birer süvari alayı olacak), 1 istihkâm taburu ve 1 telgraf bölüğü, 1 nakliye taburu, ihtiyaca göre bağlanacak olan ağır topçu taburundan oluşmaktadır.

¹¹⁰⁶BOA, İH, D:145, V: 68, Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, Piyade Kısmı; BOA, İH, D:145, V: 68, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi No: 645, 10 Teşrinisani 1329 (23 Kasım 1913).

¹¹⁰⁷BOA, İH, D:145, V: 68, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi, İrade-i Seniyye No: 2348, 12 Teşrinisani 1329 (25 Kasım 1329).

¹¹⁰⁸Osmanlı Ordu Teşkilatı, s. 145.

¹¹⁰⁹Osmanlı Ordu Teşkilatı, s. 149; Sabis, Harp Hatıralarım, C. I, s. 156-157.

Yeni ordu kuruluş teşkilatında 7. Kolordu ve Asir Tümeni özel teşkilata sahip kılınmıştır. 3. Ordu Müfettişliği'ne bağlı olan 9. ve 11. Kolordular bölgesinde bulunan aşiret tümenleri ve tugayları söz konusu kolordulara bağlandı. 6., 7., 8., 12. ve 13. kolordular ikişer tümenli, 1-5, 9-11 kolordular ise üçer tümenli olarak teşkil edilmişti. 2 müstakil tümenle birlikte ordunun toplam kuvveti 36 piyade tümenine ulaşmıştır. Her bir nizamiye tümeninde 3 piyade alayı, 1 nişancı taburu, 2 veya 3 taburlu topçu alayına yer verilmiştir. Ancak bölge özelliğine göre bazı tümenlerin teşkilatında farklılıklar olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca 11 Aralık 1913 teşkilat nizamnamesi ile asker alma işleri de düzenlenmiş, her kolordu bölgesinde kolordu numarasına göre kolordu asker alma daireleri kuruldu.¹¹¹⁰

Ordunun gençleştirilmesi konusunda İttihat ve Terakki liderleriyle uyuşamayan Ahmet İzzet Paşa, 3 Ocak 1914 tarihinde Talat Bey tarafından ikna edilerek Harbiye Nezareti'nden istifa ettirildi.¹¹¹¹ 3 Ocak 1914 tarihli Tanin Gazetesi'nde Ahmet İzzet Paşa'nın istifa haberiyle birlikte, Harbiye Nezareti'ne Enver Bey'in tayin olunacağı bilgisi yer alıyordu.¹¹¹² Ancak mevcut şartlarda Enver Bey'in bu makama gelmesi geleneğe aykırı olduğundan, unvanın paşalığa çevrilmesi gerekli görüldü.¹¹¹³ Bunun nasıl yapılacağı da 4 Ocak 1914 (22 Kanunıevvel 1329) tarihli Tanin Gazetesi'nde duyuruldu. Gazete haberinde Enver Bey'in Bingazi ve Balkan Harbi'ndeki fedakârlıklarından dolayı rütbesinin mirlivalığa yükseltilerek, Harbiye Nezareti'ne tayini hususunda padişah iradesinin sadır olduğu ifade edilmişti.¹¹¹⁴

Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından üç gün sonra yayınlanan bir iradeyle, Balkan hezimetinde sorumluluğu görülen kumandanlar ile 55 yaşını aşmış olan generallerin emekliliğine karar verilmiştir.¹¹¹⁵ Enver Paşa'nın orduyu gençleştirme ve tasfiye işini hızlı bir şekilde hayata geçirmek istemesinde, Edirne'nin kurtarılması girişimine yaşlı subayların karşı çıkması hatta engellemek istemeleri, buna mukabil genç subayların destek vermesi birinci derecede etkili olmuştur.¹¹¹⁶ Enver Paşa'nın uygulamaya koyduğu gençleştirme çalışması, aslında daha önce Ahmet İzzet Paşa'nın Hadi Paşa başkanlığında bir komisyon teşkil ederek Balkan hezimetinde sorumluluğu

¹¹¹⁰ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 151-153.

¹¹¹¹ Alkan, s. 221; Ayışığı, s. 112.

¹¹¹² *Tanin*, 3 Ocak 1914, No: 1806.

¹¹¹³ Esatlı, s. 204.

¹¹¹⁴ *Tanin*, 4 Ocak 1914, No: 1807; Esatlı, s. 204.

¹¹¹⁵ Ahmad, s. 179.

¹¹¹⁶ Alkan, s. 223.

görülen, yaş ve bilgileri itibariyle emekliye sevki uygun olan subayların tespitini yaptırmayıyla başlamıştır. Ancak Ahmet İzzet Paşa, Hadi Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan, miralaylardan 300¹¹¹⁷ kişinin isminin bulunduğu listeyi imzalamadan istifa etmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nezareti'ne gelen Enver Paşa, yeni eklemelerle bu listedeki emekliye çıkarılacakların sayısını 1.500'lere kadar çıkarmıştır.¹¹¹⁸

Bir taraftan gençleştirme ve emekliye sevk faaliyetlerini sürdüren Harbiye Nazırı Enver Paşa, bir taraftan da 1, 2, 3 ve 4. Ordu Müfettişliklerine ve bu müfettişliklere tabi süvari ve topçu müfettişliklerine, Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne, atamalar yapmıştır.¹¹¹⁹ Bu atamalara dair padişah iradesi 6 Ocak 1914 (24 Kanunievvel 1329) tarihinde çıkmıştır.¹¹²⁰ Padişah iradesi ile 1. Ordu Müfettişliği'ne aynı görevde bulunan Müşir Osman Paşa, 1. Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne, Garp Ordusu Erkân-ı Harp Reisi Erkân-ı Harbiye Miralayı Hamit Bey atanmıştır. 1. Ordu Süvari Müfettişliği'ne Yanya Kolordusu eski Erkân-ı Harbiye Reisi Erkân-ı Harbiye Binbaşı Hasan Dursun Bey, 1. Ordu Topçu Müfettişliği'ne ise ilga edilen Vardar Ordusu Topçu Kumandanı Topçu Mirliya Hasan Rıza Paşa tayin edilmiştir. 2. Ordu Müfettişliği'ne Eski Vardar Ordusu Kumandanı Ferik Zeki Paşa getirilmiştir. 2. Ordu Erkân-ı Harbiye'sine, Divan-ı Harbi Örfi Reisi Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Remzi Bey, 2. Ordu Süvari Müfettişliği'ne Hafif Süvari Liva Kumandanı Süvari Miralay İbrahim Bey, 2. Ordu Topçu Müfettişliği'ne ise 4. Kolordu Topçu Kumandanı İbrahim Talat Bey tayin edilmiştir. 3. Ordu Müfettişliği'ne Berlin Sefiri Erkân-ı Harbiye Mirlivası Mahmut Muhtar Paşa görevlendirilmiştir. 3. Ordu Erkân-ı Harbiye'sine, eski 2. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Yakup Şevki Bey, 3. Ordu Süvari Müfettişliği'ne Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Yusuf İzzet Bey, 3. Ordu Topçu Müfettişliği'ne 3. Kolordu Topçu Kumandanı Topçu Miralayı İskender Bey getirilmiştir. 4. Ordu Müfettişliği görevine 3. Kolordu Kumandanı ve Bağdat Valisi Erkân-ı Harbiye Mirlivası Cavit Paşa atanmıştır. 4. Ordu Erkân-ı Harbiye'sine, eski Garp Ordusu'ndan Erkân-ı Harbiye Binbaşı Cemalettin Bey, 4. Ordu Süvari

¹¹¹⁷Alkan, Ahmet İzzet Paşa tarafından hazırlanan listede 163 kişinin isminin bulunduğunu, bunların çoğunun arkadaşı olduğu için tereddütlü davrandığı için emekliye sevk işlemini yürürlüğe koymadığını ifade etmişti. Alkan, s. 222.

¹¹¹⁸Ş. Köprülü, s. 26.

¹¹¹⁹BOA, İH, D: 148, V: 32, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi Tahrirat Kalemi. 8 Safer 1332/24 Kanunievvel 1329 (6 Ocak 1914).

¹¹²⁰BOA, İH, D: 148, V: 32, İrade-i Seniyye, İrade No: 2821, 8 Safer 1332 (6 Ocak 1914).

Müfettişliği'ne 9. Süvari Livası Kumandanı Süvari Miralay Şevket Bey, 4. Ordu Topçu Müfettişliği'ne Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'den Erkân-ı Harbiye Miralay Yusuf Ziya Bey tayin edilmiştir.¹¹²¹ Böylece Balkan Harbi'nden sonra ordu bu atamalarla yeniden teşkilatlandırılmıştır.

Enver Paşa, Tanin Gazetesi'ne 10 Ocak 1914 (28 Kanunievvel 1329) tarihinde verdiği mülakatta orduda yapmakta olduğu düzenlemelerin gerekçelerini anlatmıştır. Paşa, Osmanlı ordusunda barış ve muharebe zamanı olmak üzere adeta iki kadronun bulunduğunu, bu durumun bazı sıkıntılara sebep olduğunu ve çözüme kavuşturulması gerektiğini söylemiştir. Ordu içindeki eski yeni ikiliğinin zararları görüldüğü için emeklilik ve rütbe düzenlemelerinin yapıldığını ifade etmiştir. Yapılan çalışmalarının amacının orduyu gençleştirmek¹¹²² ve ikiliği ortadan kaldırarak birliği sağlamak olduğunu beyan etmişti.¹¹²³

Ordunun bir an evvel yeniden genç subaylarla teşkilatlandırılması için çok geçmeden tasfiye ve emeklilik işlemlerine başlanmıştır. 1 Şubat 1914 (19 Kanunisanı 1329) tarihli Tanin'de ilk tasfiye ve emeklilik uygulamalarına dair haberler yer almıştır.¹¹²⁴ Bu uygulama ile askerî açıdan ne kadar yeteneksiz general, üstsubay, subay varsa emekliye sevk edildiği ifade edilmiştir.¹¹²⁵ Alaylı subayların çoğunun görevine son verilirken, bazı subayların hak etmeden aldıkları rütbeleri geri alınmıştır. Ordunun dinamik ve bilgili komutanların elinde yükseleceğine inanan Enver Paşa, kara ve deniz ordularında geniş kapsamlı bir tasfiye hareketi gerçekleştirmiştir.

Enver Paşa, yeni teşkilatta ordunun kilit noktalarına kendi görüşlerini paylaşan genç subayları getirmiştir.¹¹²⁶ Albaylardan kolordu kumandanları, yarbaylardan fırka (tümen), binbaşılardan alay ve yüzbaşılardan tabur kumandanları yapılmıştır.¹¹²⁷ Yaşlı, yeteneksiz ve muhalif subaylar bir taraftan emekliye sevk edilirken diğer taraftan da

¹¹²¹ BOA, İH, D: 148, V: 32, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi Tahrirat Kalemi, No: 2821 (Ordu Müfettişlikleri, Ek Belge), 24 Kanunievvel 1329 (6 Ocak 1914).

¹¹²² Osmanlı Ordusu Islah Heyeti'nde bulunan Alman subaylarınca da Türk Ordusu'nun talim, terbiye, bilim vb. alanlarda çok yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Seferi hizmetlerin bilindiğini ancak atış eğitiminin, gez-göz ve arpacıkla sınırlı olduğu hatta bazı birliklerde yürüyüş disiplinin bile eksik olduğu, sadece sahra topçuluğunda iyi durumda bulunulduğu görüşü ortaya konulmuştur. Bütün bu eksikliklerin eğitilmiş genç kadrolarla telafi edilebileceği inancı hakim olmuştur. Mühlman, s. 25-26.

¹¹²³ Tanin, 28 Kanunievvel 1329 (10 Ocak 1914), No: 1812.

¹¹²⁴ 4. Mardin Fırkası Kumandanı Süvari Miralay Ahmet Şükrü Bey ile 35. Süvari Alayı'ndan Binbaşı Mehmet Akif ve 2. Kolordu İdare Reisi Mehmet Hidayet Efendilerin emekli edildiklerine yer verilmiştir. Tanin, 1 Şubat 1914, No:1833.

¹¹²⁵ Ordu içinde bulunan birçok subay bu gençleştirme ve tasfiye sürecinin Enver Paşa tarafından haksızlık yapılmadan adaletli bir şekilde uygulandığını ifade etmiştir. İnönü, s. 86.

¹¹²⁶ Hayta ve Ünal, s. 210.

¹¹²⁷ Cemal Paşa, s. 99.

Enver ve Cemal Paşa'nın nazırlıklarına karşı çıkabilecek olan Fethi Bey, Mustafa Kemal gibi isimler ataşemiliter olarak yurt dışına gönderilmiştir.¹¹²⁸ Enver Paşa'nın yapmış olduğu orduyu gençleştirme çalışması, bir bakıma Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli görevler üstlenecek olan kadronun ordu içinde yükselmesini sağlamıştır.¹¹²⁹

Harbiye Nazırı Enver Paşa, sadece ordu teşkilatı ve kademelerinde düzenlemelerle yetinmemiş, ordu üst yönetimine dair de düzenlememe faaliyetleri içine girmiştir. 7 Ocak 1914'de Askerî Şura'yı lağvederek¹¹³⁰ tek karar verici haline gelen¹¹³¹ Enver Paşa, Alman ıslah heyetinin de görüşleri doğrultusunda Harbiye Nezareti teşkilatında bazı değişiklikler yapmıştır. Yapılan değişiklikler ile oluşan Harbiye Nezareti'nin yeni teşkilat yapısı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'nin yükünü büyük oranda hafiflemiştir. Yapılan düzenlemeler uygun olarak hem Harbiye Nezareti hem de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye için yönergeler hazırlanmıştır. Bu düzenlemeler ile genel kuvvetler, asker alma, seferberlik, kanun ve nizamlar, küçük eğitim ve öğretim gibi işlerin Harbiye Nezareti'ne devredilmesi ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye kendi işleri ile uğraşma fırsatı bulmuştur.¹¹³²

Askerî Salname'de 1914 yılı başında yapılan düzenlemelerle oluşan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilat yapısı yer almıştır. Salmamede yer alan bu teşkilatta, merkez şube, idare kısmı, evrak kısmı, 1, 2, 3 ve 4. şubeler ile hat komiserlikleri, ateşemiliterlikler (Sofya, Belgrat), harita şubesi bulunmaktadır.¹¹³³ Yapılan bu değişikliklerle teşekkül eden teşkilat yapısı 1. Dünya Savaşı seferberliğine kadar devam etmiş, seferberliğin uygulamaya başlaması ile Başkumandanlık Vekâleti kurulmuştur. Alman ıslah heyetinin tavsiyeleri doğrultusunda, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatında savaşın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yeni düzenlemelere gidilmiştir.¹¹³⁴

Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bir taraftan ordunun üst yönetimi, teşkilatı ve eğitim işleriyle uğraşırken diğer taraftan da silah cephane ve araç-gereç eksikliğini

¹¹²⁸Babacan, s. 180; Esatlı, s. 210-211.

¹¹²⁹Çolak, s. 8-9.

¹¹³⁰7 Ocak 1914'de Enver Paşa tarafından kaldırılan Askerî Şura ancak 2 Ağustos 1919 tarihinde yeniden kurulacaktı. TV, 4 Ağustos 1335 (4 Ağustos 1919), No: 3614.

¹¹³¹M. Naim **Turfan**, *Jön Türklerin Yükselişi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2005, s. 203; *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 129.

¹¹³²Emir, s. 59.

¹¹³³*Salname-i Askerî*, 1330, s. 12-14; Emir, s. 59.

¹¹³⁴*Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 135.

tamamlamak için çalışıyordu. Enver Paşa, ordunun modern silahlarla donatılması için Avrupa'dan önemli miktarlarda silah alımı yoluna giderken, içeride de tophane ve askerî fabrikaların modernleştirilmesiyle uğraşıyordu.¹¹³⁵ Bu dönemde büyük devletlerarasında ortaya çıkan bloklaşma göz önünde bulundurularak çıkabilecek savaşa hazırlıklı olmak amacıyla ordu birliklerinin efradının tamamlanması düşünülmüştür. Bu amaçla 11 Mayıs 1914 (28 Nisan 1330) tarihi itibarıyla 1894 doğumlu efradın numaralarının keşidesiyle silâh altına celbi amacıyla geçici bir kanun çıkartılmıştır.¹¹³⁶ İcrasına Harbiye Nezareti'nin memur edildiği kanun, neşri tarihinden itibaren geçerli kılınmıştır.¹¹³⁷

1914 yılı ortalarında, 1913 yılı Aralık ayında ilan edilen teşkilat üzerine ordunun yeniden yapılandırılması ve Balkan Harbi öncesindeki garnizon mahallerine döndürmesine çalışılıyordu. Aynı zamanda ordunun kolordu ve tümen temelinde yeniden inşa çalışması yapılıyordu. Hatta Ağustos 1914'de yeniden yapılandırılmakta olan 36 tümenin 14'ü tamamen sıfırdan kurulma sürecini yaşarken, 8'i bir yıl içinde köklü bir konuşlanma geçiriyordu. Yeni veya yeniden konuşlanma durumunda bulunan 22 piyade tümenin savaşılabilecek güce ulaşması için zamana ihtiyacı bulunuyordu, ancak 1. Dünya Savaşı'nın başlaması buna fırsat vermemiştir.¹¹³⁸

15 Temmuz 1914'de (2 Temmuz 1330) Harbiye Nazırı Enver Paşa, 1. Ordu Müfettişi Müşir Osman Paşa'yı aynı zamanda Divan-ı Âli-i Askerî Riyaseti'ni de deruhte etmesi hasebiyle, Divan-ı Âli'deki görevinin önemine binaen, 1. Ordu Müfettişliği görevinden affı hususunu sadarete bildirmiştir.¹¹³⁹ Sadaretçe padişahın onayına sunulan tezkere için 23 Temmuz 1914 tarihi itibarıyla irade-i seniyye çıkmıştır. Böylece Müşir Osman Paşa 1. Ordu Müfettişliği'nden alınmıştır.¹¹⁴⁰

27 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki münasebetlerin kesilmesi ile işin bir dünya savaşına gideceği anlaşılmıştır. Bu gelişme üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, hazırlık amaçlı Sana, Musul ve Bağdat'taki kolordular ile Asir ve Hicaz'daki bağımsız tümenlerin dışında kalan bütün kolordulara dört haftalık talim için ikmal efradının celbi ve piyade alaylarında dördüncü bölüklerin

¹¹³⁵Shaw ve Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, s. 370.

¹¹³⁶*Düstur*, Tertib-i Sani, C. VI, No: 297, s. 704.

¹¹³⁷TV, 1 Mayıs 1330(14 Mayıs 1914), No: 1816.

¹¹³⁸Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 30.

¹¹³⁹BOA, İH, D: 160, V: 55, Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, Kısım No: 321, 2 Temmuz 1330 (15 Temmuz 1914).

¹¹⁴⁰BOA, İH, D: 160, V: 55, (İrade-i Seniyye), Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, Piyade Kısım, No: 1320, 10 Temmuz 1330 (23 Temmuz 1914).

teşkili, bütün bölüklerin mevcudunun 130'a tamamlanması emrini vermiştir. O yıl silâhına alınacak efrat ile son bir yıl içinde birliklerinden terhis olan efradın silâhına alınması istenmiştir.¹¹⁴¹

Aslında Osmanlı Devleti idarecilerinde ve kamuoyunda savaşa girme düşüncesi yoktur, orduda başlatılan ıslahatın olgunlaşması için zamana ihtiyaç olduğu görüşü hâkimdir. Bunu teyit eden en önemli örneklerden biri, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın donanmanın ıslahı için Fransa'da görüşmelerde bulunduğu sırada gazetelere¹¹⁴² verdiği demeçlerde açıkça görülmektedir. Cemal Paşa, 4 Temmuz da Fransa'nın "Nekodopari" Gazetesi'ne verdiği mülakatta Osmanlının savaşa girme niyetinde olmadığını söylemiştir. Ordunun ıslahındaki amacın öteden beriden destek aramaya muhtaç olmaksızın kendi kendimizi müdafaa etmek için lazım olan vesaiti tedarik etmek olduğunu beyan etmiştir. "...Biz rast gelenin eline geçecek bir av olarak kalmak istemiyoruz. Maksudımız tecavüze maruz olmamaktır. Hiçbir hükümetin Türkiye kadar sulh ve sükûn içinde yaşamaya ihtiyacı yoktur. Gelişmek için bütün milletlerin muavenetine muhtaç bulunmaktayız ve en büyük arzumuz Türkiye'nin diiveli muhtelif guruplarından hiçbir tarafından intihab edilme ihtiyacında bulunmamasıdır..." diyerek Osmanlı Devleti'nin savaşın dışında kalma arzusunu açıkça ortaya koymuştur.¹¹⁴³

2.13.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu

2.13.3.1. Seferberlik ve Birinci Dünya Savaşı'nın İlk Yıllarında Ordu Teşkilatı (Kasım 1914-Aralık 1915)

Balkan Savaşları'nda yaşanan hezimetten sonra Harbiye Nezareti, ordunun kuruluş ve konusu bakımından çok ileri adımlar atmıştır. Önceden orduda nizamiye, redif ve müstahfız birlikleri mevcutken, yeni kuruluşta redif tümenleri kaldırılmıştır. Her birliğin kendi bölgesinde asker olma ve seferber olması kabul edilerek, ülke 13 kolordu bölgesine ayrılmıştır. Barış dönemi ordunun konuşunda, bölge usulü kabul edilerek her birlik seferber olacağı bölgeye yerleştirilmiştir. Daha önce redif teşkilatı tarafından yürütülen asker alma işlemleri için her kolordu bölgesinde bir asker alma

¹¹⁴¹Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, C. II, s.151; Sabis, *Harp Hatıralarım*, , C. I, s. 103.

¹¹⁴²Cemal Paşa Fransa'da 4 Temmuz da Tan Gazetesi muhabirine verdiği demeçte, yakın alaka gördüğünü, gösterilen bu alakadan çok memnun kaldığını belirterek teşekkür ettikten sonra, donanmanın ıslahı hususunda Fransa'dan istifade edileceğini beyan etmiştir. *Tanin*, 23 Haziran 330, (6 Temmuz 1914), No: 1689.

¹¹⁴³*Tanin*, 23 Haziran 330, (6 Temmuz 1914), No: 1689.

heyeti başkanlığı, tümenlerde asker alma kalemleri, bir veya birkaç ilçeyi kapsayan asker alma şubeleri kurulmuştur.¹¹⁴⁴

1910 yılında kabul edilip 1911’de uygulamaya konulan müfettişlik teşkilatına dayalı ordu düzeni, 14 Şubat 1913’de kabul edilen nizamname ile dört ordu müfettişliği ve bir bağımsız tümen teşkilatı şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme daha ziyade barış dönemi düzenlemesi şeklinde yapılmıştır. Osmanlı ordusunda 14 kolordu ve kolordulara bağlı 43 nizamiye piyade tümeni ile kolordular kuruluşunda 11 süvari tugayı ve 5 süvari alayına yer verilmiştir. Balkan Savaşı öncesi teşkil edilen ordu komutanlıkları ve geniş karargâhlar kaldırılmış, bunların yerine dar yetkili, küçük karargâhlar oluşturulmuştur.¹¹⁴⁵

2 Ağustos 1914’de Türk-Alman ittifakının imzalandığı gün, ihtiyati tedbir olarak 3 Ağustos’ta başlamak üzere seferberlik ilan edilmiştir.¹¹⁴⁶ Seferberlik ilan edilip genel karargâh kurulunca, ordularda müfettişlik uygulaması kaldırılarak komutanlık uygulamasına geçilmiştir. Enver Paşa 1914 Ağustos’unda, Türk topraklarının durumu ve İtilaf Devletleri’nin muhtemel saldırılarını göz önünde bulundurarak, ordu teşkilatında yer alan kolorduları geçici olarak tertiplemiştir. Bu tertipte;

1. Ordu (İstanbul, Mareşal Liman Von Sanders), kolorduları ise 1. Kolordu (İstanbul), 2. Kolordu (Edirne), 3. Kolordu (Tekirdağ), 6. Kolordu (Halep) 24 ve 25. tümendenden meydana geliyordu. Bu kolordunun Bakırköy bölgesine sevk edilmesine karar verilmiştir.

2. Ordu (İstanbul, Bahriye Nazırı Cemal Paşa), kolorduları ise 4. Kolordu (İzmir), 5. Kolordu (Ankara), her iki kolordunun da Anadolu yakasında yerleştirilmesi uygun görülmüştür.

3. Ordu (Erzurum, Hasan İzzet Paşa), kolorduları 9. Kolordu (Erzurum), 10. Kolordu (Erzincan), 11. Kolordu’dan (Van) oluşuyordu. Bu ordunun Rus sınırına sevk kararlaştırılmıştır.

4. Ordu (daha sonra Suriye’de görevlendirilmiştir), 8. Kolordu (Şam), bu kolordunun 16. Tümeni (Adana) ve 22. Tümeni (Hicaz)’da bulunuyordu. Bu iki tümen

¹¹⁴⁴Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. I, s. 162-163.

¹¹⁴⁵Türkmen, “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar”, s. 25-26.

¹¹⁴⁶Danişmend, s. 413.

daha sonra 6. Kolorduya bağlanmıştır. 12. Kolordu (Musul) ve 13. Kolordu (Bağdat)'da müteşekkildi. 12. Kolordu Irak'ta seferber edilmiş ve geçici olarak orada kalmıştır.¹¹⁴⁷

26 Ağustos 1914 (13 Ağustos 1330) tarihinde 4. Ordu Müfettişi Miriliva Cavit Paşa Harbiye Nezareti'nce Bağdat, Basra ve Maraş Havalisi Umûm Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.¹¹⁴⁸ 29 Ağustos'ta Cavit Paşa'nın atamasına dair irade-i çıkmıştır.¹¹⁴⁹

Türk-Alman ittifakının imzalanmasından sonra, yığınak için esas teşkil edecek sefer planı yeniden düzenlemeye tabi tutulmuştur. Alman General Bronsart von Schellendorf tarafından hazırlanan sefer planlarının daha ziyade Alman çıkarlarına uygun düşecek şekilde yapıldığı görülmektedir. Bronsart'ın hazırladığı plan Türk ordusunun büyük kısmının batı bölgesinde bulunmasını öngörüyordu. Çünkü planlar Odesa çıkarması ve Bulgaristan üzerinden geçerek Romanya ve Rusya harekâtı düşünülerek hazırlanmıştır.¹¹⁵⁰ Ancak daha sonra Bulgaristan'ın İttifak gurubunda yer alması üzerine, değişen şartlar çerçevesinde Bronsart von Schellendorf sefer planını yeni duruma göre düzenlemiştir. Bu düzenlemeler sonucunda 6 Eylül 1914 tarihine gelindiğinde, temel sefer planı büyük oranda değişmiştir. Değişen bu sefer planına göre 4. Ordu'ya, 8 ve 12. Kolordulardan oluşturulacak birliklerle Mısır'a hücum emri verilmiştir. 3. Ordu'ya da bir Rus saldırısıyla karşılaşması halinde Ardahan ve Batum'a karşı taarruz başlatması emredilmiştir. Ayrıca 3. Ordu'nun bir kısmının Erzurum Müstahkem Mevkii'nde oluşturulacak üstün hareketle, Sarıkamış bölgesindeki Rusları ezmesi istenmiştir.¹¹⁵¹ Bronsart von Schellendorf'un hazırladığı bu planlar uygulamaya konulurken, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Birinci Başkan Yardımcısı Hafız Hakkı Paşa tarafından hazırlanan, Ali İhsan ve Kazım paşaların da görüşlerini yansıtan savaş palanları dikkate alınmamıştır.¹¹⁵²

Seferberlik ilanından sonra barış döneminde üçte ikisi üçer, geri kalanı ikişer taburdan oluşan bütün piyade alayları, dörder taburlu olarak yeniden teşkil edilmiştir. Piyade tümenleri ise seferberlikten sonra on ikişer tabura çıkartılmıştır. Ancak Kasım

¹¹⁴⁷Pomiankowski, s. 83-84.

¹¹⁴⁸BOA, İH, D: 161, V: 4, Harbiye Nezareti, Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi No: 442, 13 Ağustos 1330 (26 Ağustos 1914).

¹¹⁴⁹BOA, İH, D: 161, V: 4, (İrade-i Seniyye), Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi, Tahrirat Kalemi No: 1612, 16 Ağustos 1330 (29 Ağustos 1914).

¹¹⁵⁰Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 6. Kısım, s. 166; Görgülü, s. 50.

¹¹⁵¹Bronsart von Schellendorf tarafından hazırlanan plan hakkında geniş bilgi için bakınız. Ercikson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 64-65; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. I, s. 176-177.

¹¹⁵²Bu planlar ordunun eksikliklerini ortaya koyarak ihtiyaçların temini için zaman kazanmayı amaçlayan planlar olarak ön plana çıkmaktaydı. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 412-413.

ayına gelindiğinde piyade alaylarında ve kolordularda değişikliğe gidilmiştir. Yapılan değişiklikle bütün piyade alayları dördüncü taburlarını bırakmış, kolordular ise 6 ya da 9'ar taburluk birlikler haline sokulmuştur. Yapılan bu düzenlemeler ile kolordular seferi hale getirilmiş ve her birine kolordu numaraları verilmiştir. 1915 yılında seferi kolordularda jandarma, çeşitli gönüllü birlikler ve itfaiye taburlarının da katılmasıyla numaraları 41'den 52'ye varan 12 yeni piyade tümeni teşkil edilmiştir. 41, 42 ve 46. Tümenler Suriye'de, 43, 44, 47, 49 ve 50. Tümenler Trakya'da, 48. Tümen Anadolu'da, 45, 51 ve 52. Tümenler Irak'ta kurulmuştur. Bunların dışında birkaç tümende sahil koruma ve garnizonda görevli olarak bırakılmıştır. Ayrıca sahra ordusunu güçlendirmek için jandarma birlikleri ıslah edilmiştir.¹¹⁵³ Her jandarma taburunun üçte biri çevre emniyetini sağlamak üzere garnizonda bırakılırken, üçte ikisi sahil koruma ve demiryolu emniyeti için birer ya da ikişer taburluk seyyar birlikler haline getirilmiştir.¹¹⁵⁴

1914 Ağustosunun başında başlanan seferberlik uygulaması, 25 Eylül'e gelindiğinde birçok eksilik olmasına rağmen tamamlanmış kabul edilmiştir. Seyyar ordu, kale ve müstahkem mevkiiler ve menzil teşkilatlarıyla birlikte Türk Ordusu'nun 1914 Eylül ayı sonunda, harbe hazır kuvvetleri ortalama bir milyon insan rakamına ulaşmıştır. Bu rakamın savaşa hazır olan kısmı ise sadece 477.868 civarındadır. Seferberlik uygulaması 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Çünkü savaş süresince sürekli yeni teşkilleri yapıldığından erlerin silâh altına alınması, hayvan ve araç temini devam etmiştir. Sürekli yeni teşkillerin yapılması ordunun gün geçtikçe büyümesine sebep olmuştur. Osmanlı silahlı kuvvetleri 1914 yılında dört ordudan oluşurken, 1915 Martı'nda 5., Aralık'ta 6. Ordu, 1917 yılında 7, 8 ve 9. Ordular ile Yıldırım ve Kafkas Ordular Gurubu'nun kurulmasıyla oldukça büyümüştür. Sayı olarak büyüyen ordunun, özellikle 1917 yılında bütün kaynaklarının kurduğu ve iskeletten ibaret olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁵⁵

¹¹⁵³Jandarmanın idari teşkilatına dair düzenlemeler yapılmıştır. Umûmî karargâhta kaymakam, miralay veya mirliva rütbesinde bir komutan bulunacak, ordu karargâhında binbaşı veya yüzbaşı rütbesinde bir komutan bulunacaktır. Kolordu, tümen karargâhında ve menzil müfettişliklerinde, süvari ve müstakil fırka karargâhında, menzil komutanlığında mülazım-ı evvel veya mülazım-ı sani rütbesinde bir subay bulunacaktır. ATASE, BDH, K: 67, D: 331, F: 39-1. Kolordu karargâhında bulunacak jandarmanın görevi üç guruba ayrılmış ve her gurubun özel bir hizmetle görevlendirilmesine karar verilmiştir. Birinci gurup karargâh hizmetine memur edilirken, ikinci gurup geceleri güvenliği temin, üçüncü gurup nakliye katarlarının korunması ile görevlendirilmiştir. ATASE, BDH, K: 67, D: 331, F: 39-2.

¹¹⁵⁴Pomiankowski, s. 84-85.

¹¹⁵⁵*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 166; Görgülü, s. 163-164; Sanders, s. 47; Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 20-21.

Sefer planını desteklemek üzere yapılan yığınak planları, güçlerin büyük bir kısmının boğazların savunulması amacıyla Trakya'ya, 3. Ordu kış tearuzu için Kafkasya'ya ve Süveyş Kanalı'na hücum için Filistin'e kaydırılmasını öngörüyordu. Yapılan sefer planına uygun olarak 2. Ordu Karargâhı, 6. Kolordu ile birlikte İstanbul'a intikal etmiş ve Çatalca Müstahkem Mevkii ile İstanbul Boğazı'nın savunulması görevini üstlenmiştir. Ayrıca 5. Kolordu'da İzmir'den kuzeye kaydırılarak 2. Ordu emrine verilmiştir. 13. Kolordu 3. Ordu'yu takviye etmek üzere kuzeye kaydırılmıştır. İhtiyat süvari tümenlerinin tamamı ile Van Jandarma Tümeni de 3. Ordu emrine verilmiştir. Mısır'a yapılacak taarruz için 6 Eylül 1914'de Şam'da yeni bir 4. Ordu Karargâhı kurulmuştur. 4. Ordu Bağdat'ta bulunan 12. Kolordu'yu da bu hücum için emri altına almıştır. Bu düzenlemeler ile kolordu ve tümen seviyesinde düzenli ordu birliği kalmayan Irak ve İzmir, bölge komutanlıkları haline getirilmiştir.¹¹⁵⁶ Son düzenlemelerle Türk kuvvetlerinin Kasım 1914 seferi kuruluşu eksikliklere rağmen şu şekilde olmuştur:

1. Ordu:

Kolordu ve bağlı birlikleri:

1. Kolordu (1, 2 ve 3. Tümenler)
2. Kolordu (4, 5 ve 6. Tümenler)
3. Kolordu (7, 8 ve 9. Tümenler)
4. Kolordu (10, 11 ve 12. Tümenler)

1. Süvari Tugayı:

İki obüs taburundan oluşmuştur.¹¹⁵⁷

2. Ordu:

Kolordu ve bağlı birlikleri:

5. kolordu (13, 14 ve 15. Tümenler),
6. Kolordu (16, 24 ve 26. Tümenler) den teşkil edilmiştir.

3. Ordu:

Kolordu ve bağlı birlikleri:

9. Kolordu (17, 28 ve 29. Tümenler)
10. Kolordu (30, 31 ve 32. Tümenler)
11. Kolordu (18, 33 ve 34. Tümenler)

¹¹⁵⁶Ercikson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 66-69.

¹¹⁵⁷ATASE, BLH, K: 14, D: 5, F: 001-5 (ÖA); ATASE, BDH, K: 63, D: 317, F: 11-1a (12 Haziran 1330 /25 Haziran 1914).

½, 13. Kolordu (37. Tümen),
İhtiyat Süvari Kolordusu (1, 2, 3 ve 4. Tümenler)
Van Jandarma Tümeni

2. Süvari Tümeni
Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı
Van İhtiyat Süvari Tugayı'ndan kurulmuştur.

4. Ordu:
Kolordu ve bağlı birlikleri:

8. Kolordu (23, 25 ve 27. Tümenler)
12. Kolordu (35, 36. Tümenler)
Irak ve Havalisi Komutanlığı (½ 13. Kolordu) (38. Tümen)
Jandarma ve hudut birlikleri

7. Kolordu (Arabistan-Yemen), (21, 22, 39 ve 40. Tümenler)
Akdeniz Müstahkem Mevki Komutanlığı
Karadeniz Müstahkem Mevki Komutanlığı
Çatalca Müstahkem Mevki Komutanlığı
İzmir ve Havalisi Komutanlığı¹¹⁵⁸

Aralık 1914'de Osmanlı Kara Kuvvetleri 4 ordu halinde teşkilatlanmıştır. 1. Ordu 4 kolordudan teşkil edilmiş olup, Liman von Sanders'in komutasına verilmiştir. Kolorduların sorumluluk bölgeleri İstanbul, Edirne, Gelibolu, Bandırma-Balıkesir olarak tespit edilmiştir. 2 kolorduya sahip olan 2. Ordu Cemal Paşa'nın komutasında olup, kolorduları Üsküdar ve Çekmece dolaylarında mevzilenmiştir. 2. Ordu'nun görevi ise Anadolu yakası ve Boğazı korumaktır. 4 kolordusu bulunan 3. Ordu Hasan İzzet Paşa'nın komutansa verilmiştir. Kafkas Ordusu olarak bilinen bu ordunun kolorduları Erzurum, Hasankale, Pasinler, Giresun ve Samsun bölgesinde Ruslara karşı konuşlanmıştır. 2 kolordudan müteşekkil olan 4. Ordu, ilk başlarda Zeki Paşa idaresindeyken Aralık'ta Cemal Paşa'nın komutasına verilmiştir. 4. Ordu'nun kolordularına Şam, Halep ve Kudüs'te İngiliz birliklerine karşı hareketlerde bulunmak görevi verilmiştir.¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁸Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. I, s. 173-174; Ercikson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 70 (Tablo 2,8); ATASE, BDH, K: 63, D: 317, F: 11-1a. (12 Haziran 1330 /25 Haziran 1914); Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.II, s. 122-123.

¹¹⁵⁹Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 408.

Savaşın ilerleyen dönemlerinde cephelerde yaşanan kayıplar ve ordu sayısının artması, sürekli asker ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu asker ihtiyacı sık sık asker alma amaçlı kanunların çıkartılmasını gündeme getirmiştir.¹¹⁶⁰ 1914 tarihli Asker Alma Kanunu'nda 29 Nisan 1915'de (16 Nisan 1331) yapılan değişiklikle, 18 yaşını bitirenler silah altı kapsamına alınmıştır. 19 ve 20 yaşını doldurdıkları halde silâh altına alınmamış olanların da harp hali durumu nedeniyle irade-i seniyye ile silâh altına alınmasına karar verilmiştir. Bu kanunla askerlik mükellefiyeti tüm kara ve deniz sınıfları efradı için 20 yıl olarak belirlenmiştir.¹¹⁶¹ Savaş süresince 13 Mayıs 1914 tarihli Asker Alma Kanunu'nda ihtiyaca göre sürekli bazı değişiklikler yapılmıştır.¹¹⁶²

Osmanlı ordusunun sıkıntılı konularından biri de silah ve cephane meselesidir. Ordunun ihtiyacı olan silah ve cephane büyük ölçüde müttefiki olan Almanya'dan karşılanıyordu. Ancak Almanya Avrupa cephelerinde içinde bulunduğu durum sebebiyle vaat ettiği yardımları karşılayamıyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'ni yeni arayışlara sevk etmiştir. Osmanlı idarecileri silah ve mühimmat sorununu çözebilmek amacıyla 1916 yılında Esliha Müfettiş-i Umûmîliği'ni kurmuştur.¹¹⁶³

2.13.3.2. Ocak 1916'dan Ekim 1918'e Ordunun Cephe, Kuruluş ve Kadro Durumunda Meydana Gelen Değişmeler

1916 Ocak itibarıyla Türk kuvvetlerinin cephe teşkilatı ve dağılımı şu şekilde olmuştur:¹¹⁶⁴

Trakya:

1. Ordu: 1. Piyade Tümeni, 20. Piyade Tümeni, 1. Süvari Tugayı

¹¹⁶⁰ *Balkan Harbi*, C. I, s. 94.

¹¹⁶¹ *TV*, 21 Nisan 1331 (4 Mayıs 1915), No: 2161; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VII, No: 226, s. 589-590.

¹¹⁶² 13 Mayıs 1914 tarihli asker alma kanunun 140. Maddesi'nde 17 Mayıs 1915 (4 Mayıs 1331) tarihinde yapılan değişiklikle, askerlik muayenesi yapılmış olan efrattan mahkeme kararıyla yaş ile ilgili değişiklik yaptırılanların değişikliğinin askerî muamelat için geçerli olmayacağına karar verilmiştir. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VII, No: 237, s. 600. 20 Mart 1916 (7 Mart 1332) tarihli kanunla askerlik mükellefiyeti yaş süresi 50'ye çıkartılmıştır. Hatta bu düzenleme askerlik hizmetini yapmış olanları da mükellef hale geirmiştir. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, No: 355, s. 730; *TV*, 2477. 24 Ekim 1916 (11 Teşrinievvel 1332) tarihi itibarıyla muhacirlerden alilelerini memleketlerinde bırakarak tek başlarına gelmiş olanların da zaman geçirmeden derhal askerlik hizmetine girmeleri istenmiştir. 11 Teşrinievvel 1332 tarihli kanunla yaşça askerlik mükellefiyetine tabi olmayanlardan, asker alma şubelerince askerlik hizmetine elverişli bulunanların celp ve sevkine karar verilmiştir. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. VIII, No: 811, s. 1353; *TV*, 11 Teşrinievvel 1332 (24 Ekim 1916), No: 2685. 1. Dünya Savaşı yıllarında gönüllü askerlik uygulamasına da baş vurulmuştur. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 5. Kısım, s. 121.

¹¹⁶³ Yılmaz, s. 160.

¹¹⁶⁴ *Ercikson, Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 182. (Tablo 5.2)

2. Ordu: 6. Kolordu: 16, 24 ve 26. Piyade Tümenleri, kuruluş halinde bulunan: 14 ve 16. Kolordu, kuruluş halinde: 43, 44, 47 ve 48. Piyade Tümenlerinden teşkil edilmiştir.

Gelibolu:

1. Ordu: 1. Kolordu: 2 ve 3. Piyade Tümenleri, 2. Kolordu: 4, 5 ve 6. Piyade Tümenleri, 3. Kolordu: 7, 8, 9 ve 19. Piyade Tümenleri, 4. Kolordu: 10, 11 ve 12. Piyade Tümenleri, 5. Kolordu: 13, 14 ve 15. Piyade Tümenleri, 25. Piyade Tümeninden oluşur.

Kafkasya:

3. Ordu: 9. Kolordu: 17, 28 ve 29. Piyade Tümenleri, 10. Kolordu: 30, 31 ve 32. Piyade Tümenleri, 11. Kolordu: 18, 33 ve 34. Piyade Tümenleri, 2. Nizami Süvari Tümeni, 3. İhtiyat Süvari Tümeni, Van İhtiyat Süvari Tugayı, Van Jandarma (piyade) Tümeni, 36. Piyade Tümeni mevcuttur.

Suriye-Filistin:

4. Ordu: 7. Kolordu: 23, 24 ve 27. Piyade Tümenleri, 12. Kolordu: 41, 42 ve 46. Piyade Tümenleri

Arabistan-Yemen:

7. Kolordu: 21, 22, 39 ve 40. Piyade Tümenleri

Irak:

6. Ordu: 13. Kolordu: 35 ve 52. Piyade Tümenleri, 18. Kolordu: 45 ve 51. Piyade Tümenlerinden teşekkül etmiştir.

Savaş sırasında yenilgiler artmaya başlayınca, orduda yeni düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Savaşa 38 tümenle başlayan Osmanlı ordusunda, Çanakkale ve Filistin harekâtının başlaması üzerine, tümen sayısı 1916 yılı Eylül ayına gelindiğinde 54'e çıkmıştır. Bu sayı sonradan 61 tümene kadar yükselmiştir. Diğer taraftan Sarıkamış harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, yeni bir düzenlemeyle Şark Ordular Grubu teşkil edilmiştir. Hayati öneme sahip olan cephelerden biri olan, Çanakkale'de 1. Orduya bağlı 3. Kolordu ve bağlı birlikleri bulunurken bu cephe, sonra 2. ve 5. Ordularla takviye edilmiştir.¹¹⁶⁵

Doğu (Kafkas) Cephesi'ndeki felaketlere karşı, 1916 yılında diğer bazı cephelerde önemli zaferler kazanılmıştır. Çanakkale'de İtilaf kuvvetleri donanmasının

¹¹⁶⁵ Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları (1908-1918)", s. 699.

18 Mart 1915’de Boğaz’ı ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 25 Nisan’da Gelibolu Yarımadası’na çıkan İtilaf kuvvetleri Aralık 1915 ve Ocak 1916 tarihleri arasında Gelibolu’yu terk etmek zorunda kalmıştır. 29 Nisan 1916’da Osmanlı ordusu çok büyük bir başarı daha kazanmıştır. Irak’ta Kutü’l-amare’de İngiliz Generali Townshend komutasındaki ordu kuşatılmış ve teslim olmak zorunda bırakılmıştır.¹¹⁶⁶ Doğu Cephesi’nde Rusya’da yaşanan Bolşevik Devrimi sonunda Rus direnişi çökmüş ve 1917’de gelişmeler Osmanlı lehine dönmeye başlamıştır. Ancak 1917 yılında Osmanlı ordusu Kafkaslar’da ilerlerken, güneyde gerilemeye başlamıştır.¹¹⁶⁷ Irak Cephesi’nde İngilizler kuvvetlerini takviye ederken, Türk kuvvetleri artırılmamış, aksine Irak’ta bulunan 13. Kolordu, Almanların talepleri doğrultusunda İran üzerine gönderilmiştir. Bu gelişme üzerine Irak’ta İngilizlerin kuvveti 160 bin kişiye ulaşırken Türk kuvvetleri 17 bin mevcutta kalmıştır.¹¹⁶⁸ Güç üstünlüğünü ele geçiren İngilizler, 9 Aralık 1916’da Basra, 11 Mart 1917’de Bağdat’ı işgal etmiştir.

İngilizlerin Irak Cephesi’ndeki başarıları neticesinde Orta Doğu petrol sahalarını ellerine geçirmeleri, Osmanlı Devleti’ni olduğu kadar müttefiki Almanları da endişeye düşürmüştür. Almanların teşviki ve Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nin onayı ile bu bölgede Yıldırım Ordular Grubu’nun tesis ve teşkiline karar verilmiştir. Ancak Filistin Cephesi’ndeki tehlikeli durum, Yıldırım Ordular Grubu’nun bu cepheye kaydırılmasına sebep olmuştur. Sina-Filistin Cephesi’nde 1917 yılından itibaren yenilgilerin giderek artması ve 9 Aralık 1917 tarihinde Kudüs’ün düşmesi üzerine, Liman Von Sanders Yıldırım Orduları’nın başına getirilmiştir. Osmanlı ordularının yapılan harplerin büyük bir bölümünü kaybetmesi ordu, kolordu ve tümen sayılarının giderek azalmasına sebep olmuştur. 1917 yılında yapılan bir takım düzenlemelerden sonra, 1, 3 ve 6. Ordulara bağlı bulunan tümenlerin bir kısmı lağvedilmiş ve yılın sonunda ordu 48 tümene indirilmiştir.¹¹⁶⁹

1917 yılı itibariyle Osmanlı ordusunun ihtiyaçları çok çeşitli kalemlerde kendini göstermeye başlamıştır. Nakliye meselesi de bu kalemler içinde öne çıkan hususlardan biri olmuştur. Başkumandanlık Vekâleti bu sorunu çözebilmek için mevcut nakliye vasıtalarının tespiti ve organizasyonu çalışmalarına girmiştir. Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâleti 4. Şubesi’nden 1917 tarihinde 3. Menzil Müfettişliği’ne

¹¹⁶⁶ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, s. 93.

¹¹⁶⁷ Hale, s. 53.

¹¹⁶⁸ Aktaş, s. 425.

¹¹⁶⁹ Türkmen, “II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları (1908-1918)”, s. 699.

çekilen telgrafta ellerinde bulunan vesaiti nakliyenin cinsi, miktarı ve taşıma kabiliyetleri hakkında bilgi istenmiştir. Ayrıca her ay harp hususunda gönderilen raporlara ellerinde bulunan nakliye vasıtalarının listesini de eklemeleri tebliğ edilmiştir.¹¹⁷⁰ Bu telgraf üzerine 3. Menzil Müfettişliği Müfettiş Vekili Adil imzasıyla 06.05.1917 (06.05.1333) tarihinde Menzil Umûm Müfettişliği'ne mıntıkasında bulunan vesaiti nakliye araçları, taşıma kapasiteleri ve bulundukları mıntıkları bildirmiştir.¹¹⁷¹

1918 yılına girerken Osmanlı kuvvetleri Kafkas, Irak, Suriye, Suriye ve Batı Cephesi'nde savaşıyordu. Başkomutanlık Karargâhı İstanbul'da, 1. Ordu'nun 1. Kolordusu da İstanbul'da bulunuyordu. Kafkas Ordular Gurubu Brest-Litowsk Anlaşması'nın imzalanmasından sonra lağvedilmişti. 2. Ordu Karargâhı Adana'ya çekilmiş, emrindeki kolordular ise Filistin ve Suriye bölgesine gönderilmişti. 3. Ordu Karargâhı Suşehri'nde bulunmakla birlikte, 1 ve 2. Kafkas Kolorduları'yla 2. Ordu'dan devralınan 4. Kolordu Lice'de bulunuyordu. Yıldırım Orduları Gurubu Nusaybin'de teşkil edilmişti. 4. Ordu Karargâhı ve 16. Kolordusu Riyad'da, 8 ve 12. Kolorduları Filistin Cephesi'nde konuşluydu. Karargâhı Bandırma'da bulunan 5. Ordu bünyesinde 14, 17, 19 ve 20. Kolordular bulunuyordu. 6. Ordu Karargâhı Musul'da, 13 ve 18. Kolorduları Dicle'nin sağını savunmak üzere konuşlanmıştı. 3 ve 7. Kolorduları bulunan 7. Ordu Karargâhı Nablus'da idi. 8. Ordu Karargâhı Tülkerim'de 22. Kolordu emrinde bulunuyordu. 7. Bağımsız Kolordu ve Bağımsız Asir ve Yemen Tümenleri görev bölgelerinde bulunmaktaydı.¹¹⁷²

1918 yılında yeni düzenlemeler yapılmadığı gibi, birbiri ardınca ordu, kolordu ve tümenler lağvediliyordu. 1918 yılı Mart ayından itibaren Yıldırım Ordular Gurubu emir ve kuruluşunda bulunan 3-26 ve 54. Tümenlerle, Hicaz'da bulunan 58. Tümen lağvedilmiştir. 28 Mayıs 1918'de 18. Kolordu lağvedilmiş ve Halep'te 24. Kolordu kurulmuştur.¹¹⁷³ Özellikle başkent İstanbul'un güvenliği dikkate alınarak boğazlar bölgesinde topçu birliklerinin güçlendirilmesi ve teşkilatta bazı değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda 4 Haziran 1918'de Boğazlar Umûm

¹¹⁷⁰ ATASE, BDH, K: 1134, D: 50, F: 002, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Evrak No: 790, 25.04.1333 (1917).

¹¹⁷¹ ATASE, BDH, K: 1134, D: 50, F: 002-01, 3. Menzil Müfettişliği, No: 6569, 06.05.1333 (1917) (Sivas)

¹¹⁷² Kadir Kasalak, "Mondros Mütarekesi Öncesi Osmanlı Devleti'nin Durumu (1918 Yılı)", *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl: 23, S. 44, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Şubat 1998, s. 67-68.

¹¹⁷³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 114; Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları (1908-1918)", s. 699; Kasalak, s. 68.

Kumandanlığı'na bağlı Karadeniz Boğazı Kumandanlığı emrinde bulunan 14. Ağır Topçu Taburuna iki adet 7,5/27'lik seri tayyare topu verilmiş ve bataryanın numarası da 133 olarak belirlenmiştir. Müstahkem mevki emrinde 5 numaralı 8,8'lik bir adet tayyare topu ile 29, 30, 31 numaralı tayyare makineli tüfek takımları teşkil olunmuştur. 384 ve 387 numaralı bataryalar ile 7,5/22'lik 390 ve 391 numaralı bataryaların topları Boğazlar Umûm Kumandanlığı emrine verilmiştir. 11 ve 21. Taburlar emrinde 7,5/13'lük iki toplu bir dağ bataryası oluşturulmuş ve bu bataryaya 512 numarası verilmiştir.

Muharebelerdeki şartlar göz önünde bulundurularak topçu sınıfında bazı değişiklikler yapılmıştır. Hava saldırılarına karşı koyabilmek için ağır topçu bataryaları tayyare topçu bataryalarına dönüştürülmüştür. 322 numaralı ağır topçu bataryası 118 numaralı tayyare topçu bataryasına, 323 numaralı ağır topçu bataryası 119 numaralı tayyare topçu bataryasına dönüştürülmüştür. 324 numaralı ağır topçu bataryası 120 numaralı tayyare topçu bataryasına, 325 numaralı ağır topçu bataryası 121 numaralı tayyare topçu bataryasına, 326 numaralı ağır topçu bataryası 122 numaralı tayyare topçu bataryasına çevrilmiştir.

1. Kolordu'da Haziran 1918'de yapılan düzenleme ile Zonguldak Müstahkem Mevki Kumandanlığı lağvedilmiştir. 382, 387, 390 ve 391 numaralı bataryaların topları Boğazlar Umûm Kumandanlığına, 573 numaralı batarya da Donanmayı Hümayun Kumandanlığı'na verilmiştir. 3 ve 4. Sahil Topçu Liva Karargâhları kaldırılmış, karargâh heyetleri 5 ve 6. Liva Karargâhlarına devredilmiştir. 3. Ordu'da ise 4. Kolordu'da mevcut olan 7,5'lik bomba topları lağvedilmiştir. 5. Ordu'da 15,24/45'lik bir top bataryasının teşkil edilerek, 165 numara adının verilmesi kararlaştırılmıştır. 17. Kolordu'da teşkil olunan iki toplu mantelli tayyare topçu takımına 134 numarası verilmiştir.¹¹⁷⁴

1918 yılı Eylül ayına gelindiğinde İstanbul'un güvenliği birinci derecede önemli bir mesele haline geldiğinden, topçu bataryaların hangi ordularda bulunacağına dair Başkumandanlık emri yayınlanmıştır. Emirde 1. Kolordu nizamı harpte iken 2. Ordu'ya (Suriye sahili için) tahsis edilmiş olan 8,7'lik 287, 311, 313 numaralı mantelli bataryaların, Çanakkale Cephesi için 5. Ordu'ya verilmesi emredilmiştir. 3. Ordu nizamı harbinde bulunan 289 ve 290 numaralı mantelli bataryalarında Çanakkale Cephesi için 5. Ordu'ya verilmesi istenmiştir. Bataryaların 5. Ordu'ya mürettebatsız

¹¹⁷⁴ATASE, BDH, K: 1614, D: 34, F: 002, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti Şube:1, 04.04.1334 (4 Haziran 1918).

olarak gönderilmesi, mürettebatın 5. Ordu tarafından tedariki uygun görülmüştür. 278, 311 ve 313 numaralı bataryaların mürettebatı yeni teşkilatta kullanılmak üzere ağır topçu depo taburuna verilmiştir. 289 ve 290 numaralı bataryaların mürettebatı, elde edilecek toplarda istihdam edilmek üzere 3. Ordu emrinde bırakılmıştır.¹¹⁷⁵

1918 Eylül itibariyle Türk kuvvetlerinin cephe teşkilatı ve dağılımı şu şekilde olmuştur:¹¹⁷⁶

Trakya:

1. Ordu: 1. Kolordu: 42. Piyade Tümeni, 1. Süvari Tugayı

Gelibolu:

5. Ordu: 14. Kolordu: 57. Piyade Tümeni, 19. Kolordu (bağlı birliği yok), 21.

Kolordu: 49. Piyade Tümeni

Anadolu:

2. Ordu: 12. Kolordu: 23. Piyade Tümeni, 15. Kolordu: 41, 44 ve 58. Piyade Tümenleri

Yıldırım Ordular Gurubu:

4. Ordu: 2. Kolordu: 62. Piyade Tümeni, 3 adet geçici piyade tümeni, Ürdün Gurubu: 24. Piyade Tümeni, 3. Süvari Tümeni, 8. Kolordu: 48. Tümen, geçici kuruluşlu piyade tümeni

7. Ordu: 3. Kolordu: 1 ve 11. Piyade Tümenleri, 20. Kolordu: 26 ve 53. Piyade Tümenleri

8. Ordu: 22. Kolordu: 7 ve 20. Piyade Tümenleri, Sol Kanat Gurubu: 16 ve 19. Piyade Tümenleri, 2. Kafkas Süvari Tümeni

Kafkasya: Doğu Ordular Gurubu

3. Ordu: 3, 10 ve 36. Kafkas Piyade Tümenleri

9. Ordu: 9 ve 11. Kafkas Piyade Tümenleri, 12. Piyade Tümeni, Bağımsız Süvari Tugayı, İslam Ordusu: 5. Kafkas Piyade Tümeni, 15. Piyade Tümeni

Irak:

6. Ordu: 13. Kolordu: 2 ve 6. Piyade Tümenleri, 28. Kolordu: 14 ve 46. Piyade Tümenleri

Arabistan-Yemen:

¹¹⁷⁵ ATASE, BDH, K: 584, D: 32, F: 004-05, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti Şube:1, No: 6192/7307, (Başkumandanlık Emri) , 14.07.1334 (14 Eylül 1918).

¹¹⁷⁶ Ercikson, Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu), s. 266 (Tablo 7.4).

7. Kolordu: 21, 22, 39 ve 40. Piyade Tümenleri

Eylül ayında VI. Ordu kuruluşunda bulunan 6. Tümen, VIII. Ordudan 7. Tümen ve Romanya Cephesi'nden İstanbul'a dönen 25. Tümenler lağvedilmiş, bunları VI. Ordudan 51 ve 52. Tümenler izlemiştir. Bu esnada ordunun genel tümen sayısı harbin başında (1914 Ağustos) mevcut olan 38 tümen seviyesine indirilmiştir.¹¹⁷⁷

Sultan Mehmet Reşat'ın 3 Temmuz 1918 tarihinde ölümü üzerine, 4 Temmuz 1918'de Osmanlı tahtına Sultan Mehmet Vahdettin çıkmıştır. Sultan Mehmet Vahdettin'in 1 Ekim 1918 (01.07.1334) tarih ve 11/27/355 sayılı kararla Karargâh-ı Umûmî'nin lağvedip, yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatının kurulduğuna dair iradesi yayınlanmıştır. 1 Ekim 1918 tarih ve 8/16/195 sayılı kararla Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ndeki makamlara dair değişiklikler yapılmıştır. Padişah Osmanlı Orduları Başkumandanlığı'nı uhdesine aldığından Başkumandanlık Vekâleti unvanı kaldırılmıştır.¹¹⁷⁸ Enver Paşa da, Başkomutanlığı eline alan Sultan Vahdettin'in Kurmay Başkanı olmuştur. Bu tarihten sonra yeniden teşkilatlandırılan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti teşkilatı yedi şubeden teşekkül etmiştir. Bu durum mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar devam etmiştir.¹¹⁷⁹

30 Eylül 1918'de Başkumandanlık Vekâleti'nden 5. Ordu Kumandanlığı'na 3 Eylül 1918 tarih ve 6571 numaralı emre zeyil olarak, Muhabere ve Muvasala Müfettiş-i Umûmîliği'nin 6 Ekim 1918 tarihinden itibaren kaldırıldığı bildirilmiştir.¹¹⁸⁰ Bu müfettişlik yerine Karargâh-ı Umûmî idaresi altında Karargâh-ı Umûmî 8. Şubesi'ni teşkil etmek üzere Şimendifer Kıtaat-ı Müfettişliği kurulmuştur. Ayrıca doğrudan Karargâh-ı Umûmî idaresi altında 20. Şubeyi teşkil etmek üzere Umur-ı Muhabere Müfettişliği tesis edilmiştir.¹¹⁸¹

Osmanlı ordusu her ne kadar ağır darbeler almış ve yıpranmışsa da, 31 Ekim 1918 tarihi itibarıyla hala savaş meydanlarında bulunuyordu. Ordu bünyesinde cephede 25 piyade tümeni, 4 kale komutanlığı ve 3 geçici piyade tümeni vardı. Komuta kontrol

¹¹⁷⁷Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 6. Kısım, s. 114.

¹¹⁷⁸ATASE, *Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı Defteri (1334-1335)*, Dolap No: 110-143, Göz No: 9-2, A-1/65, D: 450, F:1, 30-32.

¹¹⁷⁹Birinci Şube (Harekât), İkinci Şube (İstihbarat), Üçüncü Şube (Şimendifer), Dördüncü Şube (Talim ve Terbiye), Beşinci Şube (Harp Tarihi), Altıncı Şube (Muamelatı Zatiye), Yedinci Şube (Evrak ve Müdürlüğü) den oluşmuştu. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 135; ATASE, *Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı Defteri (1334-1335)*, Aynı yer.

¹¹⁸⁰ATASE, BDH, K: 82, D: 419, F: 001. Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, No: 5709, 30.09.1334 (30 Eylül 1918).

¹¹⁸¹ATASE, BDH, K: 1496, D: 1A, F: 006-01, Şimendifer Kıtaatı Müfettişliği (Tamim), No: 8/2361, 6 Teşrinievvel 1334 (6 Ekim 1918); ATASE, BDH, K: 82, D: 419, F: 001. Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, No: 5709, 30.09.1334 (30 Eylül 1918).

yapısı ayakta idi ve yaklaşık bir milyon askerle muharebe operasyonları yapma yeteneğine sahipti. Çok ağır kayıplar verilmiş olmasına rağmen Anadolu'yu ve Rusya'dan aldığı Kafkas vilayetlerinin çoğunu elinde tutuyordu.¹¹⁸² 1918 Kasım ayına gelindiğinde, Irak'ta 6. Ordu kuruluşunda yer alan 2 ve 14. Tümenler lağvedilmiş, bunları Filistin Cephesi'ndeki 16, 19, 26, 46, 48, 53 Tümenler izlemiştir. Böylece 1918 yılı Mart ayında 44 tümen olan Osmanlı ordusu, aynı yılın Kasım ayında 27 tümene indirilmiştir. Harbin sonunda bu kadro 9 kolordu ve 20 tümen olarak tespit edilmiştir. Türk Ordusu, İstiklal Harbi'ne bu 20 tümenlik kuvvetle başlamıştır.¹¹⁸³

¹¹⁸²Ercikson, s. 276.

¹¹⁸³Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları (1908-1918)", s. 700.

3. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ ORDUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

3.1. Mondros Mütarekesi ve Uygulamaları

Birinci Dünya Savaşı'nın üçüncü yılından itibaren Osmanlının malî durumu iyice bozuldu. Buna bağlı olarak ta halkın ve ordunun ihtiyaçları karşılanamaz bir noktaya geldi. 1918 sonbaharına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca seferber ettiği toplam 2.850.000 askerden yalnızca 560 bini silâh altında görünüyordu.¹¹⁸⁴ Suriye-Filistin ve Irak cephelerinde bulunan Osmanlı güçleri, kendilerinden sayıca ve donanım olarak birkaç kat üstün durumdaki İngiliz birlikleri karşısında tam bir yıkım yaşıyordu. Osmanlı için hayati öneme sahip olan Trakya ve boğazlar ise korumasız bir durumda bulunuyordu. Tek olumlu gelişme Bolşevik İhtilâli'ndan sonra Rus ordusunun çökmesi nedeniyle Doğu Cephesi'nde yaşıyordu. Osmanlı ordusu bu fırsatı değerlendirerek, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum'u (Elviye-i Selase) işgalden kurtarmış, hatta daha da ilerilere giderek Kafkasya ve Batı İran'ın içlerine kadar ilerlemiş durumdaydı.¹¹⁸⁵

Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ordularının çökmek üzere olduklarını gören Sadrazam Talat Paşa, 1918 Ağustos ayından itibaren bir taraftan Enver ve Cemal Paşaların yer almadığı bir hükümet kurmaya çalışırken bir taraftan da İtilaf Devletleri ile ilişki kurma arayışına girmişti. Talat Paşa, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle ortak hareket etmesi halinde, kendisi için daha uygun ateşkes koşulları elde edebileceğine inanıyordu. Bu düşünceyle Eylül ayında Almanya ve Avusturya'ya giderek her iki devletin yetkilileriyle konuyu görüştü. Berlin'den İstanbul'a dönerken, Bulgar yetkilileriyle görüşmek üzere 27 Eylül günü uğradığı Sofya'da, Bulgar ordusunun dağıldığını ve Bulgaristan'ın teslim olmaya hazırlandığını öğrendi.¹¹⁸⁶ Talat Paşa'nın

¹¹⁸⁴Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, 4. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.787.

¹¹⁸⁵*Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C.I, (Yay. Haz. Tefik Bıyıklıoğlu), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1962, s. 14-19.

¹¹⁸⁶Şerif Kaymaz, "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", *21. Yüzyıl Dergisi*, S.7, Eylül-Kasım-Aralık 2008, s.242-243.

Sofya'dan ayrılmasından iki gün sonra -29 Eylül'de- İtilaf Devletleri ile ateşkes imzalayan Bulgaristan savaştan çekildi. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Osmanlı ile Almanya arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırdığından Osmanlı'yı daha da zor duruma düşürdü.¹¹⁸⁷ Ayrıca Bulgaristan savaştan çekilince Makedonya'da bulunan İtilaf orduları ile Osmanlı Devleti arasında hiçbir askeri engel kalmadı.¹¹⁸⁸

Talat Paşa İstanbul'a döner dönmez 29 Eylül'de hükümeti toplayarak ateşkes ve barış yapma hususunu görüştü. Aynı gün Alman hükümeti de bir barış konferansı toplanması için A.B.D. Başkanı Wilson'a başvurmaya karar verdi. 1 Ekim günü Talat Paşa'yı ziyaret eden Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kont von Bernstorff, iki ülkenin Wilson'a ortak başvuruda bulunmasını teklif etti. Bernstorff'un bu teklifi Osmanlı hükümeti tarafından kabul edildi.¹¹⁸⁹ Ancak Sadrazam Talat Paşa İttihat ve Terakki idaresinde bulunan bir hükümetin İtilaf Devletleri ile uygun şartlarda bir barış yapmasını çok zor görüyordu. Talat Paşa, bu düşüncelerle yeni bir hükümetin kurulması ve bu şekilde barış görüşmelerine başlanması için çalışmalarına hız verdi.¹¹⁹⁰

Birlikte müracaat mutabakatı üzerine Almanya 4 Ekimde, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti 5 Ekimde, Wilson ilkelerini temel alan bir barış anlaşması yapılması isteğiyle A.B.D. Başkanı Wilson'a müracaat etti. Ancak Wilson ilkeleri temelinde yapılması istenen bir barış anlaşmasını çıkarlarına uygun bulmayan İngiltere bu önerileri reddetti. Bu gelişme üzerine Osmanlı Devleti 12 Ekimde, bu kez İsviçre Büyükelçisi Fuad Selim vasıtasıyla İsviçre hükümeti aracılığı ile A.B.D.'ye başvurdu ancak yine olumlu bir sonuç alamadı.¹¹⁹¹

Barış girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Talat Paşa 7 Ekim 1918'de Sadaret'ten istifa etti. Sultan Vahdettin 10 Ekim'de hükümeti kurma görevini Ahmet İzzet Paşa'ya verdi.¹¹⁹² Ahmet İzzet Paşa'nın Sadaretle birlikte Harbiye Nezareti ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ni de uhdesine aldığı hükümet 14 Ekim 1918'de kuruldu. Cephelelerdeki durumun umutsuz olduğunu gören ve İstanbul'un her an

¹¹⁸⁷ Bernard **Lewis**, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2000, s.239.

¹¹⁸⁸ Yücel **Özkaya**, "1919'un Siyasi Olayları", *Mili Mücadele Tarihi (Makaleler)*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 27; Selahattin **Tansel**, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 8.

¹¹⁸⁹ Bayur, C. III, 4.Kısım, s.684-685.

¹¹⁹⁰ Kaymaz, s.244.

¹¹⁹¹ Gotthard **Jaeschke**, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, C.XXVIII, S.109, 1964, s.142-143; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 557; Ünsal **Yavuz**, *Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 38.

¹¹⁹² Bayur, C. III, 4.Kısım, s.705-706.

saldırıya uğraması endişesini taşıyan İzzet Paşa Hükümeti, bir an önce savaşın sonlandırılması gerektiği düşüncesindeydi. Bunun gereği olarak yeni hükümet, derhal İtilaf Devletleri ile temas kurma girişimlerine başladı.¹¹⁹³

İzzet Paşa Hükümeti, İngilizlere ateş kes müracaatı için Osmanlı'nın elinde esir bulunan General Townshend aracılığından faydalanılmaya karar verdi. 16 Ekim'de Sadrazam İzzet Paşa ile görüşen Townshend, 17 Ekimde Akdeniz'de bulunan İngiliz filosuna Osmanlı Devleti'nin ateşkes talebini iletmek üzere İstanbul'dan hareket etti. General Townshend'in İstanbul'dan götürdüğü mesaj Amiral Calthorpe tarafından İngiliz hükümetine iletili. Osmanlı'nın mesajını alan İngiliz hükümeti, Akdeniz İngiliz filo komutanı Amiral Calthorpe'u İtilaf Devletleri adına Osmanlı Devleti ile ateşkes görüşmelerini yürütmekle görevlendirdi. Gelişmeler 22 Ekim'de Osmanlı hükümetine bildirilince ateşkes görüşmelerine gönderilecek heyetin oluşturulması çalışmalarına başlandı. Sadrazam İzzet Paşa ile Padişah arasındaki uzun müzakerelerden sonra Bahriye Nazırı Rauf Bey'in (Orbay) başkanlığında, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkân-ı Harp Kaymakamı Sadullah beylerden oluşan heyet görüşmeleri yapmakla görevlendirildi.¹¹⁹⁴

24/25 Ekim gecesi İstanbul'dan Mudanya'ya hareket eden Osmanlı müzakere heyeti, oradan trenle İzmir'e devam etti. Heyet görüşmelerin yapılacağı Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirlemiş olan Agamemnon zırhlısına geçti. Burada 27 Ekim sabahı heyetler arasında ateşkes müzakerelerine başlandı. Calthorpe, İngiliz hükümetinin kendisine gönderdiği ateşkes taslağının ilk dört maddesini okuduktan sonra, bunların hiçbir değişiklik yapılmadan aynen kabul edilmesi halinde sonraki maddelere geçebileceğini söyledi.¹¹⁹⁵ Bunun üzerine Rauf Bey hükümetin kendilerine verdiği taslağa aykırı durumlar ortaya çıkması üzerine aynı gün itilaf Devletleri teklifini hükümete sordu. Fırtına nedeniyle Rauf Bey'in hükümetten beklediği cevap ancak 29 Ekim'de geldi. Hükümet İtilaf Devletleri'nin teklifine olumlu cevap veriyordu. Ancak Rauf Bey cevabın geldiği gün tartışmaları yapılan 7. Maddeyi tehlikeli bulduğundan böyle bir konuda hükümet talimatı olmadan karar veremeyeceğini bildirerek yeniden

¹¹⁹³ Ali **Türk geldi**, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yay. No:7, Ankara 1948, s. 29; Danişmend, s. 448-449. 19 Ekim'de Meclis-i Mebusan'da hükümet programını okuyan İzzet Paşa, yaptığı açıklamalarda Wilson Prensipleri'ni benimsediğini, her şeyden evvel bir mütarekenin imzalanmasının zarureti inandığını ifade etmiştir. Tansel, C. I, s. 11-16.

¹¹⁹⁴ Kaymaz, s.246-248; Lord **Kinross**, *Atatürk (Bir Milleti Yeniden Doğuşu)*, (Çeviren: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul Mart 2006, s. 161-163.

¹¹⁹⁵ Rauf **Orbay**, *Cehennem Değirmeni: Hatıralarım*, C.I, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.90-93; Türk geldi, *Mondros ve Mudanya*, s.31-34;

hükümete sordu. 30 Ekim’de gelen hükümetin yanıtında ise 7. Maddenin İstanbul istisna tutulması şartıyla kabulü uygun görülüyordu.¹¹⁹⁶ Bu son cevapta hükümet heyete yapılan değişikliklerle ateşkes metnini imzalama yetkisi de veriyordu. Fırtına nedeniyle İstanbul’la Rauf Bey heyeti arasında bir daha bağlantı kurmakta mümkün olmadı.¹¹⁹⁷ Heyetler arasında 30 Ekim 1918 günü akşamı yapılan son oturumda 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi imzalandı.¹¹⁹⁸

Mütareke hükümleri, İtilaf Devletleri’nin 1. Dünya Savaşı yıllarında aralarında yaptıkları, Osmanlı topraklarının paylaşımını ön gören gizli anlaşmalar doğrultusunda şekillendi. Tam bir teslimiyet vesikası olan mütareke ile Türk boğazları, demiryolu ve telgraf gibi ulaşım ve iletişim için hayati öneme haiz vasıtalar tamamen İtilaf Devletleri’nin denetim ve işgaline giriyordu.¹¹⁹⁹ Mütareke hükümleri arasında özellikle 7. Madde İtilaf Devletleri’ne Türkiye’nin bütün stratejik noktalarını işgal yetkisi tanıyan bir nitelik arz etmekteydi. 24. Madde’de ile “Ermenistan vilayetlerinden birinde” bir karışıklık çıkarsa müttefikler buraları işgal hakkına sahip olacak denilerek bölgenin Ermenilere ait olduğu vurgusu yapılıyordu. Mütareke hükümlerince Toros Tünelleri, Bakü ve Batum’un da İtilaf Devletleri tarafından işgaline karar verilmişti.¹²⁰⁰

Mondros Mütarekesi sınırların muhafazası ve iç asayişin temini için gerekli görülen askerlerin dışında kalan bütün Osmanlı ordusunun terhisini öngörüyordu. Yine aynı şekilde küçük gemiler dışındaki savaş gemilerinin İtilaf Devletleri’ne teslimi isteniyordu. Osmanlı ordusunun elinde bulunan silah, teçhizat, cephane ve nakliye araçları İtilaf güçlerinin denetimine geçiyordu. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak’ta bulunan Osmanlı askerlerinin en yakın İtilaf kumandanlarına teslimi isteniyordu. Mütarekenin 5. Madde’sine göre Kilikya’da bulunan Türk kuvvetlerinin fazlasının geri çekilmesi, Trablusgarp ve Bingazi’de bulunan Türk subaylarının İtalyan birliklerine teslim olması talep ediliyordu.¹²⁰¹ Mütareke kararları bir bütün olarak

¹¹⁹⁶Kaymaz, s.256-258; Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya*, s.55-57

¹¹⁹⁷Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya*, s.60.

¹¹⁹⁸*Takvim-i Vekayi*, 3Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), No:3384, s.1-3; Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya*, s. 69-73; *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.47-49; Nihat **Erim**, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1953, s.519524; Zeki **Sarıhan**, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 1.

¹¹⁹⁹Sarıhan, C.I, s.1; Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 201; Yavuz, s. 39.

¹²⁰⁰*Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Yıl: 8, S: 27, E. U. Basımevi, Ankara Mart-1959, Vesika No:710/B; Yahya **Akyüz**, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 72; Salahi R. **Sonyel**, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 7-8; Danişmend, s. 450-451.

¹²⁰¹Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya*, s. 69-73; *TV*, 3Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), No:3384, s.1-3; *HTVD*, S: 27, V. No:710/B; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 560; Tunçay, s.53-55.

değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti, askerlerin terhisi ve silahların teslimi ile savunmasız bırakılarak işgale hazır hale getiriliyordu. Savunmasız bırakılan Osmanlı topraklarının işgali için mütarekenin 7. Maddesi İtilaf Devletleri'ne yeterince fırsat tanıyordu.

Mütareke çok ağır şartlar içermesine rağmen Sadrazam İzzet Paşa 30 Ekim'de mecliste yapılan gizli oturumda mütareke şartlarının makul olduğunu söyleyerek oy birliği ile kabul edilmesini sağladı. Dış İşleri Bakanı Mehmet Nabi Bey'de 2 Kasım 1918'de yaptığı basın toplantısında İzzet Paşa gibi mütareke şartlarının makul olduğunu ifade ediyordu.¹²⁰² Rauf Bey Mondros'tan döndükten sonra yaptığı açıklamada mütareke ile devletin bağımsızlığının ve saltanatın hukukunun kurtarıldığını söyledi. Hatta ortaya çıkan mütareke şartlarının umduklarından daha iyi olduğunu, bunun yenilenle yenilen arasında yapılan bir mütarekeden çok eşit iki güç arasında yapılan bir anlaşma niteliğinde olduğunu iddia ediyordu. Mütareke heyetinde yer alan Reşat Hikmet Bey ise mütarekenin maddelerini tek tek ele alıp iyimser bir bakış açısı ile anlatırken, aslında İngilizlere ne denli büyük tavizler verildiğini ortaya koydu.¹²⁰³

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, mütareke şartlarının içeriğini bilmeyen ve hükümetin açıklamalarının etkisi altında kalan Türk Milleti'nde, uzun savaş yıllarının getirdiği yoksullukların ve acıların bir nebze olsun hafifleyeceği umudunu doğurdu. Ancak bu umut çok geçmeden boşa çıkmış, mütarekenin imzalanmasından hemen sonra İtilaf Devletleri mütareke hükümlerini hukuksuz bir şekilde uygulamaya başlamıştır.¹²⁰⁴ 3 Kasım 1918'de Musul, 9 Kasım'da İskenderun İngilizler tarafından işgal edildi. 13 Kasım'da da İtilaf donanmaları askeri kontrol amacıyla İstanbul'a geldi.¹²⁰⁵ İngilizlerin donanmalarını İstanbul'a göndermelerinin arkasında birazda Osmanlı Devleti'ni Kafkasya, Kuzeybatı İran, İskenderun ve Musul gibi stratejik yerleri boşaltmaya zorlama amacı vardı.¹²⁰⁶

3.2. Mütareke Şartları Altında Ordunun Durumu

Mondros Mütarekesi'nin 5. Maddesi, Osmanlı ordusunun sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olanlar dışında kalanının terhisini ön

¹²⁰²Gotthart **Jaeschke**, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 1991, s.97.

¹²⁰³Sina **Akşin**, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s.61-62.

¹²⁰⁴İsmet **Görgülü**, *Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1999.

¹²⁰⁵*Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.47-49.

¹²⁰⁶Akşin, C. I, s. 58.

görüyordu. Mütarekenin imzalandığı tarihte Osmanlının silâh altında ve geri hizmetlerdeki asker mevcudu 400 bin civarındaydı. Ancak savaşın son yıllarında artan savaş kaçaklığı mütarekeden sonrada devam ettiğinden kısa bir süre sonra asker mevcudu 50.000'in altına düştü.¹²⁰⁷ Beklide bu denli büyük asker kaçaklığı göz önünde bulundurularak 2 Kasım 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından ordulara ve vilayetlere çekilen telgrafta ordudan firar etmiş olanlar hakkında herhangi bir kanuni takibat yapılmayacağı tebliğ edilmiştir.¹²⁰⁸

Mütareke imzalandığı sırada Başkumandanlık Karargâhı ve 1. Ordu Komutanlığı İstanbul'da, 2. Ordu Adana'da, 3. Ordu İstanbul'da, 5. Ordu Gelibolu'da, 6. Ordu Musul'da, 7. Ordu Racu (İslâhiye'nin güneyinde), 8. Ordu İzmir'de, 9. Ordu Kars'ta, Kafkas İslam Ordusu Bakü'de, Yıldırım Ordular Gurup Kumandanlığı Adana'da bulunuyordu. Bütün olumsuzluklara rağmen Türk Ordusu'nun sahip olduğu kurmay heyeti ve komuta kademesi ile hala muharebe operasyonları yapma yeteneği vardı.¹²⁰⁹

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Liman Paşa'ya çektiği telgrafta Yıldırım Orduları Gurup Kumandanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ederek İstanbul'a dönmesini tebliğ etti. İzzet Paşa, Liman Paşa'ya çektiği telgrafta 7. Ordu'nun da Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve kumandasına verildiği bildirdi.¹²¹⁰ Katman'dan Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim'de görevi Liman Paşa'dan devraldı. Mustafa Kemal Paşa, görevi devraldığı gün Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta Adana'ya gelerek Yıldırım Ordular Gurup Kumandanlığı'nı üzerine aldığını, 7. Ordu Kumandanlığı vekâletini 20. Kolordu Kumandanı Mirliva Fuat Paşa'ya bıraktığı bilgisini verdi.¹²¹¹

31 Ekim 1918 tarihinde Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, ordulara ve vilayetlere mütarekenin 31 Ekim 1918 (31 Teşrinievvel

¹²⁰⁷ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s.218; HTVD, S: 27, V. No: 698.

¹²⁰⁸ TV, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), No:3384, s.3.

¹²⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Tolga **Başak**, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013; Sarıhan, C. I, s. 3; Zekai **Güner**, *Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 45-46; Ercikson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 272, 276; Ercikson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, C. IV, s. 213; HTVD, S: 27, V. No: 698.

¹²¹⁰ HTVD, S: 27, V. No: 690, 690/A, 690/B, 693, 694 (30 Teşrinievvel 1334/ 30 Ekim 1918); Sarıhan, C. I, s. 3.

¹²¹¹ HTVD, S: 27, V. No: 690/C; Veli **Yılmaz**, *Fevzi Çakmak*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006, s.208.

1334) öğleden geçerli olmak üzere yürürlüğe girdiğini tebliğ etti.¹²¹² Ahmet İzzet Paşa, durumun İtilaf Devletleri mensuplarınca Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan ordu kumandanlarına da tebliğ edildiğini ifade ederek, mütareke şartlarına kesinlikle uyulması emrini verdi.¹²¹³ Harbiye Nezareti'nin emri ile savaş durumuna son verilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1918'de 2. ve 7. Ordu Kumandanlıklarına, Baş Menzil Müfettişliği, Adana Hat Komiserliği, Bağdat Hattı İnşaat Kıtaaatı Kumandanlığı ve Adana Menzil Müfettişliği'ne, birliklerinde bulunan jandarma zabitan ve efradını asıl birliklerine iade etmelerini bildirdi.¹²¹⁴

2-3 Kasım 1918 gecesi bir Alman denizaltısı ile Talat, Enver ve Cemal paşalar İstanbul'dan ayrılarak, ülkeyi terk etti.¹²¹⁵ Bu gelişme kabinede bulunan İttihatçıların konumlarının sarsılmasına sebep oldu. Muhaliflerin kabine aleyhindeki ağır eleştirileri üzerine padişah, Sadrazam İzzet Paşa'dan kabinede bulunan İttihatçıları tasfiye etmesini istedi. İzzet Paşa arkadaşlarıyla yaptığı toplantı neticesinde 8 Kasım 1918'de sadareten istifa etti.¹²¹⁶ İzzet Paşa'nın istifasından sonra padişah tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Tefvik Paşa, 12 Kasım 1918'de kabinesini kurarak göreve başladı.¹²¹⁷

Mondros Mütarekesi'nin şartların ağırlığı ortaya çıkmaya başlayınca hükümete karşı ağır eleştiriler yapılmaya başlandı. Eleştiride bulunanlardan biri de Mustafa Kemal Paşa'ydı. Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım 1918'de Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne mütareke hükümlerine dair endişelerini ve alınmasını düşündüğü bazı tedbirleri içeren görüşlerini arz etti. Mustafa Kemal Paşa, yeni teşkil edilecek kadroların en genç efrattan oluşturulduğu kuvvetli bir fırkanın teşkili ve jandarmanın takviye edilmesi ile elde düzenli bir gücün bulundurulmasının faydalı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca birliklerdeki fazla askerî malzemenin Torosların kuzeyine nakledilmesini önermiştir.¹²¹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın da öneride bulunduğu gibi, elde mevcut bir kuvvetin bulundurulması düşüncesiyle Dahiliye Nezareti, 16 Kasım 1918 tarihinde bütün vilayet ve mutasarrıflıklara terhis nedeniyle boşalacak olan jandarma kadrolarının ikmali için

¹²¹²Sarıhan, C.I, s.3.

¹²¹³HTVD, S: 27, V. No: 698, 699

¹²¹⁴HTVD, S: 27, V. No: 703.

¹²¹⁵Okyar, s. 251. Enver ve Cemal paşalar ayrılırken İzzet Paşa'ya bıraktıkları mektupta, amaçlarının memlekete hizmet etmek olduğunu, yabancı etkisi kalkınca yurda dönüp hesap vereceklerini bildirmişlerdi. Sarıhan, C.I, s. 8.

¹²¹⁶Türkgeldi, s. 158. İzzet Paşa'yı istifaya götüren gelişmeler, Talat, Enver ve Cemal paşaların yurtdışına kaçışına göz yumulduğu ve kabinede İttihatçılara yer verdiğine dair eleştiriler ön planda yer almıştı. Ayışığı, s. 181.

¹²¹⁷Türkgeldi, s. 163.

¹²¹⁸HTVD, S: 27, V. No: 714.

gönüllü kaydı yapmalarını tebliğ etti.¹²¹⁹ Ayrıca 20 Kasım'da Dâhiliye Nezareti'nden Ankara Vilayeti'ne çekilen şifre telgrafta, ahalinin eşkıya takibinde istihdamının uygun olmadığı, bunların geçici olarak jandarmaya kaydedilmesi istendi. Geçici olarak jandarmaya kaydedilen şahısların esas jandarmalarla karıştırılarak zabitan kumandasında takipte istihdamlarının mümkün olacağı bildirildi. Böylece kendilerine jandarma ödeneği, iâşe ve ikramiye verilmesinin de mümkün olacağı ifade edildi.¹²²⁰

Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra İtilaf güçleri mütareke hükümlerini bahane ederek işgal girişimine başladı. Bu yönde ilk girişim Musul'u işgal etmek isteyen İngilizlerden geldi. İngilizler mütarekenin 7. Maddesi'ni bahane ederek Musul'un boşaltılmasını ve Türk kuvvetlerinin belirli bir hatta kadar geri çekilmesini istedi. Sadrazam İzzet Paşa İngilizlerin talebine uyararak, 8 Kasım 1918'de 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya Musul'u boşaltmasını ve ordusunu İngilizlerin göstereceği hatta kadar geri çekmesi talimatını verdi. Verilen talimatın uygulanması ile Musul, 8 Kasım 1918'de İngilizlerin işgaline girmeye başladı.¹²²¹

Musul'dan çekilen ordunun Nusaybin'e intikal ettiği 21 Kasım 1918'de, Musul Menzil Müfettişliği Karargâhı ilga edildi. İlga edilen Musul Menzil Müfettişliği Karargâhı'nın bir kısım zabitanının Diyarbakır Menzil Mıntika Müfettişliği Karargâhı'nı takviye etmesine karar verildi. Takviye edilen karargâh, 6. Ordu Menzil Müfettişliği Karargâhı'nı oluşturdu. Kaldırılan Musul Menzil Müfettişliği Karargâhı'nda bulunan jandarma da Nusaybin Jandarma Bölüğü'ne nakledildi.¹²²²

Musul'daki gelişme üzerine Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanlığı'na çektiği şifre telgrafta, Musul'da olduğu gibi İskenderun'un işgali konusunda mütarekede bir hükmün bulunmadığını, İskenderun'a yönelik bir işgal girişimin olması halinde, İngiliz kumandanlarına durumun nazik bir şekilde tebliğ edilmesini istedi. İzzet Paşa'nın bu isteğine Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'u işgal girişimine karşı ateşle engel olunması yönünde birliklerine emir verdiği cevabını verdi. Ahmet İzzet Paşa ise bu durumun mütarekenin ihlaline sebep olacağını söyleyerek, Mustafa Kemal Paşa'dan

¹²¹⁹BOA, DH. ŞFR, D: 93, V: 174, Dahiliye Nezareti, Umûm Jandarma Kumandanlığı, Şube:1, Kısım:1, Hususi No: 13714, 16 Teşrinisani 334 (16 Kasım 1918).

¹²²⁰BOA, DH. ŞFR, D: 93, V: 216, Dahiliye Nezareti, Umûm Jandarma Kumandanlığı, Şube:1, Kısım:1, Hususi No: 14158, 20 Teşrinisani 335 (1919).

¹²²¹Ali İhsan Paşa verilen emre karşı olmasına rağmen yeni bir savaşa sebep olmak istemediği için, birliklerini geri çekmeyi kabul etmiştir. Tansel, C. I, s. 84-85.

¹²²²ATAŞE, İSH, K: 2, G: 79, 21.11.334 (1918); ATAŞE, İSH, K: 2, G: 79A (21.11.1334).

böyle bir harekette bulunulmamasını istedi. Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet İzzet Paşa arasında yapılan karşılıklı yazışmalar neticesinde, İngilizlerle karşı karşıya gelmeyi göze alamayan Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, 5 Kasım 1918’de Yıldırım Orduları Gurup Kumandanlığı’nı lağvetti. Aynı kararla 2. Ordu Karargâhı da kaldırıldı. Yıldırım Orduları ve 2. Ordu karargâhları emrinde bulunan kıtaat ve müesseseler 7. Ordu emrine verildi. Ordusu lağvedilen Mustafa Kemal Paşa’da 7 Kasım 1918’de 39 numaralı irade-i seniyye ile Harbiye Nezareti emrine verildi. 10 Kasım 1918’de görevi Nihat Paşa’ya teslim eden Mustafa Kemal Paşa İstanbul’a gitmek üzere yola çıktı.¹²²³

Türk topraklarındaki işgal alanlarını genişleten İngilizler Musul’un işgalinden sonra 9 Kasım’da İskenderun, 10 Kasım da 1918’de Çanakkale Boğazı ve bölgesini işgal etti.¹²²⁴ 12 Kasım’da İngiliz General Clark, Adana’da bulunan 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa’ya verdiği notada: “14 Aralık öğleden önce, Osmanlı birliklerinin Pozantı’nın batısına çekilmesini ve silahlarını teslim etmesini” istedi. 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa bölgeyi boşaltmayı ve silahları teslim etmeyi istemiyordu. Ancak İstanbul Hükümeti, İngilizlerin tehdidi karşısında Adana bölgesindeki 2. Ordu kuvvetlerini Pozantı’ya kadar çekmeyi kabul etti. Hükümetin bu kararı üzerine Harbiye Nezareti 2. Ordu Kumandanlığı’ndan ellerindeki mevcut malzemeleri kurtarmak için Pozantı gerisine taşınmasını istedi.¹²²⁵ 15 Aralık 1918 tarihinde 2. Ordu ilga edilerek karargâh zabitanı Muamelatı Zatiye emrine verildi. 2. Ordu teşkilatında yer alan kolorduların Harbiye Nezareti’ne tabi olarak bağımsız hareket etmelerine karar verildi. 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa’da Adana Valiliği’ne tayin edildi.¹²²⁶

2. Ordu’nun ilga edildiği sırada güneye doğru yapılacak olan sevkiyatın idaresi 12. Kolordu’ya bırakıldı. Ayrıca 3. Ordu Menzil Müfettişliği’nin, Adana’nın tahliyesi tamamlanana kadar hat kumandanlığı adıyla 12. Kolordu emrinde kalarak, 20. Kolordu’nun iaşesine yardımcı olması uygun görüldü.¹²²⁷ Bölgenin boşaltılmasıyla

¹²²³ *HVTD*, S: 29, E. U. Basımevi, Ankara Eylül-1959, V. No:742, 743, 744, 745.747, 756, 759, 760; A. **Afetinan**, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 23-24.

¹²²⁴ Zekerîya **Türkmen**, *Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010, s.57. 13 Kasım’da ise İngilizler müttefikleriyle birlikte İstanbul’u işgal ettiler. 24 Kasım’da Adana, 6 Aralık 1918’de Kilis, 24 Aralık’ta Batum işgal edilmişti. 10 Ocak 1919’da Antep, 22 Şubat Maraş, 24 Mart’ta Urfa, 13 Nisan 1919’da Kars işgal edilmişti. Sonyel, s. 17.

¹²²⁵ Sarihan, C. I, s. 23, 37.

¹²²⁶ *ATASE, İSH*, K: 4, G: 111; K: 4, G: 111AA, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Şube: 1, No: 10246, 15.12.334 (1918).

¹²²⁷ *ATASE, İSH*, K: 4, G: 127, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube: 1, No: 10418 (26 Kanunievvel 1334/ 26 Aralık 1918).

açıkta kalan 2. Ordu ve 12. Kolordu karargâhlarının Konya'ya, 20. Kolordu'nun Ankara, 15. Kolordu'nun ise Erzurum'a gönderilmesine karar verildi.¹²²⁸

İtilaf Devletleri'nin 1918 Kasım ayının on beşine kadar Musul, İskenderun ve İstanbul gibi stratejik yerleri işgal etmesi gerçek niyetlerini göstermişti. Özellikle, İtilaf Devletleri donanmasının 13 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne haber dahi vermeden İstanbul limanına demirlemeleri yakın gelecekte yaşanacak tehlikeli gelişmelerin habercisiydi.¹²²⁹

Mütareke hükümlerinin uygulamaya konulması ile bir taraftan ordular kaldırılırken bir taraftan da silahlı kuvvetlerin üst yönetimine ve mevcut kolordulara yeni atmalar yapılmaya başlandı. 24 Kasım 1919 tarihinde eski 7. Ordu Kumandanı Ferik Fevzi Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne tayin edildi.¹²³⁰ 25 Kasım'da ilga edilen 1. Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliya Kazım Paşa (Karabekir) 14. Kolordu Kumandanlığı'na, eski 3. Ordu Menzil Müfettişi Miralay Muhittin Bey 65. Fırka Kumandanlığı'na tayin edildi.¹²³¹ 26.12.1918 tarihi itibarıyla 5. Ordu'nun lağvedilerek kolorduya çevrilmesi, efrat, silah, cephane, nakliye araçlarının ilga edilen diğer ordulardaki uygulamaya tabi tutulmasına karar verildi.¹²³² 26 Aralık tarihinde Türk Ordusu Pozantı'ya kadar bütün Çukurova Bölgesi'ni boşalttı ve aynı tarihte 9. Ordu Karargâhı Kars'tan ayrıldı.¹²³³

İtilaf Devletleri'nin haksız uygulamalarına karşı girişimlerde bulunan Ali İhsan Paşa'nın idaresindeki 6. Ordu İngilizlerin isteği doğrultusunda 9 Şubat 1919'da lağvedilerek birliklerinin 13. Kolorduyu teşkil etmesine karar verildi. İstanbul'a dönen Ali İhsan Paşa, 2 Mart 1919'da İngilizler tarafından tevkif edilerek Malta'ya sürgün edildi. İtilaf Devletleri'nin tutumuna karşı çıkan Yakup Şevki Paşa'nın komutasındaki 9. Ordu'da da 3 Nisan 1919'da lağvedildi ve 9. Ordu'nun yerini 15. Kolordu aldı. Yakup Şevki Paşa'da 21 Nisan 1920 tevkif edilerek Malta'ya sürgün edildi. Karargâhı İzmir'e taşınmış olan 8. Ordu, 13 Kasım 1918'de lağvedilerek, 17. Kolordu'ya dönüştürüldü.¹²³⁴

¹²²⁸Sarıhan, C. I, s. 63. Konya'ya taşındıktan sonra 28 Aralık'ta 2. Ordu Kumandanlığının adı Yıldırım Birlikleri Müfettişliği'ne çevrilmişti. Sarıhan, C. I, s. 75.

¹²²⁹*Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.178

¹²³⁰TV, 26 Kanunievvel 1334 (26 Kasım 1919), No: 3429.

¹²³¹TV, 28 Kanunievvel 1334 (28 Kasım 1919), No: 3430.

¹²³²ATASE, İSH, K: 26, G: 71, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Şube: 1, No: 10499, 26.12.334 (1918).

¹²³³Sarıhan, C. I, s. 73.

¹²³⁴Baykara, s. 36-37; Zürcher, s. 149-150.

1919 Ocak ayında 9 kolordu ve 20 tümen den oluşan Osmanlı ordusu, Mayıs ayına gelindiğinde 61.223 asker ve subay mevcuduna sahipti. Mütarekeden sonra yeniden düzenlenen ordu 20 piyade tümeni üzerine kuruldu. Türk Ordusu, ayakta kalan bu 20 piyade tümeni ile İstiklal Harbi'ne başladı.¹²³⁵

3.3. Mütarekeden Sonra Ordu Üst Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması

3.3.1. Harbiye Nezareti'nin Yapılandırılması

Mütarekeden sonra bir taraftan elde kalan birliklerin muhafaza edilerek yeniden düzenlenmesine çalışılırken, diğer taraftan da ordunun üst yönetim birimlerine dair düzenlemeler yapılmaya başlandı. Üst yönetimle ilgili ilk ciddi düzenleme Harbiye Nezareti teşkilatında yapıldı. Harbiye Nezareti, doğrudan doğruya nezarete bağlı; müsteşarlık (müsteşar muavinliği ve müdüriyet dairesi müsteşarlık emrinde olacak), merkez dairesi, ordu, harbiye, levazım, muhasebat, sıhhiye, umur-ı baytariye, muamelat-ı zatiye, harita, divan-ı temyiz-i askerî dairelerinden oluşturulmuştur. Ayrıca İmalat-ı Harbiye Umûm Müdürlüğü, silah, mühimmat, tecrübe ve muayene heyeti ile münakasa ve mubayaa komisyonu, muhtelif sınıflar müfettişlik ve müfettiş-i umumileri, Askerî Mektepler Müfettiş-i Umumiliği, Harbiye Nezareti teşkilatını oluşturuyordu. Harbiye Nezareti 1. Şube'den, nezaret şube ve dairelerine gönderilen 14 Kasım 1918 tarih ve 2/5508 numaralı emirle, daire ve müstakil şubelerin kendilerine ait kanun ve nizamları hazırlayarak ordu dairesine göndermeleri istendi.¹²³⁶ Dairelere gönderilen emirle birlikte ekte Harbiye Nezareti teşkilatını içeren bir cetvel gönderilmiş, teşkilat ve aksamının vazifesini gösteren bir talimatnamenin hazırlanacağı da ifade edilmiştir.¹²³⁷

Ordu üst yönetiminde yapılan düzenlemede daire ve şube sayılarının azaltılması amacıyla, bazı daire ve şubelerin birleştirilmesi yoluna gidildi. Bu düzenleme ile nezaret başyardımcısı aynı zamanda nezaret şubesinin müdüriyetini üstlendi. Levazım İnşaat Şubesi bütün kurumlarıyla birlikte merkez dairesi emrine bırakıldı. Mevcut tercüme kalemi şube haline çevrilerek, nezaret ve bütün dairelerin tercüme işlerini yapma görevi verildi. Tanzimat Şubesi, kaldırılan Kanun ve Nizamat Şubesi'yle Asayiş Şubesi'nin birleşmesinden oluşturuldu. Matbaa Şubesi askerî

¹²³⁵Ercikson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, C. IV, s. 213-214; Ercikson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*, s. 280; Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları (1908-1918)", s. 700.

¹²³⁶Adı geçen müfettişlikler hakkında bilahare emir verileceği ifade edilmiştir. *ATASE, İSH*, K: 25, G: 86, Harbiye Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Şube:1, No: 858, 11.02.335 (1919); Ayrıca Harbiye Nezareti Teşkilat Cetveli İçin Bkz. *ATASE, İSH*, K: 25, G: 86 A, 86AA, 86AAA, 86AAB, 86AAC.

¹²³⁷*ATASE, İSH*, K: 25, G: 86, Harbiye Nezareti, Şube: 1, No:858, 11.02.1335(1919).

matbaada basılması gereken bütün kanun ve nizamlar ile teksiri lazım gelen emirler, kadro cetvelleri vesaire gibi baskı işleri ve bunların takip, tevzii ve düzenli bir şekilde koleksiyonlarının hazırlanmasından sorumlu kılındı. Harbiye Masrafı Tetkik Şubesi; Birinci Dünya Savaşı'ndaki her türlü zayıat ve harcamaların istatistiklerini yapmakla görevlendirildi. Geçici olarak kurulan bu şubenin vazifesini tamamladıktan sonra lağvedilmesine karar verilmiştir.¹²³⁸

İlerleyen tarihlerde bir taraftan işgal güçlerinin baskıları, bir taraftan da ekonomik nedenlerle Harbiye Nezareti teşkilatında daralmaya gidildi. Daralma politikası çerçevesinde 01.09.1919 tarih ve 322-9-35 numaralı kararla Şura-yı Askerî ilga edildi. 01.09.1919 tarih ve 329-9-35 numaralı kararla Süvari ve Topçu Müfettiş-i Umumiliği ile Karadeniz Mevki-i Müstahkeme Karargâhı ve maiyet heyeti kaldırıldı. Aynı kararla Nakliye Müfettişliği, Muamelat-ı Harbiye Dairesi'ne bağlandı, Merkez Dairesi emrindeki Muhakem Şubesi yerine Adliye-i Askerîye Dairesi kuruldu. Yeni kurulan Adliye-i Askerîye Dairesi'nde Muamelat-ı Umumiye Şubesi'nin teşkiline karar verildi.¹²³⁹ 13.09.1919 tarih ve 164-9-35 numaralı kararla Piyade Müfettişliği ilga edildi, Mekteb-i Askerîye Müfettiş-i Umumiliği adı Mekteb-i Askerîye Müdüriyeti olarak değiştirildi. Aynı kararla Piyade Endaht Mektebi ile Piyade Küçük Zabit Mektebi, Mekteb-i Askerîye Müdüriyeti Umûmîyesi'ne bağlandı. 168-9-35 numaralı kararla Sahra ve Ağır Topçu Endaht ve Küçük Zabit Mektebi ile Binicilik Tatbikat Mektebi, Mekteb-i Askerîye Müdüriyeti Umûmîyesi emrine verildi. 08.10.1919 tarih ve 168-10-35 numaralı kararla Süvari Küçük Zabit Mektebi de, Mekteb-i Askerîye Müdüriyeti Umûmîyesi'ne bağlandı.¹²⁴⁰

Milli Mücadele'nin başlamasıyla Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi de Harbiye Nezareti teşkilatına dair bazı önemli kararlar aldı. İlk mecliste Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti iki ayrı bakanlık halinde teşkil edildi. Büyük Millet Meclisi'nde 2 Mayıs 1920 tarihinde yapılan İcra Vekilleri seçiminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne Kozan Mebusu Fevzi Paşa seçildi.¹²⁴¹ Ali Fuat

¹²³⁸ ATASE, İSH, K: 25, G: 86A.

¹²³⁹ ATASE, İSH, K: 25, G: 86AAC.

¹²⁴⁰ ATASE, İSH, K: 25, G: 86AA.

¹²⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem: 1, (1920), C. I, s. 163-164; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. I, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1934, s. 6; Rahmi Akbaş, *Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s.209. Vekâlette 03.05.1920-05.08.1921 tarihleri arasında Mareşal Fevzi Çakmak, 05.08.1921-10.01.1922 tarihleri arasında Refet Bele, 10.01.1922-21.11.1924 tarihleri arasında Kazım Özalp bulunmuştu. *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 88-90. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve yakalananların Malta'ya sürgüne gönderilmeye

Paşa'nın, Genelkurmay'ın karşı çıkmasına rağmen emrindeki 11., 61. Tümenler ve seyyar kuvvetlerle 24 Ekim 1920'de başlattığı Gediz Taarruzu başarısızlıkla sonuçlanınca bazı huzursuzluklar ortaya çıktı. Bu huzursuzlukları gidermek için 8 Kasım 1920 tarihinde bazı görev değişiklikleri ve yeniden yapılanma yoluna gidildi. Yapılan düzenleme ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni uhdesinde bulunduran Fevzi Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti görevini de üstlendi.¹²⁴² 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın talebi doğrultusunda, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ni birlikte idare eden Fevzi Paşa'dan Müdafaa-i Milliye Vekâleti alınarak Refet Paşa'ya verildi.¹²⁴³

Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti, değişen şartlara ve ihtiyaçlara göre teşkilat yapısını geliştirdi. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesinde Kasım 1920'de Muhasebe ve Mubayaa Komisyonu, Ordu Dairesi, Piyade ve Süvari Muhafız Bölüğü kuruldu. Vekâlet teşkilatında Ocak 1921'de Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü, Heyet-i Teftişîyye Dairesi, İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü, Umur-ı Bahriye ve Umur-ı Havaiye Şubeleri, Şubat 1921'de ise Harbiye Dairesi bünyesinde İstihkâm ve Kıtaat-ı Fenniye Şubeleri teşkil edildi.¹²⁴⁴ Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde sağlık, veterinerlik, maliye, mahkemeler, askerî projeler, inşaat, inceleme ve teftiş gibi birçok daire veya bağımsız şubeler ile hukuk müşavirliği ve temyiz mahkemeleri gibi özel teşekküller de kuruldu.¹²⁴⁵

Teşkilat yapısının genişlemesi ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin görev ve sorumlulukları da sınırlandırıldı.¹²⁴⁶ Müdafaa-i Milliye Vekâleti, cephelerin açılması veya herhangi bir savaş halinde ordunun uzun süreli bir savaşta ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi önceden temin ederek uygun yerlerde konuşlandırmak, seferber ordunun çekirdeğini oluşturan barış durumu teşkilatını eksiksiz bir halde muhafaza etmekle sorumluydu. Bu önemli görevlerin kusursuz bir şekilde yerine getirilebilmesi için, teşkilatta uzman kişilerin işbaşına getirilmesi vekâletin aslî görevleri arasında

başlanması üzerine İstanbul hükümetinde Harbiye Nazırı olan Fevzi Paşa'yı Ankara'ya davet etti. Daveti memnuniyetle karşılayan Fevzi Paşa, 27 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaştığında Ankara Garı'nda coşkulu bir kalabalık tarafından karşılandı. 23 Nisan 19120'de toplanan Büyük Millet Meclisi, İstanbul'dan Ankara'ya gelmekte olan ve meclisin açılışına yetişemeyen Fevzi Paşa'yı meclis azalığına seçmişti. Yılmaz, *Fevzi Çakmak*, s. 249-269.

¹²⁴²Yılmaz, *Fevzi Çakmak*, s. 286; *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 88.

¹²⁴³Hayrullah **Gök**, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, ATASE Yayınları Ankara 1997, s. 60.

¹²⁴⁴*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. IV, 1. Kısım, s.207-208.

¹²⁴⁵Emir, s. 137.

¹²⁴⁶*TBMM ZC*, C. I, Dvr. 1, s. 186.

sayılmıştır.¹²⁴⁷ Müdafaa-i Milliye Vekâleti teşkilatı 1923 yılında yeniden düzenlendi.¹²⁴⁸ Müdafaa-i Milliye Vekâleti adı 3 Ocak 1929'da Milli Müdafaa Vekâleti, 16 Nisan 1945 tarihinde ise Milli Savunma Bakanlığı'na çevrildi.¹²⁴⁹

3.3.2. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Yeniden Yapılandırılması

2 Ağustos 1914'de teşkil edilen Başkumandanlık Karargâhı, 1. Dünya Savaşı yıllarında bazı değişiklikler yapılarak¹²⁵⁰ 01.07.1918 (1334) tarih ve 11/27/355 sayılı kararlar lağvedilene kadar varlığını muhafaza etti. 01.07.1918'de yapılan değişiklikle Sultan Vahideddin, Osmanlı Orduları Başkumandanlığı'nı uhdesine alarak, Başkumandanlık Vekâleti unvanını kaldırmış ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatının kurulmasını buyurmuştur. Bu tarihten sonra yeniden teşkilatlandırılan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti teşkilatı 7 şubeden teşekkül etti.¹²⁵¹

14 Ekim 1918 tarihinde Sultan Vahideddin, tarafından Müşir rütbesi ile Sadrazamlığa tayin edilen Ahmet İzzet Paşa, Harbiye Nazırlığı ve Erkân-ı Harbiye Reisliği görevini de üzerine aldı.¹²⁵² İzzet Paşa, daha önce çeşitli cephelerde birlikte çalıştığı ve yetenekli bulduğu subayları, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nde göreve getirerek güçlü bir kadro oluşturmaya başladı. Bu anlayış doğrultusunda İzzet Paşa, ilk olarak 24 Ekim 1918 (24 Teşrinievvel 1334) tarihinde Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na, 3. Kolordu Kumandanı Erkân-ı Harbiye Miralayı İsmet Bey'i (İnönü) getirdi.¹²⁵³

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın uhdesinde bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne, 3 Kasım 1918'de (3 Teşrinisani 1334) 8. Ordu Kumandanı Ferik Cevat Paşa tayin edildi.¹²⁵⁴ Cevat Paşa'nın 19 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti'ne tayin edilmesine müteakip Cevat Paşa'nın isteği doğrultusunda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye

¹²⁴⁷Emir, s. 131.

¹²⁴⁸Bu düzenleme ile teşkilat yapısı şu şekilde oluşmuştu: Milli Müdafaa Vekâleti, Müsteşarlığı, Ordu Dairesi, Harbiye Dairesi, Levazımat-ı Umûmîye Dairesi, Sıhhiye Dairesi, Muamelat-ı Zatiye Dairesi, Baytariye Dairesi, Muhasebat Dairesi, Harita Dairesi, Emakin-i Askerîye ve İnşaat Dairesi, Hukuk Müşavirliği, Divan-ı Temyiz-i Askerî, Teftiş ve Tetkik Dairesi, Kuva-yı Havaiye Müfettişliği, Müfettişlikler ve Şark Hudut Komiserliği. Alpkan ve Yücel, s. 261-266.

¹²⁴⁹*Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 88-90.

¹²⁵⁰*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. I, s. 169.

¹²⁵¹1. Şube (Harekât), 2. Şube (İstihbarat), 3. Şube (Şimendifer), 4. Şube (Talim ve Terbiye), 5. Şube (Harp Tarihi), 6. Şube (Muamelatı Zatiye), 7. Şube (Evrak Müdürlüğü) den oluşmuştu. *ATASE, Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı Defteri (1334-1335)*, Dolap No: 110-143, Göz No: 9-2, A-1/65, D: 450, F-1, 30-32.

¹²⁵²TV 15 Teşrinievvel 1334 (15 Ekim 1918), No:3368; Ayışığı, s.152-153; Okyar, s. 38-44.

¹²⁵³TV, 26 Teşrinievvel 1334 (26 Ekim 1918), No: 3377.

¹²⁵⁴TV, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), No: 3386.

Riyaseti'ne 24 Aralık 1918'de Fevzi Paşa getirildi.¹²⁵⁵ Mütarekeden Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarihe kadar geçen sürede Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Cevat Paşa ile Fevzi Paşa arasında birkaç defa el değiştirdi. Fevzi Paşa göreve geldikten kısa bir süre sonra, 14.05.1919'da 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin edilince, Cevat Paşa yeniden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirildi.¹²⁵⁶ 02.08.1919'da tekrar görevden alınan Cevat Paşa¹²⁵⁷ son defa 09.10.1919 tarihinde getirildiği Erkân-ı Harbiye Reisliği'ni 16.02.1920 tarihine kadar yürüttü.¹²⁵⁸

Gerek Fevzi Paşa gerekse Cevat Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nde bulundukları sırada, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Hareketi'ni desteklemeleri onları zor durumda bıraktı. Baskıların artması üzerine Fevzi Paşa Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katıldı, Cevat Paşa ise İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. Bu iki değerli şahsiyetin riyasetleri döneminde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatında bazı düzenlemeler de yapıldı. Bu düzenlemeler içinde bulunan şartlar gereği birçok şubenin birleştirilmesi veya kapatılması şeklinde oldu. 29 Ekim 1919 tarihinde 10 şubeden oluşan Erkân-ı Harbiye, Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından sonra 4 şubeye düşürüldü.¹²⁵⁹

Büyük Millet Meclisi'nin 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı İcra Vekilleri seçimine dair kanuna göre, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti¹²⁶⁰ de bir bakanlık olarak kuruldu.¹²⁶¹ Vekâlet ordunun eğitim, harekât ve istihbarat hizmetlerini ifa ile yükümlüydü.¹²⁶² 15 Aralık 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti teşkilatında yapılan düzenleme ile bir de ikinci reislik ihdas edildi. Ayrıca 15 Aralık'ta yapılan düzenleme ile vekâlette şubeler de oluşturuldu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti teşkilatında yer alan şubeler ve görev alanları: 1. Şube (Harekât), 2. Şube (İstihbarat), 3. Şube (Umur-ı Fenniye), 4. Şube (Eğitim ve Öğretim), 5. Şube (Lojistik Destek), 6. Şube (Harita ve Matbaa), 7. Şube (Muamelat-ı Zatiye), 8. Şube (Şifre ve Evrak). Daha sonra

¹²⁵⁵ Adnan Çakmak, "Mareşal Fevzi Çakma'nın Hatıraları", *Hürriyet Gazetesi*, 14 Nisan 1975; *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s.89.

¹²⁵⁶ Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 25-28; *TV*, 26 Kanunievvel 1334 (26 Kasım 1919), No: 3429.

¹²⁵⁷ Cevat Paşa'nın görevden alınarak Şura-i Askerî azalığına atandığı 2 Ağustos tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine Birinci Ferik Hadi Paşa tayin edilmiştir. *TV*, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

¹²⁵⁸ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 81.

¹²⁵⁹ *Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, 6. Kısım, s. 135-136.

¹²⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatı ve işleyişi hakkında görüşleri için bakınız Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşması. *TBMMZC*, C. 1, Dvr. 1, s. 163-164.

¹²⁶¹ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 88.

¹²⁶² Soyupak, s. 2610.

bu teşkilatta bazı değişiklikler yapılmış; 2. Şube'ye polis teşkilatı ilave edilmiş, 6. Şube kaldırılarak görevleri Eğitim Şubesi'ne aktarılmış, muharebe ve hava kısmı işleri de ek olarak 1. Şube'ye verildi.¹²⁶³

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti, 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan 429 sayılı Şer'i ye ve Evkaf, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâletleri'ni ilga eden yasanın yürürlüğe girdiği tarihe kadar görevini sürdürdü.¹²⁶⁴ Bu tarihte Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti'nin adı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti olarak değiştirildi. Yapılan bu düzenleme ile bağımsız bir hüviyete kavuşan riyaset ordunun emir ve komuta işlerini üstlenirken, Milli Müdafaa Vekâleti de ordunun bütçe, idare ve ikmal hizmetlerini üstlendi.¹²⁶⁵

3.3.3. Askerî Şura'nın Yeniden Yapılandırılması

7 Ocak 1914'de Enver Paşa tarafından kaldırılan Askerî Şura'nın açılması, 1919 yılı ortalarında yeniden gündeme geldi.¹²⁶⁶ Askerî Şura'nın yeniden açılmasının gündeme gelmesi, Anadolu'da Milli Hareketin içinde yer alan subayları İstanbul Hükümeti'nin emirlerine tabi kılmak amacına yönelikti.¹²⁶⁷ Harbiye Nezareti tarafından hazırlanan kararnamede ise Askerî Şura'nın açılış gerekçesi, ordunun mevcut ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yeniden tanzim ve düzenlenmesi, tamamen kaldırılmış olan askerî kanun ve teşkilatın yeniden askerî ihtiyaçları karşılayabilecek bir şekilde vücuda getirilmesi olarak beyan ediliyordu. Askerî Şura'nın yeniden açılmasıyla ilgili Harbiye Nezareti'nce hazırlanmış olan kararname 29 Temmuz 1919 tarih ve 4459 numaralı tezkere ekleri ile sadarete sunuldu. 31 Temmuz 1919'da Sadrazam Damat Ferit ve bakanları tarafından imzalanan Harbiye Nezareti kararnamesi, sadaret tezkeresi olarak padişahın onayına tevdi edildi.¹²⁶⁸ Padişah Mehmet Vahideddin tarafından 2 Ağustos 1919 tarihinde Askerî Şura'nın kuruluşuna dair kararname onaylanarak yürürlüğe girdi.¹²⁶⁹

¹²⁶³ *Türk İstiklal Harbi, (İdari Faaliyetler)*, C. VII, s. 228.

¹²⁶⁴ Özdemir, s. 53.

¹²⁶⁵ *TBMMZC*, C. I, Dvr. 1, s. 186; *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 88.

¹²⁶⁶ *TV*, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

¹²⁶⁷ Hükümet Cevat Paşa gibi genç komutanların Milli Hareket içinde bulunan subayları daha ılımlı bir yola sokabileceklerini düşünüyordu. Ancak hükmet Cevat Paşa gibi genç subayların üst komuta kademelerine getirilmesini de tehlikeli buluyordu. Hükümet, subayların saygı duyduğu paşaların yer alacağı Askerî Şura vasıtası ile kamuoyu oluşturmak ve bu şekilde Milli Hareketin içinde yer alan subayları yeniden kendilerine bağlamak düşüncesindeydi. Askerî Şura'nın yeniden açılması böyle bir düşüncenin sonucu olarak gündeme gelmiştir. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 450-451; Sarıhan, C.II, s. 19.

¹²⁶⁸ *BOA, MV*, D: 251, G: 53, B: 5, (Mazbata), No: 233, 31 Temmuz 1335 (1919).

¹²⁶⁹ *TV*, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

Yeniden kurulan Askerî Şura, ordunun teşkilatını, Harbiye Nezareti bütçesini, seferberlik, ordunun hazırlıklarını ve eğitimi ile ilgili usulleri, silah cephane, harp araç gereçlerinin değiştirilmesi ve kaldırılması, müstahkem mevkiiler ihdası ve inşası ile kaldırılması, sahillerin savunulması hakkındaki düzenlemeleri yapma yetkisine haizdi. Bunun yanı sıra tümen komutanları ve o yetkiye haiz kişiler dâhil olmak üzere daha üst makamlarda bulunanların nakil, becayış, açığa alma, nasıp, tayin ve emekliye veya muvazzaflığa sevkleri ile erkân ve ümeranın terfilerine karar verme yetkisi de Askerî Şura'ya verildi. Ayrıca Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi'nin değiştirilmesi ve atanması, memleket müdafaasıyla ilgili hususları müzakere ve tetkik etmek gibi yetkiler de Askerî Şura'nın uhdesine tevdi edilmiştir.¹²⁷⁰

Kuruluş kararnamesinde Askerî Şura'nın işleyişi ile ilgili hususlar da belirlenmiştir. Askerî Şura'ya Harbiye Nazırı başkanlık edecek ve üye sayısı dokuzu geçmeyecektir. Şura üyeleri Harbiye Nazırı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi ve ordu kumandanlarından oluşur.¹²⁷¹ Şura üyeleri gerek emekli gerekse muvazzaflar olsun Harbiye Nezareti'nde veya ordu kumandanlıkları ve ordu müfettişliklerinde bulunmuş olan şahıslardan seçilir. Lüzumu halinde Bahriye Nazırı ve Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi de şura toplantılarına katılabilir ve oy kullanabilir. Görüşüne başvurulmak üzere şuraya, oy hakkı olmamak kaydıyla, uzmanlar da davet edilebilir.¹²⁷² Şura haftada en az iki defa toplanır, icap ederse daha fazla toplanmaya da karar verebilir. Askerî Şura üyesi olan ordu kumandanları İstanbul da bulundukları müddetçe toplantılara katılır, bulunmayanlardan görüşülen konular hakkında gerek duyulursa yazılı olarak görüşleri sorulur.¹²⁷³ Harbiye Nazırı mesuliyeti üzerine almak kaydıyla şura kararlarını kabul edip etmeme hakkına sahiptir. Askerî Şura'ya üye tayini veya üyelikten çıkartma veya emekliye sevk gibi hususlarda şura üyelerinin oy çokluğu ile karar vermesi halinde bu ancak irade-i seniyye ile yürürlüğe girebilir.¹²⁷⁴

2 Ağustos 1919 tarihinde yeniden kurulan Askerî Şura'ya aynı tarihte üye atamaları da yapıldı.¹²⁷⁵ Şuraya üye olarak; Eski Harbiye Nazırlarından Ahmet Abuk, Erkân-ı Divan-ı Harbiye Azası'ndan ve Eski Harbiye Nazırları'ndan Hurşit ve yine Eski

¹²⁷⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C.XI, No: 195, s. 323.

¹²⁷¹BOA, MV, D:251, G: 53, B: 5, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, 31 Temmuz 1335 (1919).

¹²⁷²BOA, MV, D:251, Göm. No:53, Belge Ad: 5, 2 Zilkade 1337 (30 Temmuz 1919); TV, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

¹²⁷³*Düstur*, Tertib-i Sani, C. XI, No: 195, s. 324.

¹²⁷⁴BOA, MV, D: 251, Göm. No: 53, Belge Ad: 5, 2 Zilkade 1337 (30 Temmuz 1919); *Düstur*, Tertib-i Sani, C. XI, No: 195, s. 324.

¹²⁷⁵Sarihan, C.II, s. 19.

Harbiye Nazırları'ndan Şevket Turgut ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Cevat Paşalar tayin edildi.¹²⁷⁶ İlk ve son toplantısını 9 Ağustos'ta yapan Askerî Şura, 1 Eylül 1919 tarihinde kaldırıldı.¹²⁷⁷ 1 Eylül'de kaldırıldıktan sonra 16 Aralık 1919 tarihinde Sadrazam Ali Rıza Paşa ve kabinesince hazırlanan, Padişah Mehmet Vahideddin tarafından onaylanan kararname ile Askerî Şura yeniden açıldı. Yeni açılış kararnamesinde bir önceki şura kuruluş kararnamesinden farklı olarak, şura üyelerinin üyelik süresi iki yılla sınırlandırılmıştır.¹²⁷⁸ Bir başka fark ise harp sırasında şuranın toplanmayacağı hususu olmuş, bunlar dışında önceki şura kararnamesiyle aynıdır.¹²⁷⁹ 16 Aralık 1919'da kurulmuş olan Askerî Şura da çok kısa ömürlü olmuştur. Osmanlı'nın son Askerî Şurası olan bu şura, Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından hazırlanan kararnamenin Padişah Mehmet Vahideddin tarafından 18 Nisan 1920 tarihinde onaylanması ile lağvedilmiştir.¹²⁸⁰

3.4. Ordunun Yeniden Teşkiline Dair Çalışmalar

Askerî bakımdan denetim altına alınmaya çalışılan Osmanlı Devleti'nde, ordunun 1919 yılı başından itibaren yeniden teşkilatlandırılması çalışmalarına başlamıştır. 2 Ocak 1919 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, orduyu 9 kolordu ve 20 tümen halinde teşkilatlandıracağını açıklamıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti kadroları zayıf da olsa, ileride güçlendirebilmek düşüncesiyle mümkün olduğu kadar çok sayıda kolordu ve tümen mevcudunu muhafaza etmeyi faydalı görüyordu.¹²⁸¹

27 Ocak 1919 tarihine gelindiğinde mütareke hükümleri gereği bir taraftan askerler terhis edilirken, bir taraftan da devletin önemli stratejik noktalarını ele geçirmeye çalışan İngilizlere karşı ordunun yeniden yapılandırılmasına çalışılıyordu. Piyade tümenlerindeki her piyade alayının bir taburu yüzde elli, diğer iki taburu yüzde 25 kuvvette sahipti. Tümenlerin her birinde 4 top bataryası ve 36 makineli tüfek bulunuyordu. Eldeki sayı olarak küçülmüş olan tümenler, 240 top ve yaklaşık 40.000 piyade mevcudu ihtiva ediyordu. Jandarma ve ikmal hizmetinde görevli ilave askerlerle birlikte 48.000 tüfekle teçhiz edilmiş asker miktarına ulaşıyordu. Anadolu içlerinde

¹²⁷⁶TV, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

¹²⁷⁷TV, 10 Eylül 1335 (1919), No: 3642; *Düstur*, Tertib-i Sani, C. XI, No: 228, s. 365; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s.451.

¹²⁷⁸*Düstur*, Tertib-i Sani, C. XI, No: 311, s. 514.

¹²⁷⁹TV, 22 Kanunievvel 1335. (22 Aralık 1919), No: 2729.

¹²⁸⁰*Düstur*, Tertib-i Sani, C. XII, No: 12, s. 52-53; TV, 21 Nisan 1336 , No: 3833; Sarıhan, C. II, s. 20.

¹²⁸¹Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 80.

depolar da saklanmış 791.000 tüfek, 4.000 makineli tüfek ve 945 top bulunuyordu. Bu da 20 tam kadro tümenin seferber edilebilmesine ve gerek duyulduğunda 10 ilave tümenin daha silahlandırılmasına yetecek bir miktardı.¹²⁸²

Mütareke sonrası yeniden düzenlemeler sırasında Jandarma teşkilatında da değişikliğe gidildi. Harbiye Nezareti'ne bağlı olan Jandarmanın 15 Mart 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmasına karar verildi.¹²⁸³ Bu karar doğrultusunda Umûm Jandarma Kumandanlığı her türlü umur ve muamelatıyla Dâhiliye Nezareti'ne bağlandı. "Jandarma'nın Vazife ve Teşkilatı ve Merbutiyeti'ne Dair" 13 Ekim 1917 (13 Teşrinievvel 1333) tarihli kararnamenin yapılan düzenlemeye muhalif ahkâmı ilga edilmiştir. Jandarma zabitan ve efradının tayin, terfi ve mahkemeleri hakkında usullerin hazırlanacak olan kararname ile tespit edileceği ifade edilmiştir.¹²⁸⁴

2 Nisan 1919 tarih ve 1961 numaralı emirle, Ordu-yı Hümayun Başkumandanlık Vekâleti 1. Şube'den, 9. Ordu Kumandanlığı'na ve 3. Kolordu Kumandanlığı'na 9. Ordu'nun ilga edildiği bildirildi. Başkumandanlık, 9. Ordu'ya bağlı olan 3., 9. ve 11. kolordularda bulunan fırkaları 15. Kolordu emrine verdi. Bu düzenleme ile Van, Erzurum ve Trabzon vilayetleri 15. Kolordu mıntıkasında yer aldı. 9. Ordu'nun bu bölgedeki bütün müessesat ve teşkilatı 15. Kolordu'ya devredilmiştir. Başkumandanlık emri, Sivas Vilayeti'yle Canik Mutasarrıflığını 3. Kolordu mıntıkası olarak belirlenmişti.¹²⁸⁵ 9. Ordu Kumandanı Şevki Paşa, 9 Nisan'da Harbiye Nezareti'ne çektiği şifrede ordunun lağvı hakkındaki emri aldığını ve bütün orduya tebliğ ettiğini bildirdi. Şevki Paşa, 15. Kolordu Kumandanlığı'nı Miralay Rüştü Bey'e tevdi ettiğini, 15. Kolordu'ya Erkân-ı Harbiye Reisi olarak 9. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Hüsnü Bey'i getirerek verilen emri uyguladığını söylemiştir.¹²⁸⁶

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Osmanlı ordusunun her biri üç tûmenden oluşacak 9 kolorduluk kadroya sahip olmasını isterken, İngiliz General Milne Osmanlı ordusunun 1 piyade ve 1 süvari tûmeninden oluşan, yardımcı birliklerle mevcudu 100.000 olan 3 kolorduluk bir kuvvete sahip olmasını istiyordu.¹²⁸⁷ Harbiye Nezareti 30

¹²⁸²Ercikson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, C. IV, s. 216.

¹²⁸³Sarıhan, C.I, s. 171.

¹²⁸⁴TV, 18 Mart 1335 (1919), No: 3499.

¹²⁸⁵ATASE, *İSH*, K: 27, G: 130, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Şube:1, No: 1961, 02.04.335 (1919).

¹²⁸⁶ATASE, *İSH*, K:21, G: 20, 9 Nisan 335 (1919).

¹²⁸⁷İngiliz eski İstanbul büyükelçisi L. Mallet ise Türk Ordusu'nu, Padişah'ın bir hassa birliği ve yabancı subayların komutasında jandarmadan ibaret bir kuvvet olması görüşünü ifade ediyordu. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 219-220.

Nisan 1919'da yeniden teşkilatlanma sürecine giren Osmanlı ordusunda, müfettişlik teşkilatına geçilmesini kabul etmiştir. Nezaret 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliği adı altında, ordunun 3 müfettişlik olarak yeniden teşkilini düşünüyordu.¹²⁸⁸ Böylece mütareke dönemi Osmanlı silahlı kuvvetleri üç ordu olarak yeniden teşkilatlanma sürecine girdi.

Mütareke hükümleri gereği orduların lağvedilmiş olması nedeniyle aktif görevleri kalmayan subayların büyük bir kısmı İstanbul'da toplanmaya başlamıştı. Hükümet bu genç ve başarılı komutanları Anadolu'da aktif görevlere atayarak yaşanan asayişsizlikleri bertaraf etmek istiyordu. Bu anlayış doğrultusunda Anadolu ve Trakya'da bulunan kolorduların başına Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Nurettin Paşa, Yusuf İzzet Paşa, Refet Bey, Selahattin Adil Bey, Kazım (Özalp) Bey, Şefik (Aker) Bey ve Cafer Tayyar Paşa gibi önde gelen komutanlar atanmıştır.¹²⁸⁹

3.5. Orduda Müfettişlik Teşkilatının Kuruluşu

3.5.1. Müfettişliklerin Teşkili

Mütareke dönemine girilmesiyle birlikte ülkede asayiş meselesi önemli bir konu haline gelmişti. Asayişin temini amacıyla 11 Aralık 1918'de Meclis-i Vükela da, Osmanlı ülkesinin mülki olarak 10 bölgeye ayrılması kararı alındı. Her bölgeye bir Mülkiye Müfettişi tayini gündeme geldi. Mülkiye Müfettişleri'nin bulundukları bölgede üst düzey askerî yetkililerle birlikte çalışmaları planlanıyordu. Bu şekilde dağılmaya yüz tutan siyasi otoritenin düzene sokulabileceği düşünülüyordu. Ancak uygulama aşamasına geçildiğinde, Mülkiye Müfettişleri ile ülkedeki asayişsizliğin giderilemeyeceği anlaşıldı. Bunun üzerine hükümet, Ordu Müfettişlikleri'ni ihdas edip, Mülkiye Müfettişlikleri'nin yetkilerini genişleterek Ordu Müfettişlikleri'ne devretmeyi düşünmeye başladı.¹²⁹⁰ Ordu Müfettişliği uygulaması İstanbul'da toplanmış olan üst rütbeli komutanların aktif vazifeye atanmaları için de bir fırsat olarak görülüyordu.

Ordu Müfettişlikleri'nin kurulması yönünde ilk girişim Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne sunulan gerekçeli raporla oldu. Fevzi Paşa'nın raporu Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nde tartışmalar neticesinde kabul edildi. 30 Nisan

¹²⁸⁸ BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, Umumi No: 343173, Hususi No:761, 29 Mayıs 1335 (1919); Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 104-105.

¹²⁸⁹ Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıta'ları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 124, Şubat 2000/01, ss. 77-111, s. 78; Geniş Bilgi İçin Bkz. Erik J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çeviren: Nüzhet Salıhoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 146-160.

¹²⁹⁰ E. Semih Yalçın, Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçışı*, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 188.

1919'da Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın onayından geçen Ordu Müfettişliği teşkilatına geçilmesi kararı, aynı gün padişah iradesinin alınmasıyla yürürlüğe girdi.¹²⁹¹ Ordu Müfettişliği teşkilatına geçilmesi kararının padişah iradesini almasından sonra, Sadareten Dâhiliye Nezareti'ne Ordu-yı Hümayun'un Memalik-i Şahane dâhilinde müfettişliklere taksimine karar verildiği tebliğ edildi. Bu tebligatta müfettişliklerin mıntika ve vazifesini, mülki konulardaki ilişkilerini içeren Harbiye Nezareti tezkeresinin Meclis-i Vükela'ca bazı değişiklikler yapılarak onaylandığı ve onaylanan nezaret tezkeresinin bir suretinin ekte kendilerine gönderildiği ifade edildi.¹²⁹²

Meclis-i Vükela tarafından onaylanan Harbiye Nezareti tezkeresine göre ordu, 3 ordu müfettişliği şeklinde düzenleniyordu. 13. Kolordu'nun doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlandığı teşkilat yapısında, diğer sekiz kolordu 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliği teşkilatında yer alıyordu.¹²⁹³ Bu düzenleme ile 1. Ordu Müfettişliği; 1., 25. ve 14. kolordulardan teşkil ediliyordu. 1. Ordu Müfettişliği mıntikası ise bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit, Bolu livaları, Hüdavendigar Vilayeti'yle Karasi ve Çanakkale Mutasarrıflığı ve ilaveten İzmir ve Afyonkarahisar hattının kuzeyindeki İzmir Vilayeti kısmını kapsıyordu. 2. Ordu Müfettişliği; 12., 17. ve 20. kolordulardan teşkil olunuyordu. 2. Ordu Müfettişliği mıntikası ise İzmir Vilayeti'yle Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıkları, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile İzmir Vilayeti'nde İzmir-Afyonkarahisar hattı hariç güney kısmı içine alacak şekilde planlandı.¹²⁹⁴

İzmir'in işgal edilmesi üzerine, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti 7 Haziran 1919 tarihinde 17. Kolordu'yu yeniden düzenleme yapmak üzere lağvetti. Yeni düzenleme ile 7. Kolordu'nun 56. Fırkası 1. Ordu Müfettişliği mıntikasında bulunan 14. Kolordu mevkiine verildi, 25. Fırkası da nezarete bağlandı. Nezarete bağlanan 25. Fırka, harekât ve asayiş yönünden 2. Ordu Müfettişliği'ne tabi kılındı. Yapılan bu yeni düzenleme sonucunda, 2. Ordu Müfettişliği 12. ve 20. Kolordulardan oluştu.¹²⁹⁵ 3. Ordu Müfettişliği; 15. ve 13. Kolordulardan teşkil edildi. Mıntikası ise Sivas, Trabzon, Erzurum, Van vilayetleriyle Canik Mutasarrıflığı'nı kapsıyordu

¹²⁹¹Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 104-105.

¹²⁹²BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Babiâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, Umûmî No: 343173, Hususi No: 761, 29 Mayıs 1335 (1919), **Ek:6**.

¹²⁹³**Ek:7**.

¹²⁹⁴ATASE, İSH, K: 21, G: 26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06.1335 (1919); BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Babiâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, 29 Mayıs 1335.

¹²⁹⁵ATASE, İSH, K: 21, G: 26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, Şube: 1, No: 3426, 07.06.1335.

İzmir'in hassas durumu nedeniyle kolordusundan ayrı düşmüş olan 56. Fırka, İzmir-Afyonkarahisar hattının üzerinde ve güneyinde bulunan kıtaata verilmiştir. 67. Fırka karargâhının ve bir alayının Balıkesir'e nakledilmesine, 17. Kolordu Karargâhının Aydın'da kurulmasına, İzmir-Afyonkarahisar kuzeyindeki kıtaat ve mıntıkaya kumanda etmesine karar verilmiştir. 13. Kolordu mıntıkası Bitlis, Diyarbakır, Mamuretilaziz vilayetleriyle Urfa, Maraş, Elbistan ve Antep Müstakil mutasarrıflıklarını içine alacak şekilde tespit edilmiştir.¹²⁹⁶

7 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne ordunun müfettişliklere ve mıntikalara taksim olduğunu, Meclis-i Vükela tarafından kabul edilen müfettişliklerin görev ve yetkilerini içeren talimatnameyi ekte gönderdiğini bildirmiştir. Şevket Turgut Paşa Dâhiliye Nezareti'nden ekte gönderdiği talimatnamede yer alan müfettişliklerin görev ve yetkileri hususunda vilayet ve müstakil livalara icap eden emrin verilmesini rica etmiştir.¹²⁹⁷ 9 Haziran tarihinde Dahiliye Nezareti Evrak Müdüriyeti Harbiye Nezaretine verdiği cevapta, 18 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'nden gelen tezkere üzerine durumun umuma tebliğ edildiğini bildirmiştir.¹²⁹⁸

15.06.1919 tarihinden itibaren müfettişliklerin yeni numaralarıyla birlikte müfettişlik merkezleri de belirlenmiştir. Buna göre henüz göreve başlamamış olan 1. Ordu Müfettişliği'nin merkezi İstanbul olmuştur. Bu müfettişliğin ne zaman vazifeye başlayacağını da ayrıca bildirileceği ifade edilmiştir. 2. Ordu Müfettişliği'nin merkezi Konya, 3. Ordu Müfettişliği'nin merkezi Samsun olarak belirlenmiştir. Ayrıca müfettişliklere ait muamelatın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne verildiği, diğerlerine de 05.06.1919 tarihi itibarıyla irade-i saniyenin çıkmasıyla takdim kılındığı bildirilmiştir.¹²⁹⁹

17 Haziran'da İdare-i Umûmîye Vilayet Müdüriyeti, Umum Jandarma Kumandanlığı'na Osmanlı ordusunun müfettişliklere taksim edildiğini bildirmiştir. Ayrıca müfettişliklerin mıntika, vazife ve mülki makamlarla temaslarına dair Harbiye Nezareti'nce tanzim ve Meclis-i Vükela'ca tashih edilmiş olan talimatnamenin bir suretini ekte Jandarma Umum Kumandanlığı'na tevdi' etmiştir.¹³⁰⁰ Jandarma Umum

¹²⁹⁶BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V:64, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti; HTVD, Yıl: 2, S: IV, E. U. Basımevi, Ankara Haziran 1953, Vesika No: 74.

¹²⁹⁷BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 1, No: 3427, 7 Haziran 1335 (1919).

¹²⁹⁸BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Evrak Müdüriyeti, Dosya No: 78346, 9 Haziran 1335 (1919).

¹²⁹⁹ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06. 1335(1919).

¹³⁰⁰BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, İdare-i Umûmîye Vilayet Müdüriyeti, No: 116/1, 18 Haziran 1335 .

Kumandanlığı 8 Temmuz tarihinde Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmîye Vilayet Müdüriyeti'ne Meclis'i Vükela kararını ve tezkereyi aldığını, bunun bütün jandarma kıtaatına tamim olunduğu bilgisini vermiştir.¹³⁰¹

3.5.2. Müfettişliklerin Vazife ve Yetkileri

3.5.2.1. 29 Mayıs 1919 Tarihli Ordu Müfettişlikleri Görev ve Yetkileri

Sadaret'ten 29 Mayıs 1919 (29 Mayıs 1335) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne Osmanlı ülkesi genelinde ordu müfettişliklerinin teşkil edildiği bildirildi.¹³⁰² Ayrıca müfettişliklerin vazifelerini ve mıntikalarını gösteren talimatname ekte Dâhiliye Nezareti'ne gönderildi. Talimatnamede müfettişlikler ve kolorduların vazifesinin hem askerî hem de mülkî olduğu ifade ediliyordu. Talimatnameye göre müfettişler, mıntikalarında asayiş ve istikrarın sağlanmasından, asayişsizliğin sebeplerinin araştırılmasından sorumlu tutuluyordu. Ayrıca müfettişler mıntikalarında ötede beride dağınık halde bulunan silah ve cephaneyi biran evvel toplatarak, münasip depolara koydurmakla yükümlü kılınıyordu. Müfettişlerin vazifelerini ifa ederken verecekleri emir ve talimatlar mıntikalarında bulunan vilayetler ve mutasarrıflıklar tarafından yerine getirilecekti. Müfettişlikler ve kolordular kendi bölgelerinde asayiş ve sair işler için doğrudan doğruya civarlarında bulunan kolordu ve müfettişlikler ile muhabere etme yetkisine sahipti. Müfettişliklerin emrinde bulunan kolordular, harekât ve asayiş konularında doğrudan doğruya müfettişliğe, muamelat, kuvve-i umumiye gibi bazı hususlarda eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti'ne bağlanıyordu. Fırka veya mıntika kumandanlığı veya bir hususi vazifeye tayin edilecek zabitanın tayin ya da görevden alınmaları müfettişliğin muvaffaktı veya talebiyle olabilecekti. Uygulanması faydalı görülen hususlarda müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir.¹³⁰³

Anadolu'daki gelişmeler ve İtilaf Devletleri'nin baskıları üzerine hükümet müfettişliklere verilen mülkî görev ve yetkileri kaldırma kararı aldı. 14.08.1335 (1919) tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'den ordu müfettişliklerine, müfettişliklerin mülkî görev ve yetkilerinin kaldırıldığını bildirildi. Bundan böyle müfettişliklerin yetkilerinin sadece askerî konularla sınırlı olduğu, vilayetler ve mutasarrıflıklara mülkî konularda

¹³⁰¹BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Dahiliye Nezareti, Umûm Jandarma Kumandanlığı No: 19423, 08.07.1335.

¹³⁰²BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Babîâli, Sadaret-i Uzma, Umuru Mühimme Müdüriyeti, Umûmî No: 343173, Hususi No: 761, 29 Mayıs 335 (1919).

¹³⁰³BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, 18 Şevval 1337 (17 Temmuz 1919).

talimat veremeyecekleri hususunda Meclis-i Vükela kararı 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliği'ne tebliğ edildi.¹³⁰⁴

3.5.2.2. Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği Vazife ve Yetkileri

Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği 6 Mayıs 1920 (6 Mayıs 1336) tarihinde Sultan Mehmet Vahideddin'in iradesiyle kuruldu. Müfettişliğin Anadolu'da emniyet ve asayişin yeniden tesisi için her türlü askerî ve mülkî yetkiye haiz olduğu ifade ediliyordu. Umumi müfettişin görevini etkili bir şekilde ifa edebilmesi için refakatine mülkiye ve adliyeden üst düzey müşavirler verilmesi uygun görüldü.¹³⁰⁵ Müfettişe istihdamına lüzum gördüğü miktarda inzibat ve zabıta kuvveti ile gönüllü kıtaatı emri altında alma yetkisi de veriliyordu. Umumi müfettiş emri altında bulunan kuvvetleri sevk ve idare ile mülkî memurlar ve askerî zabitanı teftiş salahiyetine de sahipti. Ayrıca umumi müfettiş gerekli gördüğü hallerde, ihtiyaç duyulan mahallerde İdare-i Örfiye Kararnamesi'ne uygun olarak, örfî idare ilan etme hakkına haizdi.¹³⁰⁶

Umumi müfettiş gerek gördüğü hallerde, mevcut askerî teşkilatların ilgasına veya yeniden inzibat kuvvetleri teşkiline yetkiliydi. Doğrudan Sadarete bağlanan müfettişlik, mülki ve askerî konularla ilgili bütün nezaretlerle muhabere etme hakkına sahipti. Umumi müfettişe, hesabını daha sonra Heyet-i Vükela'ya vermek şartıyla örtülü ödenekten aylık yirmi bin liraya kadar harcama yapma yetkisi de verilmişti.¹³⁰⁷

6 Mayıs 1920 tarihli kararnameye ek olarak, 13 Mayıs 1920 tarihinde Müfettiş-i Umumiliğin yetkilerini genişleten bir kararname kabul edildi. 13 Mayıs tarihli kararname ile müfettişe, emniyet ve asayişin temini ve sevkiyat için gerekli gördüğü bahriye kuvvetleri ile savaş gemilerini kullanma yetkisi de verildi. Bu ek kararname ile Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği çok geniş yetkilerle donatıldı.¹³⁰⁸ Ancak geniş yetkilerle donatılmış olan Fevkalade Müfettiş-i Umumilik varlığını çok kısa bir süre sürdürebildi. 10 Kasım 1920 (10 Teşrinisani 1336) tarihli kararname ile Anadolu'da bir Müfettiş-i Umumilik kurulmasına dair 9 Mayıs 1920 (9 Mayıs 1336) tarihli kararname ilga edildi. Kararnamenin aynı gün padişah iradesini alması ile Fevkalade Müfettiş-i Umumilik uygulamasına son verildi.¹³⁰⁹

¹³⁰⁴ ATASE, İSH, K:24, G:109, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube: 1, No: 4820, 14.08.335 (1919); ATASE, İSH K: 24, G: 108, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube:1, No: 4821, 14.08.335 (1919).

¹³⁰⁵ Düstur, Tertib-i Sani, C. XII, No: 36, s. 71.

¹³⁰⁶ TV, 8 Mayıs 336 (1920), No: 3847.

¹³⁰⁷ Düstur, Tertib-i Sani, C. XII, No: 36, s. 72; TV, 8 Mayıs 336 (1920), No: 3847.

¹³⁰⁸ Düstur, Tertib-i Sani, C. XII, No:41, s. 82; TV, 13 Mayıs 336 (1920), No: 3855.

¹³⁰⁹ Düstur, Tertib-i Sani, C. XII, No: 48, s. 148.

Müfettişlik uygulaması olağanüstü şartlar nedeniyle Büyük Millet Meclisi tarafından da benimsenen ve uygulamaya konan bir yöntem oldu. 5 Ekim 1921’de Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilerek uygulamaya konulan Müfettiş-i Umumilik görev ve yetkileri de meclis tarafından tespit edildi.¹³¹⁰

3.6. Ordu Müfettişlerinin Atanması ve Müfettişlerin Faaliyetleri

3.6.1. Müfettişliklere Yapılan Atamalar

Mütarekeden sonra yeniden yapılandırılmaya çalışılan ordunun komuta kademelerinde, görevden almalar ve yeni komutan atamaları yapılmaya başlandı. Merkezi Konya’da bulunan 2. Ordu (Yıldırım) Birlikleri Müfettişi Nihat Paşa’nın, İngilizlerin baskıları sonucunda görevden alınarak İstanbul’a çağırılması üzerine,¹³¹¹ Nihat Paşa’nın yerine Yıldırım Kıtâatı Müfettişliği’ne 22 Ocak 1919’da Mersinli Cemal Paşa atandı.¹³¹² 9 Şubat 1919 tarihinde İzmir Valisi Mirliwa Nurettin Paşa, İzmir ve Havalisi Kumandanlığı’na tayin edildi. Aynı zamanda 17. Kolordu’da Nurettin Paşa’nın emrine verildi. İstanbul Muhafızı Mirliwa Ahmet Fevzi Paşa, 28 Ocak 1919 (28 Kanunısanı 1335) tarihinden itibaren 25. Kolordu Kumandanlığı’nı da deruhte etmeye başladı.¹³¹³ Kazım Karabekir Paşa, 23 Aralık 1918’de karargâhı Tekirdağ’da bulunan 14. Kolordu’ya atandı ve bu atamaya dair irade 28 Aralık çıktı. Ancak aklı fikri Doğu Anadolu bölgesinde olan Kazım Karabekir Paşa kendisini bu bölgeye tayin ettirmek

¹³¹⁰Müfettiş-i Umumiler devlete bağlı ve ehliyetli kişiler arasından Dâhiliye Vekâleti’nin önerisi, Vekiller Heyeti’nin tayini ve Millet Meclisi’nin tasdiki ile atanır. Müfettişler görev bölgelerinde bütün vekâletler adına denetim ve teftiş yetkisine haizdir. Mıntıkaları dâhilinde asayiş ve emniyeti temin, mevcut kanun ve nizamların uygulanması ve takibi, idare ile ilgili bil-umum daireleri daimi teftiş gibi icraatlarda bulunurlar. Bölgelerinde bulunan şûralar, bunlara bağlı şube ve dairelerin kanunların kendilerine verdiği yetki sınırı içinde kalmalarını temin ile merkezi hükûmete karşı mesuldür. Ayrıca üç ayda bir mıntıklarının genel durumu ve yaptıkları icraatlara dair raporlar hazırlayarak, vekâletlere takdim edeceklerdir. Müfettiş-i Umumiler, mıntıkaları dâhilinde asayiş ve emniyeti temin için bölgelerinde bulunan bütün jandarma kuvvetlerini kullanmaya yetkili olacaktır. Müfettişlik mıntıkasında bulunan jandarma kumandanı doğrudan doğruya Müfettiş-i Umumi’nin emri altında bulunur. Ayrıca müfettişlerin emrinde top ve makineli tüfekle teçhiz edilmiş, her biri yüzer mevcutlu beş bölükten oluşan atlı bir jandarma alayı da bulunur. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, D:77-2, F: 30.18.1.1, No:3.33.6-1, (5 Teşrinievvel 1337) 5 Ekim 1921. Görev bölgelerinin herhangi bir yerinde isyan vukuu bulması halinde Müfettiş-i Umumiler orada örfi idare ilan edebileceklerdir. Valiler inzibat ve asayiş ile ilgili hususlarda doğrudan doğruya mıntıklarında bulunan Müfettiş-i Umumilere tâbidir. Müfettiş-i Umumiler, gerek kendi gerek merkez idarelere mensup daireleri teftiş sırasında suiistimali görülenleri tespit ederse, failer hakkında kanunları uygulatma yetkisine haizdir. Eğer ihtiyaç görürse, faillere işten el çektirebilir. Vilayetlerde teşekkül etmiş olan şûralar, görüş ve kararlarının bir suretini valiler vasıtasıyla Müfettiş-i Umumilere göndereceklerdir. 5 Ekim 1921(5 Teşrinievvel 1337) tarihinde İcra Vekilleri’nce kabul edilen Müfettiş-i Umumilik Kanunu’nun icrasına Vekiller Heyeti memur edilmiştir. *BCA*, D: 77-2, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 3.33.6-2, 5 Teşrinievvel 1337.

¹³¹¹Nihat Paşa, Ordunun Çukurova’yı boşaltması sırasında halkı silahlandırmakla suçlanıyordu. İngilizlerin görevden alınmasını istemelerinin sebebi de buydu. Sarıhan, C. I, s. 105.

¹³¹²Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 14.

¹³¹³TV, 12 Şubat1335 (1919) , No: 3470.

üzere Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Şevket Turgut Paşa ve 13 Şubat 1919 tarihinde ise Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa ile görüştü. Karabekir Paşa, 24 Şubat'ta Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'dan 15 Kolordu'ya tayin edildiği, Erzurum'a gitmek üzere hazırlanması emrini aldı. 12 Nisan'da İstanbul'dan hareket eden Kazım Karabekir Paşa, deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da karayoluyla Erzurum'a hareket etti, 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a ulaşarak göreve başladı.¹³¹⁴

Konya Ereğli'de bulunan 20. Kolordu'nun Kumandanı olan Ali Fuat Paşa, izinli olarak bulunduğu İstanbul'dan 1919 Mart başında ayrılarak kolordusunun başına döndü. Ali Fuat Paşa İstanbul'dan ayrılırken, Anadolu'da hüküm süren anarşiye rağmen ne yapıp edip birliklerini Ankara'ya nakledeceğini söylüyordu. Ali Fuat Paşa, aynen ifade ettiği gibi Konya Ereğli'de bulunan kolordusunu örgütlenme ve hareket açısından daha elverişli bir ortama sahip olan Ankara'ya nakletti. Ali Fuat Paşa kolordusunu Ankara'ya naklettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i de birlikte çalışmak üzere Ankara'ya davet etti. Benzer daveti her iki isime 15. Kolordu'nun başına giderken Kazım Karabekir Paşa da yaptı.¹³¹⁵

Mülga Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği'ne tayin edilmesine dair Harbiye Nezareti tezkeresi, 30 Nisan 1919 tarihinde¹³¹⁶ Padişah iradesi ile yürürlüğe girdi.¹³¹⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği'ne atanmasına dair haber, 5 Mayıs 1919 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlandı.¹³¹⁸ 14 Mayıs 1919 tarihinde 1., 14. ve 25. kolordulardan mürekkep olan 1. Ordu Kıtaaat-ı Müfettişliği'ne Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ferik Fevzi Paşa atandı. Fevzi Paşa'nın yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne sabık Harbiye Nazırı Ferik Cevat Paşa tayin edildi.¹³¹⁹ 17 Mayıs 1919'da sabık 22. Kolordu Kumandanı Erkân-ı Harp Miralay Refet Bey, 3. Kolordu Kumandanlığı'na getirildi.¹³²⁰ Mülga 52. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey 56. Fırka Kumandanlığı'na atandı. 20 Mayıs 1919 tarihinde ise 17. Kolordu'ya bir kumandan tayin edilinceye

¹³¹⁴Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s.48-50,56-59. Jaeschke, Kazım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordu Kumandanlığına atanma tarihini 13 Mart 1919 olarak vermektedir. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 21

¹³¹⁵Rauf **Orbay**, *Cehennem Değirmeni (Siyasi Hatırlarım)*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 233-234; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 278-279.

¹³¹⁶BOA, DÜİT, D: 158, G: 73, Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, 30 Nisan 1335 (1919).

¹³¹⁷BOA, DÜİT, D: 158, G: 73, Babıâli Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, İrade-i Seniye No: 678, 30 Nisan 1335 (1919); Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 28.

¹³¹⁸TV, 5 Mayıs 1335 (1919), No: 3540.

¹³¹⁹TV, 15 Mayıs 1335 (1919), No: 3549; Sarıhan, C. I, s. 238.

¹³²⁰TV, 20 Mayıs 1335 (1919), No: 3553.

kadar, Bekir Sami Bey'in aynı zamanda 17. Kolordu Kumandanlığı'nı da vekâleten yürütmesine karar verildi.¹³²¹

3.6.1.1. Fevzi Paşa'nın 1. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri

24 Kasım 1919 tarihinde Ferik Fevzi Paşa (Çakmak)¹³²², Cevat Paşa'nın yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne tayin edildi.¹³²³ Ancak bu ilk riyaseti kısa sürdü.¹³²⁴ Kişilik olarak disiplinli, düzenli, cesaretli, dirayetli ve itaatkâr bir yapıya sahip olan Fevzi Paşa, bulunduğu makamı memleketin hayrına hizmet edebilecek bir görev olarak görüyordu. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti görevleri sırasında padişahla, hükümetle ve işgal güçleri temsilcileriyle iyi geçinerek memleketin geleceği ve kurtuluşu için elinden geleni yapma çabası içinde olmuştur.¹³²⁵

Fevzi Paşa'nın faaliyetlerinden rahatsız olan İngiliz istihbarat Yüzbaşı Hoyland, İstanbul İngiliz Askerî İstihbarat Merkezi'ne 28 Şubat 1919'da verdiği raporda, başta Mustafa Kemal Paşa ve Yaveri Üsküplü Cevat Bey olmak üzere, birçok kişinin İstanbul'dan sürülmeleri gerektiğini bildirmiştir. Hoyland'ın sürülmesini istediği isimler arasında Fevzi Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve İsmet Bey'in de isimleri yer alıyordu.¹³²⁶ Damat Ferit Paşa da özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın padişahın fahri yaveri olmasından istifade ederek kendi yerine geçmesinden endişe ettiğinden, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesi konusunda Hoyland'la aynı fikirdeydi.¹³²⁷

¹³²¹TV, 22 Mayıs 1335 (1919), No: 3555.

¹³²²Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1876'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. On yaşında Selanik Rüştîyesi'ne girmesi ile eğitim hayatı başlamış, 25 Aralık 1898'de Harp Akademisi'ni bitirerek eğitim hayatını tamamlamıştır. İlk olarak Genelkurmay 4. Şube'ye atanmış, 11 Nisan 1899'da 3. Ordu Metroviçe Tümeni Kurmay Başkanlığı'na getirilen Fevzi Paşa, 6 Şubat 1901'de Kolağası, 1902'de Binbaşı, 1906'da Yarbay, 1907'de Albaylığa yükselmiştir. 15 Ocak 1911'de Genelkurmay 5. Şube Müdürlüğü'ne atanan Fevzi Paşa, 29 Eylül 1912'de Vardar Ordusu Komutanlığı Hareket Şube Müdürlüğü'ne, 6 Kasım 1913'de de 2. Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmıştır. 22 Aralık 1914'de 5. Kolordu Komutanlığı'na getirilmiş ve 2 Mart 1915'te Mirliva olmuştur. 6 Aralık 1915'de, Albay Mustafa Kemal Bey'in rahatsızlığı nedeniyle ayrıldığı Anafartalar Grubu Komutanlığı Vekâleti'ne getirilmiştir. 7 Eylül 1916'da 2. Kafkas Kolordu Komutanlığı'na, 5 Temmuz 1917'de Diyarbakır'daki 2. Ordu Komutanlığı'na, 9 Ekim 1917'de Filistin'deki 7. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. 28 Temmuz 1918'de Ferik olmuş, 24 Aralık 1918'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne, 14 Mayıs 1919'da 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. Nilüfer **Hatemi**, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.61-909; Adnan **Çakmak**, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hatıraları", *Hürriyet Gazetesi*, 10-15 Nisan 1975; Nusret **Baycan**, "Fevzi Çakmak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 16, Ankara 1989, s. 177-206.

¹³²³TV, 26 Kanunievvel 1334 (26 Kasım 1919), No: 3429.

¹³²⁴14.05.1919 tarihinde, yeniden Cevat Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne getirilmişti. TV, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

¹³²⁵Hatemi, C.I, s.876.

¹³²⁶Bilal N. **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 3.

¹³²⁷Hayrullah **Gök**, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1997, s. 26.

Fevzi Paşa 28 Mart'ta İtalyanların Antalya'ya çıkarma yapmalarından sonra, Yunanlıların da benzer şekilde bir teşebbüste bulunma ihtimallerine karşı Sadrazamı uyardı.¹³²⁸ Yunan denizcilerin 16 Nisan 1919'da Averof Zırhlısı ile İzmir Limanı'na gelmeleri üzerine, 17. Kolordu Komutanlığı'na vekâleten bakan Albay Süleyman Fethi Bey durumu Harbiye Nezareti'ne vekâlet eden Fevzi Paşa'ya bildirdi. Fevzi Paşa da Süleyman Fethi Bey'e verdiği cevapta; Averof süvarisi ve kumandanının uyarılmasını, uyarıları dinlemeyip karaya çıkma girişimleri olursa tereddüt edilmeden ateş edilmesi talimatı verdi.¹³²⁹ Süleyman Fethi Bey, Fevzi Paşa'nın emirlerini Averof Zırhlısı Komutanı'na tebliğ etmiştir. Ancak limanda bulunan Yunan gemisindeki askerlerin karaya çıkarak olaylar çıkartması karşısında herhangi bir tedbir almayan hükümetin yaptığı tek şey, bölgeye gönderdiği nasihat heyetleri vasıtası ile sükûnet tavsiye etmek olmuştur.¹³³⁰

Mütareke döneminde Anadolu'da ortaya çıkan kargaşa ve işgaller karşısında çaresizlik ve aciz içinde bulunan hükümet, Anadolu'ya bazı şehzadelerin başkanlığında nasihat heyetleri göndererek çözüm aramaya çalışmıştır. Hükümeti, halkı sükûnete davet etmek amacıyla kısa bir süre içinde iki heyet oluşturmuş, bu heyetlerden birini Anadolu'ya¹³³¹ birini de Trakya'ya göndermiştir.¹³³² 28 Nisan 1919'da İstanbul'dan hareket eden, Şehzade Cemalettin Efendi'nin başkanlığındaki Trakya Nasihat Heyeti'nde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa ve Eski Harbiye Nazırı Cevat

¹³²⁸Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, s. 68.

¹³²⁹Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Nisan 1975.

¹³³⁰Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 26-27.

¹³³¹Anadolu'ya gönderilen nasihat heyetine Şehzade Abdürrahim Efendi'nin başkanlık etmesi uygun görülmüştür. Şehzade Abdürrahim Efendi'nin başkanlığındaki nasihat heyetinde paşalar, müftüler, Ermeni ve Rum temsilciler de yer almıştır. Heyet. Heyet Mudanya, Bursa, Karasi, İzmir, Konya ve Ankara'yı ziyaret etmek üzere 16 Nisan 1919'da İstanbul'dan hareket etmiştir. Nisan'ın 17'sinde Bursa'da ziyaretlerde bulunan Abdürrahim Efendi başkanlığındaki nasihat heyeti, 22'sinde Balıkesir'e gitmiş, 24'ünde ise Balıkesir'den Manisa'ya hareket etmiştir. 27 Nisan'da İzmir'e ulaşan nasihat heyeti Afyon, Antalya, Isparta, Konya ve Eskişehir'i dolaştıktan sonra 18 Mayıs 1919'da İstanbul'a geri dönmüştür. *Akşam*, 17 Nisan 1335, No:209; *Hadisat*, 17 Nisan 1335, No: 107- 24 Nisan 1335, No: 114- 29 Nisan 1335, No:119; Tercüman-ı Hakikat, 20 Nisan 1335, No: 13704; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 250.

¹³³²Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 249. Anadolu ve Trakya'ya gönderilen Nasihat Heyetlerinin kuruluş ve gönderiliş gerekçesi; Anadolu'nun muhtelif kısımlarında anasır arasında ortaya çıkmış olan nifak ve kargaşa durumunu ortadan kaldırmak olarak ifade edilmiştir. *Tasfir-i Efkar*, 12 Nisan 1335 (1919) No: 2702; *Akşam*, 11 Nisan 1335, N0: 203. Nasihat heyetleri her ziyaret ettikleri merkezde padişahın halka beyannamesini okumuştur. Beyannamede halka içinde bulunulan durumun sebepleri ve sorumluları anlatılmakta, halka birlik ve sükûn tavsiye edilmekte, yeni bazı vaatlerde bulunmaktadır. Padişah beyannamesinin sonuç kısmında şu ifade yer almaktadır: “Binaenaleyh, nâm-ı nâme-i cenab-ı cihan-bâniye olarak hakkınıza kanaat, vatandaşlarımızın hukukuna riayet ve kanuna itaat cümledenize tavsiye olunur.” Padişahın halka beyannamesi hakkında geniş bilgi için Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Nisan 1335, No:13705; *Tasfir-i Efkar*, 22 Nisan 1335, No:2703; *Hadisat*, 22 Nisan 1335, No: 112; *Memleket*, 22 Nisan 1335, No:72.

Paşa da yer alıyordu.¹³³³ Fevzi Paşa'nın da içinde bulunduğu Trakya Nasihat Heyeti bölgedeki ziyaretlerini tamamlayarak, 9 Mayıs'ta İstanbul'a döndü.¹³³⁴

Asayişsizliğin ortadan kaldırılması amacıyla bir taraftan nasihat heyetleri teşkil eden hükümet, diğer taraftan da Ordu Müfettişlikleri teşkilatına geçişi çare olarak görmeye başlamıştır.¹³³⁵ Bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi olan Fevzi Paşa, Ordu Müfettişlikleri'nin kurulması hakkında hazırlamış olduğu raporu Harbiye Nezareti'ne sundu. Harbiye Nezareti'nce de onaylanan Fevzi Paşa'nın Ordu Müfettişlikleri'nin kurulması hakkındaki raporu, 30 Nisan 1919'da padişahın iradesini alarak yürürlüğe girdi.¹³³⁶ Böylece Ordu-yı Hümayun'un Memalik-i Şahane dâhilinde müfettişliklere taksimini içeren Harbiye Nezareti tezkeresinin kabulü ile 13. Kolordu doğrudan nezarete bağlı olmak üzere, diğer sekiz kolordunun 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliği adı altında teşkili uygun bulundu.¹³³⁷

Yunan birliklerinin İzmir'i işgali hususunda İtilaf Devletleri'nin uzlaşması üzerine, 14 Mayıs 1919'da İngiliz, Fransız ve Yunan gemilerinden oluşan donanma İzmir Limanı'na gelmiş ve 17. Kolordu Kumandanı Nurettin Paşa'ya bir nota vermiştir. Notada Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi gereğince İzmir ve havalisinin Yunan ordusu tarafından işgal edileceği, işgal sırasında mukavemet edilmemesi tebliğ edildi. Bu istekleri yerine getirmeyi reddeden Nurettin Paşa hükümetçe görevden alınarak onun yerine Balkan Harbi'nde Selanik'i Yunanlılara teslim eden Ali Nadir Paşa kolordu kumandanlığına getirildi.¹³³⁸

İstanbul Hükümeti'nin bu gelişmeler karşısında sessiz kalmasına karşın, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa yapılacak olan her türlü işgal girişimine ateşle karşı konulmasını beyan ve tebliğ etmiştir. Ayrıca Fevzi Paşa, Amiral Clthorpe'nin mütareke hükümlerine göre, İzmir'e çıkarak Kadifekale'yi elinde tutma isteğine de karşı çıkmaktadır. Fevzi Paşa'nın bu kati ve tavizsiz tutumunu öğrenen İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'ne baskı yaparak, Paşa'yı 14 Mayıs'ta Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye

¹³³³ Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Nisan 1975; *Hadisat*, 29 Nisan 335, No: 119. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın da içinde bulunduğu Şehzade Cemalettin Efendi riyasetindeki nasihat heyeti, 7 Mayıs'ta Tekirdağ'a ulaşmıştır. Hükümet dairesinde resmîkabullerde bulunan heyette yer alan Eski Harbiye Nazırı Cevat Paşa tarafından, hazır bulunanlara padişah beyannamesi okunmuştur. *Hadisat*, 8 Mayıs 335, No: 128.

¹³³⁴ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 250.

¹³³⁵ E. Semih Yalçın, Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 188.

¹³³⁶ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 104-105.

¹³³⁷ BOA, *DH-İ UM*, D:22-3, V:64, Bab-ı Ali Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, Umûmî No:343173, Hususi No:761, 29 Mayıs 1335 (1919), **Ek: 7; Ek: 8.**

¹³³⁸ Yılmaz, s.229-230.

Riyaseti görevinden aldırılmışlardır.¹³³⁹ Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti görevinden alınan Fevzi Paşa aynı gün 1. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği'ne atanmıştır.¹³⁴⁰

Müfettişlik görevine gitmeden önce vedalaşmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'ye giden Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın riyasetten alındığını yerine Cevat Paşa'nın atandığını öğrendi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye de Fevzi ve Cevat Paşa'yı birlikte gören Mustafa Kemal Paşa, paşalara kendisine yardım edeceklerini umduğunu söylemesi üzerine, Fevzi ve Cevat paşalar olumlu cevap vermiştir.¹³⁴¹ Bu görüşmede Fevzi Paşa, Cevat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa, üç Ordu Müfettişliği kurulması, silahların İtilaf Devletleri'ne teslim edilmemesi, Anadolu'da bir milli irade oluşturulması, Kuvva-yı Milliye teşkili ve işgalcilere karşı taarruza geçilmesi hususunda mutabakata varmışlardır.¹³⁴² Bu mutabakattan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı uğurlayan Fevzi Paşa *"Buradaki vazifemi bitirdikten sonra bende Anadolu'ya geleceğim"* deyince, Mustafa Kemal Paşa da cevaben: *"Zaten ben de bunları tahakkuk ettirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum, kahraman milletimin sinesinde hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım"* demiştir.¹³⁴³

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'le birlikte Anadolu'ya geçmediği için bazı eleştiriler ile karşılaşmıştı. Fevzi Paşa eleştiriler karşısında İstanbul'da kalmasının gerekçesini; Anadolu'da ihtiyaç duyulan subay, silah cephane ve para yardımlarını yapabilmek için bazı mevkilerde görev almak gerektiği şeklinde izah etmiştir. Ancak bu şekilde İtilaf güçlerini kuşkulandırmadan Anadolu'ya yardımcı olunabildiğini söylemiştir.¹³⁴⁴ Fevzi Paşa, İstanbul'da görevde bulunduğu dönemlerde şartları zorlayarak, hatta kendi adına bazı riskleri de alarak Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu silah ve cephanenin kaçırılması, Milli Mücadele'ye katılmak isteyen vatanseverlerin Anadolu'ya geçirilmesi vb. her türlü yardımı yapma çabası içinde olmuştur.¹³⁴⁵

Fevzi Paşa'nın tayin edildiği 14 Mayıs 1919 tarihinde 1. Ordu Müfettişliği; 1., 25. ve 14. kolordulardan oluşuyordu. Müfettişlik mıntıkası ise bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit, Bolu livaları, Hüdavendiğar Vilayeti ile Karasi ve

¹³³⁹ Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Nisan 1975; Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 27-28. Ancak Sarıhan, Fevzi Paşa'nın olası bir Yunan işgaline karşı silahlı direniş emri verdiğini, Ancak Harbiye Nazırının buna aykırı davranması üzerine 14 Mayıs'ta, Erkân-ı Harbiye Riyaseti görevinden istifa ettiğini ifade ediyordu. Sarıhan, C. I, s. 238.

¹³⁴⁰ TV, 15 Mayıs 1335 (1919), No: 3549.

¹³⁴¹ Tansel, C.I, s. 232-233.

¹³⁴² Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 18 Nisan 1975; Tansel, C.I, s. 233; Yılmaz, s. 232-233.

¹³⁴³ Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, s.118; Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 28.

¹³⁴⁴ Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 16 Nisan 1975

¹³⁴⁵ Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 29.

Çanakkale Mutasarrıflığı ve ilaveten İzmir ve Afyonkarahisar hattının kuzeyinde kalan İzmir Vilayeti kısmını içine alıyordu.¹³⁴⁶ 5 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Fevzi Paşa'nın tayin edildiği 1. Ordu Müfettişliği'ne gönderilen yazıda, Meclisi Vükela'ca kabul edilen talimat mucibince mümkün olduğunca seri bir şekilde müfettişliklerin vazifeye başlamalarının elzem olduğu bildirildi. Ayrıca 1. Ordu Müfettişliği maiyetinde bulunan kolordu ve vilayetlere lazım gelen emrin verilebilmesi için, vazifeye hangi tarihten itibaren başlayabileceklerini Harbiye Nezareti'ne bildirmeleri istendi.¹³⁴⁷

İzmir'in işgal edilmesi üzerine işgal bölgesinde kaldığından 7 Haziran 1919 tarihinde 17. Kolordu'nun lağvına karar verildi. Lağvedilen 17. Kolordu'nun 56. Fırkası, 1. Ordu Müfettişliği mıntıkasında bulunan 14. Kolordu'ya bağlandı.¹³⁴⁸ 15 Haziran 1919 tarihinde ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 1. Ordu Müfettişliği merkezinin İstanbul olduğunu açıkladı.¹³⁴⁹ Ancak müfettişliğin henüz vazifesine başlamadığı, ne zaman vazifeye başlayacağını ise daha sonra bildirileceği ifade edildi.¹³⁵⁰

22 Temmuz 1919 tarihine gelindiğinde 1. Ordu Müfettişliği mıntıkası ve bağlı birlikleri yeniden tanımlandı. Bu tanımlamaya göre 1. Ordu Müfettişliği; 1. Kolordu; Çatalca Müstakil Mutasarrıflığı ile Silivri (dâhil), Çorlu (hariç), Muratlı (hariç), Lüleburgaz (dâhil), Hayrabolu (dâhil), Malkara (hariç), Keşan (dâhil) Enez hattı kuzeyindeki Edirne Vilayeti'nin kısımlarını kapsamaktadır. 14. Kolordu; Çanakkale, Karasi Mutasarrıflıkları ile Bursa Vilayeti ve İzmir Afyohkarahisar hattının şimalindeki aksamı ve 1. Kolordu'da diğer Aydın hattının Güney Rumeli parçasını ihtiva etmektedir. 25. Kolordu; İstanbul Vilayeti, Çatalca Müstakil Mutasarrıflığı, Üsküdar, İzmit ve Bolu livalarını içine almaktadır.¹³⁵¹

22 Temmuz'da yapılan bu düzenlemeden kısa bir süre sonra ordu müfettişliği uygulamasına son verildi. 16 Ağustos 1919 (1335) tarih ve 544 numaralı tezkere ile 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin lağv edildiği bütün birliklere tebliğ edildi.¹³⁵² Aynı gün

¹³⁴⁶ ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07. 06. 335 (1919); BOA, DH-İ UM, D:22-3, V:64, Babiâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, 29 Mayıs 1335.

¹³⁴⁷ HTVD, S:IV, V. No:76.

¹³⁴⁸ ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06.1335 (1919).

¹³⁴⁹ Sarıhan, C.I, s. 323.

¹³⁵⁰ ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06.1335 (1919).

¹³⁵¹ ATASE, İSH, K:25, G:109AB, 109AC, 09.06.335; ATASE, İSH, K:25, G:111, 22.07. 335 (1919).

¹³⁵² BOA, DH. KMS, D:55-1, G:10, B:2, Harbiye Nazırı, 16 Ağustos 335 (1919); ATASE, İSH, D: 24, G: 110AG, Harbiye Nezareti, 16 Ağustos 335 (1919).

1. Ordu Müfettişi Fevzi Paşa'ya ve 25. Kolordu Kumandanlığı'na da ilga kararına dair tezkere sureti de gönderildi.¹³⁵³ Böylece çare olarak görülüp uygulamaya konulan Ordu Müfettişliği teşkilatına son verilmiş ve Fevzi Paşa'nın da ordu müfettişliği görevi sona ermiştir.

Damat Ferit Hükümeti'nin çekilmesinden sonra yeni hükümet 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa başkanlığında kuruldu. Yeni kabinenin kuruluşu münasebetiyle yayınlanan padişah fermanında milletvekilliği seçimlerinin yapılmasına da karar verildi.¹³⁵⁴ Seçimlerin yapılmasından sonra 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın kutlama telgrafının okunması İngilizlerin oyuna geldiklerini anlamalarına sebep oldu. İngilizler Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın görevlerinden alınmalarını istedi.¹³⁵⁵ İngilizlerin baskısı üzerine kabinede değişiklik yapma durumu ortaya çıkınca Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırı olması gündeme geldi. Kabinede yapılan değişiklik sonucunda 3 Şubat 1920'de Fevzi Paşa Harbiye Nezareti'ne atandı. Fevzi Paşa, 18 Nisan 1920 tarihine kadar Harbiye Nezareti görevinde bulundu.¹³⁵⁶ Fevzi Paşa anılarında nezarete gelir gelmez Anadolu'nun acil ihtiyacı olan silah ve cephaneyi gizli yollarla Anadolu'ya gönderme işini oldukça hızlandırdığını ifade etmektedir.¹³⁵⁷

İtilaf Devletleri, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nden İstanbul'daki milli faaliyetleri önlemesini ve bu tür faaliyetlerde bulunanları tutuklamasını, Anadolu'da milli faaliyetlere öncülük eden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını kınamasını istiyordu.¹³⁵⁸ Yunanlılara karşı mücadele eden milli kuvvetlerin geri çekilmesi yönünde baskı yapıyordu. İtilaf Devletleri'nin bu baskıları karşısında Ali Rıza Paşa 3 Mart 1920'de istifa etti. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'da bu sırada açığa alındı. Fakat 8 Mart 1920'de kurulan Salih Paşa Kabinesi'nde yine Harbiye Nazırı olarak görev aldı.¹³⁵⁹

İngilizler 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmiş, işgal sırasında Mebusan Meclisi'ni basarak Mersinli Cemal Paşa, Rauf Bey, Vasıf Bey vb Milli Mücadele taraftarı milletvekillerini tutuklamıştır. İşgalci İngiliz askerleri Harbiye Nezareti'ni basmış ve Fevzi Paşa'yı da tehdit etmiştir. Bu gelişmelere müteakip İngilizlerin Damat

¹³⁵³ ATASE, İSH, K: 24, G:110AH, Harbiye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 16 Ağustos 335 (1919).

¹³⁵⁴ Yılmaz, s.236.

¹³⁵⁵ Gök, s.31.

¹³⁵⁶ Fevzi Paşa görevde kaldığı zaman zarfında Anadolu'da yürütülen istiklal mücadelesine desteğini sürdürdü. Hatemi, C.I, s.909; Sarıhan, C.II, s. 357.

¹³⁵⁷ Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 19 Nisan 1975.

¹³⁵⁸ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s.415.

¹³⁵⁹ Gök, 31-32; Yılmaz, s.240.

Ferit Paşa'yı tekrar Sadarete getirme durumu ortaya çıkınca, Fevzi Paşa artık İstanbul'da kalmanın bir faydasının olmayacağını anladığından Anadolu'ya geçmeye karar vermiştir. Zor şartlar altında 17 Nisan'da Beykoz'dan hareketle Anadolu'ya geçen Fevzi Paşa, 20 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçtiğini bildiren bir telgraf çekmiştir.¹³⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa'da aynı gün Fevzi Paşa'ya çektiği telgrafta gelişinden duyduğu mutluluğu ifade ettikten sonra yanındakilerle birlikte mümkün olan en kısa zamanda Ankara'ya gelmelerini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrısına Fevzi Paşa, memleketine İstanbul'dan yapamadığı hizmetleri Anadolu'da yerine getirmekten büyük mutluluk duyacağını söyleyerek karşılık verir.¹³⁶¹

27 Nisan 1920'de Ankara'ya gelen Fevzi Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa birçok arkadaşıyla birlikte istasyonda coşkulu bir törenle karşılamıştır. Mustafa Kemal Paşa karşılamadan sonra Fevzi Paşa'yı arabasına alarak Büyük Millet Meclisine götürmüş ve mecliste bir konuşma yapmasını istemiştir.¹³⁶² Meclis kürsüsüne çıkan Fevzi Paşa, önce İstanbul'daki esaret ortamından kurtularak Ankara'ya ulaşmış olmasından duyduğu mutluluğu ifade etmiştir. Daha sonra padişahın ve hükümetin tutumunu ve İstanbul'un işgaliyle birlikte yaşananları teferruatlı bir şekilde anlatmıştır.¹³⁶³ Fevzi Paşa, 3 Mayıs 1920'de Kozan Milletvekili sıfatıyla Millî Savunma Bakanlığı'na ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği'ne seçilmiştir. 3 Nisan 1921'de Birinci Ferik (Orgeneral) lige yükselen Fevzi Paşa, 5 Ağustos 1921'de Millî Savunma Bakanlığı'ndan ayrılmış ve asaleten Genelkurmay Başkanı olmuştur. 31 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'un hazırlanması ve icrasındaki hizmetleri nedeniyle rütbesi Mareşalliğe yükseltilmiştir. 31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden ayrılmış ve 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanı olarak hizmette bulunmuştur.¹³⁶⁴

Fevzi Paşa 1. Ordu Müfettişliği görevi sırasında müfettişlik bölgesinin büyük oranda İstanbul dâhilinde bulunması, işgalci güçlerin bölgesindeki rolü nedeniyle faaliyet için fırsat olmaması gibi nedenlerden etkili olamamıştır. Ancak İstanbul'da bulunduğu sırada hem Erkân-ı Harbiye Reisi olarak hem de Harbiye Nazırı olarak Anadolu'daki milli hareketin insan, silah cephane ve parasal olarak desteklenmesi hususunda önemli hizmetleri olmuştur. Anadolu'ya geçtikten sonra da yine hem asker

¹³⁶⁰ Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 20 Nisan 1975.

¹³⁶¹ Gök, 33-37; Yılmaz, s.249-250; Sarıhan, C.II, s. 493.

¹³⁶² Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.54-55.

¹³⁶³ Gök, s.38-41; Yılmaz, s.256-264.

¹³⁶⁴ Nusret Baycan, "Fevzi Çakmak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 16, Ankara 1989, s. 177-206.

olarak, hem de meclisteki çalışmaları ile ülkenin işgalden kurtarılması yolunda büyük hizmetleri olmuştur. 1944 yılına kadar da Genelkurmay Başkanı olarak hizmete devam eden Fevzi Paşa, Milli Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda büyük katkıları olan önemli asker ve devlet adamlarından biri olmuştur.

3.6.1.2. Cemal Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri

30 Nisan 1919'da 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliği adı altında, Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına geçilmesi kabul edildi.¹³⁶⁵ Bu düzenleme ile oluşturulan 2. Ordu Müfettişliği'nin merkezinin Konya olmasına karar verildi. Merkezi Konya olan 2. Ordu Müfettişliği 12, 17 ve 20. Kolordulardan teşkil olunmuştur. 2. Ordu Müfettişliği mıntıkası ise İzmir Vilayeti'yle Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıkları, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile İzmir Vilayeti'nde İzmir-Afyonkarahisar hattı hariç güney kısmı içine alacak şekilde planlanmıştır.¹³⁶⁶ Müfettişlik teşkilatına geçildiği sırada 2. Ordu'nun başında, bu orduya 22 Ocak 1919'da atanmış olan Cemal Paşa¹³⁶⁷ bulunuyordu.¹³⁶⁸

Müfettişlik teşkilatına geçiş kararıyla 2. Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa, müfettişlik bölgesinde faaliyetlere başladı. Müfettişlik bölgesinde inceleme gezileri yapan Cemal Paşa, Ulukışla ve civarda açıkta bulunan silah ve mühimmat gördüğünü bunların toplanarak munasip yerlerde depolanmasını 20. Kolordu'ya bildirdi. Müfettişlik bölgesinde gezilerine devam eden Cemal Paşa, 11 Şubat'ta Ereğli, 24 Şubat'ta Koçhisar ve Sultaniye'ye gitti. Cemal Paşa, bu geziler sayesinde görev

¹³⁶⁵BOA, DH-İ UM, D:22-3, V:64, Bab-ı Ali Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, Umûmî No:343173, Hususi No:761, 29 Mayıs 1335 (1919); Ayrıca Bkz. Ek: 7; Ek: 8; Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 104-105.

¹³⁶⁶ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07. 06. 335 (1919); BOA, DH-İ UM, D:22-3, V:64, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, 29 Mayıs 1335.

¹³⁶⁷Ispartalı bir aileye mensup olan Cemal Paşa, 1872 yılında Mersin'de dünyaya gelmiştir. 16 Mayıs 1892'de Harbiye Mektebi'ne girmiş, 1895 yılında Harbiye'den Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne ayrılan Cemal Paşa, 24 Ocak 1898'te Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olmuştur. 6 Ağustos 1903'te Binbaşı rütbesine yükselmiş ve 26 Eylül 1903'te kaymakam (yarbay) olan Cemal Paşa, Dersimdeki eşkıya hareketlerine karşı elde ettiği başarıdan dolayı miralay (albay) rütbesini almıştır. 18 Ekim 1908'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nde istihdam edilmesi şartıyla Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde Tabiye Tatbikatı öğretmenliğine getirilmiştir. 29 Eylül 1912'de Balkan Harbi seferberliği esnasında Garp Ordusu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nde (Kurmay Başkanlığında) görevlendirilmiştir. 30 Kasım 1913'te 1. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na tayin edilen Cemal Paşa, 3 Şubat 1914'te fırka komutanı yetkisiyle Edirne Müstahkem Mevki Komutan Muavinliği'ne, 12 Nisan 1914'te 8. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Cemal Paşa, 29 Kasım 1914'te mirliya olmuştur. Suriye Grubu, Arabistan Umûm Komutanlığı'nın 4. Orduya tahviliyle 17 Ocak 1918'de bu ordunun başına getirilen Cemal Paşa, 28 Temmuz 1918'de ferikliğe yükselmiştir. 23 Ocak 1919'da Yıldırım Orduları Kıtâatı Müfettişi yani 2. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Mustafa **Balcıoğlu**, "Mersin'li Cemal Paşa Biyografisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII, S. 39, Kasım 1997, s. 813-817.

¹³⁶⁸Sarihan, C. I, s. 105.

bölgesinde askerin ve halkın durumunu yakından görme ve inceleme imkânı buldu. 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne İtalyan askerî güçlerinin Antalya'ya yerleşmesinin önlenmesi amacıyla Antalya ve havalisine bölge halkını harekete geçirebilecek güçlü idari amirlerin gönderilmesini önerdi.¹³⁶⁹

Konya ve havalisinin İtalyanlara verilmesi üzerine bölgeye gelen İtalyan askeri kuvvetleri ile aralarında çıkan sorunlara çare ararken, Cemal Paşa sürekli İstanbul'a görüş sorma yolunu tercih etti. Cemal Paşa, 26 Nisan 1919 tarihinde Konya'ya gelen İtalyan birliklerinin kumandanları için bina isteğinde bulunduklarını, bu hususta ne yapması gerektiğini Harbiye Nezareti'ne sordu. Ayrıca Nezarete Konya'da 1.500 civarında İtalyan askerin bulunduğunu bilgisini de verdi.¹³⁷⁰ Harbiye Nezareti'nden Yıldırım Orduları Müfettişi Cemal Paşa'ya 27 Nisan'da verilen cevapta, İtalyan taburunun Konya'ya gelmesinin protesto edilmesi ve İtalyanlara hiçbir şekilde yardım edilmemesi emredildi. Cemal Paşa, 10 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne çektiği şifre telgrafta bir binbaşı biri yüzbaşı olmak üzere yedi İtalyan erinin Beyşehir'e geldiğini, İtalyanların kendisine Türk ve İtalyan jandarmasının birlikte çalışacağını söylediklerini, bu konu hakkında gerekli bilginin kendisine verilmesini istedi.¹³⁷¹ Ayrıca Cemal Paşa, 15 Mayıs 1919'da hükümetten İzmir'in işgali hakkında bilgi talep etti.¹³⁷² 19 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla Cemal Paşa'nın (Mersinli) başında bulunduğu 2. Ordu Müfettişliği; Konya'da bulunan 12. Kolordu, kolorduya tabi 11. ve 41. Tümenler ile Ankara'da bulunan 20. Kolordu, kolorduya tabi 23. ve 24. Tümenlerden oluşuyordu.¹³⁷³

Cemal Paşa 1 Haziran'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne çektiği telgrafta işgallere karşı direneceğini bildirdi.¹³⁷⁴ İzmir'in işgal edilmesi üzerine 2. Ordu Müfettişliği bölgesinde yer alan 17. Kolordu, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından 7 Haziran 1919 tarihinde lağvedildi. 17. Kolordu'nun lağvedilmesi üzerine 25. Fırkası doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlandı. Ancak fırka harekât ve asayiş yönünden 2. Ordu Müfettişliği'ne bağlı bırakıldı. Yapılan düzenlemelerden sonra 2.

¹³⁶⁹Dursun Gök, "Mersinli Cemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 34, Mart 1996, s. 125-149; <http://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/sayi-34>.

¹³⁷⁰Sarihan, C. I, s. 215.

¹³⁷¹HTVD, S: XXXIX, V. No: 926-927.

¹³⁷²HTVD, S: XXXVI, V. No: 890.

¹³⁷³Görgülü, s. 199-200; M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 8-9.

¹³⁷⁴HTVD, S: XXXVI, V. No: 891.

Ordu Müfettişliği; 12. ve 20. Kolordulardan oluştu.¹³⁷⁵ Bu sırada 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, 12 Haziran'da müfettişlik bölgesinde bulunan 23. Tümeni teftiş etti.¹³⁷⁶

15 Haziran'da Ordu Müfettişlikleri talimatında yapılan düzenleme ile 2. Ordu Müfettişliği 12., 17. ve 20. Kolordulardan teşkil edildi. 2. Ordu Müfettişliği teftiş mıntıkası ise İzmir, Konya, Ankara ve Kastamonu Vilayetleri, Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri Müstakil Mutasarrıflıkları, içine alıyordu.¹³⁷⁷ Teftiş mıntıkası genişleyen Cemal Paşa, bu bölgelerde ahaliyi işgal kuvvetlerine karşı teşkilatlandırmak üzere harekete geçti. İtalyanların Antalya'daki kuvvetlerini takviye etmek üzere bölgeye yeniden askerî kuvvet çıkartmaları üzerine 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, 18 Haziran tarihinde Afyon'da bulunan 23. Tümen Komutanlığı'na bölge halkını İtalyanlara karşı direnişe hazırlaması emrini verdi.¹³⁷⁸

Cemal Paşa Antalya, Burdur ve Isparta'dan aldığı bilgileri 19 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne rapor olarak arz etti. Raporda, 13 Haziran'da bir general kumandasında iki piyade alayı ve bir batarya toptan ibaret olan İtalyan kuvvetlerinin Antalya'ya çıktığını, çıkartma işinin 15 Haziran'a kadar devam ettiğini bildirdi. Cemal Paşa, ortada hiçbir sebep yokken Antalya'ya kuvvet ihracının işgal hazırlığından başka bir şeye delalet etmediğini söylüyordu.¹³⁷⁹ 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa 20 Haziran'da Afyon'da bulunan 23. Tümen Kumandanı'na, İtalyanların Isparta ve Burdur'a ilerlemesine mani olmak istediğini, bölge halkının, eşrafın, köylülerin ve mahalli hükümetin bu konudaki düşüncesinin ne olduğunu açık bir şekilde kendine bildirilmesini istedi. Ayrıca 23. Tümen Kumandanı'na ciddi bir mukavemet için derhal milis teşkilatının yapılması emrini veren Cemal Paşa, icap ederse Karaman'dan bir alay ve Beyşehir'den bir bölük süvari gönderebileceğini ifade etmiştir.¹³⁸⁰

2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa 20 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, gerekli teşebbüslerde bulunulmaması halinde, Antalya'ya çıkan kuvvetlerin Konya'ya doğru işgali genişleteceklerini düşündüğünü bildirdi. İlaveten de öncelikli olarak bu havali halkının protesto faaliyetlerinde bulunmaları için gerekli yerlere yazıldığı bilgisini nezarete vermiştir.¹³⁸¹ Cemal Paşa Harbiye Nezareti'ne, İtalyanların

¹³⁷⁵ ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06.1335 (1919).

¹³⁷⁶ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 42.

¹³⁷⁷ HTVD, S:IV, V.No:74.

¹³⁷⁸ HTVD, S: VI, V. No: 124.

¹³⁷⁹ ATASE, İSH, K:17, G: 89, 2. Ordu Müfettişliği'nden, No: 21, 20.06.35 (1919).

¹³⁸⁰ HTVD, S: VI, V. No: 127.

¹³⁸¹ ATASE, İSH, K:17, G: 89, 89A, 2. Ordu Müfettişliği'nden, No: 21, 20.06.35 (1919).

Isparta ve Burdur'a karşı yapacakları ileri harekâtı durdurmak için havalide giriştiği milis teşkilatı yapma teşebbüslerinin mahalli idareciler tarafından engellendiğini arz etti. Nezaretten 2. Ordu Müfettişliği'ne 21 Haziran'da verilen cevapta, İtalyan işgaline karşı mitingler ve protestolar yapılabileceği, ancak milis teşkilatı ve fiilen mukavemet girişiminde bulunulmaması istendi.¹³⁸² Nezaretin talebine rağmen 2. Ordu Müfettişliği Isparta ve Burdur havalisindeki mülkî ve askerî idarecilere bir genelge göndererek, İtalyanların bölgeye dair planları hakkında uyarılarda bulundu. Müfettişlik mülki ve askeri idarecilerden İtalyan askerlerinin silah satmalarından faydalanılarak İtalyan askerlerden silah satın alınması istedi. Silahların bedellerinin müfettişlik tarafından ödeneceği de ifade edildi.¹³⁸³

2. Ordu Müfettişliği'nin uyarıları ve bölgede bulunan vatansever aydınların öncülüğünde, Ispartalılar 20 Haziran'da hükümet meydanında büyük bir miting yaptı. Miting sonunda Isparta'nın hep birlikte savunulacağına dair yemin edildi ve 21 Haziran'da da bir beyanname yayınlandı. Beyannamede Yunan işgaline uğrayan bölgelerdeki Türklerin karşılık beklemeden yardımına koşmanın vatanını seven her Türk'e farz olduğu ifade edilerek eli silah tutan herkes vatan hizmetine davet edildi.¹³⁸⁴ Bu beyanname ertesi gün Isparta mücahitleri namına Reis Tahir Paşa Oğlu Hafız İbrahim Bey tarafından Konya Valisi Cemal Bey ve 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya (Mersinli) gönderildi. Gönderilen telgrafta: *"Yunanlıların ve İtalyanların muntazam ve seferi bir hareketle ilerlemeleri ne gibi siyasi bir maksada dayanmaktadır? Hükümetimizden izahat istiyoruz. Vatanımızın selameti vakar ve itidalimizi muhafaza etmekte ise, kabul ediyoruz. Yoksa zillet ve meskenetle yaşamaya, şahadet saadetini tercih ederiz."* deniliyordu. Milli hareketlerin aleyhinde olan Konya Valisi telgrafi alır almaz Isparta Mutasarrıfı Talat Bey'i telgraf başına çağırması, imza sahibini sorguya çekmesini ve İstanbul sıkıyönetimine gönderilmesini emretmiştir.¹³⁸⁵

2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa bu millî teşebbüse kayıtsız kalmamış, Isparta'dan aldığı telgrafi Harbiye Nezareti'ne göndermiştir.¹³⁸⁶ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve İkinci Reis Diyarbakırlı Kazım Paşa, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın bu yazısını aralarında müzakere ettikten sonra 21 Haziran'da cevap vermişlerdir. Cemal Paşa'ya yazdıkları cevapta, İtalyan

¹³⁸²HTVD, S: VI, V. No: 128-129.

¹³⁸³HTVD, S: XXXIX, V. No: 941.

¹³⁸⁴Tansel, C. I, s. 213.

¹³⁸⁵Bayar, C. VII, s. 34-35.

¹³⁸⁶HTVD, S: VI, V. No: 125.

işgaline karşı isteksizlik gösterilmesi, gerekli görülürse protesto ve mitinglerin yapılabileceği, ancak milis teşkilatı ve fiilen mukavemet gibi kararlarda acele edilmemesinin münasip olacağı ifade edilmiştir.¹³⁸⁷ İlerleyen zamanda ortaya çıkan gelişmeler 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'yı haklı çıkartacak, bölgedeki İtalyan askerlerinin sayısı gün geçtikçe artacak ve İtalyanlar kendileri açısından önemli gördükleri yerleri işgal edecektir.¹³⁸⁸

Bir taraftan İstanbul'la irtibatını devam ettiren 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, diğer taraftan da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri sürdürmekteydi. Amasya'da Mustafa Kemal, Rauf ve Ali Fuat paşalar tarafından hazırlanan genelge, 21 Haziran'da Cemal Paşa tarafından telgrafla Konya'dan onaylandı. Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, Mustafa Kemal ve Cemal paşaların mitingler yapılması yönündeki tavsiyelerine uymadığını ve bu hususta ne yapması gerektiğini doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne sordu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey'e hareketinin uygun olduğunu, müfettişlerin bu girişimlerinin olumlu bir sonuç vermesinin mümkün olmadığını söyledi.¹³⁸⁹ Bütün bu gelişmeler işgalci devletlerin ve İstanbul Hükümeti'nin müfettişlere karşı olumsuz bir tavır içine girmelerine sebep oldu.

Cemal Paşa müfettişlik bölgesinde milli kuvvet teşkil etmek için 1311 ile 1316 arası doğumluları silâh altına alamaya başlayınca, bu faaliyetleri Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e duyuruldu. Durumu öğrenen Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 26 Haziran 1919'da ilgili makamlara bir tamim yayınlayarak bu tür girişimlere izin verilmemesini istedi.¹³⁹⁰ Anadolu'da işgallere karşı millî teşekküllerin yapılmaya başlanmasından İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne de rahatsızlık duymaya başlamıştı. General Milne, 17 Haziran 1919 tarihinde Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların geri çağırılmasını istedi.¹³⁹¹ İsteği geri çevrilen General Milne 30 Haziran 1919 tarihinde bu sefer de Harbiye Nezareti'ne bir nota vererek Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal İstanbul'a çağırılmalarını istedi. General Milne, bu iki komutanın görevlerinden geri çağırılarak azledilmelerini "İstiklal Mücadelesini" teşvik etmeleri ile gerekçelendiriyordu.¹³⁹² 2 Temmuz'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Hariciye Nazırı'ndan Mustafa Kemal ve 2. Ordu Müfettişi Cemal

¹³⁸⁷ Bayar, C. VII, s. 36.

¹³⁸⁸ Tansel, C. I, s. 214.

¹³⁸⁹ Sarıhan, C. I, s. 335, 341.

¹³⁹⁰ Ali Fuat **Cebesoy**, *Milli Mücadele Hatıraları*, C.I, İstanbul 1953, s.79.

¹³⁹¹ Tevfik **Bıyıkçoğlu**, *Atatürk Anadolu'da*, C.I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1959, s. 13.

¹³⁹² Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, s.133-134; Sarıhan, C. I, s. 354.

Paşa'nın İstanbul'a çağrılmalarını ve kanun dışı ilan edilmelerini istiyordu. Hariciye Nazırı, Yüksek Komiser Calthorpe'nin taleplerini 3 Temmuz'da Sadarete arz etti. Hariciye Nazırı Sadarete, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın zararlı faaliyetler içinde bulunduklarından İstanbul'a celplerinin uygun olacağı görüşünde olduğunu da belirtti.¹³⁹³

1 Temmuz'da 10 gün izin alarak İstanbul'a giden 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Calthorpe tarafından geri çağırılması istendiğinden Hükümet, kendisini 2 Temmuz'da İstanbul'da alıkoydu.¹³⁹⁴ Bu gelişme üzerine 7 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa, kolordu komutanlarına ve Bursa'da Bekir Sami Bey'e gizli bir genelge gönderdi.¹³⁹⁵ Bu genelgede Mustafa Kemal Paşa, kendisinin de Dâhiliye Nezareti tarafından geri çağırıldığı günlerde Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesinin diğer kumandan ve müfettişler üzerinde kötü örnek oluşturduğunu ifade ediyordu.¹³⁹⁶

Cemal Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği görevinden izin alarak Konya'dan İstanbul'a gitmesi ve bir daha geri dönmemesine şüpheyile bakıldı. Bu hususu daha sonra Mazhar Müfit Kansu kendisine sormuş ve Cemal Paşa'dan şu cevabı almıştır: *"İstanbul hükümetinin bana az çok emniyeti vardı. Milli Mücadeleye taraftar olduğumu da pek bilmiyor veya tahmin etmiyordu. Bu vaziyetinden istifade ederek, ordunun muhtaç olduğu silah, cephane ve saire malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum. İzin isteşimin ve İstanbul'a gidişimin tek sebebi buydu, fakat İstanbul'a gidince hakkımdaki vaziyeti değişik buldum. Konya Valisi Cemal Bey'in veya Milli Mücadele aleyhtarı diğer kimselerin ihbar ve işarları neticesi hükümet tarafından pek soğuk karşılandım. Hakkımdaki emniyetin zail olduğunu ve ordu ihtiyacı için hiçbir şey almama imkân olmadığını anladım. Hemen Konya'ya dönmek istedim. Müfettişlik vazifeme avdetime müsaade etmediler. Yaman şekilde bir tuzağa düşürülmüştüm..."*¹³⁹⁷

24 Temmuz 1919 (1335) tarihi ve 1053 numaralı irade-i seniyye ile 2. Ordu Müfettişliği'ne Cemal Paşa'nın yerine Mekteb-i Askerîye Müfettiş-i Umumi'si Ferik Esat Paşa tayin edildi. 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa'da Mekteb-i Askerî Müfettiş-

¹³⁹³ Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), s. 33-35.

¹³⁹⁴ Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C. I, s. 466.

¹³⁹⁵ Genelgede, milli ve askerî teşkilatın hiçbir şekilde dağıtılmayacağını, kumandanın hiçbir biçimde bırakılmayacağını, başkasına verilmeyeceğini, işgallere karşı ortak hareket edileceğini, silah ve mühimmatın elden çıkartılmayacağını bildirmişti. Hükümet herhangi bir askerî birlik veya teşkilatı ilgaya emir verirse uygulanmayacağını ifade etmiştir. Sarıhan, C.I, s. 369.

¹³⁹⁶ Turgut Erumcu, "I. Dönem TBMM'de Isparta Millet Vekilleri ve Meclis Çalışmaları", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 21, ss. 139-153, Mayıs 2010, s. 147.

¹³⁹⁷ Kansu, s. 70.

i Umumiliği'ne atandı.¹³⁹⁸ 2 Ekim 1919 tarihine kadar bu görevi sürdüren Cemal Paşa, Ali Rıza Paşa'nın Sadareti'nde Harbiye Nazırlığı görevini üstlendi. Cemal Paşa, 7 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta kabinenin kendisiyle aynı fikirde olduğunu, milli iradenin egemenliğini kabul ettiğini bildirdi. 16 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı olarak Kuvva-yı Milliye'ye gidecek, teçhizat ve silah gibi her türlü yardımı yapacağını ifade eden Cemal Paşa, İngilizlerin görevden alınmasını istemeleri üzerine 20 Ocak 1920'de görevinden istifa etmiş, Aralık 1920'de yapılan seçimlerde Isparta'dan mebus seçilmiştir.¹³⁹⁹

İngilizlerin İstanbul'u işgali üzerine tutuklanan Cemal Paşa, 22 Mart 1920'de Malta'ya sürüldü. Millî kuvvetlerin İnönü ve Sakarya savaşlarında gösterdiği başarılarından sonra İngilizler Malta Adası'ndaki sürgünleri bırakmak zorunda kaldı. 25 Ekim 1921'de Cemal Paşa'nın da içinde bulunduğu bir grup Malta sürgünü 30 Ekim 1921 tarihinde İstanbul'a geldi. 29 Aralık 1921'de Ankara'ya gelen Cemal Paşa, Meclis'te yaptığı konuşmada Büyük Millet Meclisi'ne teşekkür etti.¹⁴⁰⁰

3.7. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri

3.7.1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne Atanması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Avrupalı büyük devletlerden destek alan Rum çeteleri, Karadeniz Bölgesi'nde Müslüman halka karşı saldırıya girişti. Ancak galip devletler bunu tersinden alarak Türklerin Hristiyanlara saldırısı olarak görüyordu. Özellikle İngilizler, İstanbul Hükümeti'ne Karadeniz Bölgesi'nde asayiş ve sükûnun sağlanmaması halinde, bu bölgeyi işgal edecekleri tehdidini içeren bir nota verdi.¹⁴⁰¹ Bu nota üzerine Sadrazam Ferit Paşa, İngiliz siyasi temsilcisiyle görüşmüş ve hiçbir itirazda bulunmadan bölgeye bir müfettiş göndereceği sözünü vermiştir. Mütareke hükümleri hükümete, memlekette asayiş ve sükûnu temin etme sorumluluğu yüklüyordu. Vükela heyeti, bu sorumluluğu yerine getirmek amacıyla, memleketi üç asayiş mıntikasına taksime ve her mıntıkaya bir müfettiş tayin etmeye karar verdi.

¹³⁹⁸BOA, DÜİT, D:159, G: 8, B: 2, (İrade-i Seniyye), Harbiye Nezareti, Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, No: 1053, 24 Temmuz 1335 (1919); TV, 28 Temmuz 1335 (1919), No: 3608.

¹³⁹⁹Ermumcu, s. 147.

¹⁴⁰⁰Cemal Paşa, daha sonra İzmir Suikastı dolayısıyla yargılanmış ve beraat etmiştir. 1926 yılından 1939 yılına kadar geçen dönemde Cemal Paşa, Meclis'e girmemiş ve siyasetten uzak kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra tekrar siyasete dönen Cemal Paşa, 20 Mart 1939'da VI. devre seçimlerinde CHP'den İçel (Mersin) mebusu olarak Meclis'e girmiş, mecliste Dahiliye, Nafia ve Teşkilât-ı Esasiye Encümenleri'nde görev almıştır. Cemal Paşa, 9 Ekim 1941'de vefat etmiştir. Gök, s. 125-149.

¹⁴⁰¹Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, s. 226.

Mustafa Kemal Paşa'da hükümet tarafından tayin edilen bu müfettişlerden biri olmuştur.¹⁴⁰²

Fevzi Paşa'nın anlatımlarına bakılırsa, müfettişlik teşkilatının kurulmasına Cevat Paşa ile ikisinin karar verdiği anlatılmaktadır. Fevzi Paşa, Cevat Paşa ile birlikte üç ordu müfettişliğinin kurulması, silahların teslim edilmemesi, Anadolu'da bir milli idare kurulması, Kuvva-yı Milliye teşkili ve karşı taarruza geçilmesi gibi beş maddelik bir program yaptıklarını söylemektedir.¹⁴⁰³ Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu 5 maddelik planı uygun gördüğünü “*Zaten ben bunu tahakkuk ettirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum. Kahraman milletimin sinesinde hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım...*” dediğini ve sonra birlikte ayağa kalkarak vatanın kurtarılması için beraberce çalışacaklarına yemin ettiklerini anlatmaktadır.¹⁴⁰⁴ 30 Nisan 1919'da Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına geçilmesine dair kararın Padişah iradesini aldığı¹⁴⁰⁵ gün, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne atanmasına dair iradenin çıkması¹⁴⁰⁶ Fevzi Paşa'nın anlatımlarını doğrular niteliktedir.

Kurulan müfettişlikler arasında Mustafa Kemal Paşa'nın atanmış olduğu 9. Ordu Müfettişliği, Anadolu'nun teşkilatlanması açısından en etkili ve en önemli müfettişliktir. Ayrıca müfettişlikler arasında personel bakımından da en güçlü olanı yine 9. Ordu Müfettişliği'dir. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne atandığı sırada, bu müfettişliğe bağlı olan 3. Kolordu Kumandanlığı'nda Refet Bey, 15. Kolordu Kumandanlığı'nda Kazım Karabekir Paşa bulunmaktadır.¹⁴⁰⁷

¹⁴⁰² HTVD Y:1, S: 1, Genelkurmay Başkanlığı Basım Evi, Ankara Eylül-1952, Vesika No:18a, 18b; Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinde ve 9. Ordu Müfettişliğine atanmasında bilerek veya bilmeyerek bazı arkadaşlarının katkısı olmuştur. Bu isimler arasında İsmail Fazıl Paşa, Ali Fethi Bey, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, İsmail Canbulat, Rauf (Orbay) Paşa, Kazım (İnanç) Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Refet (Bele), Şakir Paşa, Damat Ferit, Avni Paşa, Mehmet Ali Bey yer almaktadır. Yalçın, Koca, s. 196-197.

¹⁴⁰³ Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 18 Nisan 1975.

¹⁴⁰⁴ Gotthard **Jaeschke**, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çeviren: Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 118.

¹⁴⁰⁵ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 104-105.

¹⁴⁰⁶ BOA, DÜİT, D: 158, G:73, Babiâli Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, İrade-i Seniye No: 678, 30 Nisan 1335 (1919).

¹⁴⁰⁷ Yalçın ve Koca, s. 192. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönen Kazım Karabekir Paşa, 23 Aralık 1918'de Edirne'de bulunan 14. Kolorduya tayin edildi. 24 Şubat 1919 tarihine kadar 14. Kolordu Kumandanlığı görevinde bulunan Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'dan Erzurum'da bulunan 15. Kolordu'ya tayin edildiği haberini aldı. 13 Mart 1919'da Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayinine dair yazılı emri alan Karabekir Paşa, 11 Nisan'da Mustafa Kemal ve İsmet paşalara veda ziyaretinde bulunmuştur. Ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya 12 Nisan'da Erzurum'a hareket edeceğini söyleyen Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'da bir şey yapmanın mümkün olmadığını, sessiz kalınmasının milletin felaketine sebep olacağını, derhal Anadolu'ya ordunun başına gelmesini teklif etmiştir. Milletin kurtuluş anahtarının doğuda olduğunu, orada her şeyin mümkün olduğunu ifade eden Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya hatta doğuya biran evvel

12 Nisan'da Erzurum'a gitmek üzere Gülcemal Vapuru ile İstanbul'dan hareket eden Karabekir Paşa, 19 Nisan'da Trabzon'a ulaşmıştır. Aynı gün Trabzon Belediye Başkanı ve aynı zamanda Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti Reisi olan Barutçu Ahmet Efendi ve cemiyetin merkez heyetiyle yaptığı görüşmede onlara memleketin kurtuluş çarelerini anlatmıştır. Kazım Karabekir Paşa cemiyet mensuplarına; Avrupa'ya, Amerika'ya yalvarmanın çare olmadığını, milletin gücünün tehlikeyi def etmeye kadir olduğunu, kendisinin orada bulunma amacının bu bölgeleri almak isteyenleri ezmek olduğunu ifade ederek halkın desteğini istemiştir. 30 Nisan 1919'a kadar Trabzon'da kalan Karabekir Paşa bölgedeki birlikleri, mektepleri, ambar ve müesseseleri incelemiş, Samsun havalisinde asayişin çok bozuk olduğunu gördüğünden 3. Kolordu'nun bir müfrezesini Samsun'a göndermiştir.¹⁴⁰⁸

30 Nisan'da Trabzon'dan hareket eden Kazım Karabekir Paşa, 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a ulaşmıştır. Aynı gün kendi yerine 15. Kolordu Kumandanlığı'na vekâlet eden Albay Rüştü Bey'le görüşen Karabekir Paşa; müdafaa-i hukuk cemiyetlerini esaslı bir şekilde düzenlemek ve Erzurum'da bir kongre toplayarak fiili kararları milletin kararları haline dönüştürmek, birlikleri uzun bir hareket için hazır hale getirmek düşüncesini Rüştü Bey'e açıklamıştır. Karabekir Paşa'nın sözlerini memnuniyetle karşılayan Rüştü Bey, Karabekir Paşa'ya sözünden çıkmayacağını temin etmiştir. 4 Mayıs'ta Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyetiyle görüşen Kazım Karabekir Paşa, silahları teslim etmeyeceklerini, ancak işlerin milli bir karar halinde gerçekleşmesi için Erzurum Kongresi'nin desteğine duyulan ihtiyacı anlatmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın idaresindeki 15. Kolordu'nun 4 fırkası, asker mevcudu 17.860, 30.000 tüfek bulunuyordu.¹⁴⁰⁹ Kazım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordu'nun silah ve cephanesini teslim etmemesi, 9. Ordu Müfettişliği ve Milli Mücadele açısından önemli bir avantaj sağlamıştır.¹⁴¹⁰

gelmesini, kendisinin kararının kesin olduğunu söylemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'dan kesin bir cevap alamayan Kazım Karabekir Paşa, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeden de istediği sonucu alamamış, 12 Nisan 1919'da Erzurum'a gitmek üzere Gülcemal Vapuru ile İstanbul'dan hareket etmiştir. Kazım **Karabekir**, *İstiklal Harbimiz*, C. I, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 45-56.

¹⁴⁰⁸Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s.56-57.

¹⁴⁰⁹Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s.58-61.

¹⁴¹⁰Yalçın ve Koca, s. 192.

30 Nisan 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Müfettişliği'ne tayin edildiğine¹⁴¹¹ dair haber, 5 Mayıs 1919 tarihli Takvim-i Vekayi'de yer almıştır.¹⁴¹² 6 Mayıs'ta Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Müfettişliği'ne tayini konusunda padişah iradesinin çıktığı haberini vermiştir. Ayrıca Harbiye Nezareti tarafından kendisine verilecek olan talimatnamenin hazırlandığını ifade ederek, hazırlanan talimatnamenin bir nüshasını ekte kendisine de göndermiştir.¹⁴¹³ 7 Mayıs'ta Harbiye Nezareti, Sadarete ve Dâhiliye Nezareti'ne 9. Ordu Müfettişliği'ne tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'nın vazife ve salâhiyetlerine dair mülkiyeden icap edenlere gerekli emrin verilmesini arz etti.¹⁴¹⁴ 8 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti tarafından 1., 14., 12. ve 20. Kolordular ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairelerine ve Müfettişliklere Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne tayin olduğu, 3. ve 15. Kolorduların maiyetinde olacağı tamim edilmiştir.¹⁴¹⁵

7 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya verilen talimatname, müfettişlik vazifesinin sadece askerî olmadığını, müfettişliğin ihtiva eylediği mıntıkâ dâhilinde aynı zamanda mülkî vazifesinin de olduğunu ifade etmektedir. 9. Ordu Müfettişliği'ne verilen mülki ve askeri olarak ifade edilen müşterek vazifeler şunlardır:¹⁴¹⁶

1- a) Müfettişlik mıntıkasında iç asayiş ve istikrarın temini ve istikrarsızlığın sebeplerinin tespiti.

b) Mıntıkalarında mevcudiyetinden bahsedilen silah ve cephanenin bir an evvel toplatılarak uygun depolarda muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif Mahallerde bir takım şuraların mevcut olduğu ve bunların asker topladığı, gayri resmi bir şekilde ordunun bunları himaye ettiği iddia edilmektedir. Bu tür şuralar mevcut olup ta asker topluyor, silah tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlar ise bunların kesin bir şekilde men edilmesi, bu kabil kurulmuş olan şuraların lağvı.

2- a) İki fırkalı olan 13. ve dört fırkalı olan 15. Kolordular 9. Ordu Müfettişliği emrine verilmiştir. Bu kolordular harekât ve asayiş hususunda doğrudan doğruya

¹⁴¹¹BOA, DÜİT, D: 158, G: 73, Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, 30 Nisan 1335 (1919); BOA, DÜİT, D: 158, G: 73, Babîâli Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, İrade-i Seniyye No: 678, 30 Nisan 1335 (1919); Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 28.

¹⁴¹²TV, 5 Mayıs 1335 (1919), No: 3540

¹⁴¹³BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube: 1, No: 2690, 06.05.1335 (1919)

¹⁴¹⁴HTVD, S: 1, V. No: 7.

¹⁴¹⁵HTVD, S: 1, V. No: 6.

¹⁴¹⁶BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, Babîâli Sadaret-i Uzma Umur-ı Mühimme Kalemi, 18 Mayıs 1335 (1919); ATASE, İSH, K: 14, G: 66, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube: 1, 07.05.1335 (1919); BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, Harbiye No:680, Telgraf No: 118/41, 17 Mayıs 1335 (1919); **Ek: 9.**

müfettişliğe, muamelatı cariyeye yani muamelatı zatiye, kuvve-i umumiye vesaire gibi hususlar da Harbiye Nezareti ile muhabere eder. Fırka veya mıntika kumandanlığı veyahut bir hususi vazifeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri müfettişliğin muvafakati ile olur.

b) 9. Ordu Müfettişlik mıntikası Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik Müstakil livalarını ihtiva eylemektedir. Müfettişliğin ifade edilen vazifeler hakkında vereceği talimat, yukarıda ifade edilen vilayetlerle mutasarrıflıklar tarafından doğrudan doğruya ifa edilecektir.

3- Müfettişlik hududuna mücavir vilayet ve Evliye-i Müstakile (Diyarbakır, Bitlis, Mamuretilaziz, Ankara ve Kastamonu) vilayetleri ile kolordu kumandanlıkları müfettişliğin vazifesi sırasında resen vaki olacak müracaatlarını dikkate alacaktır.

4- Müfettişliğin askerî konularda bağlı olduğu mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber diğer hususlarda üst makamlarla muhabere edebilecek ve bu muhabereden Harbiye Nezareti'ne de haber verilecektir.¹⁴¹⁷

Mustafa Kemal Paşa 6 Mayıs'ta, Harbiye Nezareti'ne mütareke ile ilgili kararları bilmesinin faydalı olacağını, mütareke ile ilgili mevadın Hariciye Nezareti'nden alınarak kendisine verilmesini arz etmiştir. Ayrıca yine aynı tarihte Harbiye Nezareti'nden, 9. Ordu Müfettişliği mıntikasındaki vilayet ve müstakil livalarda bulunan umum jandarma kuvvetini gösteren yazılı bir belgenin Dâhiliye Nezareti'nden alınarak kendisine tevdi edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın talebine karşılık 7 Mayıs 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin İkinci Şubesi tarafından, Paşa'ya dört nüsha matbu mütareke metni takdim edilmiştir.¹⁴¹⁸

17 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nazır Vekili Mehmet Ali Bey, Trabzon, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Mamuretilaziz, Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle, Erzincan ve Canik livalarına, 9. Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Vükela'ca hazırlanan talimatnameye göre müfettişlik bölgesindeki yetkisinin sadece askerî olmadığı, aynı zamanda mülki olduğunu tebliğ etmiştir. Ayrıca Dahiliye Nezareti müfettişlik hududuna mücavir olan Diyarbakır, Bitlis, Mamuretilaziz, Ankara ve Kastamonu vilayetlerinin de müfettişliğin müracaatlarını dikkate alması, vereceği bütün

¹⁴¹⁷ ATASE, İSH, K:14, G:66, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 1, 07.05.335 (1919); BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Kalemi, 18 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴¹⁸ HTVD, S: 1, V. No: 9, 10.

talimatların doğrudan doğruya yerine getirilmesi istenmiştir.¹⁴¹⁹ Dahiliye Nezareti tarafından vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen bu tebligatta, 9. Ordu Müfettişliği'nin görev ve yetkileri de yer almıştır.¹⁴²⁰

18 Mayıs tarihinde Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'nde kendisine verilen vazife ve salahiyetine dair talimatnamenin Meclis-i Vükela'ca uygun bulunduğu ifade edildikten sonra, Dâhiliye Nezareti'ni ilgilendiren hususlarda gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁴²¹ Sadaret'ten gelen bu tebligat üzerine Dâhiliye Nazır Vekili Mehmet Ali Bey, aynı gün Harbiye Nezareti'ne Mustafa Kemal Paşa'nın vazife ve yetkisi hakkındaki talimatnameyi icap eden vilayet ve livalara tebliğ ettiğini bildirmiştir. Mehmet Ali Bey müfettişlik hududuna mücavir olan Maraş ve Kayseri müstakil mutasarrıflıklarının talimatnamede yer almadığını, bu iki vilayete tebligat göndermenin lazım gelip gelmediğini Harbiye Nezareti'ne sormuştur.¹⁴²² Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 21 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'ne verdiği cevapta, Kayseri ve Maraş'ın da 9. Ordu Müfettişliği mıntikasına mücavir olduğunu, bu livalara da tebligatta bulunulmasının uygun olacağını bildirmiştir.¹⁴²³ Dahiliye Nezareti tarafından 17 Mayıs'ta diğer vilayet ve livalara gönderilen tebligat, 25 Mayıs 1919 tarihinde müfettişlik mıntikasına mücavir olan Kayseri ve Maraş mutasarrıflıklarına da gönderilmiştir.¹⁴²⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıktığı 19 Mayıs tarihi itibarıyla Osmanlı ordusunun mevcut kuruluş ve teşkilatı şu şekildeydi:

I. Ordu Müfettişliği:

1. Kolordu (Edirne), (Alb. Cafer Tayyar): 49 ve 60. Tümenler

14. Kolordu (Tekirdağ), (Tugg. Yusuf İzzet Paşa): 55 ve 61. Tümenler

¹⁴¹⁹Selahattin Tansel, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen müfettişlik talimatnamesindeki yetkinin neredeyse Anadolu'nun tamamını kapsayan bir niteliğe sahip olmasının Karadeniz Bölgesi'ndeki asayiş ve Pontus meselesi ile ilgili olmayacağını ifade etmektedir. Tansel, C. I, s. 226-228. Nurettin Peker ise "Anafartalar'daki zaferiyle İstanbul'u kurtaran kahraman Mustafa Kemal Paşa, Pontus tehlikesini önlemek bahanesiyle, Erzurum'daki 15., Sivas'taki 3. ve Ankara'daki 20. Kolorduları emrine almak üzere geniş yetki ile 3. Ordu Müfettişliğine..." atandı demektedir. Nurettin **Peker**, *İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (1918- 1923)*, Gün Basımevi, İstanbul 1955, s. 25.

¹⁴²⁰BOA, DH. ŞFR, D:99, V:231, Babıâli Dahiliye Nezareti, İdare-i Umûmîye-i Dahiliye Dairesi, Umum No: 76/265, 18 Mayıs 1335; BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, Dahiliye Nezareti, Tevzi No: 118/41, 17 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴²¹BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mihimme Kalemi No: 342984/703, 18 Mayıs 1335 (1919); HTVD, S: 1, V. No: 8.

¹⁴²²BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, 18 Mayıs 1335 (1919); HTVD, S: 1, V. No: 12.

¹⁴²³BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 1, No: 2961, 21 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴²⁴BOA, DH. ŞFR, D: 99, V: 328, Babıâli Dahiliye Nezareti, İdare-i Umûmîye-i Dahiliye Dairesi, Umumi No: 76/265, 25 Mayıs 1335 (1919).

17. Kolordu (İzmir, Bursa), (Tugg. Ali Nadir ve Alb. Bekir Sami): 56 ve 57.

Tümenler

25. Kolordu (İstanbul), (Alb. Şevket, Tugg. A. Sait Paşa): 1 ve 10. Tümenler

II. Ordu Müfettişliği(Tümg. Cemal Paşa (Mersinli), Korg. Esat Paşa)¹⁴²⁵:

12. Kolordu (Konya), (Alb. M. Selahattin, Tugg. Ali Sait, Alb. Fahrettin)¹⁴²⁶: 11 ve 41. Tümenler

20. Kolordu (Ankara), (Tugg. Ali Fuat Paşa): 23 ve 24. Tümenler

9. (3.) Ordu Müfettişliği¹⁴²⁷ (Tugg. Mustafa Kemal Paşa):

3. Kolordu (Sivas), (Alb. Refet, Alb. Çolak H. Selahattin): 5. Kafkas Tümeni, 15. Tümen

15. Kolordu (Erzurum), (Tugg. Kazım Karabekir Paşa): 3, 9, 11 ve 12.

Tümenler

13. Kolordu (Müstakil, Diyarbakır), (Alb. Ahmet Cevdet): 2 ve 5. Tümenler.¹⁴²⁸

3.7.2. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Hareketi ve Samsun'daki İlk Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görev bölgesinde bulunan Samsun ve havalisinde çok ciddi asayiş sorunları vardı. 12 Nisan 1919'da Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkan Kazım Karabekir Paşa 17 Nisan'da Samsun'a ulaşır. Karabekir Paşa Samsun'da bir Hint bölüğü, limanda bir İngiliz torpido muhribinin olduğunu, kırkar-ellişer kişilik Rum çetelerinin terör faaliyeti içinde bulunduklarını, son zamanlarda birkaç İslam çetesinin de kurulduğunu tespit etmiştir. 18 Nisan'da Trabzon'a varan Kazım Karabekir Paşa, Samsun'da şahit olduğu asayiş sorununa çare olmak üzere 3. Kolordu'nun bir müfrezesini Samsun'a göndermiştir.¹⁴²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın henüz daha İstanbul'da bulunduğu sırada, hükümette Karadeniz Bölgesi'ndeki asayişsizlik ve eşkıyalık sorununu ortadan kaldırmak amacıyla bölgede bir takım sert tedbirler almaya çalışmaktadır. Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali

¹⁴²⁵ 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın 4 Temmuz 1919'da İstanbul'a gitmesi üzerine, 2. Ordu Müfettişliği'ne 24 Temmuz'da Esat Paşa getirilmiştir. Görgülü, s. 200.

¹⁴²⁶ Görevi terk ederek İstanbul'a giden Selahattin'in yerine 12. Kolordu Komutanlığı'na Harbiye Nezareti tarafından Ali Sait Paşa atanmıştır. Ancak Ali Sait Paşa Konya'daki gergin ortam nedeniyle ve Milli Mücadele aleyhindeki faaliyetleri tasvip edilmediğinden İstanbul'a dönmek zorunda kalmış ve 25 Ekim 1919'da Alb. Fahrettin 12. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Görgülü, s. 200.

¹⁴²⁷ Ordu Müfettişliği teşkilatına geçildiği sırada 9. Ordu adı ile anılan bu teşekkül, bilahare 7 Haziran 1919'da 3. Ordu Müfettişliği olarak değiştirilmiştir. Erzurum şehri de 3. Ordu Müfettişliği'nin merkezi olarak kabul edilmiştir. Türkmen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar", s. 34-35.

¹⁴²⁸ Görgülü, s. 199-200; M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 8-9.

¹⁴²⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s. 56-57.

imzasıyla 13 Mayıs 1919'da, Canik Mutasarrıflığı'na gönderilen şifre telgrafta, Rum çeteleri hakkında ibraz olunan şiddetin Laz ve Gürcü çeteleriyle asker firarilerine de gösterilmesi talimatı verilmiştir. Ayrıca mutasarrıflıktan Canik ve havalisindeki asayiş durumu hakkında Dahiliye Nezareti'ne günlük rapor göndermesi isteniyordu.¹⁴³⁰

Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi unvanıyla daha İstanbul'da bulunduğu sırada 12 Mayıs 1919'da, Sivas Vilayeti'ne ve Canik Mutasarrıflığı'na telgraf çekerek eşkıyalık hareketleri hakkında bilgi istemişti. İdarecilere bölgelerinde faaliyet gösteren eşkıya çetelerinin İslam, Gürcü, Rum, Ermeni hangi unsurlardan ve nüfuz bölgelerinin nereler olduğunu sormuştu. Mustafa Kemal Paşa bu eşkıya çetelerinin ne tür silahlara sahip olduklarını, ne zamandan beri şekavette bulunduklarını, bunların içerde mi teşkil edildiği yoksa kısmen hariçten mi geldiklerini öğrenmek istiyordu. Mülki idarecilerden bu şekavettin siyasi amaçlı mı yoksa soygunculuk amaçlı mı olduğunu tespit etmelerini isteyen Mustafa Kemal Paşa, mülkî ve askerî makamların birlikte çalışarak elde edecekleri bilgileri gizli bir şekilde 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey'e ulaştırmalarını tebliğ etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu bilgilerin Selahattin Bey tarafından Samsun'a geldiğinde kendisine ulaştırılacağını söylemiştir.¹⁴³¹

Müfettişlik göreviyle ilgili talimatnameyi alan Mustafa Kemal Paşa, son kez Sultan Vahidettin'e veda ziyaretinde bulunduktan sonra, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla 16 Mayıs 1919'da kurmay heyeti¹⁴³² de yanında olmak üzere Bandırma Vapuru ile Samsun'a gitmek için İstanbul'dan hareket etmiştir.¹⁴³³ Mustafa Kemal Paşa ve heyeti 17 Mayıs Cumartesi sabahı İnebolu'ya, 18 Mayıs Pazar günü öğle vakti Sinop'a ulaşmıştır.¹⁴³⁴

¹⁴³⁰BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 175, Babıâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdiriyeti, No: 5537, 13 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴³¹BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 137, 12 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴³²Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a hareket eden heyette; 3. Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele), 9. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik), 9. Ordu Müfettişliği 2. Başkanı Yarbay Mehmet Arif (Ayıcı), 1. Şube Müdürü Binbaşı Hüsrev (Gerede), Topçu Kumandanı Binbaşı Kemal (Doğan), Sıhhiye Başkanı Albay İbrahim Tali (Öngören), Sıhhiye Başkan Yardımcısı Dr. Binbaşı Refik (Saydam), Mülhak Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Kurmay Mülhak Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Emir Subayı Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Karargâh Kumandanı Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Kurmay Başkanı Üsteğmen Hayati, İaşe Şube Yaveri Üsteğmen Abdullah, Şifre Kâtibi Üsteğmen Faik (Aybars), Şifre Mülhakı Üsteğmen Memduh (ATASE Arşivi), Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri Teğmen Muzaffer (Kılıç), Albay Refet'in Yaveri Üsteğmen Hikmet (Gerçekçi) yer almıştır. Ayrıca bu heyete, Hüseyin Rauf (Orbay), İbrahim Süreyya, Yüzbaşı Osman Nuri, Yedek Subay Recep Zühtü ve Afganlı Subay Abdurrahman Amasya'da katılmıştır. Görgülü, s. 201.

¹⁴³³Yavuz, s. 45.

¹⁴³⁴M. Şakir Ülkütaşır, "Atatürk Samsun ve Havza'da", *Türk Kültürü*, Y: 5, S: 49, Kasım 1966, s. 30-31.

Sinop Mutasarrıflığı'na atanan Mazhar Tevfik Bey de İstanbul'dan Sinop'a kadar, Mustafa Kemal Paşa'nın seyahat ettiği Bandırma Vapuru'yla gelmiştir.¹⁴³⁵ Mazhar Tevfik Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Sinop'ta şehrin ileri gelenleriyle görüştüğünü, başında Eczacı Vasil'in bulunduğu Pontus Cemiyeti şubesinin faaliyetleri hakkında bilgi aldığını, konuşmalar esnasında müstakbel bir mukavemet için huzurundakilere heyecanlı bir şekilde uyarıcı sözler söylediğini anlatmaktadır. Sinop'tan Samsun'a karadan ulaşmak için yol ve vasıta olup olmadığını soran Mustafa Kemal Paşa, karayoluyla ulaşımın imkânsız olduğu cevabını alınca, aynı gün saat 20'de Samsun'a gitmek üzere Sinop'tan hareket etmiştir.¹⁴³⁶

19 Mayıs 1919'da Samsun'dan Mutasarrıf Ethem Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ulaştığı, kendisinin lazım gelen ihtiram ve merasimle karşılandığı bildirilmiştir. Ethem Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın vazifeye başladığını Dahiliye Nezareti'ne ifade ettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın mülki hususlardaki vazife ve yetkisi hakkında nezaretten kendilerine bilgi verilmediğini, bu hususta gerekli bilginin verilmesini istirham etmiştir.¹⁴³⁷ Aynı gün bizzat Mustafa Kemal Paşa'da Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e çektiği şifre telgrafta, sabah saat sekizde Samsun'a ulaştığını ve vazifesine başladığını bildirmiştir.¹⁴³⁸ Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı gün, Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretilaziz, Diyarbakır vilayetleri ile Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı'na, 15. ve 20. Kolordu Kumandanlığı'na telgraf çekerek, bölgelerindeki asayiş durumu hakkında bilgi istemiştir.¹⁴³⁹

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Samsun'a çıktığı sırada memleketin içinde bulunduğu durumu şöyle anlatmıştır: “*Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, ağır şartlar içeren bir mütareke imzalanmış...*” Ordunun elinden silahların alındığını ve alınmaya devam edildiğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerine riayet etmediklerini, bir bahane bularak ülkenin her bir köşesinin işgal edildiğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, memleketin her yanında Hristiyan¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁵Hüseyin Hilmi Uluğ, “İstiklal Savaşında Sinop”, *Vakit Gazetesi*, 3 Eylül 1952, s. 3.

¹⁴³⁶Bayar, C. VIII, s. 96; Ülkütaşır, s. 30-31; Nuri Yazıcı, *Milli Mücadelede Pontusçu Faaliyetler*, Ankara 1989, s. 6061.

¹⁴³⁷BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, Babıâli Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi, 19 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴³⁸*Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarıncay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, s. 7.

¹⁴³⁹HTVD, S: IV, V. No: 62.

¹⁴⁴⁰Hristiyan unsurların İstanbul Rum Patrikhanesi'nde teşekkül eden Mavri Mira Cemiyeti ile Karadeniz Bölgesinde kurulan Pontus Cemiyeti vb. birçok benzer Rum Cemiyeti Pontus hayalini gerçekleştirmek

unsurların kendi emel ve hayallerini gerçekleştirmek üzere devletin biran evvel çökmesi için mücadele içinde olduklarını gözlemlemiştir. İçinde bulunulan vahim durum karşısında her bölgede ve her mıntıkada bazı vatansever şahsiyetlerin kurtuluş çareleri arayışı içine girdiğini ve bu yolda bazı teşkilatların kurduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bu teşekküllerin Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk, Redd-i İlhak gibi isimler aldığını ifade etmiştir.¹⁴⁴¹

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında şehirde asayiş kalmamıştı ve güvenli olmayan bir ortam vardı. Böyle bir ortamda Türk halkı, kasaba ve köylerini Pontus'çu Rumların saldırılarına karşı korumaya çalışıyordu.¹⁴⁴² İngilizlerin mütareke hükümlerine aykırı olarak, mahalli hükümete haber vermeden bölgeye asker çıkarmaları Rumlara cesaret veriyor ve asayişsizliği artırıyordu. Samsun'da bulunan 200 İngiliz askerine ilaveten 17 Mayıs 1919'da 100 civarında yeni İngiliz askerinin ve harp malzemesinin Samsun'a getirildiğini tespit eden Mustafa Kemal Paşa, 20 Mayıs'ta durumu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, mütareke hükümlerine aykırı ve bağımsızlığımıza zarar veren bu tür tecavüzlere karşı hükümetin gerekli tedbirleri almasını arz etmiştir.¹⁴⁴³

Mustafa Kemal Paşa, bölgenin içinde bulunduğu vahim durumu hakkında hükümeti ve Harbiye Nezareti'ni çektiği telgraflarla uyandırma ve tedbir alınmasını sağlama çabası içine girmiştir. 22 Mayıs'ta Sadarete çektiği şifre telgrafta Rumların Samsun bölgesindeki emellerinden vazgeçmeleri halinde asayişin hemen düzeleceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığını, Yunanlıların Osmanlı ülkesinin hiçbir yerinde hâkimiyet haklarının bulunmadığını, bundan dolayı da İzmir'in işgaline razı olunmayacağını beyan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı telgrafta, Samsun havalisinde jandarmayı yerinde incelemek ve gerekli tedbirleri almak amacıyla karargâhını geçici olarak Havza'ya nakledeceğini, ancak muhaberatın, emniyeti açısından adresin şimdilik Samsun olacağını arz etmiştir.¹⁴⁴⁴

istiyordu. Mavri Mira Cemiyeti ile Ermeni Patriği Zevan Efendi de hemfikir olarak çalışıyor, Ermeni hazırlığı da Rum hazırlığı gibi ilerliyordu. Atatürk, C. I, s. 2.

¹⁴⁴¹ Atatürk, C. I, s. 1-3.

¹⁴⁴² Samsun'da İngilizlerin 200 kişilik bir işgal kuvveti bulunuyor, Yunan gemileri Karadeniz'de arama ve abluka faaliyeti yürütüyordu. Samsun ve çevresinde Pontus'çu eşkıyalar kol geziyordu. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1919-1922)*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1967, s. 20.

¹⁴⁴³ HTVD, S: IV, V. No: 68.

¹⁴⁴⁴ HTVD, S: IV, V. No: 72.

Mustafa Kemal Paşa güvendiği arkadaşlarına Anadolu'ya çıktığı haberini de Samsun'dan vermiştir. 21 Mayıs'ta 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta ülkenin içinde bulunduğu vahim durum karşısındaki üzüntü ve kederlerini ifade ettikten sonra, millet ve memlekete borçlu olduklarını, bu vicdani vazifeyi yakından ve bir arada olarak en iyi şekilde ifa etmenin mümkün olduğu düşüncesiyle müfettişlik görevini kabul ettiğini söylemiştir. Mustafa Kemal, Karabekir Paşa'ya Erzurum'a gitmek niyetinde olduğunu, ancak Samsun ve havalisinin içinde bulunduğu asayişsizlik nedeniyle birkaç gün orada kalmak zorunda olduğunu ifade etmiştir. Bu haberi alan Kazım Karabekir Paşa çok sevindiğini, bu haberi bir aydır beklediğini söylemiştir.¹⁴⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa 23 Mayıs'ta da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya, “*Samsun'a geldiğini ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini, İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malumattan haberdar olmak istediğini*” beyan etmiştir. Ayrıca 20. Kolordu aksamının Ankara'ya gelip gelemeyeceğini soran Mustafa Kemal Paşa, Canik Livası hakkında 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya malumat vermiştir.¹⁴⁴⁶

3.7.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Askerî, Mülki ve Mali Konulardaki Faaliyetleri

24 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne müfettişlik bölgesindeki asayişle ilgili bir telgraf çekmiştir. Telgrafta Canik Livası'yla Sivas Vilayeti'nin, Amasya ve havalisindeki jandarma¹⁴⁴⁷ ve nizamiye kuvvetlerinin asayişini temin için kâfi olmadığını, bu durumun halkın huzur ve emniyetine olumsuz tesirler yaptığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, içinde bulunulan durumun hükümet tarafından İtilaf Devletleri mümessillerinin dikkatine sunularak, asayiş için gerekli kuvvetin temininin sağlanmasını istemiştir. Özellikle Canik Livası ile kuzeyindeki

¹⁴⁴⁵Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s.69; Aydemir, *Tek Adam (1919-1922)*, s. 21-22.

¹⁴⁴⁶Atatürk, C. I, s. 16-17.

¹⁴⁴⁷Mustafa Kemal Paşa'nın önemli gördüğü hususlardan biri olan jandarma kuvvetini artırma anlayışı mütarekenin imzalanmasından hemen sonra gündeme gelen bir konudur. Özellikle elde mevcut bir kuvvetin bulunması önemli görüldüğünden 16 Kasım 1918 tarihinde bütün vilayet ve mutasarrıflıklardan, terhis nedeniyle boşalacak olan jandarma kadrolarının ikmali için gönüllü kaydına gayret edilmesi istenmiştir. *BOA, DH. ŞFR*, D: 93, V: 174, Dâhiliye Nezareti, Umûm Jandarma Kumandanlığı, Şube:1, Kısım:1, Hususi No: 13714, 16 Teşrinisani 334 (16 Kasım 1918). 20 Kasım'da Dâhiliye Nezareti'nden Ankara Vilayetine çekilen şifre telgrafta, ahalinin takipte istihdamının uygun olmadığı bunların geçici olarak jandarmaya kaydedilip, esas jandarmalarla karıştırılarak zabitan kumandasında takipte istihdamlarının mümkün olacağı bildirilmiştir. Böylece kendilerine hem jandarma ödeneği verileceği gibi iâşe mevadı ve ikramiye verilmesinin de mümkün olacağı, bununla ilgili tedarik ve tedbirlerin alınması hususunda çalışmalara başlanması istenmiştir. *BOA, DH. ŞFR*, D: 93, V: 216, Dâhiliye Nezareti, Umûm Jandarma Kumandanlığı, Şube:1, Kısım:1, Hususi No: 14158, 20 Teşrinisani 335 (1919).

jandarma ve nizamiye kuvvetlerini takviye etmek amacıyla birkaç bin neferin silâh altına alınmasının önemini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, telgrafında eğer İtilaf Devletleri gerçekten Osmanlı Hükümeti'nin asayişini temin etmesini samimi olarak arzu ediyorlarsa, bu teklifi kabul etmeleri gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne asayişle ilgili telgrafi çıktıktan hemen sonra, yani 24 Mayıs'ta kendisi için daha güvenli olan Havza'ya gitmek üzere Samsun'dan ayrılmıştır. 18 Mayıs 1919'da Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulduğu Havza, Milli Hareketin organize edilmesi için oldukça müsait bir ortama sahiptir.¹⁴⁴⁹ 25 Mayıs'ta Havza'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs'ta İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali üzerine bütün vali, kumandan ve mutasarrıflara bir tebligat göndermiştir. Tebligatta yabancı devletler temsilciliklerine ve sadarete işgalleri protesto telgrafları çekilmesini isteyen -Havza Genelgesi- adı verilen genelge yer almıştır.¹⁴⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da bulunduğu günlerde, 24 Mayıs 1919 tarihinde Rauf Bey (Orbay) İstanbul'dan hareketle Bandırma üzerinden Afyon'a geçer. Afyon'dan Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya yanındaki heyetle birlikte Ankara'ya geleceğini bildirir.¹⁴⁵¹ Rauf Bey'le birlikte Mutasarrıf Süreyya Bey, Gazeteci Recep Zühtü, Yüzbaşı Tufan Bey gibi şahsiyetlerde Anadolu'ya geçmiştir.¹⁴⁵² Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelme düşüncesinde olan Rauf Bey, Balıkesir-Uşak, Akhisar, Salihli, Manisa ve Ödemiş'e uğramış ve orada Demirci Mehmet Efe ile görüşmüştür. Rauf Bey bu ziyaretlerinde bölgedeki işgaller ve milli teşkilatlanma hakkında bilgi almış, teşkilatlanma hususunda bazı tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁴⁵³

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mayıs'ta asayişle ilgili çektiği telgrafına, 28 Mayıs'ta Sadaret'ten cevap verilmiştir. Verilen cevapta, yeniden efrat celp ve silahlandırılması için jandarma maaşının artırılacağı, vatanın müdafaası için bedeli can ve mal edileceğine dair her taraftan ve her sınıf efrat ve Osmanlı tebaasından tezahüratın bulunduğu ifade edilmiştir. Devamında ise bu sırada devletin ihtiyaç

¹⁴⁴⁸ HTVD, S: IV, V. No: 71.

¹⁴⁴⁹ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 123.

¹⁴⁵⁰ Yücel **Özkaya**, "Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da", *Milli Mücadele Tarihi (Makaleler)*, Yayına Haz: Berna Türkdoğan, ATAM Yayınları, Ankara 2002, s. 148.

¹⁴⁵¹ Türkmen, *Mütarekeden Milli Mücadeleye*, s. 175.

¹⁴⁵² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s. 69.

¹⁴⁵³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 298; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 36.

duyduğu jandarmaya kayıt ve istihdam hususunda mülkiye ve askeriyece gerekli tedbirlerin alınmasına Meclis-i Vükela'da karar verildiği, bu hususta Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri'ne tebligatın gönderildiği bildirilmiştir.¹⁴⁵⁴ 29 Mayıs'ta ise doğrudan Sadrazam Damat Ferit imzasıyla, 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mayıs tarihli asayişle ilgili şifre telgrafına cevap verilmiştir. Sadaret'ten verilen cevapta, jandarma temini için gerekli tahsisatın örtülü ödenekten acilen mahallerine gönderilmesinin Meclis-i Vükela kararıyla Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁵⁵

Bir taraftan imkânlar çerçevesinde jandarma ile mevcut kuvvetleri takviye etmeye çalışan M. Kemal Paşa, bir taraftan da halkı bilinçlendirerek mücadeleye hazırlama çabası içine girmiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa kurtuluş mücadelesinin hazırlıklarına İstanbul'dan hareket ettiği 16 Mayıs'ta Bandırma Vapuru'nda başlamıştır. Vapur boğazdan çıkınca Damat Ferit Hükümeti'nin Sinop Mutasarrıflığı'na tayin ettiği Mazhar Tevfik Bey'le¹⁴⁵⁶ tanışan Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Tevfik Bey'in mutasarrıflığa gittiğini öğrenince ona memleketin kurtuluş çarelerinden bahsetmiştir.¹⁴⁵⁷ Mutasarrıf Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa, onu kendisine bağlamış ve kendisiyle irtibat kurabilmesi için ona hususi bir şifre anahtarı da vermiştir.¹⁴⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa Bandırma Vapuru'nda başladığı bilinçlendirme faaliyetlerini, Samsun'a çıktıktan sonra daha da etkili bir şekilde sürdürmüştür. Samsun'da şehrin ileri gelenleri ile ilişkiler kurarak, devletin başına gelen yıkım ve tehlike konusunda dikkatlerini çekmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, konuştuğu herkese yeni bir teşkilatla işgallere karşı mücadeleyi telkin etmiştir. Aynı uyanışı ülkenin geneline yaygınlaştırmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, telgrafla güvendiği

¹⁴⁵⁴BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. Adedi: 1, V. No: 385, Babıâli Daire-i Sadaret, Umur-ı Mühimme Kalemi, 27 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴⁵⁵BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. Adedi: 1, V. No: 387, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Kalemi, 29 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴⁵⁶Mondros Mütarekesi'nden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası iktidara gelince Sinop Mutasarrıfı Necip İttihatçı olduğu gerekçesiyle azledilmişti. Mutasarrıflık görevine Üsküdar Polis Müdürü olan Mazhar Tevfik Bey, İttihatçıları temizlemek üzere terfian Sinop Mutasarrıflığına tayin edilmişti. O sıralarda Sinop'a çok nadiren vapur seferleri olduğundan İstanbul'dan Sinop'a gitmek için vasıta arayan Mazhar Tevfik Bey, 3. Ordu Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'nın özel bir vapurla Samsun'a gideceğini öğrenmiş, her nasılsa aynı vapurda seyahatini temin eylemişti. Uluğ, 3 Eylül 1952, s. 3.

¹⁴⁵⁷Peker, s. 25.

¹⁴⁵⁸Ülkütaşır, s. 30-31.

mülki ve askerî amirlere talimatlar vererek, bölgelerinde milli teşkilatlanma yapılması için girişimde bulunmalarını istemiştir.¹⁴⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa müfettişlik mıntikasındaki mülki idarecilerin de güvenilir ve Milli Mücadele taraftarı kişiler olmasını önemsiyordu. O, bu tür kişilerin planlamış olduğu İstiklal Mücadelesi'nde işini kolaylaştıracağını düşündüğünden, işini zorlaştıracağını düşündüğü kişileri ilk fırsatta değiştirmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın değiştirmeyi düşündüğü isimlerden birisi de Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey'di. Ethem Bey'in İstanbul'da bulunan ailesinin yanına gitmek için izin istemesi, Mustafa Kemal Paşa'ya güvendiği bir ismi mutasarrıflığa getirme fırsatı verdi. M. Kemal Paşa 20 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'ne Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey'in ailevi nedenlerle İstanbul'a gitmek için yirmi gün izin talebinde bulunduğunu, izin ricasının kabul edilmesinin uygun olacağını bildirdi. Ancak Samsun'un kritik durumu nedeniyle mutasarrıflık makamının boş kalmasının doğru olmayacağını, makama geçici olarak kolordu kumandanının vekâlet etmesinin yerinde olacağını arz etti. Dahiliye Nezareti'nden sonra aynı gün bir telgrafta Sadaret makamına çeken M. Kemal Paşa, Samsun'un içinde bulunduğu durum ve konumu itibarıyla önemini vurguladıktan sonra, mutasarrıflık makamına fevkalade bir zatın asaleten atanmasını istedi. Bir müddetliğine de olsa Eski Dâhiliye Müsteşarı Hamit Bey'in bu görev için münasip olduğunu, irade buyrulursa çok faydalı olacağını beyan etti.¹⁴⁶⁰

21 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'nden M. Kemal Paşa'ya Ethem Bey'e izin verildiği, mutasarrıflık vekâletine kolordu kumandanının tevdiinin uygun görüldüğü tebliğ edildi.¹⁴⁶¹ 24 Mayıs 1919'da Sadrazam Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşa'ya Hamit Bey hakkındaki teklifinin kabul edildiğini bildirdi.¹⁴⁶² Aynı gün Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya, eski Dâhiliye Nazırı Hamit Bey'in Samsun Mutasarrıflığı'na tayin edildiği tebliğ edildi.¹⁴⁶³ 30 Mayıs 1919'da 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'in Samsun'a gelerek mutasarrıflık görevine başladığını telgrafla Sadarete bildirdi.¹⁴⁶⁴ Hamit Bey'in Samsun Mutasarrıflığına

¹⁴⁵⁹Paraşkev **Paruşev**, *Atatürk*, (Türkçesi: Naime Yılmaer), Cem Yayınevi, İstanbul 1981, s. 129.

¹⁴⁶⁰*Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 21- 22.

¹⁴⁶¹*BOA, DH. ŞFR*, D: 99, V. No: 238, Babiâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, No: 5653, 21 Mayıs 335 (1919).

¹⁴⁶²*BOA, DH. ŞFR*, D: 99, V. No: 305, Babiâli Daire-i Sadaret, Umur-ı Mühimme Kalem-i, 24 Mayıs 335 (1919).

¹⁴⁶³*BOA, DH. ŞFR*, D:99, V. Adedi: 1, V. No: 319, Babiâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus No: 5665, 24 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴⁶⁴*Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 274.

başlaması ile Samsun'da mülki idareye de Milli Mücadele taraftarı güvenilir bir şahsiyet getirilmiş oldu. Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan Sivas Vilayeti'nde vali bulunmamasından rahatsızlık duymaktaydı. Bu rahatsızlığını 26 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta dile getirdi. Böyle çok kritik bir dönemde Sivas Vilayeti'nin vekâletle idare edilmesinin doğru olmadığını, asaleten atanan zatın mümkün olduğunca süratli bir şekilde vazifesinin başına geçmesinin önemini Dâhiliye Nezareti'ne arz etti.¹⁴⁶⁵ 28 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'nden 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya, yeni Sivas Valisi'nin Esbak Kastamonu Valisi Reşit Paşa olduğu, iki güne kadar yola çıkacağı bilgisi verildi.¹⁴⁶⁶

Para ve iâşe meselesi bu dönemde en sıkıntılı konulardan biri olarak ortaya çıkıyordu. Dâhiliye Nezareti 5 Mayıs'ta Kastamonu Vilayeti'ne çektiği telgrafta, 15 Nisan'da Harbiye Nezareti'nin talebi üzerine Sinop'tan iki milyon kilo zahirenin 9. Ordu ihtiyacı olarak ahz-ı asker şubesine tesliminin istendiğini, ancak hala adı geçen hububatın iskeleye getirilmediğini hatta bu hususta hiçbir teşebbüste dahi bulunulmadığına dikkat çekti. Nezaret, Kastamonu Vilayetine adı geçen zahirenin Trabzon'a nakline ehemmiyetle lüzum görüldüğünden acilen gönderilmesini ve bu güne kadar gönderilmeme sebebini sordu.¹⁴⁶⁷

Müfettişlik mıntıkasında yapılan masraflar için paraya ihtiyaç duyan Mustafa Kemal Paşa, müfettişliğe acilen para gönderilmesini talep etti.¹⁴⁶⁸ Harbiye Nezareti, 13 Mayıs 1919'da¹⁴⁶⁹ 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya, refakatinde ve maiyetinde bulunanlara tahsisat ve harcırah gibi istihkak-ı nizamilerinin Harbiye Nezareti tarafından verileceğini bildirdi. 9. Ordu Müfettişlik heyetinin müfettişlik vazifelerinin icabı olan askeri vazifelerin yanı sıra, eşkıya takibi gibi seyyar olarak vazife ifa etmelerinden dolayı yapacakları masrafın karşılanması için maaşlarının yarısı kadar ilave ödeme yapılması öngörülmüştü. Fakat Harbiye Nezareti, Sadaret'e bu ödemenin bütçede karşılığı bulunmadığını, müfettişlik heyetinin bir aylık maaşlarının yarısı olan 57.269 kuruşun olağanüstü haller tertibinden karşılanması için Maliye Nezareti'ne emir

¹⁴⁶⁵ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 14.

¹⁴⁶⁶ *BOA, DH. ŞFR*, D: 99, V. Adedi: 1, V. No: 375, Babıâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, No: 5744, 28 Mayıs 1335 (1919).

¹⁴⁶⁷ *BOA, DH. ŞFR*, D: 99, G: 55, B: 1, Babıâli Dahiliye Nezareti, İdare-i Umûmîye Dahiliye Müdüriyeti, Umumi No: 18185, 5 Mayıs 335 (1919).

¹⁴⁶⁸ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 137.

¹⁴⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'da bulunduğu 13 Mayıs 1919 tarihinde müfettişlik karargâhında bulunanlara üç aylık maaşlarının peşin ödenmesini, olağan üstü masraflar için bir miktar para, iki otomobil verilmesini ve üç gün sonra yola çıkacağını Harbiye Nezareti'ne bildirmişti. Sarıhan, C. I, s. 236.

verilmesini istedi.¹⁴⁷⁰ Harbiye Nezareti'nin başvurusu üzerine, nezaretin 13 Mayıs 1919 (13 Mayıs 1335) tarih ve 1/2673 numaralı tezkeresi dikkate alınarak, 1 Haziran 1919'da Meclis-i Vükela'ca 9. Ordu Müfettişliği'ne ek ödeme yapılmasına karar verildi. Bu kararlar Mustafa Kemal Paşa'nın, refakatinde ve maiyetinde bulunanların maaşlarının ve maaşlarının yarısı kadar ek ödemenin olağanüstü haller tertibinden yapılması uygun görüldü.¹⁴⁷¹

Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umûmîyesi, posta ve telgraf müdürlüklerine Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerine ait telgrafların çekilmemesi yönünde emir verdi. Bu emir üzerine 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne çektiği şifre telgrafta, bu uygulamayı milletin sesini kesmek, vatanın hayat ve istiklali için birleşen milli vicdanı söndürmekten başka bir şeye yaramayan canı bir teşebbüs olarak niteledi. Mustafa Kemal Paşa aynı gün, Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından verilen bu emrin hemen geri alınması, milletin emniyet ve itimatına zerre miktar hanel getirilmemesi için gereğinin yapılmasını Sadaret'e, Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umûmîyesi'ne arz etti.¹⁴⁷² Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran'da kolordulara ve valiliklere verdiği emirde ise, Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umûmîyesi tarafından verilen emri uygulamaya kalkanların askerî mahkemeye verilmesini ve durumun kendine bildirilmesini emretti.¹⁴⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Haziran'da yaptığı davete icabet eden Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey 19 Haziran'da Amasya'ya geldi. Amasya'da bir araya gelen Rauf Bey, Ali Fuat ve Mustafa Kemal paşalar memleketin içinde bulunduğu durumu ve bu durumdan çıkış yollarını görüşmeye başladı. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'nın Amasya'ya geldiklerini, ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında konuştuklarını 19 Haziran'da, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya telgrafla bildirdi.¹⁴⁷⁴ 21 Haziran'da Ali Fuat, Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile kurmay heyetinde yer alan üst rütbeli subaylar yayınlanacak olan tamime son halini

¹⁴⁷⁰ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 24-25.

¹⁴⁷¹ *BOA, MV, D: 216, G: 6, V: 1, Meclis-i Vükela, Sıra No: 268, 1 Haziran 1335 (1919).*

¹⁴⁷² *HTVD, S: 6, V. No: 111.*

¹⁴⁷³ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Bugünkü Dilde Yayına Hazırlayan: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 44-45.

¹⁴⁷⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s. 88; Jaeschke, s. 44. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya: "İstanbul'daki yüksek yetkili arkadaşlarla enine boyuna görüş alışverişi sonunda bize katılmak üzere hareket eden eski Bahriye Nazırı Rauf Beyefendi, İzmir Vilayeti içinden geçerek ve oradaki kumandan arkadaşların görüşlerini alarak, Ankara üzerinden 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile birlikte bu gün Amasya'yı onurlandırdılar..." demiştir. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 43.

verdiler. Milli Mücadele Tarihi'ne Amasya Genelgesi olarak geçecek olan tamim, Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın onayının alınmasından sonra Anadolu'daki bütün sivil ve askerî makamlara gönderildi. Tamim'de Sivas'ta bir Milli Kongre toplanacağı, her vilayetten derhal milletin itimadına mazhar olan üç delegenin seçilerek Sivas'a gönderilmesi ilan ediliyordu.¹⁴⁷⁵ Ayrıca tamim Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan bir mektupla birlikte İstanbul'da bulunan bazı kişilere de gönderildi.¹⁴⁷⁶

Amasya Tamimi'nin yayınlanması üzerine, 22 Haziran'da Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden, 14. Kolordu Kumandanlığı'na barış görüşmelerine başlandığı ve gelişmelerin lehimize olmaya başladığı şu sırada milli hareket ve teşkilatın devamının iyi bir sonuç vermeyeceği bildirildi. Aynı yazıda 14. Kolordu'ya, ordu ile ilgisi olmayan bu tür teşkilat ve hareketin önüne geçilmesi emri verildi.¹⁴⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa 24 Haziran'da 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta; 25 Haziran'da Erzurum'a gelmek üzere Amasya'dan hareket edeceğini bildirdi. Erzurum'a gitmek üzere Amasya'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, maiyeti ve Rauf Bey'den oluşan heyet, 3 Temmuz'da Erzurum'a ulaştı.¹⁴⁷⁸

3.7.4. Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'nden Alınmasına Sebep Olan Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinden endişe duyan İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, 19 Mayıs 1919 tarih ve 8097/33 numaralı yazı ile Harbiye Nezareti'ne, 9. Ordu teşkilatı lağvedildiği halde ordu kıtaatına bir umumi müfettiş ve erkân-ı harbiye heyetinin atanmasının sebebini sordu. Milne, 9. Ordu Müfettişi ve heyetinin Sivas'a gönderilmesinin gerekçelerini, gönderilen bu subayların vazifelerinin neler olduğunu, tensikat mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu sorguluyordu.¹⁴⁷⁹ Harbiye Nezareti, General Milne'nin 19 Mayıs tarihli sorusuna 24 Mayıs 1919'da cevap verdi. Nezaret cevabında, harp devam ettiği sırada bütün ordu komuta teşkilatının lağvedildiğini, geniş bir mıntıkaya dağılmış olan kıtaatın teftişinin ve verilen emirlerin tatbik durumlarının denetimi amacıyla, 3. ve 15.

¹⁴⁷⁵Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 224; Kınross, Atatürk, s. 210-211; Tansel, C. II, s. 10-11.

¹⁴⁷⁶Ayışığı, s. 204.

¹⁴⁷⁷HTVD, S: 6, V. No: 123.

¹⁴⁷⁸Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s. 90, 102; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 435.

¹⁴⁷⁹HTVD, S: I, V. No: 15.

Kolordular için 9. Ordu Kıtâat-ı Müfettişliği'nin kurulduğunu bildirdi. Harbiye Nezareti, General Milne'ye verdiği cevapta, 9. Ordu Müfettişliğinin sorumluluk bölgesindeki silah, sürgü kolları ve kamaların hızlı bir şekilde sevkini sağlayacağını, bölgede asayişsizliğin ortadan kaldırılması için gayret edeceğini söyledi.¹⁴⁸⁰

İtilaf Devletleri temsilcilerinin Hükûmete Mustafa Kemal Paşa'nın derhal İstanbul'a getirilmesi yönündeki baskıları devam ediyordu. 7 Haziran'da İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, 8 Haziran'da ise İngiltere Fevkalade Komiseri Artur Calthrop, hükûmetten Mustafa Kemal Paşa'yı derhal İstanbul'a çağırmasını istedi. Calthrop'un talebi üzerine 8 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, derhal bir istimbotla İstanbul'a dönmesini emretti.¹⁴⁸¹ Bu çağrı üzerine Mustafa Kemal Paşa 8 Haziran'da İstanbul'a çağırılmasının sebebinin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya gizli bir şekilde sordu.¹⁴⁸² Mustafa Kemal Paşa aynı gün Sultan Vahideddin'e de bir telgraf çekerek, İngilizlerin emrinde olan kişilerin kendisini İstanbul'a çağırdığını, ancak kendisinin geri dönmeyeceğini, eğer mecbur kalırsa görevinden ayrılarak millet için milletle birlikte çalışmaya devam edeceğini arz etmiştir.¹⁴⁸³

9 Haziran 1919'da Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne, Artur Calthrop'un kargaşalık çıkartan kişilerle Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkisi olduğu gerekçesiyle memuriyetten azlini istendiğini bildirdi. Ayrıca Hariciye Nazırı, müfettişlerin kendi bölgelerindeki her türlü mahalli hareketten sorumlu olduklarını ifade ettikten sonra, Samsun'daki mevcut durum hakkında kendisinin de bilgilendirilmesini istemiştir. Dahiliye Nezareti Hariciye Nezareti'ne verdiği cevapta, Meclis-i Vükela kararıyla Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine son verildiğini, Paşa'nın İstanbul'a celbinin Harbiye Nezareti'ne tebliğ edildiğini söylemiştir. Ayrıca cevabi yazıda umumi asayişin, her türlü vakanın sebebinin ve İngiliz Fevkalade Komiseri'nce vaki olan ihbar hakkında araştırma yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁸⁴

¹⁴⁸⁰ ATASE, İSH, K: 14, G: 98, Şube: 1, No: 3014, 24. 05.1335; HTVD, S: I, V. No: 16.

¹⁴⁸¹ HTVD, S: I, V. No: 19; Sarıhan, C. I, s. 310.

¹⁴⁸² Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 35.

¹⁴⁸³ Mustafa Kemal Paşa Sultan Vahideddin'e İstanbul'dan ayrılmadan kendisine yaptığı son ziyarette aralarında geçen konuşmada "Millet beni ve kendini inşallah kurtarır" dediğini de hatırlattıktan sonra, "millet güçlü bir inanç ve kuvvetle mücadeleyi desteklemektedir" diyerek İstanbul'a dönmeyeceğini vurgulamıştır. İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335 (1919), No: 1, s. 4.

¹⁴⁸⁴ BOA, DH. KMS, D: 53-1, G: 43, B: 2, Babıâli Hariciye Nezareti, Mühimme Kalemi, No:16208-574, 9 Haziran 1335 (1919).

Hariciye Nezareti'nin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki şikâyeti üzerine, 9 Haziran 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Trabzon, Sivas vilayetleri ile Canik Mutasarrıflığı'na bir şifre telgraf çekildi. Telgrafta İngiltere Fevkalade Komiseri Artur Calthrop'un Samsun'dan aldığı raporlarda bölgede bazı şahısların asayişini ihlal ettiği ve kargaşalık çıkarttığı, bu şahıslarla Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkisinin bulunduğu iddia edildiğine yer veriliyordu. Trabzon, Sivas vilayetleri ve Canik Mutasarrıflığı'ndan bölgelerinde bu tür vakalar varise nerede ve ne gibi vakalar olduğu hakkında bizzat tahkikat yapmaları, bunlara mani olacak tedbirleri almaları ve hükümeti zorda bırakacak teşebbüslere meydan vermemeleri istenmiştir.¹⁴⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin İstanbul'a dönmesini isteyen Harbiye Nazırı'nın 8 Haziran tarihli telgrafına 11 Haziran'da, kömür ve benzin olmadığı için hareket edemediğini, davetin sebebinin izah edilmesini, ona göre harekete geçeceği ifadeleriyle karşılık verdi.¹⁴⁸⁶ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Haziran tarihli telgrafına 11 Haziran'da gizli kaydıyla verdiği cevapta: *"Sizin gibi değerli bir generalin şu anda Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir etki bırakmayacağından söz ederek İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi."* demiştir.¹⁴⁸⁷ 15 Haziran'da Harbiye Nezareti'nden Samsun vasıtasıyla 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgrafta: müfettişlik mıntikasındaki faaliyetlerinden İngilizlerin rahatsız olduğu, İstanbul'a çekilmesi için talepte bulundukları, memleketin içinde bulunduğu vaziyetin Harbiye Nezareti'ni İngiliz talebini icraya mecbur eylediği ifade edilmiştir.¹⁴⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, 11 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nin derhal İstanbul'a dönmesi yönünde yaptığı çağrışı ve bu çağrının gerekçelerini 16 Haziran'da 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya telgrafla bildirdi. İstanbul'a dönmek düşüncesinde olmadığını, milletin hukuk ve istiklalini tayin için milletle birlikte çalışmak istediğini, İstanbul'a dönmek için görevden ayrılması durumunda vatana hizmet noktasında desteklerine ihtiyaç duyduğunu, destek verip vermeyeceklerini Kazım Karabekir Paşa'ya sordu. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa aynı

¹⁴⁸⁵BOA, DH. KMS, D: 53-1, G: 43, B: 2, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, No: 574, 9 Haziran 1335 (1919).

¹⁴⁸⁶HTVD, S: I, V. No: 20.

¹⁴⁸⁷Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 35.

¹⁴⁸⁸ATASE, İSH, K: 24, G: 83, 15. 06. 1335 (1919).

gün 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya görüşlerine desteklediğini, istediği zaman kendi bölgesine gelmesinden memnuniyet duyacağı cevabını verdi.¹⁴⁸⁹

İngilizlerin baskıları karşısında Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a getiremeyen hükümet, ilk çare olarak Kazım Karabekir Paşa'yı vekâleten 3. Ordu Müfettişliği'ne atamayı düşündü. 21 Haziran'da Harbiye Nezareti'nden 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya çekilen telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 3. Ordu Müfettişliği'ne vekâleten tayininin uygun görüldüğü tebliğ edildi. Kendi yerine 15. Kolordu Komutanlığı'na ve kolordu erkân-ı harbiye reisliğine kimi uygun gördüğünü acilen bildirmesi istendi.¹⁴⁹⁰ Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'nin bu teklifine 22 Haziran 1919'da verdiği cevapta, hakkındaki teveccühe teşekkür ettikten sonra Erzurum'dan ayrılmasının telafisi zor vahametlere sebep olacağını ve 15. Kolordu'ya vekâlet edecek kimsenin bulunmadığı cevabını verdi. Hükümetin bu uygulamasının yanlışlığına dikkat çeken Karabekir Paşa, büyük kumandanların sırasıyla ve birer bahane ile ortadan kaldırılmasının daha kolay mahvı perişan edileceğimiz inancının bütün toplumda yaygınlaşmasına sebep olduğunu vurguladı. Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne çektiği cevabi telgrafta son söz olarak Mustafa Kemal Paşa'nın sağlık yönünden görevini ifaya mani bir durum yok ise müfettişlikten alınmasının tehlikeli olacağını ifade etmiştir.¹⁴⁹¹

Meclis-i Vükela, hakkında vukuu bulan şikâyetten dolayı Harbiye Nezareti'nce İstanbul'a davet edilmesine rağmen davete icabet etmediği, hatta ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği ideasıyla, 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'nden azline karar verdi. Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 3. Ordu Müfettişliği'ne eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın tayini hakkında lazım gelen muamelenin yapılması görevi Meclis-i Vükela tarafından Harbiye Nezareti'ne verildi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiği ve hiçbir resmi sıfatının kalmadığının yazılı olarak icap eden vilayetlere bildirilmesi Dâhiliye Nezareti'ne Meclis-i Vükela tarafından tezkere ile tebliğ edildi.¹⁴⁹²

Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınma kararı, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal tarafından 23 Haziran'da acil koduyla Ankara, Erzurum, Sivas, Trabzon, Van, Bitlis, Mamuretilaziz vilayetlerine, Erzincan ve Canik mutasarrıflıklarına tebliğ edilmiştir.

¹⁴⁸⁹Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s. 84-85.

¹⁴⁹⁰HTVD, S: II, V. No: 25; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s. 91.

¹⁴⁹¹Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s. 91; HTVD, S: III, V. No: 41; Sarıhan, C. I, s. 339.

¹⁴⁹²BOA, MV, D: 216, G: 54, B: 1, Meclis-i Vükela Kararı, Sıra No: 317, 23 Haziran 1335 (1919).

Vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği görevinden alındığına dair tebligatta, kendi içinde çelişen birçok ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olduğu, ancak orduda siyasete yer olmadığı için hamiyetli ve gayretli bir fert olmasına rağmen yeni memuriyetinde başarılı olamadığı idea edilirken, devamında ise asıl görevden alınma sebebi olarak İngiltere fevkalade mümessilinin talep ve ısrarından bahsedilmiştir. Azledildikten sonra yaptıkları ve yazdıklarıyla aynı kusurlarını daha fazla meydana vurduğu, Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde İslam ahaliyi boş yere kırdırdığı idea edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kargaşa ortamından istifade ederek halktan haraç kesmekten başka bir iş görmeyen ırsız, sapsız ve kanunen takip edilen bazı heyetler için öteye beriye çektiği telgraflarla da siyasi hatalarını artırdığı gibi ithamlarda bulunulmuştur.

Vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen tebligatta, artık azledildiği için Mustafa Kemal Paşa ile hiçbir resmi muameleye girişilmemesi, hükümetle ilgili hiçbir talebinin yerine getirilmemesi istenmiştir. Tebligatın son kısmında ise hükümetin içinde bulunduğu acziyeti ve teslim olmuşluğu göstermektedir. Her Osmanlı ferdine düşen görevin sulh konferansında kaderimize dair karar verilirken -beş seneden beri yaptığımız hataların hesabı görülürken- artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi gösterir hareketler içinde bulunmak, fırka, mezhep, ırk itilafları gözetmeksizin her ferdin canını, malını, ırzını korumak ve bu memleketi bir daha lekelememek gibi teslim olmuşluk ifadeleri yer almıştır.¹⁴⁹³ 24 Haziran 1919'da Posta Telgraf Müdürü Refik Halit, telgraf hanelere Mustafa Kemal Paşa'nın posta ve telgraf işlerine karıştığı için azlolunduğunu bildirmiş, Paşa'nın telgraflarının kabul edilmemesini istemiştir.¹⁴⁹⁴

İngilizlerin baskıları sonucunda Meclis-i Vükela kararıyla 3. Ordu Müfettişliği'nden azledilen Mustafa Kemal Paşa hakkında irade-i seniyye çıkmadığından azil işlemi tamamlanamamıştır. Harbiye Nazırı'nın Mustafa Kemal Paşa'nın azil kararını Babîâli'ye göndermemesinden dolayı süreç uzamıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'ya zaman kazandırırken, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in zor duruma düşmesine sebep olmuştur. Ali Kemal Bey 26 Haziran'da ilgili makamlara yayınladığı genelgede, Anadolu'nun bazı bölgelerinde askerî makamlarca vatandaşların silâh altına çağırıldığı, savaş için para toplandığı bilgisini aldığını ifade etmiştir. Bu tür

¹⁴⁹³BOA, DH. ŞFR, D: 100, Ves. No: 174, V. Adedi: 1, Babîâli Dahiliye Nezaretî, Kalem-i Mahsus, No: 5948, Umum:84/307, 23 Haziran 1335 (1919); Atatürk, C. I, s. 36.

¹⁴⁹⁴Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s. 101.

faaliyetleri “izan ve ırfana” uygun olmayan, aynı zamanda mütareke hükümlerine de aykırı olan bu işlere dair hükümet merkezinden bir emir çıkmadığını belirten Ali Kemal Bey, vatandaşları silâh altına çağıran ve savaş için para toplayanların sorumlu olduğunu beyan etmiştir. Genelgenin devamında ise halkın askerlerin vereceği emirlere uymamasını, uyanların sorumlu tutulacağını ifade eden Ali Kemal Bey, genelgeyi yayımlandığı gün kabinedeki milli duyguları yoğun üyelerce istifaya mecbur edilmiştir.¹⁴⁹⁵ Ali Kemal Bey’in bu tamiminden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, Ali Kemal’in bu tamimle düşmanlara ve Padişah’a mühim bir vazife ifa ettikten sonra istifa ettiğini söylemiştir.¹⁴⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa hükümet tarafından 3. Ordu Müfettişliği görevinden alınmış olmasına rağmen faaliyetlerini görevdeymiş gibi sürdürmeye devam etmiştir. Hükümet tarafından Konya’da bulunan 2. Ordu Müfettişliği’ne 28 Haziran’da çekilen telgrafta, azledilen Mustafa Kemal Paşa ile mülki makamların temas etmemesi tebliğ edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise hükümetin engelleme girişimlerine karşı kendisine henüz görevden alındığına dair ne bir irade-i seniyye ve nede Sadaret veya Harbiye Nezareti’nden emir tebliğ edilmediğini beyan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu tür faaliyetleri, milli mevcudiyet aleyhinde bulunan zihniyetin olumsuz propagandaları olarak nitelemiştir.¹⁴⁹⁷ Harbiye Nezareti 28 Haziran 1919 tarihinde 3. Ordu Müfettişliği ve müfettişliğe bağlı olan 3. ve 15. Kolordulara, yeni bir karar verilene kadar doğrudan doğruya Harbiye Nezareti’yle muhabere edeceklerini tebliğ etmiştir.¹⁴⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın azli hususundaki muğlâk durum, bazı mülki idarecilerin kesin bilgi alabilmek için hükümete müracaatlarına sebep olmuştur. Bu müracaatlardan biri de Sivas Valisi Reşid tarafından yapılmıştır. Sivas Valisi Reşid, Dâhiliye Nezareti’ne çektiği telgrafta; Mustafa Kemal Paşa’nın azli açıklanmış olmasına rağmen kendisiyle muhabereye devam edildiğini bildirmiştir. Amasya’da bulunan Mustafa Paşa tarafından 3. Ordu Müfettişi imzasıyla kendilerine önemli tebligatlarda bulunulduğunu, ancak verilen talimatları uygulamadıklarını ifade etmiştir. Sivas Valisi Reşid, Dahiliye Nezareti’ne Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’a gelmek üzere yola çıktığı bilgisini aldığını, Paşa’nın azlinden vazgeçilmişse yanlışığa mahal

¹⁴⁹⁵Tansel, C. II, s. 17-19.

¹⁴⁹⁶Atatürk, C. I, s. 36-37.

¹⁴⁹⁷HTVD, S: VI, V. No: 114.

¹⁴⁹⁸HTVD, S: II, V. No: 26.

vermemek üzere acilen bilgi verilmesini arz etmiştir.¹⁴⁹⁹ Dâhiliye Nezareti 29 Haziran'da Sivas Valisi Reşid'in telgrafına verdiği cevapta, Mustafa Kemal Paşa'nın kesin olarak azledildiğini¹⁵⁰⁰ bildirmiştir.¹⁵⁰¹

29 Haziran'da Hariciye Nezareti'nden Sadaret makamına yapılan müracaatta, İngiliz mümessillerin Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiği halde hala İstanbul'a dönmediğini, hatta Vilayet-i Şarkiye de teşkilat ırcasıyla tahriklerde bulunduğundan şikâyet ettikleri anlatılmıştır. İngiliz mümessillerin Mustafa Kemal Paşa'nın derhal İstanbul'a getirilmemesi halinde vahim neticeler ortaya çıkacağını ifade ettikleri Hariciye Nezareti'nce Sadaret'e arz edilmiştir. İtilaf Devletleri temsilcileri Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında sürekli şikâyetle bulunarak hükümeti baskı altına almak ve böylece amaçlarını gerçekleştirme politikası izlemektedir. 2 Temmuz'da Yüksek Komiser Calthorpe'den Hariciye Nezareti'ne Sivas ve Konya bölgelerinde müttefiklerin menfaatlerine karşı silahlı çete ve hareket oluşturmak amacıyla ciddi girişimlerin görüldüğü bildirilmiştir. Bu hareketlerin İttihatçılar tarafından İstanbul Hükümeti'nden bağımsız olarak tasarlandığı, hareketin kışkırtıcılarının Mustafa Kemal Paşa ve Konya'da Cemal Paşa olduğu beyan edilmiştir.¹⁵⁰²

Calthorpe, istenmeyen olayların yaşanmaması için Mustafa Kemal ve Cemal paşaların şartsız ve gecikmeden İstanbul'a çağırılmalarının zorunlu olduğunu söylemiştir. 3 Temmuz'da Yüksek Komiser Calthorpe'nin taleplerini Sadaret'e bildiren Hariciye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın zararlı faaliyetler içinde bulunduklarından İstanbul'a celplerinin uygun olduğunu arz etmiştir. Ayrıca Hariciye Nezareti Sadaret'e, Calthorpe'nin müfettişliklerin lağvedilmesinin uygun olacağı görüşünde olduğunu ifade ettikten sonra, müfettişlik teşkilatının lüzumsuz olduğunu, hatta bu makam sayesinde müfettişlerin mülkî makamlara tahakkümde bulunduklarını

¹⁴⁹⁹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 44-45.

¹⁵⁰⁰ Dâhiliye Nezareti tarafından Mustafa Kemal'in azledildiği, hareketlerinin hükümetçe makbul bulunmadığı, kedisıyla birlikte hareket etmenin doğru olmadığı Van Valisi Haydar Bey'e şifre telgrafla bildirilmiştir. *BOA, DH. ŞFR*, D: 1001, V. No: 19-35, Babıâli Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, No: 6042, 9 Temmuz 35 (1919).

¹⁵⁰¹ *BOA, DH. ŞFR*, D: 100, V. No: 203, Babıâli Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, No: 104, 29 Haziran 335 (1919).

¹⁵⁰² 30 Haziran'da benzer şikâyetler General Milne tarafından Harbiye Nezaretine yapılmış ve Mustafa Kemal'in görevden alınması istenmiştir. Bu hareketin daha fazla gelişmeden önünün alınmasının önemine vurgu yapılan şikâyetle, Cemal ve Mustafa Kemal Paşa'ların İstanbul'la çağırılmaları da istenmiştir. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 133-134.

idea etmiştir. Meselenin Meclis-i Vükela da müzakere edilerek karara bağlanmasını ve neticenin Hariciye Nezareti'ne bildirilmesini arz etmiştir.¹⁵⁰³

15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın daveti üzerine, Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gitmek üzere 26 Haziran 1919'da Amasya'dan hareket etmiştir. Tokat üzerinden Sivas'a, oradan da Erzincan'a geçmiştir.¹⁵⁰⁴ Mustafa Kemal Paşa 2 Temmuz'da Erzincan'dan Erzurum'a hareket edeceği sırada, saraydan Padişah adına Başkâtip Ali Fuat Bey imzalı bir telgraf almıştır. Telgrafta İngilizlerin faaliyetlerinden rahatsız olduğu, istifa ederek iki aylık bir hava değişimine çıkmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu isteğe olumlu cevap vermeyerek Erzurum'a doğru yolculuğuna devam etmiştir.¹⁵⁰⁵ 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal ve Rauf Bey ve beraberindekiler Kazım Karabekir Paşa tarafından karşılanmıştır. Kazım Karabekir Paşa neşesiz gördüğü Mustafa Kemal Paşa'ya, müfettişlikten hatta askerlikten istifa etmesinin kendisi açısından hiç önemli olmadığını, her zaman kendisine hürmetkâr olacağı teminatını verdiğini ifade etmektedir. Karabekir Paşa'nın daha İstanbul'da bulunduğu sırada kendisini istiklal mücadelesinin lideri olarak kabul ettiğini söylemesi Mustafa Kemal Paşa'yı memnun etmiştir.¹⁵⁰⁶

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa 5 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, İstanbul'a dönüşünü hızlandırmasını Padişah ve siyasi temsilciliklere İstanbul'a döneceğine dair taahhütte bulunduğunu, onların nazarında kendisini mahcup duruma düşürmeyeceğine inandığını ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı'na, Batı Anadolu'da işgallerin sürdüğü, Doğu Anadolu içinde benzer tehlikelerin bulunduğu bir sırada dönmeye söz vermenin mümkün olmadığı cevabını veriyordu. İngilizlerin baskısından iyice bunalan Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa, 7 Temmuz'da 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey'e bir telgraf çekerek, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi konusunda yardım talep ediyordu. Refet Bey verdiği cevapta,

¹⁵⁰³ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 33-35.

¹⁵⁰⁴ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.40. Kazım Karabekir Paşa 22 Haziran'da çektiği telgrafta 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'a davet etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'da 24 Haziran'da Karabekir Paşa'ya verdiği cevapta Erzurum'da görüşmeyi çok arzuladığını, 25 Haziran'da Amasya'dan hareket edeceğini bildirmiştir. Kazım Karabekir Paşa Erzurum Kongresince milli bir kuvvet elde edilmeden, Mustafa Kemal Paşa'nın giriştiği faaliyetlerin kendini yıpratacağından endişe etmektedir. Bundan dolayı da Mustafa Kemal Paşa'nın biran evvel Erzurum'a gelmesini istemektedir. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s. 90.

¹⁵⁰⁵ Telgrafta, padişahın Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu değerli hizmetleri takdirle karşıladığı, hükümetin kendisinin azlini tasdik etmediği de ifade edilmiştir. Türkmen, *Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa*, s. 211.

¹⁵⁰⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s. 102.

Mustafa Kemal Paşa'nın zararlı faaliyetlerde bulunmadığını, işgal kuvvetlerine direnme konusunda kendisinin bir talimat almadığını söylüyordu.¹⁵⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa, 5 Temmuz'da Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, İtilaf Devletleri tarafından önceden tebliğ edilmeden vilayetlerimizin herhangi bir yerine yeniden bir tecavüz vukuunda askerî kuvvetlerce müdafaa edilmesi hususundaki tebligatı sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Nezareti'nden valilere gönderilen tebligatın ahkâmını kolordulara iblağ ve icabı ifa edilmek üzere kendi makamına da resmen tebliğ edilmesini istedi.¹⁵⁰⁸ Diyarbakır Valisi Faik Ali, Dâhiliye Nezareti'ne 8 Temmuz 1919'da yazdığı şifre telgrafta, 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine Erzurum Kongresi'ne katılacak olan delegelerin isimlerini ve ne zaman Erzurum'da olacaklarını sorduğunu bildirdi.¹⁵⁰⁹ Dâhiliye Nezareti tarafından Diyarbakır Valiliği'ne verilen cevapta da Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiği, verdiği emirlerin reddedilmesi tebliğ edildi. Ayrıca Dahiliye Nezareti Diyarbakır Valiliği'nden Erzurum Kongresi'nin maksadının ne olduğu hakkında acilen malumat istedi.¹⁵¹⁰

8 Temmuz 1919'da Meclis-i Mahsus da, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi tavsiye ve tebliğ olunduğu halde dönmeyip, sorumluluk bölgesinde tahkikata devam etmekte olduğu, yapılan bütün yazışmalardan ve kendi telgraflarından anlaşılmaktadır deniliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın hala ordu müfettişi sıfatıyla etrafa muhtıralı emirler verdiği, 5 Temmuz'da Samsun'a çıkan ve işgal mahiyetinde olmayan İngiliz müfrezesine karşı müdafaa vaziyeti alınmasını emrederek İngiltere ile itilafa sebep olduğu ifade edildi. Meclis-i Mahsus, Mustafa Kemal'in faaliyetlerinin çok daha tehlikeli hadiseler doğuracağından dolayı, ordu müfettişliğinden azli hakkında düzenlenen mazbata ve ayrıca irade-i seniyye layihasının bir an evvel tasdikini istedi.¹⁵¹¹ Meclisin talebi üzerine aynı gün yani 8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'nden azledildiğine dair irade-i seniyye çıkarıldı ve iradenin icrasına Harbiye Nazırı memur edildi.¹⁵¹² İrade-i seniyye suretinde Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'nden azledildiği, askerlikten istifa ettiği, hiçbir Divan-ı Harp kararı

¹⁵⁰⁷ Türkmen, *Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa*, s. 213-214.

¹⁵⁰⁸ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 90, 90AA, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi, Şifre Kalemi, 5 Temmuz 335, vürudu 6 Temmuz 335.

¹⁵⁰⁹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 48-49.

¹⁵¹⁰ *BOA, DH. ŞFR*, D: 101, V. No: 19-36, Babîâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, No: 6043, 9 Temmuz 335 (1919).

¹⁵¹¹ *BOA, DUT*, D: 163, G: 31, B: 5, Babîâli Meclis-i Mahsus, No: 214, 8 Temmuz 335 (1919).

¹⁵¹² *BOA, DUT*, D: 163, G: 31, B: 5, İrade-i Seniyye, 8 Temmuz 1335 (1919).

olmaksızın idareten tard ve hal olunduğu, askerlik ve kıta görevinden alındığı, ancak nişan ve madalyalarının iade edildiği ifadeleri yer alıyordu.¹⁵¹³

Mustafa Kemal Paşa, 3. Ordu Müfettişliği görevinden alındığına dair iradenin çıkması üzerine yayınlanmak için Erzurum Valiliği'ne gönderdiği yazıda: *"Mübarek vatan ve milleti parçalanma tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni isteklerine kurban etmemek için açılan milli direniş uğrunda milletle birlikte serbest şekilde çalışmaya resmi ve askerî konumunun artık mani olmaya başladı. Bu mukaddes amaç için milletle birlikte sonuna dek çalışmaya mukaddesatım adına söz vermiş olduğumdan çok sevdiğim askerlik mesleğinden bu gün istifa ettim. Bundan sonra kutsal ve milli amacımız için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere milletin kucağında bir savaşçı fert gibi bulunmakta olduğumu genelge ile arz ve ilan eylerim."*¹⁵¹⁴ diyordu.

10 Temmuz'da Hariciye Nazırı Safa Bey¹⁵¹⁵ Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönüş emrine uymadığı için 3. Ordu Müfettişliği görevinden azledildiğini, artık hiçbir resmi sıfatının bulunmadığını, durumun askerî ve sivil bütün makamlara tebliğ edildiği bilgisini verdi. Safa Bey Calthorpe, Konya'daki 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın bir haftayı aşkın bir süredir İstanbul'da bulunduğu bilgisini de ilettili. Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği görevinden alındığı bilgisi, aynı gün Fransa Yüksek Komiseri Siyasi Danışmanı M. Ledoux'a da verildi.¹⁵¹⁶

Görevden ayrılması ve sonrasında yaşanan olaylardan dolayı Mustafa Kemal Paşa'yı üzgün gördüğünü ifade eden Kazım Karabekir Paşa, 13 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Bey'e teselli mahiyetinde iki ayrı belge yazmıştır. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben ordunun ve milletin iftiharı olduğunu, hizmet ve fedakârlıklarının herkesçe bilindiğini ifade ettikten sonra istifaya mecbur kalmasından dolayı kolordusunun ve kendisinin üzüldüğünü, ancak mukaddes davadan asla vazgeçilmeyeceğini, kolordusuyla birlikte yanında olduğunu beyan etti. Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey'e de benzer mahiyette duygu ve düşünceleri ihtiva eden bir belge yazdı.¹⁵¹⁷

¹⁵¹³BOA, DÜİT, D: 163, G: 31, B: 5, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi, Kalem-i Mahsus (İrade-i Seniyye Sureti).

¹⁵¹⁴Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 58.

¹⁵¹⁵Hariciye Nazırı Safa Bey, yazdığı cevap metninde Sivas ve Konya'daki milli teşkilatlanmayı ayaklanma olarak nitelemiş, Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa'nın İstanbul'a çağırılmaları hakkında Calthorpe'nin kendine yazdığı 2 Temmuz 1919 tarih ve 2002 sayılı notasını almaktan onur duyduğunu ifade etmiştir. Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), s. 35, 293-294.

¹⁵¹⁶Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), s. 35-37.

¹⁵¹⁷Karabekir Paşa, Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Beyefendi Hazretlerine hitabıyla başladığı yazısında, geçen sürede millet ve memleket için yaptığı hizmetlere değindikten sonra, mukaddes dava uğrunda her

Hükümet 3. Ordu Müfettişliği görevinden alınmasından sonra da Mustafa Kemal Paşa'yı takibe devam etti. Mustafa Kemal Paşa'nın nerede bulunduğu ve ne işlerle alakadar olduğunu öğrenmek için sürekli vilayetlere telgraflar çekilmiştir. 19 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezareti'nden Sivas, Bitlis, Van ve Erzurum vilayetlerine çekilen telgrafta "Silk-i askerîden müsta'fî sabık Paşa Mustafa Bey yahut Efendi" şimdi nerededir? Ne ile meşguldür? Ne tür bir meslek takip etmektedir? sorularına acil cevap istedi.¹⁵¹⁸ Dahiliye Nezareti'nin Mustafa Kemal Paşa hakkında sorduğu sorulara ilk cevap 20 Temmuz'da Sivas Valisi Reşid Bey'den geldi. Reşid Bey Dahiliye Nezareti'ne yazdığı telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın bayramın birinci günü Erzurum'a gitmek üzere Sivas'tan ayrıldığını, kendisinden bir daha malumat almadığını, şu anda nerede olduğunu bilmediklerini söylüyordu.¹⁵¹⁹

Kazım Karabekir Paşa'nın daveti üzerine Erzurum'a gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Erzurum delegeleri olarak kongreye katılmaları bazı tartışmalara sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa hakkındaki menfî propagandaların bu konuda etkili olduğunu söyleyen Kazım Karabekir Paşa, Müdafaa-i Hukuk Reisi Raif Hoca ve azadan Necati Bey'in durumu kendisine arz ederek, nihai kararı kendisine bıraktıklarını anlatmaktadır. Kazım Karabekir Paşa kendisini ziyaret edenlere: Mustafa Kemal Paşa kongreye sadece delege değil başkanda yapılmalıdır diyerek, teminat vermiş ve böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'ne katılmasını temin etmiştir.¹⁵²⁰

Mustafa Kemal Paşa'yı takibe devam eden hükümet, Erzurum'da bir kongre toplanacağı, bu kongre toplama faaliyetlerinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının etkili olduğu haberini alınca, tekrar bütün vilayet ve mutasarrıflıklara telgraflar çekerek engellemeye çalışmıştır. 27 Temmuz'da Dâhiliye Nezareti'nden bütün vilayet ve mutasarrıflıklara yapılan tamimde, sabık 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Bey ile sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey'in Milli Kongre adıyla Erzurum'da bir kongre toplamak için vilayet ve livalarda teşebbüslerde bulundukları haberinin alındığı, bu tür girişimlerin memleketin aleyhine ve kanunlara aykırı olduğu ifade edilmiştir. Tamimde memleketin idaresinin hükümete ait olduğu, vazifeli olmayanların müdahale edemeyeceği ve her

türlü fedakârlığı yaparak Erzurum'a gelmesinin millet için bir umut kaynağı ve teselli olduğunu ifade etmiştir. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, s. 112.

¹⁵¹⁸BOA, DH. ŞFR, D: 101, V. No: 19-106, Babıâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus No: 7037, 19 Temmuz 335 (1919).

¹⁵¹⁹Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), s. 52.

¹⁵²⁰Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s. 110.

kim olursa olsun derdest edilerek haklarında kanuni işlemin yapılacağı vurgulanmıştır. Dahiliye Nezareti göndermiş olduğu bu tamim de mülki idarecilerden, kanunlara ve hükümete karşı olan her türlü hareketin fiiliyata geçmesine meydan verilmeden şiddetli ve kesin bir şekilde ortadan kaldırılmasını istemiştir.¹⁵²¹

Mustafa Kemal ve Rauf beylerin faaliyetlerini takip eden hükümet, kendi kararları aleyhine muhalif harekette bulundukları, halkı tahrike devam ettikleri gerekçesiyle, 22 Temmuz'da Meclis-i Vükela'da her iki zatın derhal tutuklanarak İstanbul'a getirilmesi yönünde bir karar almıştır. Hükümetin Mustafa Kemal ve Rauf beylerin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi yönünde aldığı kararın, Harbiye Nezareti tarafından mahalli kumandanlıklara, Dâhiliye Nezareti'nce mülki idarecilere tebliği uygun görülmüştür. Ayrıca Meclis-i Vükela'da alınan bu karar aynı gün Hariciye Nezareti'ne de bildirilmiştir.¹⁵²² 22 Temmuz'da Meclis-i Vükela'da alınan Mustafa Kemal ve Rauf beylerin tutuklanma kararı, 30 Temmuz'da Dâhiliye Nezareti'nce bütün vilayet ve mutasarrıflıklara tamim edilmiştir.¹⁵²³

Hükümet bütün çağrılarına rağmen İstanbul'a dönmeyerek Anadolu'da mücadeleyi sürdüren Mustafa Kemal Paşa'yı, tutuklayarak zorla İstanbul'a getirme yolunu denemek istemiştir. 30 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'nden Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilen telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in derhal derdest edilerek İstanbul'a gönderilmeleri için mahalli memurlara gerekli emirlerin verildiği, emrin yerine getirilmesi hususunda 15. Kolordu'nun da destek vermesi istenmiştir.¹⁵²⁴ Harbiye Nezareti'nin emrini 31 Temmuz'da alan Kazım Karabekir Paşa, nezaretin emrini "sersemce bir emir" olarak nitelemektedir. Kazım Karabekir Paşa Harbiye Nezareti'nin yazısına 1 Ağustos 1919'da verdiği cevapta; Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hal ve hareketlerinde vatan ve milletin aleyhine, mevcut kanunlara muhalif telakki edilebilecek hiçbir hal ve hareket görmediğini, her iki şahsiyetin de millet ve memleketin sadet ve selametiyle alakadar her vatanperver fert gibi yaşadıklarını söylemiştir.¹⁵²⁵

Harbiye Nezareti'ne tafsilatlı bir cevap yazan Kazım Karabekir Paşa; en münevver zevatin ve kumandanların birer bahane ile milletin arasından çıkartılarak

¹⁵²¹BOA, DH. ŞFR, D: 101, V. No: 60, Babıâli Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, No: 7109, Umûmî No: 90/356, 27 Temmuz 335 (1919).

¹⁵²²BOA, MV, D: 216, G: 95, B: 1, Meclis-i Vükela Kararı, Sıra No: 358, 29 Temmuz 335 (1919).

¹⁵²³Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), s. 62-63.

¹⁵²⁴ATASE, İSH, K: 24, G: 101, Harbiye Nezareti Merkez Dairesi No: 2733, 30 Temmuz 1335 (1919).

¹⁵²⁵Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s. 132.

hapis ve tevkif edilmesi, bir taraftan da silah ve sairinin toplanmasının halkı ümitsizliğe sevk ettiğini, bundan dolayı milletin kendi kuvvetine istinat ederek, her fedakârlığı yapmaya ve her ümitten mahrum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmektense namuskârane müdafaaya kararlı olduğuna vurgu yapmıştır. Karabekir Paşa cevabın devamında; Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla, güzide askerî hizmetleriyle ve vatanperverliğiyle tanınmış, bütün askerlerinde pek ziyade özel hürmetini kazanmış, hal ve hareketinde vatan, millet ve kanunlar aleyhinde menfi bir durumu bulunmayan zatın tevkifine ve kolorduca da bunun için muavenette bulunulmayacağını Harbiye Nezareti'ne arz etmiştir.¹⁵²⁶ Kazım Karabekir Paşa Harbiye Nezareti'ne yazdığı cevabı bütün kolordulara ve görev bölgesinde bulunan valilere de tamim etmiştir.¹⁵²⁷ Mustafa Kemal ve Rauf Beyler hakkında Dahiliye Nezareti'nden verilen tutuklama talimatta karşı Erzurum Valisi Hurşit Bey, 1 ve 2 Ağustos tarihlerinde Dâhiliye Nezareti'ne, Kazım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne verdiği cevaba benzer cevaplar verilmiştir.¹⁵²⁸

5 Ağustos'ta İngiliz Karadeniz Orduları Kumandanı General Milne Kazım Karabekir Paşa'nın Osmanlı Hükümeti'nce görevden alınan ve tevkifi istenen Mustafa Kemal Paşa hakkında işlem yapmadığını, hatta onunla teşrik-i mesaide bulunduğunu Harbiye Nezareti'ne şikâyet etmiştir.¹⁵²⁹ Bu sırada Harbiye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın hiçbir Divan-ı Harp kararı olmaksızın idareten görevden alındığı, askerlikten kendisinin istifa ettiği için nişan ve madalyalarının iade edilmesine karar verildiği açıklanmıştır.¹⁵³⁰

Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi'nin İstanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir meseleye dönüştürülerek itibarsızlaştırma anlayışı içine girildiğini düşünmüştür. İstanbul Hükümeti'nin büyük emek ve fedakârlıklarla oluşturulan milli birliği ortadan kaldırmaya yönelik oyununu bozmak isteyen Karabekir Paşa, Sadarete, Harbiye Nezareti'ne, vilayetlere ve askeri makamlara Erzurum Kongresi hakkında açıklayıcı bir tamim yayınlamıştır. Tamimde Erzurum Kongresi'nin Şark Vilayetleri halkı tarafından toplandığını, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in daha

¹⁵²⁶ *ATASE, İSH*, K:24, G:101, Harbiye Nezaretine, Erzurum, 1 Ağustos 1335. s. 1-2.

¹⁵²⁷ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s. 132.

¹⁵²⁸ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 65-66.

¹⁵²⁹ *HTVD*, S: III, V. No: 49.

¹⁵³⁰ *BOA, DÜİT*, D: 163, G: 31, B: 5, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi, Kalem-i Mahsus (İrade-i Seniyye Sureti).

İstanbul'da bulunduğu sırada kongrenin toplanma kararının alındığını, bu kongre toplantısında siyasi veya şahsi hiçbir tesirin olmadığını ifade etmiştir.¹⁵³¹

Ancak Mustafa Kemal Paşa'ya madalyaların iadesi, 28 Aralık 1919 tarih ve 905 hususi numaralı Harbiye Nezareti tezkeresinin Meclis-i Vükela'da 30 Aralık 1919'da kabulünden sonra ¹⁵³² 4 Şubat 1920'de çıkan irade-i seniyye ile gerçekleşmiştir.¹⁵³³ 5 Şubat 1920'de ise Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne sabık 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmiş tanınması, azledilmiş tanınmaması tebliğ edilmiştir. Paşa'nın nişan ve madalyalarının iadesi hakkındaki irade-i seniyye'ye dair Sadaret tezkeresi ekte Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁵³⁴

3.8., 3. Ordu Müfettişliği'nde 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Vekâleti Dönemi

İstanbul'a dönmesi için verilen emre uymayan Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 3. Ordu Müfettişliği görevine vekâleten Kazım Karabekir Paşa'yı atamak isteyen hükümet, kendi yerine 15. Kolordu Kumandanlığı'na kimi tavsiye ettiğini Kazım Paşa'ya sordu.¹⁵³⁵ Paşa, 22 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'nin bu teklifine, Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlikten alınmasının tehlikeli sonuçlar doğurabileceği cevabını verdi.¹⁵³⁶ Mustafa Kemal Paşa 9 Temmuz 1919'da 3. Ordu Müfettişliği görevinden alınınca, 9 Temmuz'dan 20 Temmuz'a kadar 3. Ordu Müfettişliği kumandanı kaldı. 20 Temmuz tarihinde Harbiye Nezareti'nden Kazım Karabekir Paşa'ya 15. Kolordu Kumandanlığı üzerinde kalmak kaydıyla 3. Ordu Müfettişliği'ne vekâleten atandığı

¹⁵³¹ Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını bölgede yaşayan insanların hayatlarından duydukları endişe ve buna bağlı olarak ortaya çıkan milli heyecanın bir tezahürü olarak tanımlamıştır. Kongrenin toplanması kararında Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in zerre kadar tesirinin olmadığını, ancak kongreye katılan bu iki değerli zatın herkes tarafından hürmet ve saygıyla karşılandığını söylemiştir. Kazım Karabekir Paşa, hükümetin takip ettiği siyasetin kamuoyu üzerinde olumsuz tesirlere yol açtığını, bu tür davranışlardan kaçınılması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuştur. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I,s. 137-138.

¹⁵³² BOA, DUİT, D: 163, G: 31, B: 5, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi, Kalem-i Mahsus, No: 193, 30 Kanunievvel 1335 (30 Aralık 1919).

¹⁵³³ BOA, DUİT, D: 163, G: 31, B: 5, Harbiye Nezareti, Kalem-i Mahsus No: 1842 (İrade-i Seniyye), 4 Şubat 1336 (1920).

¹⁵³⁴ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 149.

¹⁵³⁵ Tansel, C. II, s. 16.

¹⁵³⁶ Hakkındaki teveccühe teşekkür ettikten sonra Erzurum'dan ayrılmasının telafisi zor vahametlere sebep olacağını ifade etmişti. Büyük kumandanların sırasıyla ve birer bahane ile ortadan kaldırılmasının daha kolay mahvı perişan edileceğimiz inancının bütün toplumda yaygınlaşmasına sebep olduğunu vurgulamıştır. HTVD, S: III, V. No: 41.

tebliğ edildi. Nezaretin bu kararını Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile görüşen Kazım Karabekir Paşa onların oluru ile 3. Ordu Müfettişliği görevini kabul etti.¹⁵³⁷

20 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yeniden bir zatın tayinine kadar 3. Ordu Müfettişliği vazifesinin vekâleten 15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kazım (Karabekir) Paşa tarafından ifasının uygun görüldüğü, bu hususun icap eden vilayet ve müstakil livalara tebliğ edilmesi istendi.¹⁵³⁸ Karabekir Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği vekâletine tayin edildiği gün Harbiye Nezareti, 15. Kolordu Kumandanlığı'na, 3. Ordu Müfettişliği'ne, 2. Ordu Müfettişliği'ne, 3. Kolordu Kumandanlığı'na, 13. Kolordu Kumandanlığı'na, Mirliva Kazım Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'ne vekâleten atandığını bildirdi. Kazım Karabekir Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği görevini 15. Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu Erzurum'dan yürütmesi uygun görüldü.¹⁵³⁹

Kazım Karabekir Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'ne görevlendirilmesi haberini Anadolu'daki bazı mülki idareciler kargaşa durumundan dolayı olsa gerek şüpheyle karşılamış, görevlendirmenin gerçekliğini teyit ettirmek amacıyla İstanbul'a yani hükümete durumu sorma gereği hissetmiştir. Teyit ettirmek için nezarete durumu soranlardan biri de Sivas Valisi Reşid'dir. Sivas Valisi Reşid 25 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta, Kazım Karabekir Paşa'nın Sivas Valiliğine 3. Ordu Müfettişliği Vekâleti'ni deruhte edeceğini bildirdiğini, bu hususta Nezaretten kendilerine henüz bir tebligat yapılmadığını, durumun kendilerine acilen bildirilmesini arz etmiştir.¹⁵⁴⁰

Dahiliye Nezareti'nin de Kazım Karabekir Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'ne görevlendirilmesi hakkında kafa karışıklığı içinde olduğu görülmektedir. Dâhiliye Nezareti 30 Temmuz'da Harbiye Nezareti'ne 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'ni deruhte eylediğine dair Sivas Vilayeti'ne telgraf çektiğini, ancak Dâhiliye Nezareti'nin de bu konuda bilgisinin olmadığını, konu hakkında serian sağlıklı bilgi verilmesini rica etmiştir.¹⁵⁴¹ 31 Temmuz'da Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne, 3. Ordu Müfettişliği'nden Mustafa Kemal Paşa'nın

¹⁵³⁷Türkmen, *Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa*, s. 222; Arşiv belgelerinde tayin tarihi 20 Temmuz olmasına rağmen Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'nden 3. Ordu Müfettişliği'ne tayin olunduğu emrini 22 Temmuz'da aldığını ifade etmektedir. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 116.

¹⁵³⁸ATASE, İSH, K: 24, G: 95, Harbiye Nezareti, Şube: 1, Kısım: 1, No: 1/4292, 20 Temmuz 35 (1919).

¹⁵³⁹ATASE, İSH, K: 24, G: 95AA, Harbiye Nezareti, Şube:1, Kısım:1, No: 1/4285, 20 Temmuz 35 (1919).

¹⁵⁴⁰BOA, DH. KMS, D: 54-2, G: 16, B: 4, Babıâli Dahiliye Nezareti, Şifre Kalem, 25 Temmuz 1335.

¹⁵⁴¹BOA, DH. KMS, D:54-2, G:16, B: 4, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 30 Temmuz 1335.

ayrılması üzerine müfettişlik dairesi Erzurum'da bulunmak üzere 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'in vekâleten tayin olunduğu ve kendisine gerekli tebligatın yapıldığı cevabı verildi.¹⁵⁴² Harbiye Nezareti'nden aldığı bilgi üzerine Dâhiliye Nezareti, 4 Ağustos 1919'da Sivas Vilayeti'ne Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 3. Ordu Müfettişliği vazifesine Kazım Karabekir Paşa'nın tayin edildiğini bildirdi.¹⁵⁴³

24 Temmuz tarihinde 3. Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir Paşa, Sadrazam Damat Ferit Paşa'dan altı hafta Paris de bulunduğu sırada Anadolu'da karışıklıkların başladığına şahit olduğu, Mütareke hükümlerine göre özellikle doğu vilayetlerinde bu durumun İtilaf Devletleri'ne işgal hakkı vereceğine dair haberler aldı. Karabekir Paşa, haberlerin doğru olmadığını ve derhal tekzip edilmesi hususunu Sadaret'e ve Harbiye Nezareti'ne teklif etti. Bölgeye dair haberlerin yanlış olduğunu Erzurum Kongresi Heyeti de Padişah'a yazdı.¹⁵⁴⁴

3. Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir Paşa, 24 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne çektiği şifre telgrafta, 23 Temmuz tarihli ajans muhteviyatında 3. Ordu Müfettişliği mıntıkasındaki Şark vilayetlerinde karışıklıklar olduğuna dair basında yer alan haberlerin doğru olmadığını bildirmiştir. Bu haberlerin sehven veya kasıtlı olarak yapıldığını ifade eden Kazım Karabekir Paşa, mütarekenin 24. Maddesi'ne dikkat çekerek, hükümetin bu tür tehlikeli haberler hususunda dikkatli olmasının önemine vurgu yaptı.¹⁵⁴⁵ 3. Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir Paşa, hükümetin bu tür haberleri tekzip etmesini, aksi halde zaten bahane arayan İtilaf kuvvetlerine işgal için bahane teşkil edeceğini ifade etmiştir.¹⁵⁴⁶ Harbiye Nezareti, Kazım Karabekir Paşa'dan aldığı bu telgrafi önemine binaen 26 Temmuz'da Sadarete arz etmiştir. Harbiye Nezareti, bu durumun Düveli Muhtelif tarafından bir vesika telakki edilerek mütarekenin 24. Maddesi'ne istinaden Vilayet-i Sitte'nin işgaline tevessül edilmesi ihtimali hakkındaki müfettişlik görüşünü dikkatlere sunmuştur.¹⁵⁴⁷

27 Temmuz'da Harbiye Nezareti'nden 3. Ordu Müfettişliği Vekâletine Ermenilerin Sarıkamış da önemli miktarda bir kuvvet topladıkları, silah ve mühimmat

¹⁵⁴²BOA, DH. KMS, D: 54-2, G:16, B: 4, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi, Kalemi Mahsus, No: 353, 31 Temmuz 1335 (1919).

¹⁵⁴³BOA, DH. KMS, D: 54-2, G: 16, B: 4, Babîâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 4 Ağustos 1335 (1919).

¹⁵⁴⁴Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s.119.

¹⁵⁴⁵ATASE, İSH, K: 24, G: 98, Erzurum'dan Harbiye Nezaretine, 3. Ordu Müfettişi Vekili Kazım Karabekir, 24 Temmuz 35 (1919) .

¹⁵⁴⁶HTVD, S: III, V. No: 44.

¹⁵⁴⁷HTVD, S: III, V. No: 45.

temin etmekte oldukları, bu kuvvetle Çakırbaba-Soğanlı tarafına taarruz edecekleri, Kars bölgesindeki Müslümanları topladıkları katlettikleri haberini aldıklarını, bu konuda bilgi verilmesini istedi. Kazım Karabekir Paşa 28 Temmuz'da Harbiye Nezareti'ne konu hakkında verdiği cevapta; Ermenilerin Kafkasya'daki Müslümanlara her türlü mezalim ve faciayı yaptığını, Vilayet-i Sitte'yi işgal edecekleri ve yakında Sivas'a kadar gidecekleri söylentilerini yaydıklarını, bu durumun halk üzerindeki endişeyi artırdığını, ellerinde silah bulunduğu müddetçe Ermenilerin her türlü taarruzuna karşı koyacaklarını beyan etmiştir.¹⁵⁴⁸

30 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'nden 15. Kolordu Kumandanlığı'na Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey'in hükümetin kararlarına muhalif hareketler içinde bulunduklarından dolayı derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri için Babıâli'ce mahalli memurlara gerekli emirlerin verildiği bildirildi. Harbiye Nezareti 15. Kolordu'nun da Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi hususunda mahalli memurlara gerekli desteği vermesini ve neticenin nezarete bildirilmesini istedi.¹⁵⁴⁹ Harbiye Nezareti'nin bu yazısına Kazım Karabekir Paşa 1 Ağustos 1919'da cevap verdi. Kazım Karabekir Paşa verdiği cevapta, hükümetin karar ve siyasetinin ne olduğunu bilmediğini, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hal ve hareketlerinde vatan ve milletin aleyhine, mevcut kanunlara muhalif telakki edilebilecek hiçbir hal ve hareket görmediğini, Paşa'nın millet ve memleketin sadet ve selametiyle alakadar her vatanperver fert gibi yaşadığını söylemiştir. Kazım Karabekir Paşa cevabın devamında Pontus hükümeti teşkili hayaliyle Trabzon ve Samsun havalisine muhacir sıfatıyla akın akın silahlı Rum çeteleri çıktığını, Ermenilerin büyük Ermenistan hayallerini gerçekleştirmek için hudutlarımıza kadar fecaat ve şekavet yaptıklarını, İtilaf mensuplarının da bunlara her türlü desteği verdiklerini ifade etmiştir. Kazım Karabekir Paşa bu durumun herkesçe malum olduğunu, hatta İstanbul gazetelerinin neşriyatında bile yer almasına rağmen, hükümetin mevcudiyetimiz aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikeden bihaber kalmasını, millete hiçbir ümit vermemesini eleştirmiştir.

Kazım Karabekir Paşa Harbiye Nezareti'ne, en münevver zevatın ve kumandanların birer bahane ile milletin arasından çıkartılarak hapis ve tevkif edilmesi, bir taraftan da silah ve sairinin toplanmasının tehlikenin çok yakın olduğunun işareti

¹⁵⁴⁸Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, s.129.

¹⁵⁴⁹ATASE, *ISH*, K: 24, G: 101, Harbiye Nezareti, Merkez Dairesi, No: 2733, 30 Temmuz 1335 (1919).

olduğunu söylemiştir. Hayat ve namuslarının korunmasından endişe eden bölge halkının Ermeni ve Rumların İzmir gibi buraları da işgal edeceğinden endişe duyduklarını ifade eden Kazım Karabekir Paşa, bundan dolayı milletin kendi kuvvetine dayanarak her fedakârlığı yapmaya, namussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmektense namuskârane müdafaaya karar verdiğini anlatmıştır. Kazım Karabekir Paşa Harbiye Nezaretine yazdığı uzunca cevabın devamında hükümetin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki görüşünü eleştirilerek tutuklanması konusunda verilen emri yerine getirmeyeceğini şu şekilde ifade etmiştir.¹⁵⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla ve hidematı güzide-i askerîye ve vatanperveranesiyle tanınmış ve bütün askerlerinde pek ziyade hürmet-i mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin nısfına kumanda etmiş olan ve hal-ü hareketinde menafi-i vataniye ve milliyeye mugayir hiçbir şey mahsus ve meşhut olmayan bir zatın tevkifine bir sebep-i kanuni olmayacağı ve bâlâda arz ettiğim ahval dolayısıyla halk ve ordu nazarında daha iyi bir hareket olarak telakki edilemeyeceği cihetle müşarünileyhin tevkifine ve kolorduca da bunun için muavenette bulunulmasına hal ve vaziyetin katiyen müsait olmadığını arz ederim.

Bahusus ki memleketi helak ve inkıraz tehlikesinden kurtaracak yegâne çarenin tevekkül değil ancak milletin hak ve ruhunu âleme karşı ızhar ve teyit kanaatinde olan Vilayet-i Şarkîye de ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının âlâm-ı namusşikenanesini unutmuş bir tek insan ve bir tek hanüman bulunmayan bu muhitte böyle bir teşebbüsün icrası değil ihsası hile büyük fenalıkları intac eder.

*Esasen günden güne daha bariz ve pek vâsi bir şekil almakta olan endişe-i milliyi tatmin edecek tedabir-i sahiha ve vâkıfanenin ittihazı ve buna bilhassa zati samileri gibi dindar ve pek namuskâr tanınmış bir recül-ü kıymettarın âmâl-i nufuz ve irşat buyurması pek ulvi ve tarihi olur. Herhalde bura ahvalinin İstanbul'da makûs telakki edildiğini zannediyorum... Anadolu'ya Dersaadet'den bu kadar yanlış ve hatalı nazarlarla bakılmamasını ve çünkü bu nazar netayicinin pek elim ve nedametaver olacağı kanatini bilmünasebe tekrar arz etmeyi bir vecibe-i hamiyet ve bir fariza-i namus addeder ve bu gün acizleri dahi şek ve meçhuliyet içerisinde bulunduğumdan siyaseti Umûmîyenizden, hükümetin takip ettiği makaasıt ve mukarerrattan haberdar edilmekliğimi istirham ederim.*¹⁵⁵¹ Kazım Karabekir Paşa, 15. Kolordu Kumandanı olarak Harbiye Nezareti'nin Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayarak İstanbul'a göndermesini isteyen emrine verdiği cevabı, bilgilendirmek amacıyla 2 Ağustos 1919'da aynen 3. Ordu Müfettişliği'ne şifre telgrafla göndermiştir.¹⁵⁵²

¹⁵⁵⁰ ATASE, İSH, K: 24, G: 101, Harbiye Nezaretine, Erzurum, 1 Ağustos 1335 (1919), s. 1-2.

¹⁵⁵¹ ATASE, İSH, K: 24, G: 101, Harbiye Nezaretine, Erzurum, 1 Ağustos 1335. s. 3.

¹⁵⁵² ATASE, İSH, K: 24, G: 101AC, On Beşinci Kolordu Kumandanlığı, Erzurum, 02.08.335 (1919).

5 Ağustos 1919'da Karadeniz İngiliz Orduları Kumandanı Milne, Harbiye Nezareti'ne Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'in mütareke hükümlerine uymaktan vazgeçmiş gibi görüldüğü bilgisini aldığını yazmıştır. Milne Karabekir Paşa'nın Batum'a nakledilmek istenen silahların teslimine müsaade etmediğini, Kaymakam Rawlinson'a yaptıkları görüşmede kendi uygulamasının Harbiye Nezareti'nce tasvip edilen resmi bir karar olduğunu söylediğini bildirmiştir. General Milne, Karabekir Paşa'nın 11. Fırka'da ve bu fırka ambarlarında bulunan 7.500'den fazla yeni model tüfeği muhafaza ettiğini kendine bildirmediğini, Van'da kalan Rus toplarından topçu teşkilatı teşkil etmekle meşgul olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi için hiçbir şey yapmadığını, hatta Mustafa Kemal Paşa ile teşrik-i mesaide bulunduğunu Harbiye Nezareti'ne şikâyet etmiştir. Milne Harbiye Nezareti'ne müsaade edilen miktarın dışında kalan silahların İstanbul'a nakli için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş, aksi takdirde mütareke hükümlerinin icrasını temin için başka yollara müracaat etmek durumunda kalacağı tehdidinde bulunmuştur.¹⁵⁵³

5 Ağustos 1919 tarih ve 246 numaralı telgrafla 3. Ordu Müfettiş Vekili Mirliya Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi hakkında Sadaret'e ve Harbiye Nezareti'ne kongreyi Şark bölgesi halkının topladığını, toplantıya 70 kadar üyenin katıldığını, bu kongrenin toplanmasında Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in bir etkisinin olmadığını bildirmiştir. Kongrenin hayatlarından endişe eden bölge halkının milli cereyanının bir sonucu olduğunu vurgulayan Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in kongrede herkes tarafından büyük bir hürmet ve tazimle kabul edildiğini ifade etmiştir. Kongre heyeti ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hakkında Dâhiliye Nezareti'nden vilayetlere yazılan tamimlerin kamuoyunda olumsuz tesirler yaptığını söylemiştir.¹⁵⁵⁴ Kazım Karabekir Paşa hayat ve namus endişesinden dolayı ortaya çıkan bu milli cereyanın teskini ve kamuoyunu tatminin tek yolunun Milli Meclisin hemen bi'l-fiil toplanarak ülkenin kaderini eline almasında olduğunu, bunun olmaması halinde milletin kendi kendine bu gayeye ulaşacağı uyarısında bulunmuştur. Karabekir Paşa Harbiye Nezareti'ne bölge kamuoyunun, milletvekillerinin görüş ve onayını içermeyen her hangi bir siyaset ve kararı kabul etmeyeceğini, bu hayati kararların birkaç zatın hamiyetine bırakılması yerine millete istinat ettirilmesini istediğini bildirmiştir. Kazım Karabekir Paşa, mevcut şartlar da Meclis-i Milli'nin işgal kuvvetlerinin bulunduğu İstanbul'da

¹⁵⁵³HTVD, S: III, V. No: 49.

¹⁵⁵⁴ATAŞE, İSH, K: 24, G: 107, Şifre No: 246, Erzurum, 05.08.335 (1919).

toplanması mahsurlu olduğu için bu güne kadar tehir edilmişse, Anadolu'nun Babıâli'ce tasvip ve padişahın da irade buyuracağı bir mahallinde toplanması önerisinde bulunmuştur.¹⁵⁵⁵

3. Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir Paşa 8 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, Erzurum Kongresi'nin müzakerelerini 7 Ağustos'ta tamamladığını, ecnebi mümessillere ve Makamat-ı Âliye'ye gönderilen kongre beyannamesinin bir suretinin kendine de tevdi' edildiğini, önemine binaen Harbiye Nezareti'ne de beyannamenin bir suretinin takdim edildiğini bildirmiştir.¹⁵⁵⁶ 9 Ağustos 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bir şifre telgraf çeken Kazım Karabekir Paşa, 13. Kolordu'nun¹⁵⁵⁷ hiçbir müfettişlik hududuna dâhil edilmeyip nezarete bağlı tutulduğunu söylemiştir. Karabekir Paşa telgrafında Diyarbakır havalisinde İngilizlerin iç kesimlere doğru hareket yapması ihtimaline karşı bu ordunun başsız ve müstakil kalmasının sıkıntılarını anlatmış, 13. Kolordu'nun sıkıntı yaşamaması için 3. Ordu Müfettişliği'ne bağlanmasını talep etmiştir. Karabekir Paşa teklifinin uygun görülmesi halinde 13. Kolordu'nun 3. Ordu Müfettişliği'nden emir ve talimat alması hususunun nezaretten tebliğ edilmesini arz etmiştir.¹⁵⁵⁸

3.9. Anadolu'daki İşgal Girişimleri Karşında 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin Tavrı

Anadolu'da ortaya çıkan işgaller ve yıkıcı faaliyetler karşısında ordu müfettişlikleri hem kendi aralarında hem de hükümetle sürekli görüşme halinde olmuştur. 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa 24 Mayıs 1919'da, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne, üç makineli tüfek ve çok miktarda bombaya sahip silahlı 300 Ermeni'nin Kars'tan Erzurum hududundaki Kosor mevkiine geldikleri bilgisini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa asayişsizlik yaratarak siyasi emellerine ulaşmak isteyen Ermenilerin, Vilayet-i Şarkiye dâhiline çeteler geçirerek müsait mevsimde fili harekete geçeceklerini düşündüğünü söylemiştir. 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, böyle

¹⁵⁵⁵ ATASE, İSH, K: 24, G: 107-107AA, Şifre No: 246, Erzurum, 5. 8. 35, Şifreye Tahvil, 06.08. 335.

¹⁵⁵⁶ ATASE, İSH, K: 24, G: 107AB, 3. Ordu-yı Hümayun Müfettişliği, Umûmî No:263, 08.08. 335.

¹⁵⁵⁷ Mısır Kuvve-i Seferiyesi Kumandanı General Allenby'nin 13. Kolordu'nun lağvedilmesi hususundaki ısrarlı talepleri sonucunda 13. Kolordunun lağvedilerek efradının jandarmaya istihdamına Meclis-i Vükela'ca 29 Mayıs 1335'de karar verilmiştir. Ancak 13. Kolordu Kumandanı'nın kolordunun lağvı halinde mıntıkada muhakkak bir ayaklanmanın olacağı, mütareke şartları çerçevesinde böylece İngilizlerin bölgeyi işgal edeceğine dair uyarıları üzerine, Harbiye Nezareti kolordunun lağvedilmemesi için Sadarete ve Hariciye Nezaretine müracaatlarda bulunmuştur. Böylece 13. Kolordu varlığını muhafaza etmiştir. HTVD, S: VI, V. No: 130, 131, 132.

¹⁵⁵⁸ ATASE, İSH, K: 28, G: 81, Erzurum No: 2/3044, 09.08.335, Erkân-ı Harbiye Riyasetine Vürudu: 12.08.335, No: 1/4773.

bir ihtimale karşı 15. Kolordu'nun gerekli tedbiri aldığını, ancak kolordunun hazır mevcudunun İngilizlerce dağıtıldığını, herhangi bir sorun yaşanmaması için kolordu mevcudun artırılması yönünde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden talepte bulunmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden 9. Ordu Müfettişliği'nin bu talebine 26 Mayıs'ta verilen cevapta, 15. Kolordu mevcudunun azaldığına dair verilen bilginin teyit olunamadığı, ancak böyle bir mecburiyetin ortaya çıkması halinde daha fazla efradın jandarmaya naklinin uygun olacağı bildirilmiştir.

Diğer taraftan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mayıs'ta verdiği rapora istinaden üzerine sadaret makamına 3 Haziran 1919'da durumu Sadaret'e arz etmiştir. Ayrıca Ermenilerin Kafkas sınırimıza civar bölgelere kuvvet yığmakta olduğu, Ermenilerin Doğu'da bir İzmir faciası yaratmak niyetinde olduklarına dikkat çekilerek, böyle bir durum karşısında ordunun ne surette hareket etmesinin gerektiği Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Sadaret'e sorulmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sadaret'e bu hususun mühim olduğunu, verilecek kararın bir tezkere ile birlikte Harbiye Nezareti'ne gerekli talimatın verilmesi arz etmiştir.

5 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'nden 9. Ordu Müfettişliği'ne çekilen telgrafta Erzurum civarında Ermeni militanların sayısının beş altı bin civarına ulaştığı, topçu ve makineli tüfek birlikleriyle takviyeli beş on bin kadar Ermeni'nin Van'a saldırdığına dair matbuatta yer alan haberlerin doğru olup olmadığı sorulmuştur.¹⁵⁵⁹ 24 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği rapora istinaden 3 Haziran'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Sadarete arz edilen, Doğu'da Ermeni faaliyetlerine karşı alınacak tedbirlere dair kararın Harbiye Nezareti'ne bir tezkere ile tebliği talebi 9. Haziran'da gerçekleşmiştir. Sadaret'ten 9 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne verilen talimat, 11 Haziran'da Harbiye Nezareti'nden 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya ve 15. Kolordu Kumandanlığı'na tebliğ edilmiştir. Talimatta hiçbir Ermeni çete ve kıtasının sınırı geçmesine izin verilmeyeceği, 15. Kolordu'nun bu hususta icap eden tertibatı alması, Ermenilerin tecavüz hareketinde bulunabilecekleri hudutların gözlem altında tutulması, hudut gerisindeki faaliyet ve taarruz hareketleri hakkında istihbarat çalışmasının yapılması yer almıştır. Ayrıca Sadaret'çe hazırlanan talimatnamede gerekli olan her türlü tedbir ve tertibatın seri bir şekilde gizlice icra edilmesi tavsiye edilmiştir.

¹⁵⁵⁹HTVD, S: IV, V. No: 77-80.

Mustafa Kemal Paşa 18 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne Ermenilerin Şark bölgesindeki faaliyetleri hakkında, 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan aldığı bilgiyi arz etmiştir. Nezarete Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen bilgide, İngiliz zabitanı sevk ve idaresinde bulunan 6.000 mevcutlu olduğu tahmin edilen Ermeni kuvvetinin Nahçıvan ve havalisini işgal ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca beraberinde top ve makineli tüfek bulunan 100 kişilik bir Ermeni kuvvetinin de Diyardin mıntıkasında ve hududun Kafkas tarafındaki Kürt köylerine taarruz ettiği, ancak Molla Ömer'de mağlup olarak geri çekildikleri bildirilmiştir.¹⁵⁶⁰

2. Ordu Müfettişliği'nden 19 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne çekilen şifre telgrafta, 13 Haziran'da bir general kumandasında iki piyade alayı ve bir batarya toptan ibaret olan İtalyan işgal kuvvetinin Antalya'ya çıktığı haberi verilmiştir. 15 Haziran akşamına kadar İtalyan işgal kuvvetinin 2.600 nefer, 5 seri cebel topu, 60 cephane ve mühimmat otomobiline ulaştığı 2. Ordu Müfettişliği'nce Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir. 2. Ordu Müfettişliği ortada hiçbir sebep yokken İtalyanların Antalya'ya kuvvet ihracını bölgeyi işgale hazırlık olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁶¹ Müfettişlik nezarete çektiği telgrafta, bölgedeki nüfuzlarını artıran İtalyanların yakında iç bölgelere doğru ilerleyecekleri, Isparta ve Burdur'u işgal edecekleri şayiasının ortalıkta dolaştığını, bir gün Hükümet-i Mülkiye ve Askerîye'yi de ele geçireceklerine dair endişelerini dile getirerek, Harbiye Nezareti'nin gerekli teşebbüslerde bulunmasını istemiştir.¹⁵⁶² Antalya'ya çıkan İtalyan birliklerinin Konya'ya doğru işgali genişletecekleri düşüncesinde olduklarını ifade eden 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, öncelikli olarak bu havali halkının protesto faaliyetlerinde bulunmaları için gerekli yerlere talimatların verildiğini nezarete arz etmiştir.¹⁵⁶³ 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, İtalyan işgaline karşı milis teşkilatı yapma teşebbüslerinin mahalli idareciler tarafından engellendiğini 20 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne haber vermiştir. Nezaret, 2. Ordu Müfettişliği'ne verdiği cevapta, İtalyan işgaline karşı mitingler ve protestolar yapılabileceklerini, ancak milis teşkilatı girişiminde bulunmamalarını tebliğ etmiştir.¹⁵⁶⁴

Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa 5 Temmuz'da Harbiye Nezareti'nden İtilaf Devletleri'nin herhangi bir tebligatta bulunmadan işgal girişimlerine karşı askeri kuvvetlerce müdafaa edilmesine dair Dahiliye Nezareti

¹⁵⁶⁰HTVD, S: IV, No: 82-83.

¹⁵⁶¹ATASE, İSH, K: 17, G: 89, 2. Ordu Müfettişliği'nden, No: 21, 20.06.35 (1919).

¹⁵⁶²HTVD, S: VI, V. No: 126.

¹⁵⁶³ATASE, İSH, K: 17, G: 89, 89A, 2. Ordu Müfettişliği'nden, No: 21, 20.06.35 (1919).

¹⁵⁶⁴HTVD, S: VI, V. No: 128-129.

tarafından valilere gönderilen tebligatın kendi makamına da resmen tebliğini istemiştir.¹⁵⁶⁵ Ancak bundan üç gün sonra 8 Temmuz 1919'da Meclis-i Mahsus'da Mustafa Kemal Paşa'nın azli hususunda düzenlenen mazbata ve ayrıca irade-i seniyye layihasının bir an evvel tasdiki istenmiştir.¹⁵⁶⁶ Aynı gün irade-i seniyye'nin çıkmasıyla Mustafa Kemal Paşa 3. Ordu Müfettişliği'nden azledilmiştir.¹⁵⁶⁷

22 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla 3 Ordu Müfettişliği ve bağımsız 13. Kolordu'nun kuruluşu ve kapsadığı bölgeler:¹⁵⁶⁸

1. *Ordu Müfettişliği:*

25. Kolordu; İstanbul Vilayeti, Çatalca Müstakil Mutasarrıflığı, Üsküdar, İzmit ve Bolu livaları.

1. Kolordu; Çatalca Müstakil Mutasarrıflığı ile Silivri (dâhil), Çorlu (hariç), Muratlı (hariç), Lüleburgaz (dâhil), Hayrabolu (dâhil), Malkara (hariç), Keşan (dâhil) Enez hattı şimalindeki Edirne Vilayeti'ni kısımları.

14. Kolordu; Çanakkale, Karasi Mutasarrıflıkları ile Bursa Vilayeti ve İzmir Afyonkarahisar hattının şimalindeki aksamı ve 1. Kolordu'da diğer Aydın hattının cenubundaki Rumeli parçası.

2. *Ordu Müfettişliği:*

20. Kolordu; Ankara, Kastamonu vilayetleri ile Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar müstakil mutasarrıflıkları.

12. Kolordu; Konya Vilayeti (Isparta Sancağı hariç) Niğde, Kayseri, Silifke müstakil mutasarrıflıkları.

57. Fırka; İzmir Afyonkarahisar şimendifer hattının (hat hariç) cenubundaki Aydın Vilayeti aksamıyla Menteşe, Antalya müstakil mutasarrıflıkları, Konya Vilayeti'nin Isparta Sancağı.

3. *Ordu Müfettişliği:*

3. Kolordu; Sivas Vilayeti, Canik Müstakil Mutasarrıflığı.

15. Kolordu; Van, Erzurum, Trabzon vilayetleriyle Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı.

13. Kolordu (müstakil) Mıntıkası: Bitlis, Diyarbakır, Mamüretlaziz vilayetleri ile Maraş, Elbistan, Urfa, Antep müstakil mutasarrıflıkları.

¹⁵⁶⁵ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 90, 90AA, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi, Şifre Kalemi, 5 Temmuz 35, Vürudu 6 Temmuz 335.

¹⁵⁶⁶ *BOA, DÜİT*, D: 163, G: 31, B: 5, Babıâli Meclis-i Mahsus, No: 214, 8 Temmuz 335 (1919).

¹⁵⁶⁷ *BOA, DÜİT*, D: 163, G: 31, B: 5, İrade-i Seniyye, 8 Temmuz 1335 (1919).

¹⁵⁶⁸ *ATASE, İSH*, K: 25, G: 109AB, 109AC, 09.06.335; *ATASE, İSH*, K: 25, G: 111, 22.07.335, **Ek: 10**.

7 Ağustos 1919'da umum Aydın ahalisi adına Aydın Müftüsü Mehmet Fehmi, Konya'da 2. Ordu Müfettişliği'ne; Aydın Vilayeti'ni işgal eden Yunanlıların bölge halkına karşı giriştikleri insanlık dışı hareketlere karşı koyabilmek ve onları vatan topraklarından atabilmek için kadın erkek herkesin silaha sarılarak Kuvva-yı Milliye'yi teşkil ettiğini bildirmiştir. Bu mücadelenin yürütülebilmesi için silaha ihtiyaç duyulduğunu belirten Mehmet Fehmi Bey, 2. Ordu Müfettişliği'nden acilen silah yardımı talebinde bulunulmuştur.¹⁵⁶⁹ Aydın Vilayeti'nin bu talebini Konya Vali Vekili Hakkı Bey 9 Ağustos'ta Dâhiliye Nezareti'ne arz edilmiştir. Hakkı Bey Yunan mezalimine karşı 2. Ordu Müfettişliği'ne, umum kaza ve nahiye Heyet-i Milliyeleri'nin muavenet ve silah talebinde bulunulduğunu bildirmiştir. Aynı şekilde Aydın Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü, Nazilli merkezden umum ahali namına vilayet ve kaza müftülerine yardım çağrısı yapıldığını, bu kabil telgraflar hakkında neler yapılması gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne sormuştur.¹⁵⁷⁰ Hem 2. Ordu Müfettişliği hem de Aydın Kuvva-yı Milliye Kumandanlığının müracaatı üzerine Dâhiliye Nezareti, silah talebi hakkında 2. Ordu Müfettişliği, umum kaza ve nahiye milli heyetlerinin, Aydın Kuvva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey'in gönderdikleri yazı ve telgrafların suretlerini de Harbiye Nezareti'ne göndererek, nezareti durumdan haberdar etmiştir.¹⁵⁷¹

3.10. Müfettişlikler Arası İlişkiler

Müfettişlikler arasında ilk irtibat 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıp fiilen göreve başlamasıyla kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı gün Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretilaziz, Diyarbakır vilayetleri ile Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı'na, 15. ve 20. Kolordu Kumandanlığı'na telgraf çekerek, bölgelerindeki asayiş durumunu dair bilgi istemiştir.¹⁵⁷² Mustafa Kemal Paşa, 23 Mayıs'ta da Ankara'da 2. Ordu Müfettişliği mıntikasında bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya, "*Samsun'a geldiğini ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini, İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malumattan haberdar olmak istediğini*" söylemiştir. Ayrıca Ali Fuat Paşa'ya 20. Kolordu aksamının Ankara'ya gelip gelemeyeceğini soran Mustafa Kemal Paşa, Canik Livası'nın içinde bulunduğu durum hakkında malumat vermiştir.¹⁵⁷³

¹⁵⁶⁹BOA, DH. KMS, D: 53-2, G: 81, B: 3, 7 Ağustos 1335 (1919).

¹⁵⁷⁰BOA, DH. KMS, D: 53-2, G: 81, B: 3, Konya Vilayeti, Mektub-i Kalemi, No: 563, 9 Ağustos 335.

¹⁵⁷¹BOA, DH. KMS, D: 53-2, G: 81, B:3, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 17 Ağustos 335.

¹⁵⁷²HTVD, S: IV, V. No: 62.

¹⁵⁷³Atatürk, C. I, s. 16-17.

Mustafa Kemal Paşa 27 Mayıs 1919'da Havza'dan 2. Ordu Müfettişliği'ne çektiği telgrafta, Manisa'nın işgal edildiği haberinin doğru olup olmadığını, Afyonkarahisar'da bulunan fırkanın kuvvetinin takviyesi için maddi imkânlarının bulunup bulunmadığını, bu firkaya mevcut şartlarda nasıl bir görev verilebileceğini sormuştur. Konya'da "vatan ordusu" adında bir teşekkül yapılmakta olduğuna dair bazı havadisler aldığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, bunun mahiyet ve teşkilatı hakkında açıklayıcı bilgi verilmesini 2. Ordu Müfettişliği'nden rica etmiştir.¹⁵⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Mayıs'taki telgrafına 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa 30 Mayıs'ta cevap vermiştir. Cemal Paşa, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civalarını işgal ettiğini, Afyonkarahisar'daki fırkanın civardan takviye edilmeye çalışıldığını, Konya'da orduya yardımcı olabilecek bir kuvvet oluşturmaya çalıştıklarını, ancak henüz herhangi bir isim vermedikleri bilgisini vermiştir. 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Müfettişliği'nden aldığı bu bilgileri önemine binaen 1 Haziran'da şifre telgrafla 3., 13. ve 15. Kolordulara iletmiştir.¹⁵⁷⁵

Milli Mücadele faaliyetlerinin yürütülmesi hususunda Mustafa Kemal ve Cemal Paşa arasındaki muhabere, 28 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin merkez heyetlerinin nerede olduğunu sorduğu telgrafla devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı telgrafta 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya Batı Anadolu Bölgesi'ndeki işgalleri protesto etmeleri için valilik, komutanlık ve mutasarrıflıklara gönderdiği beyannamenin bir suretini de göndermiştir.¹⁵⁷⁶ Amasya'da memleketin içinde bulunduğu durumu müzakere eden Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Refet beylerin katıldığı toplantıya Cemal Paşa'da davet edilmiştir. Uzaklığı nedeniyle toplantıya katılamayan Cemal Paşa, Amasya Tamimini destekleyenler arasında yer almıştır.¹⁵⁷⁷

Mustafa Kemal ve Cemal Paşa arasındaki muhabere ve işbirliği Cemal Paşa'nın 1 Temmuz 1919'da 10 gün izin alıp İstanbul'a gittiği tarihe kadar devam etmiştir. Calthorpe tarafından İstanbul'a çağırılması istenenler listesinde bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, 2 Temmuz'da hükümet tarafından İstanbul'da alıkonulmuştur.¹⁵⁷⁸ 24 Temmuz 1919 (1335) tarihi ve 1053 numaralı irade-i seniyye ile 2. Ordu Müfettişliği'ne Cemal Paşa'nın yerine Mekteb-i Askerîye Müfettiş-i Umumi'si Ferik

¹⁵⁷⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 136.

¹⁵⁷⁵ Atatürk, C. III, s. 907-908.

¹⁵⁷⁶ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 136.

¹⁵⁷⁷ Cebesoy, s.74.

¹⁵⁷⁸ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 466.

Esat Paşa tayin edilmiştir.¹⁵⁷⁹ Bu tayinle birlikte Cemal Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği görevi de sona ermiştir.

İstanbul Hükümeti'yle ilişkilerin neredeyse tamamen kopması üzerine, Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'da yürütülen kurtuluş mücadelesinin halka dayandırılması amacıyla, geniş katılımlı bir kongre toplamaya karar vermişlerdir. Kongrenin Sivas'ta toplanmasına karar verildikten sonra mücadele taraftarı olan mülki ve askeri idarecilerle irtibata geçerek, bölgelerinden kongreye katılmak üzere delege seçmeleri ve Sivas'a göndermeleri istenmeye başlanmıştır. Bu çerçevede 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 1. Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e, 18 Haziran'da bir şifre telgraf çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa Cafer Tayyar Bey'e *“Trakya ve Edirne Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile el ele vermek ve umum Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'ni birleştirerek, Anadolu ve Rumeli umum vilayetlerinin delegelerinden oluşacak bir merkez heyetinin oluşturulmasına karar verildiğini”* bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu amaçla bir kongrenin toplanacağını, kongrenin her bakımdan güvenli ve işgalden uzak olan Sivas'ta toplanmasının uygun görüldüğünü Cafer Tayyar Bey'e ifade ettikten sonra, icap edenlerle gizlice görüşülmesini ve kongreye katılmak üzere iki önemli ismin delege olarak acilen yola çıkartılmasını istemiştir.¹⁵⁸⁰

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Hüdavendigâr Valisi'nin hangi yönde hareket edeceğinden emin olmadığından Sivas Kongresi'ne Hüdavendigâr adına gönderilecek delege meselesini, 2. Ordu Müfettişliği vasıtasıyla Konya'dan halletmek istemiştir. Bu amaçla 26 Haziran 1919'da 2. Ordu Müfettişliği'ne telgraf çeken Mustafa Kemal Paşa, Hüdavendigâr, Karasi, Kaleisultaniye, Edirne ve Aydın'dan delege gönderilmesi için Soma'da 14. Kolorduya, Bursa'da 56. Tümen'e ve Edirne'de 1. Kolordu kumandanlıklarına yazdığı telgrafların yerlerine ulaşip ulaşmadığını 2. Ordu Müfettişliği'nden sormuştur. Mustafa Kemal Paşa yine aynı gün 2. Ordu Müfettişliği'ne çektiği bir başka telgrafta, Tokat ve havalisinde nüfusun yüzde sekseninin İslam olduğunu, Amasya havalisinin nüfusunun önemli bir kısmının alevi vatandaşlardan oluştuğunu, bu alevi vatandaşların Kırşehir'de bulunan Baba Efendi'ye fevkalade bağlı olduklarını ifade etmiştir. Telgrafın devamında Mustafa Kemal Paşa, Baba Efendi'nin memleketin içinde bulunduğu durumu çok iyi bildiğini, kelim sahibi ve güvenilir bazı

¹⁵⁷⁹ BOA, DÜİT, D: 159, G: 8, B:2, (İrade-i Seniyye), Harbiye Nezareti, Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, No: 1053, 24 Temmuz 1335 (1919); TV, No: 3608, 28 Temmuz 1335 (1919).

¹⁵⁸⁰ Atatürk, C. III, s. 910-911.

zevatın Baba Efendi ile görüştürölmesini tavsiye etmiştir. Görüşmede Baba Efendi'ye Amasya ve havalisinde yaşayan alevi vatandaşlara yönelik olarak bölgelerindeki Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'ni takviye etmelerini içeren birkaç mektup yazdırılmasını ve bu havalideki alevi vatandaşlara dağıtılmasının faydalı olacağını beyan etmiştir.¹⁵⁸¹

Anadolu'da başlayan teşkilatlanma faaliyetlerinden rahatsızlık duyan İstanbul Hükümeti, mülki makamlara müfettişlik ve kumandanlıkların emirlerini dinlememeleri, halkın teşkilatlanma faaliyetlerine katılımını engellemeleri yönünde talimatlar vermektedir. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey Konya, Kütahya, Karasi ve diğer mıntikalardaki kumandan ve müfettişlerin seferberlik yaptıklarını idea ederek mülkî makamlara kumandan ve müfettişlerin emirlerini dinlememeleri, ahalinin ise bu tür faaliyetlere katılmasına mani olmaları yönünde bir tamim yayınlamıştır. Bu tamimini öğrenen Mustafa Kemal Paşa 28 Haziran 1919' da 2. Ordu Müfettişliği'ne, Ali Kemal Bey tarafından mülki makamların müfettişlikten azledildiği gerekçesiyle kendisiyle temas etmelerinin yasaklandığını, ancak kendisine bu ana kadar azledildiğine dair ne bir irade-i seniyye, nede Sadaret veya Harbiye Nezareti'nden hiçbir tebligatta bulunulmadığını beyan etmiştir. Bütün bu girişimlerin milli mevcudiyet aleyhindeki bir zihniyetin tesirinden kaynaklandığını vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, bu tür girişimlere karşı uyanık olunması gerektiği hususunda 2. Ordu Müfettişliği'ni uyarmıştır.¹⁵⁸²

2. Ordu Müfettişliği ile irtibatı sürdüren Mustafa Kemal Paşa, 5 Temmuz 1919'da 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey'e bölgesinde bulunduğu 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın on gün müddetle İstanbul'a gitmesinin gerçek sebebini sormuştur. Selahattin Bey'e hiçbir şart altında 12. Kolordu'nun başından ayrılmamasını, Fuat Paşa ile de muhabere ederek her türlü olumsuz gelişmeye karşı tedbir almalarını tavsiye etmiş, her gün vaziyet hakkında kendine kısaca bilgi verilmesini de rica etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e yazdığı telgrafın aynısını, aynı gün Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya da göndermiştir. 12. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Temmuz tarihli telgrafına 6 Temmuz'da, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın İstanbul'a

¹⁵⁸¹HTVD, S: VI, V. No: 112-113.

¹⁵⁸²HTVD, S: VI, V. No: 114.

bazı zevat ile temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere kendi arzusu ile gittiğini cevabını vermiştir.¹⁵⁸³

Cemal Paşa daha sonra Mazhar Müfit Kansu'ya, 2. Ordu Müfettişliği görevinden izin alarak Konya'dan İstanbul'a gitmesi hakkında bazı açıklamalar yapmıştır. Mazhar Müfit Kansu'ya anlattığına göre, Cemal Paşa İstanbul'a ordunun ihtiyacı olan silah-cephane ve saire malzeme noksanlarını ikmal etmek için gittiğini, ancak Milli Mücadele aleyhtarı kimselerin ihbar ve açıklamaları nedeniyle hükümetin, 2. Ordu Müfettişliği'ne dönmesine izin vermediğini söylemiştir.¹⁵⁸⁴

3.11. Müfettişlik Uygulamasına Son Verilmesi

Ordu müfettişlerinin bölgelerindeki İtilaf Devletleri askerî mensuplarına karşı tavır içinde olmaları, Yunan işgaline karşı protesto mitinglerini teşvik etmeleri ve desteklemeleri, işgalci güçlerin müfettişlere karşı sert tavır takınmalarına sebep olmuştur. 2. ve 3. Ordu Müfettişleri'nin işgal kuvvetlerine karşı sert tavır takınmaları, kendi mıntıklarında gönüllü asker toplama ve jandarma sayısını artırma girişimleri, millî faaliyetleri yönlendirmek amacıyla kongre ve mitingler düzenlemeleri işgalci güçleri özellikle de İngilizleri tedirgin etmiştir.¹⁵⁸⁵ Anadolu'da hedeflerine ulaşma noktasında kendileri için engel olarak gördükleri milli teşkilatlanmayı akim bırakmak isteyen İtilaf mensupları, müfettişlerin görevden alınması ve müfettişliklerin kapatılması amacıyla hükümet üzerinde baskı kurmuşlardır.

Müfettişliklerin kaldırılması hususu işgal kuvvetleri yüksek temsilcileri tarafından gündeme getirilmiştir. Müfettişliklerin kaldırılması yönündeki Yüksek Komiser Calthorpe'nin talepleri Hariciye Nezareti tarafından 3 Temmuz'da Sadaret'e arz edilmiştir. Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın zararlı faaliyetler içinde bulunduklarından İstanbul'a celplerinin uygun olacağı, müfettişlik teşkilatının lüzumsuz olduğu kaldırılmasının faydalı olacağı, hatta bu makam sayesinde müfettişlerin mülki makamlara tahakkümde bile bulunduklarını görüşünü Hariciye Nezareti'ne beyan etmiştir. Hariciye Nazırı, Calthorpe'un talebi doğrultusunda müfettişlik meselesinin Meclis-i Vükela'da müzakere edilerek karara bağlanmasını ve

¹⁵⁸³ Atatürk, C. III, s. 920-922.

¹⁵⁸⁴ Mazhar Müfit **Kansu**, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 70.

¹⁵⁸⁵ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 153-154.

neticenin de kendine bildirilmesini Sadarete arz etmiştir.¹⁵⁸⁶ Müfettişliklerin kaldırılması hususunda resmi süreç böylece fiilen başlamıştır.

Bu dönemde fiilen icraat yapan 2. ve 3. Ordu Müfettişliği'dir. 2. Ordu Müfettişliği görevinde bulunan Cemal Paşa ile 3. Ordu Müfettişliği'nde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın icraatlarından rahatsız olan İtilaf mensupları, bu iki ismin görevden alınması ve İstanbul'a getirilmesi yönünde hükümete sürekli baskılar yapmakta, baskılara direnemeyen hükümet de Mustafa Kemal ve Cemal paşaları sürekli İstanbul'a çağırılmaktadır. 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın 1 Temmuz'da 10 gün izin alarak İstanbul'a gitmesi hükümete aradığı fırsatı vermiş, Calthorpe'nin de çağrılmasını istediği isimlerden olan Cemal Paşa, hükümet tarafından 2 Temmuz'da İstanbul'da alıkonulmuştur.¹⁵⁸⁷ 24 Temmuz 1919'da Padişah iradesi ile Cemal Paşa'nın yerine 2. Ordu Müfettişliği görevine Ferik Esat Paşa atanmıştır.¹⁵⁸⁸ Bu görev değişimi ile milli hareketlere destek vermemesi için 2. Ordu Müfettişliği hükümet tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir.

Cemal Paşa'nın İstanbul'da alıkonulmasından sonra İtilaf Devletleri yüksek temsilcileri hükümet üzerindeki baskılarını Mustafa Kemal Paşa üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hükümet tarafından İstanbul'a dönmesi için yapılan çağrılara uymayan, Anadolu'da milli faaliyetlere devam eden 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 8 Temmuz 1919'da Müfettişlik görevinden azledilince, kendisi de askerlik mesleğinden istifa etmiştir. Böyle bir gelişmeyi öngördüğü için olmalı ki 7 Temmuz'da müfettişlik bölgesine bir genelge göndererek, kolordu komutanlarının bölgelerindeki asayiş ve yurt savunmasından sorumlu olduklarını, vali ve mutasarrıfların asayiş raporlarını bundan böyle müfettişliğe değil kolordu komutanlıklarına sunmalarını istemiştir. Bu uygulaması ile Mustafa Kemal Paşa, kendisinin görevden alınması ihtimaline karşı müfettişlik görevinin işlevlerini kolordulara dağıtmıştır.¹⁵⁸⁹

29 Temmuz 1919'da yapılan Meclis-i Vükela toplantısında, hali hazırda mevcutları pek ziyade azalmış olan kolordu ve firkaların kısmen birleştirilerek sınırlı bir sayıya indirilmesinin idareyi kolaylaştıracağı, böylece maliyenin masrafının azalması ile

¹⁵⁸⁶ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 33-35.

¹⁵⁸⁷ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 466.

¹⁵⁸⁸ 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa'nın da Mekteb-i Askerîye Müfettişi Umûmîliği'ne, Harp Kömür Şubesi Sabık Müdürü Lütfi Bey'in Levazımat-ı Umûmîye Dairesi Riyaseti'ne tayinleri aynı irade-i seniyye ile gerçekleşmiştir. İradenin icrasına Harbiye Nazırı memur edilmiştir. *BOA, DUİT*, D: 159, G: 8, B: 2, (İrade-i Seniyye), Harbiye Nezareti, Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, No: 1053, 24 Temmuz 1335 (1919); *TV*, 28 Temmuz 1335 (1919), No: 3608.

¹⁵⁸⁹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 469.

tasarruf sağlanacağına vurgu yapılmıştır. Aynı gün Meclis-i Vükela'da Ordu müfettişliklerine daha önce talimatname ile verilmiş olan yetkilerin kaldırılmasına, müfettişliklerin ordu kumandanlıklarına dönüştürülmesine karar verilmiştir.¹⁵⁹⁰ Ordu müfettişliklerinin kumandanlıklara dönüştürülmesine dair 29 Temmuz'da Meclis-i Vükela'da verilen karara binaen hazırlanan sadaret tezkeresi, serian uygulamaya konulması talebiyle aynı gün Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne tebliğ edilmiştir.¹⁵⁹¹ Mütarekeden sonra uygulamaya konulan ordu müfettişliği uygulaması kısa bir süre sonra ortadan kaldırılmıştır.

Hükümet Ağustos ayı başından itibaren eski orduyu -II. Meşrutiyet öncesi- ihya etme çabası içine girmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ordudan atılan subayların orduya yeniden alınması, görevde olanların görevde tutulmaları için girişimler başlatılmıştır. Anadolu'daki Milli Hareket'e destek verdiği gerekçesiyle Cevat (Çobanlı), Mustafa Fevzi (Çakmak) gibi Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan paşalar da gözden çıkartılmıştır. Hükümet Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne 2 Ağustos 1919'da, 1913'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden emekli edilmiş olan Bağdatlı Ferik Hadi Paşa'yı getirerek işe başlamıştır. 12 Eylül 1919'da ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne eski ordunun adamı olduğu bilinen Ferik Mehmet Fuat Paşa tayin edilmiştir. Ordu üst yönetimindeki değişime paralel olarak ordu komutanlıklarına da eski ordunun adamları atanmaya başlanmıştır.¹⁵⁹² 2 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'nde teşkil edilen Askerî Şura'ya da yeni üyelerin atamaları yapılmıştır.¹⁵⁹³ 7 Ağustos 1919 tarihinde Sadaretten Askerî Şura Riyaseti'ne Ordu-yı Hümayun'un teşkilatı hakkında daha önce bir talimatname ile verilmiş olan yetkilerin kaldırıldığına dair 29 Temmuz 1919 tarih ve 499 hususi numaralı Sadaret tezkeresi de takdim edilmiştir.¹⁵⁹⁴

Batı Anadolu Bölgesi'ndeki Kuvva-yı Milliye teşkilatlanmalardan rahatsız olan İstanbul Hükümeti, Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla milli faaliyetleri engelleme çabası içine girmiştir. Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne, Isparta ve çevresinde asker toplamak üzere yayınlandığı ifade edilen beyannameler şikâyet edilmiştir. Dahiliye Nezareti'ne şikâyet edilen, Demirci Mehmet Efe ile Aydın Havalisi Kuvva-yı Milliye

¹⁵⁹⁰BOA, MV, D: 216, G: 96, B: 1, Meclis-i Vükela Kararı, No: 359, 29 Temmuz 335 (1919).

¹⁵⁹¹ATASE, İSH, K: 24, G: 100, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Hususi No: 499, 29 Temmuz 335 (1919).

¹⁵⁹²Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 453-454.

¹⁵⁹³TV, 4 Ağustos 1335 (1919), No: 3614.

¹⁵⁹⁴ATASE, İSH, K: 24, G: 106, Riyasetten M. Hadi, Şube: 1, No: 4575, 07.08.335 (1919) .

Kumandanı Hacı Şükrü imzasıyla Isparta’da neşredilen iki beyannameden birinde 310-314 tevellütlü olan bütün efradın silah ve teçhizatlarıyla birlikte 48 saat içinde askerlik şubelerine müracaat etmeleri, etmeyenlerin idam edilecekleri, çocuklarını kıtalarına göndermeyen babalarında derhal idam olunacakları yer alıyordu. Diğer beyannamede ise ne kadar İhtiyat Zabitanı var ise Osmanlı ordusunda verilen ödenek kadar bir para ile Kuvva-yı Milliye de istihdam olunmak üzere hemen gelmeleri tebliğ ediliyordu. Adı geçen her iki beyanname Isparta Mutasarrıflığı tarafından Konya Valiliği’ne bildirilmiş, valilik de durumu Dâhiliye Nezareti’ne arz etmiştir.¹⁵⁹⁵

Konya Valiliği’nin şikâyeti üzerine Dâhiliye Nezareti’nden bütün vilayet ve mutasarrıflıklara 4 ve 5 Ağustos 1919 tarihlerinde gönderilen talimatnamede, asker toplama yetkisinin ancak Padişah iradesi ile Harbiye Nezareti’nce kullanılabileceği, Demirci Mehmet Efe’nin emriyle hareket edecek bir şube reisi veya askerî makamın olacağına ihtimal verilmediği, eğer böyle usulsüz bir icraat var ise, mani olunması için mülkî makamlara gerekli emrin verildiği beyan edilmiştir. Nezaretten gönderilen talimatnamede millet ve memleketin selamet ve saadeti açısından olumsuz neticeler doğuran teşkilat-ı milliye ve saireye nihayet verilmesi için askerî birimlerin de desteğiyle her türlü tedbirin alınması, tebligata rağmen bu gibi faaliyetlere devam edenler olursa derdest edilerek haklarında kanunî takibatın yapılması istenmiştir¹⁵⁹⁶

14 Ağustos 1919’da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nden 3. Ordu Müfettişliği Vekâleti’ne, Müfettişliğe verilen talimatnamede yer alan “*Müfettişlikler, muntikasında bulunan vali ve mutasarrıflara vereceği emir vali ve mutasarrıflar tarafından doğrudan doğruya ifa edeceklerdir. Vali ve mutasarrıflar müfettişliğin vazifesi sırasında res’en vaki olacak müracaatlarını dikkate alacaklardır.*” ifadelerindeki müfettişliğe ait mülki yetkilerin Meclis-i Vükela kararıyla kaldırıldığı bilgisi verilmiştir. Müfettişliklerin mülkî yetki ve vazifelerinin kaldırılmasından dolayı, bundan böyle müfettişliklerin sadece Harbiye Nezareti’yle muhabere etmelerine karar verilmiştir.¹⁵⁹⁷ 14 Ağustos’ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye’den 1. ve 2. Ordu Müfettişliği ile 13. Kolordu Kumandanlığı’na çekilen telgrafta, Meclis-i Vükela kararıyla müfettişlik ve kolorduların mülki görev ve yetkilerin kaldırıldığı, bundan böyle müfettişlik ve

¹⁵⁹⁵BOA, DH. ŞFR, D: 102, V No: 30, Babiâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, No: 7281, 97/385, 5 Ağustos 335 (1919).

¹⁵⁹⁶BOA, DH. ŞFR, D: 102, V No: 30, Babiâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, No: 7281, 97/385, 5 Ağustos 335; BOA, DH. ŞFR, D: 102, V No: 30-1, Babiâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, 4 Ağustos 335.

¹⁵⁹⁷ATASE, İSH, K: 24, G: 108, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube:1, No: 4821, 14.08.335 (1919).

kolorduların vazifesinin sadece askerî hususları ihtiva ettiği tebliğ edilmiştir. Bununla birlikte İdare-i Vilayet Kanunnamesi mucibince memurin-i mülkiye tarafından asayiş vesaire hakkında vukuu bulacak müracaatlara, askeriye tarafından her türlü müdahalenin yapılmasına karar verildiği Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin gönderdiği tebligatta yer almıştır.¹⁵⁹⁸

Ordu müfettişliklerinin mülki yetkilerinin kaldırıldığı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ordu müfettişliklerine ve kolordulara tebliğ edildiği 14 Ağustos 1919 günü ordu müfettişliği uygulamasına tamamen son verilmesi kararı alınmıştır. Harbiye Nezareti tarafından 14 Ağustos 1919'da yapılan açıklamada 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin harp hali nedeniyle teşkil edildiği, ancak harp durumunun ortadan kalkması hasebiyle varlıklarına ihtiyaç kalmadığı, varlıklarının bir fayda sağlamadığı, aksine hazineye külfet olduğundan lağıvlarına karar verildi denilmiştir. Aynı gün Babîâli tarafından hazırlanan müfettişlik teşkilatına son verildiğini, bundan böyle kolordu kumandanlıklarının müstakil olarak vazifelerini ifa edecekleri ve doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne bağlı olacakları hususunu ihtiva eden tezkere, padişahın iradesine sunulmuştur.¹⁵⁹⁹ 16 Ağustos'ta ordu müfettişliklerinin lağvedildiğine dair irade-i seniyye çıkmış ve iradenin icrasına Harbiye Nazırı memur edilmiştir.¹⁶⁰⁰

Padişah iradesinin çıktığı gün, Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne ordu müfettişliklerinin lağvı hakkındaki 14 Ağustos 1919 tarih ve 107 numaralı tezkerenin padişah tarafından onaylandığı, irade-i seniyye suretinin ekte kendilerine takdim edildiği, gereğinin yapılması tebliğ edilmiştir.¹⁶⁰¹ Nezaret ise, bu bilgiyi aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne tebliğ etmiştir.¹⁶⁰² 16 Ağustos 1919 tarihi itibarıyla bütün müfettişlik ve komutanlıklara Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından çekilen telgraflarla ordu müfettişliklerinin lağvedildiği tebliğ edilerek, bölgelerinde tezkerenin icabının icrası rica edilmiştir.¹⁶⁰³ Aynı gün Harbiye

¹⁵⁹⁸ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 109, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube: 1, No: 4820, 14.08.335 (1919).

¹⁵⁹⁹ *BOA, DÜİT*, D: 59, G: 27, B: 2, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi Kalem-i Mahsus, No: 107, 14 Ağustos 335; *ATASE, İSH*, D: 24, G: 110AF, Babîâli'ce Yazılan Tezkere Müsveddesi, 14 Ağustos 335.

¹⁶⁰⁰ *BOA, DÜİT*, D: 59, G: 27, B: 2, (İrade-i Seniyye), Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi Kalem-i Mahsus, No: 1165, 16 Ağustos 1335 (1919); *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110AB, (İrade-i Seniyye Sureti), Babîâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Kalemi, No: 1165, 16 Ağustos 1335 (1919).

¹⁶⁰¹ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110AA, Babîâli Sadaret-i Uzma, Mektubi Kalemi, No: 544, 16 Ağustos 335.

¹⁶⁰² *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110AA, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Şube: 1, No: 4872, 16 Ağustos 335.

¹⁶⁰³ Konya'da 2., Sivas'ta 3. Ordu Müfettişlikleri Vekaleti'ne, Diyarbakır'da 13., Balıkesir'de 14., Erzurum'da 15., Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlıkları'na, Bahri Siyah, Bahr-i Sefid, Çatalca Mevki-i Müstahkeme komutanlıklarına ayrı ayrı çekilen telgrafla, 16 Ağustos 1919 (1335) tarih ve 544 numaralı tezkere-i samiye ile 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin lağv edildiği tebliğ edilmiştir. *BOA, DH. KMS*,

Nezaretî'nden Mülga 1. Ordu Müfettişi Sabıkı Fevzi Paşa'ya ve 25. Kolordu Kumandanlığı'na da müfettişliklerin kaldırıldığına dair ayrıca bir tezkere sureti gönderilmiştir.¹⁶⁰⁴ 30 Nisan 1919'da uygulamaya konulan Osmanlı ordusundaki müfettişlik uygulaması, 16 Ağustos 1919'da müfettişlik uygulamasına son verildiğine dair irade-i seniyye'nin çıkmasıyla fiilen sona ermiştir.

17 Ağustos'ta Dâhiliye Nezaretî'nden umuma çekilen telgrafta 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin lağvı hakkında padişah iradesinin şeref sudur ettiği, bu durumun Harbiye Nezaretî'nce ordu müfettişlikleri ile bi'l-umûm kolordu ve müstahkem mevki komutanlıklarına telgrafla tebliğ edildiği ifade edilmiştir.¹⁶⁰⁵ 18 Ağustos'a ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye daire ve şubelerine yapılan tamim de 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin lağvı edildiği, bundan sonra kolordular ve 57. Fırka'nın Harbiye Nezaretî ile muhabere edecekleri bildirilmiştir.¹⁶⁰⁶ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye daire ve şubelerine gönderilen tamim, Erkân-ı Harbiye Reisi Mehmet Hadi Paşa tarafından Harbiye Nezaretî Nezaret Şubesi Müdüriyeti'ne de yazılmıştır.¹⁶⁰⁷

Müfettişlik uygulamasına son verilmesini millî faaliyetlerin önüne geçilmesi için yeterli görmeyen İstanbul Hükümeti, milli faaliyetlerde liderlik eden komutanların yer aldığı 3. Ordu Komutanlığı'nı tamamen ortadan kaldırmaya karar vermiştir. 3. Ordu Kumandanlığı'nın lağvedilmesine dair Padişah iradesi 18 Ağustos 1919'da çıkmış, irade-i seniyye'nin icrasına Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa memur edilmiştir.¹⁶⁰⁸ Aynı gün Harbiye Nezaretî'nden kolordu kumandanlıklarına, Harbiye Nezaretî dairelerine ve Harbiye Nezaretî müfettişliklerine 3. Ordu Kumandanlığı'nın lağvedildiği tebliğ edilmiştir.¹⁶⁰⁹ 19 Ağustos'ta ise Sadaret'ten Harbiye Nezaretî'ne 3. Ordu Kumandanlığı'nın lağvına dair irade-i seniyye sureti gönderilmiş, uygulaması ile ilgili tezkerenin Harbiye Nezaretî'nce hazırlanması istenmiştir.¹⁶¹⁰ 3. Ordu Kumandanlığı'nın kaldırılması ile ilgili uygulamalar hakkındaki tezkere, 21 Ağustos'ta Erkân-ı Harbiye'de hazır hale getirilmiştir.¹⁶¹¹

D: 55-1, G: 10, B:2, Harbiye Nazırı, 16 Ağustos 335 (1919); *ATASE, İSH*, D: 24, G: 110AG, Harbiye Nezaretî, 16 Ağustos 335 (1919).

¹⁶⁰⁴ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110AH, Harbiye Nezaretî, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 16 Ağustos 335.

¹⁶⁰⁵ *BOA, DH. KMS*, D: 55-1, G: 10, B:2, Dahiliye Nezaretî, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 17 Ağustos 335.

¹⁶⁰⁶ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110AC, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Şube: 1, No: 4872, 18.08.335.

¹⁶⁰⁷ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110AD, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu, Şube: 1, No: 4872, 18.08.335(1919).

¹⁶⁰⁸ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110, (İrade-i Seniyye sureti), Harbiye Nezaretî, Nezaret Şubesi Kalem-i Mahsus, No: 1179, 18 Ağustos 335 (1919).

¹⁶⁰⁹ *HTVD*, S: III, V. No: 60.

¹⁶¹⁰ *ATASE, İSH*, K: 24, G: 110AI, Babiâli Sadaret-i Uzma, Mektub-i Kalemi No: 551, 19 Ağustos 335.

¹⁶¹¹ *HTVD*, S: III, V. No: 59.

İstanbul Hükümeti daha sonraki dönemlerde de müfettişlik uygulamasına başvurmuştur. Hükümet 28 Nisan 1920'da (1336) Anadolu'da asayiş, emniyet ve istikrarın sağlanması amacıyla mülki ve askerî yetkilere haiz olmak üzere bir Fevkalade Müfettiş-i Umumilik kurulmasına karar vermiştir.¹⁶¹² Kurulmasına karar verilen müfettişliğin vazife ve yetkilerine dair kararname, 6 Mayıs 1920'de kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur. Kararnamede geniş yetkilere haiz¹⁶¹³ olması istenen müfettişin refakatine mülkiye ve adliyeden üst düzey müşavirler verilmesi uygun görülmüştür.¹⁶¹⁴ 13 Mayıs 1920'de, 6 Mayıs 1920 tarihli kararnameye ek olarak çıkartılan ek kararname ile Müfettiş-i Umumiliğin yetkileri daha da genişletilmiştir. Bu düzenleme müfettişe emniyet ve asayişin temini ve sevkıyat için gerekli gördüğü bahriye kuvvetleri ile savaş gemilerini kullanma yetkisini de vermiştir.¹⁶¹⁵ Ancak kurulan bu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliğin ömrü çok kısa olmuş, 3 Kasım 1920 (3 Teşrinisani 1336) tarihli Padişah iradesi ile ilga edilmiştir.¹⁶¹⁶

Milli Mücadele yıllarında Büyük Millet Meclisi tarafından da müfettişlik uygulamasına başvurulmuştur. 5 Ekim 1921 (5 Teşrinievvel 1337) tarihinde İcra Vekilleri'nce kabul edilen Müfettiş-i Umumilik Kanunu'nun icrasına Vekiller Heyeti memur edilmiştir. Büyük Millet Meclisi, Müfettiş-i Umumilerin devlete bağlı ve ehliyetli kişiler arasından Dâhiliye Vekâleti'nin önerisi, Vekiller Heyeti'nin tayini ve Millet Meclisi'nin tasdiki ile atanmasını uygun bulmuştur. Müfettiş-i Umumilerin görev bölgelerinde bütün vekâletler adına denetim ve teftiş yetkisine sahip olmaları, mıntıkaları dâhilinde asayiş ve emniyeti¹⁶¹⁷ temin, mevcut kanun ve nizamların

¹⁶¹²*Düstur*, Tertib-i Sani, C. XII, No: 31, s. 64.

¹⁶¹³Müfettiş görevi ifa sırasında istihdamına lüzum gördüğü yeterli miktar inzibat ve zabıta kuvveti ile gönüllü kıtaatı emri altında bulundurulabilir. Emri altında bulunan bu kuvvetleri sevk ve idare ile mülki memurlar ve askerî zabitanı teftiş salâhiyetine de haizdir. Müfettiş gerekli gördüğü hallerde ihtiyaç duyulan mahallerde İdare-i Örfiye Kararnamesi'ne uygun olarak örfi idare ilanına karar verebilir. Müfettişi Umumilik mevcut askerî teşkilatların ilgasına veya yeniden inzibat kuvvetleri teşkiline, mülki ve askerî konularla ilgili bütün nezaretlerle muhabereye yetkili ve doğrudan sadarete bağlıdır. Hesabını daha sonra Heyet-i Vükela'ya vermek şartıyla örtülü ödenekten aylık yirmi bin liraya kadar harcama yetkisi bulunur. *Düstur*, Tertib-i Sani, C. XII, No: 36, s. 72; *TV*, 8 Mayıs 336, No: 3847.

¹⁶¹⁴*Düstur*, Tertib-i Sani, C. XII, No: 36, s. 71.

¹⁶¹⁵*Düstur*, Tertib-i Sani, C. XII, No: 41, s. 82; *TV*, 13 Mayıs 336 (1920), No: 3855.

¹⁶¹⁶*Düstur*, Tertib-i Sani, C. XII, No: 48, s. 148.

¹⁶¹⁷Müfettiş-i Umumiler mıntıkaları dâhilinde asayiş ve emniyeti temin için bölgelerinde bulunan bütün jandarma kuvvetlerini kullanmaya yetkilidir. Müfettişlik mıntıkasında bulunan jandarma kumandanı doğrudan doğruya Müfettiş-i Umûmî'nin emri altında bulunur, ayrıca Müfettişi Umumilerin emrinde top ve makineli tüfekle teçhiz edilmiş her biri yüzer mevcutlu beş bölükten oluşan bir atlı jandarma alayı da bulunmaktadır. Valiler inzibat ve asayiş ile ilgili hususlarda doğrudan doğruya mıntıkalarında bulunan Müfettiş-i Umumilere bağlıdır. Müfettişi Umumiler gerek kendi, gerek merkez idarelere mensup daireleri teftiş sırasında suiistimali görülenleri tespit eder ise failler hakkında kanunları uygular, hatta ihtiyaç görür ise faillere işten el çektirebilir. Vilayetlerde teşekkül etmiş olan şuralar görüş ve kararlarının bir suretini

uygulanması ve takibi, idare ile ilgili bi'l-umûm daireleri daimi teftiş gibi icraatlarda bulunmak görevleri arasında sayılmıştır. Müfettiş-i Umumiler üç ayda bir mıntıkalarının genel durumu ve yaptıkları icraatlara dair raporlar hazırlayarak vekâletlere takdim etmekle yükümlü, görev bölgelerinin herhangi bir yerinde isyan vukuu bulması halinde orada örfi idare ilanı ile yetkili kılınmıştır.¹⁶¹⁸

valiler vasıtasıyla Müfettiş-i Umumîlere gönderir. *BCA*, D: 77-2, F: 30.18.1.1, No:3.33.6-1, 5 Teşrinievvel 1337 (5 Ekim 1921).

¹⁶¹⁸*BCA*, D: 77-2, F: 30.18.1.1, No: 3.33.6-1; No:3.33.6-2, 5 Teşrinievvel 1337 (5 Ekim 1921).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren devletin gelişiminde önemli bir yere sahip olan ordu, zaman içinde Avrupa ordularının çok gerisinde kalmaya ve bunun sonucunda da savaşlarda başarısızlıklar yaşanmaya başlamıştır. Sultan II. Mahmut döneminden başlayarak II. Meşrutiyet'e kadar geçen sürede, ordunun Avrupai tarzda bir yapıya kavuşturulmasına çalışılmıştır. Bu dönemde yeni askerî okulların açılması, yabancı uzmanlardan yararlanılması, yurt dışına öğrenci gönderilmesi gibi yöntemler takip edilmiştir. Ordunun ihtiyaç duyduğu silahların temini amacıyla bir taraftan eski silah fabrikaları ıslah edilirken, bir taraftan da yeni silah fabrikaları kurulmuştur. Ülke içinde üretilemeyen silahları ithal etme yoluna gidilmiştir. Osmanlı Ordusunu Avrupa orduları gibi modern bir yapıya kavuşturma çabaları, II. Meşrutiyet'e kadar geçen sürede beklenen sonucu vermemiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yapılan tetkikler, mevcut ordunun ülkeyi savunabilme kapasitesinden çok uzak olduğunu ortaya koyduğundan, ıslah amacıyla ilk ele alınan kurumlardan biri ordu olmuştur. 1 Ağustos 1908'de Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne getirilen Ahmet İzzet Paşa'nın ordunun yeniden köklü bir şekilde değişimini ön gören iki ciddi projesi birleştirilmiş ve birleştirilen proje üzerinde bazı küçük değişiklikler yapılarak uygulamaya konulmuştur. Uygulamaya konulan bu yeni ordu teşkilatı ile ordu üst yönetimi ve komuta kademesi düzenlenmiş, birlikler arasında işbirliği güçlü bir konuma getirilmiştir. Kolordu anlayışının ordu teşkilatında uygulamaya konulmasıyla, ordu üst yönetimiyle birlikler arasında güçlü bir bağ oluşturulmuştur. Asker alma işlerini düzenleyen "Ahz-ı Asker Kanunnamesi" ile askerlik süreleri belirli bir düzene sokulmuştur. Askerlik hizmeti dışında tutulan toplum kesimlerinin iyice kısıtlanmasıyla askerlik görevinde toplumsal adalet sağlanmış ve kaynak daha yaygın bir hale getirilmiştir.

Eski ordu teşkilatında bulunan bağımsız topçu tümenleri kaldırılmış, topçu birlikleri alaylar halinde piyade tümenlerine bağlanmış, böylece ateş gücü yüksek piyade tümenleri kurulmuştur. Eski teşkilatta piyade, süvari, topçu birlikleri ayrı yer ve kışlalarda kalırken yeni teşkilatta birlikler birbirine yakınlaştırılmıştır. Bu düzenleme hem birliklerin birbirlerini daha yakinen tanımalarını hem de aralarındaki işbirliğinin geliştirilmesini sağlamıştır. Tümenler halinde ordu emrinde bulunan redif birlikleri, eğitim ve seferberlik hususunda müfettişlerin idaresinde bulunan ordulara bağlanmıştır. Bu yapılandırma redif birliklerinin eksik olan eğitimlerinin telafisi ve seferberlik

hususunda koordinasyonun sağlanması bakımından önemli bir düzenleme olmuştur. Ancak Balkan Harbi sonunda yapılan yeni düzenlemede redif askeri sınıfı ordu teşkilatından tamamen çıkartılmıştır. Nizamiye birliklerinin savaş kabiliyetini geliştirmek amacıyla eğitim, atış ve manevralara ağırlık ve önem verilmesi ordunun savaş kabiliyetini yükseltmiştir.

Çıkartılan “Tasfiye-i Rütpe” kanunu ile subaylar arasındaki “alaylı-mektepli” anlaşmazlığı ortadan kaldırılmıştır. Bu kanunla bir taraftan subaylar arasındaki ikilik kaldırılırken, bir taraftan da ordudaki subay kadrosu eğitilmiş, bilgi ve becerileri yüksek bir noktaya taşınmıştır. Rütbe konusu da belli bir sisteme bağlanarak haksızlıkların önüne geçilmiştir. Hak edilmeden rütbe alınamayacağının belirlenmesi ile gelişime ve başarıya endeksli bir sistem getirilmiştir. Bu sistem subayların rütbe alabilmek ve yükselebilmek için daha fazla çalışma ve başarısını beraberinde getirmiştir.

Meşrutiyet’in ilk yıllarında yüksek askerî makamlara dair de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Askerî Şura Harbiye Nezareti teşkilat yapısına dâhil edilmiş, Harbiye Müsteşarlığı ve müsteşarlığa bağlı bir tahrirat dairesi ve hukuk müşavirliği teşkil edilmiştir. Ayrıca Harbiye Nezareti’nde her askeri sınıfın bağlı olacağı dairelerin kurulmasıyla, ordu üst yönetimi bazı eksikliklere rağmen modern bir teşkilat yapısına kavuşmuştur. Yeni oluşturulan Harbiye Nezareti teşkilat yapısı, ordunun bir bütün olarak gelişiminde ve yapılandırılmasında önemli görevler üstlenmiştir.

1910’da kabul edilen “Teşkilat-ı Askerîye Nizamnamesi” ile orduda müfettişlik uygulamasına geçilmesiyle ordunun eğitim ve seferberlik işleri ordu müfettişlerine verilmiştir. Müfettişlerin sadece eğitim ve seferberlik işleriyle uğraşacak olmaları ordunun eğitim seviyesinin ve savaş kabiliyetinin yükselmesini sağlamıştır. Ordu müfettişlerinin seferberlik halinde doğrudan doğruya Başkumandanlık Vekâleti’ne bağlanarak, müşavirlik vazifesi ifa etmelerine karar verilmiştir. Böylece Başkumandanlık Vekâleti için güçlü bir müşavirler heyeti oluşumu sağlanmıştır.

Ordu müfettişliği teşkilatının bir alt kademesi olmak üzere, ordunun her bir sınıfında (topçu, piyade, süvari, jandarma vd.) ayrıca müfettişlik teşkilatına geçilmiştir. Bu sınıfların her birinde bulunan müfettişler, sınıflarına ait talim ve terbiye konularının geliştirilmesi ve iyileştirilmesinden sorumlu tutulmuştur. Müfettişler sınıflarına ait talimat ve kanunları hazırlayacak komisyonları teşkil etmek, sınıflarını modern bir hüviyete kavuşturmakla görevlendirilmiştir. Müfettişlik teşkilatı ordunun hızlı bir

şekilde gelişimini sağlayarak, Türk Ordusu'nu Avrupa'daki muadilleri seviyesine çıkarmayı hedefliyordu.

Yeni teşkilatta ordu yine önceki gibi nizamiye, redif, müstahfız ve aşiret süvari birliklerinden oluşuyordu. Eskiden yedi ordu bulunurken müfettişlik teşkilatına geçişle ordu sayısı dörde düşürülmüştür. Yeni teşkilatta ordu kuruluşları yanında bir bağımsız kolordu ile üç bağımsız tümen de teşkil edilmiştir. Teşkilatta alaylardan oluşan redif tümenleri, redif müfettişlikleri şeklinde oluşturulmuştur. Redif müfettişlikleri, redif tümenlerinin en üst yönetim makamı haline getirilmiştir. Osmanlı coğrafyasında 6 redif müfettişliği kurulmuştur.

1910 Askerî Teşkilatı'nın uygulamaya konulmasından kısa bir süre sonra Trablusgarp ve hemen arkasından Balkan Savaşı'nın çıkması teşkilatın tam manasıyla tamamlanmasına fırsat vermediğinden, Balkan Savaşı'na birçok eksiklikle girilmiştir. Savaş sırasında ordunun konuş ve kuruluşunda bazı değişiklikler yapılmasına rağmen Balkan Savaşı'nda tam bir hezimet yaşanmıştır. Balkan Savaşı'ndan sonra orduda yeniden bazı düzenlemeler yapmak ve bu düzenlemeleri de yabancı uzmanlardan yararlanarak yapmak görüşü ön plana çıkınca, Almanya'dan Liman Paşa başkanlığında bir Askerî Islah Heyeti getirilmiştir.

11 Aralık 1913 tarihinde yayınlanan teşkilat nizamnamesiyle Osmanlı ordusu Harbiye Nezareti'ne bağlı 4 Ordu Müfettişliği şeklinde teşkil edilmiştir. 1914 Ocak ayı başında Harbiye Nezareti'ne gelen Enver Paşa, 8 Ocak'ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni de üzerine almıştır. Enver Paşa, Balkan hezimetinde sorumluluğu görülen kumandanlar ile 55 yaşını aşmış olan generallerin emekli edilmesine karar vermiştir. Ordunun dinamik ve bilgili komutanların elinde yükseleceğine inanan Enver Paşa, geniş kapsamlı bir tasfiye hareketi gerçekleştirmiştir. Yeni teşkilatta ordunun kilit noktalarına kendi görüşlerini paylaşan genç subayları getiren Enver Paşa, albaylardan kolordu kumandanları, yarbaylardan fırka, binbaşılardan alay ve yüzbaşılardan tabur kumandanları tayin etmiştir. Bu gençleştirme hareketi tecrübe bakımından bazı olumsuzluklar getirmişse de, genç kadro heyecanı ve bilgisi ile 1. Dünya Savaşı sırasında önemli başarılarla imza atmıştır. Özellikle ordu içerisinde yükseltelen bu genç kadro, Milli Mücadele yıllarında mücadelenin baş aktörleri olmuştur.

Alman Islah Heyeti'nin de görüşleri doğrultusunda oluşturulan Harbiye Nezareti teşkilat yapısı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'nin yükünü büyük ölçüde hafiflettiğinden, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye kendi işiyle uğraşma fırsatı bulmuştur.

Ordunun yeniden teşkilatlandırılmasına çalışılırken 1. Dünya Savaşı için Osmanlının genel seferberlik ilan etmesi, ordularda müfettişlik uygulamasının kaldırılıp komutanlığa geçilmesine sebep olmuştur. Yeniden teşkilatlanma sürecine giren Osmanlı ordusunun tam anlamıyla yapılandırılabilmesi için gerekli olan barış dönemi devam etmediğinden, yine girişilen ıslah faaliyetleri yarım kalmıştır.

1. Dünya Savaşı'nın başında 4 ordu kuruluşu bulunan Osmanlının savaş yıllarında ordu sayısı artmış, ancak yeterli silah teçhizat ve efrada sahip olunmaması nedeniyle, ordular tam bir ordu niteliğine sahip olamamıştır. 1. Dünya Savaşı yıllarında içinde bulunulan bütün olumsuzluklara rağmen bazı cephelerde önemli başarılar kazanılmıştır. Özellikle Çanakkale Cephesi'nde kazanılan zafer bu başarıların en önemlisidir. 1. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı orduların terhisi, silah ve cephanenin teslimine karar verilmiştir.

2 Ocak 1919 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, mütareke döneminde orduyu 9 kolordu ve 20 tümen halinde teşkilatlandıracağını açıklamıştır. 30 Nisan 1919'da Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına geçiş kararı verilmiştir. Sekiz kolordunun 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliği adı altında 3 müfettişlik olarak yeniden teşkili öngörülmüştür. 13. Kolordu'nun ise doğrudan nezarete bağlı olması kararlaştırılmıştır. 1. Ordu Müfettişliği'nin merkezi İstanbul, 2. Ordu Müfettişlik merkezi Konya ve 3. Ordu Müfettişlik merkezi Sivas olarak belirlenmiştir. 1. Ordu Müfettişliği'ne Fevzi Paşa, 2. Ordu Müfettişliği'ne Cemal Paşa (Mersinli), 3. Ordu Müfettişliği'ne de Mustafa Kemal Paşa tayin edilmiştir.

İşgalci devletlerin temsilcileri özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın göreve başlamasıyla birlikte rahatsızlık duymaya ve onu İstanbul'a getirmesi için hükümete baskı yapmaya başlamıştır. Çünkü İtilaf mümessilleri müfettişlerin ve diğer subayların bölgelerindeki halkı işgallere karşı bilinçlendirme ve teşkilatlandırma faaliyetlerinden rahatsızlık duyuyorlardı. İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucunda 8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği'nden azledildiğine dair irade-i seniyye çıkmıştır. 3. Ordu Müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa'nın yerine vekâleten 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa tayin edilmiştir. Ancak bu durum da işgalci ülkeleri memnun etmemiştir. Anadolu'da hedeflerine ulaşma noktasında kendileri için engel olarak gördükleri milli teşkilatlanmayı yok etme çabası içine girmişlerdir. Bu hedefe ulaşabilmek için müfettişlerin görevden alınması ve müfettişliklerin kapatılması amacıyla hükümet üzerinde baskılarını iyiden iyiye artırmışlar. 14 Ağustos 1919'da

Harbiye Nezareti'nce 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin harp hali nedeniyle teşkil edildiği, ancak harp durumunun ortadan kalkması nedeniyle varlıklarına ihtiyaç kalmadığından lağıvlarına karar verildiği bildirilmiştir. 16 Ağustos'ta ordu müfettişliklerinin lağvedildiğine dair irade-i seniyye'nin çıkmasıyla da artık ordu müfettişlikleri dönemi sona ermiştir. Ancak hem Milli Mücadele dönemi hem de Cumhuriyet döneminde 1952 yılına kadar çeşitli adlar altında, Umumi Müfettişlik bir kurum olarak zaman zaman uygulanan bir yöntem olmuştur.

Mütareke döneminde işgallere karşı Türk Milletinin bilinçlendirilmesi, teşkilatlandırılması, mukavemet hareketlerinin hazırlanmasında müfettişlik teşkilatı döneminde ordu kademesinde yükseltelen genç, bilgili, cesaretli, disiplinli, vatansever ve heyecanlı subayların önemli katkıları olmuştur. Bu subaylar İtilaf güçleri ve İstanbul Hükümeti'nin bütün baskı ve yıldırma faaliyetlerine rağmen, halka dayanarak ve halkın desteğini alarak istiklal mücadelesini zafere ulaştırmıştır.

Sonuç itibariyle denilebilir ki: II. Meşrutiyet'le birlikte başlayan ordunun yeniden yapılandırılması yönündeki faaliyetler birçok sebebe dayalı olarak beklenen sonucu vermemiştir. Bunda en çok etkili olan hususlar, arkası arkasına çıkan savaşların gerekli zamanı tanımaması, devletin içinde bulunduğu malî ve siyasî durum, yeterli sayıda yetişmiş subay kadrosuna sahip olamama olarak sayılabilir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen önemli işlerin yapıldığı da bir hakikattir. Alman teşkilatı örnek alınarak ordu üst yönetiminin ve ordu teşkilatının yeni baştan teşkilatlandırılması, hareketli ve ateş gücü yüksek birliklerin teşkili, birlikler arası koordinasyon ve işbirliğinin geliştirilmesi önemlidir. Asker alma işleri sağlam bir sisteme bağlanmış, askerlik süreleri düzenlenmiş ve askerlik yükümlülüğü daha geniş kitlelere yaygınlaştırılmıştır. Müfettişlik teşkilatı çerçevesinde ordunun sağlık hizmetleri hususunda önemli düzenlemeler yapılmıştır. Müfettişlik uygulaması ile subayların eğitimi ve askeri eğitim kurumlarının yapılandırılması, yeni talimgâhların açılması, askerî manevraların düzenlenmesi ordunun eğitim seviyesini ve muharebe kabiliyetini yükseltmiştir. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında genç subayları ordu kademesinde yükseltmesi, bir bakıma Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi kadrolarının yetişmesini sağlamıştır. Müfettişlik teşkilatına geçiş sürecinde ordunun yeniden yapılandırılması çalışmaları, Cumhuriyet döneminde kurulan ordu teşkilatına temel teşkil etmesi bakımından da önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV KAYNAKLARI

A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

BOA,(*Meclis-i Vükelâ*) MV, D:251, G:53, B: 5.

-----, MV, D: 216, G:6/1; 54/1; 95/1; 96/1

BOA,(*Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmiye*) DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70

-----, DH-İ UM, D:19-6/ 1-70; 22-3/64

BOA, (*İrade Harbiye*) İH, D: 76, V: 12

-----, İH, D: 76/ 12; 79/4; 98/43; 102/41; 108/37; 145/68; 148/32; 160/55; 161/4.

BOA,(*İrade Askeriye*) İ. AS, D: 83, G:1327, No: 35,

-----,İ. AS, D: 84, G:1327, No:23.

BOA,(*Dahiliye İdari*) DH, İD, D: 147-1, V: 34

-----, DH, İD, D: 147-1/34; 147-1/53; 158/2

BOA,(*Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi*) DH. ŞFR, D: 93, V:174.

-----, DH. ŞFR, D: 93/216; 99/1; 99/137; 99/175; 99/231; 99/238; 99/305; 99/319;
99/328; 99/375; 99/385; 99/387; 100/174; 100/203; 101/19-35; 101/19-36;
101/19-106; 101/60; 102/30; 102/30-1

BOA, (*Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus*) DH. KMS, D:53-1, G:43, B: 2.

-----, DH. KMS, D:53-1, G:43/2; 53-2, G: 81/3; 54-2, G:16/ 4; 55-1, G:10/2.

BOA, (*Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi*)DH. HMŞ, D: 27, B: 83.

BOA,(*Dosya Usulü İrade Tasnifi*) DUİT, D:59, G:27, B: 2.

-----, DUİT, D: 59, G:27/ 2; 158, G:73; 159, G: 8/2; 163, G:31/5

BOA, (*Yıldız Esas Evrakı*) YEE, D:112, G:10; D:139, G:1, 5, 9

B- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI ARŞİVİ

ATASE Arşivi, (*Balkan Harbi*)BLH, K: 14, D: 4, F: 001-04

-----, BLH, K: 14, D: 4/ 001- 6a; 5/001-03; 5/ 001-04; 5/001-05; 5/001-05a; 5, F:001-
05(ÖA); K: 25, D:62/001; 62/001-01; 62/002; 62/002-03; K: 74, D: 10/ 001-53;
K: 97, D: 16/ 001-27; 16/ 001-86; 16/ 001-89; 16/ 001- 95; K: 361 D: 34 / 002;
K: 660, D: 57/001- 3a; 57/001-05; K: 713, D: 22/ 01-04.

ATASE Arşivi, (*Birinci Dünya Harbi*)BDH, K: 63, D: 317, F: 11-1a

-----, BDH, K: 67, D: 331/ 39-1; 331/ 39-2; K:82, D:419/001; K:584, D: 32/ 004-05;
K:1134, D: 50/002; 50/002-01; K: 1482, D:72/113; 72/113-01; 72/113-02;

72/113-03; 72/135-001; 72 /135-002; 72/135-002a; K: 1487, D: 2-27/001-06; 2-27/001-07; K:1496, D:1A/ 006-01; K:1614, D: 34/002; K: 1642, D: 72/18-0012; 72/ 18-0012-01; 72/ 18-0012-02; K:1666, D:11A/001; 11A/002.

ATASE Arşivi, (İstiklal Harbi) İSH, K: 2, G: 79; 79A.

-----, *İSH*, K: 4, G:111, 111AA, 127; K: 12, G: 807/ 171; K:14, G:66, 98; K:17, G:89, 89A; K:21, G: 20, 26; K:24, G:83, 90, 90AA, 95, 95AA, 98, 100, 101, 101AC, 106, 107, 107AA, 107AB, 108, 109, 110, 110AA, 110AB, 110AC, 110AD, 110AF, 110AG, 110AH, 110Aİ; K: 25, G: 86, 86 A, 86AA, 86AAA, 86AAB, 86AAC, 111; K:26, G: 71; K: 27, G:130; K:28, G:81.

ATASE Arşivi, Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı Defteri (1334-1335), Dolap No:110-143, Göz No: 9-2, A-1/65, D: 450, F:1, 30-32.

C- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, D:77-2, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No:3.33.6-1, 6-2.

II- YAYINLANMIŞ BELGE VE KAYNAK ESERLER

Asakir-i Nizamiye-i Şahane'nin Suret-i Ahzine Mübeyyin Kanunname-i Hümayun 1302 (1886), Cihan Matbaası, İstanbul, 1327.

Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul 1326.

Salname-i Umûmî, Sene: 1326 Selanik Matbaası, Dersaadet 1326.

-----, 1327 (1912), (1912). Selanik Matbaası, Dersaadet 1327

-----, 1328 (1913), Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.

Salname-i Askerî, Sene:1324, Matbaa-i Askerî, Dersaadet 1324.

-----, 1330, Matbaa-i Askerî, Dersaadet 1330.

Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi, C. I, Devre 1, TBMM Basımevi, Ankara (Tarihsiz)

-----, C. I, Devre 3, TBMM Basımevi, Ankara 1990

-----, C. II, Devre 1, TBMM Basımevi, Ankara 1990

-----, C. II, Devre 2, TBMM Basımevi, Ankara (Tarihsiz)

-----, C. II, Devre 3, TBMM Basımevi, Ankara 1990.

-----, C. IV, Devre 1, TBMM Basımevi, Ankara 1990.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, Devre 1, TBMM Basımevi, Ankara 1982.

-----, C. I, Devre 2, TBMM Basımevi, Ankara 1985.

-----, C. I, Devre 3, TBMM Basımevi, Ankara (tarihsiz)

- , C. II, Devre 1, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- , C. III, Devre 2, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- , C. III, Devre 3, TBMM Basımevi, Ankara 1991.
- , C. IV, Matbaa-i Askerî, 1326.
- , C. IV, TBMM Basımevi, Ankara 1986.
- , C. V, TBMM Basımevi, Ankara (Tarihsiz).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I, Devre 1, (1920).

Düstur-ı Askerî, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 12 Teşrinisânî 1286.

Düstur, Birinci Tertip, C. II, Matbaa-i Amire, 1289.

-----, Birinci Tertip, C. V, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937.

-----, Birinci Tertip, C. VI, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1939.

-----, Tertib-i Sani, C. I, 10 Temmuz 1324- 29 Teşrinievvel 1325, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet 1329.

-----, Tertib-i Sani, C. II, 1 Teşrinisani 1325- 31 Teşrinievvel 1326, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet 1330.

-----, Tertib-i Sani, C. III, 1 Teşrinisani 1326- 1 Teşrinievvel 1327, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet 1330.

-----, Tertib-i Sani, C. V, 1 Teşrinisani 1328- 31 Teşrinievvel 1329, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332.

-----, Tertib-i Sani, C. VI, 1 Teşrinisani 1329- 31 Teşrinievvel 1330, Matbaa-i Amire, Dersaaset 1334.

-----, Tertib-i Sani, C. VII, 1 Teşrinisani 1330- 31 Teşrinievvel 1331, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1336.

-----, Tertib-i Sani, C. VIII, 1 Teşrinisani 1331- 31 Teşrinievvel 1332, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

-----, Tertib-i Sani, C. IX, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928,

-----, Tertib-i Sani, C. XI, 10 Teşrinievvel 1334- 15 Mart 1336, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

-----, Tertib-i Sani, C. XII, 16 Mart 1336- 4 Teşrinisani 1338, Evkaf Matbaası, İstanbul 1927.

-----, Üçüncü Tertip, C. I, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1934.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 1, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara Eylül-1952.

-----, S. 2, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara Aralık-1952.

-----, S. 3, E.U. Basımevi, Ankara Mart 1953

-----, S. 4, E. U. Basımevi, Ankara Haziran 1953.

-----, S. 6, E.U. Basımevi, Ankara Aralık-1953,

-----, S. 27, E. U. Basımevi, Ankara Mart-1959.

-----, S. 29, E. U. Basımevi, Ankara Eylül-1959

Redif Müfettişliklerinin Vazifesine Dair Nizamname (Müsvedde Halinde), Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1327.

III-KİTAP VE MAKALELER

A- KİTAPLAR

2000' li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Adanır, Fikret; *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Ahmad, Feroz; *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

-----, *İttihat ve Terakki*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.

-----, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İletişim Yayınları, Ankara 2002.

Ahmet Cevdet Paşa; *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, C. VI, İstanbul 1974.

-----, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309.

Ahmet Mithat Efendi; *Üss-i İnkılâp-II. Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar*, İstanbul 2004.

Akbaş, Rahmi; *Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

Akbay, Cemal; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, C. I, (Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi), Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1991.

Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. II, Tekin Yayınları, Ankara 1979.

Akgündüz, Ahmet; *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

Akpınar, Alişan ve Eugene L. Rogan; *Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2001.

Akşin, Sina; *31 Mart Olayı*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

- , Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınevi, Ankara 1998.
- , *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- , *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Yayınları, Ankara 1998.
- Akşin, Sina ve Metin Kunt; *Türkiye Tarihi*, C. III, Cem Yayınları, İstanbul 1988.
- Akyüz, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, İstanbul 1999.
- , *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Ali Cevat Bey; *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, (Yayına Haz. Faik Reşit Unat), 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Alkan, Ahmet Turan; *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992.
- Alpkan, Bahaddin ve Yükselcan Yücel; *Milli Savunma Bakanlığında 150. Yıl (1826-1976)*, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara 1976.
- Altay, Fahrettin; *10 Yıllık Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yayınları, Ankara 2008.
- Alyot, Halim; *Türkiye'de Zabıta*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947.
- Araz, Nezihe; *Mustafa Kemal'in Devlet Paşası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1997.
- Argunhan, Metin; *Hamidiye Alayları İle Koruculuk İlişkisi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.
- Armaoğlu, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1999
- , *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C. I: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.
- Aşatoviç Petrosyan; *Sovyetler Gözüyle Jön Türkler* (Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974.
- Atabey, Figen; *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- Atatürk, M. Kemal; *Nutuk*, C. I-III, MEB Yayınları, İstanbul 2000.
- Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1982.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938*, C. I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1945

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Bugünkü Dilde), Yayına Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, AKDİTK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005
- Avcı, Alaettin; *Türkiye'de Askerî Yüksekokullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, T.C. Milli Savunma Bakanlığı Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963.
- Avcıoğlu, Doğan, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998
- Aybars, Ergün; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ercan Kitabevi, İzmir 2000.
- Aydemir, Şevket Süreyya; *İkinci Adam, C. I*, Remzi Kitabevi İstanbul 1999.
- , *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. I-II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- , *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C.III*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.
- , *Tek Adam (1919-1922)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967
- Aydın, Faruk; *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralme Kanunları (1839-1914)*, Genkur. ATASE Yayınları, Ankara 1994.
- Ayışığı, Metin; *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- Aytar, Osman; *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul 1992.
- Babacan, Hasan; *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, TTK Yayınları, Ankara 2005.
- Balkan Harbi (1912-1913)*, C. I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Basar, Erman; *Yaver-i Ekrem İbrahim Derviş Paşa'nın Hayatı ve İcraatları (1812-1896)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- Başak, Tolga; *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Bayar, Celal; *Ben de Yazdım*, C. I,VII, VIII, Sabah Yayınları, İstanbul 1997.
- Baykara, Tuncer; *Milli Mücadele*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Bayur, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, K. 1-2, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- , *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, K. 2-3-4, TTK Yayınları, Ankara 1991.

- , *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, K. 1-4, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Proje Yöneticisi: Yusuf Sarımay, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.
- Berkes, Niyazi; *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.
- , *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Beydilli, Kemal; *Osmanlı Devleti Tarihi, Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999
- , *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Bıykoğlu, Tefik; *Atatürk Anadolu’da*, C.I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1959.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. I, (Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970.
- Bozdemir, Mevlüt; *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜ, SBF. Yayınları, Ankara 1982.
- Büyüktuğrul, Afif; *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.III, Deniz Basımevi, İstanbul 1983.
- Cebesoy, Ali Fuat; *Milli Mücadele Hatıraları*, C.I, İstanbul 1953.
- Cemal Paşa; *Hatıralar*, (Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul. 2001.
- Cezar, Yavuz; *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayınları, İstanbul 1986.
- Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz; *Anayasa ve İdare Hukuku*, İstanbul 1995.
- Cin, Halil; *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.
- Çakmak, Fevzi; *Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik (Garbi Rumeli’nin Ziyai ve Balkan Harbi’nde Garp Cephesi)*, (Yayına Haz. Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Çalık, Ramazan; “Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.12, S.36, Kasım 1996, s.765-815.
- Çataltepe, Sipahi; *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizâm-ı Cedit Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997,
- Çavdar, Tefik; *Talat Paşa*, Dost Kitabevi, Ankara 1984.

- Çolak, Mustafa; *Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları*, Fakülte Kitapevi, Isparta 2006.
- Dabağyan, Levon Panos; *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeniler*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2010.
- Danişmend, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- Davison, Roderic H.; *Osmanlı-Türk Tarihi*, (1774-1923), (Çev. Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, İstanbul 2004.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, C. I, (Çev. Osman Akınhay), Papirüs Yayınları, İstanbul 1997
- Demir, Fevzi; *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, İmge Yayınları, Ankara 2007.
- Demirhan, Pertev; *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmî*, Askerî Matbaa, İstanbul 1927.
- Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, (Derleyen: E. Jan Zürcher), (Çev. M. Tanju Akad), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Duru, Kazım Nami; *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957.
- Eldem, Edhem; *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004.
- Emir, Hüseyin Hüsnü; *Erkân-ı Harbiye Meslek, Vazife ve Teşkilatı*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1924.
- Engelhardt; *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Enver Paşa'nın Anıları*, (Haz. H. Erdoğan Cengiz), İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Er, Hamit; *Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul 2000.
- Ergin, Osman; *Türk Maarif Tarihi*, C. I-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Ergül, Cevdet; *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.
- Ergün, Mustafa; *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- Erickson, Edward J.; *Dünya Savaşı Tarihi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, C. IV, (Çev. Sare Levin Atalay), Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

- , *1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kut'ül Amare ve Filistin Cephesi*, (Çev. K. Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Size Ölmeyi Emrediyorum (Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusu)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Erim, Nihat; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1953.
- Ersoy, Ergin ve M. Tahir Aksoy; *Türkiye Federal Almanya İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- Erüreten, Metin; *Osmanlı Madalya ve Nişanları Belgelerle Tarihi: Ottoman Medals and Orders Documented History*, İstanbul 2001.
- Esatlı, Mustafa Ragıp; *İttihat ve Terakki*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1975.
- Georgeon, François; *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), Homer Kitabevi, İstanbul 2006.
- Goltz, Von Der; *Genç Türkiye'nin Hezimet ve İmkân-ı İtilası*, Kader Matbaası, İstanbul 1332.
- *Millet-i Müselleha (Ordu Millet)*, Yay. Haz. İsmet Sarıbal, Çankırı Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kaynak Eserler Serisi:1, Çankırı 2013.
-, *Millet-i Müsellaha: Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi*, (Çev. Mehmet Tahir), Matbaa-i Ebüziyya, İstanbul 1915.
- Gök, Hayrullah; *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1997.
- Görgülü, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, TTK Basımevi, Ankara 1993.
-, *Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Gülsoy, Ufuk; *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.
- Güner, Zekai; *Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Hacipoğlu, Doğan; *Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbi'ne Girişi*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul 2001.
- Haksun, Korel; *Tarihten Notlar (1-2)*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004.
- Halaçoğlu, Ahmet; *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

- Halaçoğlu, Yusuf; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Hale, William; *Türkiye’de Ordu ve Siyaset -1789’dan Günümüze*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul 1996.
- Hanioğlu, Şükrü; *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, iletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Hatemi, Nilüfer; *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Hayta, Necdet ve Uğur Ünal; *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri,(XVII Yüzyıl Başlarından Yıkılışa)*, Gazi Kitapevi, Ankara 2003.
- Işık, Hüseyin; *Birinci Dünya Savaşında Seyyar Jandarma Birlikleri*, Jandarma Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1999.
- , *Çanakkale ve İstiklâl Savaşı’nda Türk Jandarması*, Jandarma Genel Komutanlığı Basımevi, Ankara 1974.
- İacovella, Angelo; *Gönye ve Hilal İttihat-Terakki ve Masonluk*, (Çev. Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998
- İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları*, (Haz. Bülent Demirbaş) Arba Yayınları, İstanbul 1987.
- İmbert, Paul; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri*, (Çev. Adnan Cemgil), Engin Yayınları, İstanbul 1999.
- İnan, Afet; *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- İnalcık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer) , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- İnönü, İsmet; *Hatıralar*, C.I, (Yay. Haz: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınları, Ankara 1985.
- İpek, Cavit; *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında (1904-1909, 1912-1929) Jandarma’da Reform Hareketleri*, Afyon Koca Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İskora, Mazlum; *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkân-ı Harbiyye) Tarihçesi*, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944.
- İsmet İnönü Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- İttihat ve Terakki’nin Son Yılları 1916 Kongre Zabıtları*, (Sadeleştiren: Eşref Yağcıoğlu), Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

- Jaeschke, Gotthard; *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- , *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, C. I-II, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara 2002.
- Kansu, Mazhar Müfit; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- Karabekir, Kazım; *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1994
- , *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- , *İstiklal Harbimiz*, C. I, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- Karaca, Ali; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838–1899)*, (Yayına Haz. Muhittin Salih Eren), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Karadağ, Yücel; *Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),
- Karal Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- , *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, TTK Yayınları, Ankara 1994,
- , *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, TTK Yayınları, Ankara 1977.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 1995-1999.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara 1956.
- , *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (Nizam-ı Cedit, 1789–1807)*, TTK Yayınları, Ankara 1946.
- Karpat, Kemal; *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, İmge Kitabevi, Ankara 2007
- Kars, H. Zafer; *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Analiz Basım Yayın, İstanbul 1997.
- Kaşgarlı Mahmud; *Divanü Lügati't-Türk*, (Çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- , *Divanü Lûgat-it-Türk*, (Çev. Besim Atalay), C.I, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

- Klein, Janet; *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (Çev. Renan Akman), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Kılıç, Sezen; *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları*, (1852'den 1945'e kadar), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005
- Kınross, Lord; *Atatürk, (Bir Milletten Yeniden Doğuşu)*, (Çeviren: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul Mart 2006.
- , *Osmanlı, (İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü)*, (Çev. Meral Gaspıralı), II. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul 2008.
- Kızılçelik, Sezgin; *Atatürk'ü Doğru Anlamak*, Anı Yayınları, Ankara 2003.
- Koçak, Cemil; *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- , *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Koçer, Hasan Ali; *Türkiye 'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Uzman Yayınları, Ankara 1987.
- , *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- Kodaman, Bayram ve M. Ali Ünal; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Kodaman, Bayram; *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
-, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67 Seri: IV, Sayı: A.21, Ankara 1987.
-, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1983.
- Koloğlu, Orhan; *İttihatçılar ve Masonlar*, 2. Baskı, Eylül Yayınları, İstanbul 2002
- , *Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Köprülü, Fuat; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.
- Köprülü, Şerif; *Sarıkamış*, (Haz. Sami Önal), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- Kuran, Ahmet Bedevi; *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959.
- Kuran, Ercüment; *Türk Çağdaşlaşması*, Çileli Bir Yolda İlerleyiş, Akçağ Yayınları, İstanbul 1997.

- , *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV. Yayınları, Ankara, 2004
- Kutay, Cemal; *31 Mart'ın 90. Yılında*, Aksoy Yayınları, İstanbul 1999.
- Küçük, Cevdet; *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Mahmut Şevket Paşa; *Osmanlı Askerî Teşkilat ve Kıyafeti Askerîyesi*, C.I-II, (Kuruluştan 1908'e Kadar), Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1983.
- Mantran, Robert; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul 1991.
- Mardin, Şerif; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- McCarthy, Justin; *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, (Çev. Mehmet Tuncel), Aras Yayınları, İstanbul 2006.
- Mehmet Teyfik Bey'in (Biren), *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C.II, (Haz. F. Rezan Hürmen), Arma Yayınları, İstanbul 1993.
- Mustafa Nuri Paşa; *Netayic-ül Vukuat*, (Sadeleştiren, Neşet Çağatay), C. III, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Mühlman, Carl; *Çanakkale Savaşı*, (Çev. Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- Nadi, Yunus; *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Okyar, Fethi; *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980
- Orbay, Rauf; *Cehennem Değirmeni (Siyasi Hatırlarım)*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- Orhonlu, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1967.
- Ortaylı, İlber; *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479, Ankara 1981.
- , *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara 1979.

- Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Osmanlı Ordu Teşkilatı*, (Haz. Cengiz Eroğlu, Hülya Yarar ve İ. Göktuğ Demiröz), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, TTK. Basımevi, Ankara 1999
- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Osmanlıdan Günümüze Bedelli Askerlik*, (Proje Yöneticisi: M. Kemal Savcı), Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003.
- Önen, Nizam ve Cenk Reyhan; *Mülkten Ülkeye (Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929))*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Ölçen, Nejat; *Osmanlı Meclis-i Mebusanında İttihat ve Terakki Zorbalığı*, Güldikenî Yayınları, Ankara 2000.
- Özbay, Kemal; *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneler*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.
- Özdemir, Hikmet; *Rejim ve Asker*, Türkiye Üzerine Araştırmalar II, AFA Yayınları, İstanbul 1989.
- Özkaya, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Özkul, Osman; *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Bir Harf Yayınevi, İstanbul 2005.
- Öztuna, Yılmaz; *II. Mahmud*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- , *II. Abdülhamîd Zamânı ve Şahsiyeti*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Palmer, Alan; *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), İstanbul 2003.
- Pamuk, Şevket; *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Paruşev, Paraşkev; *Atatürk*, (Çev. Naime Yılmaer), Cem Yayınevi, İstanbul 1981.
- Peker, Nurettin; *İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (1918- 1923)*, Gün Basımevi, İstanbul 1955.
- Petrosyan, Y. Aşatoviç; *Sovyetler Gözüyle Jön Türkler* (Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu), İstanbul 1974.
- Polatcan, İsmet; *Yedek Subay Kanunu ile Askerlik Kanunu ve Ekleri*, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul 1985.

- Pomiankowiski, Joseph; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü* (1914-1918 I. Dünya Savaşı), (Çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990.
- Ramsaur, Ernest Edmonson; *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972.
- Rasim, Ahmet; *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2000.
- Rathmann, Lothar; *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Çev. Ragıp Zaraklı), İstanbul 1982.
- Reyhan, Cenk; *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare*, İmge Yayınevi, Ankara 2007.
- , *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin*, İmge Kitabevi, Ankara 2008
- Sabis, Ali İhsan; *Harp Hatıralarım, 1. Dünya Harbi*, C.I, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- Sander, Oral; *Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918'e)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.
- Sanders, Liman von; *Türkiye'de Beş Sene*, (Yayına Haz. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul Mart 2010
- Sarıcaoglu, Fikret; *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.
- Sarıhan, Zeki; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- , *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- Sertoğlu, Mithat; *Resimli Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, Güven Yayınları, İstanbul, 1998.
- Shaw, Stanford ve Ezel Kural Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.I, E Yayınları, İstanbul 1982.
- , *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.II, E Yayınları, İstanbul 1983.
- Shaw, Stanford; "19. yy. Osmanlı Reformcularının Amaç ve Başarılarının Bazı Yönleri", *Ortadoğu'da Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Sonyel, Salahi R.; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK yayınları, Ankara 1995.
- Sultan II. Abdulhamid, Siyasi Hatıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999
- Şahin, Turhan; *Öncesi ve Sonrasıyla 93 Harbi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

- Şakir, Ziya; *Tanzimat Devrinden Sonra, Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1957.
- Şimşek, Halil; *Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Şimşir, Bilal N.; *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, (Çev. Şinasi Orel), Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.
- , *Osmanlı Ermenileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.
- , *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Şişman, Adnan; *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Tabakoğlu, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- Talat Paşa'nın Anıları*, (Haz. Alpay Kabacalı), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Tanör, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1988.
- Tansel, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I-II, MEB Yayınları, İstanbul 1991
- Tansu, Semih Nafiz; *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, (Anlatan: Galip Vardar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1960.
- Tapan, Berivan; *Terörün Bekçileri Hamidiye Alaylarından Günümüze Koruculuk*, Güncel Yayınları, İstanbul 2007.
- Terzioğlu, Said Raif; *Türk Ordusu*, Başnur Matbaası, Ankara, 1967.
- Tezel, Hayati; *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1973.
- Tokay, Gül; *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalı'nın Kökenleri (1903-1908)*, AFA Yayınları, İstanbul 1996.
- Tolon, Ahmet Hurşit; *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Toprak, Zafer; *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- Topuzlu, Cemil; *80 Yıllık Hatıralarım*, (Yay. Haz. H. Hatemi, A. Kazancıgil), Arma Yayınları, İstanbul 1982.

- Tunalı, Ayten Can; *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye 'de Siyasi Partiler*, C.I, Arba Yayınları, İstanbul 1952
- , *Hürriyetin İlanı*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2004.
- , *Türkiye 'de Siyasal Partiler*, C. I-III, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
- , *Türkiye 'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yenigün Yayınları, İstanbul 1999.
- Tunçay, Mete; *Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, C. IV, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınları, İstanbul 1997.
- Turan, Kemal; *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000
- Turan, Osman; *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, C. II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- Turfan, M. Naim; *Jön Türklerin Yükselişi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2005.
- Turhan, Mümtaz; *Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Devlet Kitapları, İstanbul 1969.
- , *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, (Yay. Haz. Tevfik Bıyıklıoğlu), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1962.
- , (İdari Faaliyetler), C. VII, Gen. Kur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.
- Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, KKK Basımevi, Ankara 1996.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. III, K. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981.
- , *Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi, İdarî Faaliyetler ve Lojistik*, C. X., ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- , *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. III, K. 1, (Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Ustorumca Kolordusu), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1993.
- , *Balkan Harbi Osmanlı Devri (1912-1913)*, C. III, K. 2, (Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1993,
- , C. III, K. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982.

- , C.III, K. 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.
- , C. III, K. 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.
- , *TBMM Dönemi*, C. IV, K. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.
- , *TBMM Hükümeti Dönemi (1920-1923)*, ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara 2001.
- Türkgeldi, Ali; *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yay. No:7, Ankara 1948.
- Türkgeldi, Ali Fuad; *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Türkmen, Zekeriya; *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- , *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993.
- , *Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010.
- Uçarol, Rıfat; *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- Unat, Faik Reşit; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938*, C. I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1945.
- , *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1964.
- Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (I-II)* TTK Basımevi, Ankara 1988.
- , *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1945.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. III, K.1, TTK Basımevi, Ankara 1978.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K.1- 2, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Ülken, Hilmi Ziya; *Türkiye de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966.
- Ünal, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999.
- Ünal, Tahsin; *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998
- Ünal, Uğur; *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Yayımlanmamış Doktora Tezi),
- Wallach, Jehuda L.; *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), II. Baskı, Genkur. Basımevi, Ankara 1985.

- Yalçın, E. Semih ve Salim Koca; *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*, Berikan Yayınları, Ankara 2005.
- Yalçın, Hüseyin Cahit; *Siyasal Anılar*, (Haz. Rauf Mutluay), İş Bankası Yayınları, İstanbul 1976.
- Yavuz, Ünsal; *Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Yazıcı, Nuri; *Milli Mücadelede Pontusçu Faaliyetler*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1989.
- Yılmaz, Ömer Faruk; *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, C. III, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1999.
- Yılmaz, Veli; *I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1993.
- , *Fevzi Çakmak*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006.
- Yücebaş, Ferit; *I. Umumi Müfettişlik'in Kurulması ve Faaliyetleri (1927-1952)*, (Yüzücü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2012.
- Yücel, Yaşar ve Ali Sevim; *Türkiye Tarihi*, C.I-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Zengin, Zeki S.; *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- Zürcher, Erik J.; *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çeviren. Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- , *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- , *Devletin Silahlanması (Orta Doğuda ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925)*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

B- MAKALELER

- “Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi”, *Asker*, S. I, 21 Ağustos 1324, İstanbul 1324, s. 316-317.
- “Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi”, *Asker Dergisi*, S. 1, İstanbul 21 Ağustos-1324.
- “Jandarmamızın Mazisi ve Geçirdiği Safahat-ı Islâhiye ve Tensikiye”, *Jandarma Mecmuası*, S. 1, 1 Kanunısani 341. 6-10.
- Açıkmeşe, İbrahim; “Cumhuriyetin 70. Yılında Jandarma Genel Komutanlığı” *Türk İdare Dergisi*, S. 101, Ankara 1993.

- Agoston, Gabor; “Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, (1999)
- Ahmet İzzet Paşa; “Harb-i Umûmî’nin Vukuu ve Ziya’nda Mesuller ve Mesuliyetler”, *Akşam Gazetesi*, No: 3443-3462, 13 Mayıs- 4 Haziran 1928.
- Akşin, Sina; “1839 ‘da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti’nin Uluslar arası Durumu” *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, TTK Basımevi, Ankara 1985, s. 8.
- Aktar, Yücel; “Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu’nun Anatomik Yapısı”, *IV. Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1989.
- Aktaş, Hayati; “I. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Görev Yapan Alman Subaylarının Faaliyetlerinin Bir Değerlendirmesi ve Türk Askerînin Konumu”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 200, s.413-428.
- Arıkan, Gülay; “Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler” Tanzimat’ın 150.Yılı Sempozyumu, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 323-330.
- Ata, Bahri; “II. Meşrutiyet Döneminin Değerli Bir Maarifçisi Fuad Şemsi İnan”, *Türk Yurdu*, C. 28, S. 251, Temmuz 2008, s.98-101.
- Atıl, Şakir; “Harp Tarihinde Jandarma”, *Jandarma Dergisi*, S. 99-1, Ankara 1955, s. 24-28.
- Aybars, Ergün; “Türkiye’de Modernleşme, Demokrasi ve Bağımsızlık Mücadelelerinde Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 523-528.
- Aydın, Ayhan; “Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir ile Kazalarında Harp Hastaneleri” *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Yüce Yayınları, İstanbul 2001, s.156-174.
- Aydın, Mahir; “Hüseyin Hilmi Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 18, İstanbul 1998.
- Aydüz, Salim; “Osmanlı Devleti’nde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)”, Osmanlı, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 633-645.

- Balcı, Ramazan; “Kosova Islahatı (1896-1905):Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası’nın Kosova’da Uygulanması”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, Güz 2012, s.1-37.
- Balcıoğlu, Mustafa; “Mersin’li Cemal Paşa Biyografisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII, S. 39, Kasım 1997,s. 813-817
- Barkan, Ömer Lütfi; “*Tımar*”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. 12/1, İstanbul 1979, s. 286-332
- Baycan, Nusret; “Fevzi Çakmak”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 16, Ankara 1989, s. 177-206.
- Bayraktar, Kaya; “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, S. 69, Bahar 2014, s.1-28.
- Baysun, Cavit; “Kumbaracı”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. VI, İstanbul 1988.
- , “Ahmet Paşa (Humbaracı), İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C. I, İstanbul 1979.
- Bedirhan, Yaşar ve Figen Atabey; “Osmanlı Bahriyesi’nde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring, Ankara 2013, p. 127-139.
- Beşirli, Mehmet; “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, Y.2004/1, s.121-139.
- Beydilli, Kemal; “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, C. XIII/17, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 365-434.
- Boppe, Auguste; “XVIII Asırda Fransa ve Türk Askerliği”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, (Çev. Ahmet Refik), Yeni Seri: I/4, 1930, S. 17-33.
- Bostan, İdris; "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 69-90.
- Cahit, Hüseyin; “Avrupa’ya Talebe İzamı”,*Tanin Gazetesi*, No: 340, 31Ağustos 1325(13 Ağustos 1909)
- Cavit Bey; “Felaket Günleri” *Tanin Gazetesi*, 26 Ekim 1946.

- Çadırcı, Musa; “Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid Ortasının Teşkili ve Nizam-ı Cedid Askerî, *Belleten*, C. XXXV/142, TTK yayınları, Ankara 1972, s. 1-13
- , “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”, *Dördüncü Askerî Tarih Seminerleri Bildiriler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 36-49
- , “Redif Askerî Teşkilâtı”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 47-66.
- , “Osmanlı İmparatorluğunda Asker Almada Kur’a Usulüne Geçilmesi”, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 18, ATASE Yayınları, Şubat 1935, s. 62.
- Çakmak, Adnan; “Mareşal Fevzi Çakma’nın Hatırları”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Nisan-15 Mayıs 1975..
- Çoker, Fahri; “Osmanlı Bahriyesi’nde İngiliz Islah Heyetleri”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S.541, Temmuz 1988, s.25-26.
- Davinson, Roderic H.; “Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979-1980, s. 343-368
- Deny, J., “Redif”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 665-668.
- Devellioğlu, Ferit; “Ümera”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993
- Eralp, T. Nejat; “Osmanlılarda Nişan ve Madalya”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Eraslan, Cezmi; “Hamidiye Alayları”, *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, C.XV, İstanbul 1997, s.462-464.
- Ercan, Yavuz; “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, *Belleten*, S. 198, TTK, Ankara 1987, s. 679 -724.
- Erdoğan, Teyfur; Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-1, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51/1-4, 1996, ss. 183-247.
- Eren, Ahmed Cevad; “Selim III”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. X, Ankara 1964.
- Ergün, Mustafa ve Tayyip Duman; “19. Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, *Yeni Türkiye*, S. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ocak-Şubat 1996, s. 494-511.

- Ergün, Mustafa; “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 17, Ankara Mart 1990, s. 435-457.
- Erkoç, Şahap ve Aykut Kazancıgil; “Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşı’nda 3 Teşrinisani 1330- 3 Nisan 1333 Tarihleri arasında (1914-1917) Şehit Olan Sağlık Subaylarının Listesi” *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Yüce Yayınları, İstanbul 2001.
- Ermumcu, Turgut; “I. Dönem TBMM’de Isparta Millet Vekilleri ve Meclis Çalışmaları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, ss. 139-153, Mayıs 2010.
- Eyice, Semavi; “Baruthane”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. V, İstanbul 1992.s.94-96.
- Gezâ, David; “Baron De Tott”, *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992.
- Gök, Dursun; “Mersinli Cemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 34, Mart 1996, s. 125-149.
- Gökbilgin, M. Tayyib; “Müşir”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. VIII, İstanbul 1979, s.843-847
- , “Sipahi”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. X, İstanbul 1980, s. 689-694.
- , "Nizam-ı Cedid" , *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. IX, İstanbul 1964, s. 309-318.
- Göyünç, Nejat; “Kuruluş Devrinde Askerî Teşkilat ve Devşirme Düzeni”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. VI, Ankara 1999, s. 558-560.
- Gündüz, Ahmet; “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar, (M.1879-1909)”, *History Studies*, Volume 3/3 2011, s. 124-145.
- Güneş, İhsan; “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 1983, s. 203-215.
- Gümüş, Musa; “Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti’nde Kazak Süvari Alayı”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010, s.1362-1375.

- Halaçoğlu, Ahmet; “Humbaracı”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XVIII, İstanbul 1998.
- Hülagü, Metin; “Topal Osman Nuri Paşa (1840-1898) Hayatı ve Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S:5, Ankara 1994, s.145-153.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin; “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, 150. Yılında Tanzimat, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- İlgürel, Mücteba; “I. Mahmud”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 137-146.
- , “İkinci Osman”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. X, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 433-440.
- , “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, s. 605-611.
- İnalcık, Halil; “Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.118, Ankara 1972, s.1060-1061.
- Jaeschke, Gotthard; “Mondros’a Giden Yol”, *Belleten*, C.XXVIII, S.109, 1964.
- Jandarma Evamir Mecmuası*, S. 14, 15 Kanunievvel 1328 (28 Aralık 1912).
- Kaçar, Mustafa; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mühendishanelerin Kuruluşu”, *Osmanlı*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 680-697.
- Kansu, Aykut; “Hürriyet, Musavat, Uhuvvet, Adalet-100.Yıldönümünde 1908 Devrimi’ni Anlamaya Çalışmak”, *Toplumsal Tarih*, S.175, Temmuz 2008, s.22-35.
- Karal, Enver Ziya; “Ahmed III”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. I, Ankara 1964.
- , “Mahmut II”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. VII, Ankara 1964.
- , “Tanzimat’tan Evvel Garplılışma Hareketleri(1718-1839)”, *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999.
- , “Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri”, *Tanzimat*, İstanbul 1940.
- Karpat, Kemal; “Türkler (Osmanlı)”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. 12/2, İstanbul 1988, s.304-381

- Kasalak, Kadir; “Mondros Mütarekesi Öncesi Osmanlı Devleti’nin Durumu (1918 Yılı)”, *Askerî Tarih Bülteni*, Y. 23, S. 44, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Şubat 1998, s. 62-80.
- Kayabalı, İsmail ve Cemender Arslanoğlu; “Osmanlılarda Ordu, Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler”, *Türk Kültürü* (Kara Kuvvetleri Sayısı), S.131, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Eylül 1973, s. 995-1026.
- , “Selçuklularda Ordu Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeleri”, *Türk Kültürü*, (Kara Kuvvetleri Sayısı), S.131, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Eylül 1973, s.969-986.
- Kayalı, Kurtuluş; “Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1250-1258.
- Kaymaz, Şerif; “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, *21. Yüzyıl Dergisi*, S.7, Eylül-Kasım-Aralık 2008, s.239-268.
- Kemerdere, Rıfat; “*Büyük Harpten Evvelki ve Sonraki Jandarmanın Ödevleri Arasında Bir Mukayese ve Jandarma Tarihçesi Hakkında Birkaç Söz*”, S. 43. *Jandarma Mecmuası*, 1936, s. 32.
- Kodaman, Bayram-Ahmet Turan Alkan; “*Tanzimat’ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa*”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Köksal, Osman; “Osmanlı Devleti’nde Asker Almada Son Durum 29 Nisan 1330 Tarihli Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu ve Başlıca Hükümleri”, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 29, Genkur. ATASE Yayınları, Ankara 1990, s. 1-4.
- , “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S. 2, Eskişehir Aralık 2009, s. 333-465.
- Kuran, Ercüment; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Seri: 1, S. 5, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s. 103-116.
- Küçük, Cevdet; “Abdülmecid”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. I, İstanbul 1988.
- Kütükoglu, Mübahat S.; “Baruthâne-i Amire”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. V, İstanbul 1992, s. 96-98.

- Mutlu, Sevda; “Unutulan Cumhuriyet Aydını Ahmet Hamdi Başar, Başarizm ve Devletçilik”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, , Sivas 2000, s.179-196.
- Nadi, Yunus; “Siyaset”, *Tasfir-i Efkâr*, 15 Kanunievvel 1913, No:941-142.
- Oğuzoğlu, Yusuf; “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu”, *Osmanlı Araştırmaları: Jorinel of Ottoman Studies*, S. 20, İSAM Yayınları, İstanbul 200, s. 295-303.
- Okumuş, Ejder; “II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XIV, İstanbul 2002.
- Onar, Sıddık Sami; “Bedel-i Nakti” ve “Bedel-i Askerî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1979, s. 439-440
- Ölmez, Adem; “II. Meşrutiyet Devrinde Bir Askerî Meclis: Şuray-ı Askerî”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 42, 1 Mart 2009, s. 43-54.
- Özcan, Abdülkadir; “Devşirme”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. IX, İstanbul 1994.
- , “Osmanlı Devletinin Askerî Yapısı”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Özdemir, Mehmet; “Balkan Savaşı’nda Gönüllüler ve Gönüllü Askerî Birlikler”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay ATASE Yayınları, S. 5, Ankara 2005, s. 71-102
- Özkan, Cemal; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ordu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. V, İstanbul 1999.
- Özkaya, Yücel; “Mustafa Kemal Paşa Anadolu’da”, *Milli Mücadele Tarihi (Makaleler)*, (Haz. Berna Türkdoğan), ATAM Yayınları, Ankara 2002, s. 137-170.
- , “1919’un Siyasi Olayları”, *Mili Mücadele Tarihi (Makaleler)*, (Haz. Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.23-32.
- , “Tanzimat’ın Siyasi Yönden Meşrutiyete Etkileri Cemiyet-i İslamiyye Başkan Vekili Muhiddin Efendi’nin Meşrutiyet Hakkındaki Düşünceleri”, *Tanzimat’ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 301-321.
- , “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s.219-254.

- , "III. Selim'in İmparatorluk Hakkında Bazı Hatt-ı Hümayunları", *X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 1481-1486
- , "Orta Anadolu'da Nizam-ı Cedid'in Kuruluşu ve Kaldırılışı", DTCF. *Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara 1982, s. 509-536.
- Özlü, Hüsnü; "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın işgali Süreci", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XII/25, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir Güz 2012, s. 9-32.
- Öztopçu, M. Ali; "Nizam-ı Cedit ile Osmanlı Topçuluğuna Getirilen Yenilikler", *Askerî Tarih Bülteni*, 12/22, ATASE Yayınları, Ankara 1987, s. 85-90.
- Pakalın, Mehmet Zeki; "Harbiye Nezareti", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1993
- , "Müstahfız", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 630.
- , "Serasker", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 176
- Pamuk, Şevket; "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul Kasım-1985, s. 653.-667
- Petrosyan, Irina; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Reformlar Konusunda İlk Girişim: XVI. Yüzyılın Sonu ile XVII. Yüzyılın başında Yeniçeri Ocağı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 673-683.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet; "Divan-ı Hümayundan Meclisi Mebusanı'na Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 1999, s. 17-23.
- , "Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye'nin Kuruluşu 1838-1840", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990. s.127-145.
- Sezer, Hamiyet; "Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Sonrasında Meydana Gelen Askerî- Sosyal Gelişmeler (1826-1827)", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 67-78.

- Somel, Selçuk Akşin; “Osman Nuri Paşa’nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, XVIII, S: 29, Ankara 1996, s. 1-38.
- Soyupak, Kemal; “Silahlı Kuvvetlerin Teşkilatı ve Görevi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. X, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 2610
- Tacan, Necati; “Tanzimat ve Ordu”, *Tanzimat*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s.129-137.
- Taş, Fahri; “Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, Sayı: 42, Kasım 1998, s.923-968.
- Taşkıran, Cemalettin; “Yükselme Dönemi Osmanlı Ordusu”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 1999.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin; “İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), *Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Meteksan Yayınları, Ankara 1980, s. 351-382.
- Türkmen, Zekeriya; “II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları (1908-1918)”, Osmanlı, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 695-702.
- , “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s.21-37.
- , “İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913-1914): Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 9, Bahar 2003, s. 41-76
- , “Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkya İle Mücadelesi”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri 1*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 287-319.
- , “Mustafa Kemal Paşa’nın IX. Ordu Kıt’aları Müfettişi Olarak Samsun’a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 124, Şubat 2000/01, s.77-111.
- , “XX. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu’da Eşkya ile Mücadelede Osmanlı Kolluk Kuvvetlerinin Faaliyetleri: Çakırcalı Eşkayasını Takip Harekâtı”, XIV.

- Türk Tarih Kongresi (Ankara 9-13 Eylül 2002), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, K. I, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 199-223.
- Uluğ, Hüseyin Hilmi; “İstiklal Savaşında Sinop”, *Vakit Gazetesi*, 3 Eylül 1952.
- Unat, Faik Reşit; “Atatürk’ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”, *Belleten*, C.XXVI, S.102, Nisan 1962, s.339-348
- Uzel, İlter; “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918), Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri” *Dördüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1989, s. 208-209.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar” *Belleten*, C. XX, S. 77, (Ocak 1956), s. 103-174.
- Ülkütaşır, M. Şakir; “Atatürk Samsun ve Havza’da”, *Türk Kültürü*, Y. 5, S. 49, Kasım 1966, s.32
- Ünal, Uğur; “III. Selim Devrinde Kapıkulu Ocaklarının Islahı Çalışmaları”, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 52, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2002, s.167-177.
- Yapp, M.E.; “War, Technology, and Society In The Ottoman Empire From The Reign Of Abdulhamid II To 1913: Mahmud Şevket and The German Military Mission”, *War, Technology an Society In The Middle East*, Oxford University Press,1975, s. 367-385
- Yavuz, Nuri; “Türk Tarihi Açısından I. Balkan Harbi’nin Sonucu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, S. I, Ankara Nisan-2003, s. 225-240.

IV- SÜRELİ YAYINLAR

- Akşam Gazetesi
- Amme İdaresi Dergisi
- Asker Dergisi, (S. 1, İstanbul 21Ağustos-1324)
- Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi
- Askerî Tarih Bülteni
- Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
- Belleten
- Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
- Ermeni Araştırmaları
- Hadisat Gazetesi
- Hürriyet Gazetesi

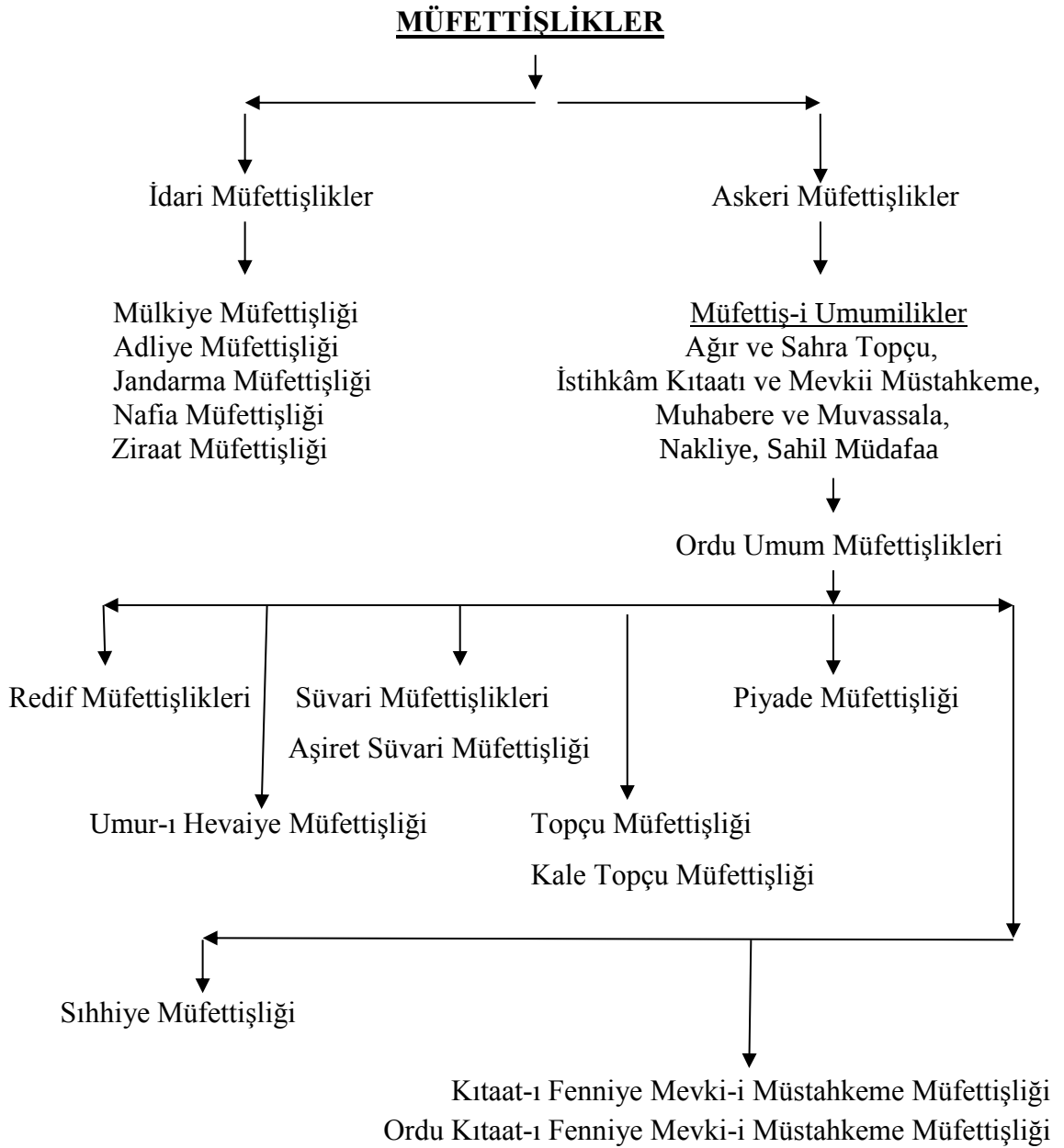
İrade-i Milliye Gazetesi
 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
 Jandarma Dergisi,
 Jandarma Evamir Mecmuası
 Jandarma Mecmuası
 Memleket Gazetesi
 Osmanlı Araştırmaları
 Peyam Gazetesi
 Takvim-i Vekayi,
 Tanin Gazetesi
 Tasvir-i Efkâr Gazetesi
 Tercüman-ı Hakikat
 Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi
 Toplumsal Tarih
 Türk Dünyası Araştırmaları
 Türk İdare Dergisi
 Türk Kültürü Dergisi
 Türk Tarihi Encümeni Mecmuası
 Türk Yurdu
 Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
 Vakıf Gazetesi

V- İNTERNET KAYNAKLARI

Bilim, Cahit; “Osmanlılarda Avrupa’ya Öğrenci Gönderilmesi”, http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/ed_1999_1_1/137706.pdf, s.18, 10.7. 2013
 Somel, Selçuk Akşin ve İsenbike, Togan; “Modernleşmenin Osmanlı İmparatorluğunda ve Orta Asya’daki İlk Göstergeleri”, <http://www.yazboz.org/2009/10/modernlesmenin-osmanli-imparatorlugunda-ve-orta-asya-daki-ilk-gostergeleri/12.01.2011>
http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html. 01. 08. 2013.
<http://www.tufts.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html>. 08.08. 2013.
<http://koleksiyonerim.blogspot.com/2013/01/osmanli-donemi-nisan-ve-madalyalari-1.html#!/2013/01/osmanli-donemi-nisan-ve-madalyalari-1.html>.02.01.2014.
http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/numismatik/osmanli_nisan_madalya.html, 02.01.2014
<http://www.atam.gov.tr/#magazines>
<http://www.hvkk.tsk.tr/tr/IcerikDetay.aspx?ID=19>, 29.04.2015.

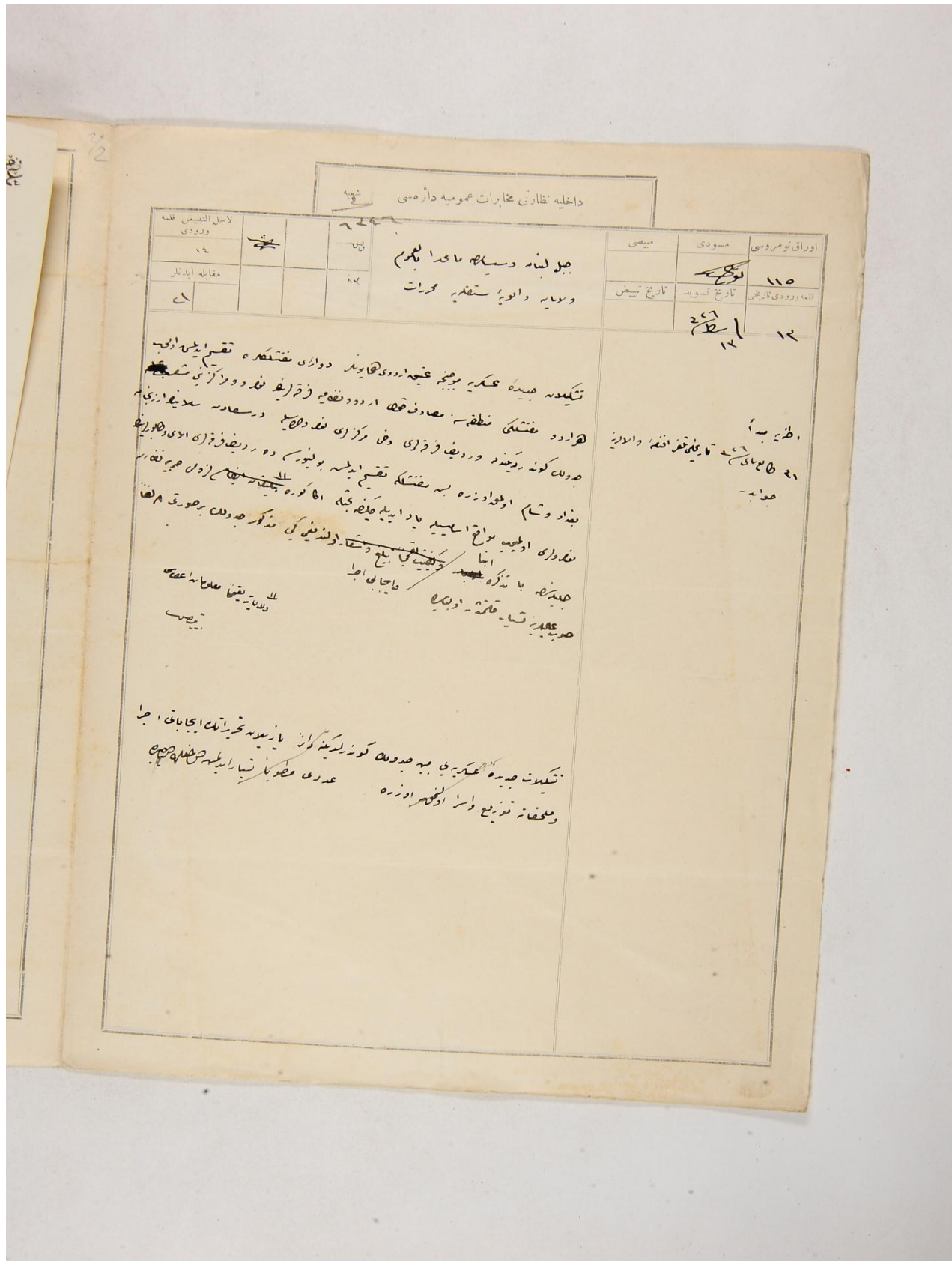
EKLER

Ek: 1; Osmanlı Devleti'nde Uygulanan İdari ve Askeri Müfettişlikler

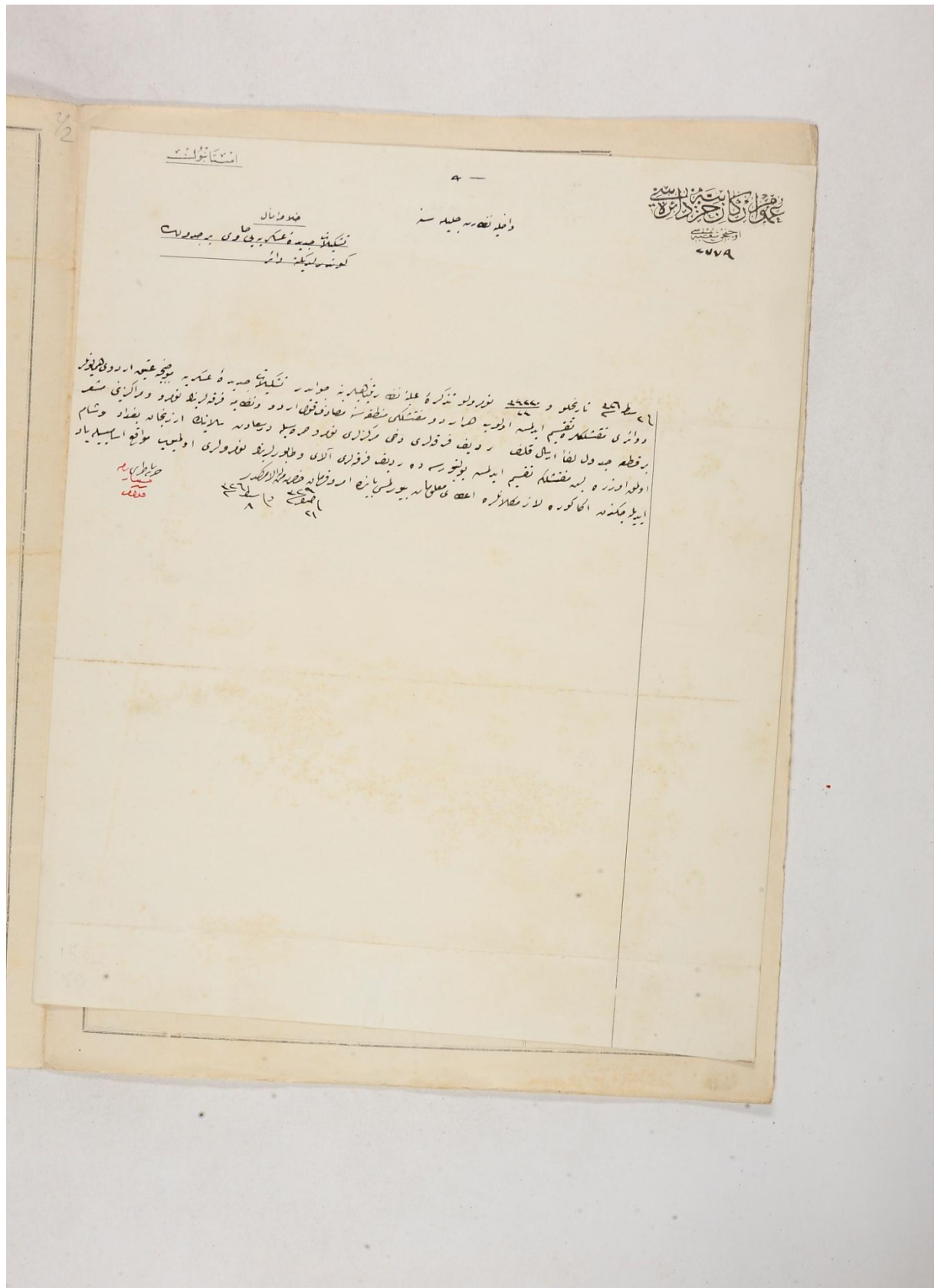

Kaynak: *BOA, DH. HMS*, D: 27, V: 83, s. 2; *BOA, DH. İD.* D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911); *BOA, DH. İD.* D: 158/2, Dâhiliye Giden No. 6346, 13 Şubat 326; *Salname-i Umûmî*, Sene: 1327, s. 263-267; *ATASE, BDH*, K:1482 D:72 F:135-002a. Orduyu Hümayun Müfettiş-i Umûmîlik Vazife ve Salahiyeti Hakkında Malumat-ı Umûmîye.

Ek: 2A; Osmanlı Ordusu'nda Ordu Müfettişlikleri Kuruluşu ve Kolordu Teşkilatı

Ek: 2B; Osmanlı Ordusu'nda Ordu Müfettişlikleri Kuruluşu ve Kolordu Teşkilatı

Ek:3/A; Her Türlü Rütbede Bulunan Subayların Sahip Olması Gereken Rütbe ve Kıdeminin Hesabı İçin Verilen Cetvel.

	Mektepten yüzbaşı çıkanlar				Mektepten mülâzımievvelikle çıkanlar için	Tüccar kaptan mektebinden neş'etle vazâifi bahriyede müstahdem zabitan için	Mektepten mülâzım çıkanlar			Alaylılardan			
	Erkânharp yüzbaşları için	Erkânharp namzedi sınıfından me- zun mümtaz yüzbaşlar için	Mühendishaneden çıkan fenni müm- taz yüzbaşlar için	Tabip, baytar ve aşiret yüzbaşları için			Bahriye zabitanı için	Piyade topçu ve istihkâm zabitanı için	Suvari zabitanı için	Jandarma zabitanı için	Piyade, topçu, istihkâm ve bahriye zabitanı için	Suvari zabitanı için	Kâtiplik silkinden yetişen zabitan için
Silâhendazlık müddeti						3				6	6	6	6
Mülâzımisânîlik müddeti	1	1	1		1	3	2	3	5	5	5	6	
Mülâzımievvelik müddeti	2	2	2		4	4	4	4	5	5	5	6	
Yüzbaşıvekilliği müddeti									2			4	
Yüzbaşılık müddeti	2	3	4	6	4	4	4	4	4	8	7	8	
Sol kolağalık müddeti						2		2					
Kolağalık müddeti	4	4	4	4	4	4	4	4	2		6	6	
Kâtip muavinliği müddeti													4
Tabur kâtipliği müddeti													6
Alay kâtipliği müddeti													5
Alay eminliği müddeti													5
Binbaşılık müddeti	5				5	5	5	5	3	10	7	7	7
Kaymakamlık müddeti	5				5	5	5	5	3		7	7	7
Miralaylık müddeti	4				4	4	4	4	4	10	7	7	7
Mirlivalık müddeti	4				4	4	4	4	4	5	5	5	5
Feriklik müddeti	5				5	5	5	5	5	5	5	5	5
Birinci feriklik müddeti	4				4	4	4	4	4	4	4	4	4

Kaynak: MM ZC, D:1, C: 5, B: 107, s. 260

Ek:3/B; Rütbe Tasfiyelerine Dair Cetvel

1. Mektepli subaylar için mezuniyet tarihi esas kabul edilmiştir.
2. Alaylı subaylar için subaylığa giriş tarihlerinden 6 sene sonra olmak üzere kabul edilmiştir.
3. Tüccar kaptan mektebi mezunları için subaylığa giriş tarihi mezuniyetlerinden 3 sene sonrasından kabul edilmiştir.
4. Yüzbaşı vekili ve kıdemli yüzbaşılar için müddet yüzbaşılık ve kıdemli yüzbaşılık müddetinin yarısı olarak cetvelde yer almıştır.
5. Deniz kuvvetlerindeki uygulama kara kuvvetlerindeki rütbelerin deniz kuvvetlerindeki muadili bulunan berri rütbelere uygun olarak ait olduğu nezaretçe belirlenecektir.

Kaynak: MM ZC, D: 1, C: 5, B: 107, s.259.

Ek: 4/B; Harbiye Nezareti ve Karargâh-ı Umûmî Teşkilatı.

[illegible]

Ek: 4/B

1334 HARBİYE NEZARETİ TEŞKİLATI

Nazır: Enver Paşa

Müsteşar: Mirliva İsmail Hakkı Paşa

Müsteşar Muavini: Kaymakam Fethi Bey

Refakat Memuru: Nedim Bey

Nezaret Yaverleri: Binbaşı Kazım Bey, Yüzbaşı Salim, Müfit, Şükrü

Efendiler

Tahrirat Dairesi: Müdür: Ali Rıza Bey (Tahrirat Kalem Müdürü İhsan Bey, Nezaret Evrak Müdürü Şevket Bey)

Ordu Dairesi: Reis Miralay (1. Şube Müd. V. Yüz. Mümtaz Bey 2. İkmal Şubesi Müdürü Kaymakam Behiç Bey, Matbaa-i Askerîye: Birinci Ordu Riyasetinde Müdür: Binbaşı Halit Bey)

Harbiye Dairesi: Reis Vekili Kaymakam Galip Bey (1. Kanun Şubesi Müdürü: Kaymakam Mehdi Mustafa Bey, 2. Piyade Şubesi: Binbaşı Naşit Bey, 3. Süvari Şubesi: Binbaşı Sadık Bey., 4. Sahra Topçu: Bin. İbrahim Bey, 5. Ağır topçu: Bin Salih Bey, 6. İstihkâm: V. Kaymakam İbrahim Bey, 7. Muhabere ve Muvassala: Bin. Behçet Bey, 8. Nakliye: Yüzbaşı Salih Bey.)

Levazım Dairesi: Reis Mirliva İsmail Hakkı Paşa (1. Harcırah ve Maaş Şubesi Hüseyin Hüsnü Bey, 2. Muayenat Şubesi Rıza Bey, 3. Melbusat Şubesi V. Binbaşı Ali Bey, 4. İnşaat Şubesi Binbaşı Ali Bey, 5. Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi V. Yüzbaşı Cemal Bey, 6. Fen ve Muamelat Şubesi Burhaneddin Bey, Seferberlik Şubesi Binbaşı Reşit Bey, Mübayat Komisyonu Binbaşı Edip Bey, Teftiş ve Muayene Komisyonu Binbaşı Hilmi Bey.)

Muhasebat Dairesi: Hacı Muhiddin Bey (1. Cemal Bey, 2. Memduh Bey, 3. Ziya Bey, İkraz Komisyonu Reis Binbaşı Talat Bey)

Sıhhiye Dairesi: Reis Miralay Süleyman (Muavin: Berifsurmayer Bey)

Muamelatı Zatiye Müdüriyeti: Müdür Miralay Nihat Bey (Muavin Kaymakam Şevket Bey)

Divan-ı Temyiz-i Askerî: Reis: Mirliva Fuat Paşa

Hukuk Müşavirliği: Müdür Rıfat Bey

Muhakemat Müdüriyeti: Müdür Kaymakam Aziz Bey

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye: Merkez Şube Müdür V. Binbaşı Cemil Bey, Harbiye Şubesi Müdür Mirliva Şevki Paşa

Baytar Müfettişi Umûmîliği: Reis Kaymakam Mazlum Bey

Müstakil Asayiş: Müdür: Binbaşı Cemil Bey

Daire Müdiranı: Müdür: Mülazım-ı evvel Mehmet Efendi

Ek: 4/B

KARARGÂH-I UMÛMÎ

Başkumandan Vekili: Enver Paşa Hazretleri

Erkân-ı Harbiye Reisi: Ferik Bronzart von Şellendorf Paşa

Yaver: Binbaşı Fişer Bey

Karargâh-ı Umûmî Birinci ve İkinci Şube Müdür-ü Umûmîsi, Kaymakam

Brinet Fontovoni Bey

- 1-Harekât Şubesi: Kaymakam Esat Bey
- 2- İstihbarat Şubesi: Binbaşı Seyfi Bey
- 3- Şimendifer Şubesi: Kaymakam Büterih Bey
- 4- Nakliye Şubesi: Miralay Pişof Bey
- 5- Top ve Mühimmat Şubesi: Miralay Şale Bey
- 6- Menzil Müfettişliği Şubesi: V. Binbaşı Abdi Bey
- 7- Sıhhiye Müfettişliği Şubesi: Miralay Süleyman Nihat Bey
- 8- Muhabere ve Muvassala Şubesi: Kaymakam Poçirnik Bey
- 9- Karargâh-ı Umûmî Kumandanlığı Şubesi: Kaymakam Mahmut Bey
- 10- Evrak Şubesi: Binbaşı Sabri Bey

Gerek daire dâhilinde gerek haricinde bi'l-umûm muhaberatta dairelerin isimleri işaret ile istimal olunacak gündelik her bir evrak üzerinde şubenin ismi de muhtasır hurufat ile gösterilecektir. Mesela numru 30.11.1911 (4. 4. 30) tarihli emre müracaat.

Kaynak: BDH-1666-11A-002.

Ek: 5; Cerrah Sınıfının Dereceleri, Askerî Rütbe Muadili ve İstihdam Yerleri.

	1. Derece Ser Cerrah (Binbaşı)	2. Derece Cerrah (Kolağası)	3. Derece Cerrah Muavini (Yüzbaşı)	4. Derece Cerrah Namzedi (Mülazımı Evvel)
1000 Yataklı Hastanlerde	2	2	3	3
750 Yataklı Hastanlerde	1	2	2	3
500 Yataklı Hastanlerde	1	2	1	1
400 Yataklı Hastanlerde	1	1	1	1
300 Yataklı Hastanlerde	1	1	-	1
250 Yataklı Hastanlerde	1	-	1	1
200 Yataklı Hastanlerde	-	1	1	-
150 Yataklı Hastanlerde	-	1	1	1
100 Yataklı Hastanlerde	-	1	-	-
Sınıf-ı muhtelif alaylarının birinci taburlarına	-	1	-	-
Sınıf-ı muhtelif alaylarının diğer taburlarına (birer)	-	-	1	-
Nakliye (ve süvari, topçu) taburlarına istihkâm ve (şimendifer taburlarına) birer	-	1	-	-
Kalelere, fabrikalara, mekteplere	-	-	1	-

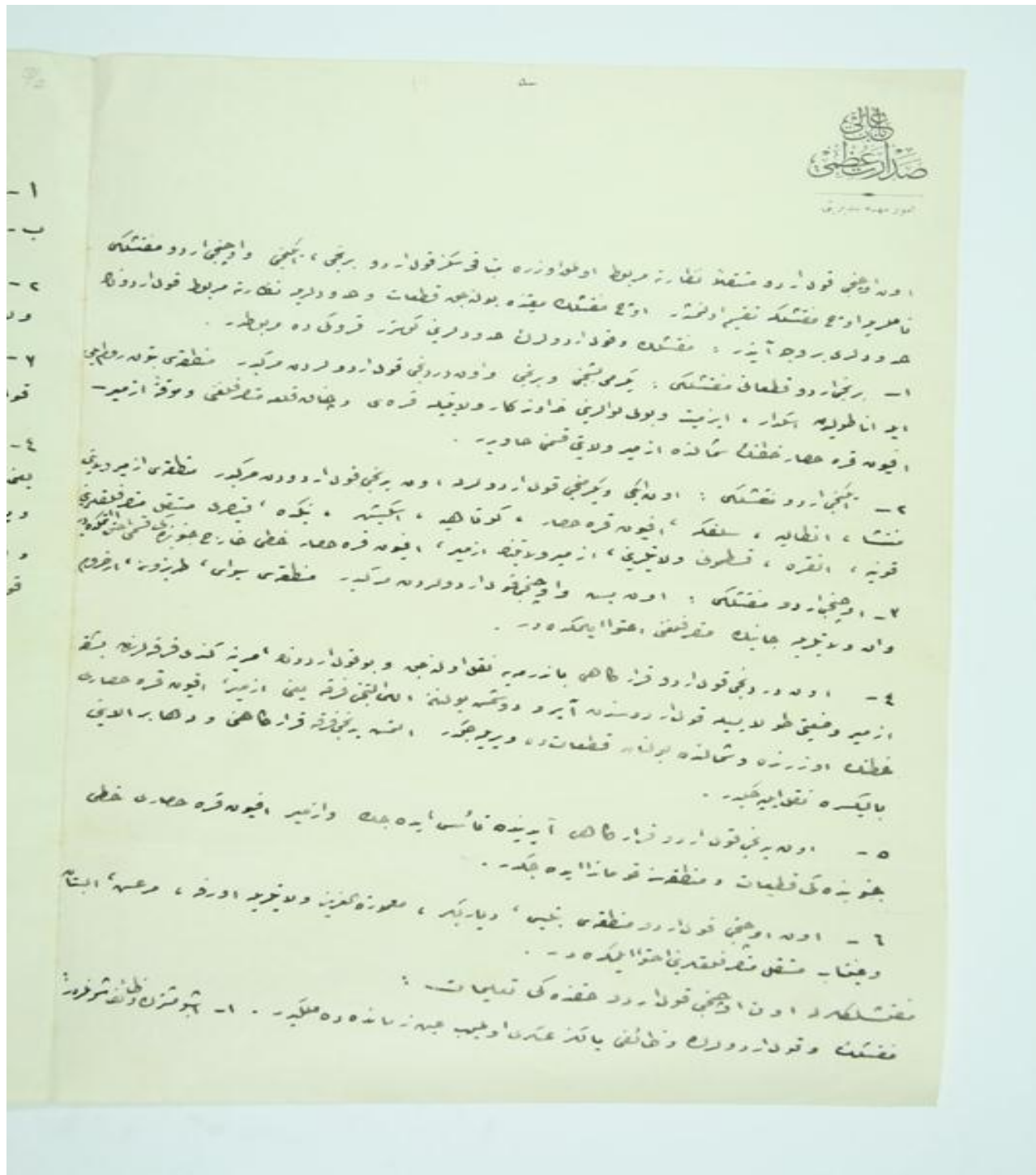
Kaynak: MM.ZC, D: 1, B: 20, C. 1, s. 450-449.

Ek: 6/B; (1326-1327) 1912-1913 2. Ordu Müfettişliği Nizam-ı Harp
Kuruluşu.

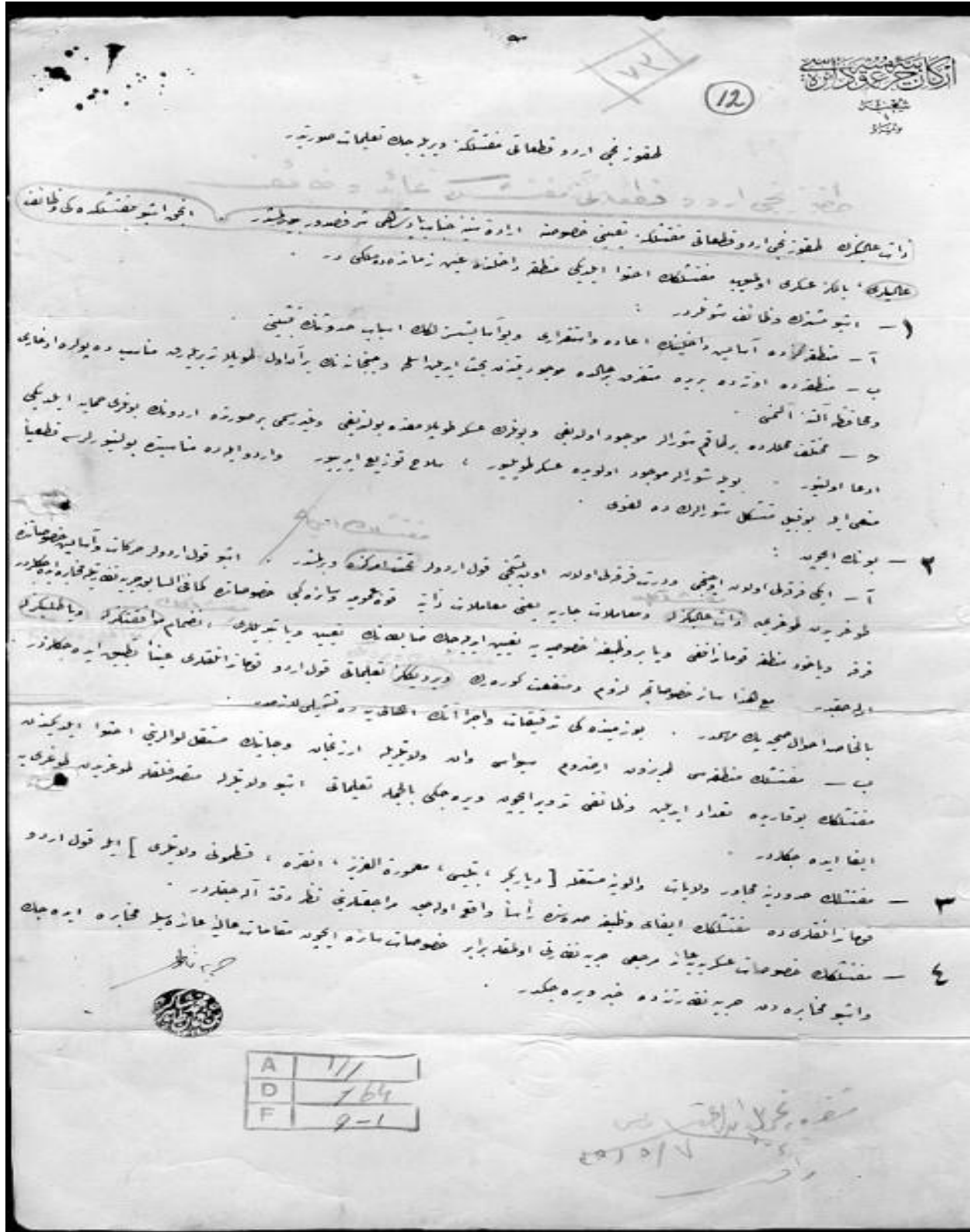
A 1-1 D 25 E 1-1				سکریچرول اردو کشنام سلا بلش ایکچر اردو کشنام											
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام			
سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام سکریچرول اردو کشنام				سکریچرول اردو کشنام											

Ek: 7; Müfettişlik Teşkilatına Geçildiğine Dair Harbiye Nezareti Tezkeresi (29 Mayıs 1919)

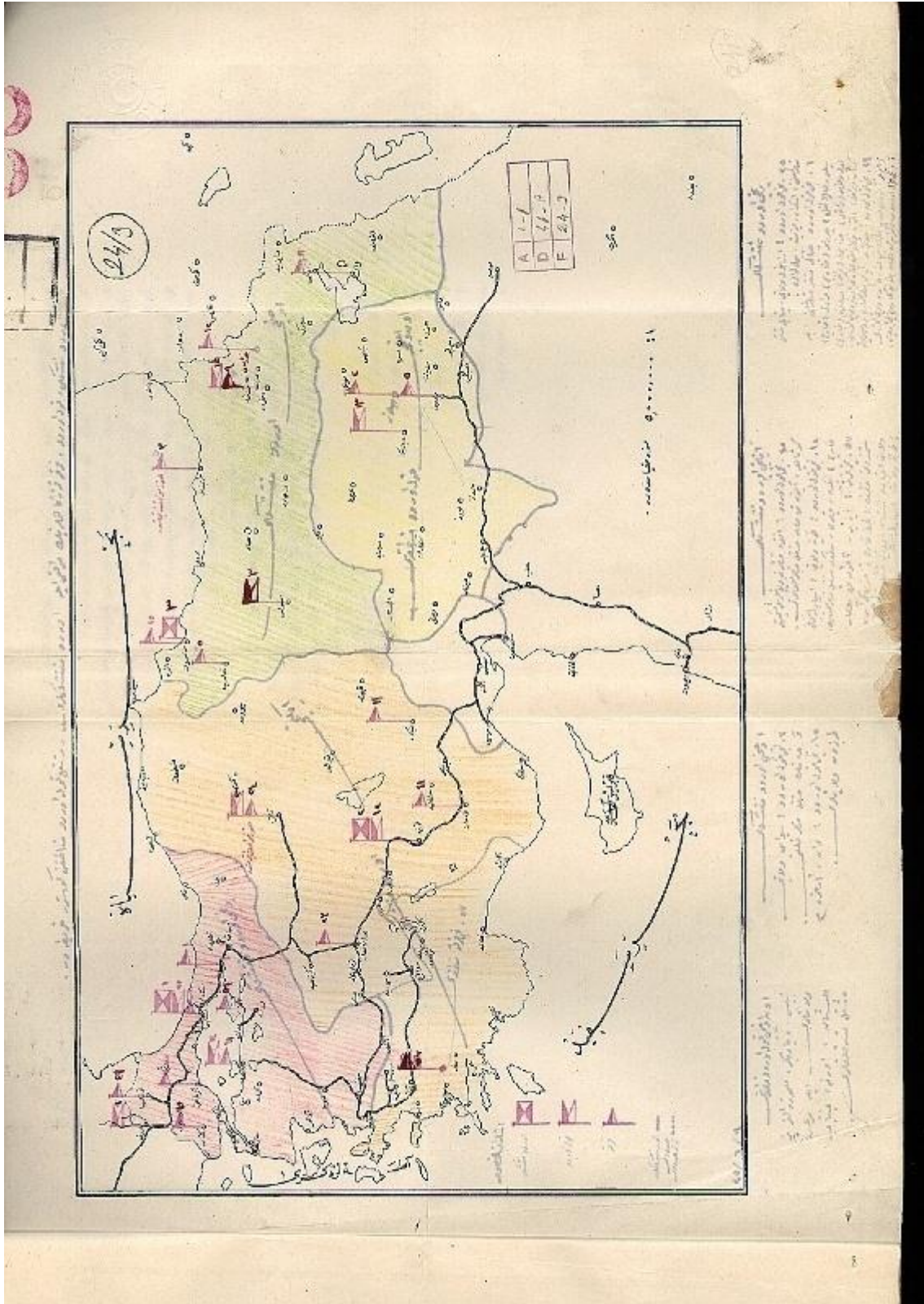
Ek: 8; Ordu Müfettişlikleri Teşkilatı, Görev ve Yetkileri.

Ek: 9/B; Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ndeki Görev Talimatnamesi

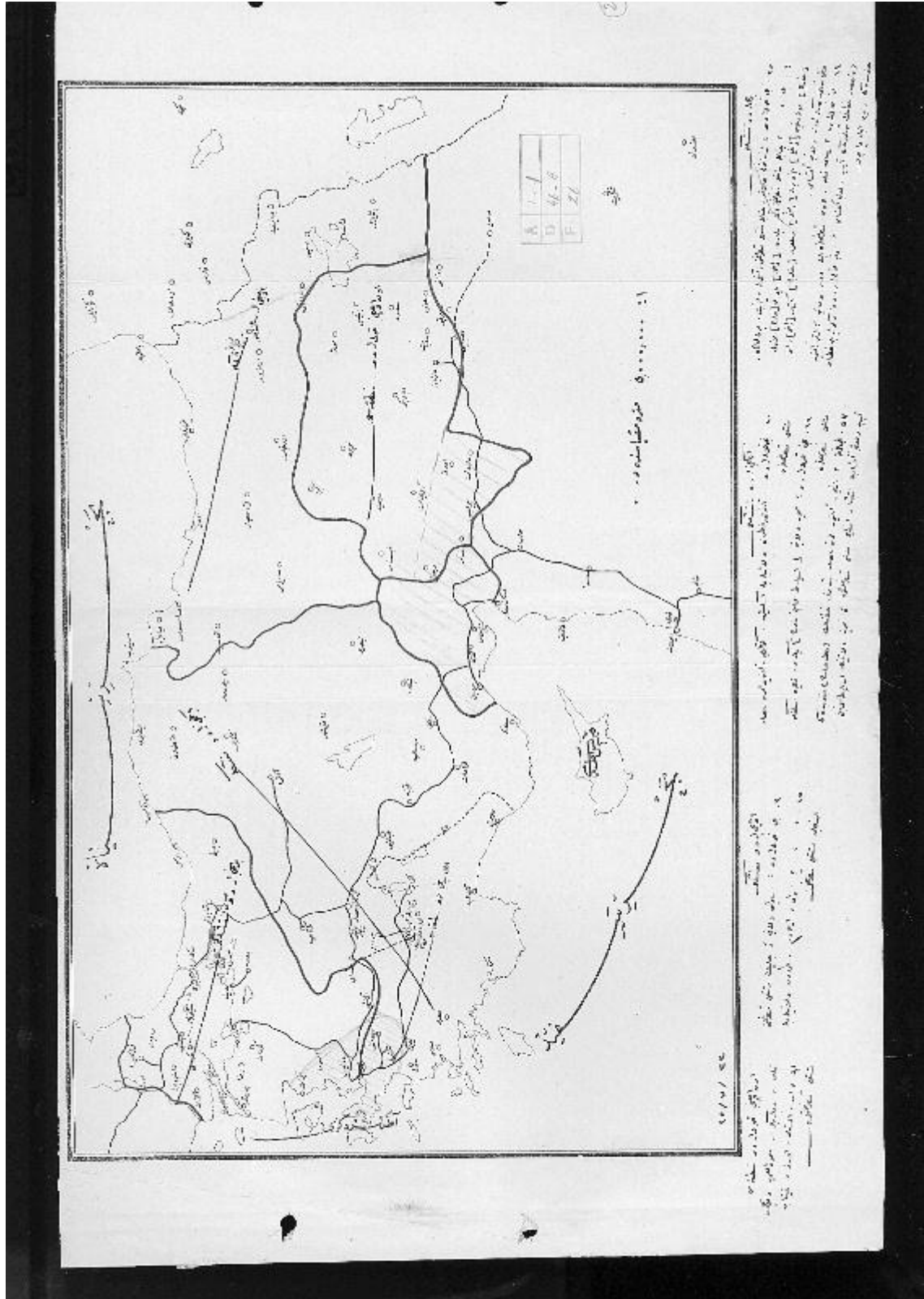

Ek: 10/A; 09.06.1919 Tarihi İtibariyle 3 Ordu Müfettişliği ve 13. Kolordu Bölgeleri

Kaynak: ATASE, İSH, K:25, G:109AB, 109AC, 09.06.335; K:25, G:111, 22.07.1335.

Ek: 10/B; 22.07.1919 Tarihi İtibariyle 3 Ordu Müfettişliği ve 13. Kolordu Bölgeleri

Kaynak: ATASE, İSH, K:25, G:109AB, 109AC, 09.06.335; K:25, G:111, 22.07.335.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: İsmail EFE

Doğum Tarihi ve Yeri: 1 Temmuz 1972

Medeni Durumu: Evli

Tel: 0506 638 82 04

Email: efe5772@gmail.com

Yazışma Adresi: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Yahşıhan/ KIRIKKALE

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	KKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2004
Lisans	KKÜ FEF Tarih	1999
Lise	Durağan Lisesi, SİNOP	1990

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2007- Halen	KKÜ Atatürk İlk. Ve İnk. Tar.	Okutman
1999-2008	KKÜ FEF Tarih Bölümü	Araş. Gör.

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

Efe İsmail, “Türk Askerinin Çanakkale Savaşlarında Gösterdiği Kahramanlıklardan Bazı Örnekler”, Bilim Yolu Dergisi, , KKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, S. 3, ss. 543-554 (2003)

DİZİN

1. Kolordu, 55, 98, 112, 190, 191, 207, 217, 218, 219, 220, 222, 230, 232, 233, 236, 239, 240, 273, 287, 320, 323
1. Ordu, 28, 48, 93, 95, 132, 161, 175, 176, 180, 187, 188, 204, 213, 215, 222, 223, 225, 228, 230, 233, 234, 235, 236, 238, 248, 257, 263, 264, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 276, 323, 330, 336, 379
1. Ordu Müfettişliği, 223, 228, 263, 273, 336
2. Ordu, 25, 44, 55, 117, 132, 153, 154, 155, 159, 176, 178, 180, 187, 188, 190, 191, 196, 202, 204, 205, 206, 208, 213, 223, 225, 230, 233, 234, 236, 238, 239, 240, 248, 251, 252, 263, 264, 267, 269, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 288, 298, 303, 307, 312, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 336, 380, 382
2. Ordu Müfettişliği, 263, 276, 277, 278, 279, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 336
2. Ordu Topçu Müfettişliği, 188, 225
2. Redif Müfettişliği, 158, 213
3. Kolordu, 58, 181, 188, 207, 225, 230, 233, 236, 240, 256, 261, 268, 283, 284, 288, 289, 305, 312, 320
3. Menzil Müfettişliği, 237, 238
3. Ordu, 48, 75, 126, 132, 153, 172, 173, 174, 175, 176, 187, 188, 190, 191, 205, 206, 222, 223, 224, 225, 230, 231, 233, 234, 236, 238, 239, 240, 248, 251, 252, 262, 263, 264, 266, 269, 271, 273, 276, 287, 288, 294, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 320, 322, 323, 325, 326, 328, 329, 330, 336
3. Ordu Müfettişliği, 132, 172, 173, 174, 225, 263, 264, 288, 301, 303, 306, 307, 311, 312, 317, 326, 336
3. Redif Müfettişliği, 153, 206
4. Kolordu, 188, 190, 207, 225, 230, 233, 236, 238, 239
4. Ordu, 17, 131, 132, 165, 169, 176, 179, 187, 188, 225, 230, 231, 233, 234, 236, 238, 240
4. Ordu Müfettişliği, 131, 133, 174, 223
4. Redif Müfettişliği, 133
5. Ordu, 112, 161, 176, 181, 190, 191, 222, 238, 239, 240, 241, 248, 252
5. Redif Müfettişliği, 153, 206
6. Ordu, 28, 132, 161, 176, 232, 236, 238, 240, 242, 248, 250, 252, 267
7. Kolordu, 223, 224, 234, 236, 241, 263
7. Ordu, 176, 238, 240, 248, 249, 251, 252, 269
8. Kolordu, 153, 206, 230, 234, 240, 276
8. Ordu, 58, 112, 222, 238, 240, 248, 252, 256
9. Ordu, 240, 248, 252, 261, 264, 268, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 294, 295, 296, 298, 317, 318, 321, 385, 386
9. Ordu Müfettişliliği, 264, 268, 283, 285, 294, 295, 296, 317, 321
12. Kolordu, 132, 231, 233, 234, 236, 240, 251, 277, 288, 289, 320, 324
13. Kolordu, 133, 231, 233, 234, 236, 237, 240, 263, 264, 271, 288, 312, 317, 320, 328, 336, 387, 388
14. Kolordu, 132, 179, 240, 252, 263, 267, 273, 283, 287, 298, 320, 323
15. Kolordu, 83, 181, 240, 252, 261, 268, 283, 284, 288, 292, 297, 298, 300, 301, 305, 309, 311, 312, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 336
17. Kolordu Kumandanlığı, 269
20. Kolordu, 240, 248, 251, 268, 276, 277, 288, 290, 292, 293, 297, 320, 321, 324, 329
- 31 Mart Vakası, 15, 53, 126

-A-

- A.B.D, 244
- Abdullah Paşa, 132, 133, 207, 214
- Abdülkerim Nadir Paşa, 7, 161
- Adana, 124, 125, 151, 153, 203, 206, 230, 238, 248, 249, 251
- Adliye-i Askerîye Dairesi, 254
- Afyonkarahisar, 151, 263, 264, 273, 276, 278, 293, 320, 322
- Ağır Topçu Endaht Mektebi, 38, 92, 185
- Ağır Topçu Müfettiş-i Umûmiliği, 39, 136, 185, 186, 189
- Ahmed Şâkir Paşa (Müşir), 14, 164, 165, 167, 263, 283, 285, 348
- Ahmet Abuk Paşa, 207, 259
- Ahmet İzzet Paşa, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 39, 40, 47, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 91, 109, 162, 176, 185, 206, 207, 216, 217, 219, 224, 225, 230, 234, 244, 245,

- 247, 248, 249, 250, 256, 262, 287, 333, 343, 357
- Ahz-ı Asker Kanunnamesi, 21, 333
- Ahz-ı Asker Teşkilatı, 11, 18
- Akdeniz Boğazı, 145
- Akhisar, 151, 293
- Alaylı Subaylar, 28, 29, 226, 373
- Ali Ferit Paşa (Harbiye Nazırı), 305
- Ali Fuat Paşa, 255, 262, 268, 283, 288, 292, 293, 297, 321, 324
- Ali İhsan Paşa (Sabis), 9, 42, 43, 231, 250, 252, 352
- Ali Kemal Bey (Dahiliye Nazırı) , 280, 290, 295, 302, 303, 324
- Ali Nadir Paşa, 271
- Ali Yaver Paşa, 207
- Alman Islah Heyeti, 11, 38, 40, 44, 57, 218, 219, 221, 227
- Alman, 6, 8, 11, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 38, 40, 41, 44, 52, 56, 57, 70, 91, 95, 96, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 147, 184, 188, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 227, 230, 231, 235, 244, 249, 335, 337, 346, 349, 350, 352, 354, 356, 357, 358
- Amasya, 151, 203, 206, 280, 289, 292, 297, 298, 303, 305, 322, 323
- Amiral Calthorpe, 110, 111, 245, 280, 281, 299, 300, 304, 307, 322, 325, 326
- Anadolu, 1, 2, 6, 9, 12, 14, 15, 18, 28, 61, 75, 94, 96, 110, 114, 146, 150, 151, 164, 182, 191, 197, 214, 230, 232, 234, 240, 242, 257, 258, 260, 262, 263, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 275, 280, 283, 287, 292, 293, 298, 300, 302, 305, 309, 312, 313, 315, 317, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 331, 336, 344, 348, 353, 356, 359, 363, 364, 365
- Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği, 266
- Anadolu Selçukluları, 1
- Ankara, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 21, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 41, 43, 46, 51, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 70, 82, 85, 92, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 118, 119, 123, 124, 125, 126, 140, 146, 150, 156, 161, 167, 176, 177, 187, 198, 203, 204, 214, 215, 230, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 254, 255, 257, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 275, 276, 277, 278, 282, 283, 286, 287, 288, 290, 292, 293, 297, 301, 320, 321, 324, 325, 329, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366
- Ankara Savaşı, 2
- Antalya, 151, 203, 263, 270, 276, 277, 278, 319, 320
- Antep, 125, 151, 206, 251, 264, 320
- Ardahan, 231, 243
- Arnavutluk, 13, 18, 61, 202, 214, 215
- Asâkir-i Hassa-i Şâhâne, 104
- Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye, 5, 6
- Asâkir-i Nizamiye-i Şahane, 6, 7, 11, 18, 62, 147
- Âsâkir-i Zaptiye Nizamnamesi, 11, 113, 114
- Asker Alma, 7, 8, 11, 18, 21, 42, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 81, 147, 149, 152, 154, 169, 170, 173, 224, 227, 229, 235, 333, 337
- Askerî Baytar Mektebi, 103
- Askerî Islah Heyeti, 112, 218, 219, 220, 221, 335
- Askerî Mektepler Müfettiş-i Umumiliği, 253
- Askerî Okullar Genel Müdürlüğü, 38, 91
- Askerî Rüştîyeler, 90
- Askerî Sıhhiye Teşkilatı, 77
- Askerî Şura (Şura-yı Askerî), 18, 27, 37, 46, 47, 48, 49, 50, 127, 192, 219, 227, 254, 258, 259, 327, 334
- Askerî Teftiş Komisyonu, 46
- Askerî Teşkilat Kanunu (1910), 127, 152, 155, 168
- Askerî Teşkilat Nizamnamesi, 126, 127, 177
- Askerî Teşkilat Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi, 86, 103
- Askerî Tıbbiye, 71, 74, 82, 100, 101, 102
- Aşîret Alayları, 167, 174
- Aşîret Mektepleri, 166, 172, 174
- Aşîret Nizamiye Süvari Alayları, 27, 49, 164, 168, 171
- Aşîret Süvari Müfettişliği, 169, 170, 173, 174, 368
- Averof Zırhlısı, 270
- Avusturya, 4, 14, 15, 42, 70, 83, 114, 115, 228, 243, 244
- Âyân Meclisi, 58, 129
- Aydın, 15, 84, 151, 156, 203, 264, 273, 293, 302, 320, 321, 322, 323, 327, 357, 359

-B-

Babîâli, 14, 20, 132, 199, 262, 263, 264, 265, 268, 273, 276, 283, 285, 286, 287, 289, 290, 294, 295, 296, 299, 302, 304, 306, 308, 309, 312, 313, 314, 317, 320, 328, 329, 330
 Bağdat, 9, 10, 42, 90, 119, 120, 131, 132, 133, 144, 151, 179, 223, 225, 228, 231, 233, 237, 249
 Bahariye Araba Fabrikası, 189
 Bahriye Mektebi, 106, 107
 Bahriye Nazırı, 47, 50, 111, 218, 229, 230, 245, 259, 297, 301, 308
 Bahriye Nezareti, 9, 80, 107, 110
 Bakü, 246, 248
 Balıkesir, 84, 234, 264, 270, 293, 329, 357
 Balkan Savaşı (Balkan Harbi), 18, 20, 21, 24, 37, 39, 52, 55, 56, 63, 64, 68, 77, 84, 85, 87, 96, 97, 98, 99, 101, 126, 127, 128, 129, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 158, 159, 162, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 186, 187, 197, 202, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 222, 224, 226, 228, 230, 235, 271, 276, 334, 338, 343, 344, 345, 346, 354, 363, 366
 Balkanlar, 114, 145, 177, 186, 202, 204, 216
 Bandırma Vapuru, 289, 290, 294
 Baron de Tott, 105, 183
 Baruthane Nazırlığı, 184
 Başkumandanlık Karargâhı, 57, 248, 256
 Başkumandanlık Vekâleti, 43, 56, 57, 136, 189, 190, 191, 193, 205, 227, 237, 238, 239, 240, 241, 251, 252, 256, 261, 327, 334
 Batı Ordusu, 204, 207, 213, 214
 Batum, 231, 243, 246, 251, 316
 Baytar Mektebi, 35, 85, 88, 102, 103
 Baytar Müfettişi, 71, 74, 85, 376
 Bedel-i Nakdi, 18, 62, 67, 159
 Bekir Sami Bey, 268, 281
 Belgrat, 57, 183, 227
 Beyrut, 119, 120, 151
 Bingazi, 39, 224, 246
 Binicilik Tatbikat Mektebi, 254
 Birinci Dünya Savaşı (1. Dünya Savaşı), 28, 57, 64, 67, 68, 69, 83, 84, 94, 96, 98, 99, 101, 103, 105, 111, 112, 123, 174, 175, 180, 181, 186, 188, 191, 198, 202, 215, 218, 219, 221, 222, 227, 228, 229,

231, 232, 233, 234, 235, 240, 243, 246, 248, 253, 254, 256, 335, 336, 346, 353
 Bitlis, 13, 16, 124, 151, 164, 198, 264, 286, 301, 308, 320
 Boğazlar Umûm Kumandanlığı, 189, 190, 239
 Bolu, 150, 263, 272, 273, 320
 Bostancı, 6
 Bozcaada, 214
 Brest-Litowsk Anlaşması, 238
 Brosar von Schellendorf, 219, 220, 231
 Bulgaristan, 13, 14, 24, 28, 110, 214, 215, 216, 231, 243, 249
 Bursa, 95, 150, 160, 204, 270, 273, 281, 288, 320, 323
 Büyük Hun Devleti, 1
 Büyük Millet Meclisi, 124, 254, 255, 257, 267, 275, 282, 331, 340, 350
 Büyük Selçuklu Devleti, 1

-C-

Cafer Tayyar Paşa, 262, 323
 Calthorpe, 245, 280, 281, 299, 300, 304, 307, 322, 325, 326
 Canik (Samsun), 203, 261, 263, 286, 289, 292, 300, 301, 320, 321
 Cebel Topçu, 72, 73, 85
 Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), 6, 41, 58, 111, 215, 217, 218, 226, 227, 229, 230, 234, 243, 247, 249, 267, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 288, 298, 336, 341, 344, 348, 350, 358, 360, 363, 376
 Cemal Paşa (Mersinli), 220, 229, 234, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 288, 298, 304, 307, 319, 322, 323, 324, 325, 326
 Cenevre Sözleşmesi, 80
 Cevat Paşa (Çobanlı), 58, 256, 257, 258, 268, 269, 271, 272, 274, 279, 283, 299, 300
 Cezayir-i Bahr-i Sefid, 17, 185
 Colmar Von der Goltz, 11, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 95, 108, 109, 110, 108, 184, 346
 Comte Bonneval, 2

-Ç-

Çanakkale (Cephesi), 17, 40, 75, 77, 83, 84, 112, 114, 123, 125, 181, 185, 188, 191, 220, 222, 236, 239, 251, 263, 273, 320, 336, 346, 347, 350, 357, 389
 Çanakkale Boğazı, 17, 114, 185, 191, 251

Çandarlı Kara Halil, 1
 Çankırı, 11, 146, 150, 346
 Çelebi Mehmet, 2
 Çukurova Bölgesi, 252

-D-

Daimi Bahriye Şurası, 106
 Damat Ferit (Sadrazam), 258, 260, 269,
 274, 275, 282, 283, 294, 295, 313, 327
 Dâr-ı Şurâ-yı Askeri, 8
 Demirci Mehmet Efe, 293, 327, 328
 Denizli, 151, 203
 Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun
 Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi, 16,
 127, 130, 339
 Devşirme Kanunu, 2
 Divan-ı Harp, 30, 116, 117, 222, 306, 310
 Diyarbakır, 13, 16, 83, 151, 198, 250, 264,
 269, 286, 288, 290, 306, 317, 320, 321,
 329
 Doğu Anadolu, 12, 13, 14, 17, 164, 165,
 166, 167, 197, 198, 267, 305, 349, 358,
 365
 Doğu Cephesi, 237, 243
 Donanma-yı Hümayun Kumandanlığı, 190
 Dragon Süvari, 161

-E-

Edirne, 10, 27, 28, 49, 56, 68, 90, 96, 110,
 131, 139, 145, 150, 160, 167, 178, 180,
 188, 203, 204, 207, 209, 210, 213, 214,
 216, 224, 230, 234, 273, 276, 283, 287,
 320, 323
 Efrad-ı Cedide Mektebi, 110
 Ege Denizi, 214, 215
 Elbistan, 264, 320
 Elviye-i Selase, 243
 Encümen-i Tıbb-i Askerî, 70
 Enver Paşa, 2, 3, 18, 26, 36, 39, 40, 41, 42,
 43, 44, 45, 49, 56, 57, 61, 109, 148, 181,
 188, 215, 216, 220, 221, 222, 224, 225,
 226, 227, 228, 230, 241, 243, 249, 258,
 335, 337, 343, 345, 348, 361, 376, 377
 Erkân-ı Harbiye Daireleri, 157
 Erkân-ı Harbiye Mektebi, 92, 93, 94, 276
 Erkân-ı Harbiye Reisliği, 18, 58, 256, 257
 Erkân-ı Harbiye Zabiti, 22
 Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, 16, 18, 21, 24,
 25, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
 73, 78, 91, 93, 94, 104, 108, 109, 127,
 131, 132, 135, 162, 163, 176, 185, 196,

201, 204, 216, 218, 220, 221, 222, 226,
 227, 231, 237, 241, 251, 252, 253, 254,
 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264,
 265, 266, 268, 269, 271, 272, 273, 276,
 277, 278, 285, 286, 287, 292, 293, 317,
 328, 329, 335, 356, 368, 376, 386
 Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, 16,
 21, 24, 25, 38, 42, 45, 47, 49, 50, 51, 52,
 53, 54, 55, 56, 57, 58, 78, 91, 94, 127,
 162, 176, 185, 201, 216, 220, 222, 237,
 241, 252, 254, 256, 258, 260, 261, 262,
 263, 264, 268, 269, 272, 273, 276, 277,
 278, 292, 293, 298, 317, 318, 327, 328,
 329, 335, 336
 Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti, 257,
 258
 Erkân-ı Harbiye Zabiti, 22
 Ermeniler, 12, 13, 14, 16, 17, 130, 164,
 165, 197, 198, 270, 289, 291, 307, 310,
 313, 314, 315, 317, 318, 319, 345, 350,
 355, 358, 365, 366
 Erzurum, 8, 9, 13, 16, 131, 142, 143, 145,
 151, 164, 165, 173, 179, 188, 197, 198,
 230, 231, 234, 252, 261, 263, 268, 283,
 284, 286, 287, 288, 290, 292, 298, 301,
 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312,
 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320,
 321, 325, 329, 348
 Erzurum Kongresi, 3, 306, 310, 311, 313,
 316, 317, 323, 364, 365, 366
 Eskişehir, 6, 39, 150, 203, 263, 270, 276,
 278, 320, 362
 Esliha Müfettiş-i Umûmîliği, 189, 235
 Eşkinci Ocağı, 5
 Ethem Bey, 290, 295
 Eyalet Kuvvetleri, 2

-F-

Fatih Sultan Mehmet, 150, 182
 Fennî Islah Heyeti, 118
 Fetret Devri, 2
 Fevkalade Müfettiş-i Umumilik, 266, 331
 Fevzi Paşa (Çakmak), 89, 94, 252, 254,
 255, 257, 262, 267, 268, 269, 270, 271,
 272, 273, 274, 275, 283, 330, 336
 Filistin, 83, 84, 112, 222, 233, 236, 237,
 238, 242, 243, 269, 346
 Filistin Cephesi, 84, 237, 238, 242, 346
 Fransa, 2, 3, 4, 7, 11, 32, 103, 104, 105,
 106, 107, 109, 114, 147, 161, 176, 183,
 184, 218, 219, 229, 246, 271, 307, 342,
 353, 358

-G-

Galip Paşa, 90
 Gamble Paşa, 110
 Garp Ordusu, 24, 140, 206, 207, 225, 276, 354
 Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 215
 Gazi Hasan Paşa Kışlası, 110
 Gediz Taarruzu, 255
 Gelibolu, 1, 131, 137, 138, 182, 208, 209, 234, 236, 237, 240, 248
 Gençleştirme Hareketi, 41
 General Milne, 261, 280, 298, 299, 304, 310, 316
 General Townshend, 237, 245
 Giresun, 151, 234
 Girit, 61, 90, 214, 215
 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 59, 147
 Gümilcine, 203

-H-

Hadi Paşa (Bagdatlı), 25, 55, 132, 257, 327
 Hafız Hakkı Paşa, 43, 231
 Hafif Süvari, 161, 167, 168, 173
 Halep, 13, 39, 112, 131, 141, 142, 151, 153, 206, 212, 222, 230, 234, 238
 Hamidiye Alayları, 12, 23, 31, 164, 165, 166, 167, 342, 345, 349, 359
 Harbiye Dairesi, 35, 38, 45, 51, 52, 56, 96, 127, 152, 153, 162, 172, 173, 201, 255, 256, 376
 Harbiye Mektebi, 10, 18, 22, 36, 39, 40, 53, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 102, 103, 276, 345
 Harbiye Müsteşarlığı, 37, 334
 Harbiye Nazırı, 15, 25, 26, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 54, 55, 56, 57, 105, 109, 111, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 188, 202, 205, 215, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 227, 228, 251, 255, 259, 263, 264, 268, 270, 271, 273, 274, 275, 279, 282, 283, 285, 287, 299, 300, 302, 305, 306, 326, 329, 330, 345
 Harbiye Nezareti, 16, 18, 20, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 65, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 86, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 100, 101, 104, 105, 109, 115, 118, 120, 121, 122, 126, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 148, 152, 153, 157, 162, 163,

169, 172, 173, 174, 176, 181, 185, 186, 188, 192, 194, 195, 196, 201, 202, 203, 204, 205, 213, 214, 216, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 241, 244, 249, 251, 253, 254, 256, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 291, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 334, 335, 337, 339, 364, 374, 375, 383
 Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi, 37, 75, 76, 78
 Hareket Ordusu, 15, 126
 Harp Okulu, 9, 10, 90, 92, 94, 95
 Hasan Rıza Paşa, 207
 Hasan Ziya Paşa, 16, 126
 Hassa Birlikleri, 6
 Hassa Ordusu, 6, 9, 46
 Havza, 289, 291, 293, 322, 366
 Hendesehane, 105, 184
 Heybeliada, 90
 Heyet-i Teftişkiye Dairesi, 255
 Hicaz,, 18, 246
 Hobart Paşa, 107
 Hoyland, 269
 Humbaracı Ahmet Paşa, 3, 105
 Hüdavendigâr, 107, 263, 272, 323
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 205, 294
 Hüseyin Cahit (Yalçın), 104, 105, 356, 361
 Hüseyin Hilmi Paşa, 15, 22, 26, 73, 114, 357

-I-

I., II. ve III. Ordu Müfettişlikleri, 16
 II. Meşrutiyet, 7, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 26, 28, 36, 39, 46, 51, 55, 62, 69, 71, 84, 88, 92, 95, 100, 104, 109, 115, 118, 126, 130, 147, 148, 161, 167, 185, 196, 236, 237, 238, 242, 253, 327, 333, 337, 342, 345, 349, 357, 363, 365, 366
 II. Wilhelm, 111, 217
 Irak, 7, 18, 28, 112, 121, 123, 222, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 240, 242, 243, 246, 249
 Irak Cephesi, 28, 237
 Isparta, 1, 40, 151, 270, 278, 279, 281, 282, 319, 320, 327, 345, 355, 360

-İ-

İbrahim Derviş Paşa, 13, 343
 İbrahim Müteferrika, 3
 İdadi Sanayi Alayları, 17
 İdare-i Örfiye Karamnamesi, 266, 331
 İlhanlılar, 1
 İhtiyat Zabitanı, 22, 34, 35, 67, 82
 İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü, 253, 255
 İngilizler, 14, 237, 245, 247, 250, 251, 252, 257, 274, 282, 300
 İngiltere, 4, 14, 15, 95, 103, 105, 107, 110, 184, 217, 218, 219, 244, 299, 300, 302, 306
 İskenderiye, 32
 İskenderun, 247, 250, 251, 252
 İsmet Bey (İnönü), 30, 43, 44, 58, 256, 269
 İstanbul, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 69, 70, 71, 75, 77, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 119, 120, 122, 124, 126, 127, 130, 137, 147, 149, 150, 154, 156, 159, 160, 164, 165, 166, 167, 170, 178, 180, 181, 182, 184, 185, 188, 189, 190, 192, 198, 201, 206, 207, 208, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 230, 233, 234, 238, 239, 241, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 251, 252, 254, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 330, 331, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367
 İstihbarat Dairesi, 39
 İstihkâm Mektebi, 195
 İstiklal Harbi, 186, 242, 247, 253, 258, 339, 346
 İsveç, 4, 106, 184
 İsviçre, 244
 İştîp, 140, 150, 203, 207, 211
 İtalyanlar, 101, 108, 109, 114, 246, 270, 277, 278, 279, 280, 319
 İtilaf Devletleri, 96, 191, 220, 230, 236, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 252, 254,

265, 271, 272, 274, 290, 292, 299, 304, 306, 313, 319, 325, 326, 336
 İttihat ve Terakki, 16, 17, 39, 126, 198, 205, 215, 216, 222, 224, 244, 304, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 353, 365
 İzmir, 12, 73, 119, 120, 121, 124, 131, 138, 145, 151, 167, 203, 208, 209, 230, 233, 234, 245, 248, 252, 263, 264, 267, 270, 271, 273, 276, 277, 278, 282, 288, 291, 292, 293, 297, 315, 318, 320, 321, 322, 343, 345, 348, 364
 İzmit, 72, 150, 202, 203, 263, 272, 273, 320

-J-

Jandarma, 11, 29, 30, 38, 52, 109, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 157, 200, 233, 234, 236, 250, 260, 261, 264, 265, 292, 347, 348, 356, 357, 360, 361, 362, 367, 368
 Jandarma Mektebi, 38, 122
 Jandarma Mıntıka Müfettişleri, 118, 120, 121
 Jandarma Umum Kumandanlığı, 115, 124, 264
 Jandarma Umûm Müfettişliği, 118, 119
 Jandarmanın Islahı, 114, 218

-K-

Kabakçı Mustafa İsyanı, 4
 Kaehler, 11, 108
 Kafkas Ordusu, 232, 234, 238
 Kafkasya, 233, 236, 240, 243, 247, 314
 Kala-i Sultaniye, 150, 203, 204
 Kale Atış Mektebi, 194
 Kale Topçu Müfettişleri, 194
 Kamil Paşa, 15, 22, 46, 52, 53, 215
 Kanun-ı Esasi, 17, 20, 197
 Kanuni Sultan Süleyman, 1, 182
 Kapıkulu Süvarileri, 160
 Kaptan-ı Derya, 9
 Karadeniz, 8, 17, 111, 145, 185, 189, 234, 239, 254, 280, 282, 287, 288, 290, 291, 298, 299, 310, 316, 342
 Karadeniz Boğazı Kumandanlığı, 189, 239
 Karadeniz Boğazı Topçu ve İstihkâm Alayı, 17
 Karargâh-ı Umûmî, 43, 44, 45, 57, 136, 181, 186, 189, 202, 207, 241, 256, 339, 345, 375, 377
 Karasi, 204, 263, 270, 272, 273, 302, 320, 323, 324

Kastamonu, 150, 202, 263, 276, 278, 286, 290, 296, 320, 321
 Kayseri, 151, 263, 276, 278, 280, 287, 320
 Kazım Bey (Özalp), 262
 Kazım Karabekir Paşa, 252, 267, 268, 269, 279, 283, 284, 288, 292, 297, 298, 300, 301, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 336
 Kırcaali, 150, 203, 213
 Kırklareli, 27, 49, 56, 138, 139, 150, 178, 207, 209, 214, 216
 Kolordu Teşkilatı, 128, 129, 177
 Konya, 124, 151, 203, 252, 263, 264, 267, 268, 270, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 288, 298, 303, 304, 307, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 336
 Kosova, 13, 15, 116, 137, 182, 203, 204, 208, 214, 358
 Kudüs, 151, 203, 206, 234, 237
 Kuleli İdadisi, 72
 Kur'a Kanunu, 58, 60, 61, 62, 147
 Kuvva-yı Milliye, 68, 125, 272, 282, 283, 321, 327
 Kuvve-i Umumiye-i Askeriyye'ye Dair Nizamname, 9
 Küçük Kaynarca, 3, 183, 359
 Küçük Zabit İptidai Mektebi, 99, 100
 Küçük Zabit Mektepleri, 22, 39, 54, 91, 99, 101, 254
 Küçük Zabit Talimğâhları, 174
 Kütahya, 151, 263, 276, 278, 320, 324

-L-

Lale Devri, 2, 183
 Landor Teşkilatı, 6
 Levazım Dairesi, 45, 72, 73, 85, 220, 376
 Levazımat-ı Umûmiye Dairesi, 39, 97, 256, 326
 Liman von Sanders, 111, 112, 181, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 234, 248, 335
 Limni, 214, 245
 Limpus Paşa, 111, 218
 Londra, 103, 215
 Londra Anlaşması, 215

-M-

Maarif-i Umumiye Nezareti, 10
 Maçka Kışlası, 89, 95
 Mahmut Muhtar Paşa (Bahriye Nazırı), 50
 Mahmut Şevket Paşa (Harbiye Nazırı), 8, 12, 15, 17, 25, 37, 48, 54, 55, 56, 96,

105, 126, 127, 128, 130, 132, 147, 162, 182, 184, 185, 215, 216, 350
 Makam-ı Seraskerî Dairesi, 36, 51
 Makedonya, 12, 15, 17, 114, 115, 180, 205, 214, 215, 244, 341, 343, 353, 358, 365
 Malta, 252, 254, 257, 282
 Mamuretilaziz, 264, 286, 290, 301, 321
 Manastır, 9, 10, 13, 15, 28, 30, 90, 96, 110, 116, 131, 140, 150, 178, 203, 211
 Manisa, 270, 293, 322
 Mansure Hazinesi, 6
 Maraş, 151, 231, 251, 264, 287, 320
 Mazhar Müfit Kansu, 281, 325
 Mazhar Paşa, 132
 Mazhar Tevfik Bey, 290, 294
 Mebusan Meclisi, 129
 Mecidi Nişanı, 32, 33
 Meclis-i Âyân, 34, 35, 129, 159, 160, 339
 Meclis-i Mebusan, 3, 29, 30, 33, 34, 35, 71, 72, 73, 74, 84, 128, 159, 160, 245, 339, 345
 Meclis-i Meham-ı Harbiye, 46
 Meclis-i Muvakkat, 7
 Meclis-i Tophane-i Âmire, 8, 184
 Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 8
 Meclis-i Vükela, 17, 33, 65, 132, 133, 197, 198, 218, 262, 263, 264, 266, 286, 287, 294, 297, 299, 301, 302, 305, 309, 311, 317, 325, 326, 327, 328
 Mehmet Ali Bey (Dâhiliye Nazırı), 288
 Mehmet Fuat Paşa, 327
 Mehmet Hadi Paşa, 330
 Mekteb-i Aliye, 35
 Mekâtib-i Askerîyye Nezareti, 10
 Mekteb-i Askerîye Müdüriyeti, 254
 Mekteb-i Askerîye Müdüriyeti Umûmîyesi, 254
 Mekteb-i Askerîye Müfettiş-i Umumiliği, 254
 Mekteb-i Harbiye, 6, 72, 73, 86, 89, 92, 94, 95, 107
 Mekteb-i İdadî, 35
 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, 31
 Mekteb-i Ulum-ı Harbiye, 6, 89
 Menteşe, 146, 263, 276, 278, 320
 Menzil Kumandanlığı, 112, 222
 Menzil Mıntıka Müfettişliği, 250
 Menzil Umûm Müfettişliği, 238
 Merkez Komutanlığı, 37
 Meşveret Meclisi, 3, 5
 Mete Han, 1
 Metroviçe, 131, 141, 203, 269
 Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği, 195, 196, 368

Milli Kongre, 298, 308
 Milli Meclis, 316
 Milli Mücadele, 41, 68, 96, 103, 111, 124, 182, 191, 214, 227, 247, 248, 254, 257, 258, 260, 261, 268, 270, 271, 272, 274, 276, 280, 281, 284, 288, 293, 295, 296, 298, 322, 325, 326, 327, 331, 335, 337, 342, 343, 344, 346, 349, 363
 Milli Müdafaa Vekâleti, 124, 256, 258
 Milli Savunma Bakanlığı, 1, 58, 92, 124, 256, 275, 343, 351
 Miralay İbrahim Talat Bey, 188
 Miralay İskender Bey, 188
 Miralayı Yusuf Ziya Bey, 188, 226
 Mondros Limanı, 245
 Mondros Mütarekesi, 112, 123, 222, 238, 243, 246, 247, 248, 249, 252, 271, 282, 283, 294, 336, 343, 354, 362
 Muamelat-ı Harbiye Dairesi, 254
 Mudanya, 244, 245, 246, 270, 282, 353, 355
 Muhaberat-ı Umûmiye Dairesi, 131, 137, 138, 139, 152, 153, 162, 208, 209, 210, 211, 212
 Muhtelif Sınıf Okullar Müfettişliği, 36, 38, 92, 176, 185
 Mustafa Kemal Paşa, 41, 227, 248, 249, 250, 251, 255, 257, 262, 268, 269, 271, 272, 274, 275, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 336, 342, 344, 355, 356, 363, 365, 385, 386
 Musul, 42, 131, 132, 144, 151, 179, 228, 231, 238, 247, 248, 250, 251, 252
 Musul Menzil Müfettişliği, 250
 Muvazzaf Askerlik, 170
 Müdafaa-i Memleket Komisyonu, 46
 Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 254, 255, 256
 Müfettiş-i Umûmîler, 134, 135, 136, 193, 197, 198, 199, 200
 Müfettiş-i Umûmîlikler (Umumi Müfettişlikler), 13, 14, 15, 16, 17, 91, 120, 127, 133, 134, 136, 162, 193, 195, 198, 200, 267, 334, 337, 356, 368
 Mühendishane, 3, 10, 30, 72, 73, 89, 100, 103, 105, 106, 184
 Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu, 18, 42, 64, 66, 67, 159, 362
 Mülkiye Baytar Mektebi, 87
 Mülkiye Mekteb-i Tıbbiyesi, 82
 Mülkiye Müfettişleri, 262

Müstahfız, 9, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 364

Müstahkem Bölge Komutanlıkları, 180
 Mütercim Rüştü Paşa, 7, 161

-N-

Nakliye Mektebi, 221
 Nakliye Müfettiş-i Umûmîliği, 39, 136, 254
 Nazım Paşa, 48, 56, 132, 207, 215
 Nicolas Hof, 17, 198
 Niğde, 263, 276, 278, 320
 Nihat Paşa (2. Ordu Kumandanı), 251, 267
 Nizam-ı Cedit, 4, 8, 176, 348, 364
 Nizamiye Kuvvetleri, 9, 187
 Nurettin Paşa, 262, 267, 271

-O-

Ordu Kıtâat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişleri, 195
 Ordu Müfettiş-i Umûmîleri, 133
 Ordu Müfettişleri, 48, 133, 134, 135, 136, 162, 325
 Ordu Müfettişlikleri, 16, 117, 126, 127, 130, 131, 132, 137, 139, 142, 144, 153, 154, 155, 159, 169, 172, 173, 174, 178, 179, 187, 188, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 213, 214, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 257, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 296, 297, 298, 301, 302, 303, 306, 307, 308, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 335, 336, 337, 369, 370, 371 379, 380, 381, 382, 384 386, 387, 388
 Ordu Sıhhiye Müfettişleri, 75, 76
 Ordu Süvari Müfettişlikleri, 162, 163, 170, 174, 225
 Ordu Topçu Müfettişleri, 193
 Ordunun Gençleştirilmesi, 224
 Ordunun Islahı, 11, 18, 36, 52, 130
 Ordu-yı Hümayunlar, 16, 38, 85, 126, 131
 Orhan Bey, 1, 175
 Orta Doğu, 2, 237, 350
 Osman Nuri Paşa (Müşir), 13, 361, 365
 Osmanî Nişanı, 33, 56
 Osman Paşa (Müşir), 132, 222, 225, 228
 Osmanlı Devleti, 1, 2, 4, 5, 12, 14, 17, 18, 27, 32, 42, 55, 59, 60, 64, 110, 130, 153, 161, 164, 165, 167, 183, 198, 202, 205, 214, 215, 216, 229, 235, 237, 238, 243,

244, 245, 247, 252, 260, 333, 341, 343,
344, 345, 355, 357, 360, 362, 368
Osmanlı Kara Kuvvetleri, 50, 234
Osmanlı Ordu Teşkilatı, 1, 36, 37, 38, 41,
58, 92, 160, 162, 175, 176, 185, 222,
223, 224, 254, 255, 256, 257, 258, 351
Osmanlı Orduları Başkumandanlığı, 45, 57,
241, 256
Osmanlı Ordusu, 1, 2, 4, 6, 7, 10, 17, 25,
26, 28, 34, 40, 74, 83, 84, 88, 90, 105,
108, 111, 127, 129, 130, 146, 148, 154,
160, 161, 180, 182, 184, 185, 188, 205,
214, 215, 216, 217, 219, 221, 226, 228,
229, 231, 233, 234, 235, 237, 240, 241,
243, 246, 247, 248, 253, 261, 264, 287,
290, 335, 336, 346, 359, 365, 369, 370,
371
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878), 13, 106,
107, 108, 113, 164, 243
Osmanlı-Yunan Harbi, 108, 126
Otomobil Umur-ı Müfettişliği, 39

-Ö-

Ömer Yaver Paşa, 268, 283

-P-

Pangaltı Harbiye Mektebi, 102
Paris, 103, 104, 105, 313
Paşabahçe Vapuru, 189
Pertev Paşa, 207
Piyade Astsubay Okulları, 176
Piyade Atış ve Tatbikat Okulu, 98
Piyade Dairesi, 176, 202, 203, 204, 213,
214
Piyade Endaht Mektebi, 38, 39, 92, 97, 176,
254
Piyade Küçük Zabit Mektebi, 254
Piyade Müfettişliği, 254, 368
Piyade Şubesi, 38, 186, 376
Pontus Cemiyeti, 290
Priştine, 203, 207, 214
Prizren, 150, 203
Prusya, 4, 6, 7, 90, 106, 107, 111, 146, 161,
217

-R-

Raif Hoca, 308
Rami Kışlası, 98, 189
Rami Paşa, 107

Rauf Bey (Orbay), 245, 247, 268, 274, 293,
297, 298, 305, 307, 308, 309, 310, 311,
312, 314, 316
Redif, 6, 7, 8, 9, 12, 24, 28, 59, 117, 132,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 166, 168, 170,
202, 203, 206, 213, 333, 334, 335, 341,
359, 368
Redif Müfettişliği, 149, 159, 206, 213
Refet Bey (Bele), 262, 268, 283, 305, 314
Reşat Hikmet Bey, 247
Reşid Bey (Sivas Valisi), 303, 308, 312
Rıza Paşa, 7, 21, 26, 36, 51, 52, 109, 132,
133, 161, 162, 188, 207, 214, 225, 260,
274, 282
Rumlar, 270, 282, 288, 289, 290, 291, 310,
314, 315
Rumeli, 1, 9, 13, 15, 28, 114, 116, 117, 118,
119, 121, 126, 146, 150, 155, 160, 205,
206, 215, 216, 263, 272, 273, 320, 323,
344, 346, 358
Rus Kazak Alayları, 164
Rusya, 14, 15, 16, 106, 114, 115, 161, 164,
167, 183, 197, 217, 218, 219, 231, 237,
242, 358

-S-

Safa Bey (Hariciye Nazırı), 307
Sahra Jandarma Birlikleri, 123
Sahra Sıhhiye Müfettişliği, 78, 79
Sahra Topçu Atış Okulu, 98, 112, 222
Sahra Topçu Endaht Mektebi, 38, 92, 185
Sait Halim Paşa, 56, 197, 215, 219, 220
Salib-i Ahmer, 78
Salih Paşa, 15, 207, 274
Samsun, 151, 203, 206, 234, 262, 264, 284,
288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295,
296, 299, 300, 306, 314, 321, 365, 366
Sarıkamış, 40, 44, 175, 231, 236, 313, 349
Seferberlik Nizamnamesi, 12
Sekban-ı Cedit Ocağı, 5
Selahattin Adil Bey, 262
Selanik, 13, 14, 28, 36, 38, 86, 92, 108,
110, 114, 116, 119, 120, 122, 128, 130,
131, 139, 140, 145, 150, 178, 203, 204,
210, 211, 214, 269, 271, 339, 365
Selçuklu Devleti, 1, 2
Selim Sabit Efendi, 104
Selimiye Kışlası, 89, 94
Sened-i İttifak, 4
Seraskerlik, 6, 8, 21, 36, 90
Serez Sancağı, 14
Sevr Anlaşması, 257

Sıhhiye Dairesi, 37, 39, 45, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 101, 220, 256, 376
 Sıhhiye efradı, 75, 80
 Sıhhiye Müfettişleri, 72, 74, 76, 78, 79
 Sınıf-ı Muhtelif Müfettişleri, 136
 Sırlar, 13, 214, 215
 Sina-Filistin, 237
 Sinop, 150, 289, 290, 294, 296, 366
 Sivas, 13, 16, 124, 151, 197, 203, 206, 238, 261, 263, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 296, 298, 300, 301, 303, 304, 305, 307, 308, 312, 314, 320, 321, 323, 329, 336, 363
 Sultan Abdülaziz, 8, 9, 10, 18, 32, 33, 69, 70, 90, 107, 147, 154, 161, 176, 355
 Sultan Abdülmecit, 7, 8, 32, 106, 107, 184
 Sultan I. Abdülhamit, 3, 183
 Sultan I. Mahmut, 2, 105, 183
 Sultan I. Murat, 1, 160, 182
 Sultan II. Abdülhamit, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 30, 33, 46, 53, 62, 70, 90, 104, 107, 108, 114, 130, 164, 165, 166, 184, 349
 Sultan II. Bayezid, 182
 Sultan II. Mahmut, 4, 6, 36, 59, 69, 89, 100, 102, 103, 106, 184, 333, 364
 Sultan II. Murat, 2
 Sultan II. Osman, 2
 Sultan III. Mustafa, 3, 105, 183
 Sultan III. Selim, 3, 4, 32, 103, 106, 184, 364, 366
 Sultan IV. Murat, 2
 Sultan Mehmet Reşat'a, 26, 33, 35, 50, 109, 120, 202, 241
 Sultan Mehmet Vahdettin, 45, 57, 58, 241, 244, 256, 258, 260, 299
 Suriye, 9, 61, 83, 121, 123, 190, 202, 203, 206, 230, 232, 236, 238, 239, 243, 246, 249, 276
 Sürat Topçuları Ocağı, 3, 183
 Süvari Binicilik ve Tatbikat Mektebi, 38, 162
 Süvari Dairesi, 37, 85, 162, 163
 Süvari Küçük Zabıt Mektebi, 38, 98, 102, 162, 254
 Süvari Tatbikat Mektebi, 98

-Ş-

Şam, 9, 10, 39, 83, 90, 131, 141, 142, 151, 178, 203, 212, 223, 230, 233, 234
 Şamil Paşa, 132
 Şehzade Cemalettin Efendi, 270, 271
 Şerif Paşa, 94

Şevket Turgut Paşa, 264, 268, 279, 287, 299
 Şimendifer Kıtaat-ı Müfettişliği, 241
 Şura-yı Âli Bahriye, 50
 Şura-yı Askerî, 49, 192, 219, 254
 Şura-yı Devlet Mazbatası, 33
 Şükrü Paşa, 207

-T-

Tababet-i Askerîye Tatbikat Mektebi, 101
 Tahsin Paşa, 207
 Talat Paşa, 41, 58, 188, 198, 224, 225, 243, 244, 249, 279, 343, 344, 353, 376
 Tanin Gazetesi, 25, 39, 40, 85, 96, 98, 103, 104, 220, 224, 226, 358, 361, 367
 Tanzimat Fermanı, 1, 7, 8, 10, 59, 64
 Tasfiye Hareketi, 29, 41, 226, 335
 Tasfiye Kanunu, 30, 32, 33, 34
 Tatbikat-ı Baytariyye Mektebi, 85, 87, 102, 103
 Tayyare ve Balon Kıtaatı, 201
 Teftiş-i Askeri Komisyonu, 164
 Tekirdağ, 137, 138, 178, 189, 208, 209, 230, 267, 271, 287
 Tekirdağ Araba Fabrikası, 189
 Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umûmîliği, 37, 91, 185
 Terfi-i Rütbe, 47
 Teşkilat-ı Umûmiye-yi Askerî Nizamnamesi, 223
 Tevfik Paşa, 22, 132, 249
 Tıbbiye, 69, 70, 89, 100, 102
 Tımarlı Sipahiler, 161
 Tımarlı Süvari, 160, 161
 Tokat, 151, 305, 323
 Topal Osman Paşa (Sadrazam), 105
 Topçu Astsubay Okulları, 38, 185
 Topçu Müfettiş-i Umûmîleri, 191, 192, 193
 Topçu Müfettiş-i Umûmîliği, 39, 136, 186, 189, 191, 192, 254
 Topçu Müfettişliği, 16, 126, 188, 225, 368
 Topçu Numune Taburları, 193
 Topçu Ocağı, 182, 184
 Topçu ve İstihkâm Mektebi, 192, 194
 Tophane Müşirliği, 8
 Tophane-i Amire, 17, 183
 Trablusgarp, 17, 18, 24, 27, 49, 109, 131, 145, 177, 179, 186, 187, 246, 335
 Trablusgarp Savaşı, 109, 145, 177, 186
 Trabzon, 16, 119, 120, 121, 124, 151, 153, 197, 203, 206, 261, 263, 268, 284, 286, 288, 290, 296, 300, 301, 314, 320, 321

Trakya, 24, 68, 84, 205, 207, 232, 233, 235, 240, 243, 262, 270, 323
 Trakya Nasihat Heyeti, 270
 Türk Ordusu, 25, 26, 40, 51, 52, 68, 105, 108, 109, 110, 113, 180, 226, 232, 242, 248, 252, 253, 261, 335, 341, 347, 353
 Türk Silahlı Kuvvetleri, 1, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 17, 21, 23, 25, 26, 29, 37, 38, 45, 47, 48, 60, 62, 63, 64, 68, 69, 77, 83, 84, 87, 89, 92, 93, 94, 98, 99, 101, 103, 109, 110, 114, 115, 118, 119, 124, 127, 130, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 152, 153, 154, 160, 161, 162, 166, 167, 175, 176, 177, 183, 185, 186, 193, 194, 202, 205, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 218, 219, 220, 231, 232, 235, 238, 241, 255, 342, 354, 357

-U-

Umûm Jandarma Kumandanlığı, 38, 109, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 261, 292
 Umumi Müfettişlikler (Müfettiş-i Umumilikler), 13, 14, 15, 17, 198, 337, 356
 Umur-ı Bahriye, 255
 Umur-ı Baytariye Müfettişi Umûmîliği, 37
 Umur-ı Berriye-i Askerîye Nezareti, 36
 Umur-ı Havaiyye, 39, 136, 201, 202, 255
 Umur-ı Hevaiyye Müfettişliği, 201, 202
 Urfa, 125, 151, 165, 251, 264, 320
 Uşak, 151, 203, 293

-Ü-

Üsküp, 13, 28, 110, 116, 131, 140, 141, 150, 178, 203, 207, 211, 212, 214

-V-

Van, 13, 14, 16, 131, 143, 151, 164, 165, 179, 197, 230, 233, 234, 236, 261, 263, 286, 290, 301, 304, 308, 316, 318, 320, 321, 356
 Vilayât-ı Selâse, 13, 15

Vilayât-ı Sitte, 13
 Vilayet İdare Kanunu, 16, 130, 197, 198, 199
 Vilayet-i Şarkiye, 304, 315, 317
 Von der Goltz, 11, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 95, 108, 109, 126, 184
 Von Falkenhayn, 112, 222
 Von Goetze, 106
 Von Hobe, 108
 Von Moltke, 106

-W-

Westenek, 16, 198
 Wieting Paşa, 100
 Wilson, 244, 245
 Wilson İlkeleri, 244

-Y-

Yakup Şevki Paşa, 252, 261, 376
 Yanya, 27, 49, 116, 131, 142, 145, 150, 159, 179, 187, 203, 204, 207, 213, 214, 225
 Yaver-i Ekremlik, 13
 Yavuz Sultan Selim, 183
 Yemen, 9, 13, 18, 25, 54, 55, 56, 131, 132, 144, 145, 176, 179, 202, 223, 234, 236, 238, 240, 246
 Yeniçeri Ocağı, 1, 3, 4, 5, 36, 58, 89, 103, 113, 154, 183, 184, 364
 Yıldırım Ordular Grubu, 237, 238, 240, 248
 Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı, 112, 222, 248, 250, 251
 Yozgat, 150, 203
 Yunanistan, 24, 214, 215, 216
 Yusuf Paşa, 132, 133

-Z-

Zabitan Nizamnamesi, 158
 Zabitan Talimgâhları, 22, 38, 92
 Zaptiye Müşirliği, 11, 113
 Zeki Paşa, 55, 164, 165, 167, 207, 225, 234
 Zonguldak Müstahkem Mevki Kumandanlığı, 190, 239